

MATLEENA SOPANEN

Sanankuulijasta sananselittäjäksi

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon
saarnalupatutkinto rakentuvassa
kansalaisyhteiskunnassa 1870–1923

Tampereen yliopiston väitöskirjat 841

MATLEENA SOPANEN

Sanankuulijasta sananselittäjäksi
Suomen evankelis-luterilaisen kirkon saarnalupatutkinto
rakentuvassa kansalaisyhteiskunnassa 1870–1923

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Esitetään Tampereen yliopiston
Yhteiskuntatieteiden tiedekunnan
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi
Tampereen yliopiston Päätalon
luentosalissa D11, Kalevantie 4
Tampere, 15.9.2023 klo 12

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

<i>Vastuuohjaaja ja Kustos</i>	Professori Pirjo Markkola Tampereen yliopisto Suomi	
<i>Ohjaaja</i>	Dosentti Mervi Kaarninen Tampereen yliopisto Suomi	
<i>Esitarkastajat</i>	Professori Ilkka Huhta Itä-Suomen yliopisto Suomi	Dosentti Heli Valtonen Jyväskylän yliopisto Suomi
<i>Vastaväittäjä</i>	Dosentti Ritva Kylli Oulun yliopisto Suomi	

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

Copyright ©2023 tekijä

Kannen suunnittelu: Roihu Inc.

ISBN 978-952-03-3001-9 (painettu)
ISBN 978-952-03-3002-6 (verkkojulkaisu)
ISSN 2489-9860 (painettu)
ISSN 2490-0028 (verkkojulkaisu)
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-3002-6>

Tampereen yliopiston painetuissa väitöskirjoissa on kompensoitu painatuksesta aiheutuneet hiilidioksidipäästöt.

PunaMusta Oy – Yliopistopaino
Joensuu 2023

Kiitokset

Olen odottanut tätä hetkeä kauan – monta vuotta kestänyt väitöskirjatutkimus on vihdoin valmis. Matkani maallikkosaarnaajien kanssa on ollut pitkä ja antoisa. On sattumaa, että löysin tieni tämän tutkimusaiheen pariin: saarnalupahakemukset osuivat käteeni arkistossa, jossa olin alun perin etsimässä jotain aivan muuta. Vaikka väitöskirjan tekeminen on ollut ajoittain haastavaa, uuvuttavaakin, en ole katunut, että valitsin saarnalupatutkinnon tutkimuskohteekseni.

Tutkimus ei olisi valmistunut ilman eri tahoilta saatua tukea. Suurin kiitos kuuluu väitöskirjani ohjaajille, joita on ollut vuosien varrella monta. Väitöstaipaleeni varhaisessa vaiheessa sain neuvoja professori Irma Sulkuselta ja professori Kari Teräkseltä. Kiitän heitä siitä, että he jaksoivat kuunnella ja kannustaa tutkimustyötään vasta aloittelevaa tohtoriopiskelijaa. Kustokseni professori Pirjo Markkola ja dosentti Mervi Kaarninen ovat nähneet tutkimuksen intensiivisimmän kirjoitusvaiheen ja onneksi myös työn valmistumisen. He ovat tarjonneet minulle loputtomasti tukea ja kannustusta sekä kriittistä, hyvin harkittua palautetta. Professori Raisa Maria Toivoa kiitän tutkimukseni puitteiden, kuten resurssisopimusten ja työhuoneasioiden hoitamisesta. Kiitos kuuluu myös professori Hannu Mustakalliolle, jonka kanssa olen saanut jakaa saarnalupatutkintoa koskevan kiinnostuksen. Kiitän Hannua yhteistyöstä sekä hänen tutkimustani koskevista tarkoista huomioista.

Väitöskirjani esitarkastajat dosentti Heli Valtonen ja professori Ilkka Huhta antoivat hyviä neuvoja tutkimuksen viimeistelyyn. Heidän ansiostaan väitöskirja on nyt parempi. Kiitän myös dosentti Ritva Kylliä, joka ilahdutti minua suostumalla vastaväittäjäkseni.

Tampereen yliopistossa on ollut hyvä tehdä tutkimusta. Kiitän historian oppiaineen ihmisiä siitä, että he ovat olleet valmiita kuuntelemaan tutkimusmurheita ja -iloja sekä kommentoimaan työtäni. Kiitos myös siitä, että olen välillä saanut puhua kaikesta muusta paitsi tutkimuksestani. Etenkin Reetta ja Anna ovat jaksaneet muistuttaa siitä, että elämässä on muutakin kuin väitöskirjan tekeminen. Kiitän myös Henrikiä, jonka apu väitöskirjan taittovaiheessa oli korvaamatonta.

Väitöskirjatutkimustani ovat tukeneet taloudellisesti monet eri tahot. Kiitän Kirkon tutkimuskeskusta, Emil Aaltosen säätiötä, Jalmari Finnen säätiötä, Alfred Kordelinin säätiötä, Ella ja Georg Ehrnroothin säätiötä sekä Suomen kulttuurirahaston keskus-säätiötä ja Pirkanmaan maakuntarahastoa, jotka ovat nähneet työni arvon. Ilman rahoittajia väitöskirja ei olisi koskaan valmistunut.

Tutkimukseni on edellyttänyt runsaasti arkistoissa istumista. Kiitän Kansallisarkiston toimipisteitä ympäri Suomen nopeasta palvelusta ja hyvistä neuvoista. Myös Tampereen, Mikkelin ja Helsingin tuomiokapitulit ovat ystävällisesti päästäneet minut penkomaan arkistojaan.

Sekä oman että kumppanini perheenjäsenet ovat jaksaneet kysellä tutkimukseni etenemisestä ja toisaalta luottaa siihen, että työ joskus valmistuu. Kiitän heitä uteliaisuudesta ja kannustuksesta.

Lopuksi haluan kiittää kumppaniani Jonnea, joka on aina jaksanut keittää kahvia ja tehdä ruokaa, kun kirjapinojen väliin kadonnut tutkija ei ole itse jaksanut. Jonne, olet rakkain ja paras. Nyt voidaan juhlia!

Tampereella elokuussa
Matleena Sopenen

Abstrakti

Tutkin väitöskirjassani kansalaisyhteiskunnan muuttuvaa uskonnollista kenttää Suomen evankelis-luterilaisen kirkon saarnalupatutkintojärjestelmän kautta. Vuoden 1869 kirkkolain mukaan piispa ja tuomiokapituli saivat antaa kristillismieliselle ja hyvämaineiselle maallikolle luvan ottaa osaa seurakunnan saarna- ja opetustoimeen. Saarnaluvan anominen oli mahdollista ainoastaan miehille. Hakijoiden osaamista testattiin suullisin ja kirjallisin kokein, ja kokeissa menestyneet saivat saarnalupakirjan. Tutkinnon suorittaneilla oli astetta laajemmat toimivaltuudet kuin muilla maallikoilla. Saarnaluvan saaneet miehet saivat pitää sanajumalanpalveluksia, saarnata kirkossa ja avustaa pappia esimerkiksi rippikoulunopetuksessa. Julkinen julistaminen ei edellyttänyt saarnalupaa, eivätkä kaikki maassa vaikuttaneet maallikkosaarnaajat sitä tavoitelleetkaan. Tuomiokapitulilta ja luterilaiselta kirkolta saatu tunnustus saattoi kuitenkin avata maallikolle ovia niin paikallisseurakuntien työssä kuin kristillisellä yhdistyskentällä. Uskonnollisiin hakumotiiveihin sekoittui myös esimerkiksi taloudellisia sekä vaikutusvaltaa ja työllistymistä koskevia vaikuttimia.

Saarnalupatutkintojärjestelmä otettiin käyttöön kasvavan uskonnollisen pluralismin aikana. Vahvistaessaan maallikoiden oikeutta saarnata ja selittää Jumalan sanaa kirkkolain tasolla lainsäätäjät olivat pyrkineet vastaamaan vanhojen herätysliikkeiden toiveisiin sekä liberaalin ajan ihanteisiin. Tutkintojärjestelmästä tuli kuitenkin myös keino asettaa maallikkosaarnaajatoimelle rajoja. Tuomiokapitulit pyrkivät valitsemaan maallikkosaarnaajiksi mielivien joukosta miehiä, jotka olivat taidoiltaan ja opillisilta käsityksiltään seurakuntatyöhön tai kirkolliseen yhdistystoimintaan sopivia. Saarnalupatutkinnon suorittaneet olivat tuomiokapitulien valvonnassa. Tarvittaessa saarnalupa voitiin ottaa pois, jos sen haltija saarnasi kirkon näkökulmasta väärin tai käyttäytyi saarnaajalle sopimattomalla tavalla.

Uskonnon muuttuvia muotoja tutkiessani hyödynnän 'eletyn uskonnon' käsitettä (*lived religion*). Eletyn uskonnon tutkijat ovat kiinnostuneita uskonnon jokapäiväisistä ilmenemismuodoista. Käsitteen avulla voidaan tutkia uskonnon näkymistä sekä normatiivisella että institutionaalisella tasolla. Saarnaluvan saaneiden miesten toimintaa ohjasivat kirkkolaki sekä tuomiokapitulien antamat ohjeet ja säädökset. Käytännössä saarnaajien työnkuvaan vaikuttivat myös paikallisyhteisöjen tarpeet ja maallikkosaarnaajan saama vastaanotto. Tutkimukseni kytkeytyy post-sekulaariin tutkimuskenttään. Post-sekulaarin tutkijat suhtautuvat kriittisesti 1960- ja 1970-luvuilla syntyneeseen sekularisaatioteoriaan, jonka mukaan uskonnon yhteiskunnallinen merkitys ja näkyvyys pienenee modernisaation myötä. Post-sekulaarin tutkimuksessa maallistumista pyritään tarkastelemaan ilmiönä, joka saa erilaisissa ympäristöissä, ajoissa ja yhteiskunnan eri alueilla vaihtelevia muotoja. Sekularisaatio voi näkyä rakenteiden, käytäntöjen tai instituutioiden tasolla. Tutkimani ajanjakson aikana evankelis-luterilaisen kirkon asema muuttui, kun esimerkiksi seurakunnille aiemmin kuuluneita vastuualueita siirrettiin kuntien vastuulle. Uskonnollisen kentän pluralisaatio, vaatimukset

uskonnonvapaudesta sekä kirkon ja valtion erottamisesta kertovat nekin yhteiskunnan asteittaisesta maallistumisesta. Uskonto ei kuitenkaan menettänyt merkitystään tai kadonnut julkisesta keskustelusta – tämän myös maallikkosaarnaajista käydyt, vuosikymmeniä kestäneet keskustelut osoittavat.

Sovellan tutkimuksessani Michel Foucault'n valtaa koskevia ajatuksia. Foucault'n mukaan valta ei ole staattinen määre, vaan valtasuhteet rakentuvat aina vuorovaikutuksessa ja ovat alttiita myös nopeille muutoksille. Valtasuhteet tulevat näkyviksi eri tavoin. Ne kiinnittyvät samanaikaisesti tilanteeseen, ihmisten välisiin suhteisiin ja historialliseen kontekstiin. Väitöskirjassani tarkastelen saarnaluvan hakijoiden, pappien ja seurakuntalaisten välisiä valtasuhteita tekojen ja vastareaktioiden sarjana (*actions upon actions*). Valta ilmenee myös hallintana eli pyrkimyksenä ohjata ihmisiä ja näiden osaamista toivottuun suuntaan sekä vakiintuneina, historiallisesti rakentuneina vallankäytön muotoina. Tutkimuksessani hallintaa edustavat esimerkiksi kirkon pyrkimykset valvoa ja rajoittaa maallikkosaarnaajien toimintaa, vakiintunutta vallankäyttöä taas luterilaisen huoneentaulun maailma, jossa jokaisella yhteiskunnan jäsenellä oli ennalta määrätty, Jumalan asettama paikkansa.

Valtasuhteet ja kieli kytkeytyvät Foucault'n ajattelussa toisiinsa. Puhe- ja ajattelutavat muokkaavat maailman hahmottamisen tapoja. Tarkastelen maallikkosaarnaajista ja saarnalupatutkinnosta käytyjä aikalaiskeskusteluja diskurssitutkimuksen metodilla. Olen määrittänyt lähdeaineistoni pohjalta neljä diskurssia, joiden puitteissa maallikkosaarnaajatoiminta pyrittiin sekä vastustamaan että legitimoimaan. Kutsudiskurssin sisällä keskusteltiin siitä, kenellä oli oikeus saarnata julkisesti. Tasaveroisuusdiskurssi korosti maallikoiden ja pappien samanarvoisuutta kristittyinä. Soveltuvuusdiskurssissa pohdittiin maallikoiden sopivuutta julkiseen saarna- ja opetustoimeen. Tarvediskurssissa maallikkosaarnaajien vaikutusta punnittiin seurakuntien, kirkon ja yhteiskunnan vaihtelevien tarpeiden näkökulmasta. Diskursseihin tarttuivat ja ottivat osaa sekä papit että maallikot.

Tutkimuksessani on sekä kollektiivibiografian että prosopografian elementtejä: tutkin saarnaluvan hakijoita joukkona ja yksilöinä. Tutkimukseni yhteydessä julkaistava pienoismatrikkeli pitää sisällään kaikkien saarnalupaa vuosina 1870–1923 hakeneiden miesten perustiedot. Tietokannan kokoaminen on mahdollistanut kvalitatiivisten ja kvantitatiivisten analyysien tekemisen. Hakijakunnan koon ja koostumuksen sekä tutkintojärjestelmän perusteiden selvittäminen on tärkeä tutkimustulos, sillä saarnalupatutkintoa on tutkittu vielä suhteellisen vähän.

Kansalaisyhteiskunnan muuttuvalla uskonnollisella kentällä saarnaluvan hakijat saivat ristiriitaisen vastaanoton. Etenkin pappispulasta kärsivissä seurakunnissa sekä kaukana kirkkorakennuksesta sijaitsevilla syrjäseuduilla maallikkosaarnaajille oli tarvetta. Saarnalupatutkinnon suorittaneet auttoivat kirkkoa ylläpitämään perinteisiä toimintamuotojaan muuttuvissa olosuhteissa. Saarnaluvan hakijat ajattelivat olevansa

kykeneviä astumaan sanankuulijan roolista sananselittäjäksi, mutta moni mielsi saarna- ja opetustoimen nimenomaan papin vastuualueeksi, johon maallikko sai tarttua vain poikkeustilanteissa. Papin ja maallikon työnjakoa koskevat käsitykset eivät siis murtuneet tutkimani ajanjakson aikana, mutta tarvittaessa ne taipuivat.

Asiasanat: maallikkosaarnaaja, saarnalupatutkinto, Suomen evankelis-luterilainen kirkko, modernisaatio, kansalaisyhteiskunta, diskurssi, eletty uskonto

Abstract

In this thesis, I examine civil society's changing religious field through the licence to preach system of the Lutheran Church of Finland. According to the Church Law of 1869, the bishop and the chapter could allow a Christian-minded and reputable layman to take part in preaching and teaching Christianity in congregation. Only men could apply for permission to preach. The skills of applicants were tested with exams. Those who passed them became licenced lay preachers, enjoying slightly more jurisdiction than other lay people. Licenced lay preachers could hold services (without Holy communion), preach in the church building and assist the pastor in, for example, confirmation school. A licence to preach was not necessary for preaching in public, and only some aspiring or already practising lay preachers pursued it. However, as the licence signified recognition from the chapter and the Lutheran church, it could help with finding work in local congregations as well as in Christian associations. Religious motives for applying the licence were mixed with, for example, economic motives.

The licence to preach system was introduced at a time of growing religious pluralism. With the help of the system, the Lutheran church tried to set boundaries for lay preachers. The chapters sought applicants who, in terms of their skills and doctrinal understanding, were suitable for working in parishes or for ecclesiastical associations. Licenced lay preachers worked under the chapters' supervision. The licence could be revoked if the church thought its holder preached against the Lutheran doctrine or behaved inappropriately for a preacher.

When studying the changing religious field, I use the concept of *lived religion*. Researchers of lived religion are interested in the everyday manifestations of religion. The work of licensed lay preachers was guided by the Church Law and the instructions of the chapters. Furthermore, in practice the possibilities for work of lay preachers was affected by the needs and approval of the local community. My thesis connects to the post-secular research field, where secularization is examined as a phenomenon that takes different forms in different environments, times and areas of society. Secularization can affect structures, practices or institutions. During the studied period, the status of the Lutheran Church changed. Responsibilities belonging to congregations were given to municipalities. Religious pluralism, demands for freedom of religion and the separation of church and state also indicate the gradual secularization of society. However, religion did not lose its importance or disappear from public debate – this is also seen in the late 19th and early 20th century debates about lay preachers.

In my research, I apply Michel Foucault's ideas concerning power. According to Foucault, power is not static. Human interaction always establishes power relations, and these relations are prone to changes. Power relations become visible in different

ways. They are linked to personal relations, to historical context and to the immediate circumstances. In my thesis, I examine the power relations between licence to preach applicants, pastors and parishioners as a series of actions and reactions or actions upon actions, as Foucault puts it. Power also manifests itself as attempts to steer people and their skills as desired (in Foucault's terms, government), and as established, historical power structures. In my research, the attempt to direct others is represented, for example, by the church's efforts to control lay preachers. Historical power structures meanwhile can be seen in Luther's doctrine of the three states, according to which every Christian had their predetermined, God-given place in society.

In Foucault's thinking, power relations and language are intertwined. Ways of speaking and thinking shape ways of perceiving the world. I examine discussions about lay preachers and the permission to preach system with the aid of discourse analysis. Based on my source material, I have determined four discourses that were used to both oppose and legitimize lay preachers' work. The Calling discourse concerned who had the right to preach in public. The Equality discourse emphasized that as Christians, laity and clergy were equal. The Suitability discourse discussed whether laymen were apt for preaching and teaching. In the Need discourse, lay preachers' work and impact were weighed against the changing needs of congregations, the Lutheran church and civil society. Both pastors and laymen took part in these discourses.

I have used the methods of collective biography and prosopography in my thesis: I examine licence to preach applicants both as a group and as individuals. The database of licence to preach applicants, published as an attachment, contains the basic information of all the applicants between 1870 and 1923. The database has enabled qualitative and quantitative analyses. Retracing the size and composition of the applicant pool and the functions of the licence to preach system is an important research result itself, as the system has not previously been researched in depth.

In the changing religious field of civil society, the reception of aspiring lay preachers was mixed. Lay preachers were needed, especially in congregations that suffered from a recurring lack of pastors and in remote areas located far from the church building. In challenging circumstances, licenced lay preachers helped the Lutheran church to maintain its traditional forms of worship. The men seeking to become lay preachers felt capable of stepping from the pew to the pulpit. Many people, however, thought that preaching was specifically the pastor's responsibility. Only in exceptional circumstances could a layman step in. The division of labour between the priest and the laity did not break, but, when necessary, it did bend.

Key words: *lay preacher, licence to preach, Evangelical Lutheran Church of Finland, civil society, modernization, discourse, lived religion*

SISÄLLYS

1	Johdanto.....	15	
1.1	Tutkimuksen aihe, konteksti ja tutkimustehtävä	15	
1.2	Tutkimuksen teoreettinen kehys	25	
1.3	Aineisto ja metodit	30	
1.4	Tutkimusetiikka	43	
1.5	Tutkimuksen rakenne	46	
ENSIMMÄINEN SUKUPOLVI 1870–1896: KIRKOLLISTA MAALLIKKOSAARNAAJAA ETSIMÄSSÄ			48
2	Maallikkosaarnaajan paikka	49	
2.1	Seurakuntalaisten kasvavat valtuudet	49	
2.2	Maallikkosaarnaaja – seurakunnan hajottaja.....	62	
2.3	Saarnatoimen rajoituskeinot	72	
2.4	Maallikkosaarnaaja – Jumalan valtakunnan rakentaja	87	
2.5	Saarnaluvan saaneet pappispulan helpottajina	100	
3	Kenestä maallikkosaarnaaja?	109	
3.1	Hakijakunta	109	
3.2	Hakuprosessi ja vakuuttamisen keinot.....	127	
3.3	Saarnalupahakemusten kohtalo	141	
4	Saarnaluvan saaneiden työ.....	156	
4.1	Papiston maallikkoapulaiset.....	156	
4.2	Saarnaaja-opettajat.....	164	
4.3	Saarnaluvan saanut – sääntöjen seuraaja vai oman tiensä kulkija?	176	
TOINEN SUKUPOLVI 1897–1923: UUDEN VUOSISADAN MAALLIKKOSAARNAAJA			190
5	Maallikkosaarnaaja sisälähetyksen palveluksessa.....	191	
5.1	Kirkko ja kristinusko uhan alla.....	191	
5.2	Diakonien ja sisälähetyssaarnaajien kouluttaminen.....	207	
5.3	Hajanainen sisälähetykenttä	224	

5.4	Saarnaluvan hakijat ja yhdistysten vetovoima	238
6	Saarnalupatutkinnon rajat	249
6.1	Maallikkosaarnaajasta maallikkopapiksi?	249
6.2	Saarnalupatutkinto suurenuslasin alle.....	261
6.3	Saarnaluvan saaneen tulkinnanvarainen asema	275
6.4	Maallikkosaarnaaja papinvirassa	291
6.5	Peruutetut saarnaluvat.....	306
7	Maallikkosaarnaaja modernin murroksessa – sanankuulijasta sananselittäjäksi	315
	Liite A. Saarnaluvan hakijat Turun arkkihiippakunnassa sekä Porvoon, Kuopion ja Savonlinnan hiippakunnissa vuosina 1870–1923.....	323
	Liite B. Kansakoulunopettajaseminaareista valmistuneet saarnaluvan hakijat.....	370
	Liite C. Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen kolportöörit ja kirjamyymäjät saarnaluvan hakijoina	374
	Liite D Saarnaluvan hakijoiden toisen sukupolven ammattinimikkeet.....	378
	Lähteet ja kirjallisuus.....	381

Kuvioluettelo

Kuvio 1.	Saarnalupahakemukset vuosina 1870–1896.....	111
Kuvio 2.	Saarnaluvan hakijoiden ikäjakauma 1870–1896.....	114
Kuvio 3.	Saarnalupahakemukset Turun arkkihiippakunnassa sekä Porvoon, Kuopion ja Savonlinnan hiippakunnissa vuosina 1897–1923.	206

Taulukkuuettelo

Taulukko 1.	Saarnaluvan hakijoiden ammattijakauma Turun arkkihiippakunnassa sekä Porvoon ja Kuopion hiippakunnissa 1870– 1896	116
--------------------	---	-----

Taulukko 2.	Vuosina 1870–1896 lähetettyjen saarnalupahakemusten	
kohtalo	.....	142
Taulukko 3.	Vuosina 1897–1923 lähetettyjen saarnalupahakemusten	
kohtalo	.....	204
Taulukko 4.	Saarnaluvan hakijoiden ammattijakauma Turun	
	arkkihiippakunnassa sekä Porvoon, Kuopion ja Savonlinnan	
	hiippakunnissa 1897–1923	255

Kuvaluettelo

Kuva 1.	Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarissa vuonna 1863 opintonsa	
	aloittaneet ryhmäkuvassa.....	118
Kuva 2.	Sammaljoen saarnahuone.....	167
Kuva 3.	Suomen hiippakunnat ennen ja jälkeen vuoden 1897	
	hiippakuntamuutoksen	203
Kuva 4.	Helsingin kaupunkilähetysten Betania-talo.....	230
Kuva 5.	Lähetysjohtaja Matti Tarkkanen Künassa.....	274
Kuva 6.	Katekeetta Pietari Toikka	300

Alaviitteissä käytetyt lyhenteet:

AD	Anomusdiaari
IKA	Ikaalisten kirkonarkisto
IKV	Ikaalisten kirkkoherranvirasto
KA	Kansallisarkisto, Helsinki
KAH	Kansallisarkisto, Hämeenlinna
KAM	Kansallisarkisto, Mikkeli
KAO	Kansallisarkisto, Oulu
KAT	Kansallisarkisto, Turku
KD	Kirjediaari
KIA	Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma
Kkpk	Kirkolliskokouksen pöytäkirjat
OTA	Oulun tuomiokapitulin arkisto
Pkpk	Pappeinkokouksen pöytäkirjat
PTA	Porvoon tuomiokapitulin arkisto
ptk.	Pöytäkirja (tuomiokapitulin istuntopöytäkirja)
SD	Supplikdiarium eli anomusdiaari
SKJS	Suomen kirkon julkisia sanomia
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto
SLA	Suomen Lähetysseuran arkisto
TATA	Tampereen hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto
Tklin	Tuomiokapitulin
TTA	Turun arkkhiippakunnan tuomiokapitulin arkisto
VTA	Viipurin tuomiokapitulin arkisto

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen aihe, konteksti ja tutkimustehtävä

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuoden 1869 kirkkolaki avasi maallikoille vaikutusmahdollisuuksia, joiden seuraukset eivät olleet täysin ennustettavissa. Lain 106. pykälän mukaan piispat ja tuomiokapitulit saattoivat antaa sopiviksi katsomilleen maallikoille luvan niin sanotun saarnalupatutkinnon suorittamiseen. Tutkinnosta määrättiin papin työnkuvaa koskevassa osiossa: vastuu jumalanpalveluksista, sakramenttien jakamisesta ja muista kirkollisista toimituksista oli papilla, mutta saarnaluvan saanut maallikko sai tarvittaessa saarnata ja ottaa osaa kristinopin opettamiseen seurakunnassa.¹ Saarnalupatutkinnon suorittaneille avautunut toimiala oli lähtökohdaisesti varsin kapea, mutta sellaiseksi se ei jäänyt. Pian kirkkolain voimaan astumisen jälkeen kirkon piirissä alkoi vuosikymmeniä kestänyt keskustelu, jossa hahmoteltiin maallikkosaarnaajan toiminnan rajoja.

Tutkimukseni kohteena on Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon kiinnittyvä maallikkosaarnaajatoiminta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Tarkasteluni keskipisteessä on saarnalupatutkintojärjestelmä, joka syntyi murenevan sääty-yhteiskunnan ja nousevan kansalaisyhteiskunnan laveaan risteyskohtaan. Tutkimukseni

---

¹ Pykälä kokonaisuudessaan ja alkuperäisessä muodossaan: ”Papin viran toimitettavia ovat julkinen jumalanpalvelus, pyhät sakramentit ja muut kirkolliset toimitukset, jotka VI, VII, IX–XI luvuissa nimetyt ovat. Älköön kukaan toimittako mitä näin muodoin papin viran tehtäväksi kuuluu, jollei hän ole, niinkuin tässä jälempänä sanotaan, virkaan kelpolliseksi katsottu ja vihitty; mutta hätätilassa olkoon noudatettavana mitä siitä, kunkin asian laadun mukaan, asetettu on. Hyviksitunnetuille ja kristillismielisille hengille saakoon kuitenkin pispä ja tuomiokapituli, koeteltuansa heitä ensin, antaa luvan saarnata ja käydä kristinopin opettamiseen seurakunnassa osallisiksi. Yli-oppilaisille, jotka itseänsä saarnavirkaan valmistelevat, saavat myös kirkkoherrat seurakunnissa antaa sellaisen luvan.” KL 1869, § 106. Vuoden 1869 kirkkolain suomen- ja ruotsinkielisestä laitoksesta Lång 2015, saarnalupatutkintopykälä sivulla 39.

aikarajaus kattaa vuodet 1870–1923. Tarkasteluni alkaa vuoden 1869 kirkkolain voimaan tulemisesta ja päättyy vuoden 1923 loppuun, jolloin hiippakuntien määrä kasvoi neljästä viiteen. Myös uskonnonvapauslaki tuli voimaan saman vuoden alussa. Alueellinen rajaukseni kattaa koko Suomen.

Kansalaisyhteiskunta rakentui hiljalleen sääty-yhteiskunnan sisällä. Kati Mikkola korostaa, ettei modernisaatio ollut selkeästi ja mutkitta etenevä kehityskulku, jossa kaikki vanha ja perinteikäs vaihtui uuteen ja moderniin: modernisaatiossa oli myös suvantovaiheita ja muutosvastaisuutta.² Dag Thorkildsenin mukaan Pohjoismaille yhteinen nykivä muutosprosessi johtui protestantismiin sisäänrakennetusta jännitteestä. Reformaatiossa papit ja maallikot oli julistettu tasa-arvoisiksi, mutta samalla luterilainen huoneentaulun maailma ylläpiti yhteiskunnan hierarkkisuutta ja staattista sosiaalista järjestystä. Toisaalta kansalaisten vaikutusmahdollisuudet ja identiteetit lisääntyivät 1800-luvulla: kun vuosisadan alussa Pohjoismaiden asukkaat olivat ensisijaisesti luterilaisia alamaisia, he olivat vuosisatojen vaihteessa kansalaisia, luokkayhteiskunnan jäseniä ja maallikkovaikuttajia, joilla oli valtaa myös uskonasioissa.³ Petri Karonen, Pirita Frigren, Pertti Haapala ja Sami Suodenjoki katsovat uusien yhteiskunnallisten toiminta- ja vaikutusmahdollisuuksien muuttaneen sekä ihmisten suhdetta instituutioihin että toisiinsa – ’kansalaisuus’ syntyi halusta ottaa osaa yhteiskuntaelämään.⁴

Irma Sulkunen on määrittänyt kansalaisyhteiskunnalle kolme kehitysvaihetta, joista varhaisin sai alkunsa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa syntyneiden herätysliikkeiden myötä. Herätysliikkeet olivat varhaisia kansanliikkeitä, jotka perustuivat yksilölliselle vakaumukselle ja vapaaehtoisuudelle. Liikkeet uhmasivat kirkon ja papiston asemaa uskonelämän ylimpinä auktoriteetteina ja murensivat näin sääty-yhteiskunnan perustaa. Kehityksen toisessa vaiheessa 1800-luvun loppupuoliskolla organisoidut kansalaisjärjestöt, kansallisvaltio ja kansalaisyhteiskunta alkoivat nivoutua yhteen. Tällöin myös uudenlainen individualistinen ihmiskuva sekä siihen nojaavat kansalaisidentiteetit nousivat esiin. Sulkusen mukaan niiden varaan rakentui koko

---

² Mikkola 2009, 39–40.

³ Thorkildsen 1997, 144, 151.

⁴ Karonen, Frigren, Suodenjoki & Haapala 2021, 328.

demokraattinen edustusjärjestelmä ja moderni yhteiskuntamuoto. Kolmannessa vaiheessa uusi yhteiskunta- ja valtiomuoto legitimoitiin puoluepolitiikan ja kansalaistoitinnan kautta.⁵ Vapaan järjestötoiminnan myötä yhteiskunnassa pääsivät vaikuttamaan myös ne kansanosat, joilla ei heti ollut mahdollisuutta vaikuttaa valtiollisen ja kunnallisen päätöksenteon vakiintuneita väyliä pitkin.⁶ Säätö- ja kansalaisyhteiskunnan yhteen punoutuminen, kerroksellisuus ja hidas eriytyminen näkyvät hyvin myös maallikkosaarnaajia koskevissa keskusteluissa, joissa nykyhetkeä arvioitiin samanlaisesti sekä menneisyyteen että tulevaisuuteen katsoen.

Ennen vuotta 1870 Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa noudatettiin Ruotsin vallan ajalta periytyvää kirkkolakia. Myös tämä vuonna 1686 voimaan tullut laki tunsu maallikoiden saarnaluvan, *venia concionandin*.⁷ Vanhan ja uuden saarnalupakäytännön välillä on eroja, minkä vuoksi kutsun vuoden 1869 kirkkolain mukaista käytäntöä saarnalupatutkinnoksi ja vanhempaa perua olevaa säädöstä *venia*-käytännöksi. Käytännössäni lähdeaineistossa käytetään kuitenkin rinnakkain molempia nimityksiä. *Venioita* myönnettiin pääasiassa teologian ylioppilaille eli teologian opiskelijoille, kun taas saarnalupatutkinto oli suunnattu muille maallikoille. Vuoden 1869 kirkkolain mukaan myös teologian opiskelijat saivat saarnata kirkossa, mutta tässä tapauksessa lupaa piti kysyä asianomaiselta kirkkoherralta, ei piispalta ja tuomiokapitulilta. Näin ollen en ole sisällyttänyt teologian opiskelijoita mukaan tutkimukseeni.

Vanhan *venia*-käytännön ensisijaisena tavoitteena oli tarjota teologian opiskelijoille mahdollisuus harjoitella julkista saarnaamista. Hans Cnatingiuksen mukaan opiskelijat yleensä joko avustivat pappeja seurakunnissa tai työskentelivät aateliskotien yksityisinä saarnaajina ja opettajina. *Venia*-käytännön avulla opiskelijat saattoivat myös rahoittaa opintojaan.⁸ Pentti Laasosen mukaan *venioista* on Ruotsin kirkossa selkeitä

---

⁵ Sulkunen 1991, 58–63.

⁶ Sormunen 2009, 14.

⁷ Latinankielinen termi tarkoittaa kirjaimellisesti lupaa saarnata. Sana *venia* merkitsee lupaa, *concionandi* puolestaan on johdettu verbistä *concionor*, joka tarkoittaa saarnaamista.

⁸ Cnatingius 1952, *passim*. Cnatingiuksen esimerkkitapaukset koskevat enimmäkseen nykyisen Ruotsin alueita.

merkkejä 1620-luvulta lähtien. Niitä myönnettiin myös Turun hiippakunnassa.⁹ Mikäli saarnaioikeutta pyydettiin pidemmäksi aikaa, opiskelijan piti suorittaa piispan ja tuomiokapitulin edessä samankaltainen tutkinto kuin pappisvihkimystä pyytävän, mutta suppeammassa muodossa. Käytännöllä haluttiin rohkaista lahjakkaita opiskelijoita pyrkimään papeiksi, vaikka vapaiden virkojen vähyys vuoksi nämä olisivatkin joutuneet odottamaan pappisvihkimystä ja virkaan asettamista. Kirkkolakiin *venia* kirjattiin vuonna 1686, mutta tätä ennen siitä oli annettu kaksi kuninkaallista määräystä.¹⁰ *Venian* käyttöala oli pääasiassa sen saaneen kotiseurakunnassa ja vain erityisluvalla muualla, mutta osa opiskelijoista saarnasi laajemmalla alueella kuin oli sallittua. Lisäksi jotkut saarnasivat ilman piispan ja tuomiokapitulin lupaa. Pastori J. R. Forsman (myöhemmin Oulun hiippakunnan piispa Koskimies) arvioi väitöskirjassaan, että syy oli osaksi papiston, joka mukavuudenhalusta antoi opiskelijoiden saarnata puolestaan.¹¹

Vuoden 1869 kirkkolain mukainen saarnalupatutkinto oli voimassa liki 130 vuotta – kirkolliskokous kumosi käytännön vasta vuonna 1999. Päätöstä edelsi pitkä harkinta-aika. Vuonna 1994 Tampereen hiippakunnan ja Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulit pysyivät piispainkokousta selventämään saarnalupatutkinnon perusteita. Tutkintoon liittyviä säädöksiä oli vuosien aikana vuoroin lavennettu, vuoroin kavennettu. Muutokset koskivat esimerkiksi hakukäytäntöjen yhtenäistämistä, saarnaluvan voimassaoloaikaa sekä alueellista käyttölaajuutta. Esimerkiksi vuonna 1958 saarnalupa oli voimassa vain luvan saaneen kotihiippakunnan alueella, vuonna 1964 ”määrätyllä alueella tai määrätyn kristillisen yhdistyksen palveluksessa” ja vuonna 1984 taas koko Suomen alueella.¹² Ruotsissa saarnalupatutkinto korvattiin 1900-luvun

---

⁹ Laasonen 1977, 63–65. Myös Cnatingius 1952, 76–79, 98–99, 100–106.

¹⁰ Kuninkaan määräykset vuosilta 1668 ja 1672 olivat vastaus papiston tekemiin valituksiin: papit protestoivat aateliston tapaa ottaa koteihinsa papiksi vihkimättömiä saarnaajia. *Venia*-käytännön myötä kotisaarnaajien palkkaaminen sai virallisen vahvistuksen.

¹¹ Turun tuomiokapituli päätti lopulta antaa saarnaluvan vain opinnoissaan pidemmälle ehtineille opiskelijoille. Opiskelijat eivät yleensä saaneet saarnata suurina kirkkopyhinä tai vaikeatajuista saarnatekstiä, koska eivät kokemattomuuttaan välttämättä osanneet selittää sitä oikein. Poikkeuksia kuitenkin tehtiin pappispulan vuoksi. Forsman 1899, 85–86.

¹² Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispainkokouksen 15.2.1995 asettaman työryhmän mietintö, 1–2. Nykyisen kirkkolainsäädännön mukaan kirkkoherra voi kutsua maallikon saarnaamaan, mutta lupa on jumalanpalveluskohtainen. Halttunen, Pihlaja & Voipio 2004, 301.

loppupuolella kirkkoherran myöntämällä kertaluonteisella puheluvalla.¹³ Suomen evankelis-luterilaisen kirkon saarnalupatutkintoa vastaava järjestelmä on ollut käytössä myös Norjassa: piispa sai antaa maallikolle oikeuden rajattujen papillisten tehtävien hoitamiseen, mukaan lukien saarnaamiseen.¹⁴

Kirkkolaki asetti saarnaluvan hakijoille kolme vaatimusta: hakijoiden oli oltava hyvämaineisia ja kristillismielisiä, ja näiden täytyi todistaa tietonsa ja taitonsa tuomiokapitulille ja piispalle.¹⁵ Koska saarnaluvan hakijan edellytettiin kuuluvan Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon, jäivät ortodoksit ja muiden uskontokuntien edustajat tutkintojärjestelmän ulkopuolelle. Saarnalupatutkinnon tarkempien haku- ja koevaatimusten päättäminen oli tuomiokapitulien vastuulla. Saarnalupa-anomus koostui hakijan laatimasta saatekirjeestä, mainetodistuksesta, koulutustaustaa koskevista tiedoista ja suosituksista. Mainetodistuksen saarnaluvan anoja pyysi kotiseurakuntansa papilta. Todistus vahvisti asianomaisen henkilötiedot ja kotiseurakunnan sekä osoitti hakijan olevan hyvämaineinen. Saarnalupatutkinnon suorittaneet hakijat saivat jäljennöksen tuomiokapitulien istuntopöytäkirjan otteesta. Tämä asiakirja toimi tarvittaessa todisteena siitä, että sen haltija oli todettu kelvolliseksi ottamaan osaa kirkon viralliseen saarna- ja opetustoimeen.

Kaikki tutkimani ajanjakson saarnaluvan hakijat ovat miehiä. Naisia ei suoraan kielletty tavoittelemasta saarnalupaa,¹⁶ mutta kirkossa suhtauduttiin penseästi naisten harjoittamaan julkiseen julistukseen. Varhaisen rukoilevaisuuden piiristä oli noussut 1700-luvulla tunnettuja naissaarnaajia, minkä lisäksi naiset toimivat lestadiolaisen herätyksen alkutaipaleella esimerkiksi Raamatun tai saarnapostillan lukijoina sekä sielunhoitajina. Myöhemmin liikkeen toiminta vakiintui selvästi miesten käsiin.¹⁷

---

¹³ Tarkkaan ottaen kyseessä on kirkkokäsikirjan mukainen pyhäpäivärukous, jonka kuka tahansa seurakuntaan kuuluva saa toimittaa kirkkoherran suostumuksella. Kyse on siis pikemminkin ohjatusta rukoushetkestä kuin varsinaisesta saarnaluvasta. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispainkokouksen 14.9.1999 asettaman työryhmän mietintö, 13.

¹⁴ Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispainkokouksen 14.9.1999 asettaman työryhmän mietintö, 14–15.

¹⁵ KL 1869, § 106.

¹⁶ Kirkkolain pykälässä puhutaan ”hyviksitunnetuista ja kristillismielisistä hengistä”. KL 1869, § 106.

¹⁷ Sulkunen 1999; Ihonen 2001, 277–278, 281; Antikainen 2006, 12–13.

Vastaavasta kaavasta on merkkejä muuallakin. Sulkusen mukaan naisten rooli oli tyyppillisesti näkyvämpi herätyksen alkuvaiheissa, mutta myöhemmässä organisoitumis- ja tasaantumisvaiheessa miehet astuivat herätyksen johtoon.¹⁸ Sama ilmiö on ollut havaittavissa myös esimerkiksi Yhdysvaltojen ja Ison-Britannian protestanttisissa kirkoissa.¹⁹

Suomessa naiset löysivät 1800-luvulta alkaen uusia vaikutusmahdollisuuksia kristilliseltä yhdistyskentältä sekä diakonissan työstä. Yhdistysten ja uusien herätysliikkeiden piirissä naiset saivat sijaa myös uskonnollisina puhujina sekä lähetystyöntekijöinä.²⁰ Luterilaisen kirkon²¹ piirissä naisten toimintamahdollisuudet olivat pitkään rajalliset. Kirsti Kenan mukaan ”kärjistäen voisi sanoa seurakunnissa olleen kolmentasoisia ihmisiä: papit, maallikot ja naiset”.²² Saarnalupatutkintojärjestelmä vahvisti ajatusta, jonka mukaan naisen kutsumus oli muualla kuin julkisessa sananjulistamisessa. Vuosisadan vaihteen jälkeen naiset alkoivat kuitenkin saada vastuuta myös kirkon päätöksenteossa ja kirkollisten virkojen hoitajina. Hiljalleen naiset vakiinnuttivat paikkansa muun muassa urkureina, teologeina, kirkolliskokousedustajina ja lopulta myös pappeina.²³ Saarnalupatutkintokin tuli naisten ulottuville, mutta tämä tapahtui oletettavasti vasta 1900-luvun puolivälin jälkeen.²⁴

---

¹⁸ Sulkunen 1999, passim.

¹⁹ Holmes 2006, 86–87, 92. Toisaalta esimerkiksi 1700-luvun Britanniassa kveekarit myönsivät sadoille naisjäsenilleen julkisen saarnaoikeuden, eräänlaisen saarnaluvan. Mack 2014.

²⁰ Markkola 2002a; Markkola 2002b; Ahola, Antikainen & Salmesvuori 2002, 13–14; Lehtiö 2002, 196–198; Helander 2002, 188–189; Antikainen 2006; Jalagin 2007.

²¹ Naisten vaikutusmahdollisuudet olivat – ja ovat edelleen – rajatut myös ortodoksisessa kirkossa. Naiset mielletään miesten kanssa periaatteessa samanarvoisiksi, mutta naisten kutsumus on erilainen kuin miehillä. Ortodoksisessa kirkossa pappeudessa on kolme astetta – piispa, pappi ja diakoni. Naista ei vihitä näihin virkoihin. Tytöt eivät myöskään toimi poikien tapaan *ponomareina* eli pappien avustajina alttaripalveluksessa. Naiset vaikuttavat pääasiassa kirkon kasvatus-, hyväntekeväisyys- ja lähetystyössä sekä kirkon hallinnossa. Raunistola-Juutinen 2002, 160–162, 167.

²² Kena 1979a, 342.

²³ Ryyränen 2000; Lehtiö 2002, 199–209; Lehtiö 2004.

²⁴ Väitöskirjatyöni alkuvaiheessa kävin kursorisesti läpi myös myöhempien vuosien saarnalupa-aineistoa. Ensimmäinen löytämäni naispuolinen saarnaluvan anoja on jättänyt hakemuksensa Helsingin hiippakunnassa vuonna 1975. Helsingin hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Ecc Saarnalupa-anomukset 1959–1998.

Saarnalupatutkinnon suorittaneilla oli astetta laajemmat toimivaltuudet kuin muilla maallikoilla. Kirkkolain mukaan kirkossa saarnaaminen ja kristinopin opettaminen seurakunnassa oli mahdollista vain papille, saarnalupatutkinnon suorittaneelle maallikolle sekä kirkkoherran luvalla teologian ylioppilaalle. Luvan saaneen toimintamahdollisuudet riippuivat myös paikallisseurakuntien pappien yhteistyöhalukkuudesta. Saarnaluvan saaneilla ei ollut kirkossa virallista asemaa samalla tavalla kuin papeilla, lukkareilla ja urkureilla, joiden työnkuvaa ja virkaan asettamista kirkkolaki sääтели. Tutkinnon suorittaneet toimivat kuitenkin kirkon mandaatilla ja olivat toiminnastaan vastuussa saarnalupakirjan myöntäneelle tuomiokapitulille. Saarnaluvan saaneet miehet työskentelivät sekä paikallisseurakuntien työssä että kristillisten yhdistysten ja seurojen palveluksessa. Vaikka työala vaihteli, saarnalupatutkintoa on perusteltua kutsua nimenomaan kirkon käytännöksi: tutkinnon perusteet oli kirjattu kirkkolakiin, minkä lisäksi tuomiokapitulit valvoivat hakuprosessia ja saarnaluvan saaneita. Näin ollen kaikki saarnalupatutkinnon suorittaneet maallikot olivat vähintäänkin muodollisesti sidoksissa kirkon instituutioon.

Nimenomaan saarnalupatutkintojärjestelmää kartoittavaa tutkimusta on kertynyt viime vuosien aikana kahdella suunnalla. Kirkkohistorioitsija Hannu Mustakallio on tutkinut kahdessa artikkelissaan Kuopion–Oulun hiippakunnan saarnaluvan hakijoita vuosina 1878–1939. Mustakallio on kartoittanut saarnalupatutkinnon rakenteita sekä luvan myöntämisen ehtoja.²⁵ Olen itse käsitellyt artikkeleissani saarnaluvan anojia, saarnalupatutkinnon kriteerejä, tutkinnon suorittaneiden työalaa sekä saarnaluvan saaneiden ja kirkon välisiä suhteita. Lisäksi olen kirjoittanut saarnalupatutkinnon ja työväkeen kohdistetun kirkollisen sisälähetyksen suhteesta.²⁶ Artikkeleissani olen keskittynyt Turun arkkhiippakuntaan sekä Porvoon ja Savonlinnan hiippakuntiin, mutta väitöskirjatyötäni varten olen kerännyt lähdeaineistoa myös Kuopion, sittemmin Oulun, hiippakunnasta.

---

²⁵ Mustakallio 2019 ja 2022. Väitöskirjatutkimukseni aikana olemme vaihtaneet ja vertailleet Mustakallion kanssa saarnaluvan hakijoita koskevia tietoja. Yhteistyö on ollut molempia hyödyttävää, sillä monet tutkinnon suorittaneista toimivat julistajina myös oman kotihiippakuntansa ulkopuolella. Mustakallio kirjoittaa yksittäisistä saarnaluvan hakijoista myös laatimassaan Oulun seurakuntahistoriassa. Mustakallio 2020a ja 2020b.

²⁶ Sopanen 2018a, 2018b, 2021 ja 2022.

Maallikkosaarnaajia on tutkittu Suomessa verrattain paljon esimerkiksi herätysliikkeiden yhteydessä.²⁷ Lauri Koskenniemi on kirjoittanut useita evankelista liikettä ja Suomen Luterilaista Evankeliumiyhdistystä käsitteleviä tutkimuksia. Koskenniemi sivuaa teoksissaan myös saarnalupatutkintoa, jonka suorittamiseen moni Evankeliumiyhdistyksen kiertävistä saarnaajista pyrki. Erkki Kansanaho on kirjoittanut saarnalupatutkinnosta sisälähetyksen ja diakonian kontekstissa.²⁸ Vaikka Koskenniemi ja Kansanaho viittaavat teoksissaan saarnalupatutkintoon, he eivät selitä tutkinnon perusteita tai tarkoitusta auki.

Yksittäiset tunnetut maallikkosaarnaajat ovat olleet myös henkilöhistoriallisen tutkimuksen kohteena: esimerkiksi Aatu Heiskasesta, Constantin Boijesta, Karl August Wredestä, Pekka Brofeldtista ja Kaarlo Rahikaisesta – kaikki saarnaluvan hakijoita – on laadittu elämäkerrallisia monografioita ja artikkeleita.²⁹ Muutama saarnaluvan anoja on kirjoittanut omaelämäkerran.³⁰ Saarnaluvan anojia nousee esiin myös kristillisiä yhdistyksiä, kuten Suomen Lähetysseuraa ja Suomen Merimieslähetysseuraa käsittelevässä kirjallisuudessa.³¹ Myös suomalaisen kansalaisyhteiskunnan ja uskonnollisen kentän suhteita on kuvattu kristillistä yhdistystoimintaa koskevissa tutkimuksissa.³² Esimerkiksi Mikko Juva ja Eino Murtorinne ovat tarkastelleet tutkimuksessaan kirkon muuttuvaa asiaa autonomian ajan loppupuolella,³³ mutta uudempaa aiheeseen liittyvää tutkimusta on varsin vähän.³⁴

---

²⁷ Evankelisesta liikkeestä Koskenniemen ohella esim. Takala 1929, 1933, 1937 ja 1948; Arkkila 1975; Arkkila et al. 2018. Rukoilevaisuudesta Tiililä 1966; Sulkunen 1999. Lestadiolaisuudesta esim. Talonen 1993; Kinnunen 2004. Herännäisyydestä esim. Ylikangas 1979; Remes 1995.

²⁸ Koskenniemi 1964, 1967, 1984 ja 2008; Kansanaho 1960 ja 1964. Myös Pirkko Turunen mainitsee saarnalupatutkinnon käytännöllisen teologian tutkielmassaan, joka käsittelee Lähetysseuran sisälähetyssaarnaajakoulutusta. Turunen 1965.

²⁹ Rantanen 1946; Gulin 1948; Laasonen 1953; Niemi 1998; Heikkilä 2010.

³⁰ Esimerkiksi Wesala 1935; Wrede 1940. Hannes Sjöblom on koonnut Kaarlo Rahikaisen muistelmat neljäksi vihkoseksi (1910). Sjöblomin mukaan hän on tehnyt Rahikaisen muistiinpanoihin vain pieniä muutoksiin liittyviä korjauksia. Sjöblom 1910a, esipuhe.

³¹ Kansanaho 1983; Saarilahti 1989 ja 1999.

³² Esimerkiksi Markkola 2002a; Antikainen 2006; Lund 2007.

³³ Juva 1956 ja 1960; Murtorinne 1978, 1992 ja 1995. Myös Heikkilä & Murtorinne 1977.

³⁴ Esimerkiksi Tarja-Liisa Luukkanen kuvaa teologian opiskelijoita koskevassa tutkimuksessaan myös kirkon aseman muuttumista modernisoituvassa yhteiskunnassa. Luukkanen 2005.

Hiippakuntahistorioissa saarnalupatutkintoa ei ole toistaiseksi käsitelty juuri lainkaan. Porvoon hiippakunnan vaiheita vuosina 1870–1923 kattavasti selvittänyt Kyllikki Tiensuu ei tuo saarnalupatutkintoa esiin tutkimuksessaan, ei myöskään Savonlinnan hiippakunnan historiaa vuosilta 1897–1945 tutkinut Kalevi Toiviainen. Saarnalupatutkintoon sittemmin perehtynyt Hannu Mustakallio ei käsittele aihetta vielä Kuopion–Oulun hiippakunnan historiassa.³⁵ Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulien vaiheita vuosina 1870–1976 kartoittanut Paavo Kortekangas kirjoittaa saarnalupatutkinnosta muutaman sivun arvioidessaan tuomiokapitulien keinoja valvoa sekä pappien että maallikkojen sananjulistusta. Kortekankaan tulkinnan mukaan saarnalupatutkintokäytäntö ei ollut tuomiokapitulien näkökulmasta kovin merkittävä luvan hakijoiden määrän ja myönnettyjen saarnalupien vähäisyyden vuoksi. Hän kertoo kuitenkin, ettei ole perehtynyt saarnalupahakemusten käsittelyyn systemaattisesti, vaan on päätenyt arvioonsa pöytäkirjoihin tehtyjen pistokokeiden pohjalta.³⁶

Lienee tulkintakysymys, pitääkö saarnalupaa hakeneiden määrää vähäisenä. Keräämieni tietojen mukaan vuosina 1870–1923 saarnalupatutkinnon pyrki suorittamaan Suomessa yli kolmesataa miestä, joista noin kolmannes anoi lupaa Turun arkkihiippakunnassa.³⁷ Enemmistö kaikista hakijoista suoritti tuomiokapitulien kokeet. En jaa Kortekankaan näkemystä siitä, että tutkintojärjestelmän merkitystä tuomiokapitulille – saati kirkolle – voisi arvioida saarnaluvan hakijoiden ja luvan saaneiden määrän perusteella. Saarnalupatutkintoa on syytä tarkastella myös paikallisseurakuntien, maallikkosaarnaajiin turvautuneiden kristillisten yhdistysten ja seurojen sekä tietenkin saarnalupaa tavoitelleiden näkökulmasta.

Hakijat lienevät jääneet tutkimuksen marginaaliin osittain siitä syystä, etteivät nämä ole muodostaneet erityisen yhtenäistä joukkoa. Moni saarnaluvan anoja on tullut tunnetuksi esimerkiksi herätysliikkeen puhujana tai aktiivisena kristillisen yhdistyskentän

---

³⁵ Toiviainen 2004; Tiensuu 2005; Mustakallio 2009a.

³⁶ Kortekangas 1976, 436–437. Kortekangas on käyttänyt arvionsa perusteena myös kirkkoherrojen ilmoituksia seurakunnassa liikkuvista saarnaluvan saaneista.

³⁷ Kortekankaan mukaan saarnalupaa oli anonut Turun tuomiokapitulilta 1920-luvun loppuun mennessä yhteensä 151 miestä. Kortekankaan lukema ei ole aivan vertailukelpoinen omien tulosteni kanssa, sillä hän on laskenut hakijoiden määrän vuosikymmenkohtaisesti.

toimijana. Heidät on kyllä tunnistettu maallikkosaarnaajiksi, mutta ei kirkollisen tunnustuksen saaneiksi tai sellaista tavoitelleiksi henkilöiksi. Koska saarnalupatutkinnon suorittaneilla ei ollut kirkossa virallista virka-asemaa, ei heidän toiminnastaan ole jäänyt tuomiokapitulien tuottamaan ja säilyttämään lähdeaineistoon yhtä selkeitä merkkejä kuin kirkollisten virkojen hoitajista. Aineiston saatavuuteen, tavoitettavuuteen ja tietysti myös tutkimuskohtaiseen valintaan liittyvät kysymykset selittänevät sitä, miksi saarnalupatutkinto ei ole toistaiseksi noussut hiippakuntien historioissa esiin.

Väitöskirjallani on kaksi tavoitetta. Teen saarnalupatutkinnosta perustutkimusta, jossa selvitän tutkintojärjestelmän toimintaa ja kartoitan ilmiön laajuutta. Kerron, ketkä saarnalupaa hakivat, mikä ajoi heitä saarnalupatutkinnon suorittamiseen ja millaisen roolin he ottivat kirkon työssä tai laajemmin katsottuna Suomen uskonnollisella kentällä. Tarkastelen saarnalupatutkinnon käytäntöjä ja merkitystä myös kirkon näkökulmasta – miten saarnalupaa hakevien maallikoiden osaamista tutkittiin tuomiokapituleissa, millä perusteilla hakemukset hyväksyttiin tai hylättiin ja millä tavalla saarnalupatutkinnon suorittaneet hyödyttivät – tai uhkasivat vahingoittaa – kirkkoa.

Toinen tavoitteeni on kytkeä saarnalupatutkinto rakentuvan kansalaisyhteiskunnan kehukseen. Käsittelen saarnalupatutkinnon kautta uskonnon elämisen muotoja sekä yksilöiden, yhteisöjen ja instituutioiden välisiä valta- ja vaikutussuhteita. Laajempaa kontekstia työhöni tuovat kirkon muuttuva asema sekä ajanjakson muut keskustelut maallikon asemasta kirkossa ja kansalaisyhteiskunnan uskonnollisella kentällä, missä kirkon lisäksi toimivat erilaiset kristilliset yhdistykset ja seurakunnat, herätysliikkeet ja uskonyhteisöt. Selvitän, millaisiin laajempiin yhteiskunnallisiin keskusteluihin maallikkosaarnaajien toimi kiinnittyi ja mitä nämä keskustelut kertovat kirkosta, kansalaisista ja koko suomalaisesta yhteiskunnasta murtuvan sääty-yhteiskunnan ja nousevan kansalaisyhteiskunnan leikkauspinnalla.

1.2 Tutkimuksen teoreettinen kehys

Tutkimukseni kiinnittyy post-sekulaariin³⁸ tutkimuskenttään. Post-sekulaari teoria haastaa 1960- ja 1970-luvulla paljon huomiota saaneen klassisen sekularisaatioteorian, jonka mukaan modernisaation myötä yhteiskunta väistämättä maallistuu. Peter L. Bergerin *The Sacred Canopy* on yksi tämän teorian keskeisistä teoksista. Steve Bruccen mukaan Bergerin keskeinen väite oli, että sekularisaatio etenee uskonnollisen pluralismin kautta: kun uskonnollisia yhteisöjä on paljon ja ihmisten valinnanvapaus uskonnollisilla ”markkinoilla” kasvaa, ei yhteinen, jaettu uskonto enää yhdistä yhteiskunnan jäseniä. Uskonnollisen pluralismin myötä uskonyhteisöistä tulee pieniä ja yksityisiä, tai sitten erilaiset uskonnot lähenevät toisiaan – ne eivät sulaudu yhteen, mutta löytävät keskenään jotain yhteistä. Otti kehitys kumman suunnan tahansa, lopputuloksena uskonnon näkyvyys ja merkitys yhteiskunnassa vähenee.³⁹ Kun uskonnollisia totuuksia on paljon, itsestään selvänä pidetty, tietyn tahon (kuten valtiokirkon) hallinnoima uskonnollinen totuus relativoituu. Modernisaation myötä uskonto joutuu myös tekemään tilaa muille todellisuutta määritteleville toimijoille, jotka tyyppillisesti ottavat haltuun joitakin perinteisesti uskonnon piiriin kuuluneita funktioita.⁴⁰

Klassista sekularisaatioteoriaa on kritisoitu jo kauan. On selvää, ettei uskonto ole kadonnut moderneista yhteiskunnista, mennyt piiloon tai menettänyt merkitystään. Myös Peter L. Berger on sittemmin korjannut aiempia teesejään.⁴¹ Post-sekulaarin käsitteeseen tukeutuvat tutkijat muodostavat laajan, monitieteisen joukon. Tutkijoita yhdistää kuitenkin pyrkimys tarkastella sekularisaatiota erilaisissa ympäristöissä, ajoissa ja yhteiskunnan eri alueilla vaihtelevia muotoja saavana ilmiönä.

---

³⁸ Abby Day pitää termiä ’post-sekulaari’ ongelmallisena, koska se antaa implisiittisesti ymmärtää, että joskus olisi ollut täysin sekulaari aika, joka on sittemmin päättynyt. Day 2012, 35. Myös Moberg, Granholm & Nynäs 2012, 3.

³⁹ Bruce 2018, 104–105. Bergerin alkuperäisistä teeseistä Berger 1967.

⁴⁰ Hjelm 2007, 8. Sekularisaatioteoriasta myös Markkola 2003, 47–48; Brown & Snape 2010, 3–5. Tutkijat ovat myös kritisoineet sitä, että klassinen sekularisaatioteoria pohjasi vain Euroopassa tapahtuneeseen kehitykseen. Sekularisaation konseptista ja sen tutkimuksessa tapahtuneista muutoksista Davie 2013, 49–62.

⁴¹ Berger 1999; Hjelm 2007, 9–11; Bruce 2018, 105–106.

Sekularisaatioteoriaa ei siis tarvitse tutkijoiden mukaan kokonaan hylätä, vaan sitä pitää tarkentaa ja esimerkiksi määritellä tarkemmin, mikä on sekulaaria ja mikä uskonnollista. Nancy T. Ammermanin mukaan on parempi puhua sekularisaatioista spesifeinä kehityskulkuina sen sijaan, että pyrittäisiin jonkinlaiseen universaalisti pätevään malliin.⁴² Pirjo Markkola toteaa, että tietyssä mielessä ja tietyillä tavoin määriteltynä sekularisaatio on kiistaton tosiasia, mutta esimerkiksi uskonnollisen instituution asemassa tapahtuvat muutokset eivät automaattisesti muuta yksilöiden ajattelua tiettyyn suuntaan.⁴³

Vaikka uskonnon privatisoituminen ja eriytyminen voikin johtaa uskonnon merkityksen vähenemiseen yhteiskunnan muilla aloilla, se ei tarkoita, että uskonto kokonaan menettäisi merkityksensä. Yhteiskunnan maallistumista on käsiteltävä moniulotteisena ilmiönä, jonka puitteissa myös erilaiset uskon muodot voivat elää ja muuttaa muotoaan.⁴⁴ Väitöskirjassani sekularisaatio näkyy ensinnäkin aikalaisten huolena: pelko yhteiskunnan maallistumisesta ohjasi osaltaan saarnaluvan hakemiseen ja saarnaluvan saaneiden työpanoksen hyödyntämiseen. Lisäksi Suomen uskonnolliselle kentälle ilmaantui uusia toimijoita, ja uskonnollinen vakaumus – tai sen puute – alettiin mieltää entistä enemmän yksilön valinnaksi. Myös luterilaisen kirkon institutionaalinen asema koki muutoksia tutkimani ajanjakson aikana. Näistä kehityskuluista huolimatta ei voida sanoa, että uskonto olisi menettänyt merkitystään modernisoituvassa suomalaisessa yhteiskunnassa. Tämä tulee hyvin selvästi esiin myös maallikkosaarnaajista käydyissä keskusteluissa.

Hyödynnän tutkimuksessani myös 'eletyn uskonnon' käsitettä (*lived religion*), jolla viitataan tiiviisti sanottuna uskonnon jokapäiväisiin ilmenemismuotoihin. Käsitettä ovat hyödyntäneet niin historian tutkijat, sosiologit kuin uskonnontutkijatkin. Eletyn

---

⁴² Ammerman 2021, 7, myös Markkola 2003, 54–55; Davie 2013, 51, 62.

⁴³ Markkola 2003, 48, 51. Markkola viittaa artikkelissaan Bryan Wilsonin esittelemään versioon sekularisaatioteoriasta.

⁴⁴ Hjelm 2007, 10–11; Moberg, Granholm & Nynäs 2012, 1–2; Casanova 2012, 30–32. José Casanova antaa sekularisaatiolle kolme määritelmää: 1) mere secularity, kokemus sekulaarissa ajassa ja maailmassa elämisestä, jossa uskonnollinen maailmankatsomus on kuitenkin mahdollinen, 2) self-sufficient and exclusive secularity, eläminen uskonnottomana on normaalia ja 3) secularist secularity, eläminen uskonnosta vapautettuna. Casanova 2012, 28–33, myös Casanova 2011.

uskonnon tutkimuksen katsotaan alkaneen vuonna 1997 pidetystä konferenssista ja sen jälkeen julkaistusta artikkelikokoelmasta, *Lived Religion in America*, jossa sosiaalishistorioitsijat ja sosiologit tutkivat tavallisten ihmisten uskonelämää.⁴⁵ Eletyn uskonnon ensimmäisen aallon tutkijat havaitsivat, että ihmiset eivät omaksu teologisia tai uskonnollisia järjestelmiä sellaisenaan, vaan valitsevat niistä osia. Toisin sanoen uskonto ilmenee myös tavoilla, jotka eivät edusta uskonnollisten instituutioiden virallisia oppeja ja tapakulttuureja. Elettyä uskontoa voi olla sellainenkin, mikä ei ensinäkemältä vaikuta uskonnolliselta.⁴⁶

Eletyn uskonnon tutkijat korostavat, että uskonnot eivät ole staattisia tai muusta yhteiskunnasta irrallisia kokonaisuuksia. Uskontoa pitää tutkia aikakauden sosiaalisessa, kulttuurisessa, poliittisessa ja taloudellisessa kontekstissa. Uskonnon eletyt muodot voivat olla samanaikaisesti yksilöllisiä ja intiimejä sekä jaettuja ja julkisia.⁴⁷ David D. Hallin mukaan uskonnon institutionaaliset ja normatiiviset tasot ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa uskon arkipäivän muotojen kanssa.⁴⁸ Myös Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivo katsovat, että eletyn uskonnon tutkijat voivat liikkua työssään instituutioista ja dogmeista uskonnon jokapäiväisiin muotoihin ja takaisin.⁴⁹ Kim Knibben ja Helena Kuparin mukaan eletyn uskonnon näkökulmasta voidaan yhtä hyvin tutkia uskonnonharjoitusta, rituaaleja, uskoja, normeja, arvoja, oppeja tai instituutioita.⁵⁰

---

⁴⁵ Hall 1997. Suhteesta ranskankieliseen *religion vécue* -tutkimukseen esim. Katajala-Peltomaa & Toivo 2021, 2–3.

⁴⁶ Ammermanin mukaan käsitys uskomusten mukaan määrittyvästä uskonnosta on korostunut protestanttisessa ajattelussa. Ammerman 2016, 87. Meredith B. McGuire puolestaan katsoo, että uskonnon opillisen puolen korostaminen on tavallista koko läntisessä maailmassa, mikä näkyy esimerkiksi juutalaisuudessa ja kristinuskossa yleensä. McGuire 1992, 15, uskonnon saamista eri muodoista myös 16–20; Utriainen, Salmesvuori & Kupari 2014.

⁴⁷ Neitz 2011, 47–49; Katajala-Peltomaa & Toivo 2021, 3–4; Katajala-Peltomaa & Toivo 2022, 2, 4.

⁴⁸ Hall 1997, ix; Neitz 2011. M. J. Neitz näkee yhteyden sekularisaatioteorian kritiikin ja eletyn uskonnon tutkimuksen välillä: kun uskonnon tilaa modernissa yhteiskunnassa ei tarkastella ensisijaisesti uskonnollisten instituutioiden kautta, havaitaan, ettei uskonto ole kadonnut tai katoamassa. Neitz 2011, 47. Myös Ammerman 2016, 83–84.

⁴⁹ Katajala-Peltomaa & Toivo 2021, 3–4; Katajala-Peltomaa & Toivo 2022, 3–4.

⁵⁰ Knibbe & Kupari 2020, 167–168.

Nancy T. Ammermanin mukaan eletyn uskonnon tutkimus sai alkunsa eräänlaisena teoreettisena ja metodologisena kapinana, jolla pyrittiin tuomaan uskonnon ei-institutionaaliset muodot näkyviin.⁵¹ Eletyn uskonnon tutkijoiden tavoitteena oli siirtää katse uskonnollisesta eliitistä tavallisiin ihmisiin. Hall halusi lisäksi murtaa ”virallisen”, instituutioihin kiinnittyvän uskonnon ja kansanuskonnon (*popular religion*) välillä.⁵² Etenkin sosiologien tutkimuksessa painopiste on kuitenkin ollut usein maallikoissa, yksilöissä ja instituutioiden ulkopuolelle tai niiden laitamille jäävissä uskonnon ilmentymissä. Ammermanin mielestä eletyn uskonnon tutkimus onkin pitkälti määrittynyt sen perusteella, mitä ei tutkita – ei traditioita, instituutioita eikä uskonnollista eliittiä. Hän muistuttaa, että yksilöt eivät kuitenkaan toimi yhteisöistä tai perinteistä irrallaan. Uskon arkisilla ilmentymillä on usein juurensa instituution kollektiivisissa kokoontumisissa, ja instituutioiden sisällä elää monenlaisia, virallisesta opista ja perinteestä poikkeavia uskon tapoja. Myös uskonnollisen eliitin jäsenet elävät uskontoa eri tavoin.⁵³ Helena Kuparin ja Elina Vuolan mielestä tutkimuskentän painotus on vahvistanut tahatonta kahtiajakoa uskonnon niin sanotusti virallisten ja epävirallisten puolien välillä. Vakiintuneisiin ja virallisen uskonnon muotoihin tulisi kiinnittää enemmän huomiota, sillä uudet ja epäviralliset uskonmuodot voivat rakentua myös vanhan päälle. Esimerkiksi herätysliikkeet ovat muokanneet Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa sisältäpäin.⁵⁴

Tarkastelen sekä saarnaluvan hakijoita että pappeja uskontoa eläneinä subjekteina, jotka tulkitsivat luterilaisen kirkon virallista oppia sekä kirkkolain ja tuomiokapitulien maallikkosaarnaajia koskevia määräyksiä eri tavoin. Tämä tulkinallisuus tulee näkyviin tavoissa, joilla maallikot ja papit sanoittivat ajatteluaan sekä tilan ottamisena ja antamisena uskonnollisella kentällä. Osa papeista ja maallikoista sekoitti opintulkin- taansa muita kuin luterilaisia elementtejä. Maallikkosaarnaajien toimintamahdollisuuksiin vaikuttivat myös yhteiskunnan ja paikallisyhteisön olosuhteet. Saarnaluvan hakijoiden, saarnaluvan saaneiden, tuomiokapitulien ja seurakuntien välistä

---

⁵¹ Ammerman 2021, 7–8.

⁵² Neitz 2011, 47, 52.

⁵³ Ammerman 2016, 83, 87–89, 95; Ammerman 2021, 7–8.

⁵⁴ Kupari & Vuola 2020, 7–29. Myös Knibbe & Kupari 2020, 168 ja Markkola 2022b, 221.

vuorovaikutusta voisi kuvata monisäikeiseksi ja monimutkaiseksi sosiaalisten, poliittisten sekä teologisten vaikutteiden ja valtasuhteiden kudokseksi.

Valtasuhteita eritellessäni tukeudun ranskalaisen filosofin Michel Foucault'n ajatuksiin. Foucault ei pyrkinyt kokonaisvaltaisen valtateorian luomiseen, vaan hän tutki valtasuhteita ensisijaisesti erilaisissa historiallisissa konteksteissa. Myöskään Foucault'n teoreettisemmat kirjoitukset vallasta eivät muodosta yhtenäistä kokonaisuutta. Hänen ajatuksensa ovat usein monitulkintaisia, epämääräisiä ja osittain ristiriitaisia,⁵⁵ mutta ne tarjoavat silti hyvän analyttisen välineen yhteiskunnallisten valtasuhteiden tarkasteluun.

Foucault'n keskeinen väite on, ettei valta ole staattinen määre, jota toisilla on ja toisilla ei: valtasuhteet läpäisevät yhteiskunnan kaikki kerrokset ja ovat aina läsnä yksilöiden, ryhmien ja instituutioiden välisessä vuorovaikutuksessa. Valtasuhteisiin vaikuttavat niin sosiaaliset, poliittiset kuin taloudellisetkin tekijät. Foucault vastusti perinteistä, repressiivistä valtakäsitystä, jossa valtaa käyttivät lähinnä hallitsijat ja instituutiot ja joka miellettiin luonteeltaan yksinomaan alistavaksi. Esimerkiksi marxilaisessa valtateoriassa kapitalistit käyttivät valtaa työläisten sortamiseen. Foucault'n mukaan valtasuhteet eivät kuitenkaan ole näin yksinkertaisia tai yhdensuuntaisia. Hän kehottaa analysoimaan valtasuhteita myös alhaalta ylöspäin, ihmisten välisistä kohtaamisista ja paikallistasoilta kohti instituutioita. Vallankäyttö ei myöskään ole aina luonteeltaan tukahduttavaa, vaan se voi luoda uutta. Foucault katsoi vuorovaikutukseen perustuvien valtasuhteiden olevan nimenomaan modernin yhteiskunnan piirre.⁵⁶

Foucault'n mukaan valtasuhteet rakentuvat ihmisten välisten eroavaisuuksien (voimat, taidot, asema) varaan ja samanaikaisesti tuottavat näitä eroja. Kaikki subjektit – yhteiskunnallisesta asemastaan riippumatta – ovat valtasuhteiden tuotteita.

---

⁵⁵ Alhanen 2007, 116–122; Taylor 2011, 1–2; Lynch 2011, 14–15. Foucault'n alkuperäisistä valtaa koskevista kirjoituksista Foucault 2002.

⁵⁶ Foucault 1982, 778, 786–788; Danaher, Schirato & Webb 2000, xiv, 70–74, 79–80; Gordon 2002, xi, xv, xix; O'Farrell 2005, 99–101, 149f; McHoul & Grace 2015, 7, 20, 39–40, 61, 64; Alhanen 2007, 119–120, 122–123; Lynch 2011; Taylor 2011, 3–4.

Foucault'n ajattelussa on erotettavissa eri tasoja, joilla valta tulee näkyväksi. Ensimmäisellä, ihmisten väliseen vuorovaikutukseen pohjaavalla tasolla valta on jatkuvassa liikkeessä: muuttuvat olosuhteet ja liittoutumat voivat nopeastikin vaikuttaa valtasuhteiden osapuolten toimintamahdollisuuksiin. Valta tulee näkyväksi tekojen, reaktioiden ja vastareaktioiden kautta, jotka kiinnittyvät samanaikaisesti käsillä olevaan tilanteeseen ja henkilösuhteisiin sekä laajempaan historialliseen kontekstiin. Tätä vallan näkyväksi tulemisen muotoa Foucault luonnehtii ilmaisulla ”actions upon actions”. Kai Alhanen suomentaa ilmaisun toimintaan kohdistuvaksi toiminnaksi.⁵⁷ Foucault'laisessa valta-ajattelussa valtasuhteet perustuvat aina vapauden ja vastustuksen liittoon: jos valtasuhteen toisella osapuolella ei ole mahdollisuutta vastustaa häneen kohdistuvaa tekoa tai toimia muutoin kuin yhdellä tavalla, ei kyseessä ole aito valtasuhde, vaan väkivalta.⁵⁸

Valta tulee näkyviin myös hallintana eli pyrkimyksenä ohjata voimia tiettyyn suuntaan sekä kiteytyneinä, historiallisesti rakentuneina valtasuhteina ja vallankäytön muotoina. 'Voimalla' Foucault tarkoittaa ihmisen kykyä tehdä ja toteuttaa asioita, 'hallinta' tai vakiintunut vallankäyttö (*government*) taas viittaa pyrkimykseen hallita erilaisia voimia ja niiden välisiä suhteita.⁵⁹ Tutkimuksessani tulkitseen esimerkiksi maallikkosaarnaajiin kohdistettua kirkollista valvontaa sekä maallikkotoimen kehittämispyrkimyksiä tällaisina hallinnan keinoina. Vakiintuneen vallankäytön muotoa edustaa myös luterilainen huoneentaulun maailma, jolla oli vanhaa järjestystä säilyttävä luonne.

1.3 Aineisto ja metodit

Hyödynnän tutkimuksessani laajaa lähdeaineistoa. Avainasemassa ovat hiippakuntien tuomiokapitulien arkistot, joissa säilytetään saarnalupahakemuksia, kirje- ja anomusdiareja sekä hakemusten käsittelystä kertovia tuomiokapitulien

---

⁵⁷ Foucault 1982, 789; Alhanen 2007, 120.

⁵⁸ Foucault 1982, 788–791; Gordon 2002, xxv, xxviii; O'Farrell 2005, 99; May 2006, 84–85; Alhanen 2007, 120–122; Taylor 2011, 5.

⁵⁹ Gordon 2002, xvi–xvii, xxix; Alhanen 2007, 119–120, 122–123, 125, 128–129.

istuntopöytäkirjoja. Pöytäkirjoista löytyy myös tietoa saarnaluvan saaneisiin kohdistetuista kurinpidollisista toimista. Lisäksi olen käyttänyt aineistona saarnaluvan saaneiden toimintaa koskevia vuosi-ilmoituksia, joita tuomiokapitulit velvoittivat kirkkoherrat laatimaan 1900-luvulla. Ilmoituksissa kerrotaan seurakunnassa kirkollisvuoden aikana asuneiden tai työskennelleiden saarnaluvan saaneiden määrä ja arvioidaan näiden vaikutusta seurakunnan hengelliseen tilaan.

Tutkittavan ajanjakson alussa Suomi oli jaettu kolmeen hiippakuntaan – Turun arkkihiippakuntaan sekä Porvoon ja Kuopion hiippakuntiin. Päätös neljännen hiippakunnan perustamisesta tehtiin vuonna 1895. Porvoon hiippakunnan itäisistä osista muodostettu Savonlinnan hiippakunta aloitti toimintansa vuonna 1897. Joulukuussa 1923 Porvoon hiippakunta jaettiin kahtia – suomenkielisistä seurakunnista koottiin Tampereen hiippakunta, ruotsinkielisistä Porvoon uusi hiippakunta, *Borgå stift*.⁶⁰ Vanhan Porvoon hiippakunnan aikoihin ulottuvaa saarnalupatutkintokirjaa säilytetään nykyään Tampereen tuomiokapitulissa. Tutkintokirjaan on kirjattu Porvoon ja Tampereen hiippakuntien saarnaluvan anojat vuosilta 1872–1995.⁶¹ Myös nykyisillä Mikkelin ja Oulun hiippakuntien tuomiokapituleilla on hallussaan saarnaluvan saaneista kertovat matrikkelit. Oulun matrikkelin tietoihin olen perehtynyt yksinomaan Hannu Mustakallion tutkimusten kautta.⁶²

Vuonna 1923 Kuopion hiippakunnan nimi muuttui Oulun hiippakunnaksi ja vuonna 1925 Savonlinnan hiippakunnasta tuli Viipurin hiippakunta.⁶³ Tästä syystä viittaa arkistoaineistoihin näillä nimillä. Piispanistuin siirrettiin Ouluun jo vuonna 1900, minkä vuoksi kirjoitan välillä Kuopion-Oulun hiippakunnasta. Olen pyrkinyt selvittämään mahdollisuuksien mukaan kaikkien ennen vuoden 1923 loppua lähetettyjen saarnalupa-anomusten kohtalon. Koska saarnaluvan hakuprosessi saattoi kestää vuosia, aikarajaukseni joustaa hieman loppupäästään. Hiippakuntamuutoksen vuoksi

---

⁶⁰ Kortekangas 2005, 360; Toiviainen 2004, 14.

⁶¹ Tampereen tuomiokapitulin arkisto, saarnalupatutkinnot-luettelo.

⁶² Mustakallio 2019 ja 2022. Mikkelin saarnalupamatrikkelista Mikkelin tuomiokapitulin arkisto, Bbb 1 Saarnaluvan saaneet 1900–1972.

⁶³ Toiviainen 2004, 45. Kuopion hiippakunnan piispanistuin oli kuitenkin siirretty jo vuonna 1900 Ouluun. Mustakallio 2009a, 247.

päätän tarkasteluni Porvoon tuomiokapitulin lähdeaineiston osalta vuoden 1923 marraskuun loppuun.⁶⁴

Saarnalupatutkintoa koskeva arkistoaineisto ei ole aina ollut helposti löydettävissä. Turun arkkhiippakunnan tuomiokapitulin arkistossa saarnalupahakemukset on koottu omiin kansioihinsa vuosilta 1870–1934.⁶⁵ Porvoon tuomiokapitulin arkistossa hakemukset ovat yhdessä kansiossa vuoteen 1902 saakka, mutta tämän jälkeen ne ovat irrallaan muiden saapuneiden asiakirjojen joukossa.⁶⁶ Varhaisista saarnaluvan saaneista löytyy tietoa myös Porvoon tuomiokapitulin pappeuskirja-, pastoraalikirja- ja saarnalupatodistuskonseptien kansioista.⁶⁷ Savonlinnan hiippakunnan saarnalupanomukset ja niiden liitteet ovat tuomiokapitulin arkiston diarioiduissa ja diarioimattomissa asiakirjoissa.⁶⁸ Kuopion hiippakunnan hakemukset taas löytyvät saapuneiden kirjeiden kansioista.⁶⁹

En ole onnistunut paikantamaan aivan kaikkia saarnalupahakemuksia, ja joistakin hakemuksista puuttuu liitteitä. Tuomiokapitulien istuntopöytäkirjat sekä kirje- ja anomusdiarit ovat kuitenkin auttaneet pääsemään saarnaluvan hakijoiden jäljille myös niissä tapauksissa, joissa hakemusaineisto on ollut puutteellista. Myös diaari-merkinnöissä on ajoittaisia aukkoja, eivätkä istuntopöytäkirjojen sisällysluettelot ole aina kattavia tai johdonmukaisesti laadittuja. Sisällysluetteleja ei myöskään ole olemassa kaikilta vuosilta – esimerkiksi Turun arkkhiippakunnan tuomiokapitulissa

---

⁶⁴ Porvoon tuomiokapitulin arkistossa on kuitenkin aineistoa myös vuoden 1923 joulukuussa saarnalupaa hakeneista miehistä, vaikka aineisto periaatteessa kuuluisi jo Tampereen hiippakunnan tuomiokapitulin arkistoon. Arkistosta löytyy esimerkiksi sähköttäjä Frans Bärlingin joulukuun alussa saapunut hakemus, mutta se on jo osoitettu Tampereen tuomiokapitulille. KAH PTA, Eb: 796 SD 8/164 1923. En ole laskenut Bärlingiä mukaan tilastoihini.

⁶⁵ KAT TTA, F I j: 1–3.

⁶⁶ KAH PTA, E j 1:1; Eb: 668–796. Vielä vuosina 2018 ja 2021 julkaistujen artikkelieni kirjoitusvaiheessa olin siinä uskossa, että Porvoon hiippakunnan tuomiokapitulille vuoden 1902 jälkeen lähetetyt hakemukset olivat kadonneet arkistosta. Onnistuin paikantamaan hakemukset vasta tutkimusprosessin myöhäisessä vaiheessa.

⁶⁷ KAH PTA, Dh: 1.

⁶⁸ KAM VTA, Ea: 1–51 ja Eb: 2–24.

⁶⁹ KAO OTA, Ea: 107–272.

ensimmäiset asialuettelot on laadittu vasta vuonna 1909.⁷⁰ Porvoon tuomiokapitulin vuoden 1923 pöytäkirjoista on ollut saatavilla vain kokousten liitteet muutamia satunnaisia pöytäkirjamerkintöjä lukuun ottamatta. Olen täydentänyt kyseisen vuoden hakuprosesseja koskevia tietoja tutkimalla tuomiokapitulin istuntojen esityslistoja ja Tampereen tuomiokapitulin säilyttämää saarnalupatutkintoluetteloa.⁷¹ Tutkintoluettelo ei tosin ole täysin kattava tai virheetön.⁷² Lähdeaineiston hajanaisuuden vuoksi on mahdollista, että joku yksittäinen saarnaluvan hakija puuttuu aineistostani.⁷³ Koska olen käyttänyt rinnakkain monia erilaisia lähteitä, antaa tutkimukseni hakijakunnasta kuitenkin hyvin kattavan kuvan.

Vuosi-ilmoitusten yksityiskohtaisuudessa on suurta vaihtelua. Osa kirkkoherroista on kuvaillut maallikkosaarnaajien toimintaa vuolaasti, mutta tyyppillisesti ilmoitukset ovat lyhyitä ja luettelomaisia. Ajoittain ilmoituksissa mainitaan miehiä, jotka eivät tietävästi ole saaneet saarnalupaa tai edes hakeneet sellaista. Ilmoituksia ei myöskään ole laadittu kaikkina vuosina. Porvoon tuomiokapitulin arkistossa ilmoitukset on koottu omiin kansioihinsa lukuun ottamatta muutamia, saapuneiden asiakirjojen joukkoon eksyneitä ilmoituksia. Turun arkkihüppäkunnan tuomiokapitulin arkistossa ne ovat rovastikunnista lähetettyjen asiakirjojen joukossa, Kuopion osalta ilmoitukset löytyvät tuomiokapitulille saapuneista kirjeistä. Savonlinnan tuomiokapitulille saapuneet ilmoitukset on referoitu tuomiokapitulin istuntopöytäkirjoihin.

---

⁷⁰ KAT TTA, A I: 171 ja A I: 172.

⁷¹ KAH TATA, Tuomiokapitulin istuntojen esityslistat 1923–1924; Tampereen tuomiokapituli, saarnalupatutkinnot-luettelo.

⁷² Saarnalupatutkintoluettelossa ei ole esimerkiksi mainittu kaikkia hakijoita. Lisäksi saarnaluvan hakijaksi on merkitty yksi pappi, David Toikka, joka pyysi vuonna 1872 tuomiokapitulilta lupaa papintutkintoon kuuluvan saarnanäytteen esittämiseen. Tampereen tuomiokapituli, saarnalupatutkinnot-luettelo.

⁷³ Esimerkiksi Oulun tuomiokapitulin saarnalupamatrikkeliin on merkitty diakoni Frans Vainio, joka muutti Oulun hiippakunnan alueelle vuonna 1924. Matrikkelin mukaan Vainio oli ilmeisesti suorittanut saarnalupatutkinnon jossain toisessa hiippakunnassa ennen muuttoaan. En kuitenkaan ole löytänyt Vainiosta merkkejä Turun, Porvoon tai Savonlinnan tuomiokapitulien arkistoista. En ole laskenut Vainiota saarnaluvan saaneeksi. Hannu Mustakallio on käynyt Kuopion–Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin saarnalupa-aineiston läpi vuoteen 1939 saakka, eikä hän ole löytänyt sieltä Vainion hakuasiakirjoja. Vainiosta Mustakallio 2020b, 269–270; Mustakallio 2022, 118, 124, 141.

Alkuperäisiä on myös ripotellen diariomattomien ja diarioitujen asiakirjojen joukossa.⁷⁴

Olen seurannut saarnalupatutkintoa, maallikkosaarnaajia ja muuta maallikkotointa koskevia keskusteluja pappein-, kirkollis- ja piispainkokousten pöytäkirjoista. Hiipakuntien papisto kokoontui kirkkolainmukaisiin säännöllisiin pappeinkokouksiin eli synodaalokokouksiin viiden vuoden välein. Niiden lisäksi järjestettiin tarvittaessa ylimääräisiä pappeinkokouksia. Vuonna 1887 kokoontui ensimmäinen niin sanottu yleinen yksityinen pappeinkokous [vastedes yksityinen pappeinkokous], johon ottivat osaa papit ja maallikot eri puolilta Suomea. Uusia pappeinkokouksia alettiin pitää reaktionä 1880-luvun kirkkokriittisyyteen.⁷⁵

Olen kartoittanut saarnalupatutkintoon tavalla tai toisella liittyviä keskusteluja mahdollisimman laajasti, sillä se on auttanut ymmärtämään paremmin maallikoiden toimintamahdollisuuksia kirkossa sekä sen laitamilla ja ulkopuolella. Myös sanoma- ja aikakauslehdet ovat osoittautuneet arvokkaaksi tietolähteeksi sekä saarnaluvan hakijoiden tavoittamisessa että maallikoiden työalaa koskevien keskustelujen hahmottamisessa. Olen hakenut tietoa saarnalupaa koskevilla hakusanoilla (*saarnalupa, venia concionandi*) ja hakijoiden nimillä. Kansalliskirjaston digitaalisesta sanomalehtiarkistosta löytyy tuhansittain osumia kirkon omista julkaisukanavista (*Suomen kirkon julkisia sanomia, Suomen kirkon vuosikirja*), erilaisista kirkollisista ja herätysliikkeisiin kiinnittyvistä lehdistä (*Kotimaa, Vartija, Hengellinen kuukauslehti, Sanansaattaja*) sekä muista sanoma- ja aikakauslehdistä.

Koska saarnaluvan hakijoita ja etenkin tutkinnon suorittaneita työskenteli kristillisten yhdistysten palveluksessa, heistä löytyy tietoa yhdistysten omista arkistoista. Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen, Suomen Lähetysseuran ja Suomen Merimieslähetykseuran arkistot ovat hyviä tietolähteitä kartoitettaessa yhdistysten

---

⁷⁴ Olen verrannut löytämiäni alkuperäisiä ilmoituksia pöytäkirjojen referaatteihin, ja ne ovat sisällöltään samanlaisia. Näin ollen olen pitänyt pöytäkirjojen tietoja luotettavina.

⁷⁵ Kansanaho 1960, 261–262.

työntekijöiden toimintaa ennen ja jälkeen saarnaluvan hakemisen.⁷⁶ Myös yhdistyksistä kertova tutkimuskirjallisuus tarjoaa aiheesta lisätietoa, etenkin pitkän uran tehneiden maallikkosaarnaajien osalta.

Tutkimustani varten olen koonnut saarnaluvan hakijoista tietokannan, joka sisältää tietoa luvan anojien taustoista, saarnaluvan hakuprosessista sekä urakehityksestä. Tietokannan lähtöpisteenä ovat arkistojen lähdeaineistot: saarnalupahakemuksista, tuomiokapitulien istuntopöytäkirjoista sekä anomus- ja kirjediaareista olen määrittänyt saarnaluvan hakijoiden joukon. Hakijoiden tunnistamisen jälkeen olen kerännyt täydentäviä tietoja elämäkerrallisten aineistojen sekä tutkimuskirjallisuuden avulla. Olen pystynyt rakentamaan saarnaluvan hakijoista kokonaiskuvan sekä arvioimaan heitä yhdistäviä ja erottavia tekijöitä. Tietokanta mahdollistaa sekä kvalitatiivisten että kvantitatiivisten analyysien tekemisen. Olen kerännyt tietoa saarnaluvan hakijoiden määrästä, hyväksytyistä ja hylätyistä hakemuksista sekä hakijoiden ammatti- ja ikäjakaumasta. Lisäksi olen pyrkinyt selvittämään, millaisin perustein saarnalupaa anottiin, miten hakemuksia arvioitiin, millaista työtä saarnalupatutkinnon suorittaneet miehet tekivät ja miten tähän työalaan kirkon piirissä suhtauduttiin.

En ole koonnut jokaisesta saarnaluvan hakijasta laajaa elämäkerrallista aineistoa. Tutkimukseni tavoitteiden kannalta se ei olisi ollut tarkoituksenmukaista, mutta myös aineiston hajanaisuus ja vaihteleva tarkkuus asettivat tiedonkeruulle rajoituksensa. Väitöskirjani liitteenä julkaistava saarnaluvan anojien pienoismatrikkeli on huomattavasti suppeampi kuin tutkimuksessa käyttämäni tietokanta. Matrikkelin tarkoituksena on tarjota lukijalle perustiedot kaikista hakijoista (liite A). Hannu Mustakallio on kerännyt Kuopion hiippakunnan hakijoista vastaavat tiedot artikkeleidensa liitteisiin.⁷⁷

---

⁷⁶ Yhdistysten ja seurojen arkistoista löytyy esimerkiksi työntekijämatrikkeleita ja muuta henkilöaineistoa. Lisäksi arkistoissa on tietoja yhdistysten työhön tai koulutukseen pyrkineistä saarnaluvan anojista. Esim. Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen arkisto I, Henkilöittäin järjestetty aineisto (1840-luku–2000); KA SLA, Ad 3 ja Ee; Suomen Merimieslähetykseuran arkisto, Hk: 2. Olen tutustunut arkistojen aineistoon, mutta turvautunut viitatessa lopulta enemmän tutkimuskirjallisuuteen. Evankelisten saarnaluvan hakijoiden osalta tietoa löytyy myös *Kotimatalla* ja *Hemät* -vuosikirjoista.

⁷⁷ Mustakallio 2019 ja 2022.

Työssäni on sekä prosopografisen että kollektiivibiografisen tutkimuksen piirteitä. Molemmassa kiinnostuksen kohteena on useampi ihmiselämä, mutta siinä missä ’joukko’ on prosopografisen tutkimuksen keskiössä, keskittyy kollektiivibiografia enemmän yksilöihin. Mervi Kaarninen ei näe prosopografian ja kollektiivibiografian välillä suurta eroa. Kollektiivibiografiassa painopiste on yksilöissä ja näiden kokemuksissa, mutta samalla tutkitaan joukkoa yhdistäviä tekijöitä. Kaarninen ymmärtää kollektiivibiografian tutkimukseksi, jossa samalla kentällä toimivista henkilöistä kootaan mahdollisimman kattavasti samat tiedot.⁷⁸ Vastaavanlaista tutkimusotetta voidaan hyödyntää myös prosopografiassa: tutkija määrittää joukon ja kerää siitä tietoa kysymällä kaikilta joukon jäseniltä samat kysymykset.⁷⁹

Barbara Caine erottaa prosopografian kollektiivibiografiasta, mutta laskee jälkimmäisen piiriin muuten kaiken sellaisen tutkimuksen, jossa tutkimuskohteena on useampi ihminen. Kollektiivibiografian lavean jatkumon yhdessä päädyssä tutkitaan ihmisiä, jotka tutkija on koonnut yhteen kertoakseen jotain tietystä aikakaudesta tai ilmiöstä; toisessa päädyssä taas on ryhmäbiografinen tutkimus, joka tyypillisesti keskittyy ryhmän jäsenten välisiin suhteisiin.⁸⁰ Cainesta poiketen Heini Hakosalo erottaa kollektiivibiografian ryhmäbiografiasta, jossa tutkittavat muodostavat enemmän tai vähemmän tiiviin kollektiivin. Kollektiivibiografiassa tutkittavan joukon jäsenet eivät välttämättä ole toisiinsa millään tavalla yhteyksissä eivätkä miellä kuuluvansa samaan ryhmään.⁸¹

Olen kiinnostunut saarnaluvan hakijoista sekä joukkona että yksilöinä. Kaikkia hakijoita sitoi sama kirkkolain kirjain, ja heistä keskusteltiin kirkon piirissä usein kollektiivina. Toisaalta saarnaluvan hakijoita ja luvan saaneita arvioitiin yksilöinä, joilla oli erilaisia valmiuksia toimia kirkon saarna- ja opetustyössä. Niin Pirita Frigrenin, Merja Uotilan kuin Heini Hakosalonkin mukaan prosopografinen tutkimus keskittyy

---

⁷⁸ Kaarninen 2020, 71–72. Kaarnisen tutkimuskohteena olivat tietyn ajanjakson naisylioppilaat. Myös Kaarninen 2015.

⁷⁹ Frigren 2016, 57; Uotila 2014, 243–244; Hakosalo 2014, 48–50. Prosopografian juuret ovat antiikin-tutkimuksessa, jossa hajanaisesta ja pirstaleisesta aineistosta pyrittiin kokoamaan erilaisia luetteloita ja tiedostoja.

⁸⁰ Caine 2010, 47–48, 57, 61. Myös Cowman 2012, 84.

⁸¹ Hakosalo 2014, 53–54. Myös Cowman 2012, 88.

siihen, mikä tutkittavassa joukossa on tavallista.⁸² Krista Cowman korostaa prosopografisen tutkimuksen kvantitatiivista ulottuvuutta ja joukon jäsenten yhteisten tekijöiden löytämistä.⁸³ Frigrenin tavoin olen ollut kiinnostunut yhteisten tekijöiden lisäksi myös yksilöiden erityispiirteistä. Frigren tutki väitöskirjassaan merimiesten vaimoja ja kokosi näistä henkilötietokannan. Hänen tutkimuksessaan ”yksilöt, poikkeukset ja ryhmän sisäinen heterogeenisuus eivät ole ristiriidassa sen seikan kanssa, että merimiesten vaimoja perheineen voidaan pitää myös kollektiivisena, yhteisien ominaisuuksien leimaamana ryhmänä”. Frigrenille tietokanta oli laadullinen, matrikelimainen analyysiväline.⁸⁴ Tällaiseksi miellän myös oman tietokantani.

Tutkimustani voi kuvailla myös suppeaksi kokoelmaksi toimintaelämäkertoja. Marjo-Riitta Antikainen on tutkinut väitöskirjassaan Mathilda Wredeä kahdesta toimintaelämäkerralle tyypillisestä tulokulmasta. Antikainen kartoitti samanaikaisesti Wreden ammatillista ja toiminnallista kokonaiskuvaa sekä yhteiskunnallisten muutosten ja yksilön toiminnan vuorovaikutusta. Tutkimalla Wreden toimintaa ja sen edellytyksiä, reunaehdoja ja vaikutusta 1800- ja 1900-lukujen taitteen yhteiskunnallisessa murroksessa Antikainen otti tutkimuskohteekseen sekä yksilön että yhteiskunnan.⁸⁵ Olen pyrkinyt samankaltaiseen kaksoisnäkökulmaan, mutta saarnaluvan hakijoiden suuren joukon vuoksi en ole voinut käydä läpi jokaisen toimintahistoriaa yhtä tarkasti kuin Antikainen.

Tutkimuksessani on vähäisiä ryhmäbiografian elementtejä. Saarnaluvan hakijoiden laajemman joukon sisällä oli pienempiä, väljään tai tiiviiseen tuntemiseen perustuvia ryhmiä, joita muodostivat esimerkiksi samaan herätysliikkeeseen, kristilliseen yhdistykseen tai oppilaitokseen kuuluneet miehet. Vaikka saarnaluvan hakijoiden keskinäiset suhteet eivät ole tutkimuksessani avainasemassa, olen pyrkinyt hahmottamaan näitä hakijakunnan sisäisiä ryhmittymiä ja tutkinut, millä tavalla tuomiokapitulit niihin suhtautuivat hakemuksia arvioidessaan tai miten pappein-, piispain- ja

---

⁸² Uotila 2014, 243–245; Hakosalo 2014, 51; Frigren 2016, 58–59.

⁸³ Cowman 2012, 84–85.

⁸⁴ Frigren 2016, 57–59, lainaus sivulla 58.

⁸⁵ Antikainen 2003, 12.

kirkolliskokouksissa keskusteltiin eri ryhmiin kiinnittyvistä maallikkosaarnaajista. Olen tarkastellut myös pappien muodostamia ryhmittymiä ja yksittäisten, maallikkosaarnaajakysymykseen tavalla tai toisella aktiivisesti kantaa ottaneiden pappien taustoja. Yksilöistä instituutioiden palveluksessa kirjoittanut Hanna-Maija Ketola muistuttaa, että erilaisten virallisten päätösten ja linjanvetojen takaa paljastuu usein erilaisia, osittain eri suuntiin vetäviä tarinoita, jotka monipuolistavat kuvaa päätöksenteosta. Tutkimalla rinnakkain virallisia, jonkin asian lopputulosta kuvaavia asiakirjoja sekä päätöksentekoon suoraan tai välillisesti vaikuttaneiden yksilöiden taustoja ja toimintaa organisaatioista saadaan moniulotteinen kuva.⁸⁶

Saarnalupatutkinnosta ja maallikkosaarnaajista käytyjä keskusteluja hahmottaakseni olen turvautunut diskurssitutkimuksen metodiin. Diskurssit ovat tutkimukseni työkalu, eivät sen pääelementti. Väitöskirjani ei toisin sanoen edusta puhdasta diskurssitutkimusta, vaan diskurssit toimivat keinona jäsentää lähdeaineistoa sekä hahmottaa maallikkosaarnaajien toimintaan liittyneitä mahdollisuuksia ja rajoitteita. Kieli kytkeytyy olennaisesti valtasuhteisiin. Michel Foucault'n mukaan vakiintuneet normit ja käytännöt vaikuttavat siihen, millainen kieli on haluttua, mahdollista tai rangaistavaa. Nämä normit ja käytännöt ovat historiallisesti rakentuneita. Vakiintuneet, ajalle ja ympäristölle ominaiset puhe- ja ajattelutavat muokkaavat puheen ja ajattelun kohdetta.⁸⁷ Diskurssit eivät kuitenkaan vain rajoita, vaan niiden kautta voidaan luoda uutta. Modernisoituvassa Suomessa kansalaisten toiminta- ja vaikutusmahdollisuudet kasvoivat yhteiskunnassa tapahtuvien rakenteellisten ja poliittisten muutosten myötä. Tämä muutos näkyi myös siinä, miten maallikkosaarnaajien toiminnasta puhuttiin.

Monitieteellisen diskurssitutkimuksen kentälle mahtuu monia erilaisia lähestymistapoja, mutta tutkijoita yhdistää halu tarkastella, miten erilaisia näkemyksiä ja tapah-tumia merkityksellistetään kielen avulla ja millaisia seurauksia diskurssilla on. Koska kieli paikantuu aina johonkin tilanteeseen, aikaan ja kulttuuriin, diskurssin tutkija käsittelee väistämättä myös kielenkäyttötilannetta eikä vain sitä, mitä sanotaan.

---

⁸⁶ Ketola 2014, 146.

⁸⁷ Foucault 1982, 780–781; McHoul & Grace 2015, 22–23, 26–27, 31, 36; Lynch 2011, 18; Jokila & Juhila 2016, 75, 77; Pietikäinen & Mäntynen 2019, 33; Ihalainen & Valtonen 2022, 34–35.

Ympäröivä yhteiskunta on läsnä kielenkäyttötilanteessa joko implisiittisesti tai eksplisiittisesti.⁸⁸ Miikka Pyykkösen ja Heli Valtosen mukaan diskurssianalyttisen historiantutkimuksen kohteena on tekstimuotoinen kielenkäyttö. Tutkijat ovat kiinnostuneita tavoista, joilla ilmiöistä ja niihin kytkeytyvistä sosiaalisista asemista, suhteista ja toimijuuksista tuotetaan merkityksiä. Diskurssianalyttinen historiantutkimus ottaa huomioon tekstien tuottamisajankohdan historialliset olosuhteet sekä aineiston saatavuuteen ja edustavuuteen mahdollisesti liittyvät rajoitukset.⁸⁹

Ymmärrän 'diskurssin' kriittisen diskurssintutkimuksen perinteen mukaisesti kahdella tavalla: diskurssi on sosiaalista toimintaa, jossa on ehtoja ja jolla on seurauksia; diskurssi on myös vakiintunut, historiallisesti ja kulttuurisesti muodostunut merkityksellistämisen tapa, joka muokkaa puheen kohdetta ja rakentaa sitä koskevaa tietoa ja ymmärrystä – kieli on tekoja, joilla on kyky muokata todellisuutta.⁹⁰ Kriittiseen diskurssintutkimukseen liittyy yleensä ajatus epätasaisesti jakaantuneesta vallasta ja alistussuhteista, joita diskursseja tutkimalla voidaan paljastaa.⁹¹ Saarnaluvan anojien, seurakuntalaisten, papiston ja kirkon instituution väliset ja sisäiset valtasuhteet olivat kuitenkin monimutkainen punos. Tästä syystä en tarkastele saarnaluvan hakijoita ensisijaisesti ja lähtökohtaisesti alistettuna, kirkon kontrolloimana joukkona.

Olen määrittänyt neljä eri diskurssia, joihin maallikkosaarnaajien asemasta ja vaikutuksesta käydyt keskustelut kiteytyvät. Diskurssini ovat tutkimuksen alkutaipaleella syntyneitä, lähdeaineiston tarkkaan lukuun perustuvia esitutkimustuloksia. Olen

---

⁸⁸ Pietikäinen & Mäntynen 2019, 14–15, 17–18, 20, 26, 29. Diskurssin ei ole pakko olla sanallista, vaikka sosiaalinen kanssakäyminen perustuukin ensisijaisesti sanallisen viestintään. Jokinen, Juhila & Soininen 2016, 34.

⁸⁹ Pyykkönen & Valtonen 2022.

⁹⁰ Jokinen, Juhila & Soininen 2016, 26–29; Pietikäinen & Mäntynen 2019, 20, 34–36, 76. Diskurssin erilaisista määrittäytavoista myös Pyykkönen & Valtonen 2022, 41–44. Diskurssintutkimus kiinnittyy niin sanottuun kielelliseen käänneeseen, jonka myötä tutkijat alkoivat kiinnittää kasvavassa määrin huomiota niihin tapoihin, joilla menneisyyden ihmiset kommunikoivat ja olivat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. ”Todellisuuden” sijasta tutkittiin menneisyyden representaatioita. Diskurssit eivät tavoita ”todellisuutta” täydellisesti, mutta ne eivät myöskään ole siitä irrallaan: kielen avulla merkityksellistetään, järjestetään ja tuotetaan koettua maailmaa. Kaartinen & Korhonen 2005, 15–17, 19–20, 23–24, 38–39. Kielellisistä menetelmistä historiantutkimuksessa myös Ihalainen & Valtonen 2022.

⁹¹ Jokinen & Juhila 1999, 86.

tunnistanut maallikkosaarnaajista käydyissä keskusteluissa toistuvia argumentteja ja ottanut ne tutkimukseni jäsennysvälineiksi. Määrittämiini diskursseihin ottivat osaa sekä maallikot että papit. Pääosin olen tehnyt havaintoni pappein-, piispain- ja kirkolliskokouskeskustelujen pohjalta, mutta olen hyödyntänyt myös saarnalupa-anomuksia, anomusten käsittelyä tuomiokapituleissa sekä erilaisia saarnaluvan saaneita koskevia aineistoja, kuten sanomalehtikirjoituksia. Diskurssien tunnistamisessa olen noudattanut Ian Parkerin laatimaa jaottelua: 1) diskurssi realisoituu tekstissä, 2) diskurssi liittyy objekteihin, 3) diskurssi sisältää toimijat, 4) diskurssi on yhtenäinen merkityssysteemi, 5) diskurssi viittaa toisiin diskursseihin, 6) diskurssi reflektoi omaa puhetapaansa ja 7) diskurssi on historiallinen.⁹² Olen etsinyt diskursseista erilaisia maallikkosaarnaajille, papeille ja myös seurakuntalaisille annettuja positioita⁹³ sekä tarkastellut niitä rooleja, joita saarnaluvan hakijat ja papit itse ottivat. Lisäksi olen pyrkinyt hahmottamaan diskurssin käyttäjien erilaisia lähtökohtia ja vaihtelevia vakuuttamisen keinoja.

Ensimmäinen määrittämäni diskurssi eli *kutsudiskurssi* keskittyy siihen, kenellä seurakunnassa oli oikeus saarnata ja opettaa kristinuskoa. Tutkimallani ajanjaksolla kutsudiskurssilla oli sekä vanhaa järjestystä säilyttävä että sitä uudistava ulottuvuus. Kutsudiskurssi sulki sisäänsä luterilaisen virka- ja kutsumusopin. Suomen luterilaisen kirkon opin perustana olivat Raamattu ja tunnustuskirjoihin kuuluva *Yksimielisyyden kirja (Liber Concordiae)*, joka käsittää muun muassa uskontunnustukset, Augsburgin tunnustuksen sekä Lutherin katekismukset. Augsburgin tunnustuksen kirkollista järjestystä koskevan osan mukaan seurakunnassa saa julkisesti opettaa ja hoitaa sakramenteja vain seurakunnan saarnavirkaan kutsuma pappi. Tätä ulkoista kutsua nimitetään vokaatioksi.

---

⁹² Suoninen 2016, 62–64. Diskurssin yhtenäinen merkityssysteemi tarkoittaa sitä, että diskurssin osat (argumentit, metaforat jne.) muodostavat todellisuudesta jonkinlaisen yhtenäisen kokonaisuuden.

⁹³ Annetulla posititiolla tarkoitan tässä subjektipositiota. Käsitettä käytetään diskurssintutkimuksessa yleensä tilanteissa, joissa tutkitaan toiminnan rajoja tai toiminnan vaihteluita samalla toimijalla. Kaikki positiot eivät ole kaikille mahdollisia tai todennäköisiä. Diskurssintutkimuksessa voidaan tutkia myös sitä, millä tavalla tietyt positiot vakiintuvat tai lukkiutuvat – tai muuttuvat. Positiot muodostuvat aina sosiaalisessa kanssakäymisessä. Jokinen, Juhila & Soininen 2016, 45–46.

Saarnavirkkaa hoitavalla on myös sisäinen, Jumalalta saatu kutsu – kutsumus – saarnaamiseen ja opettamiseen.⁹⁴ Luterilaisen opin mukaan maailma on rakentunut hengellisen ja maallisen regimentin varaan, ja tässä Jumalan asettamassa järjestyksessä jokaisella on oma paikkansa ja tehtävänsä, kutsumuksensa, jota tulee kunnioittaa. Kutsumusoppi niveltyi osaksi suomalaisen sääty-yhteiskunnan ja luterilaisen huoneentaulun staattista maailmankuvaa, jossa maailma muodostui kolmesta säädystä – kirkosta (*ecclesia*), maallisesta hallituksesta (*politia*) ja kotitaloudesta (*oeconomia*). Kutsumusoppia oli toisaalta mahdollista myös venyttää ja rikkoa.⁹⁵ Maallikkosaarnaajien osalta keskusteltiin toistuvasti siitä, pitkö saarna- ja opetustoimeen saada sisäisen kutsumuksen lisäksi myös ulkoinen kutsu.

Tasaveroisuusdiskurssi kiinnittyi maallikoiden ja pappien välisiin suhteisiin sekä luterilaisen teologian että yhteiskunnallisen muutoksen näkökulmasta. Protestanttisessa perinteessä maallikkosaarnan perustana on uskovien hengellinen pappeus. Martin Lutherin mukaan piispat, papit ja maallikot ovat kaikki tasa-arvoisia Jumalan edessä ja oikeutettuja tunnustamaan uskoa ilman välikäsiä. Uskovina ja kasteen saaneina he muodostavat hengellisen pappeuden säädyn. Luther irrottautui tällä ajattelulla katolisesta kirkosta, jossa pappi toimi eräänlaisena välittäjähahmona seurakuntalaisen ja Jumalan välillä. Lutherin sanoja on tulkittu vuosisatojen aikana eri tavoin. Jotkut ovat katsoneet, että hengellisen pappeuden periaate tekee erityisestä saarnavirasta tarpeettoman, toiset taas ovat korostaneet luterilaista virkaoppia ja määrittäneet maallikolle muita ensisijaisia tehtäviä saarnaamisen sijasta.⁹⁶ Tasaveroisuusdiskurssi kiinnittyi myös ajan henkeen. Monet diskurssiin osaa ottaneet katsoivat, että maallikoille oli annettava modernissa suomalaisessa yhteiskunnassa ja aikaansa seuraavassa luterilaisessa kirkossa liikkuma-alaa yli papin ja maallikon vakiintuneiden vastuualueiden.

---

⁹⁴ Aikalaisaineistossa kutsua ja kutsumusta käytetään välillä toistensa synonyymeina. Asiyhteydestä kuitenkin selviää, tarkoitetaanko ulkoista kutsua vai sisäistä kutsua eli kutsumusta.

⁹⁵ Elenius 1983, 39–43; Heikkilä & Seppo 1989, 75; Kolden 1990, etenkin 195–197, 202–205; Hammar 2000, 28; Markkola 2000b, 15; Ketola 2008, 56–58, 60; Katajala-Peltomaa, Toivo, Kuha, Villstrand & Markkola 2021, 212–214.

⁹⁶ Kolb 1990; Kärkkäinen 1999, 145–147; van der Borgh 2007, 7–12; Wengert 2008, 4–16, 19–21, 27–30.

Kolmas määrittämäni diskurssi – *tarvediskurssi* – kiinnittyy maallikkosaarnaajien käyttöä puoltaviin käytännön tekijöihin. Maallikoiden työpanos koettiin monin paikoin välttämättömäksi, koska kirkon omat voimat eivät riittäneet täyttämään väestön sielunhoidollisia tarpeita tai ylläpitämään kirkon perinteisiä työmuotoja. Maallikkosaarnaaja tarvittiin myös turvaamaan kirkon ja kristinuskon asemaa erilaisia uhkatekijöitä vastaan. Tämä diskurssi kiinnittyy erityisen voimakkaasti yhteiskunnan muutoksiin.

Neljäs diskurssini koskee maallikoiden soveltuvuutta saarna- ja opetustoimeen. *Soveltuvuusdiskurssi* vastasi kysymykseen, millainen maallikkosaarnaajan ja nimenomaan kirkon saarnalupaa hakevan maallikon tuli olla. Saarnaluvan hakijoiden soveltuvuutta arvioitiin toisaalta suhteessa kirkkolain ja tuomiokapitulien asettamiin kelpoisuus-kriteereihin, toisaalta suhteessa seurakuntalaisten – oletettuihin tai todellisiin – tarpeisiin.

Diskurssini sijoittuvat samanaikaisesti rakentuvan kansalaisyhteiskunnan laajaan historialliseen kontekstiin sekä tarkempaan, vuorovaikutusta kuvaavaan tilannekontekstiin (esim. saarnalupahakemus, pappeinkokous).⁹⁷ Diskurssien välillä ja sisällä on jännitteitä ja erilaisia tasoja. Niitä tutkimalla olen voinut hahmottaa kirkon instituution, papiston ja saarnaluvan hakijoiden välisiä muuttuvia valtasuhteita. Huoneentaulun maailman ja sääty-yhteiskunnan järjestystä vaalivien diskurssien rinnalle nousi hiljalleen muitakin tapoja hahmottaa ja selittää maallikkosaarnaajien asemaa ja vaikutusta. Kansakoulun- ja kiertokoulunopettajaseminaarien naisoppilaiden kuvaa diskurssi-analyysin keinoin tutkineen Lilja Aikion tavoin en ole kiinnostunut diskurssien ”to-tuudesta” vaan niiden tuottamisesta ja niiden tuottamasta kuvasta. Olennaista ei ole se, olivatko maallikkosaarnaajat juuri sellaisia kuin heidän väitettiin olevan, vaan miten heistä puhuttiin ja miten nuo puhettavat rakensivat maallikkosaarnaajan kuvaa.⁹⁸ Diskurssit muokkasivat sitä todellisuutta, jossa maallikkosaarnaajat toimivat.

Olen soveltanut kaikkiin käyttämiini aineistoihin lähilukemisen ja ristiinlukemisen metodeja. Lähiluvulla tarkoitetaan aineistojen jatkuvaa uudelleen lukemista, jossa

---

⁹⁷ Diskurssin kontekstin määrittelystä Pietikäinen & Mäntynen 2019, 40–52.

⁹⁸ Aikio 2016, 1, 70–71.

jokaisella lukukerralla etsitään uutta sekä täydennetään ja arvioidaan kriittisesti aiempien lukukertojen tuomia tietoja. Ristiinlukeminen taas korostaa eri näkökulmien samanaikaista, rinnakkaista tarkastelua. Tällainen lähestymistapa on ollut välttämätön jo pelkästään aineiston hajanaisuuden ja aukkoisuuden vuoksi. Lukemalla erilaisia aineistoja toistuvasti ja rinnakkain olen pystynyt kartoittamaan niitä erilaisia pieniä ja suuria muutoksia, joita modernisoituvassa suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtui sekä analysoimaan yhteiskunnallisen murroksen, kirkon ja saarnaluvan hakijoiden monimutkaisia suhteita.⁹⁹

1.4 Tutkimusetiikka

Yksi tutkimukseni keskeisistä tavoitteista on tehdä saarnaluvan hakijoita sekä saarnalupatutkinnon suorittaneita maallikkoja tunnetuiksi, nostaa nämä joukkona esiin modernisoituvan Suomen uskonnollisella kentällä. Tämän tavoitteen nimissä en ole anonymisoinut aineistoani – tutkimani miehet ovat tarkoituksella tunnistettavissa. Arja Kuulan mukaan ihmistieteiden yleisin käytäntö on, ettei tutkimuskohteiden henkilöllisyyttä kerrota. Tähän on kolme syytä: ensinnäkään yleispäteviä tutkimustuloksia esittäessä ei ole yleensä tarkoituksenmukaista esittää yksittäisiä ihmisiä tunnistettavassa muodossa, ja tutkittavien anonymiteetin säilyttäminen on keskeinen tutkimuseettinen normi. Lisäksi asiassa vaikuttaa 1970-luvulta alkaen kehitetty tietosuojalainsäädäntö, jonka tavoitteena on suojata ihmisen yksityisyyttä. Poikkeuksen säännöstä muodostaa kuitenkin historiallinen tutkimus, jossa henkilötiedot voivat olla välttämättömiä.¹⁰⁰

Kirjoittamalla tutkittavistani heidän oikeilla nimillään koen palvelevani sekä akateemista yhteisöä että suurta yleisöä. Esimerkiksi kristillistä yhdistyskenttää, herätysliikkeitä tai paikallisyhteisöjä tutkivat voivat löytää työstäni ennestään tuttuja toimijoita, jotka nyt paljastuvat saarnalupatutkinnon suorittaneiksi tai saarnalupaa tavoitelleiksi. Toivon lukijoiden tunnistavan tutkimuksestani myös omia sukulaisiaan. Kaikki

---

⁹⁹ Lähiluennasta Pöysä 2010, 331–332; Pöysä 2015, etenkin 28–30, 33. Ristiinluennasta Koivisto 2012.

¹⁰⁰ Kuula 2011, 75, yksityisyyden suojasta myös 75–88.

hakijat sisältävän pienoismatrikkelin julkaiseminen on keino tuoda tasa-arvoa saarnaluvan anojien välille – valokeilaan pääsevät myös he, jotka eivät ole tulleet saarnaajina tunnetuiksi. Myös Kuopion–Oulun hiippakunnan saarnaluvan hakijoita tutkinut Hannu Mustakallio on päätenyt samanlaiseen ratkaisuun: hän on sisällyttänyt artikkeleihinsa liitteet, joista käy ilmi tutkittavan ajanjakson saarnaluvan hakijoiden nimi, ikä, ammattinimike sekä anomuksen lopputulos.

Saarnaluvan hakijoista kokoamani tietokanta täyttää henkilötietolaissa mainitun henkilörekisterin tunnusmerkit. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) mukaan tunnisteellisia aineistoja voi kerätä ja käyttää, kun se on tutkimuksellisesti tarkoituksenmukaista,¹⁰¹ mutta niiden säilyttäminen ja julkaiseminen on eri asia. Henkilötietojen suoja koskee nykylainsäädännön mukaan ”kaikenlaisia luonnollista henkilöä taikka hänen ominaisuuksiaan tai elinolosuhteitaan kuvaavia merkintöjä, jotka voidaan tunnistaa häntä tai hänen perhettään tai hänen kanssaan yhteisessä taloudessa eläviä koskeviksi.”¹⁰²

Nykylainsäädäntö ei kuitenkaan päde sellaisenaan käyttämäni lähdeaineistoon. Arkistolaitos ei myöskään ole asettanut tuomiokapitulien arkistoaineistoille käyttörajouksia. Sen sijaan esimerkiksi Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen ja Suomen Lähetysseuran arkistoissa olen käsitellyt käyttö lupaa vaativaa aineistoa. Arkistolaitos rajoittaa yksityisyyden suojaa koskevan lainsäädännön perusteella alle 100 vuotta vanhojen, henkilötietoja sisältävien aineistojen käyttöä. Tämä aikarajaus täyttyy liki kaiken käyttämäni aineiston osalta. Yhdistysten arkistoissa aineistoa on kuitenkin ajoittain jaoteltu niin, että yhdessä ja samassa kansiossa on myös myöhempiä aikoina tuotettuja lähteitä. Nykyisten hiippakuntien tuomiokapitulien arkistoaineiston käytöstä olen sopinut erikseen tuomiokapitulien kanssa. Tutkimukseni tavoitteiden sekä aineiston saatavuuden kannalta saarnaluvan hakijoiden tunnistettavana pitämiseksi on hyvät perusteet.

---

¹⁰¹ TENK 2009, 8.

¹⁰² Kokko 2017a, 48–50, lainaus sivulta 49.

On lisäksi huomattava, että saarnalupaa hakevat miehet pyrkivät nimenomaan julkiseen saarna- ja opetustoimeen. Näin ollen heihin voidaan soveltaa Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjetta julkisuudessa toimivien henkilöiden tavallista kapeammasta yksityisyydensuojasta.¹⁰³ Historiantutkijan on mietittävä yksityisyydensuojan nimissä myös sitä, sisältääkö hänen käyttämänsä aineisto arkaluonteisia tietoja. Olen pitänyt mielessäni Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjenuoran, jonka mukaan ihmistieteisiin luettavan tutkimuksen yhtenä eettisenä periaatteena on vahingoittamisen välttäminen. Kaikki tutkittavani ovat menehtyneet jo aikoja sitten, joten tutkimukseni ei voi tuottaa heille enää suoraan sosiaalista, taloudellista tai henkistä vahinkoa. Tästä huolimatta tutkijan pitää miettiä tarkasti, millaisia tietoja tutkittavastaan tuo julki. Arkaluonteisuuden määritelmä on jossain määrin arviointiajasta riippuvainen. Nykypäivänä esimerkiksi uskonnollinen vakaumus katsotaan selvästi yksityisyyden piiriin kuuluvaksi asiaksi.¹⁰⁴ Oman tutkimukseni kannalta uskonnollisten käsitysten esiintuominen on välttämätöntä, eikä vakaumuksen häivyttäminen olisi aineiston laadun huomioon ottaen edes mahdollista.

On mahdollista, etteivät tutkimani miehet toivoisi tutkijan paljastavan itsestään aivan kaikkea – tuomiokapitulit arvioivat saarnaluvan hakijoita ajoittain varsin kriittiseen sävyyn, minkä lisäksi maallikkosaarnaajien ja pappien välille syntyi erilaisia suurempia ja pienempiä kahnauksia. Marjo Kaartisen ja Anu Korhosen mukaan menneisyyden ihmisen näkyviin tuominen tai muistaminen tarkoittaa väistämättä myös tämän paljastamista. Kysymys kuuluu, onko historiantutkijalla tähän oikeus.¹⁰⁵ Tarjotakseni saarnalupatutkinnosta ja sen eri ulottuvuuksista mahdollisimman totuudenmukaisen kuvan minun on ollut välttämätöntä käsitellä myös saarnaluvan hakijoihin kohdistettua kritiikkiä. Pirita Frigren katsoo huolellisen kontekstoinnin antavan tilaa myös arkaluonteisempien tietojen kertomiselle. Tutkittavista on pyrittävä kirjoittamaan tavalla, jota he itse eivät pitäisi loukkaavana tai vahingollisena.¹⁰⁶ Jorma Kalelan mukaan historiantutkijalla on velvollisuus sekä tutkimuskohdettaan että tutkimuksen

---

¹⁰³ TENK 2009, 8. Myös Vainio-Korhonen 2017, 32.

¹⁰⁴ Vainio-Korhonen 2017, 29–33, 37; Kokko 2017b, 71.

¹⁰⁵ Kaartinen & Korhonen 2005, 211.

¹⁰⁶ Frigren 2017, 59–63.

yleisöä kohtaan. Yleisö on pyrittävä vakuuttamaan argumentaatiolla tutkimuksen tärkeydestä, viemään sen viesti läpi, mutta argumentaation on tapahduttava tutkimuskohdetta kunnioittamalla ja sitä oikeudenmukaisesti kuvaamalla.¹⁰⁷ Näitä periaatteita olen pyrkinyt työssäni noudattamaan.

Saarnaluvan hakijoihin ja saarnaluvan saaneisiin liitetyt negatiiviset arviot ovat subjektiivisia ja monitulkintaisia – tuomiokapitulिन näkökulmasta katsottuna yksittäinen saarnaluvan anoja saattoi olla harhaoppinen, mutta samalla tavalla uskovien keskuudessa hänen opilliset näkemyksensä olivat juuri oikeanlaisia. En arvota tutkimieni miesten opinkäsityksiä tai toimintaa, vaan käsittelen niitä maallikkosaarnaajille asetettujen vaatimusten näkökulmasta sekä suhteessa aikakauden toimintamahdollisuuksiin ja keskusteluihin.

Tutkimukseni liitteenä oleva saarnaluvan hakijoiden pienoismatrikkeli (liite A) pitää sisällään vain saarnaajien tunnistamisen ja hakijakunnan yleisarvioinnin kannalta välttämättömät tiedot. Kerron hakijoista nimen, syntymäajan, kotiseurakunnan ja ammattinimikkeen hakemuksen jättämisen aikaan, saarnaluvan hakuajan ja -paikan sekä haun lopputuloksen. Painotan sekä tietokannassa että tutkimuksessani nimenomaan hengellisellä kentällä tapahtuvaa toimintaa. Kerron hakijan yksityiselämästä ainoastaan silloin, kun tieto on jollain tavalla oleellinen juuri saarnatoimen kannalta. Arkaluontoisimmat yksityiselämää koskevat tiedot liittyvät saarnalupien peruuttamiseen. En kuitenkaan ole kokenut mielekkääksi anonymisoida näitä muutamia tapauksia, sillä nimeämättä jättäminen saattaisi antaa tapahtumista ja asianomaisista todellisuutta vääristävän kuvan. Kirjoitan tutkittavistani asiallisesti mutta verhoamattomasti.

1.5 Tutkimuksen rakenne

Olen jakanut tutkimukseni kahteen osaan, saarnaluvan hakijoiden ensimmäiseen ja toiseen sukupolveen. Käytän termiä 'sukupolvi' kuvaannollisesti: ikäluokan sijasta viittaa sillä saarnalupaa anoneiden miesten suunniteltuihin ja toteutuneisiin

---

¹⁰⁷ Kalela 2002, 179–182.

toimenkuviin sekä niihin liittyviin keskusteluihin kirkon piirissä. Tekemäni jako on sekä temaattinen että kronologinen.

Saarnaluvan hakijoiden ensimmäisen sukupolven tarkastelu kattaa vuodet 1870–1896, toisen sukupolven käsittely ulottuu vuosiin 1897–1923. Sukupolvijako johtuu osittain siitä, että olen halunnut vertailla vuonna 1897 toimintansa aloittaneen Savonlinnan hiippakunnan saarnaluvan hakijoiden määrää suhteessa muihin hiippakuntiin. Vuosisadan vaihteessa saarnalupatutkintojärjestelmä oli myös tullut papeille ja maallikoille tutuksi. Tutkinnon suorittamiseen pyrkivien määrässä oli selvää kasvua, ja saarnaluvan saaneita työskenteli jo varsin laajasti uskonnollisella kentällä. Hakijoiden ensimmäistä sukupolvea koskevat käsittelyluvut kuvaavat saarnalupajärjestelmän käyttöön ottamisen aikaa, toisen sukupolven luvut sen vakiintumista.

Tutkimukseni ensimmäinen osa koostuu kolmesta pääluvusta. Tarkastelen ensin saarnalupatutkintoa 1800-luvun lopun yhteiskunnallisessa kontekstissa. Uskonnollisesti pluralisoituvassa maassa kirkon tavoitteeksi tuli kirkollisten maallikkosaarnaajien löytäminen ja ohjaaminen hallitusti seurakuntien palvelukseen. Samalla pohdittiin, millainen maallikon paikka ylipäänsä oli kirkon työssä. Seuraavassa pääluvussa kirjoitan saarnaluvan hakijoista sekä hakuprosessin käytännöistä. Kerron, millaiset miehet tavoittelivat saarnalupaa ja mikä heitä siihen motivoi. Käsittelen myös tuomiokapitulien arviointiperusteita. Osan viimeisessä pääluvussa tarkastelen saarnaluvan saaneiden työalaa sekä sille asetettuja ja ajoittain rikottuja rajoja.

Lisääntyvät yhteiskunnalliset jännitteet vaikuttivat saarnaluvan hakijoiden toisen sukupolven toimintamahdollisuuksiin. Toisen osan ensimmäisessä pääluvussa tutkin tapoja, joilla maallikkosaarnaajat ottivat tai joilla näiden toivottiin ottavan osaa sisälähetystyöhön. Seuraavaksi käsittelen saarnalupatutkintoon, saarnaluvan hakijoihin ja tutkinnon suorittaneisiin kohdistuneita osittain ristiriitaisia odotuksia. Kahdessa viimeisessä luvussa käsittelen sekä paikallisyhteisön että kirkon hallinnon ylätasolla käytyjä keskusteluja ja maallikkosaarnaajien käytännön toimintaa. Loppuluvussa koikan tutkimustulokseni yhteen ja pohdin jatkotutkimuksen mahdollisuuksia.

ENSIMMÄINEN SUKUPOLVI 1870–1896:
KIRKOLLISTA MAALLIKKOSAARNAAJAA ETSIMÄSSÄ

2 MAALLIKKOSAARNAAJAN PAIKKA

2.1 Seurakuntalaisten kasvavat valtuudet

Uusi kirkkolaki muutti suomalaisten uskonnollisen elämän reunaehdoja ja antoi maallikoille laajemman oikeuden tulkita julkisesti kristinuskoa. Saarnalupatutkinnosta sääntämisen lisäksi laki kumosi vuoden 1726 konventikkeliplakaatin ja salli kotihartautta suurempien hartausseurojen (konventikkelien) pitämisen ilman papin valvontaa.¹⁰⁸ Plakaatin alkuperäisenä tarkoituksena oli hillitä pietistien toimintaa. Ruotsin valtakunnassa luterilaisuus oli ollut valtionuskonto, ja kirkon kontrolli ohjasi voimakkaasti ihmisten elämää. Henkilökohtaista uskonkokemusta korostava pietismi alkoi levitä Ruotsin valtakuntaan 1600-luvun lopulla. Heikki Ylikankaan mukaan pietistit pyrkivät pääasiassa uudistamaan kirkkoa, eivät haastamaan sen oppia. Kirkon ja valtion päättäjät kuitenkin katsoivat suosittujen hartauskokousten uhkaavan kansan luterilaista yhtenäisyyttä ja yhteiskunnan vakiintunutta järjestystä. Myöhemmin konventikkeliplakaatilla pyrittiin rajoittamaan esimerkiksi herrnhutilaisten, heränneiden ja rukoilevaisten toimintaa.¹⁰⁹

Vuoden 1869 kirkkolain säätämisen aikaan hartauskokouskieltoa oli käytännössä kierretty jo vuosikymmenten ajan.¹¹⁰ Konventikkeliplakaatin kumoamisella oli kuitenkin suuri symbolinen arvo. Kirkkolakia valmistelleen teologian professorin ja myöhemmin Porvoon piispaksi nousseen Frans Ludvig Schaumanin (1810–1877)

---

¹⁰⁸ KL 1869, § 33.

¹⁰⁹ Ylikangas 1979, 11–23. Varsinainen konventikkeliplakaatti säädettiin vuonna 1726, mutta pietistien toimintaa oli pyritty rajoittamaan jo useilla aikaisemmillä julistuksilla 1690-luvulta alkaen. Ruotsin valtakunnan uskontopolitiikasta myös Katajala-Peltomaa, Toivo, Kuha, Villstrand & Markkola 2021, 208–212. Suomen varhaisista herätysliikkeistä ja niiden vastaanotosta ja valvonnasta Kakkuri 2021, 118–120.

¹¹⁰ Heränneitä vastaan 1830–1840-luvulla nostetut syytteet olivat viimeisiä tapauksia, joissa konventikkeliplakaatin rikkominen johti käräjille. Ylikangas 1979; Remes 1995, 136–145.

johtama komitea¹¹¹ puolusti maallikoiden oikeutta sananjulistukseen vetoamalla Raamattuun, tunnustuskirjoihin ja tunnettuihin esimerkkeihin maallikkosaarnaajien hyödyllisyydestä.¹¹² Kotimaiset herätysliikkeet vaikuttivat ratkaisevasti lain muotoiluun. Herätysliikkeisiin kuuluvien pappien joukossa vahvistui 1800-luvun puolivälissä käsitös, jonka mukaan seurakuntaelämää oli uudistettava vapaammaksi; myös maallikot oli saatava aktiivisesti mukaan kirkon toimintaan.¹¹³

Etenkin heränneet kannattivat konventikkeliplakaatin poistamista uudesta kirkkolaista.¹¹⁴ Herännäisyyden ohella Suomen muut vanhat herätysliikkeet – rukoilevaisuus.¹¹⁵ lestadiolaisuus ja evankelisuus – olivat muokanneet kirkkoa sisältäpäin 1700-luvun lopulta ja 1800-luvun alusta alkaen. Liikkeiden välillä oli eroja, mutta niitä yhdistivät tukeutuminen Raamattuun, maallikoiden vahva rooli sekä vaatimus uskon näkymisestä jokapäiväisen elämän tekoina.¹¹⁶ Herätysliikkeet olivat merkki kansan heräävästä itsetietoisuudesta ja nousevasta kriittisestä suhtautumisesta hallitsevaan uskonnolliseen auktoriteettiin, luterilaiseen kirkkoon. Herätysliikkeet mursivat luterilaista yhtenäiskulttuuria asettamalla yksilöllisen vakaumuksen uskonelämän pohjaksi. Lisäksi liikkeet haastoivat kirkon jumalanpalveluskeskeisen uskonelämän koamalla seuroihin ihmisiä yli paikallisseurakuntien rajojen.¹¹⁷

---

¹¹¹ Kirkkolain uudistaminen oli alkanut jo vuonna 1817. Schaumanin komiteaa edeltäneen kirkkolakikomitean johdossa oli ollut J. J. Nordström. Komitean vuonna 1845 antama ehdotus herätti kritiikkiä muun muassa heränneiden joukossa. Vuorela 1980, 332–334; Heikkilä 2012, 201. Schaumanin urasta ja vaikutuksesta Heikkilä 2012.

¹¹² Kansanaho 1960, 229; Koskenniemi 1964, 26. Suomessa seurattiin myös Ruotsin kehitystä. Ruotsissa konventikkeliplakaatti kumottiin vuonna 1858. Kansanaho 1960, 22. Kirkkolain valmistelusta ja sisällöstä myös Vuorela 1980, 334–349.

¹¹³ Murtorinne 1992, 199–200.

¹¹⁴ Kansanaho 1960, 67; Pirinen 1985, 89–93, 112. Aiemman, J. J. Nordströmin johtaman kirkkolakikomitean ehdotuksessa konventikkeliplakaatti oli ollut liki muuttumattomana mukana.

¹¹⁵ Rukoilevaisuus syntyi paikallisten pietististen herätysten pohjalta 1700-luvun puolivälissä. Merkittävimmät liikkeet olivat Länsi-Suomen rukoilevaisuus ja Karjalan rukoilevaisuus eli renqvistiläisyys (liikettä johtaneen pastori Henrik Renqvistin mukaan). Murtorinne 1992, 110–126, etenkin 114–121; Ketola 2008, 63–66.

¹¹⁶ Kansanaho 1960, 228; Murtorinne 1992, 104–105.

¹¹⁷ Kansanaho 1960, 67; Koskenniemi 1964, 20, 26; Sulkunen 1986, 18; Katajala-Peltomaa, Toivo, Kuha, Villstrand, Markkola 2021, 219–220, 223–227.

Frederick Halen mukaan erilaiset herätysliikkeet muovasivat kaikkien Pohjoismaiden luterilaisia kirkkoja 1800-luvulla. Monet niistä vaikuttivat valtiokirkon sisällä.¹¹⁸ Suomessa herätysliikkeet esittivät kirkkoa ja papistoa kohtaan kritiikkiä, mutta ne eivät koskaan täysin erkaantuneet kirkosta, toisin kuin esimerkiksi Ruotsissa, missä herätysliikkeistä syntyi vapaakirkkoja.¹¹⁹ 1800-luvun loppupuolella etenkin herännäisyydellä ja evankelisuudella oli papiston parissa kannatusta. Herännäisyyden juuret olivat 1700- ja 1800-luvun vaihteessa syntyneissä itsenäisissä, paikallisissa herätyksissä, jotka yhdistyivät 1830-luvulla. Evankelisuus sai alkunsa, kun joukko herännäisyyteen kuuluneita pappeja irtautui liikkeestä 1840-luvulla Fredrik Gabriel Hedbergin johdolla.¹²⁰ Lestadiolaisuus ei kirkollistunut samassa mitassa kuin muut herätysliikkeet, mutta ei myöskään pyrkinyt kirkosta eroon.¹²¹ Herätysliikkeet olivat samanaikaisesti uudistusmielisiä ja konservatiivisia: uudistusmielisyys näkyi vaatimuksena uskonnon vapaudesta ja maallikkojen aseman vahvistamisesta kirkossa, konservatiivisuus taas haluttomuutena muuttaa kirkkokäsikirjoja tai raamatunkäännöstä. Liikkeet siis mursivat uskonnollista yhtenäiskulttuuria, mutta eivät yhteiskunnan patriarkaalista järjestystä.¹²²

Vuoden 1869 kirkkolaki kasvatti seurakuntalaisten vaikutusmahdollisuuksia muutenkin kuin konventikkeliplakaatin kumoamalla. Yksi F. L. Schaumanin kirkkolain keskeinen tavoite oli antaa maallikoille mahdollisuus päättää seurakunnan ja kirkon asioista. Schaumanin ajattelussa paikallisseurakunta oli kirkon ydin, ja kirkkojärjestys oli rakennettava alhaalta ylöspäin. Erityiset virat pitivät kirkkoa koossa, edustivat sitä ja olivat sen palveluelimiä, mutta papit ja maallikot olivat tasaveroisia hengellisessä

---

¹¹⁸ Norjan merkittävin herätysliike syntyi maallikkosaarnaaja Hans Nilsen Haugen (1771–1824) ympärille. Halen mukaan herätykset vahvistivat etenkin maallikoiden asemaa uskonnollisella kentällä. Haugen seuraajat pysyivät Norjan valtiokirkon piirissä. Halen tulkinnan mukaan tämä on syy siihen, miksi myöhemmätkään herätykset eivät johtaneet Norjassa kirkosta eroon. Hale 1993, 104–105, 114–115.

¹¹⁹ Heikkilä & Heininen 2017, 104. Herätysliikkeiden ja pohjoismaisten kansankirkkojen suhteesta myös Markkola 2000b, 12–13.

¹²⁰ Murtorinne 1992, 127–150, 154–162; Remes 1995, 251–295; Ketola 2008, 66–71.

¹²¹ Lestadiolaisuus sai alkunsa 1840-luvulla kirkkoherra Lars Levi Laestadiuksen toiminnasta. Murtorinne 1992, 178–188; Ketola 2008, 71–74. Lestadiolaisuudessa etenkin Karjalassa Kinnunen 2004.

¹²² Heikkilä 1978, 106–107; Heikkilä 1993, 124; Kinnunen 2004, 24–25. Teemu Kakkurin mukaan on tärkeää muistaa, etteivät herätysliikkeet syntyneet Suomessa vain protestina kirkkoa kohtaan, vaan ne saivat vaikutteita myös englantilaisista ja mannereurooppalaisista herätyksistä. Kakkuri 2021, 121.

pappeudessa.¹²³ Schauman pyrki muun muassa vahvistamaan maallikkovoittoisten kirkkoneuvostojen roolia seurakunnan toiminnassa. Kirkkoneuvoston tehtävänä oli valmistella kirkonkokouksia ja toimia seurakunnan toimeenpanevana elimenä. Neuvoston vastuulla olivat esimerkiksi seurakunnan talous, seurakuntaelämä ja kirkollinen kansanopetus sekä siveellinen elämä ja kirkkokuri. Seurakunnan maallikkojäsenet saivat vaikuttaa myös pappinsa valintaan sekä papinvirkojen perustamiseen tai lakkauttamiseen.¹²⁴ Lisäksi kirkon lainsäädännöstä vastaavan kirkolliskokouksen edustajista yli puolet oli maallikoita.¹²⁵

F. L. Schaumanin ajatteluun vaikuttivat ajan liberaalit aatteet. Kun keisari Aleksanteri II kutsui valtiopäivät pitkän tauon jälkeen koolle vuonna 1863, Suomen suuriruhtinaskunnassa avautui mahdollisuus erilaisiin yhteiskunnallisiin uudistuksiin ja hallinnollisiin muutoksiin. Aleksanteri II:n kaudella höllennettiin myös sensuuria, jolloin Euroopassa leviävät uudet, nationalistiset ja liberalistiset aatteet pääsivät hiljalleen juurtumaan Suomen maaperään. Esimerkiksi koulutusta, muuttoa ja elinkeinoelämää koskevia rajoitteita poistettiin ja ihmisten itsemääräämisoikeus ja vaikutusmahdollisuudet kasvoivat.¹²⁶ Osmo Jussila tosin kyseenalaistaa Aleksanteri II:n maineen liberaalina hallitsijana. Esimerkiksi sensuuria koskevia asetuksia tiukennettiin uudestaan keisarin hallitsijakaudella.¹²⁷

Myös alkava teollistuminen ja kapitalistisen talousjärjestelmän vakiintuminen muokkasivat yhteiskunnan rakenteita. Taloudellisen kehityksen sekä väestönkasvun

---

¹²³ Pirinen 1985, 105–106; Murtorinne 1992, 217–218.

¹²⁴ Maallikoiden osallisuudesta seurakunnan asioiden hoitamisessa muun muassa KL 1869, § 12, 16, 100–105, 186, 189, 196, 198, 200–246, 303, 306–335. Kirkkoneuvostoa kutsuttiin lain alkuperäismuodossa kirkkoraadiksi.

¹²⁵ Kirkolliskokouksesta kirkkolaissa KL 1869, § 450–460. Kirkkolakikomitean alkuperäisen ehdotuksen mukaan hiippakunnat lähettivät edustajiksi yhtä monta pappia ja maallikkoa. Vuoden 1867 valtiopäivät kuitenkin kasvattivat maallikkoedustajien määrää. Juva 1976, 16–17; Murtorinne 1992, 228–229, 276–277.

¹²⁶ Vuorela 1980, 220–222; Heikkilä 1993, 121–122; Kekkonen 2003, 270–272; Jussila 2004, 287–299; Haapala, Tikka, Wassholm & Östman 2021, 267–269, 272. Esimerkiksi vuonna 1883 kumotun palveluspakon mukaan veroja maksamattoman henkilön piti olla aina jonkun veroja maksavan palveluksessa. Tilaton väestö kuitenkin kiersi sääntöä. Sulkunen 1986, 21–22. Palveluspakosta myös Haapala 1986, 62, 90.

¹²⁷ Jussila 2004, 257–259, 314–328.

yhteisvaikutuksena tilattoman väestön ja palkkatyöläisten määrä nousi, ja maahan syntyi kokonaan uusi väestöryhmä, teollisuustyöväestö. Vaikka suurin osa suomalaisista sai edelleen elantonsa maa- ja metsätaloudesta, muuttivat yhä useammat kaupunkiin tai ainakin pois syntymäpaikkakunnaltaan etsiessään toimeentuloa. Myös ammatin vaihtaminen tuli yleisemmäksi vuoden 1879 elinkeinovapauden myötä.¹²⁸

Myös kirkon asema muuttui. 1850-luvulla esiin noussut pietistinen pappisihanne muutti pappien käsitystä työnkuvastaan. Aiemmin yhteiskunnallisten tehtävien oli ajateltu kuuluvan papin virkaan, mutta nyt maalliset velvollisuudet alettiin kokea raskaina, sillä ne veivät aikaa seurakunnan varsinaisesta, hengellisestä työstä.¹²⁹ Hengelliseen työhön keskittyvän papin ihanne sopi hyvin yhteen hallinnollisten uudistusten kanssa, joiden myötä monet perinteisesti kirkolle kuuluneet vastualueet siirrettiin maallisen vallan käyttäjille. Vuonna 1865 annettu kunnallislaki erotti kunnan ja seurakunnan toisistaan maaseudulla, ja sama tapahtui kaupungeissa 1873.¹³⁰ Kunnallishallinnon uudistuksessa köyhäinhuolto siirtyi seurakunnalta kunnan vastuulle. Uusi järjestelmä pyrki vähentämään köyhäinapua tarvitsevien määrää.¹³¹ Kirkkolakiin sisällytettiin pykälät, joissa kirkkoherra ja piispa veloitettiin kiinnittämään huomiota seurakunnan vaivaisiin,¹³² mutta käytännössä köyhäinhoidossa otettiin askel kristillisen armeliaisuuden osoittamisesta kohti yksilön oman vastuun korostamista.

---

¹²⁸ Heikkilä 1985, 179, 185–187; Haapala 1986, etenkin 33–36, 60–65, 94–96, 101–104, 119–130; Hjerpe 1993, 55–59; Jutikkala 1993, 82–85; Jutikkala 2003, 448–450; Östman 2004, 55–58; Kalela 2005, 24–25.

¹²⁹ Juva 1956, 133–136; Kansanaho 1960, 69, 71, 110–111; Soikkanen 1966, 90–91; Heikkilä 1993, 123. Tarja-Liisa Luukkasen mukaan kristillisyyden ja hurskauden haluttiin tehdä näkyväksi elämän jokaisella osa-alueella, oli sitten kyse suhteesta tieteeseen, taiteeseen tai ihmisten välisestä kanssakäymisestä. Luukkanen 2005, 141–143.

¹³⁰ Soikkanen 1966, 159–163, 167–168, 171–173, 324–326. Kuntalaisten vaikutusmahdollisuuksista myös Karonen, Frigren, Suomenjoki & Haapala 2021, 312–317, 320.

¹³¹ Käytännössä kunnan ja seurakunnan vastuunvaihto tapahtui hitaasti. Vasta vuoden 1879 vaivaishoitoasetus siirsi köyhäinhoidon kokonaan kunnille. Kirkkoherralla oli edelleen paikka kunnallisessa vaivaishoitelimessä. Mustakallio 2002, 197–198. Köyhäinhoidosta ja sitä koskevasta lainsäädännöstä myös Jalovaara 2015, 30–34.

¹³² KL 1869, § 144 ja 356; Mustakallio 2002, 199–200.

Köyhäinhoidon lisäksi myös vastuu kansan kouluttamisesta siirtyi kuntien käsiin. Vuoden 1866 kansakouluasetuksen myötä syntyi itsenäinen, kirkosta erillinen koululaitos. Kirkon vastuulle jäi vielä varhaisopetuksen antaminen sekä oppikoulujen valvonta. Kun koulutoimen ylihallitus perustettiin vuonna 1869, myös oppikoulut irtautuivat kirkon alaisuudesta.¹³³ Jukka Rantalan mukaan tietoisuus sivistyksen yhteiskunnallisesta merkityksestä murensi hiljalleen sääty-yhteiskuntaa. Kansalaisten vaikutusmahdollisuudet kasvoivat, kun asioista oli mahdollista ottaa itse selvää ja myös vaikuttaa niihin. Rantala antaa kansakoululle osittaisen kunnian rahvaan yhteiskunnallisesta aktivoitumisesta.¹³⁴

Uudistukset katkoivat osan kirkon ja seurakuntalaisten välisistä vakiintuneista siteistä. Kirkkorakennukseen ei enää kokoonnuttu päättämään paikallisyhteisön yhteisistä asioista, vaan siitä tuli nimenomaan uskonelämän työssija. Eino Murtorinteen mukaan kirkko perinteisine työmuotoineen alkoi hiljalleen menettää kiinnostavuuttaan, sillä ”kun tämänpuoleinen, arkinen kuului maalliseen hallintoon, rajoittuivat kirkko ja uskonto puolestaan sunnuntaihin”.¹³⁵ Myös kirkon opettamalle maailmankuvalle ilmaantui haastajia. Luonnontieteiden merkitys maailmankuvan pohjana korostui 1870-luvulta alkaen etenkin nuoren sivistyneistön piirissä. Mikko Juvan mukaan varsinkin kaupungeissa säätyläisväestö jakautui ”kirkollisiin, kirkonvastaisiin ja suureen juhlapyhinä kirkoissa vieraileviin ryhmiin”.¹³⁶ Lisäksi esimerkiksi naisasia-liike, raittiusliike ja työväenliike alkoivat kerätä kannatusta. Liikkeet muuttivat yhteiskuntaa kerätessään ihmisiä toimimaan jaetun tavoitteen puolesta.¹³⁷ Kehityskulku asetti kirkolle kasvavia paineita seurakuntalaisten kokoamiseen.

---

¹³³ Heikkilä 1985, 227–229; Murtorinne 1992, 212–214; Nikander 2011. Kansakoulun syntyyn johtaneista keskusteluista myös Vuorela 1980, 230–245.

¹³⁴ Rantala 2003, 8. Myös Pertti Haapalan mukaan kansakoulu vaikutti työväestön yhteiskunnalliseen heräämiseen, koska koulu oli merkki yhdenvertaisesta kansalaisuudesta. Haapala 1986, 188.

¹³⁵ Murtorinne 1992, 288–290. Myös Juva 1960, 84–90.

¹³⁶ Juva 1976, 48. Luonnontieteistä maailmankuvan rakennuspuina myös Juva 1956, 10–18, 98–113.

¹³⁷ Juva 1960, 81–83, 105–113; Heikkilä 1985, 187–188; Murtorinne 1992, 299–302, 336–346; Korppi-Tommola 1993, 78–80; Haapala, Tikka, Wassholm & Östman 2021, 275–278. Työväenliikkeestä Soikkanen 1961. Raittiusliikkeen historiasta Suomessa Sulkunen 1986.

Muuttuneen yhteiskunnallisen asemansa lisäksi kirkko joutui sopeutumaan uskonnollisen kentän muutokseen. Angloamerikkalaisia vaikutteita kanavoineet uskonyhteisöt alkoivat saada maassa jalansijaa 1800-luvun puolivälin jälkeen. Ensimmäisenä saapuneet baptistisaarnaajat ulottivat vaikutuksensa Ahvenanmaan kautta manteelelle. Myös metodistit, adventistit, vapaakirkolliset ja Pelastusarmeija alkoivat hiljalleen kerätä kuulijoita. Uusien oppien leviäminen tapahtui aluksi pitkälti maallikkopuhujien avulla.¹³⁸ Uudet uskonnolliset ryhmät kyseenalaistivat kirkon kansaa kasvattavan roolin ja sen tulokset; aidot kristityt liittyivät toisten uskovien kanssa yhteen sen sijaan, että olisivat harjoittaneet uskonelämää kirkossa, jonka jäsenistä vain osa eli kristillistä elämää. Niin sanotut eriuskolaiset vaativat uskonnonvapautta ja pyrkivät vastustamaan yhteiskunnan sekularisaatiota.¹³⁹ Kirkon suhde uusiin tulijoihin muodostui alusta saakka jännitteiseksi. Turun tuomiokapituli puuttui baptistien toimintaan varhaisessa vaiheessa, kun kävi ilmi, etteivät yhteisöön liittyneet olleet tuoneet lapsiaan kastettaviksi.¹⁴⁰ Vapaakirkolliset sen sijaan pyrkivät aluksi kirkon uudistamiseen, ja liikkeen saarnaajia päästettiin puhumaan myös kirkkoihin. Tampereella vuonna 1886 järjestetyssä allianssikokouksessa joukko vapaakirkollisia vaikuttajia ja luterilaisen kirkon edustajia kokoontui etsimään yhteistä säveltä. Kokous päättyi kuitenkin ilman konsensusta.¹⁴¹

Evankelioivan herätyskristillisyyden nousu ruokki papistossa halua uskonnonvapauden laajentamiseen.¹⁴² Vuoden 1869 kirkkolaisissa otettiin etäisyyttä luterilaiseen valtiokirkkoon, sillä laki koski vain Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jäseniä, ei kaikkia maan asukkaita. Schaumanin kirkkolakiehdotuksessa uskonnonvapaudella oli keskeinen asema: ihmisellä tuli olla vapaus valita uskonsa ilman, että se vaikutti hänen kansalaisoikeuksiinsa.¹⁴³ Uskonnonvapauden periaate säteili myös luterilaisen kirkon asemaan. Saadakseen lopullisen lainvoiman kirkolliskokouksen päätösten oli

---

¹³⁸ Ketola & Virtanen 2008b ja 2008c; Edström 2017; Björklund 2017; Lippo 2017; Arasola 2017.

¹³⁹ Juva 1956, 33–38, 54; Heikkilä 1978, 116–117; Matikainen 2017, 76–77.

¹⁴⁰ Lohikko 2006, 13, 16–18.

¹⁴¹ Juva 1960, 64–78, 102, 128–140, 197–201; Kansanaho 1960, 197–201; Vuorinen 2017.

¹⁴² Juva 1976, 49; Murtorinne 1992, 310–311.

¹⁴³ Schauman kuitenkin ajatteli, että kehittynyt valtio oli luonteeltaan kristillinen. Heikkilä 1993, 121.

tultava hallitsijan ja säätyjen hyväksymiksi, mutta niiden sisällön muotoilivat kokousedustajat. Uusi kirkkolaki salli luterilaisesta kirkosta eroamisen ja toiseen uskonto-kuntaan liittymisen, mutta maallisen hallinnon tasolla asiassa ei ollut tehty ratkaisua.¹⁴⁴

F. L. Schauman yritti 1870-luvulla kiirehtiä eriuskolaislain säätämistä. Uskonnonvapauden laajentamisen lisäksi hän pyrki asettamaan rajat uusien uskonsuuntien kääntytystyölle. Kysymys uskonnonvapaudesta oli kuitenkin hankala, sillä keisari ei halunnut sallia suomalaisten ortodoksien kirkosta eroamista. Vuoden 1876 kirkolliskokouksessa ehdotus eriuskolaislaista saikin vain heikosti kannatusta. Asiassa vaikutti myös uusi konservatiivinen pappissukupolvi, joka oli haluton horjuttamaan luterilaisen kirkon asemaa.¹⁴⁵ Seuraavassa, vuonna 1886 järjestetyssä kirkolliskokouksessa arkkipiispa Torsten Thure Renvall piti eriuskolaislakia ainoana keinona hiljentää vaatimukset kirkon opin laajentamisesta.¹⁴⁶ Lain toteuduttua vuonna 1889 metodistit ja baptistit irtautuivat omiksi uskonnollisiksi yhdyskunnikseen, mutta vapaakirkolliset ja adventistit jäivät vielä kirkon yhteyteen.¹⁴⁷

Kirkon sekä uusien ja vanhojen herätysliikkeiden lisäksi Suomen uskonnollisella kentällä oli muitakin toimijoita. Ensimmäiset diakonissalaitokset perustettiin Helsinkiin ja Viipuriin 1860-luvulla.¹⁴⁸ Laitokset syntyivät aikana, jolloin kirkon, valtion ja

---

¹⁴⁴ Juva 1976, 15, 17. Kirkkolain mukaan seurakunnan tuli opastaa kirkon opista poikkeavaa seurakuntalaista ”vakaalla opetuksella ja lempeällä varoituksella”, mutta mikäli tämä silti halusi irtautua kirkosta, ei sitä tullut estää. KL 1869, § 6.

¹⁴⁵ Juva 1956, 151–152, 165; Koskenniemi 1964, 47; Heikkilä 1985, 137–145; Nokkala 1986, 136; Murtorinne 1978, 272–273. Muutosvastarinta näkyi myös pappien suhtautumisessa työväen- ja raittiusliikkeeseen sekä naisliikkeen emansipaatiopyrkimyksiin. Heikkilä 1993, 121; Markkola 2002a, 29, 178–181.

¹⁴⁶ Kkpk 1886, 9.

¹⁴⁷ Juva 1960, 174–175, 178; Murtorinne 1992, 347–349. Vapaakirkolliset perustivat kuitenkin vuonna 1889 Suomen Vapaa Lähetys -nimisen järjestön organisoidakseen toimintaansa. Vapaakirkollinen liike irtaantui kirkosta muodollisesti vasta vuonna 1923, jolloin perustettiin Suomen Vapaakirkko. Liikkeen ruotsinkielinen haara säilyi Fria Missionsförbundet -yhdistyksenä aina vuoteen 2004 saakka, jolloin yhdistys rekisteröityi uskonnolliseksi yhdyskunnaksi ja otti nimen Missionskyrkan i Finland. Ketola & Virtanen 2008a, 111–112. Adventistit perustivat Suomeen omia seurakuntiaan 1890-luvulla, mutta virallisesti seurakuntien jäsenet kuuluivat evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Arasola 2017, 95.

¹⁴⁸ Kansanaho 1960, 132–135, 144–147; Mustakallio 2002, 202, 204.

hyväntekeväisyyssektorin työnjako koki suuria muutoksia. Koska kirkon vanha armeliaisuusjärjestelmä ei enää vastannut muuttuvan yhteiskunnan tarpeita eikä uusi kunnallinen järjestelmä ulottunut – tai sitä ei haluttu ulottaa – kaikkiin hädänalaisiin, syntyi tarvetta ja mahdollisuus vapaaehtoisten organisoimalle ja toteuttamalle avustustyölle.¹⁴⁹ Diakonia on yleensä ymmärretty säännölliseksi laupeudentyöksi, johon kuuluu esimerkiksi sielunhoitoa ja hädänalaisista huolehtimista. Sen piiriin voidaan kuitenkin sisällyttää myös saarnaamista. Diakonian ja sisälähetyksen käsitteet ovat rinnakkaisia ja osittain päällekkäisiä, mutta molempien tavoitteena oli tavoittaa uskosta vieraantuneet. Sisälähetys on historiallisesti painottunut sananjulistamiseen, mutta se voi lisäksi pitää sisällään kristillissosiaalista hoiva- ja kasvatustyötä sekä ai-neellisen avun tarjoamista.¹⁵⁰ Käytän sisälähetystä kattoterminä, jonka sisällä diakonia erottui spesifinä, pääasiassa diakonissojen ja diakonien hallitsemana kristillisen työn haarana.

Maallikkosaarnaajien vaikutusmahdollisuudet olivat sisälähetyskentällä aluksi vähäiset. Varhaiset kristilliset yhdistykset keskittyivät uskonnollisen kirjallisuuden levittämiseen. Vuonna 1812 perustettu Suomen Pipliaseura levitti ja myi halvalla Raamattuja. Seura oli saanut alkunsa skotlantilaisen John Patersonin aloitteesta.¹⁵¹ Pipliaseura oli kirkosta erillinen organisaatio, mutta seuran ja sen alaosastojen toiminta

---

¹⁴⁹ Markkola 2000a. Diakonissalaitokset edustivat niin sanottua laitosdiakonian haaraa. Laitosdiakoniaa kutsutaan myös fliedneriläiseksi linjaksi ensimmäisen saksalaisen diakonissalaitoksen perustaneen Theodor Fliednerin mukaan. Seurakuntadiakonia tunnetaan wicherniläisenä diakoniana Johann Hinrich Wichernin mukaan. Malkavaara 2021, 135–138. Käsittelem seurakuntadiakonian varhaista kehitystä luvussa 2.3.

¹⁵⁰ Kansanaho 1960, 7–9, 118–132; Pohjolainen 1999, 143–145; Markkola 2002a, 53–54; Mustakallio 2002, 201; Huhta & Malkavaara 2005, 14–18, 21–23; Malkavaara 2021, 136–137. Diakoniasta on merkkejä jo alkukirkossa. Mikko Malkavaaran mukaan kristillistä laupeudentyötä kutsutaan diakoniaksi lähinnä Pohjois- ja Keski-Euroopan luterilaisissa ja reformoiduissa kirkoissa. Anglikaanisessa, katolisessa ja ortodoksisessa kirkossa diakonilla viitataan diakoninvirkaan. Malkavaara 2021, 135–136. Nykypäivänä diakonissalla tarkoitetaan naispuolista diakonia, jolla on sairaanhoitotausta. Diakoneiksi kutsutaan joko miespuolisia sairaanhoito- ja hoiva-alan diakoneja tai naispuolisia diakoneja, joiden koulutus on painottunut sosiaalityöhön. Pohjolainen 1999, 141, 151.137.

¹⁵¹ Kakkuri 2015, etenkin 44, 55–68. Paterson kuului Britannian ja ulkomaiden Pipliaseuraan (*The British and Foreign Bible Society*), jonka juuret olivat 1700-luvulla nousseessa englantilaislähtöisessä herätyskristillisyydessä, evankelikaalisuudessa. Vuonna 1804 perustetun seuran tavoitteena oli tuoda Raamattuja kaikkien ulottuville. Kakkuri 2015, 21–28. Evankelikaalisuuden käsitteestä Meriläinen 2021, etenkin 234–238.

niveltäytyi pitkälti osaksi maallista ja kirkollista hallintoa: 1800-luvun lopulla seura johti arkkipiispa, alueseurojen johdossa taas toimivat piispat ja kaupunkien kirkkohererrat.¹⁵² Vastaavanlaisessa asemassa oli myös vuonna 1817 perustettu Suomen Evankelinen Seura, joka levitti Raamattuja, traktaatteja ja muuta hengellistä kirjallisuutta.¹⁵³ Kun seuroissa alettiin 1850-luvulla puhua toiminnan tehostamisesta, ehdotettiin, että pappien rinnalla kirjallisuutta alkaisivat levittää myös maallikot. Ajatuksen suhtauduttiin seurojen johdossa varauksellisesti, sillä toiminta haluttiin pitää papiston hallinnassa.¹⁵⁴

1800-luvulla Suomessa heräsi myös halu lähetystyöhön.¹⁵⁵ Vuonna 1859 perustettu Suomen Lähetysseura keskittyi alkutaipaleellaan ulkomailla tehtävään lähetystyöhön. Kotimaassa seuran asiamiehet ja kiertävät kirjakauppiat levittivät Raamattuja, hengellistä kirjallisuutta ja lähetyslehtiä. Aluksi asiamiehistä vain pieni vähemmistö oli maallikoita. Seuran lähetyskoulu toimi aluksi valmistavana kouluna, jonka oppilaat jatkoivat opintojaan ulkomaisissa lähetysinstituuteissa. Vuonna 1864 koulu muuttui valmistavasta oppilaitoksesta suoraan lähetysseuranaajan toimeen päteväksi kouluksi.¹⁵⁶

Vuonna 1859 otettiin askel kohti maallikoiden osaamista hyödyntävää kotimaan lähetystyötä, kun pastori F. W. Fredrikson, kirkkoherra K. F. Öller ja tilanomistaja E. A. Rancken tekivät aloitteen valtakunnallisen sisälähetysseuran perustamisesta. Seura olisi kirkollinen mutta itsenäinen, ja se levittäisi hengellistä kirjallisuutta maallikkotyöntekijöiden avulla. Saarnaoikeutta maallikoille ei annettaisi, mutta nämä voisivat avustaa pappeja kristillisessä laupeudentyössä. Suunnitelma herätti papistossa ristiriitaisia reaktioita: esimerkiksi Lähetysseuran varapuheenjohtaja G. M. Waenerberg

---

¹⁵² Kansanaho 1960, 34–38; Kakkuri 2015, passim. Pipliaseuran päämaja sijaitsi Turussa, mutta alueellisia seuroja perustettiin vuonna 1818 Vaasaan, Kuopioon, Viipuriin, Porvooseen, Ouluun, Poriin ja Hämeenlinnaan.

¹⁵³ Kansanaho 1960, 47–55; Murtorinne 1992, 64–66.

¹⁵⁴ Kansanaho 1960, 55–56, 58–63; Heikkilä 1978, 109.

¹⁵⁵ 1800-luvun alkupuolen lähetysarrastuksesta Remes 1976.

¹⁵⁶ Remes 1993, etenkin 20–46, 101–102, 110–111. 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa herännyt eurooppalainen lähetysinnostus vaikutti Suomen Lähetysseuran syntyyn. Seuran perustamisvaiheista Remes 1976, 205–217; Remes 1993, 7–14.

kannatti ideaa lämpimästi, kun taas F. L. Schauman katsoi, että sisälähetysten piti olla kirkon organisoimaa eikä yhdistyspohjaista.¹⁵⁷ Arkkipiispa Edvard Bergenheim piti seuran sääntöehdotusta liian epämääräisenä ja totesi, että jo olemassa olevat yhdistykset voisivat hyvin laajentaa työalaansa – tarvetta uudelle yhdistykselle ei ollut. Arkkipiispa myös uskoi koko maan kattavan yhdistyksen haittaavan seurakuntatyötä sekä ”vapaata ja vaatimatonta” kristillisen rakkauden harjoittamista. Senaatti olisi ollut valmis myöntämään yhdistykselle perustamisluvan. Kenraalikuvernööri F. W. R. von Berg sen sijaan kuunteli kritiikkiä ja ehdotti keisarille, että anomus hylättäisiin. Von Bergin mielestä yhdistys, joka ei olisi ollut suoraan tuomiokapitulien ja piispojen valvonnassa, voisi hajottaa kirkkoa etenkin Suomen kaltaisessa maassa, jossa kansa oli muutenkin ”taipuvaista lahkolaisuuteen”.¹⁵⁸

Ilkka Huhdan mukaan evankelis-luterilaisen kirkon vahva valtiollinen rooli ja johtavien pappien käsitykset kirkon työstä vaikuttivat siihen, että Suomessa sisälähetysaikeet tulkittiin aluksi kirkkokriittiseksi kannanotoksi. Sisälähetysseuran torjumisen taustalla saattoi olla myös tarve ylläpitää ortodoksien ja luterilaisten välisiä rajoja etenkin itäisessä Suomessa – keisari oli sallinut Suomen Lähetykseuran perustamisen sillä ehdolla, ettei se tekisi lähetystyötä Venäjän puolella.¹⁵⁹ Vaikka sisälähetysseuraa ei perustettu, vastaavat hankkeet jatkuivat eri suunnilla. Toiveita kotimaan lähetystyöstä kohdistettiin etenkin Lähetykseuraan. Seura hyväksyiikin vuonna 1865 sääntöihinsä lisäyksen, jonka mukaan se sai kerätä erikseen varoja kirjallisuuden kustantamiseen, kääntämiseen ja levittämiseen kotimaassa.¹⁶⁰ Lisäksi Lähetysseurassa aktiiviset henkilöt pyrkivät edistämään yksityisiä sisälähetys Hankkeita, kuten

---

¹⁵⁷ Myöhemmin Schaumanin suhteet yhdistysten työtä kohtaan muuttui hieman positiivisemmaksi, mutta hän piti edelleen tärkeänä, että paikallisseurakunnat ottivat osaa sisälähetykseen. *Kansanaho* 1960, 103, 232.

¹⁵⁸ *Kansanaho* 1960, 73–84; Vuorela 1980, 322–324; Heikkilä 1985, 129; Remes 1993, 80–81; Huhta 2011, 248–250; Heikkilä & Heininen 2017, 100.

¹⁵⁹ Huhta 2011, 248–250.

¹⁶⁰ *Kansanaho* 1960, 95–99; Koskenniemi 1964, 24–26; Remes 1993, 35, 81–85, sisälähetyskirjoista myös 169–171.

langenneiden naisten turvakodin perustamisesta ja Siperian suomalaissiirtolaisten sielunhoidon järjestämistä.¹⁶¹

Maallikoille avautui väylä saarnaajiksi, kun Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys¹⁶² (SLEY) organisoitui vuonna 1873 evankelisen liikkeen pohjalta. Liikkeeseen kuuluvat yksityishenkilöt olivat olleet eri tavoin aktiivisia sisälähetyskentällä jo ennen yhdistyksen perustamista.¹⁶³ Aloitteen teki eläinlääkäri Anders Silfvast. Luterilainen Evankeliumiyhdistys pyrki taistelemaan uusien uskonyhteisöjen vaikutusta vastaan, kohottamaan kansan kristillissiveellistä tasoa ja levittämään evankelista opintulkintaa. Sen työmuotoihin kuuluivat hengellisen kirjallisuuden levittäminen, evankeliumijuhlat sekä maallikkosaarnaajien eli kolportöörien¹⁶⁴ pitämät saarnat ja hartaushetket.¹⁶⁵

Sielunhoitotyötä alkoi harjoittaa myös Merimieslähetykseura, jonka toimilupa-annuksen senaatti hyväksyi vuonna 1875. Varsinaisia kotimaan saarnaajia seuralla ei aluksi ollut, vaan lähetystyön kohteena olivat ulkomailla työskentelevät suomalaiset merimiehet. Suurissa satamakaupungeissa merimiespapeilla saattoi olla apunaan maallikkotyöntekijä. Suomessa Merimieslähetykseuran työtä tehtiin tunnetuksi asiamiesverkoston ja sanomalehtikirjoitusten avulla.¹⁶⁶ 1800-luvun lopulla syntyi lisäksi joukko yhdistyksiä ja seuroja, jotka tekivät työtä nuorison ja työväestön parissa. Niiden työmuotoihin kuului vaihtelevasti laupeudentyötä, sananjulistusta ja

---

¹⁶¹ Remes 1993, 81–85. 'Langenneista naisista' sisälähetysten kohteena Markkola 2002.

¹⁶² Vuoteen 1889 saakka yhdistyksen nimi oli Luterilainen Evankeliumi-Yhtiö. Kansanaho 1960, 234.

¹⁶³ Esimerkiksi turkulainen Rouvasväen Raamattuseura toimi 1800-luvun puolivälissä yhteistyössä evankelisten pappien kanssa. Kansanaho pitää seuran toimintaa Evankeliumiyhdistyksen edeltäjänä. Kansanaho 1960, 233–234.

¹⁶⁴ 'Kolportööri' tarkoittaa kulkukauppiasta, joka levittää myyntityön ohessa jotain aatesuuntaa. Termiä käytettiin 1800- ja 1900-lukujen Suomessa myös kiertävistä maallikkosaarnaajista tai uskonnollisen kirjallisuuden myyjistä. Koskenniemi 1964, 255 (viite 1). Kolportööreistä Suomessa myös Laine 2006.

¹⁶⁵ Kansanaho 1960, 234–240; Koskenniemi 1964, 33–38, 40–41, 47–48; Arkkila et al. 2018, 29–30.

¹⁶⁶ Merimiesten parissa tehtävä lähetystyö alkoi Suomessa norjalaisen merimiespappin Johan Storjohannin vaikutuksesta. Kansanaho 1983, 52–54, 56–64, 68; Heikkilä 1985, 129–131; Murtorinne 1992, 265–267. Merimieslähetyttä harjoitettiin myös paikallisesti Vaasassa, Oulussa, Turussa ja Kotkassa. Kansanaho 1983, 78–81.

opettamista.¹⁶⁷ Myös uudet uskonyhteisöt tekivät sisälähetystä eri muodoissaan. Esimerkiksi Pelastusarmeijan työssä sosiaalinen ulottuvuus oli mukana alusta saakka. Sanan lisäksi ihmisille pyrittiin tarjoamaan myös aineellista tukea esimerkiksi ruuan, vaatteiden ja työnvälityksen muodossa.¹⁶⁸

Ihmisten kasvavat vaikutusmahdollisuudet yhteiskunnan eri osa-alueilla vaikuttivat myös siihen, miten uskontoa tulkittiin ja elettiin. Pirjo Markkolan mukaan hengellisen kirjallisuuden levittämisestä sai alkunsa radikaali maailmankuvan murros, kun uuden lukemiston myötä kansan uskonnolliset käsitykset eivät enää nojanneet yksinomaan katekismukseen, virsikirjaan ja pappien puheisiin.¹⁶⁹ Teemu Kakkuri katsoo, että mahdollisuus Raamatun lukemiseen omalla äidinkielellä vahvisti kansan uskonnollista itsetuntoa: sanankuulijat eivät olleet enää kollektiivisesti kirkon opin opettamisen kohteena, vaan aloite oli yhä enemmän kansalaisten omassa käsissä.¹⁷⁰

Hengellisten tekstien levittäjinä toimivat seurojen ja yhdistysten lisäksi kansankirjastot ja sanomalehdistö. Uskonnollisen lukemiston saatavuus heikensi jossain määrin kirkon perinteisten työmuotojen suosiota.¹⁷¹ Huhdan mukaan kirkon julkinen rooli muuttui olennaisesti, kun erilaisia, aiemmin saarnatuolista luettuja tiedonantoja julkaistiin yhä useammin lehdissä.¹⁷² Myös luku- ja kirjoitustaidon yleistyminen lisäsi mahdollisuuksia itsenäiseen, saarnatuolista riippumattomaan tiedonhakuun ja maailmankuvan muodostamiseen. Uskonnolliset yhdistykset, herätysliikkeet ja evankelioiva, angloamerikkalaistaustainen herätyskristillisyyden rikkoi olemassaolollaan ja toiminnallaan kollektiivisen, ylhäältä alaspäin suuntautuneen uskonnollisuuden rakenteita, välittivät uusia työmuotoja ja valmistivat työntekijöitä uskonnolliselle

---

¹⁶⁷ 1800-luvulla saivat alkunsa esimerkiksi Helsingin kaupunkilähetys (1883) sekä kansainvälistä juurta olevat NMKY ja NNKY. *Kansanaho* 1960, 221–227; *Jalovaara* 2015, etenkin 46–58.

¹⁶⁸ *Kansanaho* 1960, 189–190, 192–194, 201–208, 212–218; *Markkola* 2002a, 83–87; *Ketola* 2008, 99–100; *Lippo* 2017, 92–93.

¹⁶⁹ *Markkola* 2017, 162.

¹⁷⁰ *Kakkuri* 2015, 38–39.

¹⁷¹ *Murtorinne* 1992, 285–287.

¹⁷² *Huhta* 2001, 53–54, 56–58.

kentälle. Ne pystyivät vastaamaan muuttuvan yhteiskunnan tarpeisiin nopeammin ja joustavammin kuin kirkon virallinen organisaatio.¹⁷³

Seurakunnan maallikkojäsenten liikkumavaraan vaikuttivat limittäiset ja osittain ristiriitaiset käsitykset yhteiskunnasta. Uusi kirkkolaki kasvatti maallikoiden toimivaltuuksia seurakunnan ja kirkon päätöksenteossa, ja myös maallikkosaarnaajat saivat vapaamman aseman. Toisaalta 1800-luvun lopun yhteiskunta oli vielä pitkälti patriarkaalinen. Sääty-yhteiskunnan staattinen, sosiaalisiin rajoihin ja kansalaisten erilaisiin vaikutusmahdollisuuksiin perustuva järjestys sai vahvistusta Lutherin huoneentaulun maailmasta, jossa jokaisella oli Jumalan asettama paikkansa ja tehtävänsä. Ylempien säätyjen velvollisuutena oli huolehtia alemmista kansanryhmistä, joilta puolestaan odotettiin nöyrää mukautumista ja vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen kunnioittamista.

Vaikka luterilainen huoneentaulun maailma ja sääty-yhteiskunta alkoivat rakoilla vuosisadan loppupuolen murroksessa, eivät vanhat raja-aidat kaatuneet hetkessä – tämä näkyy hyvin tavoissa, joilla kirkolliset vaikuttajat arvioivat maallikkosaarnan asemaa, oikeutusta ja vaikutusta. Maassa liikkuvien saarnaajien suuri, heterogeeninen joukko sai samanaikaisesti osakseen kiitosta ja kritiikkiä. Uskonnollisesti pluralisoituvassa yhteiskunnassa maallikkosaarnan vapauttamisella oli suunniteltua suuremmat seuraukset.

2.2 Maallikkosaarnaaja – seurakunnan hajottaja

Maallikkosaarnaajat nousivat pian kirkkolain voimaantulon jälkeen toistuvaksi keskustelunaiheeksi kirkon piirissä. Monet papit katsoivat maallikkopuhujien häiritsevän seurakuntien järjestystä, levittävän vääränlaisia oppeja tai elävän kristitylle sopimatonta elämää. Kritiikki ei koskenut kaikkia saarnaajia: julistajien joukossa oli luterilaisen kirkon oppien mukaisesti saarnaavia ja muutenkin kirkollismielisiä miehiä, mutta yhtä lailla sanaa levittivät myös uusien uskonyhteisöjen saarnaajat. Osa

---

¹⁷³ Heikkilä 1978, 107–108, 119; Heikkilä 1993, 124–126; Karonen, Frigren, Suodenjoki & Haapala 2021, 326–329.

julistajista liikkui kristillisten yhdistysten asialla, toiset kiinnittyivät herätysliikkeisiin. Esimerkiksi lestadiolainen liike laajeni 1860-luvulta alkaen voimakkaasti Pohjois-Suomesta etelään päin.¹⁷⁴ Papiston oli vaikea valvoa seurakunnasta toiseen liikkuvia saarnaajia. Usein saarnaaja oli jo ehtinyt jatkaa matkaansa, ennen kuin pappi yritti tätä tavata. Vaikka vierailevan saarnaajan julistus olisikin ollut luterilaista ja kirkolle myötämielistä, pappi silti saattoi kokea tämän häiritsevän paikallisseurakunnan perinteistä jumalanpalveluselämää. Maallikkosaarnaajista puhuttiin säännöllisesti pappein- ja kirkolliskokouksissa. Aiheeseen tarttuivat myös sanoma- ja aikakauslehdet.¹⁷⁵

Keskustelujen kärjistymistä selittää osaltaan saarnaajien toiminta, osaltaan periaatteellinen epäily maallikkosaarnaaja ja sen vaikutuksia kohtaan. Lauri Koskenniemen mukaan monet papit suhtautuivat kiertävään maallikkosaarnaajatoimeen karsastaen, koska olivat seuranneet Ruotsin maallikkojohtoisen sisälähetysseuran Evankelisen isänmaansäätiön¹⁷⁶ (*Evangeliska Fosterlandsstiftelsen*) toimintaa ja kokeneet sen hajanunusta ja häiriötä aiheuttavaksi.¹⁷⁷ Osa Suomen papistosta oli taipuvainen omaksumaan Ruotsin korkeakirkollisen rintaman käsityksen, jonka mukaan Augsburgin tunnustus kielsi julkisen maallikkosaarnan. Myös vapaamielinen suomalainen sivistyneistö tunsu 1870-luvun alussa epäilystä Evankelisen Isänmaansäätiön toimintamallia kohtaan. Kiertävät saarnaajat nähtiin Erkki Kansanahon mukaan sivistymättöminä fanaatikkoina, jotka tuputtivat ihmisille ahtaita oppejaan.¹⁷⁸

Sekä Kansanaho että Mikko Juva katsovat maallikkosaarnaajakysymyksen liittyneen pääasiassa evankelioivaan herätyskristillisyyteen ja Luterilaisen

---

¹⁷⁴ Mauri Kinnusen mukaan lestadiolaisten yhteisöjä syntyi ympäri Suomen sekä suomen- että ruotsinkielisille alueille. Kinnunen 2004, 21. Lestadiolaisuudesta myös Raittila 1976.

¹⁷⁵ Maallikkosaarnaajia koskevista 1800-luvun keskusteluista kootusti Kansanaho 1960, 242–255.

¹⁷⁶ Vuonna 1856 perustettu seura toi selkeyttä monien erilaisten toimijoiden hallitsemalle ruotsalaiselle sisälähetyskentälle, mutta sen maallikkojohtoisuus ja toiminta Ruotsin kirkosta itsenäisenä elimenä herätti myös kritiikkiä. Kansanaho 1960, 23–28, 83. *Evangeliska Fosterlandsstiftelsen*istä esim. Lundqvist 2008.

¹⁷⁷ Koskenniemi 1964, 23, 28–29, 30–31.

¹⁷⁸ Kansanaho 1960, 229–232.

Evankeliumiyhdistyksen puhujiin, jossain määrin myös Lähetysseuran kotimaan työntekijöihin.¹⁷⁹ Heidän arvionsa pitänee paikkansa, vaikkakin aineistosta on välillä hankala saada selvää, millaisista saarnaajista tarkkaan ottaen puhuttiin. Myös saarnalupatutkinto nousee keskusteluissa esiin sekä eksplisiittisesti että implisiittisesti. Saarnaajien suoran vaikutuksen lisäksi kokouksissa ja lehtien palstoilla puitiin maallikoiden ja pappien työnjaon perusteita sekä maallikkosaarnan yleistä oikeutusta. Maallikkosaarnaajien laajemman kontekstin ymmärtäminen on tutkimuskysymyksen kannalta tärkeää. Lisäksi saarnaluvan hakijoiden joukossa oli erilaisiin herätysliikkeisiin kiinnittyviä ja yhdistyksissä työskenteleviä miehiä.

Maallikkosaarnaajiin kohdistunut kritiikki kiinnittyi erityisen vahvasti kutsudiskurssiin. Saarnaajia kritisoivat katsoivat näiden uhmaavan Jumalan ja maallisen vallan asettamaa järjestystä. Kiertävät, seurakuntaan kutsumatta saapuvat saarnaajat olivat hylänneet oman kutsumuksensa ja tunkeutuneet pappien työmaalle. Sari Katajala-Peltomaan, Olli Matikaisen ja Raisa Maria Toivon mukaan reformaation on ajateltu tuottaneen muutoksen maallikoiden toimijuudessa, kun hengellisen pappeuden periaate ja uskonnonharjoittamisen uudet, osittain papiston hallitsemattomissa olevat muodot saivat jalansijaa. Käytännössä maallikoiden vaikutusmahdollisuudet kuitenkin muuttuivat vain vähän, ja nimenomaan kirkossa maallikolla oli edelleen katsojan rooli.¹⁸⁰ Saarnaviran kunnioittaminen koski vuoden 1869 kirkkolain mukaan myös pappeja: jumalanpalveluksen sai seurakunnassa toimittaa vain saarnavirkaan asetettu, ja ainoastaan hätätilassa tai kutsun saatuaan sen sai pitää toinen pappi.¹⁸¹

Maallikkosaarnaajia koskevissa keskusteluissa punnittiin usein hengellisen pappeuden ja saarnaviran keskinäistä suhdetta. Vuonna 1875 pidetyssä Turun pappeinkokouksessa professori Herman Råbergh linjasi, että luterilaisessa kirkossa saarnaamiseen ja kristinuskon opettamiseen piti tulla kutsutuksi: ihmisen ei pitänyt lähteä

---

¹⁷⁹ Juva 1960, 217–227; Kansanaho 1960, 233–252. Myös Koskenniemi 1967, 118–131. Kritiikki kohdistui maallikkosaarnaajien lisäksi myös hengellistä kirjallisuutta levittäviin kirjamyymiin, joista osa tosin harjoitti myös saarnatointa.

¹⁸⁰ Katajala-Peltomaa, Matikainen & Toivo 2021, 46–47.

¹⁸¹ KL 1869 § 27.

omatoimisesti liikkeelle, vaan hänen tuli pysyä Jumalan hänelle osoittamalla paikalla.¹⁸² Vuoden 1876 kirkolliskokouksessa rovasti J. H. Roos korosti, ettei hengellisen pappeuden periaate oikeuttanut kristittyä ”kulkemaan seurakunnasta seurakuntaan lahjoillansa loistelemaan, vaan kyllä säädysään, virassaan ja läheistensä kesken tekemään, mitä hän voipi, Jumalan valtakunnan hyväksi”.¹⁸³ Tohtori J. I. Berghin mukaan hengellinen pappeus ei antanut kristitylle lupaa ”lennellä ympäri maailmaa”. Hän muistutti, että Luther itse oli ollut kiivaasti ”nurkkapappeja” vastaan.¹⁸⁴ Kun ensimmäinen yksityinen pappeinkokous kokoontui vuonna 1887 Lappeenrannassa, kirkkoherra A. O. Blomberg totesi maallikoiden olevan parhaiten hyödyksi ”hiljaisella työllä” seurakunnassaan tai papiston valvonnan alaisina pyhäkoulussa. Lehtori Jaakko Päivärinta puolestaan katsoi ”seuroissa juoksentelevien” laiminlyövänsä sekä Jumalan sanan täyttämisen että sen noudattamisen elämässä. Maallikon tärkein vaikutusala oli perheen piirissä.¹⁸⁵

Kutsumattomien maallikkosaarnaajien koettiin aiheuttavan seurakunnissa epätoivottua hajaannusta. Saarnaajien väitettiin asettuvan sanankuulijoiden ja saarnavirkkaa hoitavan papin väliin. Osa saarnaajista kritisoi pappeja avoimesti, toiset olivat lausunnoissaan maltillisempia. Ensimmäisessä kirkolliskokouksessa puhunut tohtori Gabriel Lagus kuitenkin väitti, että ”kaikkialla, mihin noita kulkupappeja oli tullut, on pikemmin tai myöhemmin kansassa kasvanut usein aivan väärä vastusmieli papistoa vastaan”.¹⁸⁶ Lappeenrannan yksityisessä pappeinkokouksessa pastori Sakari Kontio väitti, että maallikkosaarnaajien vaikutus oli aina vaarallinen, koska se ”enimmiten kääntyy papistoa vastaan”.¹⁸⁷ Kritiikin terävin kärki kohdistui angloamerikkalaisten herätysliikkeiden ja evankelisten julistajien lisäksi lestadiolaisiin saarnaajiin. Kuopion hiippakunnan piispaksi vuonna 1884 nimitetyn Gustaf Johanssonin

---

¹⁸² Pkpk Turku 1875, 77–78.

¹⁸³ Kkpk 1876, 301.

¹⁸⁴ Kkpk 1876, 294–295.

¹⁸⁵ Pkpk Lappeenranta 1887, 10–11. Kokouksen keskustelun aiheena olivat maallikoiden ja pappien väliset suhteet.

¹⁸⁶ Kkpk 1876, 304.

¹⁸⁷ Pkpk Lappeenranta 1887, 10.

mielestä lestadiolaiset saarnasivat vihaa ja katkeruutta luterilaista papistoa kohtaan ja heikensivät näin papin ja seurakuntalaisten välejä. Hannu Mustakallion mukaan maallikkosaarnaajien asema liikkeessä oli Johanssonille erityisen suuri ärsytyksen aihe.¹⁸⁸

Opillisten näkemuserojen uskottiin aiheuttavan kitkaa myös seurakuntalaisten välille, kun uskovat muodostivat omia pieniä yhteisöjään. Maallikoiden julistustoiminnan pelättiin vievän huomiota kirkkorakennukseen kiinnittyvältä jumalanpalveluselä-mältä. Kun vuoden 1886 kirkolliskokouksessa käsiteltiin anomusta hartausseurojen pitämisen ajankohdista, asettui Lapinlahden kirkkoherra Wilhelm Lindstedt vastus-tavalle kannalle:

”Jos nyt myönnettäisiin näille [lahkokunnille] se oikeus, että saavat pitää hartauden hetkiä samoina aikoina, kuin yleisiäkin jumalanpalveluksia pidetään, niin voisivat he niin asettaa, että heidän hartaushetkensä olisivat kirkon läheisyydessä ja monestikin melskeisinä voisivat olla kirkonmenoille häiriöksi”.¹⁸⁹

Aiemmin samana vuonna pidetyssä allianssokokouksessa vapaakirkollisten ja pappien välille oli syntynyt erimielisyyttä muun muassa siitä, että vapaakirkolliset toivoivat maallikoille vakituisia sananjulistusvaltuuksia.¹⁹⁰

Myös kristillisiä yhdistyksiä kritisoitiin hajaannuksen aiheuttamisesta. Etenkin Lute-rilaisen Evankeliumiyhdistyksen toiminta herätti monissa papeissa pahennusta. Kan-sanahon mukaan yhdistys sai toimia ensimmäiset vuotensa melko rauhassa, mutta 1870-luvun loppuun mennessä kritiikki yltyi.¹⁹¹ Asennoitumiseen vaikuttivat opilliset painotuserot sekä käsitykset seurakuntatyön keskeisyydestä. Monet johtavat papit,

---

¹⁸⁸ Lisäksi lestadiolaisten seuroissa esiintyneet liikutukset olivat Johanssonin mielestä epäilyttäviä ja liikkeen seurakuntaa ja rippiiä koskevat käsitykset epäraamatullisia. Johanssonin näkemykset johtivat hänet yhteenottoihin lestadiolaisten kanssa piispantarkastusmatkoilla. Mustakallio 2009a, 169–170, 288–291, 295.

¹⁸⁹ Kkpk 1886, 214. Lindstedt viittasi tässä oletettavasti vapaakirkollisiin saarnaajiin.

¹⁹⁰ Juva 1960, 64–78, 102, 128–140, 197–201; Vuorinen 2017.

¹⁹¹ Kansanaho 1960, 246.

kuten Gustaf Johansson, Torsten Thure Renvall sekä O. I. Colliander¹⁹² kuuluivat saksalaisen Johann Tobias Beckin mukaan nimettyyn beckiläiseen suuntaan. Beckiläisyys korosti Raamatun asemaa kristityn ylimpänä auktoriteettina sekä uskonnon siveellisesti ja eettisesti uudistavaa ulottuvuutta. Yhdistystoimintaan beckiläiset suhtautuivat yleensä torjuvasti, koska katsoivat sen olevan vailla raamatullista pohjaa ja siksi pikemminkin ihmisestä lähtöisin olevaa ”touhukristillisyyttä” kuin aitoa Jumalan valtakunnan rakentamista.¹⁹³ Tarja-Liisa Luukkasen mukaan beckiläisyys oli ”uskonnollisen eliitin uskonnollis-teologinen, poliittinen ja kulttuurinen vastareaktio modernisoituvaa ja sekularisoituvaa yhteiskuntaa vastaan”, keino puolustaa perinteistä yhteiskunnallista järjestystä. Suuntaus henkilöityi 1800-luvun lopulla etenkin Gustaf Johanssoniin.¹⁹⁴

Yhdistystoimintaa koskeva kritiikki kilpistyi kutsudiskurssiin: yhdistysten lähettämät saarnaajat toimivat yhdistyksen, eivät tuomiokapitulin tai seurakunnan mandaatilla. Yhdistysten säännöt olivat saaneet maallisen vallan eli senaatin ja keisarin hyväksynnän, mutta kirkkolaissa – saati Raamatussa – niitä ei mainittu. Käytännössä vastakain asetettiin ihmisen ja Jumalan tahto. J. Jutila¹⁹⁵ kuvaili *Kirkollisessa kuukauslehdessä* vuonna 1881 Lapuan rovastikunnan papiston keskusteluja kristillisestä

---

¹⁹² Ennen Kuopion piispuutta Johansson toimi yliopiston dogmatiikan ja siveusopin sekä ajoittain käytännöllisen teologian professorina. Torsten Thure Renvall oli ensin Turun tuomiorovastina ja sitten arkkipiispana vuodesta 1884 alkaen. Colliander oli yliopiston käytännöllisen teologian professorina vuodet 1883–1897 ja siirtyi sitten uuden Savonlinnan hiippakunnan piispaksi. Murtorinne 1992, 315–316, 318–319, 329–330; Murtorinne 2012b, 228–229.

¹⁹³ Kuitenkin esimerkiksi Raamattuja levittävän Suomen Piipiaseuran toiminta sai beckiläisiltä tukea, ja esimerkiksi Colliander oli mukana perustamassa Merimieslähetysseuraa. Toiviainen 2005, 37–38; Kakkuri 2015, 232–233. Beckiläisyydestä ja sen suomalaisista vaikuttajista myös Murtorinne 1992, 167–170; Toiviainen 2004, 18, 22, 25; Toiviainen 2005, 23–29, 38–41; Murtorinne 2012b; Huttunen 2021, 193–199. Juha Sepon mukaan beckiläisyys sai ainoastaan Etelä-Pohjanmaalla uskonnollisen liikkeen piirteitä, eikä sielläkään kuin muutamalla paikkakunnalla. Seppo 1987, 238.

¹⁹⁴ Mustakallio 2009a, 169–170; Toiviainen 2012, 240. Beckiläisyys sai laajaa kannatusta teologisessa tiedekunnassa, jossa sen piiriin kuuluivat liki kaikki 1800-luvun ruotsinkieliset opettajat. Johanssonin, Collianderin ja Renvallin lisäksi beckiläisen ajatusmaailman omaksuivat muun muassa A. W. Ingman, Erkki Kaila, K. A. Appelberg ja Lauri Ingman. Moni beckiläinen pappi oli irtaantunut herännäisyydestä sen jälkeen, kun liike siirtyi maallikkojohtajien käsiin. Luukkanen 2016, 35, 199–202.

¹⁹⁵ Minulla ei ole J. Jutilan henkilöllisyydestä tarkkaa tietoa. Jutila kirjoitti 1800-luvulla ahkerasti lehtiin uskonnollista asioista. Hänestä ei löydy tietoja pappismatrikkeleista, joten oletettavasti hän ei ollut pappi.

yhdistystoiminnasta. Hänen arvionsa mukaan yhdistysten henki ei ollut aina peräisin Jumalasta, vaan saarnaamaan houkutteli ihmisen into. Jutilan mielestä oli selvää, että Jumala kutsui työhön vain harvoja maallikoita.¹⁹⁶

Maallikkosaarnaajia syytettiin myös ylpeydestä. Kun Turun pappeinkokouksessa keskusteltiin vuonna 1875 hartausseuroista, professori Herman Råbergh muistutti kuulijoita sananjulistamisen vaaroista. Kaikki papit tiesivät, että mikäli ei ollut varovainen, saattoi tulla hengellisesti ylpeäksi ja alkaa etsiä omaa etuaan. Kouluttamaton ja saarnatoimessa kokematon maallikko oli vielä pappeja suuremmassa vaarassa. Råbergh arveli, että maallikon oli parempi puhua vain pyhäkoulun ja perheen piirissä.¹⁹⁷ Rovasti F. W. G. Hjelt väitti vuoden 1876 kirkolliskokouksessa, etteivät kiertelevät saarnaajat pyrkineet elvyttämään seurakunnan henkeä vaan hankkimaan itselleen ”pyhyiden loistoa”.¹⁹⁸ Tohtori Gabriel Lagus katsoi, että maallikkosaarnaajien toimiminen ilman palkkaa oli omiaan lisäämään näiden arvoa kuulijoiden silmissä.¹⁹⁹ Siipoon kirkkoherra, rovasti F. W. Fredrikson toivoi Turun pappeinkokouksessa vuonna 1880, että kolportöörit olisivat pysyneet vaatimattomina ja hiljaisina kirjallisuuden levittäjinä. Nyt heistä oli tullut saarnaajia ja lähetystyöntekijöitä, kun taas papit oli alennettu toimistovirkailijoiksi ja kirjanpitäjiksi.²⁰⁰ Myös piispa Schauman totesi 1870-luvun alussa, että yhdistysten saarnaajien suurin uhka oli hengellinen ylpeys, joka näkyi kuvitelmana omasta toiminnasta korkeamman asteen kristillisyytenä. Schauman ei vielä ollut havainnut merkkejä tällaisesta Suomessa, mutta jos niin kävisi, hän olisi valmis yhtymään maallikkosaarnan kriitikoihin.²⁰¹

---

¹⁹⁶ *Kirkollinen kunkauslehti* 8/1881, 200–205. Esimerkiksi herännäisjohtaja Paavo Ruotsalaista (1777–1852) kirjoittaja piti aidon, sisäisen kutsun saaneena maallikkosaarnaajana.

¹⁹⁷ Pkpk Turku 1875, 77–78.

¹⁹⁸ Kkpk 1876, 294.

¹⁹⁹ Kkpk 1876, 304. Tohtori Lagus ei kuitenkaan kannattanut maallikkosaarnan rajoittamista kirkkolaisia muuttamalla.

²⁰⁰ Kansanaho 1960, 247. Turun vuoden 1880 pappeinkokouksessa oli esillä yhteensä kymmenen maallikkosaarnaajia koskevaa kysymystä, jotka käsiteltiin yhdessä. Pkpk Turku 1880, 74–84, myös Koskeniemi 1967, 124–125.

²⁰¹ Kansanaho 1960, 232, 248–249.

Saarnaajan ylpeyttä koskevista syytöksistä on havaittavissa kaikuja herännäisyydestä, jolle oli Kimmo Ketolan mukaan ominaista korostaa ihmisen taipumusta hengelliseen ylpeyteen ja liiallista luottoa omaan uskoon ja uskon tekoihin.²⁰² Väitteitä voi tulkita myös yksilökeskeisen ajan kritiikkinä: kutsumaton saarnaaja ei palvellut kollektiivia, vaan toimi oman etunsa mukaisesti.

Osa papeista suhtautui epäilevästi maallikoiden saarnataitoihin. Kristinuskon ”oikeanlaisen” opettamisen katsottiin vaativan teologisia opintoja tai vähintään pitkällistä itseopiskelua. Turun vuoden 1875 pappeinkokouksessa vankilansaarnaaja G. R. Böök totesi hartausseurojen vapauttamisen johtaneen surullisiin seurauksiin. ”Epäterve” hengellinen vaikutus oli päässyt leviämään seurakuntiin maallikkopuhujien kautta, kun Jumalan sanaa olivat levittäneet esimerkiksi ripillä käymättömät koulupojat. Rovasti V. L. Helander yhtyi Böökin näkemyksiin ja kertoi jopa lukutaidottomien ihmisten levittävän mielipiteitään.²⁰³ Rovasti F. W. G. Hjelt väitti ensimmäisessä kirkolliskokouksessa seurakuntien järjestyksen olevan koetuksella, kun kuka hyvänsä, ”oli hän kuinka tietämätön ja kokematon tahansa”, sai tulla seurakuntaan selittämään Jumalan sanaa, jota ”useasti ei itsekään ymmärrä”. Rovasti väitti, että Turun arkkhiippakunnassa liikkuneiden saarnaajien joukossa oli ollut jopa entisiä vankeja,²⁰⁴ jotka olivat maineeltaan saarnatoimeen kelvottomia.

Papistossa herätti paheksuntaa myös se, että naiset toimivat uskonnollisina puhujina esimerkiksi vapaakirkollisten ja Pelastusarmeijan riveissä.²⁰⁵ Kuopion piispa Gustaf Johansson väitti lestadiolaistenkin käyttävän naissaarnaajia, jotka vetosivat viehätysvoimallaan kuulijoiden aistilliseen puoleen.²⁰⁶ Naisia toimi myös Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen kirjanmyyjinä. Osa myyjistä saarnasi, vaikka se ei ollut yhdistyksen sääntöjen mukaan sallittua. Vuonna 1884 julkaistuihin kolportööriohjeisiin

---

²⁰² Ketola 2008, 68. Myös lestadiolaisia ja evankelisia saarnaajia syytettiin usein nimenomaan hengellisestä ylpeydestä. Kinnunen 2004, 27–28; Mustakallio 2009a, 288–289.

²⁰³ Pkpk Turku 1875, 76–77, 79.

²⁰⁴ Kkpk 1876, 294.

²⁰⁵ Markkola 2002a, passim.; Matikainen 2017, 77; Lippo 2017, 91.

²⁰⁶ Vaikka lestadiolaisuudessa oli sen varhaisessa vaiheessa esiintynyt myös naisjulistajia, ei Johanssonin näkemys pitänyt paikkaansa enää 1800-luvun loppupuolella. Mustakallio 2009a, 292.

Evankeliumiyhdistys kirjasi erikseen, etteivät yhdistyksen palveluksessa olevat naiset saaneet saarnata.²⁰⁷

Pappein- ja kirkolliskokousten keskustelijat suhtautuivat ajoittain skeptisesti seurakuntalaisten arviointikykyyn. Epäily kohdistui etenkin tavalliseen rahvaaseen, johon papisto oli tottunut suhtautumaan holhoavasti. 1800-luvun sivistyneistön näkökulmasta kansaa piti valistaa, mutta ei välttämättä sivistää opillisesti. Fennomaanitkin halusivat 1870-luvulta alkaen ”tavallisen kansan” mukaan yhteiskunnalliseen toimintaan, mutta vain tietyissä rajoissa – tavoitteena oli pikemminkin säätyrajojen loiventaminen arjen kohtaamisissa ja yhdistystoiminnassa kuin vaikutusmahdollisuuksien lisääminen laajassa mitassa.²⁰⁸

Papeille pedattiin kirkon keskusteluissa seurakunnan suojeleman ja puhtaan opin vaalijan positiota. Vuoden 1876 kirkolliskokouksessa lääninrovasti V. L. Helander ilmoitti, että oli kirkollisen hallinnon velvollisuus suojella seurakuntaa saarnaajien turmiolliselta vaikutukselta ”niin kuin maanmies rientää aidoittamaan peltoansa, ennen kuin karja pääsee sisään sen laihoa sotkemaan”. Helander epäili kiertävien saarnaajien löytävän kuulijoita helposti ”hengellisesti kypsymättömästä joukosta”.²⁰⁹ Vuoden 1886 kirkolliskokouksessa lukkari A. W. Roos penäsi kiertävän saarnatoimen rajoittamista, sillä puhujat ”viettelevät yksinkertaisten ihmisten sydämiä”.²¹⁰ Rehtori L. H. Sandelin puolestaan toivoi Turun pappeinkokouksessa vuonna 1896, että papisto antaisi julkisesti mielipiteensä seurakunnassa levitettävistä kirjoista, sillä kansan arvostelukyky oli heikko: ”Kun kolportööri tulee taloon, ei kansan mies useinkaan voi arvostella hänen tavaraansa, vaan valitsee esim. kirjan, jolla on koreat kannet tai joku sukkela nimi.”²¹¹

---

²⁰⁷ Koskenniemi 1964, 64.

²⁰⁸ Kalela 2005, 22–23; Haapala, Tikka, Wassholm & Östman 2021, 274–275, 278–279. Sivistyneistön asenteista kertoi myös pyrkimys rajoittaa ylioppilaiden määrää ylioppilastutkintoa uudistamalla. Tutkintouudistuksesta Kaarninen & Kaarninen 2002, 80–85.

²⁰⁹ Kkpk 1876, 299.

²¹⁰ Kkpk 1886, 216.

²¹¹ Pkpk Turku 1896, 151–152. Sandelinin sijasta alustuksen luki varapastori L. W. Häggström.

Kansan kypsymättömydestä oli todisteena myös herätyskokousten saama suosio. Kuopion piispa Robert Frosterus kertoi hiippakunnan pappeinkokouksessa vuonna 1871, miten lestadiolaisten kokouksissa oli usein ilmaistu voimakkaita tunteita ”korkeäänisillä riemuhuudoilla, hyppäämisellä, syleilemisellä ja muulla tunteen ilmiantamisella”. Tällaisia vaikutuksia ilmeni useimmiten ”vaimoväessä ja heikommissa ihmisissä”. Vaikka lestadiolaisten johtajat eivät välttämättä pitäneet ilonosoituksia tarpeellisina, he eivät kuitenkaan kokeneet välttämättömäksi niitä kieltää, ”vielä vähemmän estää jotakin, joka mahdollisesti voipi olla Jumalan Hengen työtä”.²¹² Myös arkkipiispa T. T. Renvall kritisoi lestadiolaisia muutama vuosikymmen myöhemmin. Turun pappeinkokouksessa vuonna 1890 Renvall väitti ihmisten viehättyvän saarnaajien puheista pintapuolisuuden vuoksi: lestadiolainen saarnaaja ei vaatinut kuulihoiltaan ”hengellistä työtä ja tutkimista raamatuissa”. Vertailussa kirkon hiljaiset jumalanpalvelukset näyttivät auttamattomasti ”kuivilta ja ikäviltä”.²¹³ Myös silkka uteliaisuus ja uutuudenviehätys ajoivat ihmisiä kuulemaan vieraita puhujia. Esimerkiksi Pelastusarmeijan tilaisuuksia tultiin katsomaan kaukaakin niiden äänekkään iloisuuden houkuttelemina.²¹⁴

Vaikka kiertävät saarnaajat herättivät papistossa puolustusreaktioita, osa papeista ymmärsi heidän vastaavan tarpeisiin, joita luterilainen kirkko jumalanpalveluksineen ei voinut tyydyttää. Vuoden 1876 kirkolliskokouksessa puhunut henkikirjuri K. A. Malmberg sälytti osan vastuusta pappien harteille: koska papit saarnasivat vain kirkossa, kiertävät saarnaajat olivat päässeet rauhassa temmeltämään seurakunnan muilla kulmilla. Seurakuntalaiset ottivat saarnamiehen ilolla vastaan, koska hän oli innokas ja osoitti ihmisille lempeyttä.²¹⁵ Nimimerkki E. S. Y-K – oletettavasti vapaa-herra Eino Sakari Yrjö-Koskinen – esitti *Undessa Suomettaressa* vuonna 1895, että kiertävät saarnaajat kiinnostivat ihmisiä myös tuntemattomuutensa vuoksi:

---

²¹² *Pietarin Sunnuntailehti* 15.8.1871, 1. Lestadiolaisille saarnaajille asetettiin saarnaamiskielto esimerkiksi Jurvassa 1870-luvulla. Seppo 1987, 253.

²¹³ Turun pappeinkokous 1890, 15. Renvall lainasi Alajärvellä vaikuttanutta pastoria, jonka seurakunnassa lestadiolaiset olivat levittäneet sanomaansa.

²¹⁴ Könönen 1964, 78; Nieminen 1989, 64; Markkola 2002b, 83–87.

²¹⁵ Kkpk 1876, 303.

kotiseurakunnan pappien saarnat olivat jo tulleet kuulijoille tutuiksi, minkä lisäksi pappien kanssa saattoi olla kaikenlaisia erimielisyyksiä.²¹⁶

Uskonnon elämisen muotoihin vaikuttivat toisin sanoen myös paikallisyhteisön valtasuhteet: pappiin syystä tai toisesta tyytymätön sanankuulija saattoi niin sanotusti äänestää jaloillaan. Kiertävien saarnaajien saavuttama suosio – jos ei herätyksen voimakkuudella, niin ainakin kuulijoiden määrällä mitattuna – kertoi myös luterilaisen kirkon kasvatustehtävän epäonnistumisesta. Kansa ei joko osannut arvioida kuulemaansa luterilaisuuden näkökulmasta tai ei välittänyt tehdä niin. Markkola huomauttaa, että luterilaisesta kristillisyydestä oli 1800-luvun Suomessa monenkirjavia tulkintoja, sillä seurakuntalaiset eivät välttämättä tunteneet kristinopin virallisia oppeja kovin hyvin.²¹⁷ Kirkkokansa toimi usein kontekstina soveltuvuusdiskurssille, jonka sisällä keskusteltiin maallikkosaarnaajien osaamisesta: koska seurakuntalaiset, etenkin rahvas, ei aina osannut arvioida saarnaajien puheita kriittisesti, oli kirkon tehtävä se heidän puolestaan.

2.3 Saarnatoimen rajoituskeinot

Kirkolla oli rajatut mahdollisuudet taistella epätoivottuja maallikkosaarnaajia vastaan. Tuomiokapituleilla oli kirkkolain mukainen velvollisuus valvoa opin puhtautta sekä jumalanpalvelusten, sakramenttien ja muiden kirkollisten toimitusten oikeaa toimittamista. Valvonnan muotoina käytettiin esimerkiksi piispantarkastuksia sekä papiston laatimia kertomuksia seurakunnan tilasta. Lisäksi kapitulien piti huolehtia siitä, että seurakuntien hoito sekä papiston käytös opissa, elämässä ja virassa oli oikeanlaista. Vaikka kotihartautta suurempien hartaus-tilaisuuksien järjestäminen oli sallittua ilman papiston valvontaa, papistoa kehoitettiin käymään niissä "niin paljon kuin heidän aikansa joudattaa". Myös jumalanpalveluksen aikaan saarnaaminen oli kiellettyä ilman kirkkoherran erillistä lupaa.²¹⁸ Papin lisäksi kirkkoneuvosto sai kieltää hartaus-tilaisuuksissa puhumisen henkilöltä, joka julisti luterilaisen opin vastaisesti. Jos

---

²¹⁶ *Uusi Suometar* 5.12.1895. Yrjö-Koskinen oli myös vuoden 1893 kirkolliskokouksen edustajana.

²¹⁷ Markkola 2003, 57.

²¹⁸ KL 1869, § 33, 391 ja 392.

kieltoa rikottiin, tuli asiasta ilmoittaa tuomiokapitulille.²¹⁹ Seurakuntalaisten valvontaan ottivat osaa myös kylänvanhimmat.²²⁰

Tulkitsen kirkollisen valvonnan eri muotoja foucault'laisina hallinnan keinoina. Maallikkosaarnaajien kohdalla olemassa olevat keinot osoittautuivat riittämättömiksi, minkä vuoksi 1800-luvun lopulla keskusteltiin useaan otteeseen kirkkolain muuttamisesta. Lain muuttaminen edellytti kirkolliskokouksen sekä maallisen hallinnon hyväksyntää. Varsinaiset päätökset kirkolliskokous teki täysistunnoissa, mutta yleensä käsiteltävää asiaa valmistelemaan asetettiin valiokunta, jonka mietinnöstä edustajat sitten keskustelivat. Tuomiokapitulien jäsenet olivat kokouksissa näkyvästi esillä: piispoilla oli kokouksissa vakituinen paikka, muut pappisedustajat valittiin äänestämällä. Usein valituiksi tulivat kuitenkin tuomiokapitulien jäsenet.²²¹ Kokouksiin ottivat osaa myös useat saarnalupatutkinnon suorittaneet miehet. Esimerkiksi vuoden 1886 kirkolliskokouksessa saarnaluvan saaneita maallikkoedustajia oli viisi.²²² Pyrkimyksissä kirkkolain muuttamiseen paikallis- ja henkilötason valtasuhteet yhdistyivät institutionaaliseen hallintaan, sillä ehdotukset maallikkosaarnaajien toiminnan rajoittamisesta ja valvonnasta tulivat hiippakuntien pappeinkokouksilta sekä yksittäisiltä edustajilta.

---

²¹⁹ KL 1869, § 104. Keinoon turvauduttiin esimerkiksi Limingassa vuonna 1896, kun kirkkoneuvosto kielsi vapaakirkollista saarnaajaa [P. R.] Viitasta puhumasta seurakunnassa. *Tampereen Uutiset* 20.3.1896, 3. Torpparit Mikkeli Viitanen ja Aleksanteri Peltonen kutsuttiin Turun tuomiokapitulin kuulusteluun vuonna 1880, sillä nämä olivat kastaneet ihmisiä Jurvassa. Kun tuomiokapitulin jäsenet olivat selvittäneet miehille luterilaisen opin kannan aikuiskasteeseen, nämä lupasivat, etteivät enää aiheuttaisi häiriötä seurakunnassa. Arkkipiispa Renvallin pyyntöön luopua eriuskolaisuudesta ja palata luterilaisen kirkon yhteyteen Viitanen ja Peltonen kuitenkin vastasivat, että asia oli jätettävä Herran haltuun. KAT TTA, A I: 110, 21.10.1880, § 2.

²²⁰ KL 1869, § 331, 337, 338, 347.

²²¹ Juva 1976, 20–21, 24, 27–29. Kirkolliskokouksissa käsiteltiin neljää asiaryhmää: senaatin lausuntopyynnöt, pappeinkokousten aloitteet, kirkollisten komiteoiden mietinnöt sekä kirkolliskokousedustajien tekemät anomukset. Juva 1976, 20.

²²² Maallikkoedustajina toimivat Antti Alfred Grönblom, Erland Ståhlman, Kaarlo Rahikainen, Abraham Ruoranen ja Erik Pöysti. Näistä etenkin kansakoulunopettaja Rahikainen osallistui aktiivisesti maallikkosaarnasta käytyihin keskusteluihin. Pöysti oli maallikkoedustajana kaikissa kirkolliskokouksissa myös vuosina 1893–1913. Juva 1976, 29.

Myös saarnalupatutkintojärjestelmä oli kirkollisen vallan ja valvonnan väline. Tutkinnon avulla maallikkosaarnaajien kirjavasta joukosta yritettiin ohjata kirkon näkökulmasta sopivat voimat seurakuntien palvelukseen. Asettamalla maallikkosaarnalle kirkon hyväksymät kriteerit saarnaluvattomien puhujien toimintaa oli mahdollista rajoittaa tai vähintäänkin saattaa tarkemman tarkkailun alaiseksi. Koska saarnalupatutkinnon suorittaminen edellytti tuomiokapitulissa suoritettuja kokeita, kapitulin jäsenet pystyivät tutustumaan saarnaajaksi mielivän persoonaan, opinkäsitykseen ja taitoihin henkilökohtaisesti. Kirkollinen kontrolli oli sisäänrakennettu saarnalupatutkintoon kahdella tasolla: tuomiokapitulilta ja piispalta saadun lupakirjan lisäksi tutkinnon suorittaneiden oletettiin toimivan yhteisymmärryksessä paikallisseurakunnan pappien kanssa. Jo ensimmäinen, vuonna 1876 järjestetty kirkolliskokous sai käsiteltäväkseen anomuksen, jossa oikeutta puhua hartauskokouksissa haluttiin rajata:

Jos joku, joka ei seurakuntaan kuulu, astuu opetuspuhetta pitämään, tulee hänen seurakunnan papistolle siitä tehdä ilmoitus, ja on hän pantava samankaltaisen koetuksen alle, kuin K:lain [kirkkolain] 106 § [saarnalupatutkintopykälä] mainitsee, sekä tulee hänen jättää todistus siitä, että hän on hyvämaineinen. Jos häntä ei huomata taitavaksi opetuspuhetta pitämään, on papistolla oikeus kieltää häntä siitä.²²³

Anomus oli tullut kirkolliskokouksen käsiteltäväksi arkkhiippakunnan pappeinkokoukselta.²²⁴ Kappalainen Haniel Östringin mukaan maallikkosaarnan vapauttaminen oli riistänyt tuomiokapituleilta oikeuden valvoa julkista saarnatoimintaa. Kirkkolaki oli ristiriitainen, sillä yksi pykälä (§ 106) uskoi saarnatoimen pääasiassa pappien käsiin, mutta toinen (§ 33) taas antoi maallikoille rajattoman oikeuden julkisten puheiden pitämiseen. Rovasti F. G. W. Hjelt kertoi ymmärtävänsä, että oikeus pitää hartauskokouksia oli osoitus ajan hengestä, mutta papeilla piti silti olla oikeus valvoa tilaisuuksia. Myös Hjelt koki, että maallikoiden saarnaioikeutta käsiteltiin kirkkolaissa epäjohdonmukaisesti. Saarnalupatutkinnosta määräävässä pykälässä maallikolta vaadittiin todisteita kristinuskon perusteiden osaamisesta ja hyvämaineisuudesta, mutta hartauskokouksissa puhumiselle ei asetettu minkäänlaisia kriteerejä tai rajoitteita. Rovasti E. M. Rosengren puolestaan katsoi, että pykälää oli turha verrata toisiinsa:

---

²²³ Kkpk 1876, 290. Alleviivaus tutkijan.

²²⁴ Pkpk Turku 1875, 74–88.

toisessa puhuttiin hartaustilaisuuksista, toisessa kirkon virallisesta opetuksesta ja maallikon oikeudesta nousta saarnatuoliin.²²⁵

Vuoden 1876 kirkolliskokous antoi anomuksen kirkkolakivaliokunnan valmisteltavaksi. Kymmenhenkiseen valiokuntaan kuuluivat muiden muassa Kuopion tuomi rovasti A. G. Borg sekä rovasti F. G. W. Hjelt, joka oli ollut mukana laatimassa Turun pappeinkokouksen anomusta.²²⁶ Valiokunnan enemmistö katsoi anomuksen rajoittavan liiallisesti seurakuntalaisten vapautta – häiriötä aiheuttavien saarnaajien toimintaan oli puututtava, mutta ennakoivat lisärajoitukset eivät olleet tarpeen. Rovasti Hjelt ei yhtynyt enemmistön kantaan. Hänen mielestään kirkollinen järjestys oli Jumalan asettama ja rakennettu sille ajatukselle, että saarnaaminen ja sakramenttien toimittaminen kuuluivat papeille ja mahdollisesti myös heille, jotka kirkkolain ”106 §:n mukaan” olivat papiston kanssa yhdenvertaiset. Mikäli joku muu kuin pappi tai saarnalupatutkinnon suorittanut maallikko tahtoi puhua hartaustilaisuuksissa, tuli hänen pyytää siihen lupa seurakunnan papistolta. Erityisen lahjakkaana itseään pitävä maallikko saattoi Hjeltin mukaan hankkia itselleen tuomiokapitulin saarnaluvan, jonka jälkeen erillistä puhelupaa ei enää tarvitsisi pyytää.²²⁷

Osa kirkolliskokouksen edustajista yhtyi näkemykseen, ettei maallikon julistusoikeus ulottunut kotiseurakunnan ulkopuolelle. Kirkolliskokouksen selvä enemmistö asettui kuitenkin valiokunnan kannalle, ja kirkkolaki jäi ennalleen.²²⁸ Asiaan palattiin kuitenkin heti seuraavassa, vuonna pidetyssä 1886 kirkolliskokouksessa, jossa opettaja Eerik Sandbacka ehdotti, että ainoastaan papit ja saarnalupatutkinnon suorittaneet saisivat saarnata julkisesti.²²⁹ Sandbacka korosti, että pyynnön tarkoituksena oli saada turvaa siltä halveksunnalta, jota kirkkoon ja papistoon kohdistettiin, ”sillä siitä ei ole

---

²²⁵ Pkpk Turku 1875, 76, 78, 83–84.

²²⁶ Valiokuntaan kuuluivat myös senaattori Theodor von Hellens, henkikirjuri K. A. Malmberg, varapastori A. G. Westerlund, tohtori J. I. Bergh, lakitieteen kandidaatti Waldemar Eneberg, lääninrovasti J. M. Hackzell, maakauppias J. P. Sahlgren ja rustiilallinen K. Karlstedt.

²²⁷ Kkpk 1876, 293–294.

²²⁸ Valiokunnan kantaa puolusti 54 edustajaa ja vastusti 10. Kkpk 1876, 306, koko anomusta koskeva keskustelu sivuilla 290–306.

²²⁹ Kkpk 1886, liite nro 18 (53–54).

enää pitkää askelta sille tielle, että ruvetaan valtiotakin pilkkaamaan”.²³⁰ Kirkolliskokous hylkäsi ehdotuksen liian rajoittavana.²³¹

Pyrkimys saarnalupatutkinnon aseman vahvistamiseen näkyi myös siinä, että tutkinnon suorittaneista julkaistiin – joskin hajanaisesti – tietoja sanoma- ja aikakauslehdissä.²³² Tuomiokapitulien kiertokirjeissä tai muissa vastaavanlaisissa virallisissa tiedonannoissa saarnaluvan saaneita mainittiin harvakseltaan. Esimerkiksi Kuopion hiippakunnan kiertokirjeissä ilmoitettiin vain ensimmäisestä saarnalupatutkinnon suorittaneesta.²³³ Myös Kuopion pappeinkokouksen avajaispuheessa vuonna 1896 piispa Gustaf Johansson nimesi kaksi saarnaluvan saanutta miestä kertoessaan hiippakunnan papistossa tapahtuneista virkaan nimityksistä ja muista muutoksista.²³⁴ Saarnaluvista ilmoittamista voidaan pitää kutsudiskurssin osana: nimien julkaisu oli keino tiedottaa, ketkä olivat saaneet kirkon ja tuomiokapitulien luvan eli alustavan kutsun saarnatoimeen.

Tuomiokapitulit pyrkivät myös oikaisemaan saarnaluvan saaneita koskevia vääriä tietoja. Useampi lehti uutisoi elokuun alkupuolella 1887, että kiertokoulunopettaja Ferdinand Enqvist oli suorittanut saarnalupatutkinnon Porvoon tuomiokapitulissa.²³⁵ Kuusi päivää ensimmäisten ilmoitusten jälkeen *Hufvudstadsbladetissa* julkaistiin piispa C. H. Alopaeuksen tiedote, jossa kerrottiin, että Porvoon tuomiokapituli oli

---

²³⁰ Kkpk 1886, 221–222, koko keskustelu sivuilla 212–224.

²³¹ Sandbackan anomus käsiteltiin yhdessä toisen, sisällöltään päinvastaisen anomuksen kanssa. Maanviljelijä Hanhivaara pyysi kirkkolaista poistettavaksi pykälää, joka kielsi hartausseurojen pitämisen jumalanpalveluksen aikaan. Myös tämä anomus hylättiin, sillä sen katsottiin antavan liian suuret vapaudet. Kkpk 1886, liite nro 7 (30–31), 72, 212–224.

²³² Esimerkiksi *Åbo Posten* kertoi vuonna 1879 A. A. Hårdhin saaneen saarnaluvan (*venia concionandin*) Turun tuomiokapitulilta. *Åbo Posten* 10.5.1879, 2. *Sanomia Turusta* puolestaan uutisoi Juho Jäykälle vuonna 1881 myönnetystä saarnaluvasta. *Sanomia Turusta* 6.8.1881, 1. Tyypillisesti tieto suoritetusta saarnalupatutkinnosta julkaistiin samanaikaisesti useammassa lehdessä.

²³³ Mustakallio 2019, 32.

²³⁴ Pkpk Kuopio 1896, 35.

²³⁵ *Suomalainen Wirallinen Lehti* 10.8.1887, 1; *Turun Lehti* 11.8.1887, 2; *Sanomia Turusta* 11.8.1887, 2; *Wiipurin Uutiset* 13.8.1887, 3; *Uusi Suometar* 10.8.1887, 2; *Hufvudstadsbladet* 11.8.1887, 2.

todellisuudessa hylännyt Enqvistin saarnalupa-anomuksen.²³⁶ Vastaava oikaisu julkaistiin myös muissa lehdissä.²³⁷ Samankaltaiseen tilanteeseen ajaututtiin vuosisadan lopulla, kun levisi väite, että maallikkosaarnaajat Hjalmar Lax, Samuel Lohikoski ja Juho Evert Liljeroos olivat saaneet tuomiokapitulilta saarnaluvan. *Vartijassa* ja *Hämäläisessä* väitteeltä katkottiin nopeasti siivet: nimettöminä esiintyvien pappien mukaan huhu oli "kerrassaan perätön", eivätkä kapitulit "tämän sukupolven eläessä antaisi noille miehille saarnalupaa".²³⁸ Liljeroos oli kyllä jättänyt Turun tuomiokapitulille saarnalupahakemuksen vuonna 1893, mutta tuomiokapituli oli hylännyt sen.²³⁹

Lax, Lohikoski ja Liljeroos olivat evankeliseen herätysliikkeen kuuluneita saarnaajia,²⁴⁰ jotka olivat kiertäneet puhumassa etenkin Tammelan ja Forssan seudulla 1890-luvulla. Tammelassa kirkkoneuvosto asetti miehille saarnakiellon, jota nämä kuitenkin rikkoivat. Myös Turun tuomiokapituli kielsi vuonna 1896 saarnaamisen Tammelassa sijaitsevassa Kuhalan rukoushuoneessa muilta kuin saarnalupatutkinnon suorittaneilta maallikoilta. Rukoushuoneyhdistys kuitenkin valitti päätöksestä senaatille, joka kumosi sen vuonna 1897.²⁴¹ Miesten saarnalupastatusta koskevan väitteen alkuperästä ei ole tarkkaa tietoa. Osaltaan siihen saattoi vaikuttaa *Tampereen Sanomissa* 7.12.1897 julkaistu kirjoitus "Kirkkonvalta heltiää", jonka mukaan "asianomaisten

---

²³⁶ *Hufvudstadsbladet* 16.8.1887, 3. Enqvistin saarnalupahakemuksen käsittelystä KAH PTA, Ca: 194 Tkl:n ptk. 17.6.1887, § 19; 30.6.1887, § 33. Lähdeaineistossa Enqvistiä kutsutaan useimmiten itseliseksi.

²³⁷ *Suomen Wirallinen Lehti* 17.8.1887, 1; *Turun Lehti* 18.8.1887, 2; *Tampereen Sanomat* 19.8.1887, 2; *Uusi Suometar* 17.8.1887, 3. *Uuden Suometaren* oikaisussa mainittiin vielä, että "Uutisen antoi meille henkilö, jota pidimme luotettavana". Ei ole tiedossa, oliko ilmoituksen takana Enqvist itse vai jokin toinen taho.

²³⁸ *Vartija* 1.12.1897, 445; *Hämäläinen* 22.12.1897, 2.

²³⁹ KAT TTA, A I: 123, Tkl:n ptk. 25.5.1893, § 13.

²⁴⁰ Lohikoski (1854–1907) oli alkanut saarnata tultuaan herätykseen evankelisen pastori E. M. Rosengrenin vaikutuksesta. Lohikoski toimi myös SLEY:n kirjamyynnäjä, mutta hänen myyntilupansa otettiin pois 1880-luvulla opillisten erimielisyyksien vuoksi. Koskenniemi 1967, 264, 266; Arkkila et al. 2018, 31; Liljeroosista Arkkila et al. 2018, 32; Suokunnas 2018, 183–184; Koskenniemi 1984, 100–121. Laxista Arkkila et al. 2018, 32, 204–205. Evankelisista saarnaajista Tammelassa ja Forssassa myös Ojanen 1990, 237–241 Evankelisesta maallikkoliikkeestä myös Lepola 1960.

²⁴¹ SKJS, 5/1897, 52; Ojanen 1990, 239–241. Myös Hämeenlinnassa kirkkoneuvosto oli vuonna 1896 kieltänyt Liljeroosia, Lohikoskea ja Laxia saarnaamasta kaupungissa 500 markan sakon uhalla. Aaltonen 1951, 226.

tuomiokapituleissa ovat tunnetut evankelisluterilaiset (n. s. 'äärimmäiset') maallikkosaarnaajat Lohikoski, Lax ja Liljeroos saaneet saarnaamisluvan".²⁴²

Sanoma- ja aikakauslehdet eivät ainoastaan uutisoineet saarnaluvan saaneista, vaan ne myös informoivat lukijoitaan kiertävistä ja tavalla tai toisella epäilyttävistä saarnaajista. *Turun Lehti* varoitti vuonna 1892 kolmen miehen joukosta, joka liikkui Mattilan kulmilla "viipyen missä päivän, missä kaksi, ja jaaritellen milt'ei mitä vain mieheen muistuu, kehuen itsensä olevan taivaallista aatelia".²⁴³ Saarnaajien kyseenalaisuutta voitiin alleviivata sillä, ettei näillä ollut virallista saarnalupaa. *Rauman Lehti* esimerkiksi uutisoi vuonna 1889 miehestä, joka oli saarnannut sekä kyläkunnissa että kirkossa Raision ja Rauman seuduilla. Saarnaajaa oli myös kuljetettu antamaan sielunhoitoa sairaille, "kuten pappia ainakin". Pappi tämä ei kuitenkaan ollut, eikä edes saarnaluvan saanut:

Paha vika on se, että mainittu mies on saarnojaan pitänyt ilman esivallan säätämää lupaa, eikä hänellä ole milloinkaan ollut saarnalupaa Naantalissa asuvalta Raision provostiltakaan, jolle hän, lupaa pyytäissään, oli itsensä ylioppilaaksi esitellyt. Hän on siis itsensä esivaltaa vastaan asettanut sekä valheeseen turvautunut [--].²⁴⁴

Kutsumaton saarnaaja oli kaiken lisäksi kerännyt kolehdin puheidensa päätteeksi. Lehden mukaan mies oli myös mennyt Raision kirkkoon puhumaan rovastin ollessa matkoilla. Vuoden 1886 kirkolliskokouksessa kirkkoherra Josua Johansson – Kuopion piispa Gustaf Johanssonin veli – vaati maallikkosaarnaajien toiminnan rajoittamista, koska oli saanut omakohtaisesti kuulla seurakunnan laidoilla kulkevista rahankerääjistä, ”jotka itseään maallikkosaarnaajiksi väittävät” ja jotka olivat paenneet paikkakunnalta ennen kuin papit tai kirkkoneuvoston jäsenet olivat ehtineet heitä tavata.²⁴⁵

---

²⁴² *Tampereen Sanomat* 7.12.1897, 2. *Vartijan* oikaisu oli kuitenkin julkaistu jo ennen *Tampereen Sanomien* ilmoitusta.

²⁴³ *Turun Lehti* 19.1.1892, 2.

²⁴⁴ Kyseinen saarnaaja, "W. Nieminen", saattoi olla saarnaluvan anoja. Vilhelm Mattson (myös Wilhelm Matinpöika) Nieminen oli pyytänyt Turun tuomiokapitulilta tuloksetta saarnalupaa vuosina 1885 ja 1887. KAT TTA, A I: 115, 19.6.1885, § 11, A I: 117, 20.6.1887, § 9. Mitään varmaa yhteyttä Niemi- sen ja lehdessä mainitun saarnaajan välillä ei kuitenkaan ole.

²⁴⁵ Kkpk 1886, 606.

Saarnalupatutkinnon aseman vahvistamisen lisäksi kirkolliskokouksissa pohdittiin, voisiko maallikkosaarnaajat asettaa tiiviimmin kirkkoherran tai kirkkoneuvoston valvontaan. Ensimmäinen kirkolliskokous sai harkittavakseen Turun pappeinkokouksen anomuksen, jossa kirkkoneuvoston velvollisuuksiin ehdotettiin lisättäväksi ”tarpeellinen vaarinpito ja tarkastus maallissäätyisten ja kulkevaisten kirjakauppiaitten (kolportöörien) vaikutuksesta seurakunnassa”. Kirkkolakivaliokunnan mukaan pelkkä kirjojen myyminen ei ollut kirkollisen vaan maallisen hallinnon alainen toimi, mutta mikäli siihen liittyi saarnaamista, asia kuului myös kirkolle. Valiokunta ehdotti, että kirkkoneuvoston vastuualueita koskevaa kirkkolain pykälää (§ 331) tarkennettaisiin, mutta kirkolliskokouksen enemmistö vastusti ajatusta. Porvoon piispa F. L. Schauman muistutti, että kirkkolaissa oli jo maininta maallikoiden saarnatoimen valvomisesta. Tohtori J. I. Bergh taas katsoi, että lakimuutoksen myötä maallikkosaarnaajat ja kolportööritoimi juurrutettaisiin osaksi kirkon toimialaa, mitä hän ei voinut hyväksyä.²⁴⁶ Vuoden 1886 kirkolliskokous sai käsiteltäväkseen toisen Turun pappeinkokoukselta tulleen aloitteen, jossa vaadittiin kotimaisten ja ulkomaisten kolportöörien asettamista kirkollisen valvonnan alaiseksi.²⁴⁷ Kirkkolakivaliokunnan mukaan yhä useammalta taholta oli kuulunut tyytymättömyyttä maallikkosaarnaajien toimintaa kohtaan:

On sanottu, että suuri osa näistä saarnaajista kuuluu vieraisiin uskon-oppiyhdyksuntiin tahi lahkoihin ja on koittanut väestössä synnyttää kirkolle, sen tunnustukselle, sakramentille ja laitoksille vihamielistä mieltä; että kolportöörien joukossa on ollut osaksi sellaisia henkilöitä, joita ei edes maallinen laki pidä hyvämaineisina, osaksi sellaisia, jotka itse elävät suurissa synneissä ja paheissa, vaikka ovat salanneet synnillisen elämänsä kristillisyyden verhon alle.²⁴⁸

Valiokunnan tulkinnan mukaan keinot kotimaisten, luterilaiseen kirkkoon kuuluvien saarnaajien valvontaan olivat selkeät. Mikäli kirkkoneuvoston langettama puhekielto tai tuomiokapitulin nuhtelu eivät auttaneet, oli asiassa käännyttävä maallisen vallan puoleen. Sen sijaan toiseen uskontokuntaan kuuluvilla tai ulkomaalaisilla saarnaajilla ei ollut oikeutta pitää puheita evankelis-luterilaisen kirkon jäsenille. Tässä päti

---

²⁴⁶ Kkpk 1876, 327–329.

²⁴⁷ Turun pappeinkokouksen keskustelusta Pkpk Turku 1880, 74–84, 217.

²⁴⁸ Kkpk 1886, 164.

valiokunnan tulkinnan mukaan vuonna 1781 annettu kuninkaan kuulutus. Valiokunnan mielestä oli syytä pohtia, antoiko kirkkolaki nykymuodossaan tarpeeksi turvaa seurakunnille.²⁴⁹

Mietinnöstä käydyssä keskustelussa nousi saarnaajan saamaan kutsuun ja soveltuvuuteen liittyvien argumenttien lisäksi esiin kansallisen turvallisuuden ulottuvuus. Kuopion piispa Gustaf Johansson kysyi, haluttiinko Suomeen todella samanlaista opillista taistelua kuin ulkomailla, missä useat kymmenet lahkokunnat vaikuttivat ja repivät kansaa eri suuntiin. Lisäksi Suomen lahkolaiset [lestadiolaiset] olivat lähteneet puhumaan itärajan taakse ortodoksien pariin, mikä teki tilanteesta poliittisesti arkaluontoisen. ”Kun tällöistä tapahtuu useampi kerta, astuu vaatimus Suomen kansan eteen: pidä järjestys pystyssä omassa maassasi, muuten varo itseäsi, ettei tästä lopulta synny itsellesi vahinkoa, suurempaa kuin arvaatkaan!”, Johansson varoitti. Piispan mukaan kaikkien Suomen kansan tulevaisuudesta välittävien tuli vaatia maallikkosaarnaajatoimen järjestämistä.²⁵⁰ Kirkolliskokous hyväksyi valiokunnan mietinnön ja asia annettiin kirkkolakikomitean selvitettäväksi.²⁵¹

Vuonna 1892 valmistuneessa mietinnössään komitea ehdotti, että seurakuntaan kuulumattoman saarnaajan tulisi pyytää kirkkoneuvostolta lupaa opetuspuheiden pitämiseen.²⁵² Mietintö kiersi lausuntokierroksella hiippakuntien pappeinkokouksissa. Porvoon ja Turun kokoukset toivoivat, ettei muutos koskisi pappeja, mutta Kuopiossa rajoitus haluttiin ulottaa myös papistoon. Näkemyseroja syntyi myös siitä, oliko julistamiseen kysyttävä lupaa henkilökohtaisesti vai riittikö pelkkä ilmoitus puheiden

---

²⁴⁹ Kkpk 1886, 164–173.

²⁵⁰ Kkpk 1886, 597. Mustakallion mukaan Johanssonin suhde lestadiolaisuuteen jyrkkeni vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä osaltaan juuri Venäjän politiikan myötä. Ensimmäisenä venäläistämiskautena lestadiolaiset saarnasivat ortodoksien parissa ja hajottivat näin kansallista yhtenäisyyttä. Mustakallio 2009a, 290, 293. Myös Kinnunen 2004, 191–192.

²⁵¹ Kkpk 1886, 607, koko keskustelu 581–607. Samasta aiheesta keskusteltiin myös Tampereella vuonna 1888 yksityisessä pappeinkokouksessa. Kokouksen enemmistö katsoi, että ulkomaiset saarnaajat oli mahdollista karkottaa maasta vuoden 1781 asetuksen perusteella. Pkpk Tampere 1888, 34–38.

²⁵² Kuopion hiippakunnan pappeinkokouksessa oli jo vuonna 1880 päätetty, että toisesta seurakunnasta tulevien saarnaajien oli ilmoitauduttava etukäteen kirkkoherralle. Käytännössä päätöksen noudattaminen oli kuitenkin osoittautunut hankalaksi. Kansanaho 1960, 248; Mustakallio 2009a, 124.

pitämisestä.²⁵³ Lisäksi kokouksissa pohdittiin, kenelle maallikkosaarnaajan tulisi ilmoittaa tulostaan. Esimerkiksi Turun pappeinkokouksessa osa edustajista piti selvänä, että hartausseurojen pitämisestä tuli ilmoittaa seurakunnan papille. Kirkkoneuvosto ei välttämättä osannut arvioida saarnaajan taitoja, eikä neuvostoa saanut nopeasti koolle, jos sen jäsenet asuivat kaukana toisistaan.²⁵⁴

Vuoden 1893 kirkolliskokouksen kirkkolakivaliokunta puolusti kirkkoherran päätösvaltaa. Valiokunnan enemmistö piti myös kohtuullisena, että seurakunnassa vierailleva puhuja velvoitettaisiin ilmoittautumaan kirkkoherralle – aidosti Jumalan valtakuntaa edistävä saarnaaja ei pitäisi vaatimusta liian rajoittavana. Täysistunnossa valiokunnan linjaa suuremman kannatuksen sai lopulta valtio-oikeuden professori Robert Hermansonin vastaehdotus, jonka mukaan kaikkien säännöllisesti saarnaavien maallikoiden piti hankkia lupakirja kirkkoherralta, lääninrovastilta tai tuomiokapitulilta. Hermansonin ehdotus ei kuitenkaan saanut taakseen kirkkolain muuttamiseen vaadittavaa äänten enemmistöä, joten laki jäi ennalleen.²⁵⁵

Maallikkosaarnaajia koskevien keskustelujen ytimessä oli kysymys paikallisseurakunnan rajojen ylittämisestä. Moni oli valmis hyväksymään sen, että maallikko saarnasi kotiseurakunnassaan, missä pappi ja kirkkoneuvosto tunsivat saarnaajan – ainakin pintapuolisesti – ja pystyivät valvomaan tämän toimintaa. Saarnalupatutkinnon suorittaneiden osalta kysymys julistustyön maantieteellisestä laajuudesta ei ollut aivan selvä. Kirkkolaki määrittä saarnaluvan saaneen työmaaksi ’seurakunnan’. Pietistisesti tulkittuna kirkkolain ’seurakunta’ tarkoitti koko Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa.²⁵⁶ mutta se oli mahdollista ymmärtää myös toisin. Laki ei eksplisiittisesti

---

²⁵³ Turun ja Porvoon pappeinkokoukset olivat ilmoituksen kannalla, kun taas Kuopion papisto halusi lupaa pyydettyään etukäteen. Pkpk Turku 1892, 106–107, 159–180; Pkpk Porvoo 1892, 80–93; Pkpk Kuopio 1892, 44.

²⁵⁴ Pkpk Turku 1892, 106, 166, 175.

²⁵⁵ Täysistunnossa nostettiin neljä eri vastaehdotusta, joista Hermansonin ehdotus sai eniten ääniä. Hermansonin ehdotuksen mukaisesti pappi saattoi myöntää saarnaluvan kirkkoherrakunnan alueelle, rovasti rovastikunnan alueelle ja piispa hiippakunnan alueelle. Kkpk 1893, 940–954, Kirkkolakikomitean mietintö nro 19.

²⁵⁶ Knuutila 2010, 13.

ilmaissut, oliko saarnaluvan saaneen vaikutusala tietyssä paikallisseurakunnassa, hakijan kotihiippakunnassa vai koko maassa.

Tämä tulkinnanvaraisuus tulee näkyviin varhaisissa saarnalupapäätöksissä. Osa lupakirjoista oli tarkoitettu käytettäväksi 'seurakunnassa' ilman sen tarkempia määritelmiä, kun taas toisissa saarnatoimi oli rajattu tiettyyn seurakuntaan tai sidottu kirkkoherran suostumukseen – viimeksi mainittua muotoilua noudattavia lupakirjoja saattoi käyttää usean seurakunnan alueella, jos paikallinen pappi siihen suostui.²⁵⁷ Kirkkoherran suostumuksen vaatiminen alkoi yleistyä lupapäätöksissä 1880- ja 1890-luvuilla. Muotoilu niveltui kutsudiskurssiin ja ajatukseen, että pappi oli vastuussa seurakuntansa hengellisestä tilasta.

Kirkkolaki jätti myös jossain määrin tulkinnanvaraiseksi, oliko saarnaluvan saaneet rinnastettava ensisijaisesti muihin maallikkosaarnaajiin, teologian opiskelijoihin vai pappeihin. Kirkkolain hartauskokouksia koskeva pykälä valtuutti kirkkoneuvoston kieltämään puheiden pitämisen, mikäli seuroissa saarnasi kirkon oppien vastaisesti tai aiheutti häiriötä joku, joka ”ei ole pappi, taikka ei ole saanut asianomaista lupaa julkisesti saarnata”. Tämän pohjalta kirkkolakivaliokunta tulkitsikin vuoden 1876 kirkolliskokouksessa, että saarnaioikeuden saaneella maallikolla oli samanlainen laaja, julkinen saarnaioikeus kuin papeilla.²⁵⁸ Saarnalupatutkinto tarjosi kirkolle keinon rajoittaa epätoivottua saarnatointa. Toisaalta myös luvan hakijoiden ja luvan saaneiden joukossa oli nimenomaan kiertävää julistustoimintaa harjoittavia miehiä, kuten Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen saarnaaja ja kirjanmyyjä.

Luterilainen Evankeliumiyhdistys kannusti – mutta ei vaatinut – työntekijöitään kirkon saarnalupatutkinnon suorittamiseen. Yhdistys jakoi hyväksymilleen saarnaajille omanlaisensa saarnaluvan eli niin sanotun kolportöörikirjan. Yhdistyksen alkuperäisessä sääntöehdotuksessa kolportöörit veloitettiin tuomiokapitulिन

---

²⁵⁷ Porvoon hiippakunnan varhaisimmissa saarnalupapäätöksissä puhutaan vain 'seurakunnasta'. KAH PTA, Dh:1. Turun arkkhiippakunnassa esimerkiksi kansakoulunopettaja Jaakko Kolaselle myönnetty saarnalupa oli voimassa Kauhajärven saarnahuonekunnassa. KAT TTA, A I: 102, 27.9.1872, § 20. Albert Aminiel Hårdhin saarnalupa puolestaan oikeutti tämän saarnaamaan niissä seurakunnissa, joissa kirkkoherra antoi siihen luvan. KAT TTA, A I: 109, 22.4.1879, § 37.

²⁵⁸ Kkpk 1876, 290–291.

saarnalupatutkinnon suorittamiseen, mutta sääntö jäi pois, kun ehdotusta arvioinut senaatti katsoi kirkkolain asettavan jo tarpeeksi selkeät rajat maallikkosaarnalle.²⁵⁹

Vaikka Evankeliumiyhdistyksen kolportöörien määrä pysyi 1800-luvun lopulle saakka suhteellisen pienenä,²⁶⁰ puhuttiin yhdistyksen toiminnasta kriittiseen sävyyn jo Turun pappeinkokouksessa vuonna 1875. Tuomiorovasti T. T. Renvall piti kolportöörien kirkollista valvontaa välttämättömänä, koska nämä toimivat laajalla alueella, levittivät yksipuolisia ja vinoutuneita näkemyksiä esitteleviä kirjoja sekä puhuivat pahaa papeista.²⁶¹ Samana vuonna Porvoon pappeinkokouksessa pohdittiin, pitäisikö yhdistyksen saarnaajat sittenkin velvoittaa saarnalupatutkinnon suorittamiseen. Kirkkoherra F. W. Fredrikson piti selvänä, että papiston oli muodostettava jonkinlainen kanta yhdistykseen. Yhdistys oli hänestä kuitenkin niin nuori, ettei sen toimintaan voinut vielä ottaa kantaa. Kappalainen A. W. Lyra oli samaa mieltä ja katsoi, ettei yhdistykseen ollut reilua suhtautua lähtökohtaisesti epäluottamuksella. Kokous päättikin jäädä odottamaan ja katsoa, millaisiksi kolportööritoimen hedelmät kypsyisivät.²⁶²

Viisi vuotta myöhemmin Porvoon papisto tarttui jälleen Evankeliumiyhdistyksen toimintaan. Tällä kertaa pappeinkokouksessa käsiteltiin kolportöörien kristinuskon oppien tuntemista ja saarnataittoa, joissa oli paikoin havaittu puutteita.²⁶³ Evankeliumiyhdistys koetteli saarnaajiksi mielivien miesten osaamista esimerkiksi raamatunselityksillä ja näytesaarnoilla, mutta palvelukseen kutsuminen perustui pitkälti henkilökohtaiseen tuntemiseen. Varotoimista huolimatta kolportöörejä jouduttiin erottamaan yhdistyksen toimesta esimerkiksi saarnaajalle sopimattomien elämäntapojen tai

---

²⁵⁹ Koskenniemi 1964, 43–48. Sääntöehdotuksesta oli pyydetty myös tuomiokapitulien lausuntoja. Kapitulit hyväksyivät sen kommentoimatta millään tavalla maallikoiden saarnaoikeutta. Koskenniemi epäilee, etteivät tuomiokapitulit olleet perehtyneet ehdotukseen kovin seikkaperäisesti. Myös Kansanaho 1960, 234–236; Heikkilä 1985, 128–129.

²⁶⁰ Kolportöörien määrä nousi yli kahdenkymmenen vasta vuonna 1898. Koskenniemi 1984, 95–96.

²⁶¹ Pkpk Turku 1875, 199–200.

²⁶² Pkpk Porvoo 1875, 118–132.

²⁶³ Aihetta käsiteltiin yhdessä muiden maallikkosaarnaajien toimintaa koskevien kysymysten kanssa. Pkpk Porvoo 1880, 43–52.

riitaisuuden vuoksi.²⁶⁴ Kolportöörien kuvaan vaikuttivat myös vapaat evankeliset maallikkosaarnaajat, joihin yhdistyksen saarnaajat välillä sekoitettiin. Usein vapaat maallikot puhuivat samoissa tilaisuuksissa virallisten kolportöörien rinnalla. Evankeliumiyhdistyksen suhde maallikkoliikkeeseen oli jännitteinen. Osaltaan asiassa painoi liikkeen omaehtoinen, valvomaton toiminta, osaltaan opilliset syyt: maallikkosaarnaajien kerrottiin julistavan antinomistista oppia eli oppia koko maailman autuudesta, joka painotti voimakkaasti syntien anteeksiantamista. Kriitikoiden mielestä tällainen opetus johti helposti ei-kristilliseen elämään. Vapailla maallikoilla oli kuitenkin myös tukea sekä evankelisessa liikkeessä että Luterilaisessa Evankeliumiyhdistyksessä.²⁶⁵

Vuosisadan lopulla Evankeliumiyhdistys ja koko evankelinen liike ajautuivat sisäiseen hajaannukseen opillisten kysymysten ja vapaiden maallikkosaarnaajien toiminnan vuoksi. Härmässä vuonna 1895 pidetyn kokouksen jälkeen 55 pappia ja kolme lähetyssaarnaajaa lähetti yhdistyksen johtokunnalle kirjeen, jossa sitä kritisoitiin liian sallivasta asenteesta maallikkosaarnaajia kohtaan ja vaadittiin parempaa harkintaa kolportöörien valitsemisessa. Kun johtokunta päätti, ettei kirje aiheuttanut jatkotoimenpiteitä, irtautui joukko pappeja yhdistyksestä. Osa jätti myös evankelisen liikkeen. Hajaantumisen myötä Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen julistuksellinen linja kaventui, ja koko maailman autuus tuli sen hallitsevaksi piirteeksi. Tilanne kiristi välejä kirkkoon. Luterilaiseen Evankeliumiyhdistykseen aiemmin kuulunut pastori Edvard Hannula julisti *Kirkollisissa Sanomissa* vuonna 1896, ettei papisto voinut enää luottaa epäkirjollista maallikkosaarnaajatointa tukevaan yhdistykseen. Pastori Elis Bergroth vaati *Vartijassa*, että Evankeliumiyhdistystä piti kieltää lähettämästä kolportöörejä seurakuntiin.²⁶⁶

Pian senaatin kirjollisasiain toimituskunta ehdotti kolportööriyön rajoittamista ”yleisen seurakuntajärjestyksen mukaisella tavalla”. Synnä olivat Evankeliumiyhdistystä koskevat lukuisat valitukset. Toimituskunnan pyytämässä lausunnoissa

---

²⁶⁴ Koskenniemi 1964, 52–53, 68–72.

²⁶⁵ Kansanaho 1960, 238–239; Koskenniemi 1964, 50–51, 53–55; Arkkila 1975, 15–17; Koskenniemi 1984, 17–21. Antinomismista ja evankelisesta liikkeestä myös Virkkala 1970, 14–19.

²⁶⁶ Koskenniemi 1964, 56, 74–75.

tuomiokapitulit vaativat kolportöörejä suorittamaan saarnalupatutkinnon. Porvoon ja Turun kapitulit toivoivat saarnaajien pyytävän myös kirkkoherran suostumusta evankeliumijuhlien pitämiseen, ja Kuopion tuomiokapituli ehdotti yhdistyksen kustantamille kirjoille ennakkosensuuria. Rajoitussuunnitelma kuivui kuitenkin kokoon.²⁶⁷

Kiertävästä saarnatoimesta käytyjen kiivaiden keskustelujen pohjalta versoi myös kysymys saarnalupatutkinnon rajoista. Kaikista maallikkosaarnaajien toimintaa tavalla tai toisella rajoittavista anomuksista saarnalupatutkintoa koskeva ehdotus oli ainoa, joka lopulta päätyi kirkkolakiin. Lakimuutos astui voimaan vuonna 1895, mutta sen valmistelu alkoi vuosikymmentä aiemmin.²⁶⁸

Kun vuoden 1886 kirkolliskokouksessa keskusteltiin kotimaisten ja ulkomaisten kiertävien saarnaajien valvonnasta, Porvoon tuomiorovasti J. A. Lindelöf ilmaisi huolensa siitä, miten hankalaa saarnaluvan saaneeseen oli kohdistaa kurinpitotoimia. Häiriötä aiheuttaessaan hänet voitiin viedä maallisen oikeuden eteen, mutta tuomiokapitulin myöntämään saarnalupa-oikeus ei voinut puuttua. Koska saarnaluvan saanut ei ollut virassa, ei tätä voinut myöskään erottaa kuten pappia.²⁶⁹ Saarnaajaa saattoi pyytää poistumaan seurakunnasta, mutta mikään ei estänyt tätä ”vaeltavaa pappia” (*clericus vagus*) puhumasta toisaalla. Tie maallisen tuomioistuimen eteen oli sekin mutkikas, sillä saarnaajan piti todistettavasti joko aiheuttaa yleistä häiriötä tai hyökätä kirkon opin kimppuun. Vasta sen jälkeen asia etenisi tuomiokapitulin käsistä hovioikeuteen. Tuomiorovasti Lindelöf myös epäili, että sakot tai muu rangaistus saattaisivat tehdä saarnaajasta marttyyriin ja tuoda hänelle vain lisää kuulijoita. Oli tärkeää, että kirkko itse pystyi tehokkaasti valvomaan saarnaluvan saaneita. Asia

---

²⁶⁷ Kansanaho 1960, 242; Koskenniemi 1964, 66–68; Koskenniemi 1984, 33–34, 42–45; Toiviainen 2005, 52.

²⁶⁸ Ingman 1911, 51–55; Juva 1976, 64, 67.

²⁶⁹ Kirkkolain mukaan pappi saattoi menettää virkansa määräaikaista tai kokonaan, mikäli tämä esimerkiksi levitti luterilaisen kirkon vastaisia oppeja, esiintyi juopuneena tai jätti ilman pätevää syytä toimittamatta jumalanpalveluksen. KL 1869, § 122, 123, 124 ja 125, myös 126–134.

jätettiin kiertävien maallikkosaarnaajien toimintaa arvioivan kirkkolakikomitean harjoittavaksi.²⁷⁰

Komitea otti asiassa tiukan linjan. Mietinnössään se ehdotti, että saarnalupatutkinnon suorittaneet miehet saisivat toimia ”määrätyssä paikkakunnassa, asianomaisen papin pyynnöstä” ja että saarnalupa olisi voimassa ”toistaiseksi”. Vuoden 1893 kirkolliskokouksessa kirkkolakivaliokunnan enemmistö piti kiertävän saarnatoiminnan rajoittamista ja valvomista tärkeänä, mutta saarnaluvan saaneiden toimintaan se ei katsonut tarpeelliseksi puuttua komitean ehdottamassa laajuudessa. Kapituleille haluttiin jättää vapaus määrittellä, kuinka laajalla alueella lupa oli käytettävissä. Oli myös tarpeetonta tarkentaa, että saarnalupaa oli käytettävä papin suostumuksella, koska tämä käytäntö oli jo vakiintunut. Sen sijaan kirkkolakiin oli hyvä lisätä, että saarnalupa oli voimassa ”toistaiseksi” – näin ilmaistaan, että tuomiokapitulilla oli oikeus luvan peruuttamiseen. Kirkolliskokouksen täysistunto asettui asiassa kirkkolakivaliokunnan linjalle.²⁷¹ Säädetyt hyväksyivät lakimuutoksen muutamaa vuotta myöhemmin.

Miksi maallikkosaarnaajien toiminnan rajoittaminen kirkkolain tasolla oli niin vaikeaa? Päätöksentekoa hankaloitti ensinnäkin byrokraattinen prosessi. Kirkkolakia koskevat muutosehdotukset kävivät läpi komitea-, valiokunta- sekä täysistuntokäsittelyt, minkä lisäksi pappeinkokoukset ja seurakunnat lausuiivat asiassa mielipiteensä. Lopuksi maallisen hallinnon piti hyväksyä lakimuutos. Päätöksenteko oli hidasta myös siksi, että kirkolliskokous kokoontui aluksi vain kerran vuosikymmenessä. Vuonna 1893 kokoontumisväli muutettiin viideksi vuodeksi.²⁷²

Yhteisen linjan löytämistä hankaloitti lisäksi se, ettei kirkkolaki erotellut maallikkosaarnaajien heterogeenista joukkoa: vaikka vain osa julistajista aiheutti seurakunnissa häiriötä, laki olisi koskenut kaikkia – saarnalupatutkinnon suorittaneet maallikot muodostivat toki oman kategoriansa maallikkosaarnaajien joukossa. Esimerkiksi

---

²⁷⁰ Kkpk 1886, 581–583.

²⁷¹ Kkpk 1893, 954, Kirkkolakivaliokunnan mietintö nro 19.

²⁷² Juva 1976, 19. Vuoden 1863 kirkkolakikomitean ehdotuksessa F. L. Schauman oli ehdottanut, että kokousten väli olisi vähemmän kuin kymmenen vuotta, mutta hän jäi mielipiteineen vähemmistöön. Juva 1976, 16.

evankeliset ja lestadiolaiset kokousedustajat olisivat suostuneet rajoittamaan uusien herätysliikkeiden toimintamahdollisuuksia, mutta eivät hankaloittamaan herätysliikkeiden omien julistajien työtä. Maallikkosaarnaajakysymyksessä vastakkain asettuivat etenkin evankeliset ja beckiläiset, jotka muodostivat 1800-luvun kolmessa ensimmäisessä kirkolliskokouksessa kaksi suhteellisen tasavahvaa leiriä.²⁷³ Saarnaajien toiminnan rajoittamista vaikeutti ennen kaikkea se, että edetäkseen kirkkolakimuutoksen oli saatava taakseen kolme neljänestä kirkolliskokousedustajien äänistä.²⁷⁴ Tämä oli haastavaa, sillä maallikkosaarnaajilla oli vastustajien lisäksi myös runsaasti puolustajia.

2.4 Maallikkosaarnaaja – Jumalan valtakunnan rakentaja

Maallikkosaarnan puolustajat kiinnittyivät argumentaatiossaan etenkin tasaveroisuusdiskurssiin. Ajatus maallikon ja papin samanarvoisuudesta oli sekä luterilaisuuden että kirkkolain ydinajatuksia. F. L. Schauman korosti vuonna 1870, etteivät kirkkolain säätäjät olleet pyrkineet maallikkosaarnan vapauttamisella kiertävien saarnaajien virkakunnan syntymiseen. Maallikoilla oli kuitenkin oikeus julistaa Jumalan sanaa, vaikka se ei Schaumanin näkemyksen mukaan ollutkaan näiden ensisijainen tehtävä.²⁷⁵ Kun vuoden 1876 kirkolliskokous käsitteli anomusta hartauskokousten rajoittamisesta, kirkkolakivaliokunta vastusti ehdotusta hengellisen pappeuden sekä laajan opetus- ja tunnustusvapauden perusteella. Valiokunta katsoi, että Jumalan valtakuntaa rakennettiin papin saarnojen ja sakramenttien lisäksi myös maallikoiden kautta. Valiokunnan puheenjohtajana toimineen Kuopion tuomiorovastin A. G. Borgin mukaan kristityn oikeus sanan julistamiseen oli kirkon ”kalliimpia oikeuksia”, jota mikään virka ei saanut määrittää tai rajoittaa. Evankelis-luterilaisen kirkon

---

²⁷³ Evankelisten ja beckiläisten suhteet kolmessa ensimmäisessä kirkolliskokouksessa olivat 11–10, 16–12 ja 17–16. Kokouksissa oli myös heränneitä ja lestadiolaisia edustajia, rukoilevaisia vain muutamia. Juva 1976, 44–45. Beckiläisten ohella myös heränneet kritisoivat evankelisia 1800-luvulla, ja evankelisuuden sekä lestadiolaisuuden suhde oli jännitteinen. Koskenniemi 1984, 322–323, 327, 330–331; Murtorinne 1992, 174, 229–230.

²⁷⁴ Juva 1976, 20.

²⁷⁵ Kansanaho 1960, 230–231.

jäseninä maallikot olivat aina velvollisia ottamaan ”kutsumuksestansa vaarin” ja oikeutettuja puhumaan hartausseuroissa myös oman seurakuntansa ulkopuolella.²⁷⁶

Sisäisen kutsumuksen korostamisen voi nähdä variaationa kutsudiskurssista, jossa yleensä puolustettiin papin saarnavirkkaa. Maallikkosaarnan rajoittamista vaatineet tahot pitivät ihmisen sisäistä saarnaamisen halua alisteisena Jumalan asettamalle seurakuntajärjestykselle, mutta asetelma oli mahdollista kääntää myös toisinpäin; Jumalan kutsu saarnaamaan oli ihmisten lakeja velvoittavampi. Ensimmäisessä kirkolliskokouksessa talollinen Henrik Lauri ihmetteli, miten lainsäädännöllä edes voitaisiin esittää sellaista ihmistä puhumasta, jonka Pyhä Henki oli kutsunut saarnaamaan. Jokaisella piti olla vapaus ”viljellä Herran sanaa ja yksinkertaisesti siitä puhua, niin kuin kukin sen käsittää”.²⁷⁷ Vapaan maallikkosaarnan puolesta puhui samassa kokouksessa myös professori August Ahlqvist. Hän muisti pahalla, miten vanhan kirkkolain ja konventikkeliplakaatin aikaan ”jumalisuuden harjoitusta vainoomalla vainottiin”, vaikka seuroja pitäneet vain täyttivät kristillisen velvollisuutensa eli Jumalan sanan julistamisen.²⁷⁸

Muutamit maallikkosaarnan puolustajat ottivat luterilaisen uskon puolustajan position. Selkeä erottautuminen katolisuudesta oli ollut luterilaisuudessa tärkeää jo 1500-luvulta alkaen. Rajanvetoa tehtiin usein vastakkainasettelun kautta.²⁷⁹ Kappalainen E. T. Gestrin väitti Turun pappeinkokouksessa vuonna 1875 maallikkosaarnan rajoittamishalun edustavan ”mitä synkintä paavinuskoa” eli katolisuuutta.²⁸⁰ Gestrin kuului evankeliseen liikkeeseen ja toimi Satakunnan seudulla 1860-luvulla syntyneen maallikkovoittoisen pyhä-liikkeen keskushahmona.²⁸¹ Vastuu epäluterilaiseksi mielletystä, papin valtaa korostavasta ajattelutavasta oli mahdollista säilyttää myös

---

²⁷⁶ Kkpk 1876, 290–293.

²⁷⁷ Kkpk 1876, 306. Edustaja Lauri kuitenkin katsoi, hieman ristiriitaisesti, että papiston oli mentävä kuuntelemaan saarnaajien puheita ja katsottava, että nämä saarnasivat puhdasta oppia.

²⁷⁸ Kkpk 1876, 296.

²⁷⁹ Katajala-Peltomaa, Toivo, Kuha, Villstrand & Markkola 2021, 207, 211.

²⁸⁰ Gestrin käytti ilmaisua ”den mörkaste papism”. Pkpk Turku 1875, 83.

²⁸¹ Oiva Virkkalan mukaan Gestriiniä voi kärjistäen kuvata evankeliseksi papiksi, joka muodosti rukouksellisista aineksista lestadiolaisen seurakunnan. Pyhä-liikkeen piirissä toimi myös maallikkopuhujia. Virkkala 1970, kuvaus Gestrinistä 7. Gestrinistä myös Arkkila et al. 2018, 22–25.

seurakuntalaisten harteille. Heinolan rovastikunnan papiston kokoontumisessa vuonna 1883 Leivonmäen kirkkoherra A. O. Blomberg esitti toiveen, että myös seurakunnan maallikkojäsenet saisivat luvan sananselittämiseen. Kokous katsoi tämän olevan vaikeaa, koska ”seurakunnissa vielä on olemassa se katolinen katsantotapa, että pappi on välimies Jumalan ja ihmisten välillä”.²⁸²

Maallikkosaarnan rajoittamista vastustettiin myös ajan hengen nimissä. Turun tuomiorovasti T. T. Renvall totesi vuoden 1875 pappeinkokouksessa maallikkosaarnan rajoittamisen loukkaavan ihmisen henkilökohtaista vapautta ja merkitsevän paluuta konventikkeliplakaatin aikaan.²⁸³ Vuoden 1876 kirkolliskokouksessa kartanonisäntä Edvin Avellan korosti, että vapaus oli ”ylimalkaan kaiken elämän ehto, niin luonnossa kuin hengenkin maailmassa”. Julkinenkaan sana ei voinut tuottaa hyvää tuosta, jos sitä jollain tavalla rajoitettiin ennakkoon. Hengellisissä asioissa vapauden vaaliminen oli vielä tärkeämpää, sillä hengen asiat koskivat ihmisin syvintä ja pyhintä tarkoitusta.²⁸⁴ Vuonna 1880 kokoontuneessa Kuopion pappeinkokouksessa pastori Matts Hinkula piti suorastaan häpeällisenä, että vielä 1800-luvulla papit yrittivät rajoittaa maallikoiden sananjulistusta.²⁸⁵ Heli Valtosen mukaan diskursseissa tuotetaan uusia merkityksiä yhdistämällä aiemmin toisistaan erillisiä merkityksiä.²⁸⁶ Maallikkosaarnan puolustajat kytkivät argumentaatioissaan yhteen luterilaisuuden hengen ja modernisoituvan yhteiskunnan vapausihanteet.

Nykyhetken lisäksi keskustelijat vetosivat menneisyyden painoarvoon. Kappalainen Gestrin kirjoitti vuonna 1882 julkaistussa kirjassaan, että kysymys maallikkosaarnaajista oli ikaikainen: kirjanoppineet olivat vastustaneet profeettoja ja apostoleja samaan tapaan kuin osa teologeista vastusti evankelisia kolportöörejä. Evankelisen

---

²⁸² KAH PTA, Hfa 2:2, Heinolan rovastikunnan papiston kokousten pöytäkirjat, 14.8.1883, § 2.

²⁸³ Pkpk Turku 1875, 74. Kokous pohti, pitäisikö vain saarnalupatutkinnon suorittaneiden saada pitää hartausseuroja. Tuomiorovasti Renvall puolusti maallikoiden oikeutta hartausseuroihin, mutta piti välttämättömänä valvoa saarnaavien ja kirjallisuutta levittävien kolportöörien toimia. Pkpk Turku 1875, 199–200.

²⁸⁴ Kkpk 1876, 299–300.

²⁸⁵ *Tapio* 29.9.1880, 1.

²⁸⁶ Valtonen 2004, 18–19.

Gestrinin kritiikki kohdistui tässä beekiläisen suunnan pappeihin, jotka olivat Gestrinin mielestä antievankelisia ja epäkirkollisia.²⁸⁷ Maallikkosaarnaajien historialliseen vaikutukseen tarttui myös saarnalupatutkinnon suorittanut kansakoulunopettaja Kaarlo Rahikainen. Vuoden 1886 kirkolliskokouksessa hän muistutti maallikkotoimen olevan yhtä vanha kuin kristillinen seurakunta: liki kaikki profeetat olivat maallikoita, samoin apostolit ja itse Kristus, eikä reformaatio olisi edennyt ilman maallikoiden apua. Rahikainen myönsi, että hengellisten herätysten alussa saattoi esiintyä joitain hetkellisiä häiriöitä, kun käytiin taistoa opinkappaleista, mutta ne, jotka todella etsivät Jumalaa, asettuivat kyllä pian tämän pyhän, hiljaisuutta, siveyttä ja siivoutta korostavan sanan alaisuuteen.²⁸⁸ Rahikaisen voi katsoa luovineen vanhaa järjestystä uudistavan kutsudiskurssin ja sitä säilyttävän soveltuvuusdiskurssin puitteissa: saarnaaja sai seurata sisäistä kutsumustaan, mutta *aidosti* Jumalan asialla oleva julistaja ei haastanut riitaa papiston kanssa.

Osa pappein- ja kirkolliskokousten keskustelijoista uskoi, että maallikkosaarnaajien avulla kirkon ja kristinuskon asemaa olisi mahdollista vahvistaa etenkin rahvaan parissa. Kirkkoherra F. W. Fredrikson kertoi Porvoon pappeinkokouksessa vuonna 1875 uskovansa, että kansan oli helppo samaistua maallikkosaarnaajien sydäimestä tulevaan puheeseen. Kun herätys olisi kerran syttynyt, haluaisivat ihmiset todennäköisesti oppia lisää kristinuskosta – tällöin he tulisivat papin luo.²⁸⁹ Professori August Ahlqvist puolestaan totesi vuoden 1876 kirkolliskokouksessa, ettei maallikon tarvinnut saarnata Jumalan sanaa yhtä selvästi kuin oppineiden teologioiden, sillä tärkeintä saarnatessa oli henki ja sydän.²⁹⁰ Nimimerkki Maallikko sanallisti saman ajatuksen *Uudessa Suomettaressa* maaliskuussa 1876: ”Usein voipi oppimaton maallikko, joka on käynyt hengen koulussa, puhua yhteiselle kansalle elävämmin ja ymmärrettävämmin, kuin monet kielet taitanut.”²⁹¹ Arendaattori Iisak Hoikka väitti vuoden 1886

---

²⁸⁷ Kansanaho 1960, 250–251. Gestrin vetosi apostolien ja Jeesuksen maallikkouteen myös Turussa vuosina 1875 ja 1892 pidetyissä pappeinkokouksissa. Pkpk Turku 1875, 83; Pkpk Turku 1892, 163.

²⁸⁸ Kkpk 1886, 584–585.

²⁸⁹ Pkpk Porvoo 1875, 41.

²⁹⁰ Kkpk 1876, 297.

²⁹¹ Kirjoittaja myös katsoi, että vaikka monella saarnaajalla oli tuomiokapitulien saarnalupa, ei sitä voinut edellyttää kaikilta. Vähävaraisille matka tuomiokapitulikaupunkiin ja siellä oleilu tulisivat liian kalliiksi. *Uusi Suometar* 27.3.1876, 1. Myös Kansanaho 1960, 245–246.

kirkolliskokouksessa tietävänsä, miksi kansa meni kuulemaan maallikkosaarnaajia: ”syy on se, että kansa tuntee papistossa nykyään korkean kirkollisuuden [--], pappi seisoo liian korkealla ja kansa seisoo papeista liian alhaalla.” Vain harva pappi tahtoi ottaa osaa kansan hengelliseen elämään. Maallikkosaarnaajat puolestaan puhuivat yksinkertaisesti ja olivat nöyriä, ja heidän toiminnassaan toteutui apostolisen seurakunnan henki.²⁹²

Saarnaajien kansanomaisuuden hyödyntämistä voidaan tarkastella suhteessa papiston kuvaan. Modernisoituvan Suomen kansankäsityksiä tutkineen Kati Mikkolan mukaan papit olivat maaseudun paikallishierarkiassa herroja, joita toisaalta katsottiin ylöspäin ja toisaalta pilkattiin esimerkiksi rahan ahneudesta, ankaruudesta ja moraalisesti kyseenalaisesta toiminnasta. Etenkin herätysliikkeiden piirissä pappeja arvotettiin näiden hengellisyyden kautta.²⁹³ Toisaalta maallikkosaarnaajien käyttäminen kansan herättäjinä liittyi sekularisaation pelkoon. Mikko Juvan mukaan kirkko pyrki 1880-luvulle tultaessa valitsemaan taistelunsa: sivistyneistö oli jo irtaantunut kirkon piiristä, mutta sama ei saisi tapahtua rahvaan osalta.²⁹⁴ Tästä näkökulmasta maallikkosaarnaajien usein matalahko koulutustaso ja kansanomaisuus ei ollutkaan uhka, vaan mahdollisuus.

Jopa kirkkoon ja papistoon kriittisesti suhtautuvat maallikkosaarnaajat saattoivat tehdä hyvää. Talollinen Henrik Lauri muistutti vuoden 1876 kirkolliskokouksessa, että lestadiolaiset olivat siveellisessä suhteessa hyvällä kannalla – he eivät juopotelleet tai sortuneet haureuteen.²⁹⁵ Seuraavassa kirkolliskokouksessa arendaattori I. Hoikka väitti, ettei ollut koskaan törmännyt sellaisiin lahkoihin, jotka asettaisivat kirkon tai valtion vaaraan – päinvastoin hengelliset liikkeet olivat ”koonneet, kutsuneet kansaa ja vetäneet sitä valtiokirkon yhteyteen ja helmaan”.²⁹⁶ Samassa kokouksessa rovasti E. M. Rosengren totesi, että oli vain hyvä, kun seurakunnassa oli erilaisia hengellisiä

---

²⁹² Kkpk 1886, 588.

²⁹³ Mikkola 2009, 156–158.

²⁹⁴ Juva 1960, 88–90.

²⁹⁵ Kkpk 1876, 306. Talollinen Lauri käytti lestadiolaisista termiä ’villiuskolaiset’.

²⁹⁶ Kkpk 1886, 217–218, myös 586–588.

liikkeitä: totuutta ei voinut löytää ilman vastakohtaa, eikä valoa voinut olla ilman varjoa. Rosengrenin mielestä kirkolla oli tilaisuus vahvistua haasteiden edessä.²⁹⁷

Foucault’laisittain ajateltuna kirkon valta-aseman kyseenalaistaminen ja horjuminen saattoi toisin sanoen olla produktiivista, uutta tuottavaa. Kun Lappeenrannan yksityisessä pappeinkokouksessa keskusteltiin vuonna 1887 pappien ja maallikoiden suhteesta, kirkkoherra Elis Bergroth totesi maallikkosaarnaajien olevan usein tarpeellisenä suolana siellä, missä hengellinen elämä oli lamaannuksissa. Maallikkosaarnaajat opettivat sekä pappeja että seurakuntalaisia tuntemaan vikansa. Pastori K. G. Sirén yhtyi näkemykseen: maallikkopuhujien suurin hyöty oli siinä, että nämä asettivat papin arvostelun alaiseksi ja pakottivat tämän sitä kautta tutkimaan itseään. Samanlaista henkistä kasvua voitiin odottaa myös seurakuntalaisilta: ”Meidän tulee hyväksyä tämä vaikutus, jonka avulla seurakuntamme kasvavat miehiksi Kristuksessa, jotka eivät kaikissa kohden riipu papin sanoista.”²⁹⁸

Monet maallikkosaarnan puolustajat katsoivat, että häiriöitä ja harhaoppeja vastaan tuli taistella ensisijaisesti hengellisin asein. Virkaa tekevä lääninrovasti V. M. Roslin kannusti vuoden 1876 kirkolliskokouksessa sotimaan laajasta saarnaoikeudesta johtuvia hairahduksia vastaan, mutta ainoastaan sanan voimalla. Roslin uskoi, että muiden keinojen käyttäminen saisi aikaan vain voimakkaamman reaktion.²⁹⁹ Kansakoulunopettaja Abraham Ruoranen peräänkuulutti vuoden 1886 kirkolliskokouksessa saarnataidon tärkeyttä taistelussa ”hurmahenkiä” vastaan – mitä elävämmin ja puolueettomammin Jumalan sanaa käytettiin, sitä vähemmän väärät opit pääsivät leviämään seurakunnassa.³⁰⁰ Saarnalupatutkinnon 1870-luvulla suorittanut maanviljelijä Erik Pöysti väitti vuoden 1893 kirkolliskokouksessa, ettei rajoituksista olisi hyötyä, koska kaikki saarnaajat eivät niitä kuitenkaan noudattaisi. Hänen mielestään oli parempi taistella häiriöitä vastaan saarnaamalla Jumalan sanaa niin kirkkaasti kuin

---

²⁹⁷ Kkpk 1886, 589.

²⁹⁸ Pkpk Lappeenranta 1887, 10–11. Kirkkoherra Bergroth tosin katsoi, että maallikon tuli saarnata vain kotiseurakunnassaan.

²⁹⁹ Kkpk 1876, 298.

³⁰⁰ Kkpk 1886, 220–221.

mahdollista.³⁰¹ Puhuessaan Turun pappeinkokoukselle vuonna 1892 kirkkoherra Johannes Bäck piti suorastaan surullisena, jos kirkon piti turvautua maallisen vallan apuun saarnaajien kaitsemisessa.³⁰²

Kirkkoherran valta arvioida maallikkosaarnaajien osaamista asetettiin ajoittain kyseenalaiseksi. Ensimmäisessä kirkolliskokouksessa professori August Ahlqvist arveli, että kirkkoherra saattaisi kieltää luvan hartaustilaisuuden pitämiseen, mikäli lupaa pyytävä maallikko edustaisi toista ”uskontunnustuksen vivahdusta” kuin kirkkoherra itse. Jos saarnaioikeuden antaminen uskottaisiin kirkkoherran käsiin, saisivat ainoastaan näkemyksissään täysin samalla linjalla olevat puhua julkisesti.³⁰³ Vuoden 1886 kirkolliskokouksessa arendaattori I. Hoikka syytti pappeja ylimielisyydestä niitä kohtaan, jotka olivat pyytäneet lupaa hartausseurojen pitämiseen jumalanpalveluksen aikana: papit eivät aina toimineet ”niin kuin hengellisen miehen, kirkon ja seurakunnan palvelijan sopii, vaan ylenkatsovan tyrannin tavoin”.³⁰⁴

Kansakoulunopettaja K. Rahikaisen mielestä maallikkosaarnaajien ja pappien välisestä kahnauksesta ei voinut syyttää vain maallikoita, olihan papistonkin sisällä eri näkemyksiä opinkappaleista. Jos pappi ottaisi hengellisiin liikkeisiin osaa rakkaudella ja neuvoilla, ei tilanne kärjistyisi niin helposti.³⁰⁵ Myös Turun tuomiorovasti Gustaf Dahlberg epäili vuoden 1892 pappeinkokouksessa, ettei pappi todennäköisesti haluaisi antaa eri suuntaan kuuluvalla maallikolle lupaa puhua.³⁰⁶ Kirkkoherra Elis

---

³⁰¹ Kkpk 1893, 944–945.

³⁰² Pkpk Turku 1892, 177–178. Bäck puhui samasta aiheesta myös vuoden 1893 kirkolliskokouksessa. Kkpk 1893, 943–944. Bäck lienee viitannut puheenvuoroissaan vuoden 1889 rikoslakiin. Lain 41. luku käsitteli kirkollista järjestystä koskevien määräysten rikkomista, ja siinä määrättiin sakkorangaistuksista ihmisille, jotka vastoin kirkkoherran kieltoa pitivät julkisen hartaustilaisuuden jumalanpalveluksen aikaan tai jotka rikkoivat kirkkoneuvoston asettamaa saarnauskieltoa. Lisäksi rikoslaki määräsi harhaoppien saarnaamisesta ja häiriön aiheuttamisesta 500 markan sakon. Finlex 39/1889, § 1–3.

³⁰³ Kkpk 1876, 296.

³⁰⁴ Kkpk 1886, 224.

³⁰⁵ Kkpk 1886, 586, 600–601.

³⁰⁶ Pkpk Turku 1892, 177. Dahlberg kuului evankeliseen suuntaan ja oli ollut perustamassa Luterilaista Evankeliumiyhdistystä. Hän otti jo 1860-luvulla julkisesti kantaa maallikkosaarnan puolesta. Kansanaho 1960, 234; Koskenniemi 1964, 38.

Bergroth vastusti *Vartijassa* vuonna 1892 ajatusta papin tai kirkkoneuvoston valtaan kytketystä puheluvasta, koska papit saattaisivat kieltää saarnaamisen eri suuntaa edustavilta maallikoilta tai pyytää kirkkoneuvostoa antamaan kieltävän päätöksen. Bergroth myös epäili, ettei kaikissa seurakunnissa edes haluttu saada aikaan herätystä, vaan papisto pyrki pitämään yllä *status quota*.³⁰⁷

Maallikkosaarnan rajoittamissuunnitelmiin liitettiin erilaisia uhkakuvia. Liian tiukat rajat saattaisivat kääntyä papistoa ja kirkkoa vastaan ja tehdä saarnatoiminnan valvomisesta entistä hankalampaa. Kansakoulunopettaja K. Rahikainen muistutti vuoden 1886 kirkolliskokouksessa edustajia, ettei hengellisen elämän tukahduttamisesta ollut koskaan seurannut mitään hyvää. Hän kehotti muistelemaan Viipurin hengellisiä liikkeitä muutaman vuosikymmenen takaa ja sitä, miten poliisit olivat vahtineet hartausseurojen pitämistä. Hengen liikkumista voitiin ”lainsäännöksillä salvata ja aidata, niin kuin koskeen voi heittää kiviä ja rakentaa patoja”. Kosken voimaa ei kuitenkaan voinut näin taltuttaa; se hakisi tiensä toista kautta ja tekisi silloin suurempia vahinkoja. Maallikkosaarnaajille asetetut kiellot ja esteet painaisivat toiminnan maan alle, missä se oli vaarassa ajautua harhateille.³⁰⁸ Rahikaisella oli Viipurin tapahtumista omakohtaista kokemusta, sillä hän toimi 1870-luvulla opettajana Viipurin diakonissalaitoksessa ja oli mukana pastori Johan Henrik Martinin johtamissa evankelisissa seuroissa. Rahikainen joutui toimintansa vuoksi pastori Alexander Sonнын, Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkkoherran ja diakonissalaitoksen johtajan kuulusteltavaksi ja sai lopulta lopputilin diakonissalaitoksesta.³⁰⁹

---

³⁰⁷ Bergroth myös kyseenalaisti kirkkoneuvoston kyvyn arvioida saarnaajien osaamista. Hän toivoi kirkkolakia muutettavaksi niin, että ulkopaikkakuntalainen saarnaaja ilmoittautuisi kirkkoherralle etukäteen; vasta häiriöiden ilmaantuessa kirkkoraati tulisi mukaan arviointiin. Bergroth ei toisin sanoen ollut täysin vapaan maallikkosaarnan kannattaja, mutta hän vastusti liian suuriksi mieltämiensä rajoitusten asettamista. *Vartija* 8/1892, 272.

³⁰⁸ Kkpk 1886, 218–219.

³⁰⁹ Pastori Sonny oli kuullut Rahikaisen ja Martinin keräävän ihmisiltä rahaa sielun pelastusta vastaan. Miehet olivat myyneet Raamattuja ja muita uskonnollisia kirjoja. Rahikaiselle myöhemmin saarnaluvan myöntänyt piispa Schauman oli Viipurissa piispantarkastusmatkalla ollessaan saanut käsiteltäväkseen Martinia ja Rahikaistakin koskevia harhaoppisuussyttöksiä. Piispa kuitenkin piti herätystä hyvänä asiana ja toivoi, ettei papisto sitä vastustaisi. Laasonen 1953, 26–32. Toisin kuin Laasonen väittää, Rahikainen ei ollut ensimmäinen uuden kirkkolain mukaisen saarnalupatutkinnon suorittanut. Rahikaisesta ja tämän varhaisista vaiheista Martinin kanssa myös Sjöblom 1910b, 10–15; Sjöblom 1910c, passim; Takala 1948, 276–277.

Moni edustaja pelkäsi maallikkosaarnan rajoittamisen johtavan hengellisen elämän taantumiseen. Porvoon piispa F. L. Schauman totesi ensimmäisessä kirkolliskokouksessa seurakunnan kärsivän enemmän hyvän hengellisyyden tukahtumisesta kuin mahdollisista häiriöistä, joita vapaus julistaa toi mukanaan.³¹⁰ Räätälimestari Daniel Nikolainen muistutti samassa kokouksessa, että seurakuntien rajat menivät joskus asuinkeskittymien läpi; eikö olisi hyvä, että eri seurakuntiin kuuluvat naapurit voisivat halutessaan kokoontua yhdessä hartausseuraan esimerkiksi kortinpeluun sijasta?³¹¹ Rovasti E. M. Rosengren huomautti Turun pappeinkokouksessa vuonna 1892, että maallikkosaarnan rajoittaminen sattuisi pahiten niihin, jotka olivat luterilaiselle opille ja kirkolle uskollisia – lahkolaiset tuskin noudattaisivat rajoitteita. Tuomiorovasti Gustaf Dahlberg yhtyi Rosengrenin näkemykseen ja vertasi käsillä olevaa tilannetta 1830–1840-lukujen tukahdutettuihin herätyksiin: ”jos nyt tukitaan kaikkien suu, niin ettei kukaan saa tunnustaa uskoansa [–], niin on siitä seurauksena, että seurakunnan tosi jäsenet vaikenivat.”³¹² Rovasti E. T. Gestrin puolestaan suri sitä, etteivät tunnolliset, eri seurakunnissa asuvat kristityt voisi rajoitusten myötä enää kokoontua yhdessä hartausseuraan ilman kirkkoraadin lupaa. Rajoitusten myötä myös kristillisten yhdistysten työ vaikeutuisi, vaikka niillä oli maallisen esivallan hyväksyntä toiminnalleen.³¹³

1880- ja 1890-luvun taitteessa maallikkosaarnaajia koskevilla keskusteluissa tapahtui käänne, kun pappein- ja kirkolliskokouksissa alettiin keskustella maallikkotoimen kehittämistä ja järjestämisestä.³¹⁴ ’Maallikkotoimen’ määritelmä oli laava – puhujasta riippuen se saattoi tarkoittaa yhtä hyvin lasten opettamista kuin saarnaamista. Tätä

---

³¹⁰ Kkpk 1876, 297. Samalla kannalla oli myös esimerkiksi rovasti E. M. Rosengren, 301. Myös Kansanaho 1960, 232.

³¹¹ Kkpk 1876, 300. Räätälimestarin nimeksi on ilmoitettu pöytäkirjan keskusteluissa Nikolai, mutta sisällysluettelossa hän on Nikolainen.

³¹² Kokouksessa käsiteltiin kirkkolakikomitean maallikkosaarnaajia koskevaa mietintöä. Pkpk Turku 1892, 159–160.

³¹³ Pkpk Turku 1892, 164–165.

³¹⁴ Maallikkotoimesta oli keskusteltu jonkun verran jo aiemmin. Esimerkiksi Turun pappeinkokouksessa vuonna 1871 kappalainen Wilh. Carlsson toivoi, että kirkkoneuvostoa ja seurakunnan vanhimpia kehoitettaisiin aamu- ja ehtoorukousten pitämiseen. Niistä olisi hyötyä taistelussa jumalattomuutta ja siveettömyyttä vastaan. Pkpk Turku 1871, 205–210.

1800-luvun lopun käännettä on kuvailtu aiemmassa tutkimuksessa eräänlaisena maallikkoaktiivisuuden läpimurtona. Kansanahon mukaan saarnahalun hillitsemisen sijasta kirkon vaikuttajat ryhtyivät suunnittelemaan maallikoiden innostamista erilaisiin seurakunnallisiin tehtäviin. Vaikka saarnaajat herättivät edelleen keskustelua, huomio oli nyt enemmän opillisissa kysymyksissä kuin maallikkosaarnan oikeutuksessa.³¹⁵ Myös Juvan mukaan maallikkosaarnaajia kritisoitiin opillisista näkökannoista käsin, ei siksi, että nämä olivat maallikoita.³¹⁶

Oman tulkintani mukaan keskusteluissa tapahtuneessa käänteessä oli kyse pikemminkin uuden strategian omaksumisesta kuin maallikkosaarnan laajasta, periaatteellisesta hyväksymisestä. Keskusteluissa korostettiin edelleen pappien asemaa seurakunnan hengellisen elämän johtajina, eivätkä läheskään kaikki pitäneet saarnatointa maallikon ensisijaisena vaikutusalueena. Foucault'hon nojautuen tulkitsen maallikkotoimen kehityspyrkimyksiä hallinnan keinona, jolla kirkko yritti ohjata maallikoiden toimintaa haluamaansa suuntaan.

Maallikkotointa kehittämällä kirkko pyrki saamaan lisää jalansijaa sisälähetyksen kentällä. Markkolan mukaan kirkolle asettivat paineita sekä yhteiskunnan sekularisaatio että evankelioiva herätyskristillisuus. Esimerkiksi vapaakirkolliset kritisoivat kirkkoa sen tekemän sisälähetyksen vähäisyydestä – uskon piti näkyä teoissa, ei vain sanan saarnaamisessa.³¹⁷ Turun pappeinkokouksessa vuonna 1890 varapastori H. A. F. Mikander piti kiusallisena, että vapaakirkolliset tekivät enemmän kristillistä rakkaudentyötä kuin luterilaiset papit. Kirkollisen sisälähetyksen kehittämiseen tarvittiin maallikoita, mutta yhtä tärkeää oli, että papisto otti rakkaudentyöhön osaa – näin toimittiin Mikanderin mukaan esimerkiksi Englannissa. Myös kirkkoherra K. S. Olsson korosti, että kirkon oli ryhdyttävä sanoista tekoihin, muuten lahkolaiset valtaisivat liikaa alaa työsaralla.³¹⁸ Pastori Gustaf von Rohdenin mukaan Suomen seurakunnat eivät vastanneet luterilaista oppia säilyttäessään vastuun seurakunnan hoidosta yksinomaan papille. Lahkot ja yhdistykset kukoistivat, koska ne olivat ymmärtäneet

---

³¹⁵ Kansanaho 1960, 253–255.

³¹⁶ Juva 1976, 50–51, 221–227.

³¹⁷ Markkola 2002a, 88–89. Myös Kansanaho 1960, 201.

³¹⁸ Pkpk Turku 1890, 49, 53.

ihmisten haluavan olla toimijoita, eivät vain kuuntelijoita: oli ”yleisesti inhimillistä että ainoastaan se miellyttää, jonka eteen voi jotakin tehdä”. Von Rohden myös uskoi, että jos paikallisseurakunta tarjoaisi ihmisille tarpeeksi tekemistä, ei näillä olisi tarvetta etsiä vaihtoehtoista uskonyhteisöä tai lähteä kiertämään maata ”saarnataudin” vaivaamina.³¹⁹

Koska papit tulkitsivat maailmaa ja luterilaista oppia eri tavoin, oli näillä erilaisia näkemyksiä maallikkotoimen sisällöstä ja järjestämisestä. Osa papeista katsoi maallikoiden olevan parhaiten hyödyksi seurakunnan hallinnossa ja perheen piirissä. Tämä ajatus näkyi esimerkiksi mietinnössä, jonka pastori K. A. Hildénistä, lääninrovasti B. K. Sarlinista ja lääninrovasti K. A. Heikelista koostuva toimikunta julkaisi *Vartijassa* vuonna 1892. Porvoon pappeinkokous oli asettanut toimikunnan kaksi vuotta aikaisemmin suunnittelemaan kirkollisen maallikkotoimen järjestämistä.³²⁰ Hildén, Sarlin ja Heikel katsoivat maallikoiden tekevän tärkeintä Jumalan työtä perheessä, sillä lasten kristillinen kasvatusta oli seurakunnalle ensiarvoisen tärkeää. Kolmikko korosti maallikoiden arvoa myös seurakunnan vanhimpina ja kirkkoneuvoston jäseninä. Kirkkolain³²¹ mukaan molemmat elimet toimivat papin apuna siveellisyyden ja kirkkokurin valvonnassa, minkä lisäksi kirkkoneuvosto otti osaa seurakunnan talouden hoitoon. Maallikoita kaivattiin myös pyhäkoulun pitäjiksi. Hartaushetkiäkin nämä voisivat pitää, mutta vain kirkkoherran opastamina ja valvomina.³²²

Hildén, Sarlin ja Heikel kiinnittivät mietinnössään huomiota myös köyhien ja sairaiden hoitoon sekä kaupungeissa tehtävään lähetystyöhön. Koska tällaisiin toimiin oli hankala löytää sopivia henkilöitä, ehdotti kolmikko kirkolliseen maallikkotoimeen valmistavan oppilaitoksen perustamista.³²³ Hildén oli esittänyt saman ajatuksen jo Porvoon vuoden 1890 pappeinkokouksessa. Hänen visiossaan tuomiokapituli

---

³¹⁹ Von Rohden kirjoitti *Vartijaan* otsikolla ”Mitä seurakuntaelämän parantamiseksi on tehtävä?” *Vartija* 2–3/1891, 59–70.

³²⁰ Pkpk Porvoon 1890, 208, koko keskustelu 198–208.

³²¹ KL 1869, § 331, 337, 338 ja 347.

³²² *Vartija* 5/1892, 231–237. Mietintö julkaistiin *Vartijassa* otsikolla ”Miten on kirkollinen maallikkotoimi maamme seurakunnissa soveliaimmin järjestettävä?”.

³²³ *Vartija* 5/1892, 235–237.

valvoisi oppilaitoksen opetusta ja voisi halutessaan myöntää sieltä valmistuville saarnaluvan. Koulutetut maallikkotyöntekijät – diakonit – toimisivat pappien pitkä- tai lyhytaikaisina apulaisina.³²⁴

Diakonia ymmärrettiin vuosisadan lopun Turun, Porvoon ja Kuopion pappeinkokouksissa laajasti tulkittuna: siihen sisällytettiin diakonissalaitosten ylläpito, kristillisen hyväntekeväisyyden muodot ja erilaiset sisälähetystoimet, mukaan lukien maallikkosaarnaajien toiminta.³²⁵ Heimo Rinteen mukaan diakoniatyön suunnittelua motivoi 1890-luvulla kolme tekijää. Ensinnäkin papisto halusi lunastaa kirkolliseen maallikkotoimeen kohdistetut odotukset. Toiseksi diakoniaan sisältyi sisälähetyksellinen pyrkimys saada uskosta vieraantuneet kirkon helmaan. Kolmanneksi diakonian avulla pyrittiin toteuttamaan fennomaanien ihannetta suomenkielisten aseman parantamisesta ja näiden sivistämisestä.³²⁶ Hiippakuntien tavoitteet olivat samanlaisia, mutta ratkaisut erilaisia.

Vuonna 1890 järjestetyssä Kuopion pappeinkokouksessa käsiteltiin piispa Gustaf Johanssonin synodaaliväitöskirjaa, jossa piispa ehdotti kirkollisen rakkaudentoimen järjestämistä kunnallisen köyhäinavun rinnalle. Kirkkoherra Wilhelmi Malmberg toivoi tuomiokapitulin valvontaan asetettavan sisälähetystoimen perustamista, joka tasapainottaisi epäkirkollisen, kiertävän saarnaajajoukon vaikutusta. Maallikkosaarnalla oli paikkansa kirkollisessa sisälähetyksessä, mutta sen toimintapiiri oli Malmbergin mielestä rajattava paikallisseurakuntaan.³²⁷ Turun pappeinkokouksessa käsiteltiin vuonna 1890 yhteensä neljää erilaista maallikkotoimen, laupeudentyön ja sisälähetysten järjestämistä koskevaa kysymystä.³²⁸ Pöytyän kirkkoherra, rovasti Gustaf Ahlman toivoi, Porvoon pappeinkokouksessa puhuneen pastori K. A. Hildénin tapaan,

---

³²⁴ Pkpk Porvoo 1890, 199–200, 202, koko keskustelu 198–208; Kansanaho 1960, 262–265; Rinne 2006, 32–33. Porvoon pappeinkokouksessa keskusteltiin sekä kirkollisen maallikkotoimen järjestämisestä että seurakunnan diakoniatuimesta. Diakoniasta Pkpk Porvoo 1890, 172–184.

³²⁵ Malkavaara 2021, 137.

³²⁶ Rinne 2006, 193.

³²⁷ Mustakallio 2001, 45–47; Mustakallio 2002, 205–208; Malkavaara 2021, 137.

³²⁸ Kysymykset käsiteltiin yhdessä. Pkpk Turku 1890, 42–57.

diakoneja kouluttavan kirkollisen laitoksen perustamista. Laitoksesta valmistuneiden työala olisi seurakunnan laupeudentyössä, mutta nämä voisivat myös saarnata.³²⁹

Vaikka maallikkotyöntekijöiden tarpeesta vallitsi pappeinkokouksissa vahva yhteisymmärrys, suhtauduttiin erityisen, maallikoita kouluttavan laitoksen perustamiseen varauksellisesti. Osa Porvoon pappeinkokouksen osanottajista epäili vuonna 1890, että pastori Hildénin ehdottamaan oppilaitokseen hakeutuisi saarnatoimeen sopimattomia ihmisiä. Kokouksen edustajat pitivät esimerkiksi pyhäkoulutyön kehittämistä oppilaitoksen perustamista tärkeämpänä.³³⁰ Myös Turun pappeinkokouksessa pohdittiin, voisiko diakonilaitos lisätä hajaannusta seurakunnissa. Vaarana oli, että laitokseen hakeutuisi saarnatoimeen sopimattomia ihmisiä. Kirkkoherra Johannes Bäckin mukaan myös Luterilaisessa Evankeliumiyhdistyksessä oli suunniteltu saarnaajakoulun perustamista. Bäck oli vastustanut ajatusta, koska ei halunnut tehdä saarnaamisesta maallikoille elinkeinoa.³³¹ Pastori J. V. Vartiainen ehdotti, että diakonilaitoksen perustamisen sijasta maallikkosaarnaajista tehtäisiin seurakunnan vanhimpia ja kirkkoneuvoston jäseniä. Pappi antaisi näille opastusta saarna- ja opetustyössä sekä sielunhoidossa, minkä jälkeen nämä suorittaisivat saarnalupatutkinnon. Tällä tavalla valmistettavien maallikkotyöntekijöiden tehtäviin kuuluisi muun muassa saarnaaminen ja avustusten jakaminen, hätäkasteen toimittaminen sekä ehtoollisen jakaminen sairaille.³³²

Turun papisto päätti lopulta kehittää seurakunnan laupeudentyötä muilla keinoin kuin diakoneja kouluttamalla. Kuopion pappeinkokous taas asetti komitean miettimään seurakunnallisen diakonian järjestämistä. Komitean mietintö johti vuonna 1893 hyväksytyyn Kuopion hiippakunnan diakoniaohjesääntöön. Seurakunnan työntekijöiksi suunniteltiin palkattavaksi sekä diakoneja että diakonisoja. Ensin

---

³²⁹ Pkpk Turku 1890, 43–44.

³³⁰ Pkpk Porvoo 1890, 198–208.

³³¹ Pkpk Turku 1890, 44–45; Kansanaho 1960, 268–270.

³³² Pkpk Turku 1890, 49–50. Vartiainen kirjoitti näkemyksistään myös *Vartijassa* otsikolla ”Maallikko-toimesta ja sen järjestämisestä”. Kirjoituksessaan hän ehdotti, että seurakunnassa voisivat vaikuttaa myös kiertävät saarnaajat, kunhan nämä olivat tuomiokapitulin valvonnassa. Ehdotuksen esikuvana olivat alkukirkon evankelistat. *Vartija* 8/1890, 255–262.

mainittujen työalaan kuuluisi evankelioiminen, jälkimmäiset keskittyisivät sairaan- ja köyhäinhoitoon. Työtä valvoisivat paikallisseurakunnan papit.³³³ Kuopion mallin mukainen diakoniaohjesääntö otettiin käyttöön myös arkkihüppäkunnassa, mutta ilman mainintaa diakoneista.³³⁴

Porvoon pappeinkokous harkitsi vuonna 1892 diakoniaohjesäännön omaksumista. Piispa Herman Råbergh – joka oli valittu piispaksi vain muutamaa viikkoa aikaisemmin – asettui asiassa kuitenkin eriävälle kannalle. Råbergh oli tunnettu työstään kristillisissä yhdistyksissä. Hän katsoi diakonian toteutuvan parhaiten vapaaehtoisuuteen perustuvana eikä seurakunnan tai kirkkolain tasolta säädeltyinä työnä.³³⁵ Pappeinkokous kannatti myös pastori K. A. Hildénin, lääninrovasti B. K. Sarlinin ja lääninrovasti K. A. Heikelin edellä mainittua mietintöä, jossa muun muassa ehdotettiin diakoneja kouluttavan oppilaitoksen perustamista. Piispa Råbergh ei suhtautunut kirkon maallikkotyöntekijöiden koulutukseen kovin innokkaasti, mutta hyväksyi Porvoon vuoden 1896 pappeinkokouksessa tehdyn periaatepäätöksen, jonka mukaan diakonien kouluttamista pitäisi tulevaisuudessa edistää.³³⁶ Diakoniakeskustelu jatkui vuosisadan vaihteen yli ja johti lopulta diakonien ja sisälähetysaarnajien koulutukseen.³³⁷

2.5 Saarnaluvan saaneet pappispulan helpottajina

Vaikka maallikoille sopivasta työalasta vallitsi kirkossa erilaisia käsityksiä, oli saarnaluvan saaneille miehille käytännön tarvetta. Suomessa oli vallinnut sporadinen

---

³³³ Kansanaho 1960, 266–272; Mustakallio 2001, 48–52.

³³⁴ Rinne 2006, 87.

³³⁵ Rinne 2006, 32–33, 35. Råbergh toimi esimerkiksi Helsingin diakonissalaitoksen sivutoimisena johtajana 1875–1884 ja oli mukana muun muassa Suomen Lähetysseuran, Helsingin kaupunkilähetysten ja Suomen Merimieslähetysseuran toiminnassa. Murtorinne 2012a, 226. Piispa Råbergh ja piispa Gustaf Johansson edustivat diakoniamyönteisyydessä vastakkaisia linjoja. Råbergh kannatti vapaaehtoisten lahjoituksin toimivaa laitosdiakoniaa, Johansson lakisääteistä, kirkollisverolla rahoitettavaa seurakuntadiakoniaa. Molemmat kuitenkin ajattelivat, että diakoniaa tarvittiin seurakunnissa. Malkavaara 2021, 137–138. Råberghin diakoniaa koskevista ajatuksista myös Mustakallio 2001, 52–54.

³³⁶ Kansanaho 1960, 273–276, 280–281.

³³⁷ Diakonien ja sisälähetysaarnajien koulutuksesta luku 5.2

pappispula 1800-luvun alusta alkaen, ja juuri kirkkolain viimeistelyn aikaan 1860-luvulla teologian opiskelijoiden määrä oli erityisen pieni.³³⁸ Erkki Kansanahon mukaan osa kirkkolakia valmistelleen komitean jäsenistä toivoi saarnalupatutkintopykälästä nimenomaan helpotusta pappispulaan.³³⁹ Vuosien aikana pappien määrä vuoroin nousi, vuoroin laski. Esimerkiksi vuosina 1891–1900 kirkko vihki noin kaksikymmentä prosenttia vähemmän pappeja kuin 1880-luvulla. Arkkhiippakunnassa lasku oli vielä suurempi.³⁴⁰ Pappien puute avasi tietä seurakunnan saarna- ja opetustoit-
mesta kiinnostuneille maallikoille. Paikallisseurakuntaan sidottu maallikkosaarnaaja-
toimi hyödytti myös kirkkoa, koska sen avulla oli mahdollista lieventää pappien työ-
taakkaa, parantaa seurakunnan hengellistä tilaa ja sitouttaa osaavia maallikoita kirkon
ja seurakunnan rakentamiseen. Lisäksi saarnaluvan saaneiden valvonta helpottui, kun
nämä työskentelivät rajatulla alueella ja papin alaisuudessa.

Pappispula oli monen tekijän summa. Monen vuoden opinnot Helsingissä rasittivat
opiskelijoiden taloutta, ja vastavalmistuneiden pappien mahdollisuudet hyväpalkkai-
siin papinvirkoihin olivat heikot. Lisäksi nuorille miehille avautui uusia, vaihtoehtoi-
sia urapolkuja, kun hallinnollisten uudistusten toteuttamiseen tarvittiin kasvavaa vir-
kamieskuntaa. Papin ammatin arvostuksen katsottiin muutenkin vähentyneen, mikä
johtui osaltaan papiston muuttuneesta koostumuksesta. 1800-luvun loppupuolella
fennomaanien ensisijainen koulutustavoite oli kasvattaa suomenkielistä sivistyneis-
töä. Uusien suomenkielisten oppikoulujen perustamisen myötä yhä useammat suo-
mea äidinkielenään puhuvat saattoivat edetä yliopistoon. Koulutusmahdollisuuksien
avartuminen ja koulutuksen lisääntynyt arvostus lisäsivät säätykiertoa, kun oppikou-
luihin ja yliopistoon hakeutui yhä enemmän talonpoikais- ja käsityöläskodeista läh-
teneitä nuoria: papisto suomalaistui ja kansanomaistui.³⁴¹ Vielä 1840-luvulla suurin
osa uusista papeista oli tullut yhteiskunnan ylemmistä luokista, kuten papistosta ja

---

³³⁸ Murtorinne 1992, 33, 233.

³³⁹ Kansanaho 1960, 229.

³⁴⁰ Kortekangas 1976, 439; Mustakallio 2009a, 304.

³⁴¹ Kaarninen & Kaarninen 2002, 65–66, 78–79, 81, 102–105. Myös Juva 1956, 116–120; Murtorinne 1978, 276–277; Innanen 2003, 20; Luukkanen 2005, 95–97, 122–132.

virkamieskunnasta. Joillakin seuduilla papin ammatti periytyi suvussa usean sukupolven ajan.³⁴²

Muutos näkyi erityisen selkeästi teologisessa tiedekunnassa. Tarja-Liisa Luukkasen mukaan säätyerot usein talonpoikaistaustaisten teologian opiskelijoiden ja muiden, ylemmistä luokista olevien opiskelijoiden välillä johtivat konflikteihin. Tulevia pappeja syytettiin sivistyksen puutteesta ja sivistysvihamielisyydestä. Taustalla vaikutti myös muun muassa liberaalin sivistyneistön kirkkoon kohdistama kritiikki.³⁴³ Lisäksi pappien sivistystasoon vaikutti klassisten kielten opetuksen vähentäminen oppikouluissa. Teologian opiskelijoiden opintoajasta suuri osa kului kreikan, heprean ja latinan opiskeluun. Seurauksena oli, että muun oppineiston yleissivistys nousi, mutta pappien ei.³⁴⁴

Kirkon piirissä laadittiin vuosien aikana erilaisia suunnitelmia pappispulan helpottamiseksi. Nuorisoa yritettiin kannustaa teologian opintoihin sekä koulussa että kotona, ja opiskelijoille tarjottiin taloudellista tukea esimerkiksi apurahojen muodossa.³⁴⁵ Lisäksi papin ammatin arvostusta ehdotettiin parannettavaksi tiukemmilla opintovaatimuksilla.³⁴⁶ Jo vuoden 1876 kirkolliskokouksessa pappispulaa ja pappien sivistystasoa käsiteltiin kolmen eri anomuksen pohjalta. Kartanonisäntä Edvin Avelan ehdotti, että pappispulaa vastaan taisteltaisiin perustamalla uusia suomenkielisiä oppikouluja. Ehdotus hyväksyttiin yksimielisesti ja lähetettiin keisarin

---

³⁴² Tuusa 2014, 5.

³⁴³ Luukkanen 2005, 97–108.

³⁴⁴ Heikkilä 1985, 134–137.

³⁴⁵ Kirkkohistorian professori Jaakko Gummerus kirjoitti *Vartijaan* kootusti pappispulan ratkaisuyrityksistä 1800- ja 1900-luvuilla. *Vartija* 7–8/1920, 189–197; *Vartija* 9–10, 247–257. Opiskelijoiden apurahoista myös Luukkanen 2005, 135–137. Pappispuutteesta 1800-luvulla ja myöhemmin ks. myös *Suomen kirkon pappispuute sekä ehdotuksia sen poistamiseksi. Püspainkokoukselle lokakuussa 1921 annettu komiteanmietintö*.

³⁴⁶ Vuoden 1869 kirkkolaki määräsi, että papin virkaan valmistavat teologiset opinnot oli suoritettava yliopistossa. KL 1896, § 108. Varsinainen papintutkinto suoritettiin tuomiokapitulissa, joka varmisti, että teologisen tutkinnon suorittaneet olivat käytännössä soveltuvia papeiksi. Pappien suorittamista yliopisto-opinnoista oli annettu asetus jo vuonna 1846. Ennen uutta kirkkolakia tuomiokapitulit olivat kuitenkin voineet vihkiä papeiksi myös esimerkiksi lehtoreita ja teologian kandidaatteja. Kansanaho 1963, 189–191.

arvioitavaksi.³⁴⁷ Maanviljelijä Matthias Sévon vaati pappien koulutustason parantamista, sillä pappi, jonka ”tieteellinen taito” oli huonolla tolalla, hajotti ja heikensi kirkkoa.³⁴⁸ Myös Porvoon pappeinkokous teki kirkolliskokoukselle aloitteen teologisten opintojen uudistamisesta. Anomusta käsittelemään asetetun valiokunnan mielestä oli ongelmallista, että pappien ja muun sivistyneistön välinen kuilu kasvoi, mutta ei toisaalta katsonut laajojen tieteellisten opintojen olevan papinvirassa välttämättömiä. Opintovaatimusten korottaminen saattaisi vain pahentaa pappispulaa. Täysistunto asettui kuitenkin eriävälle kannalle.³⁴⁹

Uudet teologian tutkintovaatimukset otettiin käyttöön vuonna 1886. Suurin muutos oli teologinen preliminääri- eli alkututkinto, jolla opiskelijoita pyrittiin valmistamaan varsinaisiin yliopisto-opintoihin. Tutkintoon kuului muun muassa kielikursseja.³⁵⁰ Käytännölliseen papin työhön johtavan erotutkinnon rinnalla oli tarjolla pidempi teologian kandidaatin tutkinto, joka edellytti laajoja opintoja filosofisessa tiedekunnassa. Tutkinnon uudistuksella ei kuitenkaan ollut aivan toivottua vaikutusta. Teologian opiskelijoiden opintoajasta suuri osa kului edelleen kielten opiskeluun.³⁵¹

Pappissivistyksestä käyty keskustelu avaa kiinnostavan näkökulman siihen, millaisia taitoja seurakunnan hoidossa ajateltiin tarvittavan. Teologisten opintojen uudistamista vuonna 1876 pohtinut kirkkolakivaliokunta katsoi, että pappien oppineisuutta tärkeämpää oli näiden riittävä määrä. Seurakunta ei saanut jäädä vaille sielunpaimenta, sillä ”sanan saarna, sakramenttien jakaminen ja erityinen sielunhoito ovat kristillisessä seurakunnassa niin välttämättömiä, että ilman niitä kristillistä

---

³⁴⁷ Kkpk 1876, 473–477.

³⁴⁸ Kkpk 1876, 379, anomus kokonaisuudessaan 379–381. Sévonin mukaan opintoja ei kuitenkaan tullut pidentää, sillä vaatimattomista oloista tuleville opiskelijoille lisäopintojen suorittaminen olisi vaikeaa. Sévon ehdotti stipendien jakamista hyvin menestyville opiskelijoille ja vaati, ettei papiksi vihittäisi ketään sellaista, jolla ei ollut papinvirkaan vaadittuja tietoja.

³⁴⁹ Kkpk 1876, 384–401. Pappissivistyksestä myös Juva 1956, 114–123; Kansanaho 1963, 30–31; Heikkilä 1985, 134–137.

³⁵⁰ Kansanaho 1963, 32; Innanen 2003, 24–25.

³⁵¹ Juva 1960, 90–92; Kansanaho 1963, 29, 32; Innanen 2003, 24–26; Mustakallio 2009a, 145.

seurakuntaa ei ole olemassakaan”.³⁵² Suurimman painoarvon sai siis uskonelämän säännöllisyys ja sen perusmuotojen turvaaminen. Tällaisen painotuksen voidaan katsoa raivanneen tietä myös maallikkoapulaisten käyttämiselle.

Pappispula tulee selkeästi esille saarnalupa-anomuksissa. Usealla hakijalla oli tarjota suosituskirje papilta, joka kertoi kaipaavansa apua seurakunnan hoitamiseen. Kansakoulunopettaja Albin Suhonen lähestyi Porvoon hiippakunnan tuomiokapitulia vuonna 1894 tarjoten apuaan yli seurakuntarajojen. Kirkkoherra A. S. Kiljanderin ja kappalainen K. B. Liliuksen mukaan Suhosen saarna- ja opetustaitoja kaivattiin peräti viiden vierekkäisen seurakunnan alueella:

[–] saamme täten pyynnöstä todistaa, että Räihärannan kulmalla, joka sijaitsee useamman seurakunnan, nimittäin Antrean, Räisälän, Muolaan, Sakkolan ja Valkjärven rajalla, olisi taitava saarnamies hyvinkin tarpeen vaatima, ja kun me allekirjoittaneet jo olemme ikämiehiä, niin olisi hyvä meillekin, että tarpeen sattuessa olisi apu saatavissa.³⁵³

Maallikkoapulaisen sijasta seurakunnan sielunpaimen saattoi pyytää avukseen myös apupappia. Apupapit tarjosivat määräaikaista tukea vakinaisessa virassa oleville pappeille tai hoitivat väliaikaisesti avoimia virkoja. Seurakunnan vakinaisia papinvirkoja olivat kirkkoherra, kappalainen, pitäjänapulainen sekä ruukin-, tehtaan-, rukoushuoneen- ja vankilansaarnaaja. Apupappeja olivat esimerkiksi kirkkoherran ja kappalaisen apulaiset sekä niin sanotut armovuoden saarnaajat.³⁵⁴ Apupapin anomisesta säädettiin kirkkolaisissa.³⁵⁵ Apupappien työolosuhteet ja palkka eivät olleet aina houkuttelevimmasta päästä, eikä näitä pappispulan vuoksi muutenkaan riittänyt kaikkiin seurakuntiin. Maallikkoapulaisen puolesta puhui sekin, ettei avun saamiseen liittynyt samanlaista byrokratiaa kuin apupapin pyytämiseen.

---

³⁵² Kkpk 1876, 387.

³⁵³ KAH PTA, E j 1:1 AD 6/1894.

³⁵⁴ Kun pappi kuoli, oli hänen perheellään oikeus asuttaa pappilaa kuluvan virkavuoden sekä yhden ylimääräisen vuoden verran. Tänä aikana papinvirkaa hoiti väliaikaisesti toinen pappi, armovuoden saarnaaja.

³⁵⁵ KL 1869, § 112–114. Myös Mustakallio 2009a, 144.

Syyt pappien avuntarpeeseen vaihtelivat. Papin korkea ikä tai heikentynyt terveydentila saattoivat vaikuttaa hänen kykyynsä pitää seurakunnastaan huolta. Pappien mahdollisuudet eläköitymiseen eivät olleet yhtäläiset tai säädellyt, sillä yleistä eläkejärjestelmää ei vielä 1800-luvulla ollut olemassa. Papit hoitivat virkaansa kuolemaan saakka. Pappien eläkelaitoksen perustaminen venyi pitkälle 1900-luvulle.³⁵⁶ Voimakas väestönkasvu toi seurakunnan hoitamiseen omat haasteensa. Suomen väkiluku kaksinkertaistui vuosien 1811 ja 1879 välillä,³⁵⁷ mutta papiston määrä ei kasvanut samassa suhteessa. Jos seurakunnan papinvirkoja jouduttiin vähentämään, lepäsi paikallisyhteisön sielunhoito aiempaa harvemmillä harteilla. Jotkut papit olivat samanaikaisesti vastuussa useammasta seurakunnasta. Esimerkiksi Karkun kirkkoherra Herman Finckenberg suositteli kansankoulunopettaja Antti Alfred Grönblomia saarnaluvan saajaksi vuonna 1877, koska sekä Karkun emäseurakunnan että Suonien kappeliseurakunnan hoitaminen oli yhden miehen voimin vaikeaa.³⁵⁸ Papin aikaa veivät myös muut velvollisuudet, kuten osallistuminen valtiopäiville tai kirkollisessa komiteassa työskenteleminen.³⁵⁹

Oman haasteensa asetti seurakunnan koko. Pitkät välimatkat, kehittämätön tietverkko ja hankalat sääolosuhteet hankaloittivat papin matkantekoa laajoissa seurakunnissa. Tilanne oli haastava etenkin Kuopion hiippakunnassa. Lapin pohjoisimmat laajat ja harvaväkkiset seurakunnat saivat senaatilta erityistukea kirkollisen hoidon turvaamiseksi: papin palkka oli pitkälti valtiontuen varassa, ja virkaan nimittäminen tapahtui ajan ja vaivan säästämiseksi ilman ehdokasasettelua, vaalisääntöä ja vaalia. Tästä huolimatta osa viroista oli toistuvasti avoinna ja myös kokonaan ilman

---

³⁵⁶ Pappien eläkelaitoksen perustamisesta keskusteltiin vuoden 1908 kirkolliskokouksessa, ja seuraavana vuonna eduskunta pyysi asiassa hallituksen esitystä. Senaatin asettaman komitean mietintö valmistui vasta vuonna 1918. Asiassa ei saatu aikaiseksi päätöstä. Pappien eläke oli uudestaan esillä kirkolliskokouksessa vuonna 1928. Juva 1976, 91, 124; Nieminen 2008, 24–25; Mustakallio 2020b, 92, 291, viite 271.

³⁵⁷ Vuonna 1879 suomalaisia oli kaksi miljoonaa. Nieminen 1999, 7.

³⁵⁸ KAT TTA, F I j: 1, AD 641/1877.

³⁵⁹ Mustakallio 2009a, 144. Mikäli pappi tuli valituksi kirkolliskokoukseen edustajaksi, hän oli seurakunnastaan poissa viikkokausia. Kirkolliskokous kesti 1900-luvun jälkipuoliskolle saakka kuukauden verran. Juva 1976, 18.

hakijoita vuosien ajan.³⁶⁰ Kuopion hiippakunnan pappeinkokous totesi vuonna 1892, että yksityisen sielunhoidon järjestämisen ja yhteiskunnallisten asioiden hoitamisen vuoksi pienet seurakunnat olivat välttämättömyys. Ilman valtion tukea uusien kirkkojen ja pappiloiden rakentaminen ei silti onnistuisi.³⁶¹

Seurakunnan jakaminen edellytti kirkonkokouksen päätöstä sekä maaherran ja hiippakunnan tuomiokapitulin puoltavaa lausuntoa. Lopullisen päätöksen teki senaatti, joka suhtautui 1800-luvun puoliväliin saakka kielteisesti seurakuntien jakamiseen. Syynä oli ajattelumalli, jossa kaikkein oppineimmille papeille haluttiin antaa hyvän toimeentulon takaava iso seurakunta. Uuden palkkapolitiikan tavoitteena sen sijaan oli kaventaa papiston sisäisiä palkkaeroja. Uusien seurakuntien perustamiseen pyrittiin etenkin Suomen syrjäseuduilla 1850- ja 1860-luvulla. Vuosisadan lopulla jakamisenomukset vähenivät, mutta eivät loppuneet. Uuden seurakunnan oli kyettävä maksamaan papille tarpeeksi suurta palkkaa sekä tarjottava tälle asumus ja maata viljeltäväksi. Kirkkoherrakunnan (pastoraatin) jakaminen vähensi aina kirkkoherran tuloja, joten seurakuntalaisten ja papin edut saattoivat olla keskenään ristiriidassa. Uusien itsenäisten seurakuntien lisäksi oli mahdollista perustaa myös uusia kappeleita.³⁶²

Saarnaluvan saaneet miehet olivat tuomiokapitulin hyväksymiä ja muodollisesti päteviä auttamaan saarna- ja opetustyössä. Pappispulan helpottaminen maallikkovoiimin ei kuitenkaan ollut ilmiönä täysin uusi. Sammatissa oli turvauduttu jo 1800-luvun puolivälissä maallikoiden saarna-apuun. Kun Sammatin kappeliseurakunta lakkautettiin vuonna 1859, Karjalohjan papit määrättiin toimittamaan kappelissa jumalanpalvelus joka kuun kolmantena sunnuntaina sekä suurimpina juhlapyhinä. Sammatilaisia ratkaisu ei miellyttänyt. Paikkakunnan kasvatin Elias Lönnrotin aloitteesta

---

³⁶⁰ Heikkilä 1985, 167–169; Mustakallio 2009a, 101–104. Esimerkiksi Enontekiön kappalaisen virka oli vuosina 1866–1880 avoinna yhteensä 34 kertaa. Mustakallio 2009a, 103; Kylli 2012, 155. Lapin pappien oli otettava työssään huomioon myös saamelaiset, jotka puhuivat papille vierasta kieltä ja joilla oli oma uskomusjärjestelmänsä. Saamelaisten ja kirkon kohtaamisesta Kylli 2005 ja 2012.

³⁶¹ Pkpk Kuopio 1892, Valmistusvaliokunnan keskustelukysymys nro 39, 22. Hiippakunnan seurakuntajajoista myös Mustakallio 2009a, 94–97. Asia oli esillä myös Kuopion pappeinkokouksessa vuonna 1896, jolloin piispa Johansson sivusi avajaispuheessaan suurten seurakuntien haastetta. Pkpk Kuopio 1896, 32.

³⁶² Vuorela 1980, 293–301; Heikkilä 1985, 164–166; Mustakallio 2009a, 94. Seurakunnan jakamisesta säädettiin kirkkolaissa. KL 1869, § 15.

seurakuntalaiset pyysivät senaatilta lupaa kokoontua kirkkoon ilman pappia ”viettämään hartaushetkiä, veisaamaan virsiä, lukemaan kirkkorukoukset ja uskontunnustuksen, päivän epistolaa ja evankeliumin sekä saarnan jostakin hyväksi tunnetusta postillasta”. Pyyntöön suostuttiin, ja ensimmäisenä saarnavastuun otti Lönnrot. Kun tämä muutti vuonna 1872 Lammille, Sammatin kirkonkokous sai vastuulleen valita kaksi miestä, jotka vuorottelisivat saarnatoimessa. Tehtävään valittiin esimerkiksi talollisia ja kansakoulunopettajia.³⁶³

Sammatin seurakunnan saarnaajien joukosta löytyy myös kaksi saarnalupaa hakenutta miestä. Magnus Nevalainen tuli Sammattiin kansakoulunopettajaksi vuonna 1876 ja pyysi samana vuonna Porvoon tuomiokapitulilta mahdollisuutta saarnalupa-tutkinnon suorittamiseen.³⁶⁴ Vaikka saarnalupa jäi Nevalaiselta saamatta, hän toimi Sammatissa sananjulistajana vuoteen 1883 asti, jolloin seurakuntaan asettui kappalainen L. V. Pajula.³⁶⁵ Kansakoulunopettaja L. S. Widgrenin saarnavuoroista Sammatissa ei ole tarkkaa tietoa, mutta hänen toimintansa ajoittunee suurin piirtein samalle kaudelle Nevalaisen kanssa. Widgren opetti Sammatin lähellä sijaitsevan Karjalohjan kirkonkylän kansakoululla vuosina 1873–1880 ja muutti Vampulaan ennen kuin kappalainen Pajula oli ottanut vastuun saarnaamisesta. Saarnalupaa hän haki vasta vuonna 1884 Turun tuomiokapitulilta.³⁶⁶ Näin ollen sekä Nevalainen että Widgren saarnasivat Sammatissa yksinomaan kirkonkokouksen luvalla. Tapauksia, joissa

---

³⁶³ *Paimen-sanomia* 9/1931, 266–268, lainaus 267. Laaksonen & Kallio sanovat Lönnrotin saarnavuorojen päättyneen vuonna 1873, kun tämä muutti Helsinkiin. Tieto Lammille muuttamisesta on *Paimen-sanomista*. Kallio 2002, 228, 230; Laaksonen & Kallio 2002, 190, 193–195.

³⁶⁴ KAH PTA, Ca: 183, Tklin ptk. 20.11.1876, § 12. Saarnalupahakemuksessa Nevalaisen ammattinimike oli ”barnalärare”. Hän oli opiskellut Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarissa, mutta ei saanut sieltä virallista päästötodistusta. KAH PTA, Ej 1:1 SD 11/28 1976; *Jyväskylän seminaari 1863–1937: muistojulkaisu* 1937, 538. Nevalaisen työuran perusteella on kuitenkin perusteltua kutsua häntä tässä kansakoulunopettajaksi.

³⁶⁵ Kallio 2002, 263–264.

³⁶⁶ KAT TTA, A I: 114 Tklin ptk. 17.7.1884, § 43; *Paimen-sanomia* 9/1931, 266–268. Kallio kutsuu Widgreniä ”Karjalohjan apulaiseksi”. Kallio 2002, 230. *Paimen-sanomien* artikkelissa häntä puolestaan nimitetään ”koulumestariksi”. Widgren (lähteissä välillä Wigren tai Vigrén) muutti sukunimensä Saarnisaloksi vuonna 1906. *Jyväskylän seminaari 1863–1937: muistojulkaisu* 1937, 647. Sammatin kansakoulunopettajaksi tuli vuonna 1884 Karl Rudolf Auranen, joka oli suorittanut tutkinnon Turun tuomiokapitulissa samana vuonna. Tässä vaiheessa vastuu saarnaamisesta oli kuitenkin jo siirtynyt papiston käsiin. KAT TTA, A I: 110 Tklin ptk. 14.10.1880, § 28; Kallio 2002, 264.

paikallisseurakunta on käyttänyt saarnatoimessa maallikoita, on todennäköisesti enemmänkin. Esimerkiksi piispa C. H. Alopæus kertoi Porvoon pappeinkokouksessa vuonna 1890, miten Haapasaassa (Aspö), jossa pappi kävin vain muutaman kerran vuodessa, seurakunnan vanhimmat ja kirkkoneuvoston jäsenet olivat pitäneet säännöllisiä jumalanpalveluksia.³⁶⁷

Maallikkoavun tarpeen vuoksi kaksi kansakoulunopettajaa sai saarnaluvan jo ennen uuden kirkkolain voimaan tuloa. Turun tuomiokapituli antoi herännäistaustaiselle Anders Svedbergille saarnaluvan vuonna 1868 vallitsevan pappispulan vuoksi. *Lördagsqvällen*issä julkaistun muistokirjoituksen mukaan tuomiokapituli myönsi Svedbergille saarnaluvan tämän osaamisen vuoksi. Svedberg osallistui aktiivisesti sisä- ja ulkolähetystä koskeviin keskusteluihin ja kirjoitti lehtiin muun muassa kansansivistystyöstä.³⁶⁸ Hän otti julkisesti kantaa myös maallikkosaarnaajakysymykseen. *Hufvuds-tadsbladet*issa vuonna 1870 julkaistussa artikkelisarjassa Svedberg kirjoitti, ettei maallikkosaarna ollut Suomessa suuri ongelma, koska herätysliikkeet olivat kirkollisia ja niiden saarnaajat liikkuivat lähinnä omiensa keskuudessa.³⁶⁹ Opettaja Abraham Ruoranen sai Porvoon tuomiokapitulilta saarnaluvan vuonna 1869.³⁷⁰ Svedbergin tavoin hänkin oli aktiivinen lähetysasiassa. Viljo Remeksen mukaan Ruoranen vietti lukuvuoden 1862–1863 Hermannsburgin lähetyslaitoksessa Saksassa omalla kustannuksellaan ja oli Suomeen palattuaan innokas sisälähetyksen kannattaja.³⁷¹

---

³⁶⁷ Pkpk Porvoo 1890, 203; Kansanaho 1960, 266.

³⁶⁸ *Lördagsqvällen* 5/1889, 36. Myös Remes 1993, 69–70. Myös ehtoollispakosta, Nokkala 1986, 141–142.

³⁶⁹ Kansanaho 1960, 231.

³⁷⁰ Ruoranen oli haaveillut lähetyssaarnaajan urasta, mutta vieraiden kielten oppiminen osoittautui hänelle liian vaikeaksi. Opettajantoimensa ohessa hän saarnasi. Rautonen 1955, 75; *Suomen kristillinen raittiuslehti: Suomen kristillisen raittiusliiton äänenkannattaja* 1/1912, 4–5.

³⁷¹ Remes 1993, 273, 373 (viite 29).

3 KENESTÄ MAALLIKKOSAARNAAJA?

3.1 Hakijakunta

Saarnaluvan anojien määrä oli aluksi vaatimaton. Vuonna 1870 ainoastaan kaksi miestä lähestyi Turun arkkhiippakunnan tuomiokapitulia saarnalupatutkinnon toivossa. Lupaa anoivat Helsingin Ruotsalaisen normaalilyseon (Helsingfors normalskola) opiskelija ja kansakoulunopettajakokelas Adrian Edvard Kuhlström sekä Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarin oppilas Jaakko Kolanen, joka suoritti tutkinnon vuonna 1872.³⁷² Kuhlströmin anomuksen tuomiokapituli sen sijaan hylkäsi.³⁷³ Hakemuskirje paljastaa, että hän oli toivonut voivansa valmentautua saarnalupatutkinnon avulla papin toimeen.³⁷⁴ Kuhlström kertoi saarnanneensa useaan otteeseen maalaisseurakunnissa sekä toimineensa yksityisenä opettajana säätyläisperheissä. Hänen toimintansa muistutti tässä mielessä vanhan kirkkolain aikaista mallia, jossa teologian opiskelijat hakivat *veniaa* harjoitellakseen saarnaamista ja opettamista. Tietävästi Kuhlström ei kuitenkaan aloittanut teologian opintoja yliopistossa,³⁷⁵ eikä hän hakenut saarnalupaa toistamiseen.

Porvoon hiippakunta sai ensimmäiset hakijansa vuonna 1871, jolloin kolme kansakoulunopettajaa – Anders Turunen, Matthias Ahonen ja Antti Tarkkanen –

---

³⁷² KAT TTA, F I j:1, AD 923/1872; A I: 102, Tklin ptk. 27.9.1872, § 20. Kolanen ei saanut saarnalupaa ensi yrittämällä. Tieto ensimmäisestä hakemuksesta perustuu hänen vuonna 1872 jättämäänsä toiseen saarnalupa-anomukseen, jossa Kolanen kiitti piispaa ja tuomiokapitulia siitä, ettei saarnalupaa ollut myönnetty vuonna 1870: "Jos silloin olisin mainitun luvan saanut, niin nyt en olisi seminaarin läpikäynyt enkä vähääkään kykenevä mihinkään toimeen". KAT TTA, F I j: 1, AD 923/1872. En ole kuitenkaan löytänyt Kolasen ensimmäisestä hakemuksesta tietoa vuoden 1870 diaarista tai istuntopöytäkirjoista. Myös Koskenniemen mukaan Kolanen haki saarnalupaa vuonna 1870. Koskenniemi 1964, 126.

³⁷³ KAT TTA, A I: 100, Tklin ptk. 8.6.1870, § 31.

³⁷⁴ KAT TTA, F I j:1, AD 751/1870.

³⁷⁵ Kuhlströmiä ei mainita Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikelissa vuosilta 1853–1899.

lähestyivät tuomiokapitulia. Kaikki kolme suorittivat saarnalupatutkinnon.³⁷⁶ Turusen ja Ahosen hakemuksia ei löydy saarnalupa-anomusten joukosta, mutta Tarkkasen hakemus on säilynyt. Hän kertoi hakevansa saarnalupaa voidakseen pitää ”luvalisissa aisoissa raamatunselityksiä ja toimittaa tarpeessa papiksi vihkimättömille luvalisia kirkollisia toimituksia”.³⁷⁷ Tarkkanen oli haaveillut nuorempana lähetyssaarnaajan urasta ja oli pitänyt jo ennen saarnaluvan hakemista hartauskokouksia ja raamatunselityksiä. Saarnaluvan hakemiseen häntä saattoi rohkaista myös kohtaaminen piispa Schaumanin kanssa vuonna 1871: miehet tapasivat Schaumanin piispantarkastusmatkalla Tarkkasen silloisella kotipaikkakunnalla Jämsässä.³⁷⁸

Kuopion hiippakunnassa ensimmäistä saarnaluvan anojaa saatiin odottaa aina vuoteen 1878 saakka, jolloin kansakoulunopettaja Edvard Olsoni lähestyi kapitulia.³⁷⁹ Mustakallion mukaan Olsoni oli poikkeustapaus saarnaluvan anojien joukossa, sillä tämän ei tarvinnut tulla tuomiokapitulिन eteen suorittamaan tutkintoon normaalisti vaadittavia kokeita. Hän oli suorittanut ylioppilastutkinnon ja kirjoittautunut vuonna 1857 Helsingin yliopistoon teologian opiskelijaksi.³⁸⁰ Olsoni ei kuitenkaan valmistunut yliopistosta, vaan teki pitkän uran nimenomaan kansakoulunopettajana.³⁸¹

Kaiken kaikkiaan maallikoiden saarnalupahakemuksia saapui tuomiokapituleihin varsin verkkaisesti uutta kirkkolakia seuranneiden ensimmäisten vuosikymmenen aikana. Kaikissa kolmessa hiippakunnassa oli myös täysin hakemuksettomia vuosia. Etenkin Kuopion hiippakunnassa maallikkojen kiinnostus saarnaluvan saamiseen näyttää heränneen hitaasti: vuosina 1878–1896 hiippakunnassa oli vain seitsemän

---

³⁷⁶ Ahonen ei ollut valmistunut kansakoulunopettajaksi. Tuomiokapitulिन lähteissä häneen viitataan entisenä [Jyväskylän] kansakoulunopettajaseminaarin oppilaana. KAH PTA, Ca: 178 Tklin ptk. 12.8.1871 (Turunen); Tklin ptk. 6.9.1871 (Ahonen); Ca: 179 Tklin ptk. 3.1.1872, § 28 (Tarkkanen). Ahosen ja Turusen saarnalupatodistuksista KAH PTA, Dh:1.

³⁷⁷ KAH PTA, Ej 1:1, SD 960/1871.

³⁷⁸ Rapila 1960, 88, 105, 154–156.

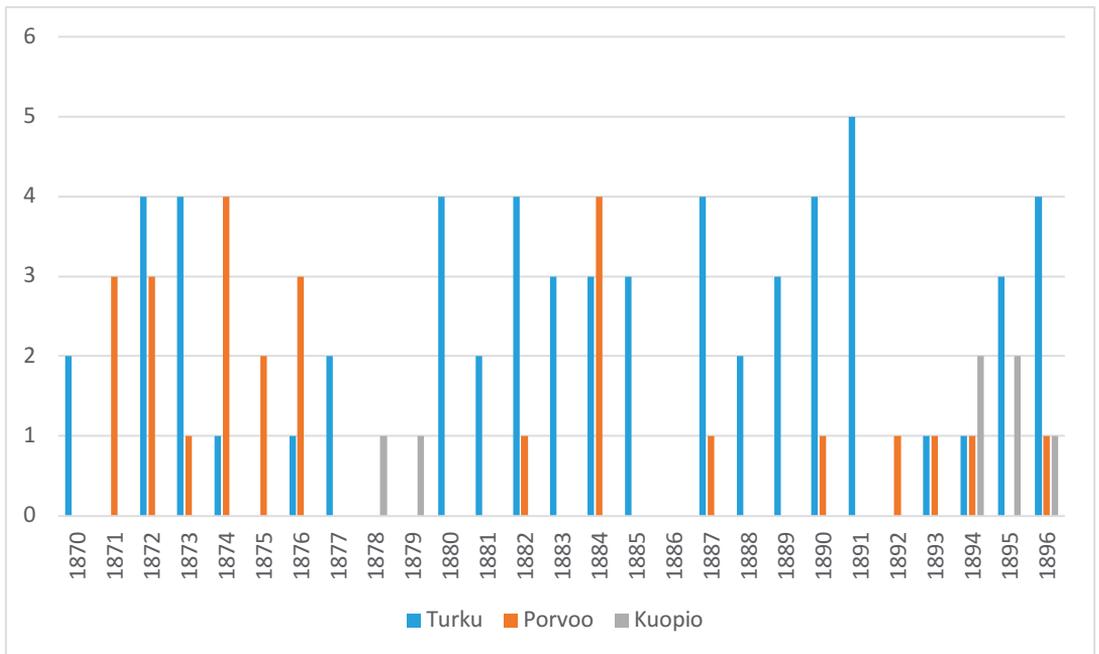
³⁷⁹ KAO OTA, Ea: 109 KD 748/1878; Ca: 27 Tklin ptk. 24.10.1878, § 2; Mustakallio 2019, 33.

³⁸⁰ Tuomiokapituli huomioi päätöksessään myös Olsonin kokemuksen pappien avustamisesta. KAO OTA, Ca: 27 Tklin ptk. 24.10.1878, § 21. Olsonin opinnoista *Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1853–1899*; Mustakallio 2019, 28, 33.

³⁸¹ Tällä ammatinimikkeellä Olsoni myös anoi saarnalupaa, minkä vuoksi olen laskenut hänet saarnaluvan hakijoihin.

saarnaluvan hakijaa. Arkkihiippakunnassa oli vuosina 1870–1896 yhteensä 46 saarnaluvan anojaa, ja Porvoon tuomiokapitulia lähestyi vuosina 1871–1896 kaiken kaikkiaan 26 hakijaa.³⁸² Kuviossa 1 näkyvät tuomiokapitulien vuosittain käsittelemät hakemukset. Hakemuksia oli enemmän kuin saarnaluvan anojia, sillä osa hakijoista pyrki tutkinnon suorittamiseen useampaan otteeseen.³⁸³

Kuvio 1. Saarnalupahakemukset vuosina 1870–1896. Lähde: Saarnaluvan anojia koskeva tietokanta.

³⁸² Tässä ilmoitetut tiedot eivät ole täysin yhdenmukaisia tutkimuksen varhaisvaiheessa kirjoittamani artikkelin tietojen kanssa. Vrt. Sopanen 2018b, 46.

³⁸³ Olen määrittänyt hakemusten vuosikohtaiset määrät hakemuksen ensimmäisen käsittelypäivän perusteella. Yleensä hakemuksen käsittely- ja lähetysvuosi ovat samat, mutta joskus loppuvuodesta saapuneiden hakemusten käsittely siirtyi seuraavan vuoden alkuun. Liitteessä A olen ilmoittanut sekä hakemuksen lähettämisen vuoden että hakemuksen ensimmäisen käsittelypäivämäärän. Kuopion hakijoista myös Mustakallio 2019, 33–34 ja Mustakallio 2022, 131. Mustakallio on laskenut hakijoiden määrän hakemuksen saapumispäivän perusteella, minkä vuoksi lukemamme poikkeavat hiukan toisistaan.

Hakijoiden vaatimaton määrä lienee seurausta useammasta tekijästä. Vaikka maassa oli runsaasti erilaisia maallikkosaarnaajia tai sellaisiksi haluavia, ei kirkon saarnalupatutkintojärjestelmä välttämättä näyttäytynyt ensisijaisena väylänä tämän kutsumuksen toteuttamiseen. Saarnaajastatuksen virallistaminen onnistui myös Suomen Lähetysseuran lähetykskoulun tai Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen kautta, ja herätysliikkeiden piirissä toimivien saarnaajien tarpeisiin vanhan konventikkeliplakaatin kumoaminen vastasi todennäköisesti saarnalupatutkintoa paremmin. Kuopion pientä hakijamäärää selittänee osaltaan lestadiolaisuuden vahva vaikutus hiippakunnassa. Lestadiolaisilla oli oma vahva yhteisönsä, ja jokainen herätykseen tullut (mies) oli oikeutettu julistamaan ”Pyhän Hengen pappeuden” perusteella.³⁸⁴ Lestadiolaiset saarnaajat eivät toisin sanoen kaivanneet tuomiokapitulin hyväksyntää toiminnalleen. Saarnaluvan anominen olisi myös ollut hankalaa, sillä hiippakunnan johto suhtautui liikkeen toimintaan kriittisesti. Etenkin vuonna 1884 Kuopion piispaksi tullut Gustaf Johansson omaksui hyvin kielteisen asenteen lestadiolaisuutta kohtaan.³⁸⁵ On myös mahdollista, etteivät kirkkolain pykälät olleet keskivertoseurakuntalaiselle tuttuja, eivätkä kaikki sananjulistamisesta kiinnostuneet osanneet siksi hakea saarnalupaa.

Kaksi miestä haki saarnalupaa useammasta hiippakunnasta. Kansakoulunopettaja Simo Hirvonen lähestyi syyskuussa 1882 sekä Turun että Porvoon tuomiokapituleita. Hirvonen oli kirjoilla Hämeenlinnassa mutta aikeissa muuttaa Saarijärven Pylkönmäelle. Porvoon tuomiokapituli hylkäsi anomuksen, koska ennen vuoden 1897 hiippakuntamuutosta Hämeenlinna kuului arkkihiippakuntaan. Saarijärvi sen sijaan oli Porvoon kapitulin vastuulla, mutta Hirvonen ei vielä ollut siirtänyt sinne kirjojaan.³⁸⁶ Kiertokoulunopettaja Sylvester Kettunen puolestaan näyttäytyy jokaisen kolmen tuomiokapitulin saarnalupa-aineistoissa. Kettunen suoritti saarnalupatutkinnon alun perin Kuopiossa vuonna 1896. Hän kuitenkin työskenteli haun aikaan Uno

---

³⁸⁴ Kinnunen 2004, 27.

³⁸⁵ Kansanaho 1960, 257; Kinnunen 2004, 27, 61, 65–66, 75, 77; Mustakallio 2009a, 166, 288–291, lestadiolaisten ja papiston suhteesta ennen Johanssonin piispankautta myös 113–124. Lestadiolaiset saarnaajat saattoivat vaikuttaa papistoon myös toisella tavalla. Pastori Aatu Laitinen kääntyi lestadiolaisuuteen 1800-luvulla, mikä aiheutti kitkaa hänen ja Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin välillä. Kylli 2012, 226–227, 230–235.

³⁸⁶ KAT TTA, F I j:1, AD 1053/1882; KAH PTA, Ej 1:1, 7/112 1882. Turun tuomiokapituli myönsi Hirvoselle saarnaluvan lokakuussa 1882. KAT TTA, A I: 112, 5.10.1882, § 31.

Knorringin lähetyksrahaston kiertävänä saarnaajana, mikä edellytti matkustamista myös Kuopion hiippakunnan ulkopuolella. Tämän vuoksi Knorringin rahaston suojelija ja Kuopion piispa Gustaf Johansson pyysi Turun ja Porvoon hiippakuntien tuomiokapituleja laajentamaan Kettusen saarnalupaa.³⁸⁷ Kun jokainen hakija laskeetaan tilastoihin vain kerran, saarnaluvan anojien ensimmäisen sukupolven kokonaismääräksi saadaan 76 henkeä.

Koska kirkkolaki ei virallisesti asettanut saarnaluvan hakijoille muita lähtövaatimuksia kuin kristillisen mielen ja hyvän maineen, hakijoiden joukko muodostui varsin monimuotoiseksi. Esimerkiksi luvan anojien ikähaarukka oli laajahko (kuvio 2).³⁸⁸ Turun arkkihiippakunnassa saarnaluvan hakijoiden keski-ikä oli 31 vuotta, Porvoon hiippakunnassa 30 vuotta ja Kuopion hiippakunnassa 36 vuotta.³⁸⁹ Kaikista ensimmäisen sukupolven hakijoista nuorin oli vain 19-vuotias oppikoulun oppilas Carl Rostedt, joka pyrki suorittamaan saarnalupatutkinnon 1880-luvulla Turun arkkihiippakunnassa.³⁹⁰ Vanhin hakijoista oli puolestaan Kuopion tuomiokapitulilta saarnalupaa anonut 55-vuotias itsellinen Kusti Korhonen.³⁹¹ Pääasiallisesti saarnalupaa hakivat kuitenkin nuoret aikuiset miehet, jotka olivat jo vakiintuneessa työsuhteessa tai sellaiseen asettumassa.

---

³⁸⁷ KAT TTA, A I: 126, 9.4.1896, § 4; KAH PTA, Ca: 203 Tklin ptk. 1.4.1896, § 36; 9.4.1896, § 25; 15.4.1896, § 33; Mustakallio 2019, 31–34.

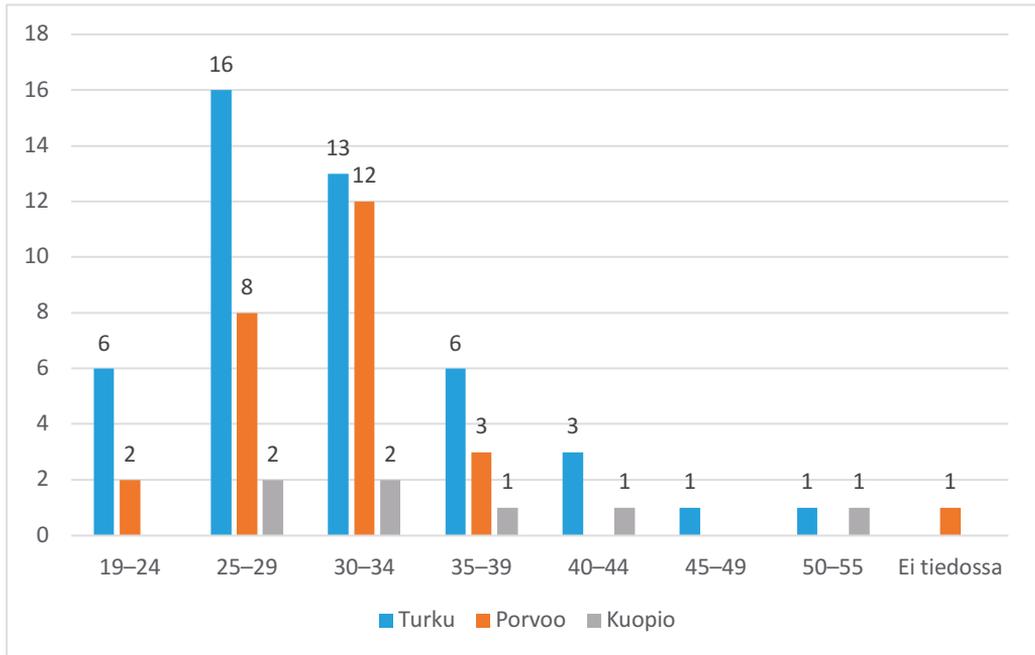
³⁸⁸ Ikäjakamaa laskeessani olen huomionut hakijan iän hakemuksen ensimmäisen käsittelypäivän aikaan. Jos hakija on anonut saarnalupaa useaan otteeseen, olen laskenut hänen ikänsä vain ensimmäisen hakemuksen osalta. Porvoon tuomiokapitulilta saarnalupaa vuonna 1883 tiedustelleen August Lindholmin ikä ei ole tiedossa. Lindholmin alustavaa saarnalupatiedustelua käsiteltiin kapitulissa vain yhden kerran. Varsinaista hakemusta liitteineen Lindholm ei ole joko laatinut tai sitten hakemuspaperit eivät ole säilyneet arkistossa. KAH PTA, Ca: 190 Tklin ptk. 18.7.1883, § 26.

³⁸⁹ Hannu Mustakallio ilmoittaa Kuopion hakijoiden keski-ikäksi 38 vuotta. Lukemamme ovat erilaisia, koska Mustakallio on laskenut keski-ään vuosien 1878–1910 hakijoiden perusteella. Mustakallio 2019, 28.

³⁹⁰ KAT TTA, A I: 103 Tklin ptk. 5.3.1873, § 26; 11.3.1873, § 7; 8.4.1873, § 6.

³⁹¹ KAO OTA, Ca: 43 Tklin ptk. 12.12.1894, § 4; Mustakallio 2019, 28, 33.

Kuvio 2. Saarnaluvan hakijoiden ikäjakauma 1870–1896. Lähde: Saarnaluvan anojia koskeva tietokanta.

Saarnaluvan anojien ensimmäisen sukupolven selvä enemmistö oli suomenkielisiä. Ruotsia äidinkielenään puhuvia hakijoita oli kymmenen. Hakijan äidinkieltä ei voi täysin aukottomasti päätellä hakemuksesta, mutta anomuskirjeen kieli, hakijan kotiseurakunta ja esimerkiksi ruotsinkielisen kansakoulunopettajaseminaarin käyminen antavat jonkinlaista osviittaa asiasta. Ruotsinkielisistä hakijoista seitsemän anoi saarnalupaa Turun arkkihiippakunnassa ja kolme Porvoon hiippakunnassa.³⁹² Koulutusmahdollisuudet voivat osaltaan selittää hakijoiden kielijakaumaa. Yliopisto-opinnot olivat vuosisadan lopulla edelleen harvojen ulottuvilla, vaikka suomenkielisiä oppikouluja perustettiin koko ajan lisää. Saarnalupatutkinto saattoi toimia väylänä saarnatoimeen sellaisille, joille papiksi opiskeleminen ei ollut realistinen vaihtoehto.

³⁹² Turun arkkihiippakunnassa Adrian Edvard Kuhlström, Paul Oskar Salenius, Carl Rostedt, Albert Aminiel Hårdh, Johan Athanasius Roos, Elias Eugen Lilius ja August Wilhelm Laurén; Porvoon hiippakunnassa A. O. Sundholm, Constantin Boije ja Johannes Wirén.

Ensimmäisen sukupolven hakijat tulivat yleensä maalaisseurakunnista. Arkkiihippakkunnan 46 hakijasta kolmesta oli haun aikaan kirjoilla kaupunkiseurakunnassa: Turusta oli peräti kymmenen hakijaa, Raumalta, Porista ja Hämeenlinnasta kustakin yksi. Porvoon hakijoista kolme oli Viipurista, kaksi Helsingistä, yksi Porvoosta ja yksi Hämeenlinnasta.³⁹³ Kuopion hiippakunnan seitsemästä saarnaluvan anojasta kaksi oli kirjoilla Kuopiossa ja yksi Oulussa.³⁹⁴ Koska suurin osa suomalaisista asui maaseudulla, on luonnollista, että maalaisseurakunnat korostuivat myös saarnalupahakemuksissa. Tästä näkökulmasta kaupunkiseurakunnista tulevien saarnaluvan anojien määrä oli varsin korkea, hieman yli neljännes kaikista hakijoista. Lukemat eivät kuitenkaan ole aivan yksiselitteisiä. Kotiseurakuntaa määrittäessäni olen luottanut papin mainetodistukseen, mutta joskus todistus on laadittu juuri ennen hakijan muuttoa toiselle paikkakunnalle. Tällöin olen määrittänyt kotiseurakunnaksi sen seurakunnan, jossa hakija hakemuksen muiden liitteiden perusteella työskenteli ja asui.³⁹⁵

Ensimmäiseen sukupolveen kuuluneiden saarnaluvan hakijoiden joukkoon mahtui erilaisia ammattinimikkeitä ja koulutustaustoja. Kolme miestä oli suorittanut ylioppilastutkinnon, lisäksi oppikoulussa opiskelevia tai siellä opiskelleita hakijoita oli seitsemän.³⁹⁶ Suurin osa saarnaluvan anojista oli kuitenkin vaille korkeampaa koulutusta. Taulukossa 1. jaottelen hakijat ammattinimikkeen mukaisesti. Jakauma perustuu ensisijaisesti nimikkeeseen, jonka hakija on itse hakemuksessaan ilmoittanut.

---

³⁹³ Hämeenlinna ei kuulunut tässä vaiheessa Porvoon hiippakuntaan, mutta sieltä kotoisin ollut hakija oli edellä mainittu Simo Hirvonen, joka anoi saarnalupaa samanaikaisesti kahdessa hiippakunnassa.

³⁹⁴ Hakijoita koskevat tiedot perustuvat tuomiokapitulien arkistoaineistoihin. Kuopion hiippakunnan hakijoista myös Mustakallio 2019. Kuopion hiippakunnassa ei ollut 1800-luvulla yhtään puhdasta kaupunkiseurakuntaa. Kuopion ja Oulun seurakunnat olivat yhdistettyjä maa- ja kaupunkiseurakuntia, joissa pappien vastuualueet oli osittain eriytetty. Mustakallio 2009a, 91.

³⁹⁵ Esimerkiksi Adam Lindh toimi vankilanopettajana Viipurissa vuodesta 1872 alkaen, mutta toimitti tuomiokapitulille mainetodistuksen Savitaipaleen kirkkoherralta. KAH PTA, Ej 1:1, SD 5/43 1874. Kaarlo Rahikaisen mainetodistus oli Viipurista, mutta saarnaluvan hakemisen aikaan hän toimi opettajana Saarijärven Pyrkönmäellä. KAH PTA, Ej 1:1, SD 412/1873. Hakijan kotiseurakuntaa ei voi myöskään aina arvioida tämän laatiman saatekirjeen perusteella. Moni toimitti hakemuksensa henkilökohtaisesti tuomiokapituliin ja allekirjoitti saatekirjeen vasta kaupunkiin saavuttuaan.

³⁹⁶ Ylioppilaisiksi olivat valmistuneet Edvard Olsoni, Juho Raappana ja Paul Oskar Salenius. Oppikouluopintoja olivat suorittaneet Adrian Kuhlström, Karl Fredrik Reunanen, Carl Rostedt, Vilhelm Nieminen (yksityisoppilas), Elias Eugen Lilius, Johan Athanasius Roos ja Albert Aminiel Hårdh. Hakijoiden koulutustasoa koskevat tiedot perustuvat saarnalupahakemusten tietoihin.

Vaihtoehtoisesti käytän papin mainetodistukseen kirjaamaa nimikettä tai tuomiokapitulin pöytäkirjoissa mainittua ammattia. Jos hakijan ammattinimike muuttui hakuprosessin aikana tai hakukertojen välissä,³⁹⁷ olen huomionut taulukossa hänen ensimmäisen hakemuksensa aikaisen ammatin.

Taulukko 1. Saarnaluvan hakijoiden ammattijakauma Turun arkkihiippakunnassa sekä Porvoon ja Kuopion hiippakunnissa 1870–1896. Lähde: Saarnaluvan anoja koskeva tietokanta

Ammattinimike	Turun arkkihiippakunta	Porvoon hiippakunta	Kuopion hiippakunta	Yhteensä
Kansakoulunopettaja ³⁹⁸	26	17	4	47
Kiertokoulunopettaja ³⁹⁹	6	1	1	8
Talollinen	1	–	–	1
Saarnaaja ⁴⁰⁰	3	4	1	8
Itsellinen	–	1	1	2
Oppilas/koululainen	4	–	–	4
Konttoristi	2	–	–	2
Käsityöläinen ⁴⁰¹	3	1	–	4
Muu / ei tiedossa ⁴⁰²	1	2	–	3
Hakijoita yhteensä	46	26	7	79

³⁹⁷ Esimerkiksi Johan Athanasius Roos oli ensimmäisessä hakemuksessaan ”entinen lukiolainen”, toisessa telegrafistioppilas ja lopulta telegrafisti. KAT TTA, F I j; 1 AD 1011/1883; AD 207/1884; AD 1352/1885.

³⁹⁸ Tässä kategoriassa ovat kaikki kansakoulunopettajan nimikkeellä toimineet hakijat riippumatta siitä, olivatko nämä valmistuneet kansakoulunopettajaseminaarista. Lisäksi olen laskenut mukaan ’kansakoulunopettajakokelaat’ sekä hakijat, joiden ainoa ammattinimike on ’entinen kansakoulunopettaja’.

³⁹⁹ Olen laskenut kiertokoulunopettajien joukkoon myös kiertävän koulumestarin A. O. Sundholmin.

⁴⁰⁰ Kategoria pitää sisällään myös lähetyuskoulussa opiskelleet hakijat, joilta ei mainita muuta ammattinimikettä.

⁴⁰¹ Tähän kategoriaan on laskettu ammattinimikkeet nahkuri, suutari ja suutarimestari sekä puutarhuri.

⁴⁰² Turun arkkihiippakunnassa muihin ammattinimikkeisiin kuului yksi filosofian maisteri ja Porvoon hiippakunnassa yksi vankilanopettaja, joka oli valmistunut Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarista. Kotkan alueelle saarnalupaa tiedustelleen August Lindholmin ammattinimike ei käy ilmi Porvoon tuomiokapitulin aineistosta, mutta hänestä ainakin tuli maallikkosaarnaaja. *Kotka*-lehdessä julkaistiin heinäkuussa 1885 ilmoitus, jossa lähetyssaarnaaja (*missionären*) August Lindholm ilmoitti pitävänsä ruotsinkielisiä saarnoja Kotkan lähetyskappelissa. *Kotka* 4.7.1885, 1.

Kaikista hakijoista kansakoulunopettajat muodostivat ylivoimaisesti suurimman yksittäisen ammattiryhmän. Vuosina 1870–1896 saarnalupaa anoneista miehistä noin 60 prosenttia⁴⁰³ ilmoitti ammatikseen 'kansakoulunopettaja'. Useimmat tämän nimikkeen alla kulkevista hakijoista olivat valmistuneet tai vähintäänkin opiskelleet kansakoulunopettajaseminaarissa.⁴⁰⁴ Koska Suomen seminaareista ensimmäinen eli Jyväskylän nelivuotinen kansakoulunopettajakoulutus oli aloittanut toimintansa vasta vuonna 1863, on etenkin varhaisimpien hakijoiden joukossa myös muin perustein opettajan pestiin pätevyityneitä. Vuosisadan loppupuolella kansakoulunopettajan pätevyysvaatimukseksi asetettiin kansakoulunopettajaseminaari.⁴⁰⁵

Kansakoulunopettajien lisäksi saarnaluvan hakijoissa oli kiertokoulun eli kirkollisen alkeiskoulun opettajia. Päätoimisia kiertokoulunopettajia oli ensimmäisen sukupolven hakijoissa kahdeksan, minkä lisäksi muutamalla miehellä oli kokemusta kiertokoulun opettamisesta toisen toimen ohessa.⁴⁰⁶

---

⁴⁰³ Hakijoissa oli yhteensä 46 kansakoulunopettajaa. Tämä lukema saadaan, kun huomioidaan, että kansakoulunopettaja Simo Hirvonen anoi lupaa samanaikaisesti kahdessa hiippakunnassa.

⁴⁰⁴ Seitsemästä aineistoissa esiintyvistä kansakoulunopettajasta ei ole seminaaritietoja. Tiedot puuttuvat K. H. Alinista, A. A. Härðhista, Juho Jäykästä, A. E. Kuhlströmistä, Edvard Olsonista, Aron Pitkäsestä ja Anders Turusesta. Muiden kansakoulunopettajien taustaa koskevat tiedot ovat peräisin saarnalupahakemuksista sekä kansakoulunopettajaseminaarien matrikkeleista. *Jyväskylän seminaari 1863–1937: muistojulkaisu* (1937); *Sortavalan – Itä-Suomen seminaari 1880–1960: jublajulkaisu* (1960); *Nykarleby seminarium: matrikel 1873–1971* (1984).

⁴⁰⁵ Säädös tuli voimaan maaseudulla vuonna 1880 ja kaupungeissa vuonna 1890. Rantala 2011, 267.

⁴⁰⁶ Porvoon hiippakunnassa saarnalupaa hakeneeseen Ferdinand Enqvistiin viitataan lähteissä joskus kiertokoulunopettajana, mutta useimmiten itsellisenä. Sylvester Kettunen oli kiertokoulunopettaja, mutta saarnaluvan hakemisen aikaan hän toimi kolportöörinä.

KUVA 1. Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarissa vuonna 1863 opintonsa aloittaneet miehet poseeraavat ryhmäkuvassa. Vuonna 1874 saarnalupatutkinnon suorittanut Olaus Kempas istuu eturivin vasemmassa reunassa. Antti Tarkkanen (saarnalupa vuonna 1872) on keskimmaisessä rivissä toinen oikealta. Lähde: Historian kuvakokoelma HK19200507:33 / Museovirasto. Lisenssi: CC BY 4.0.

Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarissa opiskelleet hakijat korostuvat saarnalupa-aineistossa: seminaarista valmistuneita saarnaluvan hakijoita on yhteensä 29. Kun uusia sekä suomen- että ruotsinkielisiä kansakoulunopettajaseminaareja perustettiin 1800-luvun loppupuolella, ilmaantui myös niistä saarnaluvan hakijoita (liite B). Osa Jyväskylän seminaarin kasvateista haki saarnalupaa pian valmistumisen jälkeen, osa vasta myöhemmin ja muutamat kesken opintojen. Liki jokaiselta vuosikurssilta ainakin yksi valmistunut anoi saarnalupaa. Kansakoulunopettajia koskeneet ihanteet selittänevät osaltaan, miksi niin moni opettaja tavoitteli saarnalupatutkintoa.⁴⁰⁷ Jukka Rantalan mukaan viranhoidon ulkopuolinen toiminta katsottiin opettajalle yhtä tärkeäksi kuin itse opetustyö.⁴⁰⁸ Saarnalupakirjan turvin opettajan oli oletettavasti helpompaa tarttua erilaisiin julkisiin hengellisiin aktiviteetteihin. Lisäksi kansakoulut tiloina tarjosivat luontevan paikan esimerkiksi hartauskokouksille. Koulut rakennettiin usein seuduille, joilla ei välttämättä ollut omaa kirkkoa tai rukoushuonetta ja joista oli pitkä matka emäseurakunnan kirkolle. Opettajille oli myös tarjolla saarnaajan ja opettajan yhdistelmävirkoja, joihin nimitettävältä yleensä edellytettiin saarnalupaa.⁴⁰⁹

Työllistymistoiveista on merkkejä myös muiden kuin kansakoulunopettajien hakeuksissa. Puutarhuri Kaarlo Aukusti Oksanen ilmoitti vuonna 1887 Turun tuomiokapitulille haluavansa toimia saarnaajana ”etupäässä Siperiassa”.⁴¹⁰ Oksanen näyttää suunnitelleen alan vaihtoa ja havitelleen katekeetan paikkaa Verhne Sujetukin siirtokunnassa Siperiassa. Siirtokunnan asukkaat olivat suomalaisia vankeja, joiden sielunhoidosta ja opetuksesta huolehtivat pappi ja katekeetta.⁴¹¹ Saarnalupatutkinnon

---

⁴⁰⁷ Kansakoulunopettajien määrään saarnaluvan hakijoissa on kiinnitetty aiemminkin huomiota. Esimerkiksi *Opettajain lehdessä* todettiin vuonna 1920, että etenkin kansakoululaitoksen alkuaikoina suuri osa kansakoulunopettajista oli jatkanut opintojaan saarnalupatutkinnon muodossa. Sortavalan seminaaria tutkinut Jussi Isosaari laskee saarnalupatutkinnon ”muiden kuin yliopistollisten opintojen” kategoriaan. *Opettajain lehti* 37/1920, 1; Isosaari 1989, 59. Myös kansakoulunopettajamatrikkeleista löytyy usein tieto suoritetusta saarnalupatutkinnosta.

⁴⁰⁸ Rantala 2011, 280.

⁴⁰⁹ Näistä viroista tarkemmin luvussa 4.2.

⁴¹⁰ KAT TTA, F I j:1, AD 949/1887.

⁴¹¹ Juntunen 1983, etenkin 109; Heikkilä 1985, 175–177. Saarnalupaa vuonna 1910 hakenut Wilhelm Juntunen toimi Siperian suomalaisten katekeettana 1900-luvun alussa. Juntunen 1983, 66. Katekeetan tointa hoiti myös Pietari Toikka, josta tarkemmin luvussa 6.4. Toikasta myös Juntunen 1983, 121–122.

suorittamisesta lienee ollut etua myös Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen kolportööreinä toimineille miehille. Yhdistys kannusti hakemaan saarnalupaa, ja kehotusta seuraamalla miehet saattoivat parantaa mahdollisuuksiaan jatkaa yhdistyksen työssä. Määräaikaisen kolportöörikirjan⁴¹² uusimiseen vaikuttivat toki muutkin tekijät, mutta saarnalupatutkinnon suorittamisesta ei varmasti ollut kolportöörille haittaa. Muutama saarnaluvan hakija ilmaisi haluavansa harjoitella lupakirjan avulla papin toimeen.⁴¹³ Tällaisessa tapauksessa saarnalupatutkinto toimi eräänlaisena astinlautana kohti papin uraa.

Saarnaluvan anojien uskonnollisista käsityksistä on vaikea antaa kattavia tietoja, sillä hakijat eivät yleensä korostaneet kuuluvansa johonkin tiettyyn uskonsuuntaan. Mustakallion mukaan Kuopion hiippakunnan hakijoiden joukossa ei ollut 1800-luvulla yhtään lestadiolaista saarnaajaa.⁴¹⁴ En ole tunnistanut lestadiolaisia saarnaajia myöskään Turun tai Porvoon hiippakuntien hakijoista. Saarnalupaa anoi myös yksi tunnettu vapaakirkollinen vaikuttaja, Constantin Boije af Gennäs [vastedes Boije]. Boijen ensi kosketus vapaakirkollisiin tuli nuorena miehenä Ruotsissa, minne hän oli muuttanut opiskellakseen lähetyssaarnaajaksi Evankelisen Isänmaansäätiön lähetyuskoulussa. Opinnot jäivät kuitenkin terveyssyistä kesken. Palattuaan Suomeen vuonna 1874 Boije alkoi saarnata Uudenmaan ruotsinkielisissä piireissä. Vapaakirkollisen liikkeen työhön hänet siunattiin Ruotsissa kesällä 1875.⁴¹⁵ Saarnalupatutkinnon Boije suoritti Porvoon tuomiokapitulissa saman vuoden marraskuussa.⁴¹⁶

Elsa Könösen mukaan Porvoon piispa F. L. Schauman oli rohkaissut Boijea lukemaan itsensä papiksi, mutta kun tämä ei osoittanut asiaan kiinnostusta, piispa kehotti suorittamaan ainakin saarnalupatutkinnon.⁴¹⁷ Lisäksi Boije toimi

---

⁴¹² Aluksi kolportöörikirja oli voimassa joko kolme tai kuusi kuukautta kerrallaan, mutta 1900-luvulla se alettiin myöntää kokonaiseksi vuodeksi. Koskeniemi 1964, 58.

⁴¹³ KAT TTA, F I j: 1 AD 751/1870 (Kuhlström) ja AD 343/1873 (Rostedt).

⁴¹⁴ Mustakallio 2019, 28–29.

⁴¹⁵ Juva 1960, 66–69; Könönen 1964, 26, 33–34; Nieminen 1989, 37–38; Heikkilä 2010. Markku Heikkilä arvelee, että eroon lähetyuskoulusta vaikuttivat myös siteet vapaakirkollisen Svenska Missionsförbundetin jäseniin. Heikkilä 2010.

⁴¹⁶ KAH PTA, Ca: 182, Tkl:n ptk. 30.11.1875, § 3; Ej 1:1 SD 12/30 1875.

⁴¹⁷ Könönen 1964, 34–35.

Evankeliumiyhdistyksen kirjamyynnä ja Piipiseuran raamattukaupan hoitajana 1870-luvulla.⁴¹⁸ Myös kansakoulunopettaja Antti Tarkkasesta tuli vapaakirkollinen saarnaaja, mutta vasta paljon saarnalupatutkinnon suorittamisen jälkeen. Ennen vapaakirkollisuuteen liittymistä Tarkkanen kuului evankeliseen liikkeeseen, ja hän myös levitti Evankeliumiyhdistyksen kirjoja.⁴¹⁹

Evankeliseen liikkeeseen kuuluvat miehet on suhteellisen helppo tunnistaa saarnaluvan hakijoista liikettä koskevan laajan tutkimuskirjallisuuden ansiosta.⁴²⁰ Lisäksi moni miehistä työskenteli saarnaluvan hakemisen aikaan Evankeliumiyhdistyksen hyväksi joko kirjanmyynnä, asiamiehenä tai kolportöörinä, mikä käy ilmi hakemusten liitteistä. Yhdistys kiinnitti vain harvoja maallikoita kokopäiväiseen saarnatoimeen, sillä miesten ei haluttu hylkäävän maallista kutsumustaan. Usein saarnatoimen rinnalla oli harjoitettava jotain toista päätoimista ammattia jo yksin taloudellisista syistä. Kolportöörien palkka riippui saarnaajan kokemuksesta sekä matkojen tiheydestä. Päivärahan lisäksi he saivat provision myymistään kirjoista.⁴²¹ Useimmat saarnalupaa hakeneet kolportöörit ovat ilmoittaneet saarnalupahakemuksissaan jonkin toisen ammattinimikkeen kuin saarnaajan. Ensimmäiset kolportöörit – Albert Oskar Sundholm, G. W. Rask, A. Boberg ja K. G. Norrgren – kutsuttiin yhdistyksen työhön vuonna 1874. Heistä vain Sundholm haki tuomiokapitulin saarnalupaa. Hän suoritti tutkinnon vuonna 1872 Porvoon tuomiokapitulissa. Saarnamatkoja Sundholm oli kuitenkin tehnyt jo pidemmän aikaa.⁴²² Muihin varhaisen vaiheen

---

⁴¹⁸ Koskenniemen mukaan Boije oli pyrkinyt vuonna 1874, vuosi ennen saarnaluvan anomista, Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen kolportööriksi. Boijea ei otettu saarnaajaksi, mutta hän sai kirjanmyyntiluvan. Koskenniemi 1964, 75; Koskenniemi 1967, 46. Piipiseurasta Kakkuri 2015, 209.

⁴¹⁹ Rapila 1960, 156; Seppo 1987, 260; Saarihahti 1999, 17, 19; Numminen 2011, 59–60. Antti Tarkkasen perintöä on muisteltu runsaasti muun muassa sanoma- ja aikakauslehdissä. Niissä on yleensä virheellisesti väitetty, että Tarkkanen suoritti saarnalupatutkinnon jo vuonna 1870.

⁴²⁰ Koskenniemen tutkimukset ovat auttaneet hakijoiden tunnistamisessa evankelisiksi. Koskenniemi 1964, 1967, 1984, 2008.

⁴²¹ Kansanaho 1960, 237; Koskenniemi 1964, 67, 73–74.

⁴²² KAH PTA, Ej 1:1 AD 42/1872. Myös muut kolportööreiksi kutsutut miehet olivat harjoittaneet aluksi itsenäistä saarnatoimintaa. Koskenniemi 1964, 15–16, 90.

kolportööreihin ja saarnaluvan hakijoihin lukeutuivat Johannes Wirén, Gustaf Roos ja Kaarlo Rahikainen.⁴²³

Vuosina 1874–1896 Evankeliumiyhdistyksen kolportööreiksi otettiin yhteensä 40 miestä. Heistä jotkut palvelivat yhdistystä vuosikaudet, toiset vain lyhyen aikaa.⁴²⁴ Miehistä yhteensä kaksitoista⁴²⁵ haki tuomiokapitulin saarnalupaa vuosina 1870–1896 joko Turun arkkhiippakunnassa tai Porvoon hiippakunnassa; Kuopion hiippakunnan ensimmäisen sukupolven hakijoilla ei ollut tunnettuja yhteyksiä Evankeliumiyhdistykseen. Vain viisi miestä oli saarnalupaa hakiessaan yhdistyksen kolportöörinä.⁴²⁶ Saarnaluvan hakemisajankohtaan vaikutti esimerkiksi hakijan elämäntilanne ja se, oliko tällä aikaa tutkintoon vaadittujen kokeiden suorittamiseen. Evankeliumiyhdistys myös kutsui saarnaajikseen 1870- ja 1880-luvuilla suhteellisen vähän miehiä, joten kolportöörikirjaa saattoi joutua odottamaan useita vuosia.

Evankeliumiyhdistyksen saarnaajien ja kirjanmyyjien lisäksi saarnalupaa anoivat myös muut saarnatoimessa kokeneet miehet. Lähetysaarnaajat Pietari Kurvinen ja Karl Leonard Tolonen saivat saarnaluvan Porvoon tuomiokapitulilta vuonna 1876.⁴²⁷ Molemmat olivat valmistuneet Suomen Lähetysseuran lähetyskoulun ensimmäiseltä vuosikurssilta ja viettäneet vuosia lähetystyössä Ambomaalla.⁴²⁸

---

⁴²³ Rahikaisesta tuli vuonna 1879 yhdistyksen vakinainen työntekijä, kun hänet nimitettiin yliasiamiehen assistentiksi. Koskenniemi 1964, 79. Roos oli Wirénin eno. Wirénistä ja Roosista evankelisen liikkeen saarnaajina ja myöhemmin myös Evankeliumiyhdistyksen kolportöörinä Wirén 1943, etenkin. Evankeliseen liikkeeseen kuuluneista saarnaluvan hakijoista myös Takala 1948, passim.

⁴²⁴ Kansanaho 1960, 237–238; Koskenniemi 1964, 52–52, 89–95, 99–101, 111–113, 121–124, 126–129.

⁴²⁵ A. O. Sundholm (saarnalupahakemus 1872, kolportöörikirja 1874), Johannes Wirén (1884/1875), Antti Tarkkanen (1871/1876), K. J. Rahikainen (1873/1879), Jaakko Kolonen (1870 ja 1872/1883), Johannes Waris (1884/1885), Antti Juntto (1892/1887), G. A. Heinonen (1891/1889), H. I. Westerlund (1891 ja 1905/1891), Ferdinand Enqvist (1887/1893), Juho Haavisto (1889/1893) ja K. G. Alkman (1895 ja 1896/1895). Tiedot perustuvat saarnaluvan hakijoita koskevaan tietokantaani sekä Koskenniemen tutkimuksiin. Koskenniemi 1964, 1967 ja 2008. Näistä kahdestatoista miehestä valtaosa suoritti saarnalupatutkinnon onnistuneesti, mutta Koskenniemi nimeää vuonna 2008 julkaistussa saarnaajamatrikkelissaan heistä vain osan saarnaluvan saaneiksi.

⁴²⁶ J. Wirén, A. Juntto, G. A. Heinonen (Wakaa), H. I. Westerlund (Veriö) ja K. G. Alkman.

⁴²⁷ KAH PTA, Ca: 183 Tklin ptk. 27.12.1876, § 26; Dh: 1, 27.12.1876.

⁴²⁸ Peltola 1958, passim. Ambomaa sijaitsi nykyisen Namibian alueella.

Lähetyskoulun nelivuotisen koulutuksen käyneinä Kurvinen ja Tolonen erosivat selvästi muista saarnaluvan anojista, joilla oli kenties kokemusta saarnatoimesta mutta ei muodollista koulutusta siihen. Tuomiokapitulिन saarnalupa palveli Kurvista ja Tolosta kahdella tapaa: toisaalta se toimi muodollisena tunnustuksena näiden kiistattomasta kokemuksesta saarna- ja opetustoimessa, toisaalta lupa oli edellytyksenä kotimaassa tehtävälle julistustyölle. Keisari Aleksanteri II oli antanut Porvooon tuomiokapitulille valtuutuksen vihkiä lähetyskoulun käyneet miehet toimittamaan pappisvirkaa tietyllä, keisarikunnan ulkopuolisella lähetyskentällä.⁴²⁹ Ollessaan ulkomailla lähetysaarnajat olivat papin asemassa, mutta kotimaassa heitä kohdeltiin maallikoina.

Kurvisen ja Tolosen ei tarvinnut suorittaa saarnalupatutkintoon normaalisti kuuluvia suullisia ja kirjallisia kokeita, vaan tuomiokapituli luotti miesten taitoihin.⁴³⁰ Kurvisen ja Tolosen poikkeukselliseen saarnalupahakemukseen vaikutti sekin, että miehet olivat ensimmäisiä kotimaahan palanneita lähetysaarnajia, jotka jäivät Lähetysseuran palvelukseen. Molemmat toimivat opettajina lähetyskoulussa sekä kiersivät seurakunnissa tekemässä lähetysasiaa tunnetuksi.⁴³¹ Jotkut entiset lähetysaarnajat muuttivat Yhdysvaltoihin tai Ruotsiin papin viran toivossa. Vain harvat päätyivät yliopistoon ja sitä kautta papiksi kotimaahan – lähetysaarnajaksi pyrkivät olivat yleensä matalasti koulutettuja, joten tie yliopistoon ei auennut heille helposti.⁴³² Saarnaluvan hakijoiden ensimmäisen tai toisen sukupolven joukossa ei näy muita kotimaahan

---

⁴²⁹ Kansanaho 1978, 191.

⁴³⁰ Tuomiokapituli oli kuulustellut Tolosta ja Kurvista vuonna 1868 ennen kuin piispa vihki heidät lähetyskentälle. KAH PTA, Ca: 183 Tklin ptk. 27.12.1876, § 26. Lähetyskoulusta valmistuvat suorittivat tutkinnon raamatunselitysoyissa, kirkkohistoriassa, symboliikassa ja dogmatiikassa sekä antoivat saarna- ja opetusnäytteet. Tuomiokapituli testasi saarnaajien osaamista homiletiikassa (saarnaopissa) sekä kateketiikassa ja liturgiikassa. Remes 1993, 119–120, 376 (viite 110).

⁴³¹ Remes 1993, 196, 219, 279–280.

⁴³² Kansanaho 1978, 192; Remes 1993, 103–107, 276–278. Teologisen tutkinnon suorittanutta lähetysaarnajaa ei enää vihitty uudestaan virkaan, sillä lähetysaarnajana saatu vihkiminen katsottiin ordinaatioksi.

palanneita lähetyssaarnaajia. Tämän vuoksi en ole laskenut – Kurvista ja Tolosta lukuun ottamatta – entisiä lähetyssaarnaajia saarnaluvan anojien lukumäärään.⁴³³

Kotimaahan palanneiden lähetyssaarnaajien lisäksi saarnaoikeus voitiin myöntää miehelle, joka oli valmistunut lähetyuskoulusta mutta jäänyt Suomeen. 1860-luvun lopulla Lähetysseura valmistautui vihkimään uusia lähetyssaarnaajia ja lähettämään nämä Afrikkaan, mutta keisari ei antanut siihen lupaa. Piispa Schauman tarjoutui kuitenkin suorittamaan lähetyuskoulusta valmistuneille yksityisen kuulustelun, jonka jälkeen nämä saivat avustaa pappeja kotimaassa.⁴³⁴ Ratkaisu hyödytti sekä papistoa että ulkomaankomennusta vaille jääneitä lähetyssaarnaajia. Taloudellisten vaikeuksien vuoksi Lähetysseuralla ei ollut muutenkaan ollut varaa lähettää kaikkia valmistuneita heti lähetyskentälle. Oli myös havaittu, ettei kaikilla opiskelijoilla ollut ulkomaantyöhön tarvittavaa kielitaitoa. Papit maksoivat itse lähetyssaarnaaja-apulaistensa palkan. Yhtä lähetyuskoulun käynyttä Lapinlahden kappalainen Klas Weisell oli pyytänyt virallisesti papistonapulaiseksi, mutta tähän tuomiokapituli ja Lapinlahden kirkkoherra eivät suostuneet: lähetyuskoulu oli kirkosta erillinen organisaatio, eikä sen käyneillä ollut lupaa toimia pappina kotimaassa.⁴³⁵

Lähetyuskoulusta saatujen apulaisten tilanne osoittaa, että kirkon instituutio hyväksyi maallikkotyövoiman käytön, mutta vain paikallistasolla ja epävirallisesti. Kotimaahan jääneistä lähetyssaarnaajista ei ole saarnalupa-aineistossa merkkejä, minkä vuoksi en ole laskenut heitä mukaan tilastoihini.⁴³⁶ Kansanahon mukaan Lähetysseurassa tehtiin vuonna 1869 periaatepäätös, jonka mukaan seura saattoi kouluttaa maallikkoapulaisia paikallisseurakuntien tarpeisiin. Koulutuksensa päätteeksi apulaiset

---

⁴³³ Lähetysseuran kirjeessä Kurviselle ja Toloselle pyydetään selkeästi lupakirjaa (*tillståndsbref*) kotimaassa saarnaamiseen. Lisäksi Porvoon tuomiokapituli mainitsi kirkkolain 106. pykälän Kurvista ja Tolosta koskevassa päätöksessään. KAH PTA, Ca: 183 Tklin ptk. 27.12.1876, § 26. Lähetyssaarnaajia kuitenkin mainitaan vuosi-ilmoituksissa, joissa kirkkoherrat kertoivat seurakunnassa liikkuneista saarnaluvan saaneista.

⁴³⁴ Remes 1993, 204–205.

⁴³⁵ Remes 1993, 141, 204–207.

⁴³⁶ Poikkeuksen muodostavat kaksi 1900-luvulla lähetyuskoulusta valmistunutta miestä, J. Soininen ja K. Puusaari, joiden saamasta saarnaluvasta oli tuomiokapitulin pöytäkirjoissa selvä merkintä.

suorittaisivat saarnalupatutkinnon tuomiokapitulissa. Kiinnostuneita ei kuitenkaan tuolloin ilmaantunut.⁴³⁷

Saarnalupatutkinto kiinnittyi Lähetysseraan myös toisella tavalla: ensimmäisen sukupolven hakijoiden joukossa oli neljä miestä, jotka pyrkivät lähetysskouluun tuloksetta. Tässä kontekstissa saarnalupatutkinto näyttäytyy mahdollisuutena saavuttaa astetta virallisempi asema saarnaajana, vaikka alkuperäinen unelma lähetyssaarnaajan urasta ei toteutunut. Lähetysskouluun ja saarnaluvan hakemisen välissä miehet olivat ehtineet hankkia itselleen muun leipätyön, jonka ohessa saarnaamista saattoi harjoittaa.⁴³⁸ On myös muistettava, ettei lähetysskouluun otettu lainkaan uusia oppilaita vuosina 1872–1880 ja 1886–1890 seuran huonon taloustilanteen vuoksi. Ylipäänsä koulutettaviksi voitiin ottaa vain pieni osa hakijoista: pelkästään vuosina 1859–1867 lähetysskoulua lähestyi 77 miestä, jotka toivoivat pääsevänsä lähetyssaarnaajiksi. Lähetysskoulun ensimmäiselle vuosikurssille valittiin vain neljätoista opiskelijaa.⁴³⁹ Toisin sanoen oli paljon sellaisia, jotka joutuivat etsimään saarnatoimintaa muualta.

Saarnalupatutkinnon tavoittelua puolsi myös se, että tutkinnon hakuvaatimukset eivät olleet yhtä tiukat kuin lähetysskoulussa. Koulun 1860-luvulla julkaistuissa hakuohjeissa oli jonkin verran vaihtelua, mutta niissä muun muassa vaadittiin hakijalta hyvää tietoa kristinopin kappaleissa, herännyttä omatuntoa, hyvää kirjoitus- ja lukutaitoa sekä halua, toisin sanoen kutsumusta, tulla lähetyssaarnaajaksi. Lisäksi hakijan oli oltava terveydeltään vankka ja maineeltaan puhdas. Monet saarnaluvan anojat olivat lähetysskouluun yksinkertaisesti liian vanhoja: koulun ensimmäisen vuosikurssin hakijoilta edellytettiin alle 25 vuoden ikää.⁴⁴⁰ Vuonna 1870 uudistetuissa

---

⁴³⁷ Kansanaho 1960, 228–229.

⁴³⁸ Aron Pitkästä, Ferdinand Enqvistiä, Henrik Ivar Westerlundia (myöh. Veriö) ja Karl Gustaf Alkmania (myöh. Kaipio) ei hyväksytty koulun oppilaisiksi. Alkman pyrki lähetysskouluun vasta saarnalupatutkinnon suorittamisen jälkeen, mutta muut anoivat saarnalupaa saatuaan Lähetysserailta hylkäävän päätöksen. Pitkänen (ent. Lång) 1863/1872, Westerlund 1880/1891, Enqvist 1881/1887, Alkman 1897/1895. KA SLA, Ee, Mieslähetysskouluun pyrkineiden hakemukset (1861–1895).

⁴³⁹ Saarilahti 1989, 80; Remes 1993, 104–107, 150, 206, 276, 281.

⁴⁴⁰ Kouluun oltiin aluksi valmiita ottamaan jopa 15-vuotiaita poikia. Vuonna 1868 lähetysskouluun pyrkivän alaikäraja korotettiin 18 vuoteen, ja vuonna 1880 julkaistuissa ohjeissa se oli 20 vuotta. Remes 1993, 103, 201, 276.

hakuvaatimuksissa vaadittiin myös, ettei lähetyssaarnaajaksi mielivä saanut olla naimisissa tai edes kihloissa. Lisäksi tämän piti olla kansakoulun käynyt sekä kykenevä oppimaan vieraita kieliä. Nämäkin kriteerit olisivat tuottaneet ongelmia monille saarnalupaa anoneille miehille. Lähetyškoulun hakuohjeet muuttuivat jonkin verran ajan myötä. Vuoden 1880 ohjeissa kouluun pyrkiville ei enää asetettu tiukkoja ennakkokoulutusvaatimuksia. Hakijan piti toimittaa seuralle muun muassa papintodistus, jonkun Lähetyšseuran johtoon kuuluvan suositus ja lyhyt elämäkerta, jossa hakija kertoi halustaan tulla lähetyšsaarnaajaksi. Hakijoiden yläikäraja oli kuitenkin ennallaan.⁴⁴¹

Vaikka saarnalupatutkinnon ja lähetyškoulun vaatimuksissa oli joitakin yhteneväisyyksiä, kuten kristinopin perustietojen hallinta sekä hyvä maine, saarnalupa oli huomattavasti useamman ulottuvilla kuin lähetyšsaarnaajan ura. Lisäksi saarnalupatutkinto oli helpompi suorittaa kuin kuusi vuotta kestänyt lähetyšsaarnaajakoulu. Saarnalupaa anoivat myös lähetyškoulun keskeyttäneet oppilaat, joita oli hakijoiden ensimmäisessä sukupolvessa seitsemän.⁴⁴² Opinnot lähetyškoulussa päättyivät erisyistä. Opiskelija voitiin todeta sopimattomaksi lähetyštoimeen luonteensa takia. Hänellä saattoi olla vaikeuksia oppia kieliä tai seurata opetusta puutteellisten alkutietojen vuoksi. Lisäksi opinnot keskeytyivät terveysongelmien vuoksi.⁴⁴³ Gabriel Ikonen, Karl Henrik Alinin ja Erik Pöystin opinnot päättyivät lähetyškoulun taloudellisten ongelmien vuoksi. Kaikki kolme hakeutuivat tämän jälkeen kansakoulunopettajiksi ja hakivat saarnalupaa.⁴⁴⁴

---

⁴⁴¹ Remes 1993, 201–203, 276.

⁴⁴² Nämä seitsemän miestä olivat Anders (Antti) Turunen, Erik Juntunen (myöh. Frans Erik Öhde), Leander Severin Widgren, Karl Henrik Alin, Gabriel Ikonen, Erik Pöysti ja Pietari Kankkunen. Heidän opinnoistaan lähetyškoulussa Remes 1993, passim. Saarnalupahakemuksista tämän tutkimuksen liite A.

⁴⁴³ Remes 1993, 103, 113, 278, 373 (viite 33).

⁴⁴⁴ Ikosesta KAH PTA, Ca: 181 Tklin ptk. 13.1.1874, § 17; Alinista KAT TTA, A I: 120 Tklin ptk. 10.7.1890, § 35; Pöystistä KAH PTA, Ca: 179 Tklin ptk. 9.9.1872, § 15.

3.2 Hakuprosessi ja vakuuttamisen keinot

Tuomiokapitulit pyrkivät etsimään saarnaluvan hakijoiden joukosta kirkollis- ja kristillismielisiä miehiä, jotka olisivat taidoiltaan ja elämäntavoiltaan soveliaita ottamaan osaa seurakunnan saarna- ja opetustoimeen. Hakijan soveltuvuuden arviointiin vaikuttivat kirkkolain ja tuomiokapitulin jäsenten henkilökohtaisten käsitysten lisäksi pappein- ja kirkolliskokouksissa sekä lehdistössä käydyt keskustelut maallikkosaarnaajista. Hakemuksen käsittelyssä painoi myös se, oliko maallikkoapulaiselle tarvetta hakijan kotiseurakunnassa. Tulkitseen saarnaluvan hakuprosessia foucault'laisena hallinnan tekniikkana, jossa kirkon instituutio pyrki toimimaan julkisen saarnatoimen portinvartijana. Portista kerran kulkenut oli toiminnastaan vastuussa tuomiokapitulille. Koska saarnaluvan saaneet eivät olleet kirkon virallisia työntekijöitä, näiden valvonta oli pitkälti paikallisseurakuntien pappien kapitulille välittämien ja julkisuuteen levinneiden tietojen varassa.

Saarnalupahakemusta voi tarkastella tuomiokapitulin ja saarnaluvan hakijan välisenä kohtaamisena, jossa kapitulin jäsenet edustivat kirkon auktoriteettia ja pappissäädyn vanhaa valta-asemaa. Myös erot koulutustasossa asettivat hakijat ja kapitulin jäsenet epäsuhtaiseen valta-asetelmaan. Hakijoilla oli kuitenkin mahdollisuus vaikuttaa kapituliiin erilaisin argumentein. Samanaikaisesti hakemukset olivat viestintää kapitulien jäsenten sekä mainetodistuksia ja suosituksia laatineiden pappien välillä: vaikka tuomiokapituli teki lopullisen päätöksen hakemuksen kohtalosta, pystyivät papit vaikuttamaan arvioillaan anomuksen menestykseen. Kapitulit olivat myös velvollisia katsomaan, ettei saarnalupaa myönnetty henkilölle, joka voisi vaikuttaa seurakunnassa vahingollisesti.

Saarnalupahakemuksia arvioivat hiippakuntien tuomiokapitulit, joiden kokoonpanoon kuului aina piispa, tuomiorovasti eli tuomiokirkkoseurakunnan kirkkoherra sekä kaksi pappisasessoria. Piispa oli kirkkolain mukaan tuomiokapitulin puheenjohtaja ja tuomiorovasti varapuheenjohtaja. Asessoreilta, jotka valmistelivat tuomiokapitulissa esiteltäviä asioita, edellytettiin harjaantuneisuutta kirkollisissa asioissa sekä

tieteellistä osaamista.⁴⁴⁵ Kapitulilla oli myös notaari sekä lainoppinut sihteeri, jonka tehtävänä oli esimerkiksi pöytäkirjojen laatiminen. Kirkkolain mukaan sihteerillä ei ollut kapitulin istunnoissa ”pysyvää istunto- ja puhelupaa”,⁴⁴⁶ eikä ole selvää, onko hän aina ottaneet osaa saarnalupa-anomusten arviointiin.⁴⁴⁷ Hakemusten käsittely ja kokeiden järjestäminen vaati tuomiokapitulिन jäseniltä aikaa ja vaivaa. Mikäli saarnaluvan hakija oli kapitulille ennestään täysin tuntematon, joutuivat kapitulin jäsenet tekemään päätöksensä hakemuksen sekä hakijan koemenestyksen perusteella. Prosessin kesto oli yleensä mitattava kuukausissa, joskus vuosissa, jos hakija ei heti päässyt tuomiokapitulin kokeisiin.

Tuomiokapitulien jäsenistössä oli tutkittavana aikana sekä vaihtuvuutta että pysyvyyttä. Asessorit valittiin kolmeksi vuodeksi kerrallaan, mutta tuomiorovastit ja piispat pysyivät tehtävässään pidempään, piispat yleensä kuolemaansa saakka. Saarnaluvan hakijoiden ensimmäisen sukupolven aikana arkkipiispan virkaa hoiti ensin Edvard Bergenheim (virassa 1850–1884), jota seurasi piispanistuimelle Thorsten Thure Renvall (1885–1898).⁴⁴⁸ Porvoon hiippakunnan päänä toimi piispa F. L. Schauman vuoteen 1878 asti. Hänen jälkeensä virkaan valittiin A. J. Hornborg (1878–1883), J. V. Johnsson (1884) ja Carl Henrik Alopæus (1885–1892). Vuonna 1892 Porvoon piispaksi astui Herman Råbergh, joka pysyi virassa aina vuoteen 1920 asti.⁴⁴⁹ Kuopion hiippakunnan piispoina toimivat ensimmäisen hakijasukupolven aikaan Robert Valentin Frosterus ja Gustaf Johansson.⁴⁵⁰ Tuomiokapitulien sisällä tapahtui myös siirtymiä yhdestä tehtävästä toiseen, kuten asessorista tuomiorovastiksi ja tuomiorovastista piispaksi.⁴⁵¹ Saarnalupajärjestelmän ja hakijoiden kannalta tämä tarkoitti sitä,

---

⁴⁴⁵ Asessoreilla piti olla joko teologian lisensiaatin tutkinto tai ylempi pastoraalitutkinto. Asessorit valitsi hiippakunnan vakinaisissa viroissa oleva papisto. Murtorinne 1992, 227.

⁴⁴⁶ KL 1869, § 385, 389.

⁴⁴⁷ Tuomiokapitulien jäsenet ovat tehneet joidenkin hakemusten kansilehdille merkintöjä esimerkiksi hakijan laatiman ainekirjoituksen laadusta. Välillä merkintöjen tekijänä on myös sihteeri.

⁴⁴⁸ Kortekangas 1976, 393, 396.

⁴⁴⁹ Heikkilä 1985, 159–162; Tiensuu 2005, 236–237; Murtorinne 2012a, 226.

⁴⁵⁰ Mustakallio 2009a, 34, 161, 168.

⁴⁵¹ Esimerkiksi Gustaf Dahlberg toimi ensin asessorina Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulissa vuosina 1879–1882 ja 1888–1891, sitten tuomiorovastina 1891–1906. Kortekangas 1976, 407, 410.

että anomuksia arvioimassa oli usein sellaisia miehiä, joilla oli vuosien ja jopa vuosikymmenten kokemusta saarnalupatutkintojärjestelmästä.

Tuomiokapitulien jäsenet edustivat erilaisia teologisia ja opillisia suuntia, ja näillä oli eriäviä käsityksiä kirkon tehtävästä yhteiskunnassa sekä maallikkojen toimialasta seurakunnassa. Esimerkiksi arkkipiispa T. T. Renvall, Turun tuomiokapitulin asessori Josua Johansson, Kuopion piispa Gustaf Johansson, Kuopion tuomiorovasti Johannes Schwartzberg sekä Porvoon hiippakunnan tuomiokapitulin asessorina, Porvoon tuomiorovastina ja lopulta piispana toiminut Anders Johan Hornborg kuuluivat beekiläiseen suuntaukseen.⁴⁵² Evankelista suuntaa edustivat muiden muassa Turun asessorina ja tuomiorovastina toiminut Gustaf Dahlberg sekä Kuopion pitkäaikainen tuomiorovasti Aron Gustaf Borg (virassa 1857–1883).⁴⁵³ Myös asessorit Karl Jakob Helander ja Antero Warelius kuuluivat evankeliseen liikkeeseen.⁴⁵⁴ Porvoon piispa Alopaeus oli allianssihenkinen ja suhtautui sallivasti evankelioivaan herätyskristillisyyteen.

Myös maallikkosaarnaajia koskevissa näkemyksissä oli tuomiokapitulien sisällä eroja. Esimerkiksi Borg oli mukana vuoden 1876 kirkolliskokouksen valiokunnassa, joka asettui vastustamaan maallikkosaarnan rajoittamista. Turun tuomiorovastina vuosina 1886–1889 toiminut F. W. G. Hjelt puolestaan esitti pappein- ja kirkolliskokouksissa lukuisia kriittisiä huomioita kiertävistä saarnaajista. Tämän tutkimuksen puitteissa ei ole ollut mahdollista eikä mielekäästä perehtyä syvällisesti jokaisen kapitulin jäsenen näkemyksiin. Erilaisten näkemysten vaikutusta yksittäisiin saarnalupahakemuksiin

---

⁴⁵² Kortekangas 1976, 410; Toiviainen 2005, 51; Tyynilä 2007; Mustakallio 2009a, 188–190, 508, liite 5. Josua Johansson oli Turun asessorina 1891–1897. Hornborg toimi Porvoon tuomiokapitulin asessorina 1870–1873 ja 1876–1878, tuomiorovastina vuonna 1878 ja piispana 1878–1883. Johannes Schwartzberg oli Kuopion tuomiorovastina 1893–1900 ja asessorina 1900–1902.

⁴⁵³ Borg ei allekirjoittanut Evankeliumiyhdistyksen perustamisanomusta, koska oli aiemmin vastustanut sisälähetysyhdistyksen perustamista ja halusi olla johdonmukainen. Hän liittyi myöhemmin Evankeliumiyhdistyksen jäseneksi. Kansanaho 1960, 235.

⁴⁵⁴ Karl Jakob Helander toimi Turun tuomiokapitulin asessorina 1870–1879. Antero Warelius oli Turun asessorina kahdesti, ensin 1870–1873 ja toistamiseen 1879–1888. Helander, Jakob Helander ja Warelius, Antero: Suomen papisto 1800–1920 -verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022 (viitattu 20.2.2023); Koskenniemi 2001, 142, 150.

olisi myös vaikea arvioida, sillä istuntopöytäkirjoissa ilmoitetaan yleensä vain hakemuksen lopputulos, ei siihen johtanutta keskustelua.

Saarnalupahakemus koostui hakijan laatimasta hakemuskirjeestä, kirkkoherran antamasta mainetodistuksesta sekä erilaisista suosituksista ja todistuksista, jotka tarjosivat tietoja hakijan koulutuksesta, käytännön työkokemuksesta ja luonteesta. Suosituksia antoivat esimerkiksi aiemmat tai silloiset työnantajat sekä hakijalle tutut papit.⁴⁵⁵ Mainetodistuksia laatineet papit käyttivät hyväksi mieltämistään hakijoista sellaisia ilmaisuja kuin ”kirkollinen”, ”uskossaan raitis” ja ”lahkolaisuuksista vapaa”. Tällainen pappien välinen viestintä palveli sekä tuomiokapitulia että paikallisseurakuntaa: kapitulituli sai arvokkaita vihjeitä hakijan taustasta, ja paikallisseurakunnan pappi pääsi vaikuttamaan siihen, kenelle saarna-oikeus seurakunnassa myönnettiin.

Koska saarnaluvan saanut maallikko asettui kristinuskon opettajaksi ja julistajaksi papin rinnalle, oli luvan hakijan kelpoisuutta arvioitava myös tämän osoittaman esimerkin kautta – kirkon tunnustaman maallikkosaarnaajan täytyi olla esikuvana muille seurakuntalaisille ja tunnettu kristillisestä elämästään. Pohjimmiltaan kyse oli siitä, heijastuiko saarnalupaa hakevan uskonnollinen vakaumus tämän elämäntapoihin tuomiokapitulitulin oikeaksi katsomalla tavalla. Pastori Elis Bergroth linjasi *Vartijassa* vuonna 1888, että saarnaluvan antamisesta voi kyllä olla kirkolle hyötyä, kunhan pidettiin huolta, ”ettei mikään tylsämielinen, mikään juoppo tai muu yhteiskunnan hylky sitä saa”.⁴⁵⁶ Kirkkolaki asetti myös papeille samankaltaisia, joskin yksityiskohdaisempia kelpoisuusvaatimuksia. Papiksi aikovan oli oltava puhdasniminen ja hyvämaineinen sekä tunnettu jumaliseksi ja kristilliseksi elämässään. Lisäksi papin oli oltava vähintään 22-vuotias, yliopistossa papiksi koulutettu ja ”ei vaivatun sellaisella taudilla taikka virheellä ja vialla jäsenissä, puheessa tahi aistimissa”, josta voisi olla haittaa viran toimittamisessa.⁴⁵⁷

---

⁴⁵⁵ Suosituksia ei ole aina laadittu nimenomaan saarnalupa mielessä. Jos suositus oli pyydetty esimerkiksi entiseltä työnantajalta, saattoi sen kirjoittamisen ja saarnalupahakemuksen lähettämisen välissä olla useita vuosia.

⁴⁵⁶ *Vartija* 5/1888, 174.

⁴⁵⁷ KL 1869, § 108.

Saarnaluvan hakijoiden puolesta puhuivat pappien ja työnantajien lisäksi myös seurakuntalaiset. Kansakoulunopettaja Henrik Ivar Westerlundilla oli tarjota Turun tuomiokapitulille vuonna 1891 erityisen vaikuttava suosituskirje. Jalasjärven seurakunnan kirkkoraati oli kokoustanut ilman Westerlundia ja päättänyt suosittaa tätä saarnaluvan saajaksi, koska tämä "uskonnonopettamisessa on puhdas ja kirkkomme tunnustusta noudattava sekä erityisissä hartaudentiloissa on Jumalan sanan harjoituksia uskollisesti ja menestyksellä johtanut [-]".⁴⁵⁸ Nahkuri Fredrik Sievisellä puolestaan oli liittää hakemukseensa kotikylänsä jäsenten laatima suosituskirje. Talonpoika Wih-tor ja Annaliisa Isakkila todistivat, että Sievinen oli helmikuussa 1884 pitänyt raamatunselityksiä ja puheita Nastolan seudun kyläkunnissa.

[-] on hän oppinsa ja neuvonsa perustanut raamattuun, niin ettei hän ole väärin opettanut eikä kansaa väärään johdatettu, vaan opetuksensa on ollut raamatun kanssa yhtäpitävä ja käytöksensä muutoin ollut hyvä. [-] Myöskin Ahtialan kylässä on [-] pitänyt puheita raamatun alalta ja neuvonut ihmisiä autuuden tielle yksinkertaisesti selittäen. Sen kyläkunta hartaudessa hyväksyi.⁴⁵⁹

Sievisellä oli suositus myös talollinen Aleksanteri Aholalta, jonka kotona nahkuri oli ollut kotiopettajana ja saarnaajana kahdeksan kuukauden ajan. Ahola todisti Sievisen pitäneen hartausrukouksia joka aamu ja ilta sekä opettaneen talon lapsia lukemaan lasten katekismusta ja Raamattua. Lisäksi Sievinen oli pitänyt pyhäisin raamatunselityksiä. Myös paikalliset papit olivat antaneet Sievisen toiminnalle siunauksensa.⁴⁶⁰

Saarnalupahakemukseen ei edellytetty selvitystä hakijan uskonnollisesta heräämisestä tai laajoja perusteluja luvan hakemisen syistä. Osa hakijoista kertoi motiiveistaan runsaammin, toiset antoivat todistusten ja suositusten puhua puolestaan. Vaikka hakemuskirjeiden muoto ja pituus vaihtelivat, niistä oli kuitenkin tunnistettavissa joitakin toistuvia kaavoja. Hakijoiden käyttämät argumentit kertovat niistä odotuksista, joita sekä hakijoilla että tuomiokapitulilla oli saarnalupaa ja maallikkosaarnaajatointa kohtaan. Hakuprosessin aikana selvisi, kuinka hyvin nämä näkemykset kohtasivat, tai

---

⁴⁵⁸ KAT TTA, F I j:1, AD 870/1891.

⁴⁵⁹ KAT TTA, F I j:1, AD 541/1889.

⁴⁶⁰ KAT TTA, F I j:1, AD 541/1889.

Pirjo Markkola mukailen – osasivatko saarnaluvan anojat ”puhua uskontoa” tavalla, joka oli päättäjille tunnistettava ja mieluinen.⁴⁶¹

Useat saarnaluvan anojat kertoivat olevansa hurskaita miehiä, jotka tunsivat Jumalan kutsuvan heitä saarnatoimeen. Eletyn uskonnon näkökulmasta katsottuna voidaan ajatella, että saarnatoimeen pyrkiminen oli hakijoille uskon teko, keino palvella Jumalaa muuallakin kuin kodin piirissä. Esimerkiksi itsellinen Kusti Korhonen kirjoitti Kuopion tuomiokapitulille vuonna 1894 näin:

Koska minulla on sisällinen halu tehdä työtä jumalan valtakunnan hyväksi niin pyytän korkea arvoisalta Tuomiokapitulilta lupaa seurakunnan palvelijan tointa harjoittaakseni jumalan sanan ja rakkauten palveluksella jota varten tarjoutun korkea arvoisan Tuomio kapitulin etessä suorittamaan ne tutkinnot ja koket jotka mainitun toimen saamiseksi vaatitan.⁴⁶²

Hakijat varoivat kuitenkin antamasta sisäiselle kutsulle liian suurta painoarvoa, sillä maallikkosaarnaaja liikkui huoneentaulun maailman harmaalla alueella. Moni luvan anoja korosti kuuntelevansa sisäisen kutsun lisäksi myös pappeja ja olevansa halukas asettumaan kirkolliseen valvontaan. Papin saarnaviran kunnioittamisesta viestivät esimerkiksi maininnat olemisesta käytettävissä ”tarpeen mukaan” tai silloin, kun pappeja ei ollut saatavilla – hakija ei ollut hylkäämässä maallista kutsumustaan saarnaamisen vuoksi.

Osa hakijoista korosti, että haki saarnalupaa papiston, seurakuntalaisten tai molempien kehotuksesta. Tämän voi ajatella sekä ulkoisena kutsuna että osoituksena hakijan soveltuvuudesta saarnatoimeen. Hakija ei tavoitellut saarnalupaa vain omasta halustaan eikä etsinyt siitä kunniaa itselleen, vaan hän vastasi muiden esittämiin toiveisiin. Kansakoulunopettaja Gustaa Wilhelm Ceder kertoi Porvoon hiippakunnan tuomiokapitulille vuonna 1874 hakevansa saarnalupaa ”omasta sisällisestä halustani kuin myöskin seurakuntalaisten kehotuksesta”.⁴⁶³ Kiertokoulunopettaja Johan (Juho) Lehtonen puolestaan toivoi vuonna 1882 Turun tuomiokapitulilta saarnalupaa,

---

⁴⁶¹ Markkola on tarkastellut ”uskonnon puhumista” diakonissalaitokseen hakeneiden naisten kautta. Markkola 2000a; Markkola 2022a, 28–29.

⁴⁶² KAO OTA, Ea: 161, KD 877/1894. Kirjoitusmuoto alkuperäinen.

⁴⁶³ KAH PTA, E j 1:1, SD 1844/1874.

koska halusi noudattaa "seurakuntamme kunnioitetun kappalaisemme ja muiden kristittyjen kehoituksia". Lehtonen kertoi jo pitäneensä muiden pyynnöstä raamatunselityksiä Turun kaupungin lähetysluoneessa.⁴⁶⁴ Entinen lähetyskoulun oppilas Pietari Kankkunen uskaltautui anomaan saarnalupaa vuonna 1887, "varsinkin kuin useammat arvoisasta papistosta ovat minua siihen kehoittaneet". Papit olivat myös luvanneet ottaa Kankkusen apulaisekseen saarnaluvan saamisen jälkeen.⁴⁶⁵

Saarnaaja-opettajille (ks. luku 4.2) saarnaluvan hakeminen oli tarpeen viran hoitamisen kannalta, mutta myös tällaiseen toimeen pyrkivien miesten hakemuksissa voitiin korostaa muita syitä luvan anomiseen. Esimerkiksi kansakoulunopettaja Simo Hirvonen punoi Turun tuomiokapitulille vuonna 1882 lähettämässään hakemuksessa yhteen pappien puutteen (tarvediskurssi), sananjulistamisen tärkeyden kristitylle (tasaveroisuusdiskurssi) ja saarnaaja-opettajan viran velvoittavuuden (kutsudiskurssi sekä sisäisen että ulkoisen kutsun muodossa):

Kun Jumalan sanan julistaminen ja levittäminen on kullekin kristitylle varsin tärkeä asia, ja kun useasti ilmaantuu tilaisuuksia, joissa varsinaisia pappia puuttuen tarvitsisi muidenkin julkisesti selittää tuota ijankaikkista, katoamatonta totuutta, sekä minä kun nykyään olen opettajatoimeni ohessa velvoitettu yllä sanottuun asiaan, rohkenen täten siis nöyrimmästi anoa, että [-] tuomiokapituli [-] antaisi minulle luvan isänmaassamme pappien puutteen ilmaantuessa julistaa Jumalan sanaa saarnaamalla ja raamatunselityksillä.⁴⁶⁶

Hirvonen kuului niihin harvoihin saarnaluvan hakijoihin, jotka nostivat hakemuksessaan esiin kristityn oikeuden ja velvollisuuden julistaa sanaa. Vaikka Hirvonen otti huomiollaan kantaa tasaveroisuusdiskurssiin, hän korosti haluavansa saarnata vain "varsinaisten pappien" puuttuessa. Hengellisen pappeuden sijaan saarnaluvan hakijat vetosivat yleensä pappien avun tarpeeseen ja haluunsa tukea kirkkoa. Tasaveroisuusdiskurssi tuli paremmin esiin pappein- ja kirkolliskokouksissa ja muissa julkisissa keskusteluissa.

---

⁴⁶⁴ KAT TTA, F I j: 1 AD 852/1882.

⁴⁶⁵ KAT TTA, F I j: 1 AD 933/1887.

⁴⁶⁶ KAT TTA, F I j: 1 AD 1053/1882.

Opettajien saarnalupatoiveisiin vaikuttivat myös opettajakunnan sisällä käydyt keskustelut. Vuonna 1872 järjestetyssä kansakoulunopettajien kokouksessa⁴⁶⁷ pohdittiin, olisiko toivottavaa, että opettajat sivistivät kansaa "pitämällä raamatunselityksiä, yleistajuisia luentoja, lähetyksrukouksia sekä muilla toimilla kristillisen rakkauden palveluksessa". Mielipiteet jakautuivat. Mallikoulunopettajatar Göösin mielestä opettajien olisi parasta pysyä varsinaisessa toimessaan, vaikka monet olivatkin ryhtyneet pitämään luentoja ja saarnoja. Muutamat puhujat kuitenkin vaativat "maallikoille vapaampaa tointa kirkollisella alalla" – tosin vain papiston luvalla. "Vapaammalla toimella" lienee tarkoitettu raamatunselitysten ja saarnojen pitämistä. Kirkkoherra Elis Bergroth ehdotti, että ennen raamatunselityksien pitämistä kansakoulunopettajan olisi suoritettava samanlainen näyte "kuin pappien on täytynyt tehdä". Bergroth rinnasti tuomiokapitulun edessä suoritettavan pappistutkinnon maallikon saarnalupatutkintoon. Lopulta kokous päätti, että opettaja voisi pitää raamatunselityksiä lapsille mutta sallia myös muiden, etenkin lasten vanhempien tulla niitä kuulemaan. Mikäli raamatunselitykset kuuluivat opettajan virkaan, hän sai niitä pitää asiaomaisten pappien luvalla.⁴⁶⁸

Kokouksen päätöstä voi luonnehtia monitulkintaiseksi: raamatunselitysten pitäminen koululla oli sallittua, mutta toisaalta virkaan kuuluvien raamatunselitysten pitämiseen oli pyydettyä papin suostumus. Kansakoulunopettaja Erik Kauppisen saarnalupahakemus Porvoon tuomiokapitulille vuodelta 1875 kertoo tilanteen hämmäntävyydestä:

[–] kun olen sunnuntai iltoina pitänyt kouluhuoneessani hartaushetkiä eli yksinkertaisia Raamatun tulkinnoita, vaikka v. 1872 Jyväskylässä pidetty kansakoulukokous sen kielsi, muutoin kuin Herra Piispan erityisellä luvalla; niin voidakseni tässä tärkeässä asiassa oikein osata, rohkenen nöyrimmässä alamaisuudessa anoa lupaa [–] ja jos mahdollista saada lupaa pitää yksinkertaisia Raamatun selityksiä kansakoulussa ja hätätilassa saarnata.⁴⁶⁹

Opettaja toisin sanoen katsoi toimineensa väärin ja etsi nyt oikeutusta hengelliselle työlleen. Kauppinen oli pitänyt hartaushetkiä sisäisen kutsumuksensa ja

---

⁴⁶⁷ Kokouksia pidettiin kolmen vuoden välein vuodesta 1869 alkaen. Valtonen 2009, 42.

⁴⁶⁸ *Uusi Suometar* 1.7.1872, 1.

⁴⁶⁹ KAH PTA, Ej 1:1, SD 6/43 1874.

mahdollisesti seurakuntalaisten pyynnöstä, mutta tultuaan tietoiseksi ulkoisen kutsun – saarnalupatutkinnon – vaatimuksesta, hän muutti toimintaansa. Kauppisen saarnalupahakemuksen suosituksista käy ilmi, että tämä oli pitänyt raamatunselityksiä ja hartaushetkiä myös ollessaan opettajana Konginkankaalla vuosina 1868–1869.⁴⁷⁰ Uuden kirkkolain voimaan tulo, johon opettajien kokouskin oletettavasti liittyi, sai Kauppisen kuitenkin miettimään toimintaansa uudella tavalla. Kokous ei loppuläsnunnossaan edellyttänyt nimenomaan tuomiokapitulिन saarnalupatutkinnon suorittamista, vaikka kirkkoherra Bergroth olikin tätä ehdottanut. Kauppinen näyttää kuitenkin kokeneen varmemmaksi kääntyä piispan ja tuomiokapitulिन puoleen.

Saarnalupaa havittelevat pyrkivät vakuuttamaan tuomiokapitulिन sopivuudestaan korostamalla uskonsa kirkollisuutta. Voidaan olettaa, että hakijat olivat ainakin jollain tasolla selvillä niistä kiistoista, joita pappein- ja kirkolliskokouksissa käytiin kiertävän maallikkosaarnaajatoimen vuoksi. Hakijat olivat myös voineet itse kohdata maallikkosaarnaajia, joskaan tästä ei ole hakemuksissa suoria mainintoja. Kiertokoulunopettaja Johan Lehtonen alleviivasi luterilaisuuttaan Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulille vuonna 1882. Lehtonen kertoi hakevansa saarnalupaa ”oman sydämellisen halunsa” ja ”Jumalan sanan nöyrää viljelystä” kohtaan tuntemansa rakkauden vuoksi. Kiertokoulunopettaja halusi saarnata ”lahkottomassa mielessä P. Raamatun ja Uskontunnustuskirjain perustuksella”.⁴⁷¹ Lehtosen tavoin monet hakijat pyrkivät esittämään itsensä tuomiokapitulille mahdollisimman nöyrinä ja saarnatoimeen vakavasti suhtautuvina henkilöinä. Kansakoulunopettaja Jaakko Kolonen vakuutti Turun tuomiokapitulille vuonna 1872, että oli harkinnut saarnaluvan anomista huolella:

Rohkenen myös nöyryydessä vakuuttaa Korkia-arvoista Tuomiokapitulia siitä, etten missään kevytmielisyydessä tahi perään ajattelemattomuudessa etsi eli pyydä mainittua lupaa, sillä minä tiedän mitä Pyhä Raamattu puhuu opettajain kutsumuksesta, virasta ja myös kovasta edesvastauksesta seuraavissa [Raamatun] paikoissa [-].⁴⁷²

---

⁴⁷⁰ KAH PTA, Ej 1:1, SD 6/43 1874.

⁴⁷¹ KAT TTA, F I j: 1, AD 852/1882.

⁴⁷² KAT TTA, F I j: 1, AD 923/1872.

Kolanen kertoi ymmärtävänsä, että olisi saarnatoimestaan vastuussa Kaikkivaltiaalle ja ottavansa siksi ”sydämellisellä pelvolla [pelolla] ja Jumalan tykö huutamisella” saarnaluvan vastaan, mikäli tuomiokapituli sen hänelle tahtoi antaa.⁴⁷³ Kiertokoulunopettaja Gustaf Markus Grönlund anoi saarnalupaa vuonna 1885 voidakseen toimia kristillisen seurakunnan rakennukseksi ja olla papistolle avuksi sen virkatoimissa, ”eritäänkin tarpeen tullessa ja muutoinkin, koska niin sopii”. Grönlund korosti haluavansa ”ojentaa itsensä nöyrimmästi” kirkkolain ja tuomiokapitulin alaisuuteen.⁴⁷⁴ Valtasuhteiden kannalta tilanne oli mielenkiintoinen: asettumalla nöyrästi tuomiokapitulin – ja Jumalan – alaisuuteen maallikon oli mahdollista saada itselleen lisää valtaa. Saarnaluvan hakijat elivät uskontoa itselleen merkityksellisellä tavalla, joka pyrittiin hakemuksissa pukemaan myös kirkkoa tyydyttävään muotoon.

Vakuuttamisen keinoksi voidaan laskea myös hakijan aikaisemman saarna- tai opetustoiminnan esittely. Kirkkolain muotoilu jätti jossain määrin avoimeksi, missä tilanteissa ja missä määrin maallikoiden oli mahdollista ottaa osaa kristinuskon opettamiseen ennen saarnaluvan saamista. Monella saarnaluvan hakijalla oli kuitenkin ennestään kokemusta esimerkiksi raamatunselitysten ja hartauspuheiden pitämisestä. Niissä saarnalupa ei ollut välttämätön, paitsi jos puheita pidettiin kirkossa tai käytettiin kirkollisen opetuksen välineenä. Jotkut saarnaluvan hakijat olivat saaneet hoidattakseen myös muita seurakunnan hengelliseen tilaan vaikuttavia tehtäviä. Yläneen kirkkoherra J. G. F. Laurén todisti kansakoulunopettaja Mikkel Koskisen ottaneen osaa lukukinkereille papiston apulaisena ja pitäneen seurakunnassa hengellisiä luentoja. Koskisen puolesta lienee puhunut sekin, että hän oli kuulunut kahden vuoden ajan seurakunnan kirkkoneuvostoon.⁴⁷⁵ Alajärven kirkkoherra Josua Johanssonin mukaan kiertokoulunopettaja Lauri Härkönen puolestaan oli pitänyt luentoja lastenkasvatuksesta ja kristinopin kappaleista, joihin hänellä näytti olevan ”kykyä ja taitoa”.⁴⁷⁶

---

⁴⁷³ KAT TTA, F I j: 1, AD 923/1872.

⁴⁷⁴ KAT TTA, F I j: 1, AD 604/1885.

⁴⁷⁵ KAT TTA F I j: 1, AD 873/1883.

⁴⁷⁶ KAT TTA, F I j:1, AD 948/1887.

Aikaisempaa työkokemusta kuvatessaan hakijan piti tasapainoilla kutsu- ja tarvedis-
kurssin välillä: saarnaluvan anojalle oli edullista osoittaa, että seurakunnan pappi oli
jo turvautunut hänen apuunsa. Esimerkiksi kinkereillä avustaminen tai kristinuskon
perusteiden opettaminen lapsille olivat tehtäviä, joissa maallikon apuun turvautumi-
nen oli tavallista. Laajan saarnakokemuksen julkituomisen kanssa kannatti sen sijaan
olla varovainen, varsinkin, jos julistamista oli harjoitettu omatoimisilla saarnamat-
koilla. Tuomiokapitulille ei kannattanut antaa vaikutelmaa, ettei hakija ollut kaivan-
nut papiston hyväksyntää toiminnalleen.

Tuomiokapitulit mittasivat saarnaluvan anojien tietoja suullisilla ja kirjallisilla ko-
keilla. Kokeiden käytännön järjestämisessä oli sekä hiippakunta-, aikakausi- että ha-
kijakohtaista vaihtelua. Saarnalupatutkinnon alkuajoilta kokeiden sisällöstä ei ole ai-
van tarkkaa tietoa. Porvoon tuomiokapitulin pöytäkirjoissa vuodelta 1871 kerrotaan,
että kansakoulunopettaja Anders Turunen sai saarnaluvan pidettyään raamatunseli-
tyksen (*bibelförklaring*) ja tultuaan kuulustelluksi Raamatun tuntemuksessa (*bibelkuns-
kap*).⁴⁷⁷ Myös Porvoossa vuonna 1884 tutkintonsa suorittanut Johannes Wirén oli
pitänyt raamatunselityksen kapitulin edessä sekä suorittanut muita kokeita, joilla oli
koeteltu hänen ymmärrystään Jumalan sanasta.⁴⁷⁸ Kuopion hiippakunnan tuomioka-
pituli puolestaan testasi vuonna 1896 saarnaaja ja kiertokoulunopettaja Sylvester
Kettusen osaamista yleisessä Raamatun tiedossa, kirkkohistoriassa, käytännöllisessä
jumaluusopissa, katekismuksen kyselemisessä sekä Raamatun selittämisessä.⁴⁷⁹

Koevaatimusten ja hakukäytäntöjen yhtenäistämistä suunniteltiin ensimmäisen ker-
ran vuonna pidetyssä 1891 piispainkokouksessa. Piispainkokouksiin ottivat osaa piis-
pat sekä osa tuomiokapitulien asessoreista ja tuomiorovasteista. Lisäksi mukana saat-
toi olla muita pappeja ja maallisen vallan edustajia.⁴⁸⁰ Vuoden 1891 kokouksen

---

⁴⁷⁷ KAT TTA, A I: 101 Tkln ptk. 12.8.1871 (ei pykälää).

⁴⁷⁸ KAH PTA, Ca: 191 Tklin ptk. 17.9.1884, § 27.

⁴⁷⁹ KAO OTA, Ca: 45 Tklin ptk. 15.4.1896, § 33; Mustakallio 2019, 26, 30; Mustakallio 2022, 108–
109, 118–119.

⁴⁸⁰ Vuonna 1891 pidetty piispainkokous oli ensimmäinen laatuaan. Tarve tuomiokapitulien väliseen
neuvonpitoon nousi tarpeesta kehittää kirkon hallintoa ja keskustella yhteiskunnallisesta murroksesta.

osanottajat⁴⁸¹ keskustelivat siitä, ”minkälaisia vaatimuksia kristinopin eri tiedehaarojen tuntemisessa pidettäisiin kohtuullisena panna niille henkilöille, jotka K. L:n 106 §:n nojalla tuomiokapitulilta pyytävät saarnalupaa, ’venia concionandi’”. Koska mainitussa pykälässä saarnaluvan saaneista puhuttiin pappistutkinnon suorittaneiden, papiksi vihittyjen ja ylioppilastutkinnon suorittaneiden rinnalla, osa kokouksen osanottajista katsoi kohtuulliseksi, että hakijoilta edellytettäisiin samaa uskonnon tietomäärää kuin ylioppilastutkintoon valmistautuvilta. Toisten mielestä hakijoiden taas olisi käytävä sama kurssi kuin niiden ylioppilaiden, jotka suorittivat yliopiston teologisen päästötutkinnon approbatur-arvosanalla. Raamatun alkukielten tuntemista hakijoilta ei kuitenkaan edellytettäisi. Asia oli kokouksen osanottajien mielestä kuitenkin vielä selvittämätön, joten aihe jätettiin odottamaan myöhempiä keskusteluja.⁴⁸²

Ehdotetut koevaatimukset olisivat käytännössä tehneet saarnaluvan tavoittelemisen mahdolliseksi useimmille hakijoille. Ensimmäisen sukupolven hakijoissa oli vain muutamia ylioppilastutkinnon suorittaneita miehiä. Ylioppilastutkinnon uudistuksessa vuonna 1874 tutkinnon osiksi oli määrätty kirjallinen äidinkielen koe, johon sisältyi esseekirjoitus ja käännös äidinkielestä latinaan tai vaihtoehtoisesti venäjään, ranskaan tai saksaan. Lisäksi ylioppilaiden piti laatia käännös äidinkielestä toiselle kotimaiselle kielelle. Suullisissa kokeissa aineina olivat uskonto, historia, matematiikka ja kolme vierasta kieltä, yleensä latina, kreikka ja saksa, mutta näistä kaksi oli mahdollista korvata ranskalla tai venäjällä. Tutkintojärjestelmä oli liki samassa muodossa voimassa vuoteen 1917.⁴⁸³ ”Teologisella päästötutkinnolla” piispainkokous lienee tarkoittanut ylioppilaiden preliminääritutkintoa, joka oli otettu käyttöön viisi vuotta aiemmin. Tutkintoon kuului heprean ja kreikan, yleisen uskonnon- ja

---

Kokoukset olivat aluksi tuomiokapitulienväliseen epäviralliseen neuvotteluun ja yhteydenpitoon tarkoitettuja tapaamisia. Vuonna 1908 piispainkokousten pitämisestä määrättiin kirkkolaissa. Nieminen 2008, 15–19, 22. Varhaisia piispainkokouksia kutsutaan tutkimuskirjallisuudessa yleensä tuomiokapitulienvälisiin neuvottelukokouksiksi, mutta selkeyden vuoksi puhun tässä ainoastaan piispainkokouksista.

⁴⁸¹ Vuoden 1891 tapaamisessa olivat läsnä arkkipiispa T. T. Renvall, piispat C. H. Alopaeus ja Gustaf Johansson, rovastit V. L. Helander, A. O. Törnudd, G. L. Stenbäck, Frans Nordlund, Gustaf Nordström, A. W. Lyra ja H. E. Schroderus, kirkkoherrat Niilo Karlsberg ja K. A. Schroderus sekä senaatin kirkollisasiain päällikkö Z. Yrjö-Koskinen ja esittelijäsihteeri, sotarovasti Gustaf Rancken.

⁴⁸² *Piispainkokousten pöytäkirjat ajalta 17.5.1891–5.2.1909*, 8–9; Mustakallo 2019, 26.

⁴⁸³ Esimerkiksi kokeiden ajankohtaan tehtiin vuosien aikana pieniä muutoksia. Kaarninen & Kaarninen 2002, 84–85, 148–152.

kulttuurihistorian sekä psykologian ja filosofian kurssit ja latina, jos sitä ei ollut opiskellut oppikoulussa.⁴⁸⁴

Vaikka useimmilta saarnaluvan hakijoilta puuttui ylioppilas- tai preliminääritutkinnon edellyttämiä taitoja, osa hakijoista oli suorittanut oma-aloitteisia opintoja saarnalupatutkintoa varten. Aron Pitkäsen vuonna 1872 lähettämän saarnalupa-anomuksen liitteenä oli suosituskirje professori A. W. Ingmanilta, joka todisti tämän suorittaneen ahkerasti raamattuopintoja.⁴⁸⁵ Turun tuomiokapitulilta saarnalupaa toistamiseen vuonna 1896 hakeneella August Wilhelm Laurénilla puolestaan oli todistus yksityisestä tutkinnosta ”katekeetan tutkintoa varten”. Tenttijänä oli toiminut kappalainen K. E. Ramstedt, joka kertoi tavanneensa Laurénia noin puolen vuoden ajan kerran tai kaksi kertaa viikossa ja kuulustelleensa tätä kirkkohistorian, dogmatiikan ja Raamatun tuntemuksessa. Laurénin taidot kappalainen arvioi paikoin välttäviksi, paikoin tyydyttäväiksi.⁴⁸⁶ Valmistavia opintoja tarjosi myös Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarin uskonnon lehtori Nestori Järvinen. Kansakoulunopettajat Mikkel Koskinen ja Kaarlo Rahikainen olivat molemmat käyneet kuuntelemassa Järvisen luentoja ja suorittaneet tämän opastuksella yksityisen tutkinnon raamatunhistoriasta, katekismuksesta ja kateketiikasta. Järvinen arvioi myöntämässään todistuksissa Koskinen ja Rahikaisen taidot mainituissa aineissa sekä antoi lausunnon näiden kristinopinkäsityksen yleisestä tasosta ja luonteesta.⁴⁸⁷

1890-luvulla kaikilta saarnaluvan hakijoilta alettiin edellyttää hengellisen aineen kirjoittamista. Muutoksen taustalla oli vuoden 1892 piispainkokous, jossa keskusteltiin

---

⁴⁸⁴ Kansanaho 1963, 32; Innanen 2003, 24–25.

⁴⁸⁵ KAT TTA, F I j:1, AD 1139/1872.

⁴⁸⁶ KAT TTA, F I j:1, AD 183/1896. Ramstedt oli käyttänyt kuulusteluissa apuna Korneliuksen yleistä kirkkohistoriaa, Laurénin Suomen kirkkohistoriaa sekä Ullmanin dogmatiikkaa ja Helsingiuksen Raamatun kirjoja koskevia teoksia. Laurén oli selvästi pyrkinyt kehittämään taitojaan ensimmäisen hylkäyspäätöksen saatuaan, mutta Turun tuomiokapituli hylkäsi myös toisen hakemuksen. KAT TTA, A I: 121, 12.11.1891, § 34 ja A I: 126, 30.4.1896, § 26.

⁴⁸⁷ On mahdollista, että yksityinen tutkinto oli alun perin suoritettu jotain muuta tarkoitusta varten. Koskinen oli suorittanut tutkinnon vuonna 1879, nelisen vuotta ennen saarnalupahakemustaan. Rahikainen taas suoritti tutkinnon samana vuonna kuin haki saarnalupaa. KAT TTA, F I j:1, AD 873/1883 (Koskinen); KAH PTA, Ej 1:1, SD 412/1873 (Rahikainen).

saarnalupatutkinnon vaatimuksista. Kokous päätti, että mainetodistuksen lisäksi hakijan tuli toimittaa tuomiokapitulille hengellinen ainekirjoitus. Jos aine hyväksyttiin, hakijan oli laadittava toinen kirjoitus tuomiokapitulin jäsenen valvonnassa sekä pidettävä raamatunselitys ja katekisaatio, joihin molempiin oli edeltä käsin määrätty tekstit. Lopuksi hakija suoritti tutkinnon jumaluusopin eri osioissa erikseen määrättyjen vaatimusten mukaan.⁴⁸⁸

Ainekirjoituskäytäntö yleistyi kaikissa hiippakunnissa 1890-luvulla, mutta ei välittömästi kokouksen jälkeen. Esimerkiksi Turun tuomiokapitulin pöytäkirjoissa ensimmäinen ainekirjoitusta koskeva maininta on vuodelta 1895.⁴⁸⁹ Usein aineen lähtökohtana oli jokin tietty Raamatun jae tai tuomiokapitulin määräämä aihepiiri, kuten 'armo' tai 'sisälähetys'. Ainekirjoituksen tavoitteena oli selvittää hakijan raamatuntuntemusta ja opin tulkintaa sekä tämän kirjallisen itseilmaisun tasoa. Saarnalupaa anoneet miehet saattoivat lähettää tuomiokapitulille kirjallisia näytteitä myös omaehtoisesti.⁴⁹⁰ Kuopion hiippakunnan tuomiokapituli uudisti hakukäytäntöjään toisellakin tavalla. Kapituli alkoi vaatia hakijan kotiseurakunnan papilta lausuntoa hakijan sopivuudesta saarnaluvan saajaksi. Hakemuspapereiden lukemisen jälkeen tuomiokapituli pyysi asiassa papin lausuntoa, ja mikäli lausunto oli myönteinen, hakija eteni seuraavaan vaiheeseen. Tuomiokapituli turvautui lausuntokäytäntöön ensimmäisen keran vuonna 1895,⁴⁹¹ mutta systemaattisesti sitä käytettiin vasta 1900-luvun puolella. Mustakallion mukaan lausunnosta tuli ratkaisevan tärkeä hakemuksen etenemisen kannalta.⁴⁹²

---

⁴⁸⁸ *Piispainkokousten pöytäkirjat ajalta 17.5.1891–5.2.1909*, 16.

⁴⁸⁹ KAT TTA, A I: 125 Tklin ptk. 19.12.1895, § 21. Myös Mustakallio 2019, 26.

⁴⁹⁰ Esimerkiksi Porvoon hiippakunnan ensimmäisiin hakijoihin lukeutuva Albert Oskar Sundholm lähetti hakemuksensa liitteenä saarnanäytteen. KAH PTA, Ej 1:2, AD 42 /1872.

⁴⁹¹ Lausuntoa pyydettiin kansakoulunopettaja Juho Raappanan hakemuksen yhteydessä. KAO OTA, Ca: 44 Tklin ptk. 24.5.1895, § 2. Muista ensimmäisen sukupolven hakijoista lausuntoa ei pyydetty.

⁴⁹² Mustakallio 2019, 30.

3.3 Saarnalupahakemusten kohtalo

Saarnalupahakemuksella oli kolme mahdollista lopputulosta: hakemus hylättiin, hyväksyttiin tai hakuprosessi jäi kesken. Keskeytyneessä hakuprosessissa hakija ei toimitannut hakemuksesta puuttuvia liitteitä, kirjoittanut hänelle määrättyä ainetta tai suorittanut tutkintoon vaadittuja kokeita. Koska tutkinto edellytti tuomiokapituliin saapumista, hakijat olivat epätasa-arvoisessa asemassa – kokeiden suorittaminen oli hankalampaa niille, jotka asuivat kaukana hiippakunnan keskukselta.⁴⁹³ Matkustaminen vaati paitsi aikaa myös rahaa. Myös kokeisiin valmistautuminen saattoi tuottaa hankaluuksia, sillä hakijoilla oli erilaiset työtilanteet ja valmiudet opiskeluun. Hakuprosessit keskeytyivät myös hakijan muuttuneiden olosuhteiden vuoksi. Mikäli muutos perhe- tai työelämässä vei luvan anojan toiseen hiippakuntaan, hakuprosessi piti aloittaa uudestaan. Kerran keskeytynyt hakuprosessi ei estänyt saarnaluvan hakemista uudelleen.

Suurin osa kaikista hakijoista onnistui suorittamaan saarnalupatutkinnon. Porvoon hiippakunnassa hyväksymisprosentti oli selvästi korkeampi kuin Turussa ja Kuopiossa (taulukko 2). Olen laskenut hyväksytyjen joukkoon tapaukset, joista on selkeä merkintä joko tuomiokapitulin pöytäkirjoissa, diaareissa tai jossain muussa luotettavassa lähteessä, kuten *Suomen Kirkon Julkisissa Sanomissa*. Arkistoaineiston hajanaisuuden vuoksi on mahdollista, että keskeytyneiksi määrittämiäni hakemusten joukossa on vielä joitakin saarnaluvan saamiseen johtaneita tapauksia.

---

⁴⁹³ Samaan epäkohtaan kiinnitti huomiota myös professori August Ahlqvist vuoden 1876 kirkolliskokouksessa, kun edustajat keskustelivat julkisen saarnaamisen uskomisesta yksinomaan pappien ja saarnaluvan saaneiden vastuulle. Ahlqvist huomautti, ettei saarnaluvan hakeminen ollut kaikille yhtä helppoa, sillä omalta kotiseudulta saattoi olla kapituliin pitkä matka. Kkpk 1876, 296.

Taulukko 2. Vuosina 1870–1896 lähetettyjen saarnalupahakemusten kohtalo⁴⁹⁴ Lähde: Saarnaluvan anojia koskeva tietokanta

	Turku	Porvoo	Kuopio	Yhteensä	%-osuus hakijoista
Hyväksytyt	28	19	3	50	n. 63 %
Hylätyt	12	6	3	21	n. 27 %
Keskeytyneet	6	1	1	8	n. 10 %
Yhteensä	46	26	7	79	100 %

Porvoon tuomiokapituli myönsi saarnaluvan yli 70 prosentille kapitulia lähestyneistä hakijoista. Myös arkkhiippakunnan hakijoista yli puolet (noin 60 %) onnistui suorittamaan tutkinnon. Kuopion tuomiokapituli sen sijaan antoi saarna-oikeuden vain 43 prosentille hakijoista.⁴⁹⁵

Saarnalupahakemuksia arvioidessaan tuomiokapitulit tekivät hakijasta kokonaisarvion ja pohtivat, millaiset valmiudet tällä oli ottaa osaa saarna- ja opetustoimeen ikänsä, koulutus- ja työtaustansa ja opinkäsityksensä pohjalta. Koska kansakoulunopettajia oli ensimmäisen sukupolven hakijoissa niin runsaasti, ammattiryhmä korostui luonnollisesti myös luvan saaneiden joukossa. Opettajat menestyivät saarnaluvan hakijoina varsin hyvin: ainoastaan kuusi kansakoulunopettajan nimikkeellä hakenutta miestä sai tuomiokapitulilta hylkäävän päätöksen. Kolme neljännestä opettajahakijoista suoritti saarnalupatutkinnon.⁴⁹⁶ Osalla kokeet jäivät kesken, mihin lie-nee vaikuttanut se, että kansakoulunopettajat olivat suurimman osan vuodesta sidottuja opetukseen. Saarnalupatutkintoon kuuluvien kokeiden suorittaminen oli heille mahdollista käytännössä vain koulun loma-aikoina.

Kirkon suhde kansakoulunopettajakuntaan oli jännitteinen. Kansakouluasetus oli saanut pappissäädyn hyväksynnän, mutta vain niukasti. Kansakoululaitoksen isä Uno

⁴⁹⁴ Taulukossa on huomioitu Sylvester Kettusen kolmen hiippakunnan alueelle laajennettu saarnalupa sekä Simo Hirvosen hakemukset Porvoon ja Turun tuomiokapitulille.

⁴⁹⁵ Kuopion hakijoista myös Mustakallio 2019.

⁴⁹⁶ Hakijoissa oli yhteensä 46 kansakoulunopettajaa, kun huomioidaan, että opettaja Simo Hirvonen anoi saarnalupaa samaan aikaan sekä Turun että Porvoon tuomiokapituleilta. Kansakoulunopettajista 35 sai saarnaluvan. Simo Hirvonen sai hylkäävän päätöksen Porvoosta ja myönteisen Turusta. Olen laskenut hänet tässä hyväksytyjen joukkoon. Osa hakuprosessin keskeyttäneistä kansakoulunopettajista anoi saarnalupaa myöhemmin uudestaan.

Cygnaeus oli pappi, ja kristillinen vakaumus oli keskeisellä sijalla hänen suunnitelmissaan. Silti osa papistosta suhtautui kirkon helmasta irrotettuun koululaitokseen kriittisesti: kansakouluja pidettiin liian liberaaleina ja kykenemättöminä kasvattamaan lapsista kunnan kristittyjä. Kun Cygnaeus kuoli vuonna 1888, alkoivat papiston ja fennomaanien konservatiivit vaatia uutta kouluasetusta Cygnaeuksen liian liberaaliksi ja kapeaksi mielletyn näkemyksen vuoksi.⁴⁹⁷ Koulun tarkoitus olikin muuttunut: sen ensisijaisena tehtävänä oli opettaa sellaisia kansalaistaitoja, joita modernisoituvassa yhteiskunnassa tarvittiin.⁴⁹⁸ Marja Jalavan mukaan kansakoululaitoksen perustaminen vuonna 1866 liittyi sääty-yhteiskunnan kirkollisen kontrollivallan ja patriarkaalisen sosiaalisen järjestelmän pirstoutumiseen tilanteessa, jossa väestönkasvu ja tuotanto-olosuhteiden kehitys muuttivat elämisen malleja. Yleinen ja julkinen koululaitos syntyi ”työvoiman sosiaalistamista ja kurinalaistamista varten”. Erilaiset alkeisopetusta antavat, usein kristinuskon opetukseen keskittyvät koulut eivät enää riittäneet kasvattamaan luokkayhteiskuntaan integroituvia työntekijöitä.⁴⁹⁹

Kansakoulunopettajaseminaareissa usko oli kuitenkin kynnyskysymys. Seminaariin pyrkiviltä edellytettiin hyvää mainetta ja käytöstä sekä kristillistä ja nimenomaan kirkollista vakaumusta. Seminaarilaiset olivat jatkuvasti opettajiston valvonnassa, ja esimerkiksi juopumuksesta, vastakkaisen sukupuolen kanssa seurustelusta tai auktoriteettien uhmaamisesta saattoi saada rangaistuksen tai tulla jopa erotetuksi. Opettajien odotettiin olevan yhteiskunnan mallikansalaisia ja toimivan esikuvana muille. Kristillisuus kuului olennaisesti kansakoulunopettajan ihanteeseen. Seminaarista valmistuneiden elämää ja opetusta valvoivat kansakouluntarkastajat ja koulujen johtokunnat.⁵⁰⁰ Saarnalupaa hakeva kansakoulunopettaja oli toisin sanoen hyvin todennäköisesti sellainen hyvämaineinen ja kristillismielinen henkilö, jollaiselle tuomiokapituli

---

⁴⁹⁷ Heikkilä 1985, 74, 242–246; Valtonen 2009, 19–20; Jalava 2011, 93–94; Nikander 2011, 143–144.

⁴⁹⁸ Rantala 2003, 7–8.

⁴⁹⁹ Jalava 2011, 93. Kansakoululaitos laajeni vuosisadan lopulla, kun kunnat velvoitettiin perustamaan koulupiirejä ja rakentamaan uusia kouluja. Koulupiiriäsetus astui voimaan vuonna 1898. Heikkilä 1985, 227–229; Itälä & Autio 1993, 107.

⁵⁰⁰ Valtonen 2009, etenkin 20–21, 86–88; Rantala 2011, 274–276, 279–280, 282–285, 293–294; Nikander 2011, 148–149; Ylikotila 2021, esim. 41–49, 54. Anna-Kaisa Ylikotilan mukaan seminaarilaisia kannustettiin myös valvomaan toinen toisiaan. Ylikotila 2021, 44–46.

ja piispa saivat antaa saarnaoikeuden. Jukka Rantalan mukaan monet epäilevät papit huomasivatkin ennen pitkää, että ”kansakoulunopettaja teki työtään kristillisen lähetystyöntekijän kutsumuksella”.⁵⁰¹ Myös kirkon saarnalupa on voinut auttaa lieventämään niitä ennakkoluuloja, joita kansakoulunopettaja paikallisyhteisöön asettuessaan joskus kohtasi.

Kansakoulunopettajien kristillisyyteen kiinnitettiin huomiota myös vuoden 1876 kirkolliskokouksessa, jossa käsiteltiin anomusta oppikoulujen uskonnonopetuksen uskomisesta papeille.⁵⁰² Ennen koululaitoksen uudistamista oppikoulunopettajat ja papit olivat muodostaneet yhteisen oppisäädyn. Oppikoulunopettajien oli ollut mahdollista siirtyä opetustehtävistä suoraan papeiksi.⁵⁰³ Anomusta käsitellessään kirkolliskokous totesi, että maallikot olivat oikeutettuja ja tarpeeksi oppineita opettamaan uskontoa; pappien tärkein työala oli seurakunnassa, ei oppikouluissa. Toisaalta osa edustajista toivoi, että papit saisivat vaikuttaa oppikoulunopettajien valintaan. Kouluylihallitus oli maallikoiden johtama, mitä jotkut edustajat pitivät luonnottomana.⁵⁰⁴

Anomuksen kannattajiin lukeutui Turun tuomiorovasti T. T. Renvall. Hänen mukaansa kristillinen mieli ja hyvät tiedot kristinopista eivät vielä taanneet sitä, että uskonnonopettaja opetti luterilaisen tunnustuksen mukaisesti ja oli kirkollismielinen. Kansakoululaitoksen osalta tilanne oli Renvallin mielestä erilainen, sillä kansakoulunopettajaseminaarit pyrkivät kasvattamaan oppilaistaan ”eläviä kristityitä”.⁵⁰⁵ Renvall antoi kansakoulunopettajille tunnustusta myös Turun pappeinkokouksessa vuonna 1890. Kun kokous keskusteli sisälähetyksestä ja maallikkotoimen kehittämisestä, Renvall – nyt arkkipiispa – näki saarnalupatutkinnon parhaana keinona tuoda

---

⁵⁰¹ Rantala 2011, 283.

⁵⁰² Kkpk 1876, 228–245.

⁵⁰³ Murtorinne 1992, 56–59, 213–214; Mustakallio 2009a, 69–72. Tohtori J. G. Geitlin esitti vuoden 1876 kirkolliskokouksessa, että oppikoulunopettajilla säilyisi vanha etuoikeus päästä papiksi tuomiokapitulin edessä suoritetun kokeen jälkeen. Geitlinin mukaan kirkkolakia (109 § ja 111 §) voitiin tulkita niin, että opettajilla olisi edelleen virkansa puolesta oikeus anoa pappisvihkimystä. Kirkkolakivaliokunta puolsi mietinnössään Geitlinin tulkintaa ja ehdotti, että kirkkolakia muutettaisiin asian selventämiseksi. Esitys kuitenkin kaatui äänestyksessä. Kkpk 1876, 381–383, 781–785.

⁵⁰⁴ Kkpk 1876, 245. Kokous päätti kuitenkin äänin 38–39 olla etenemättä asiassa.

⁵⁰⁵ Kkpk 1876, 235–237.

maallikkosaarnaajien osaamista pappien ulottuville. Renvallin mielestä oli suuri etu, että merkittävä osa saarnaluvan saaneista oli kansakoulunopettajia, joilla oli hyvä tietotaso ja kristillinen mieli.⁵⁰⁶

Saarnaluvan hakijoiden ensimmäisessä sukupolvessa oli yhteensä kahdeksan päätoimista kiertokoulunopettajaa. On hieman yllättävää, että näistä kirkollisen alkukouluopetuksen asiantuntijoista ainoastaan kolme suoritti saarnalupatutkinnon. Saarnaluvan saaneita kiertokoulunopettajia yhdisti kokemus saarna- ja opetustoimesta. Albert Oskar Sundholm oli paikallisyhteisössään arvostettu ja tunnettu evankelinen saarnaaja,⁵⁰⁷ ja Gustaf Markus Grönlund oli opettanut eurajokelaisia lapsia 28 vuoden ajan,⁵⁰⁸ ja Juho Lehtosella oli kiertokoulunopettajantoimen lisäksi kokemusta raamattunselitysten pitämisestä lähetystalolla.⁵⁰⁹ Keskeytyneitä hakuprosesseja oli kaksi, ja kolmen kiertokoulunopettajan hakemus sai hylkäävän päätöksen.⁵¹⁰ Lopputulosta voi selittää kiertokoulunopettajien vaihteleva koulutustaso. Kati Mikkolan mukaan kiertokoulunopettajat olivat tiedoiltaan ja taidoiltaan heterogeeninen joukko, eivätkä opettajat välttämättä olleet oppilaitaan kovin paljon oppineempia.⁵¹¹

Tilanne oli myös kirkon tiedossa, ja vuonna 1887 järjestetyssä yksityisessä pappeinkokouksessa suunniteltiin kiertokoulunopettajia valmistavan oppilaitoksen perustamista. Laadukkaalle kirkolliselle alkuopetukselle oli tarvetta. Pastori Elis Bergrothin mukaan kansan opetusta ei voinut uskoa yksin kansakoulujen käsiin, etenkin aikana, jolloin "ajan suunta on kirkkoa vastaan". Pastorin puheissa kaikui puolustus-kanta, jolle kirkko oli asettunut 1880-luvun kirkkokriittisessä ilmapiirissä. Myös kansakoulunopettajien parissa oli Bergrothin mukaan havaittu epäkristillistä ajattelutapaa, samoin näitä kouluttavissa seminaareissa. Lehtori Jaakko Päivärinta piti

---

⁵⁰⁶ Pkpk Turku 1890, 48.

⁵⁰⁷ KAH PTA, Ej: 1, AD 42/1872, myös Wirén 1943, passim; Koskenniemi 1964, 15–16, 89–95.

⁵⁰⁸ Grönlundin kokemuksesta todisti Eurajoen kirkkoherra K. F. Rothström. KAT TTA, F I j:1, AD 604/1885.

⁵⁰⁹ KAT TTA, F I j 1:1, AD 852/1882.

⁵¹⁰ Hylkäävän päätöksen saivat M. Juvonen, Juho Kaivonen ja Ernst Lindholm. Hakuprosessi keskeytyi Herman Lehtosen ja Lauri Härkösen kohdalla.

⁵¹¹ Mikkola 2009, 159.

parhaana, etteivät kansakoulunopettajat ottaisi osaa edes kiertokoulunopettajien koulutukseen, vaan koulutus olisi yksinomaan pappien käsissä.⁵¹² Pitkällisen harkinnan jälkeen senaatti hylkäsi anomuksen, mutta tuomiokapitulit alkoivat kehittää kiertokoululaitosta oma-aloitteisesti. Ensimmäinen kiertokoulunopettajaseminaari perustettiin vuonna 1890, ja kaksi vuotta myöhemmin kiertokouluille hyväksyttiin ohjesäännöt.⁵¹³

Vaikka Turun, Porvoon ja Kuopion hiippakuntien tuomiokapitulit eivät asettaneet ensimmäisen sukupolven hakijoille virallisia pohjakoulutuskriteerejä, luvan anojien koulutustausta herätti papistossa ajoittain huolta. Porvoon pappeinkokouksessa pohdittiin vuonna 1875, miten oli suhtauduttava siihen, että saarnalupa myönnettiin vailla pohjatietoja ja sivistystä oleville henkilöille, jos samanaikaisesti puhutaan pappien sivistystason parantamisesta. Teologian tohtori A. J. Hornborgin mielestä kirkossa ja hartaustilaisuuksissa puhumisen välillä oli merkittävä ero. Oli vaarallista päästää oppimaton ihminen saarnatuoliin, ja joissakin tapauksissa saarnalupaa oli käytetty väärin. Hornborg katsoi, että mikäli saarnaluvan hakijalla oli takanaan jonkinlaisia ennakoivia opintoja – asiaa sen tarkemmin määrittelemättä – ei asiassa ollut ongelmaa. Hornborg liikkui argumentaatioissaan soveltuvuus- ja tasaveroisuusdiskurssien rajapinnoilla. Papit eivät olleet maallikkoja korkea-arvoisempia, vain kattavamman koulutuksen saaneita; jos maallikolla oli riittävät kyvyt kristinopin opettamiseen, ei häntä tullut estää astumasta saarnatuoliin. Myös tohtori O. M. Nordström piti tärkeänä, että nimenomaan kirkossa saarnaamista valvottaisiin tarkasti. Saarnalupatutkinto oli Nordströmin mielestä käytäntönä hyvä, mutta varmuuden vuoksi saarnaluvan saaneen olisi aina pyydettävä myös kirkkoherran suostumus.⁵¹⁴

---

⁵¹² Lappeenrannan pappeinkokous 1887, 6, 8–9. Myös Mustakallio 2019, 156–157. Lehtori Päivärinnan toteamus liittyi edellisenä vuonna pidettyyn kirkolliskokoukseen, jossa oli keskusteltu kiertokouluopetuksen tason nostamisesta pappien ja kansakoulunopettajien avulla. Lisäksi kiertokoululaitokselle oli päätetty anoa valtiontukea. Rovasti Järvinen toivoi kiertokoulunopettajien parempaa valmistamista virkaan, sotarovasti E. V. Pettersson ja tohtori A. E. Granfelt pyysivät kirkolliskokousta lähestymään hallitusta, jotta kiertokouluille saataisiin varoja ja ne voitaisiin saattaa parempaan kuntoon. Kkpk 1886, 111–125. Kansakoulun kritiikistä myös Juva 1956, 136–138.

⁵¹³ Heikkilä 1985, 246. Vaikka vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki lopetti kiertokoulut muodollisesti, ne pysyivät monilla seuduilla toiminnassa aina 1930-luvulle saakka. Kotilainen 2013, 133–134. Alkuopetuksesta laajemmin Hyyrö 2011.

⁵¹⁴ Kkpk Porvoo 1875, 41–42.

Saarnalupia myönnettiin yli luokka- ja koulutustasorajojen. Hakuprosessissa näyttävät kuitenkin menestyneen parhaiten sellaiset miehet, joilla oli takanaan pidempiä, mutta ei välttämättä korkeimman koulutustason opintoja. Kansakoulunopettajien lisäksi myös lähetyškoulua käyneet menestyivät hakijoina: koulussa opiskelleista seitsemästä miehestä kaikki suorittivat saarnalupatutkinnon.

Sekä lähetyškoululaisilla että kansakoulunopettajilla oli koulutuksensa puolesta hyvät valmiudet saarna- ja opetustoimeen. Uskonnon ja kasvatusopin lisäksi kansakoulunopettajaseminaareissa opiskeltiin laulua ja soittoa, joista saattoi olla hyötyä seurakunnan työssä.⁵¹⁵ Lähetyškoulun opintoihin kuului sekä lukuaineita että käytännön harjoituksia. Aluksi koulussa opiskeltiin Raamattua ja sen historiaa, uskonoppia ja äidinkieltä sekä muun muassa maantietoa, kieliä ja käsityötaitoja. Opiskelijat ottivat säännöllisesti osaa jumalanpalveluksiin sekä hartaus- ja raamatunselitystilaisuuksiin. Myöhemmin lähetysooppilaita alettiin kouluttaa muun muassa kirkkohistoriassa, lähetysoopissa, kateketiikassa ja homiletiikassa eli saarnaopissa.⁵¹⁶ Lähetyškouluun ja kansakoulunopettajaseminaariin hakeutuvien yleissivistys ei välttämättä ollut laajaa. Heli Valtosen mukaan Jyväskylän seminaarin miesopiskelijoiden alkutiedot olivat etenkin seminaarikoulutuksen alkutaipaleella heikonpuoleiset. Naisopiskelijat tulivat pääasiassa säätyläisperheistä, mutta miesopiskelijat edustivat enimmäkseen maatalous- ja käsityöläisväestöstä. Erot mies- ja naisopiskelijoiden lähtötasossa supistuivat 1900-luvulla tultaessa.⁵¹⁷ Kansakoulunopettajien tarjolle tuli vuonna 1894 myös yliopistollisia jatko-opintokursseja, joilla opettajat saattoivat esimerkiksi opiskella kasvatusoppia.⁵¹⁸

Vaikka kiertävä saarnatoimi herätti kirkon piirissä voimakasta vastustusta, matkapuhujien joukossa oli useita saarnalupatutkinnon suorittaneita maallikoita. Kahdestoista Evankeliumiyhdistyksen kolportööriin päätyneestä saarnaluvan

---

⁵¹⁵ Raitio 1913, 282.

⁵¹⁶ Remes 1993, 114–116.

⁵¹⁷ Valtonen 2009, 51–52. Ylikotilan mukaan seminaareihin hakevien lähtötasossa oli merkittäviä eroja myös 1900-luvun puolella, ja joskus opettajankoulutukseen pyrki hyvin vaatimattoman pohjakoulutuksen saaneita. Ylikotila 2021, 50. Lähetyškouluun hakeneiden koulutustasosta Remes 1993, 283.

⁵¹⁸ Heikkilä 1985, 81–82; Rantala 2011, 276–277.

hakijasta kymmenen suoritti tuomiokapitulिन tutkinnon 1800-luvun loppupuolella. Yksi hakemus jäi kesken, ja yksi hylättiin.⁵¹⁹ Kahdestatoista kolportööristä vain viisi toimi saarnaluvan hakemisen aikaan Evankeliumiyhdistyksen puhujana, joten lähtökohtaisesti kiertävään julistustoimeen asettuvia oli vähän. Lisäksi kolportööritöimeen päätyneistä saarnaluvan hakijoista kaikki kahta lukuun ottamatta olivat kansakoulunopettajia. Lauri Koskenniemen mukaan opettajina toimivat Evankeliumiyhdistyksen kolportöörit tekivät saarnamatkoja pääasiassa kesällä ja muina koulun loma-aikoina.⁵²⁰ Edellä mainittu kiertokoulunopettaja A. O. Sundholm suoritti saarnalupatutkinnon vuonna 1872 eli ennen kuin Evankeliumiyhdistystä oli edes perustettu, joten yhdistystä ja ylipäänsä maallikkosaarnaajia koskeva kritiikki ei ollut vielä ehtinyt kunnolla alkaa. Kolportööri Gustaf Adolf Heinonen (myöhemmin Wakaa) taas anoi saarnalupaa 1890-luvun alussa, jolloin kirkon ja Evankeliumiyhdistyksen välillä oli havaittavissa jonkinasteista lähentymistä vapaakirkollisuuden kasvavan vaikutuksen vuoksi.⁵²¹ Lisäksi Wakaa puolesta puhuivat tämän laaja saarnakokemus sekä useaan kertaan uusittu kolportöörikirja.⁵²²

Maallistumisen, kilpailevien uskonyhteisöjen ja pappispulan uhista huolimatta kirkko oli tarkkana saarnaluvasta. Hakemusten hylkäämisen syitä on mahdollista tarkastella tuomiokapitulien istuntopöytäkirjojen avulla, mutta vain tietyissä rajoissa. Pöytäkirjaan saatettiin esimerkiksi kirjata, ettei "kapituli voinut suostua hakijan pyyntöön", mutta päätöksen syitä ei selitetty tarkemmin. Yksi selkeä syy hakemuksen hylkäämiseen oli sen puutteellisuus. Jos hakija ei ollut toimittanut olennaisia liitteitä esimerkiksi koulutustaustastaan tai papin mainetodistusta, tuomiokapituli joko hylkäsi hakemuksen tai pyysi hakijaa täydentämään sitä. Turussa tuomiokapituli vastasi Adrian Kuhlströmin anomukseen kieltävästi vuonna 1870, koska se oli jätetty kapitulin käsitteilyyn jollain tavalla puutteellisena tai väärässä järjestyksessä, "i olaga väg

---

⁵¹⁹ Porvoon tuomiokapituli hylkäsi F. Enqvistin hakemuksen. H. I. Westerlundin hakuprosessi keskeytyi, mutta tämä haki saarnalupaa toistamiseen vuonna 1905. Hakemuksista liite A.

⁵²⁰ Koskenniemi 1964, 82–83.

⁵²¹ Arkkila 1975, 14–15.

⁵²² KAT TTA, F I j:1, AD 1399/1891. Wakaasta myös luvussa 4.5.

inkommen”.⁵²³ Vastaavanlaisia tapauksia on vielä kahdeksan 1800-luvun lopulta.⁵²⁴ Osa tällaisen päätöksen saaneista hakijoista pyysi saarnalupaa toistamiseen, ja osa sen myös sai. Tämä viittaisi siihen, ettei hakijassa sinänsä ollut mitään vikaa, vaan ongelma oli hakemusmuodollisuuksissa.

Kuhlströmin tapauksessa hylkäävä päätös saattoi johtua siitä, että hän jätti hakemuksensa toukokuussa 1870, mutta kirkkolaki astui voimaan vasta 1.7.1870.⁵²⁵ Toisaalta Turun tuomiokapituli oli myöntänyt Anders Svedbergille saarnaluvan jo 1860-luvun viimeisinä vuosina. Myös hakemuksen toimittamistapa saattoi vaikuttaa sen saamaan vastaanottoon. Turun tuomiokapituli hylkäsi välittömästi kiertokoulunopettaja Ernst Gustaf Lindholmin vuonna 1883 postittaman saarnalupahakemuksen, koska se oli ’saapunut laitonta tietä’.⁵²⁶ Yleensä anomus jätettiin tuomiokapitulin vahtimestarille joko henkilökohtaisesti tai jonkun kaupungissa vierailevan tuttavän välityksellä – tämä käy ilmi niistä lukuisista valtakirjoista, joita hakemusten välistä löytyy.

Seurakunnan ulkopuolelta tulleiden maallikkosaarnaajien aiheuttama häiriö oli toistuvasti esillä pappein- ja kirkolliskokouksissa. Tässä kontekstissa on ymmärrettävää, että seurakunnan papistolle tai tuomiokapitulin jäsenille ennestään tuntemattomat saarnaluvan hakijat olivat altavastaajan asemassa. Kun kansakoulunopettaja Juho Raappana anoi saarnalupaa vuonna 1895 Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulilta, päätti kapituli kysyä asiassa Oulun kirkkoherran A. W. Wallinin mielipidettä, ”Tkpli [tuomiokapituli] kun ei Raappanaa ensinkään tunne”. Wallinin arvio ei ollut suotuista. Kirkkoherra arvioi, ettei Raappanassa ollut ”sellaista vakavuutta, joka on saarnaluvan saajalle tarpeellista”. Lisäksi hän oli ”ruumiiltaan rampa”, minkä kirkkoherra

---

⁵²³ KAT TTA, A I: 100 Tklin ptk. 8.6.1870, § 31.

⁵²⁴ Kuhlströmin lisäksi vastaavan päätöksen saivat P. O. Salenius, Carl Rostedt, Ernst Lindholm, K. P. Petterson, Magnus Nevalainen, August Lindholm, Olaus Kempas ja Jaakko Kolanen. Kolanen lähetti vuonna 1872 kaksi hakemusta; ensimmäinen niistä hylättiin, koska hakemus oli postitettu. KAT TTA, A I: 102 Tklin ptk. 31.7.1872 § 3.

⁵²⁵ Hannu Mustakallion mukaan Eino Murtorinne antaa kirkkolain voimaan astumisesta virheellistä tietoa teoksessaan *Suomen kirkon historia* 3, 220. Mustakallio 2009a, 72, viite 167.

⁵²⁶ KAT TTA, A I: 113 Tklin ptk. 18.7.1883, § 26.

ilmeisesti ajatteli olevan haitaksi saarnatoimessa.⁵²⁷ Kapituli hylkäsi Raappanan hakemuksen. Virallisesti syynä oli se, ettei hiippakunnan alueella ollut saarnaaja-opettajan yhdistelmävirkoja, jollaista Raappana kertoi hakemuksessaan tavoittelevansa.⁵²⁸ Wallinin negatiivinen arvio lienee kuitenkin painanut vaakakupissa, samoin se, että Oulun kaupunkiseurakunnan pastori Otto Caselius oli ilmoittanut laatimassaan mainetodistuksessa Raappanan olevan varaton.⁵²⁹ Paikallisseurakuntien papit käyttivät saarnalupahakemusten käsittelyssä valtaa tavalla, joka vaikutti tuomiokapitulin päätöksentekoon.

Hakemuksia hylättiin myös siksi, ettei hakijan tarjoamalle maallikkoavulle nähty seurakunnassa tarvetta. Kansakoulunopettaja Gabriel Bernhard Mäkelä anoi saarnalupaa Kuopion tuomiokapitulilta vuonna 1879. Hän oli muodollisesti pätevän olinen kandidaatti, jolla oli esittää puhtaan mainetodistuksen lisäksi suositus Kuopion lyseon rehtorilta Johannes Schwartzbergilta, myöhemmältä tuomiorovastilta. Kuopion reaalikoulun rehtorin Axel Ehnbergin arvion mukaan Mäkelä olisi Raamatun tuntemuksensa puolesta sopinut uskonnonopettajaksi myös ylemmille kouluasteille. Tuomiokapituli päätti kuitenkin hylätä Mäkelän hakemuksen, koska hiippakunnassa ei ollut tuntuvaa pappispuutetta. Kuopion hiippakunnassa pappispula oli pahimmillaan 1860-luvulla, mutta 1870-luvulla papiksi vihittävien määrässä oli selvää kasvua.⁵³⁰ Kapitulिन tulkinnan mukaan saarnalupa voitiin myöntää vain hätätilanteessa.⁵³¹

Kansakoulunopettaja Pietari Sallisen saarnalupa-anomus sai samanlaisen vastaanoton vuonna 1890: Porvoon tuomiokapituli ei katsonut tämän kotiseudulla olevan

---

⁵²⁷ KAO OTA, Ca: 44 Tklin ptk. 24.5.1895, § 24; 7.6.1895, § 2; 31.7.1895, § 15; 20.8.1895, § 4; Ea: 163, KD 421/1895. Inkeri Harjun sanomalehtiartikkelin mukaan Raappana oli sairastanut lapsena polion ja joutui kulkemaan kävelykepin tukemana. *Kaleva* 1.7.2019. Raappanasta myös *Mustakallio* 2020a, 40, 83, 242 (viite 176); *Mustakallio* 2022, 113–114, 131.

⁵²⁸ KAO OTA, Ca: 44 Tklin ptk. 20.8.1895, § 4.

⁵²⁹ KAO OTA, Ea: 163, KD 421/1895. Sana 'varaton' oli lisäksi alleviivattu punaisella kynällä.

⁵³⁰ *Mustakallio* 2009a, 147–148; Tuusa 2014, 19, 58–59.

⁵³¹ KAO OTA, Ca: 28 Tklin ptk. 21.8.1879, § 6; KAO OTA, Ea: 111, KD 564/1879. Myös *Mustakallio* 2019, 31, 33.

tarvetta maallikkoapulaiselle.⁵³² Sallinen oli pitänyt jo pidemmän aikaa raamatunselityksiä ja luentoja sunnuntai- ja pyhäpäivinä sekä nuorison lauluharjoituksia. Tuomiokapituli katsoi Sallisen voivan jatkaa toimintaansa ilman saarnalupaa. Hakemuksen huonoa menestystä voi osaltaan selittää sen lähetysajankohta: Sallinen anoi saarnalupaa aikana, jolloin Porvoon tuomiokapituli vastaanotti vain vähän saarnalupahakemuksia.⁵³³ Lisäksi Sallisen suositukset olivat kunnallisneuvos Edvin Avellanilta ja kansakoulun johtokunnan jäseneltä Julius Ekmanilta – paikallisseurakunnan papit eivät olleet viestineet tarvitsevansa Sallisen apua.⁵³⁴

Hakijan puutteelliset tiedot ja taidot olivat yksi tavallisimmista hylkäämisperusteista. Yleensä tuomiokapituli tuli tähän päätökseen luettuaan hakijan ainekirjoituksen tai viimeistään suullisissa ja kirjallisissa kokeissa. Istuntopöytäkirjoissa saatettiin joskus harvoin kommentoida esimerkiksi aineen heikkoa kieliasua. Yleensä tuomiokapituli kuitenkin vain totesi, ettei hakijan osaaminen ollut vaaditulla tasolla tai ettei tämä osoittanut vaadittua kypsyttä tutkinnon suorittamiseen.⁵³⁵ Joskus hakijan osamisesta tehtiin päätös jo hakemuksen perusteella. Esimerkiksi nahkuri Fredrik Sievinen anomus hylättiin yhdessä käsittelyssä, koska Turun tuomiokapituli katsoi, ettei tällä ollut saarnalupatutkinnon suorittamiseen tarvittavia alkutietoja.⁵³⁶ Arkkihiippäkunnan muut ensimmäisen sukupolven hakijat olivat yleensä Sievistä koulutetumpia. Tuomiokapitulin hylkäävään päätöksen saattoi vaikuttaa myös se, että Sievinen ilmoitti hakemuksessaan haluavansa saarnata ja levittää hengellistä kirjallisuutta. Hän ei kuitenkaan kertonut olevansa minkään yhdistyksen palveluksessa, joten toiminta olisi ollut lähtökohtaisesti kiertävää ja valvomatonta.⁵³⁷

---

⁵³² KAH PTA, Ca: 197, Tklin ptk. 29.5.1890, § 44. Sallisen mainetodistus oli Säämingin seurakunnasta, mutta hän työskenteli hakemuksen lähettämisen aikaan Savonlinnan kaupungissa. Sääminki ja Savonlinna olivat erillisiä kuntia, mutta seurakuntana niillä oli yhteinen papisto.

⁵³³ Vuosina 1888–1889 kapituli ei saanut yhtään hakemusta, ei myöskään vuonna 1891.

⁵³⁴ KAH PTA, Ej 1:1, S.D. 4/17 1890.

⁵³⁵ Esimerkiksi lääninkonttoristi J. L. Collanin ainekirjoitus hylättiin, koska ”kirjoitus ei osoita semmoista uskonopillista kypsyttä kuin kysymyksessä olevaa tarkoitusta varten vaaditaan”. KAT TTA, A I: 126 Tklin ptk. 8.10.1896, § 42.

⁵³⁶ KAT TTA, A I: 119 Tklin ptk. 13.6.1889, § 6.

⁵³⁷ KAT TTA, F I j:1, AD 541/1889.

Epäily riittävästä koulutustasosta näkyi myös talollisen poika K. G. Alkmanin anomuksen käsittelyssä vuonna 1895. Alkmania suositelleet Pälkäneen kirkkoherra Gustaf Junnelius ja kappalainen August Laaksonen toivoivat, että saarnaluvan saamisen myötä Alkman voisi pitää raamatunselityksiä ja saarnoja sekä kotiseurakuntansa kylissä että muuallakin. Aivan varauksettomasti he eivät aietta tukeneet:

Mitä taas tulee oikeuteen saada saarnata ja pitää raamatunselityksiä tämän seurakunnan kirkossa, jossa paikassa jos missään seurakunnalla ainakin on oikeus vaatia että siellä Jumalan sana on niin sisältönsä kuin muotonsa puolesta täydessä puhtaudessaan, säädyllisesti ja erehtymättä julistettava, emme nykyään uskalla siihen puoltolauttamme antaa, syystä ettemme niin tarkoin tunne kuinka laveat ja perusteelliset Alkmanin jumaluusopilliset tiedot ovat.⁵³⁸

Kirkkoherra ja kappalainen ilmoittivat luottavansa asiassa kuitenkin Turun tuomiokapitulin arviointikykyyn ja päästävänsä Alkmanin kirkkoon puhumaan, mikäli kapituli totesi tämän siihen kykeneväksi. Alkman jäi vielä tässä vaiheessa vaille saarnalupaa. Tuomiokapitulin näkemyksen mukaan tällä ei ”toimitettujen todistusten perusteella” ollut tarvittavia taitoja.⁵³⁹ Alkman uusi hakemuksensa vuotta myöhemmin. Tällä kertaa hän oli liittänyt hakemukseensa teologian ylioppilaan Ernst Pihlströmin lausunnon. Pihlström todisti lukeneensa kirkkohistoriaa ja uskonoppia Alkmanin kanssa ja havainneensa, että tällä oli näistä ylioppilastutkintoa vastaavat taidot. Raamattua ja tunnustuskirjoja Alkman tunsu ja käsitteli ”hämmästyttävän asiallisesti ja taitavasti”, tavalla, joka vastasi Pihlströmin arvion mukaan teologisen erotutkinnon approbatur-tasoa.⁵⁴⁰ Käytännössä Pihlström arvioi Alkmanilla olevan samantasoiset tiedot kuin yliopiston käyneellä papilla. Myös kirkkoherra Junnelius ja kappalainen Laaksonen asettuivat Alkmanin toisen anomuksen taakse. Turun tuomiokapituli myönsi Alkmanille luvan tulla suorittamaan saarnalupatutkintoon vaaditut kokeet.⁵⁴¹

Tuomiokapitulit pyrkivät varmistumaan siitä, ettei saarnalupaa myönnetty opillisilta käsityksiltään epäilyttäville hakijoille. Hakemusten käsittelyissä ei kuitenkaan ole

---

⁵³⁸ KAT TTA, F I j; 1, AD 686/1895.

⁵³⁹ KAT TTA, A I: 125 Tklin ptk. 30.5.1895, § 27.

⁵⁴⁰ KAT TTA, F I. j;1, AD 624/1896.

⁵⁴¹ Alkman suoritti tutkinnon saman vuoden syyskuussa. KAT TTA, A I: 126 Tklin ptk. 17.9.1896, § 46.

selkeitä mainintoja harhaopeista tai muusta kyseenalaisesta, vaan merkkejä on etsittäviä hakemuksista ja niiden liitteistä. Esimerkiksi puutarhuri Kaarlo Aukusti Oksasen tapauksessa Turun tuomiokapituli perusteli kieltävää päätöstään sillä, ettei hakija ollut toimittanut tarpeellisia tietoja koulutuksestaan. Päätökseen on voinut vaikuttaa myös Halikon kirkkoherran Emil von Hertzenin hakemukseen jättämä viesti. Oksasen mainetodistuksen oli laatinut vt. kappalainen Oskar Brander, eikä se pitänyt sisällään mitään tavallisesta poikkeavaa. Von Hertzen oli kuitenkin kirjoittanut todistuksen alaosaan arvionsa Oksasen opillisista käsityksistä ja tavasta selittää kristinuskoa, joiden hän katsoi olevan liki samanlaiset kuin ”tavallisilla kolportööreillä”.⁵⁴² Turun tuomiokapituli hylkäsi myös Vilhelm Niemisen hakemuksen vuonna 1887 ilman erityisiä selityksiä.⁵⁴³ Raison kappalainen N. K. Langel kertoi mainetodistuksessa Niemisen olevan opintunnustukseltaan luterilainen ja osaavan selittää kiinnostavalla tavalla Jumalan sanaa – suosituksen sana ’kiinnostava’ on alleviivattu lyijykynällä.⁵⁴⁴ Vaikka kappalaisen arvio Niemisen kyvyistä lienee tarkoitettu kehuksi, ei tuomiokapituli näytä tulkinneen asiaa samalla tavoin.

Tuomiokapitulit pyrkivät arvioimaan paitsi hakijan opinkäsitystä myös tämän yhteistyötaitoja. Saarnaluvan saaneen odotettiin työskentelevän papiston valvonnassa, ja epäilykset liiallisesta omapäisyydestä saattoivat johtaa saarnaluvan epäämiseen. Kun Turun arkkikihiippakunnan tuomiokapituli hylkäsi vuonna 1893 Juho Evert Liljeroosin hakemuksen, päätöksen taustalla oli sekä Liljeroosin maine evankelisen suunnan vapaana saarnaajana että Kauhavan vt. kirkkoherran A. S. Nurkkisen antama mainetodistus.⁵⁴⁵ Kirkkoherran mukaan Liljeroos oli puhdasmaineinen, Herran

---

⁵⁴² KAT TTA, F I j: 1, AD 949/1887.

⁵⁴³ Tuomiokapitulin pöytäkirjassa on kylläkin lyhyt merkintä, ”kun ei hakija ollut osoittanut omaavansa [oletettavasti: tarvittavia taitoja]”, mutta se on viivattu yli. KAT TTA, A I: 117 Tklin ptk. 20.6.1887 § 9.

⁵⁴⁴ Lisäksi marginaalissa on tämän kuvauksen kohdalla viiva ja v-merkki. KAT TTA, F I j:1, AD 680/1887.

⁵⁴⁵ Pöytäkirjapäätöksessä todettiin, ettei oikeutta saarnalupatutkinnon suorittamiseen voitu myöntää ”kosketeltujen todistusten valossa”. KAT TTA, A I: 123 Tklin ptk. 25.5.1893, § 13. Liljeroos oli paitsi tunnettu saarnaaja myös kirjailija, jolta julkaistiin useita uskonasioita käsitteleviä teoksia. Lisäksi hän oli mukana evankelisen maallikkoliikkeen *Totunden ystävä* -lehden toimituskunnassa. Lepola 1960, 17, 31, liite 1.

ehtoollisella käyvä ja osasi pitää yksinkertaisia hartauspuheita. Liljeroosin hartauspuheet saattaisivat Nurkkisen arvion mukaan tuottaa seurakunnassa siunausta, mutta vain, mikäli puhuja ”[-] tahtoo vaikuttaa sopusoinnussa seurakunnan paimenten kanssa, eikä rupee heidän opetustaan moittimaan”.⁵⁴⁶ Nurkkinen kertoi kuulustelleensa Liljeroosia yksityisesti tämän kristinopin taidoissa ja antaneensa niille arvostuksena approbatur.

Mikäli Nurkkinen arvioi Liljeroosin osaamista yliopiston teologisten opintojen viitekehyksessä, tämän taitoja voidaan pitää varsin laajoina. Tuomiokapitulin näkökulmasta se ei kuitenkaan riittänyt: saarnaluvan hakijan piti olla halukas toimimaan yhteistyössä pappien kanssa, asettumaan kirkollisen valvonnan alaiseksi ja sitoutumaan seurakunnan rakentamiseen. Liljeroos oli pyrkinyt parhaansa mukaan vakuuttamaan tuomiokapitulin osaamisestaan: hän oli kirjoittanut hakemuksensa liitteeksi muutamman sivun mittaisen uskonnollisen kirjoituksen, jossa hän viittasi toistuvasti eri Raamatun jakeisiin. Martti Lepolan mukaan Liljeroos oli lukenut laajasti myös teologista kirjallisuutta.⁵⁴⁷ Huomionarvoista on sekin, että vapaisiin evankelisiin maallikkosaarnaajiin kuulunut Liljeroos ei tuonut hakemuksessaan esiin tasaveroisuusdiskurssia. Käytännössä hän kuitenkin uskoi vakaasti uskovien hengelliseen pappeuteen ja piti sananjulistamista oikeutenaan, sanoivat papit mitä hyvänsä. Saarnalupaa hakiessa tällaista kantaa ei kuitenkaan ollut järkevää tuoda esiin.

Hylkäävä päätös ei estänyt saarnaluvan uudelleen hakemista. Mikäli tuomiokapituli hylkäsi anomuksen jonkin muotoseikan, kuten puuttuvien liitteiden, vuoksi, hakemuksen uusiminen oli helppoa. Jos kieltävä vastaus johtui esimerkiksi hakijan puutteellisista tiedoista, oli vaivaa nähtävä hieman enemmän. Karl Fredrik Reunanen anoi saarnalupaa kolmesti vuosina 1876 ja 1882. Ensimmäistä hakemusta laatiessaan Reunanen oli vielä lyseon opiskelija. Turun tuomiokapituli antoi luvan tulla suorittamaan saarnalupatutkintoon vaaditut kokeet, mutta syystä tai toisesta Reunanen ei kutsua noudattanut. Neljä vuotta myöhemmin kapituli oli kyllästynyt odottamiseen ja

---

⁵⁴⁶ KAT TTA, FI j:1, AD 609/1893.

⁵⁴⁷ Lepola 1960, 17, 31.

ilmoitti Reunaselle, että tämän saarnalupahakemus oli hylätty.⁵⁴⁸ Reunanen uusi hakemuksensa heti seuraavana vuonna, mutta tällä kertaa kapituli hylkäsi hakemuksen saman tien.⁵⁴⁹

Vuonna 1882 Reunanen lähestyi Turun tuomiokapitulia viimeisen kerran. Kahden vuoden aikana tämä oli ehtinyt työskennellä kansakoulunopettajana sekä hankkia käytännön kokemusta saarnatoimessa tarvittavista taidoista. Attun saaren sahan edustaja Wilhelm Wång todisti, että Reunanen oli joka sunnuntai pitänyt uskonnollisia luentoja paikallisessa kirkossa sahalaitoksen asukkaille ja opettanut myös pyhäkoulussa.⁵⁵⁰ Turun tuomiokapituli päätti kutsua Reunasen tutkintoa suorittamaan, mutta tietävästi tämä ei koskaan niin tehnyt. Kenties työt kuljettivat Reunasen toiselle paikkakunnalle, tai aikaa kokeisiin lukemiseen ei löytynyt. On myös mahdollista, että tämä koki saavuttaneensa omin voimin jo tarpeeksi vakaan aseman sananjulistajana.

---

⁵⁴⁸ KAT TTA, A I: 106 Tklin ptk. 21.4.1876, § 6, 26.5.1876, § 9; A I: 110 Tklin ptk. 5.2.1880, § 24.

⁵⁴⁹ KAT TTA, A I: 111 Tklin ptk. 30.6.1881, § 2.

⁵⁵⁰ KAT TTA, F I j: 1, AD 929/1882; A I: 112 Tklin ptk. 31.8.1882, § 5.

4 SAARNALUVAN SAANEIDEN TYÖ

4.1 Papiston maallikkoapulaiset

Monet saarnalupatutkinnon suorittaneet miehet päätyivät avustamaan kotiseurakuntansa papistoa. Saarnaluvan saaneilla ei ollut tarkkaan määrättyä työalaa, vaan työtehtävät vaihtelivat seurakunnan tarpeiden, papin mieltymysten ja saarnaajien osaamisen mukaan. 1800-luvun osalta työnkuvasta on tarjolla niukasti tietoa. 1900-luvulla laadituissa kirkkoherrojen vuosi-ilmoituksissa viitataan satunnaisesti myös edeltävän vuosisadan tapahtumiin, mikäli saarnaaja oli pysynyt samassa seurakunnassa pidemmän aikaa. Työtehtävien laajuutta ja laatua voidaan arvioida myös saarnalupahakemusten perusteella: hakemukset tarjoavat tietoa sekä saarnaluvan hakijoiden suunnitellusta työalasta että jo toteutuneista tehtävistä. Lisäksi saarnalupatutkinnon suorittaneiden toimintaa voidaan jäljittää tutkimuskirjallisuuden sekä sanoma- ja aikakauslehtien avulla. Tutkinnon suorittaneet ottivat osaa muun muassa lukukinkerien ja rippikoulujen opetukseen sekä pitivät raamatunselityksiä, hartausseuroja ja uskonnollisia esitelmää.

Kirkkolain mukaan jumalanpalveluksen toimittaminen oli seurakunnan saarnavirkkaan vihityn papin vastuulla. Poikkeustilanteessa joku kirkkoraadin jäsenistä, seurakunnan vanhimmista tai lukkari sai kuitenkin lukea jumalanpalvelukseen saapuneelle kirkkokansalle rukoukset ja postillasta sopivan saarnan.⁵⁵¹ Mikäli seurakunnassa oli saarnalupatutkinnon suorittanut maallikko, tämä otti usein vastuun jumalanpalveluksen pitämisestä, kun pappi oli siitä estynyt tai kun seurakunta oli vaille vakinaista pappia. Eletyn uskonnon näkökulmasta saarnaluvan saaneiden voidaan katsoa asetuneen vahvistamaan ja ylläpitämään luterilaisen kirkon vakiintuneita rituaaleja ja uskon julkisia tekemisen tapoja. ”Orthopraxikseen” eli oikein tekemiseen kuuluvat luterilaisessa kontekstissa esimerkiksi ehtoollisella ja jumalanpalveluksessa

---

⁵⁵¹ KL 1869, § 29.

käyminen.⁵⁵² Pappien puutteen sekä vaikeakulkuisten ja laajojen seurakuntien vuoksi kirkko oli valmis joustamaan – ainakin väliaikaisesti ja paikallisesti – siitä, kuka jumalanpalveluksessa saarnasi tai rippikoulussa opetti. Mahdollisuus säännölliseen sanan-kuulemiseen painoi vaa’assa enemmän kuin papin ja maallikon välinen perinteinen hierarkia ja työnjako. Ehtoollisen toimittamiseen saarnalupatutkinto ei kuitenkaan oikeuttanut. Kirkkolain mukaan kristitty maallikko sai jakaa ehtoollisen ainoastaan kuolemanvaarassa olevalle. Lisäksi maallikko sai antaa lapselle hätäkasteen.⁵⁵³

Koska saarnalupatutkinnon suorittaneet miehet eivät olleet kirkollisessa virassa, ei tuomiokapituli voinut määrätä heitä työskentelemään tiettyyn seurakuntaan. Avustaviin tehtäviin ohjasikin usein henkilökohtainen side paikallisseurakunnan papistoon – saarnaluvan hakemiseen motivoivat olemassa olevat ystävyys-, naapuruus- ja jopa sukulaisuussuhteet papin ja maallikkosaarnaajaksi mielivän välillä. Esimerkiksi kansakoulunopettaja Nikodemus Takasen kerrottiin hoitaneen appensa, varapastori Wilhelm Pomoellin saarnavuoroja Kangasalla ja Kuhmalahdella vuosina 1883–1885 tämän heikon kunnan vuoksi.⁵⁵⁴ Takanen haki saarnalupaa vuonna 1882 Turun tuomiokapitulilta. Pomoellin avustamisesta ei kuitenkaan ollut hakemuksessa mainintaa, vaikka oletettavasti tämän vointi oli jo tuolloin huononpuoleinen.⁵⁵⁵

Papit ja saarnaluvan hakijat solmivat siteitä myös paikallisyhteisön päätöksenteossa. Usein saarnalupaa anoi henkilö, joka oli aktiivisesti mukana seurakunnan ja kunnan toiminnassa. Esimerkiksi Juho Kaivonen kertoi Turun tuomiokapitulille vuonna 1880 lähetetyssä hakemuksessaan olevansa "lastenopettaja ja kirkkoraadin jäsen Kuorevedellä". Lisäksi Kaivonen toimi kansakoulun apuopettajana ja lainakirjaston hoitajana.⁵⁵⁶ Soinilainen Lauri Härkönen oli kiertokoulunopettaja ja

---

⁵⁵² Katajala-Peltomaa & Toivo 2021, 4–5.

⁵⁵³ KL 1869, § 39, 40, 63.

⁵⁵⁴ *Aamulehti* 22.4.1923, 6; *Kangasalan Sanomat* 19.7.1930, 2.

⁵⁵⁵ KAT TTA, A I: 112 Tklin ptk. 17.8.1882, § 6; 14.9.1882, § 37; F I j 1:1 AD 870/1882. Luvan saamisen aikaan Pomoell oli 73-vuotias. Hän kuoli vuonna 1885. Pomoell, Wilhelm: Suomen papisto 1800–1920 -verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022 (viitattu 25.5.2021)

⁵⁵⁶ KAT TTA, F I j: 1, AD 944/1880.

kunnallislautakunnan esimies.⁵⁵⁷ Kansakoulunopettaja Nikodemus Takanen taas toimi muun muassa Kangasalan kuntakokouksen puheenjohtajana, lainakirjaston johtokunnan esimiehenä, vaivaisrakennustoimikunnan jäsenenä sekä postitoimiston hoitajana.⁵⁵⁸ Tällaisille miehille saarnalupatutkinto tarjosi uuden vaikuttamisen väylän paikallisyhteisössä. Maallikkoapulaisten käyttämiseen ohjasivat todennäköisesti myös taloudelliset tekijät: jos pappi pyysi tuomiokapitulilta ylimääräistä apupappia, hänen piti kirkkolain mukaan maksaa tälle osuus omasta palkastaan. Papin ja maallikkoapulaisen mahdolliset palkka-asiat taas jäivät keskinäisen, epämuodollisen sopimisen piiriin.

Saarnaajat hakivat työtä myös lehti-ilmoituksilla. Nimimerkki A. H. ilmoitti *Åbo Postenissa* vuonna 1883 etsivänsä saarnatointia ensisijaisesti kesäksi mutta mahdollisesti myös pidemmäksi aikaa.⁵⁵⁹ Nimimerkin takana saattoi olla Turun suunnalla vaikuttanut entinen kansakoulunopettaja Albert Aminiel Hårdh. Vastaavanlaiset ilmoitukset julkaistiin *Undessa Suomettaressa* vuosina 1885 ja 1893. Ensimmäisessä ilmoituksessa nimettömänä pysyttelevä saarnaluvan suorittanut "soisi saavansa olla auttamassa saarnatoimissa kesäkuun alusta edelleen",⁵⁶⁰ jälkimmäisessä saarna- ja opetustoiminta etsi eläkettä nauttiva kansakoulunopettaja R. A. Ilmoittaja kertoi saaneensa saarnalupansa Turun tuomiokapitulilta ja korosti, että hänen palvelusta koskevat vaatimuksensa olivat vähäiset.⁵⁶¹ Myös papit etsivät apulaista sanomalehti-ilmoituksin. Elokuussa 1893 Lemmin kirkkoherra J. W. Bärlund haki *Undessa Suomettaressa* apulaista tekemään "saarna-konditiooni ja vähän muuta työtä ehdoilla, joista likemmin saa sopia allekirjoittaneen kanssa". Bärlund kelpuutti avukseen jumaluusopin ylioppilaan tai saarnaluvan saaneen maallikon.⁵⁶²

---

⁵⁵⁷ KAT TTA, FI j:1, AD 948/1887.

⁵⁵⁸ *Aamulehti* 22.4.1923, 6.

⁵⁵⁹ *Åbo Posten* 13.4.1883, 4.

⁵⁶⁰ *Uusi Suometar* 7.4.1885, 4.

⁵⁶¹ *Uusi Suometar* 21.4.1893, 4. Asialla oli mahdollisesti opettaja Karl Rudolf Auranen. Auranen oli saanut saarnaluvan Turun tuomiokapitulilta vuonna 1880. KAT TTA, A I: 110 Tklin ptk. 14.10.1880, § 28.

⁵⁶² *Uusi Suometar* 23.8.1893, 4.

Yleinen tulkinta kirkkolaista oli, ettei saarnatuoliin saanut päästää muita maallikoita kuin teologian opiskelijoita ja saarnaluvan saaneita. Käytännössä papit eivät aina noudattaneet lain kirjainta. Porvoon tuomiokapituli muistutti kirkkoherroja vuonna 1874 lähettämässään kiertokirjeessä, että vaikka tuomiokapituleilla ja piispalla oli oikeus myöntää saarnalupa maallikolle, ei kirkkoherrojen päätäntävalta ulottunut muihin kuin saarnavirkaan valmistautuviin opiskelijoihin.⁵⁶³ Pappien tulkinnanvara näkyy myös saarnalupahakemuksissa, jotka kertovat erilaisista avustavista tehtävistä ennen luvan hakemista. Kansakoulunopettaja Edvard Olsoni oli avustanut Oulun tuomiokirkkoseurakunnan pappia rippikoulun opetuksessa seitsemän vuoden ajan sekä saarnannut kirkkoherra ja vankilansaarnaaja Per Jakob Igonin puolesta Kuopion lääninvankilan vangeille vuosina 1865–1867.⁵⁶⁴

Olsonin tapauksessa on huomioitava, että tämä oli opiskellut teologiaa yliopistossa. Kuten kirkkoherra Igonin suosituksesta voi päätellä, Olsoni oli vielä 1860-luvun lopulla ainakin muodollisesti opiskelija, “Herr studeranden”. Toisaalta samantapaiseen asemaan oli mahdollista päästä myös ilman teologian opiskelijan statusta. Pastori Carl Henrik Alopæus, myöhempi Porvoon piispa, todisti kansakoulunopettaja Albert Aminiel Hårdhin saarnanneen turkulaisille vangeille syksyllä 1878 ja pitäneen näille myös jumalanpalveluksia. Lisäksi Hårdh oli avustanut pappeja Kemiön seudulla vuosina 1874–1875.⁵⁶⁵ Kemiön kaltaiselle syrjäiselle ja ajoittain vaikeakulkuiselle saaristoseudulle ei ollut aina helppoa saada työvoimaa, mikä selittänee paikallisten pappien halukkuutta hyödyntää Hårdhin osaamista.

---

⁵⁶³ *Domkapitlets i Borgå Cirkularbref. Senare seriens första flocke (1870–1880)*, kiertokirje nro 35, § 5.

⁵⁶⁴ KAO OTA, Ea: 109, KD 748/1878; Mustakallio 2019, 28. Igonilla oli tarvetta avulle. Kuopion lääninvankilan ja sairaalan saarnaajan velvollisuuksien lisäksi Igoni hoiti vuonna 1866 Kuopion virkaa tekevän kappalaisen virkaa. Vuonna 1865 Igoni oli Kuopion ala-alkeiskoulun vt. opettajana ja seuraavana vuonna saman koulun suomalaisen osaston vt. opettaja. Johanneksen seurakunnan kirkkoherra hänestä tuli niin ikään vuonna 1866. Igoni, Per Jakob: Suomen papisto 1800–1920 -verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022 (viitattu 15.8.2021).

⁵⁶⁵ Tiedot perustuvat Hårdhin hakemuksen liitteenä olleisiin suosituksiin. Hårdhilla oli suositus myös Kemiön kirkkoherralta F. G. Hedbergiltä, jonka aloitteesta evankelinen liike oli syntynyt. KAT TTA, F I j:1, AD 640/1879.

Asenteet maallikoiden harjoittamaa vankilasaarnaamista kohtaan eivät olleet aina yhtä myötämielisiä kuin Hårdhin ja Olsonin tapauksissa. Saarnaluvan saanut kansakoulunopettaja A. A. Grönblom ehdotti vuoden 1886 kirkolliskokouksessa kirkkolakiin kirjattavaksi, että hyväiksi tunnetut kristillismieliset maallikot saisivat saarnata vangeille vankiloissa, mikäli vankilan johtaja antoi siihen luvan.⁵⁶⁶ Anomuksen pohjalta syntyi kiivas keskustelu. Hämeenlinnassa vankilansaarnaajana vuodesta 1884 toiminut pastori G. R. Böök totesi anomuksen osoittavan, ettei sen laatijalla ollut käsitystä vankiloiden oloista. Böök vakuutti, että vankien hengellisestä tilasta pidettiin hyvää huolta: Raamatun ja muun hartauskirjallisuuden ohessa näille oli tarjolla päivittäistä uskonnonopetusta, minkä lisäksi vankilassa pidettiin säännölliset raamattunselitykset ja jumalanpalvelukset. Maallikkosaarnaajien päästäminen vankilaan aiheuttaisi todennäköisesti vain häiriötä.⁵⁶⁷

Kansakoulunopettaja Rahikainen piti Böökin väitettä outona. Hän kertoi saarnaneensa kuvernöörin pyynnöstä Oulun vankilassa vuosina 1879 ja 1880 päivittäin kuukauden ajan ilman minkäänlaisia valituksia papistolta tai vankilan hallitukselta.⁵⁶⁸ Kansakoulunopettaja Erik Häggman epäili, että pahimmassa tapauksessa maallikkosaarnaajat saattaisivat nostaa vangeissa epäluottamusta vankilansaarnaajaa kohtaan. Mikäli anomuksessa kuitenkin haluttiin edetä, pitäisi vankilaan päästää vain sellaisia maallikoita, joilla oli püspan ja tuomiokapitulिन asessorin antama todistus soveliaisuudestaan. Häggman lienee viitannut tässä saarnalupatutkintoon.⁵⁶⁹

Grönblom puolusti anomustaan vetoamalla kutsudiskurssiin: anomuksen tarkoituksena ei ollut vähensyä pappien työtä tai astua heidän toimialalleen. Hän ehdotti, että

---

⁵⁶⁶ Kkpk 1886, liite nro 14 (41–42), anomuksesta käyty keskustelu 200–210. Grönblomin anomus koski kirkkolain 98 §, jossa määrättiin vankilansaarnaajan työnkuvasta. Grönblom oli suorittanut saarnalupatutkinnon Turun arkkihiippakunnassa vuonna 1877. KAT TTA, A I: 107 Tklin ptk 9.8.1877, § 12. Grönblom oli mukana satakuntalaisessa, E. T. Gestrinin edustamassa Pyhä-liikkeessä, jossa oli vaikutteita evankelisuudesta ja lestadiolaisuudesta. Virkkala 1970, passim, Grönblomista 109–110.

⁵⁶⁷ Kkpk 1886, 200–201. Myös Antikainen 2003, 88–89.

⁵⁶⁸ Kkpk 1886, 205. Vankilassa saarnaamisesta kertoo myös Laasonen Rahikaista koskevassa elämäkerrassa. Laasonen 1953, 35–39; Mustakallio 2020a, 192.

⁵⁶⁹ Kkpk 1886, 205.

vankilanjohtajan lisäksi myös vankilan pappi voisi arvioida maallikon soveltuvuutta saarnatoimeen. Grönblom ei uskonut, että vankiloiden sielunhoitoon mieliviä olisi paljon, koska ”eihän se ole senkaltainen toimi, joka houkuttelee maallisen kunnian tai etujen toivolla”.⁵⁷⁰ Puhumaan pyrkisivät toisin sanoen ainoastaan nöyrät ja Jumalan sisäisen kutsun saaneet maallikot, jotka eivät halunneet uhmata vankilansaarnaajan asemaa. Kirkolliskokous päätyi lopulta hylkäämään anomuksen. Osa edustajista kyllä hyväksyi maallikkovaikutuksen vankiloissa, mutta ainoastaan poikkeustapauksissa. Lisäksi kokous koki, että asia oli enemmän vankilaitoksen kuin kirkon käsissä.

Vankilansaarnaaja Böökin kielteistä asennetta selittänee se, että vankiloiden sielunhoito oli alkanut kiinnostaa maallikoita kasvavassa määrin 1870-luvulta alkaen, jolloin Suomen Vankeusyhdistys (myöhemmin Vankeinhoitoyhdistys) perustettiin. Yhdistyksen keskus oli Helsingissä, mutta sillä oli myös haaratoimistot kaikissa vankilakaupungeissa. Yhdistyksen tavoitteena oli opastaa vapautettuja vankeja rikoksettomaan elämään. Vapaachtoiset asiamiehet vierailivat vankiloissa ja auttoivat vankeja esimerkiksi työnhaussa sekä jakoivat näille uskonnollista kirjallisuutta. Yhdistyksen säännöt olivat senaatin vahvistamat.⁵⁷¹ Yhdistyksen perustaminen liittyi vankeinhoiton laajempaan uudistamiseen: rikollisen rankaisemisen sijasta vankilan tavoitteeksi asetettiin vankien muuttaminen paremmiksi ihmisiksi. Tässä tavoitteessa uskonnolla oli keskeinen rooli. Etenkin vapaakirkollisen liikkeen riveistä nousi useita vankilatyön edelläkävijöitä. Vaasalaiset Hellmanin sisarukset Alba ja Hilda alkoivat vieraila vankiloissa jo 1860-luvulla.⁵⁷²

Kysymys vankiloiden sielunhoidon valvonnasta oli monimutkainen. Päävastuun vankien hengellisestä tilasta kantoi vankilansaarnaaja, joka oli samanaikaisesti tuomiokapitulin ja vankilahallinnon alainen: tämän oli seurattava työssään sekä kirkkolain pykälää että vankeinhoitoa koskevia asetuksia ja ohjesääntöjä. Vuonna 1881

---

⁵⁷⁰ Kkpk 1886, 202–203.

⁵⁷¹ Antikainen 2003, 18–19.

⁵⁷² Murtorinne 1992, 272; Markkola 2002a, 74–76. Vankien ystävänä muistettu Mathilda Wrede sai kipinän vankilatyöhön nimenomaan Hellmaneilta. Antikainen 2003, 29–35. Suomalaisesta vankeinhoidosta 1800-luvulla myös Kallinen 1982, vankien sielunhoidosta 60–64.

perustettu Vankeinhoitohallitus puolestaan toimi senaatin alaisuudessa, minkä lisäksi lääninvankiloita valvoivat kuvernöörit. Sekä vankilan johtajalla että kuvernöörillä oli paikallista päätösvaltaa.⁵⁷³

Monipolvinen hallintorakenne mahdollisti myös maallikkosaarnaajien kutsumisen vankilan seinien sisäpuolelle. Olsonin tapauksessa kutsun antoi vankilansaarnaaja Per Jakob Igoni, Rahikaista taas lähestyi kuvernööri. Joissakin vankiloissa maallikkosaarnaajien suhteen otettiin tiukka linja. Sörnäisten vankilan johtokunta päätti vuonna 1885, että vankilansaarnaaja oli vastuussa maallikkovierailujen valvonnasta. Päätöksen tavoitteena oli estää luterilaiselle kirkolle vieraiden oppien – siis vapaakirkollisen vaikutuksen – levittäminen vankien pariin. Sen sijaan senaatin asettaman lääninvankilakomitean vuonna 1888 valmistuneessa mietinnössä linjattiin, että vankeinhoitolaitoksen ulkopuolisten vierailijoiden valvonta kuului vankiloiden johtajille.⁵⁷⁴

Saarnaluvan saaneen työnkuvaan vaikuttivat myös erilaiset tulkinnat lupakirjan käytöstä. Kuten edellä on kerrottu, vuoden 1893 kirkolliskokouksen päätöksen mukaan tuomiokapitulit saivat itse päättää, miten laajalle alueelle ne saarnaluvan myönsivät. Saarnalupatodistuksissa vakiintui viimeistään nyt muotoilu, jonka mukaan tutkinnon suorittanut sai ottaa osaa seurakunnan saarna- ja opetustoimeen ”missä kirkkoherra häntä siihen kehottaa”.⁵⁷⁵ Joissakin tapauksissa saarnalupa rajattiin edelleen yhden seurakunnan alueella käytettäväksi. Kun itsellinen Kusti Korhonen anoi ja sai Kuopion tuomiokapitulilta saarnaluvan vuonna 1894, lupa oli päätöksen mukaan voimassa vain Sotkamon seurakunnassa ja ”kirkkoherran valvonnan alla”. Myös Korhosen työtehtävät olivat lupakirjassa tarkkaan määritellyt: tämä sai ottaa osaa raamatunselitysten pitämiseen ja lasten opetukseen pitäjällä ”niin kauan kuin hän sen nuhteettomasti toimittaa”.⁵⁷⁶

---

⁵⁷³ Kallinen 1982, 39–45; Antikainen 2003, 23.

⁵⁷⁴ Antikainen 2003, 86, 89. Antikaisen mukaan Böök ja vankilanjohtaja P. A. Brofeldt yrittivät vuonna 1889 kieltää myös Mathilda Wreden yksityiset vierailut vankien luona, koska pitivät tämän opillisia käsityksiä kyseenalaisina. Kielto kuitenkin peruttiin. Antikainen 2003, 87–88.

⁵⁷⁵ Muotoilussa on pientä todistuskohhtaista variaatiota, mutta sen viesti on aina sama – saarnaluvan saanut tarvitsi kirkkoherran suostumuksen.

⁵⁷⁶ KAO OTA, Ca: 43 Tklin ptk. 18.12.1894, § 1. Korhosesta myös Mustakallio 2019, 28, 33.

Kuopion tuomiokapitulin varautunutta asennetta selittää se, että Korhonen oli hakemuksensa kirjoitusasun perusteella saanut vain vaatimattoman koulutuksen. Lisäksi tämä oli vasta toinen saarnalupatutkinnon suorittanut mies hiippakunnassa ja ensimmäinen, joka jäi vaikuttamaan hiippakunnan alueelle – Edvard Olsoni oli asettunut Keski-Suomeen Kivijärvelle opettajaksi heti saarnaluvan saatuaan. Hiippakunnan kolmas saarnaluvan saanut oli edellä mainittu Knorringin lähetyserahaston kolportööri Sylvester Kettunen, jonka saarnalupa tuli poikkeuksellisesti voimaan myös Turun arkkihiippakunnassa ja Porvoon hiippakunnassa.⁵⁷⁷ Porvoon tuomiokapitulissa anomuksen esitteli asessori J. I. Gummerus. Tämän mielestä Kettusen osaaamista ei ollut tarpeen tutkia uudelleen, vaan asiassa voitiin luottaa Kuopion kapitulin arvioon. Gummerus muistutti, että tuomiokapitulilla oli valta päättää, myönsikö se saarnaluvan yhteen seurakuntaan rajoitettuna vai laajemmalle alueelle. Asessorin mukaan jälkimmäinen vaihtoehto oli osoittautunut yleisemmäksi.⁵⁷⁸ Ensimmäisen sukupolven saarnaluvan saaneiden liikkuvuudesta ja sijoittumisesta eri seurakuntiin on suhteellisen vähän tietoa, mutta ainakin periaatteen tasolla näiden sallittiin toimivan useassa seurakunnassa, mikäli myös paikallinen papisto antoi asialle siunauksensa.

Paikallisseurakunnassa pappia avustanut maallikkosaarnaaja saattoi samanaikaisesti toimia jonkin yhdistyksen osa-aikaisena työntekijänä. Yhdistysten palvelukseen asetuneiden saarnaluvan saaneiden määrä oli kuitenkin vielä 1800-luvulla vähäinen – maallikkosaarnaajia hyödynsivät lähinnä Suomen Lähetysseura ja Luterilainen Evankeliumiyhdistys. Molemmilla oli myös pappeja työntekijöinä. Työmuotoihin kuului saarnojen, hartaustilaisuuksien ja hengellisten juhlien pitämistä sekä hengellisen kirjallisuuden myymistä. Evankeliumiyhdistyksen kolportöörit saarnasivat pääasiassa kyläkunnissa, satunnaisesti myös kirkossa, jos paikallinen pappi oli siihen myöntyväinen. Lähetysseuran kotimaantyö painottui pitkän aikaa kirjojen myymiseen, mutta

---

⁵⁷⁷ Kettusen asiaa ajanut piispa Johansson kysyi Porvoon tuomiokapitulilta suostumusta myös omalle hiippakunnassa tapahtuvalle saarnatoiminnalleen. KAH PTA, Ca: 203 Tklin ptk. 1.4.1896, § 36; 9.4.1896, § 25; 15.4.1896, § 33. Myös Mustakallio 2019, 31–34.

⁵⁷⁸ KAH PTA, Ca: 203 Tklin ptk. 15.4.1896, § 33.

kun Suomeen palanneiden lähetyssaarnaajien määrä kasvoi ja seuran palvelukseen jäi myös lähetyškoulun keskeyttäneitä miehiä, voitiin muuta toimintaa hiljalleen lisätä.⁵⁷⁹

4.2 Saarnaaja-opettajat

Satunnaisten avustavien tehtävien lisäksi paikallisseurakunnissa oli sijaa ja tarvetta myös vakinaiselle maallikkosaarnaajatoimelle. Saarnaaja-opettajan virka oli tarvedis-kurssiin kiinnittyvä ääriesimerkki. Saarnaaja-opettaja oli kansakoulunopettaja, jonka virkaan oli yhdistetty velvollisuus saarnata sunnuntaisin ja juhlapyhinä. Virkoja perustettiin yleensä seurakunnan syrjäisemmille seuduille, joista matka kirkolle oli pitkä tai muutoin vaikeakulkuinen. Opettaja saarnasi yleensä rukoushuoneessa tai kappelissa, joskus koulurakennuksessa. Papit vierailivat kaukaisemmissa kylissä sovittuin väliajoin ja jakoivat jumalanpalveluksen yhteydessä ehtoollisen sekä suorittivat kastamisia, vihkimisiä ja muita kirkollisia toimituksia. Vierailujen tiheys vaihteli viikoista kuukausiin.⁵⁸⁰

Saarnaaja-opettaja oli pikemminkin papin vakinainen sijainen kuin satunnainen apulainen. Virkaa haettaessa saarnalupatutkinnon suorittaminen oli etu, ellei peräti välttämättömyys. Saarnaaja-opettajaksi pyrki yhteensä ainakin kolmetoista saarnaluvan anojaa: heistä seitsemän haki lupaa Turun arkkihiippakunnassa, neljä Porvoon hiippakunnassa ja kaksi Kuopion hiippakunnassa.⁵⁸¹ Ainoastaan yksi kolmestatoista hakijasta sai tuomiokapitulilta kieltävän päätöksen. Korkea hyväksymisprosentti kertoo sekä hakijoiden taidoista että tuomiokapitulien halusta vastata paikallisyhteisöjen tarpeisiin. Saarnaluvan saanut viranhaltija oli samanaikaisesti sekä opetushallinnon

---

⁵⁷⁹ Kansanaho 1960, 339–340; Koskenniemi 1964, 86–88; Remes 1993, etenkin 195–197, 265–271.

⁵⁸⁰ Esimerkiksi Tyrvään Sammaljoella papit kävivät joka kuudes pyhä pitämässä jumalanpalveluksen. Wesala 1935, 94.

⁵⁸¹ Tämä ei tarkoita sitä, etteikö saarnaaja-opettajina toimineita voisi olla enemmänkin, mutta nämä kolmetoista tiesivät jo saarnalupaa hakiessaan aikovansa nimenomaan tällaisen viran hoitajiksi. Saarnaaja-opettajuus tulee tavalla tai toisella ilmi näiden miesten hakemuksissa: Kaarlo Rahikainen, Simo Hirvonen, Jaakko Kolanen, David Hämäläinen, Olaus Kempas, Pietari Kärnä, Kaarlo Wesala, Mauri Lahtinen, Edvard Olsoni, Kaarle Koistinen, Juho Raappana, Erik Kauppinen ja Jonas Fredrik Cantell.

että tuomiokapitulin valvonnassa. Palkan maksoi kuitenkin kunta, joten saarnaaja-opettaja ei ollut virallisesti kirkon työntekijä.

Porvoon hiippakunnassa sijainneet Saarijärven Pylkönmäki ja Viitasaaren Konginkangas tarjoavat varhaiset esimerkit saarnaaja-opettajien virantoimituksesta. Pylkönmäestä oli tullut Saarijärven rukoushuonekunta vuonna 1858. Rukoushuonerakennus valmistui muutamaa vuotta myöhemmin, ja se vihittiin käyttöön vuonna 1864. Konginkankaan rukoushuonekunta taas muodostettiin vuonna 1864 Viitasaaren ja Saarijärven osista. Viitasaaren kappeliksi Konginkangas tuli vuonna 1867.⁵⁸² Ihmiset kokivat sekä Pylkönmäellä että Konginkankaalla emäseurakunnan pappien vierailevan rukoushuoneilla liian harvoin.⁵⁸³ Oman papin palkkaaminen olisi kuitenkin tullut seurakuntalaisille liian kalliiksi. Saarnaajan ja kansakoulunopettajan yhdistelmävirka tarjosi hankalaan tilanteeseen ratkaisun, kun palkkaa piti maksaa kahden viranhoitajan sijasta vain yhdelle. Lisäksi opettajan palkkaan oli mahdollista anoa valti-onapua.⁵⁸⁴

Pylkönmäelle ja Konginkankaalle perustettiin kansakoulut liki samanaikaisesti vuonna 1867. Paikkakunnilla työskenteli 1800-luvun loppupuolella useita saarnaluvan saaneita kansakoulunopettajia. Konginkankaalle saatiin kappalainen 1870-luvun puolivälissä.⁵⁸⁵ Tämä selittää sitä, ettei seudun opettajia enää tule tämän jälkeen vastaan saarnalupa-aineistossa.

---

⁵⁸² Nurmela 1968, 6; Sinisalo 1984, 26–27, 32; Hyvönen 2010, 232.

⁵⁸³ Esimerkiksi Pylkönmäellä papit kävivät vain kuusi kertaa vuodessa. Nurmela 1968, 12.

⁵⁸⁴ Nurmela 1968, 12.

⁵⁸⁵ Nurmela 1968, 13–14; Hyvönen 2010, 232–233.

Pylkönmäki⁵⁸⁶

1867–1868 Olaus Kempas
1869–1870 Abraham Ruoranen
1873–1881 Kaarlo Rahikainen
1882–1883 Simo Hirvonen
1885–1891 Kaarlo Rahikainen
1894–1898 Oskar Mikko Selin

Konginkangas⁵⁸⁷

1868–1869 Erik Kauppinen
1869–1870 Kaarle Koistinen
1870–1871 David Hämäläinen
1871–1872 Simo Hirvonen
1872–1873 Kaarle Koistinen

Kahdeksasta yllä mainitusta opettajasta viisi oli saanut saarnaluvan Porvoon ja kolme Turun tuomiokapitulilta.⁵⁸⁸ Saarnaaja-opettajan virkoja perustettiin myös Huittisten Keikyälle, Tyrvään Sammaljoelle, Noormarkun Lassilaan, Lappajärven Kauhajärvelle ja Kivijärven Kinnulaan.⁵⁸⁹ Lisäksi vastaavanlainen virka oli avoinna ainakin Tuusulan Jokelassa. Koulun johtokunnan johtaja Paul Chmelewski haki *Uudessa Suomettaressa* vuonna 1896 saarnalupatutkinnon suorittanutta kansakoulunopettajaa, jonka tehtäviin kuuluisi opettamisen lisäksi jumalanpalvelusten pitäminen koulun tiloissa.⁵⁹⁰

---

⁵⁸⁶ Sinisalo 1984, 38–39, 83, 90. Pylkönmäen kansakoulu oli suljettuna vuosina 1872–1873 oppilaiden puutteen vuoksi. Koulussa ehtivät opettaa vuoteen 1900 mennessä myös opettajat Johannes Eusebius Putkonen, K. J. Helenius, Samuli Häkkinen, Taavetti Hackzell, Verner Grundström, Johan Kumlin ja Juhani Lehtinen. Sinisalon mukaan kaikki Pylkönmäen opettajat toimivat myös saarnaajina, mutta en ole löytänyt edellä mainituista miehistä jälkiä saarnalupa-aineistosta. Sinisalo 1984, 39, 88–90. Myös Nurmela 1968, 14–16.

⁵⁸⁷ Hyvönen 2010, 250.

⁵⁸⁸ Simo Hirvonen, David Hämäläinen ja Oskar Mikko Selin suorittivat tutkinnon Turun arkkihiippakunnassa, K. J. Rahikainen, Olaus Kempas, Erik Kauppinen ja Kaarle Koistinen Porvoon hiippakunnassa. Myös Abraham Ruoranen, joka sai saarnaluvan poikkeuksellisesti jo vuonna 1869, oli saanut saarnaoikeuden Porvoon tuomiokapitulilta.

⁵⁸⁹ Tieto perustuu sekä saarnalupa-anomuksiin että 1900-luvulla laadittuihin vuosi-ilmoituksiin saarnaluvan saaneiden toiminnasta. Noormarkun Lassilassa kansanopetuksesta oli aiemmin huolehtinut pappi. Ahlaisten, Noormarkun ja Pomarkun kappeliseurakuntia varten oli 1850-luvulla perustettu apukappalaisen virka, johon oli yhdistetty opettajan tehtävät. Yhdistelmäviran ensimmäinen ja ainoa hoitaja oli E. T. Gestrin. Virkkala 1970, 23–24.

⁵⁹⁰ *Uusi Suometar* 16.5.1896, 1. Valituksi tuli Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarissa muutama vuoden opiskellut Wilhelm Emerik Lyytinen, joka hoiti virkaa aina vuoteen 1906 saakka.

Kuva 2. Sammaljoen saarnahuone rakennettiin vuonna 1834. Kansakoulunopettaja Kaarlo Wesala toimi aloitti Sammaljoen saarnaaja-opettajan virassa vuonna 1893. Lähde: Kuvakokoelma SNL, SNL75960 / Satakunnan Museo. Lisenssi: CC BY 4.0.

Ainakin Pylkönmäellä ja Konginkankaalla saarnaaja-opettajat toimivat aluksi ilman virallista saarnalupaa. Osittain tämä johtui tietenkin siitä, ettei uuden kirkkolain mukaisen saarnaluvan anominen ollut mahdollista ennen vuotta 1870. Esimerkiksi

---

Lyytinen kuitenkin suoritti saarnalupatutkinnon Porvoon tuomiokapitulissa vasta vuonna 1909. Tällöin hän toimi Evankelisen nuorisoliiton pääsihteerinä. KAH PTA, Ca: 216, Tklin ptk. 10.6.1909, § 46; Eb: 696, SD 8/44 1908. Myös *Kotimatalla* 1921, 40–48. Saarnaaja-opettajan pestiä suunniteltiin myös esimerkiksi Karstulan Kyyjärvellä. Vuonna 1885 perustettuun kansakouluun haettiin muutamaan otteeseen saarnalupatutkinnon suorittanutta opettajaa, mutta virkaan lopulta nimitetyllä ei lupakirjaa ollut. *Keski-Suomi* 11.5.1887, 3; *Keski-Suomi* 25.8.1888, 4; *Kansakoulun lehti* 1.9.1888, 88. Koulun ensimmäiseksi opettajaksi valittiin Kalle Nyrönen. Hänestä tai hänen seuraajistaan Vilho Salosta ja Nikolai Pohjosesta ei ole saarnalupa-aineistossa jälkiä. *Suomalainen* 17.10.1913; *Keskisuomalainen* 29.5.1934, 3.

Pylkönmäen ensimmäinen saarnaaja-opettaja Olaus Kempas hoiti virkaa vuosina 1867–1868 mutta anoi saarnalupaa vasta vuonna 1874 Porvoon tuomiokapitulilta. Kempaksen seuraaja Abraham Ruoranen tosin sai saarnaluvan jo vuonna 1869 maassa vallitsevan pappispulan vuoksi.

Osa opettajista hoiti virkaa yksinomaan kirkkoherran suostumuksella. Saarijärven kirkkoherra Karl Kristian Stenius suositteli kansakoulunopettaja Kaarle Koistista saarnaluvan saajaksi vuonna 1872. Steniuksen mukaan Koistinen oli Konginkankaan opettajan virkaa hoitaessaan ollut kirkossa ”jumalanpalveluksen johtajana ja saarnamassa, kaikkien yleisellä mielihyvällä ja suosiolla”.⁵⁹¹ Kansakoulunopettaja Mauri Lahtinen puolestaan kertoi Turun tuomiokapitulille vuonna 1895 toimivansa opettajana Noormarkun Lassilan saarnahuonekunnassa, ”jossa kuntalaiset ovat yhdistäneet saarnaajan viran kansakoulunopettajan virkaan ja valinneet minun viran toimittajaksi, josta jo viime elokuusta alkain sitä olen hoitanutkin seurakunnan kirkkoherran luvalla”.⁵⁹²

Useimmiten saarnaaja-opettajana aloittamisen ja saarnaluvan hakemisen välissä ei ollut montaa vuotta. Poikkeuksen säännöstä muodostaa Simo Hirvonen, joka Konginkankaan kansakoulun johtokunnan esimiehen mukaan toimitti paikkakunnan sunnuntai- ja juhlapäiväjumalanpalvelukset vuosina 1871–1872. Hirvonen anoi kuitenkin saarnalupaa vasta vuonna 1882 tultuaan kutsutuksi Pylkönmäen saarnaaja-opettajaksi.⁵⁹³ Hirvosen hakuprosessin ajankohtaa voi selittää se, että ajan myötä saarnaluvasta tuli muodollinen edellytys saarnaaja-opettajan viran saamiselle. Kun Lappajärven Kauhajärvelle haettiin vuonna 1875 saarnaaja-opettajaa lehti-ilmoituksella, virasta kiinnostuneita opastettiin toimittamaan todistus jossain maan tuomiokapitulissa suoritetusta saarnalupatutkinnosta.⁵⁹⁴ Myös lupaus tutkinnon suorittamisesta riitti seurakunnan päättäjille. Kun kansakoulunopettaja Kaarlo Wesala aloitti saarnaaja-opettajana Tyrvään Sammaljoella elokuussa 1893, hän oli sitoutunut anomaan saarnalupaa Turun arkkihiippakunnalta. Opettaja ei kuitenkaan pitänyt kiirettä

---

⁵⁹¹ KAH PTA, Ej 1:1, AD 1872 (ei diaarinumeroa).

⁵⁹² KAT TTA, F I j: 1, AD 1597/1895.

⁵⁹³ KAH PTA, Ej 1:1, SD 7/112 1882.

⁵⁹⁴ *Suomen Virallinen Lehti* 7.10.1875, 3.

lupauksensa täyttämisesssä. Wesala ehti toimia virassa noin kahden vuoden ajan, ennen kuin tutkinto oli suoritettu.⁵⁹⁵ Ei ollut tavatonta, että saarnalupaprosessi kesti usean vuoden. Wesalan tapauksessa viive ei kuitenkaan selity yksinomaan hakuprosessin hitaudella, sillä hän lähetti hakemuksensa vasta syksyllä 1894 eli noin vuosi virassa aloittamisen jälkeen.⁵⁹⁶

Saarnaaja-opettajien työsuhteiden pituudessa oli suurta vaihtelua. Esimerkiksi Konginkankaalla oli ollut vuoteen 1884 mennessä yhteensä kaksitoista opettajaa.⁵⁹⁷ Myös Pylkönmäellä opettajat vaihtuivat tiuhaan, kunnes Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarista valmistunut Kaarlo Rahikainen otti viran hoitaakseen. Rahikainen saarnasi ja opetti Pylkönmäellä vuosina 1873–1881 ja vielä toistamiseen 1885–1891.⁵⁹⁸ Myös Edvard Olsoni teki pitkän uran saarnaaja-opettajana Kivijärven Kinnulassa vuosina 1878–1900.⁵⁹⁹ Opettajakunnan vaihtuvuuteen saattoi osaltaan vaikuttaa saarnaaja-opettajan kapea leipä.⁶⁰⁰ Pylkönmäellä opettaja sai palkkaa valtionapuna aluksi 600 markkaa sekä seurakuntalaisilta muun muassa 8 tynnyriä ja 17 kappaa viljaa. Palkkaa kuitenkin korotettiin olosuhteiden salliessa, ja vuonna 1875 virkaa hoitaneelle opettaja Rahikaiselle maksettiin valtionavun lisäksi vuosittain 13 tynnyriä ja 19 kappaa viljaa, voita, talia, heiniä sekä 10 markkaa vuokraa kouluhuoneesta. Opettajan palkkaan vaikutti luonnollisesti myös paikkakunnan väestömäärä ja se, että kansakoululaitoksen vakiintuessa yhä useammat olivat valmiita tukemaan opettajaa taloudellisesti. Vuonna 1891 Pylkönmäen saarnaaja-opettaja sai jo palkkaseen

---

⁵⁹⁵ Wesala 1935, 94.

⁵⁹⁶ KAT TTA, F I j: 1, AD 1377/1894.

⁵⁹⁷ Hyvönen 2010, 234, 250.

⁵⁹⁸ Laasonen mukaan pylkönmäkeläiset olivat itse lähestyneet vanhaa opettajaansa vuonna 1885 ja pyytäneet tätä palaamaan seudulle opettajaksi. Laasonen 1953, 33.

⁵⁹⁹ Kotilainen 2013, 124, 130–131.

⁶⁰⁰ Kansakoulunopettajien palkkataso oli asetettu vuoden 1866 kansakouluasetuksessa lähtökohtaisesti melko alhaiseksi. Kouluylivaltio tekikin ensimmäiset aloitteet opettajien toimeentulon parantamiseksi jo 1870-luvulla. Kansakoulunopettajien palkkatason kehityksestä 1860–1880-luvuilla Heikkilä 1985, 78–80. Opettajat joutuivat usein ottamaan sivutoita elättääkseen itsensä ja perheensä. Rantala 2011, 298.

valtionapua 800 markkaa, erinäisiä ruokatarvikkeita, pelto- ja laidunalueita, ”aivan hyvät asunto- ja ulkokuoneet” sekä tarvittavat polttopuut.⁶⁰¹

Varhaisten saarnaaja-opettajien saamasta vastaanotosta on niukanlaisesti tietoja. Vaikka ajatus yhdistelmäviran perustamisesta oli lähtöisin paikallisyhteisöstä, olivat sekä kansakoululaitos että saarnaajan tointa hoitavat maallikot kokemuksena uusia. Nimimerkki X kertoi vuonna 1868 *Kansan Lehdessä* Saarijärven kuulumisia. Kirjoituksen saarnaaja-opettajia koskeva kohta oli sävyltään monitulkintainen:

On pitäjämme syrjille asetettu pari kansakoulun tapaista, joiden opettajat ovat myös koulujensa paikoilla olevien rukoushuoneiden pappia. Näillä saarnaviran toimittajilla ei ole lupa kuollutta haudata eikä pariskuntia vihkiä, vaan muut toimeensa kuuluvaiset seikat heidän sanotaan tekevän. Aina uutta elävä näkee, minkä nuot papitkin, jotk'ei ole lukiossa lukeneet, eikä yliopiston ovia avanneet.⁶⁰²

Kirjoittaja ei suoranaisesti paheksunut opettajien saarnaamista, mutta kohdisti kritiikkiä kansakoululaitosta kohtaan. Kirjoittaja epäili, oliko koulusta lapsille mitään hyötyä, kun käsitöiden ja ”muiden hyödyllisten taitojen” sijasta siellä opeteltiin vain lukemaan kirjoja.

Ainakin muutamassa tapauksessa saarnaaja-opettaja oli paikallisyhteisön jäsenille jo ennestään tuttu ja mieluisa. Jaakko Kolanen kertoi vuonna 1872 Turun tuomiokapitulille, miten hän oli saanut kauhajärveläisiltä taloudellista tukea voidakseen jatkaa opintojaan Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarissa. Tuen ehtona oli lupautuminen paikkakunnan saarnaaja-opettajaksi valmistumisen jälkeen. Heikki Pehkorannan mukaan järjestelyn taustavaikuttajana oli Vimpelin kappalainen A. O. Törnudd. Tämä oli kehottanut rahapulan vaivaamaa Kolasta menemään saarnamatkalle Kauhajärvelle, jossa oli herännyt ajatus oman kansakoulun perustamisesta. Kolanen tarttui neuvoon ja piti kylällä raamatunselityksiä ja saarnoja sekä puhui kansakoulun perustamisen puolesta. Koulu aloitti toimintansa vuonna 1872, ja rukoushuone kylään

---

⁶⁰¹ *Suomalainen* 15.6.1891, 4; Nurmela 1968, 13, 23.

⁶⁰² *Kansan Lehti* 25.1.1868, 2.

oli saatu muutamia vuosia aikaisemmin.⁶⁰³ Kolanen kertoi kauhajärveläisten ajatelleen, ettei ”koko rakennus [rukoushuone] heitä hyödytä paljon mitään, jos papit ai-noastansa kahdesti vuodessa käyvät kirkonmenoa pitämässä”.⁶⁰⁴

Kauhajärveläiset antoivat tukensa myös kansakoulunopettaja Jonas Fredrik Cantellille, joka haki saarnalupaa Turun tuomiokapitulilta vuonna 1888 tukena kolmen-toista kauhajärveläisen talollisen allekirjoittama vetoomus. Kirjoittajat pyysivät, että ”nykyinen kansakoulunopettajamme” saisi toimittaa saarnatointa rukoushuoneessa.⁶⁰⁵ Kinnulassa saarnaaja-opettaja Edvard Olsoni saavutti ajan myötä paikallisten vankan luottamuksen. Sofia Kotilainen kuvaa Olsonia eräänlaisena paikkakunnan omana ”pappina”, jonka puoleen seurakuntalaiset kääntyivät esimerkiksi silloin, kun vastasyntynyt tarvitsi hätäkasteen.⁶⁰⁶

Pappien käsitys saarnaaja-opettajalle sopivasta työalasta vaihteli. Kaarlo Rahikainen tiedusteli vuonna 1887 Porvoon tuomiokapitulilta, saisiko hän suorittaa Pylkönmäen rukoushuoneessa alttaripalveluksen sunnuntaisin ja pyhäpäivinä. Rahikainen pyysi saada hoitaa jumalanpalveluksen liturgiset osat, joilla pappi puhutteli kirkkokansaa. Tuomiokapituli päätti kääntyä asiassa ensin Jyväskylän rovastikunnan lääninrovastin O. A. Stenrothin puoleen, joka puolestaan neuvotteli tilanteesta Karstulan ja Saarijärven kirkkoherrojen kanssa. Kaikki kolme pappia suhtautuivat pyyntöön myönteisesti ja kertoivat, että Rahikainen oli itse asiassa jo vuosikausia ollut vastuussa alttaripalveluksesta. Kirkkoherrat ja rovasti Stenroth toivoivat, että opettaja saisi jatkaa toimintaansa entiseen tapaan, tällä kertaa tuomiokapitulin siunauksella. Asian valmistellut asessori Gustaf Nordström ei kuitenkaan tahtonut suostua Rahikaisen

---

⁶⁰³ Pehkoranta 1985, 48–49, Kolasen paluusta Kauhajärvelle 53–54. Kauhajärven rukoushuoneen rakentaminen oli alkanut vuonna 1867, mutta sen käyttöön otosta ei ole tarkkaa tietoa. Pehkoranta 1985, 28, 30.

⁶⁰⁴ KAT TTA, F I j:1, AD 923/1872. Pehkorannan mukaan papit vierailivat Kauhajärvellä kahdesta neljään kertaan vuodessa. Pehkoranta 1985, 31.

⁶⁰⁵ KAT TTA, F I j:1, AD 796/1888. Cantell suoritti saarnalupatutkinnon samana vuonna. KAT TTA, A I: 118 Tklin ptk. 8.11.1888, § 34. Pehkorannan mukaan kaikki Kauhajärven opettajat toimivat myös rukoushuoneen saarnaajina, mutta saarnalupatietoja on vain Kolasesta ja Cantellista. Pehkoranta 1985, 30, 52, 64.

⁶⁰⁶ Kotilainen 2013, 131.

pyyntöön, joka oli ”vastoin kirkkolain selvää säädäntöä”: saarnalupatutkinnon suorittanut sai ottaa osaa saarna- ja opetustoimeen, mutta alttaripalveluksen toimittamiseen tutkinto ei oikeuttanut. Nordström suositti pyyntöä hylättäväksi. Asessorin kantaan yhtyivät tuomiorovasti A. J. Lindelöf, asessori A. W. Lyra sekä sihteeri A. L. Tojkander. Piispa Alopaeus sen sijaan asettui puolustamaan Rahikaista ja tämän toiminnan hyväksyneitä pappeja, mutta enemmistöäänillä asiassa päätettiin antaa kieltevä päätös.⁶⁰⁷

Rahikainen oli mahdollisesti toimittanut alttaripalvelusta jo vuonna 1873, jolloin hän oli ensimmäisen kerran tullut Pylkönmäelle opettajaksi. *Wiipuri*-lehdessä vuonna 1900 julkaistussa muistelmakertomuksessa nimimerkki -yhä kertoi olleensa Jyväskylän seminaarista valmistuneen ystävänsä Kalle R:n kanssa Pylkönmäellä, minne tämä oli kutsuttu opettajan ja saarnaajan virkaa toimittamaan. Muistelija kertoi rovasti K. K. Steniuksen ottaneen heidät lämpimästi vastaan. Rovasti oli myös pyytännyt ystävyksiä toimittamaan sunnuntain ja sitä seuranneen maarianpäivän jumalanpalvelukset Pylkönmäen kirkossa. Huonon kelin ja pappien puutteen vuoksi kirkossa ei ollut pidetty jumalanpalvelusta ”kuukauden päiviin”. Kirjoittaja kertoi hänen ja Kalle R:n toimittaneen jumalanpalveluksen ja alttaripalveluksen vuorotellen.⁶⁰⁸

Nimimerkin takana oli oletettavasti Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarissa 1870-luvulla opiskellut opettaja Johannes Häyhä.⁶⁰⁹ Mikäli kirjoituksen tiedot pitävät paikkansa, on mielenkiintoista, että rovasti Stenius oli antanut sekä Rahikaisen että Häyhän pitää jumalanpalveluksen; Häyhästä ei ole merkkejä saarnaluvan hakijoiden joukossa. Vaikka kirjoittajan tyyli on kaunokirjallinen, vastaavat Pylkönmäen olosuhteista ja Kalle R:stä annetut tiedot todellisuutta. Kertomuksen uskottavuutta lisää se,

---

⁶⁰⁷ KAH PTA, Ca: 194 Tklin ptk. 30.7.1887, § 27; 15.8.1887, § 15; 1.9.1887, § 49.

⁶⁰⁸ *Wiipuri* 22.3.1900, 2. Nimimerkki -yhän muistelmä julkaistiin kolmessa osassa. Toisessa osassa kirjoittaja kertoi, miten kirkonkokous nimitti Kalle R:n saarnaaja-opettajan virkaan. Kaksi nimitystä vastustanutta ihmistä huomautti, että vanha opettaja oli pyytännyt vähemmän palkkaa. Puheenjohtaja huomautti, ettei tätä voitu pitää, koska tällä ei ollut tuomiokapitulin saarnalupaa. Seurakunnalla ei ollut varaa palkata erikseen opettajaa ja saarnaajaa, ”eikä entinen opettaja ole voinut saada saarnalupaa, vaikkapa on jo kolme kertaa yrittänyt.” Mainittu edellinen opettaja oli Eusebius Putkonen, josta en kuitenkaan ole löytänyt merkkejä tuomiokapitulin arkistosta. Muistelman kolmannessa osassa -yhä kertoi Kalle R:n kihlauksesta. *Wiipuri* 29.3.1900, 2; *Wiipuri* 30.3.1900, 1.

⁶⁰⁹ *Jyväskylän seminaari 1863–1937: muistojulkaisu* 1937, 324; Hirvonen 2000, 285, 896.

että rovasti Stenius oli Rahikaisen saarnalupahakemuksessa suosittelijana. Suosituskirje oli laadittu maaliskuun lopulla eli pian maarianpäivän jälkeen. Rahikainen lähetti saarnalupahakemuksensa Porvoon tuomiokapitulille kuitenkin vasta toukokuun alussa.⁶¹⁰

Rahikaisen tapaus on hyvä esimerkki siitä, miten sekä papit että maallikot elivät uskontoa hahmottamalla luterilaisuuden rajoja ja tapoja eri tavoin. Rovasti O. A. Stenroth sekä Karstulan ja Saarijärven kirkkoherrat hyväksyivät ensin hiljaisuudessa ja sitten ääneen sen, mitä asessori Gustaf Nordström taas piti selvästi kirkkolain vastaisena. Nordströmin kantaan yhtyivät myös muut tuomiokapitulin jäsenet vapaa mielisyydestään tunnettua piispa Alopaeusta lukuun ottamatta.⁶¹¹ Tapauksessa näkyy myös Foucault'n ajatus valtasuhteista tekojen ja reaktioiden sarjana. Tässä tapauksessa sarjan alkupisteenä oli Rahikaisen anomus alttaripalveluksen pitämiseen, mutta teon tausta on hämärän peitossa – miksi hän lähestyi tuomiokapitulia? Oliko joku paikallinen kenties epäillyt saarnaajan toiminnan oikeutusta ja uhannut paljastaa Rahikaisen tuomiokapitulille? Vaikuttivatko asiassa vuoden 1886 kirkolliskokouksessa maallikkosaarnaajista käydyt keskustelut, joihin Rahikainenkin oli ottanut osaa? Näihin kysymyksiin löytämäni arkistoaineisto tai elämäkerralliset tiedot eivät anna vastausta. Tiedossa ei myöskään ole, miten tuomiokapitulin päätös vaikutti Rahikaisen työnkuvaan. Hän pysyi Pylkönmäen saarnaaja-opettajana aina vuoteen 1890 saakka ja siirtyi sitten Evankeliumiyhdistyksen kolportööriksi. Vuonna 1898 Rahikainen aloitti Lähetysseuran palveluksessa.⁶¹² Hänen jälkeensä Pylkönmäen piti odottaa seuraavaa saarnalupatutkinnon suorittanutta opettajaa vuoteen 1894 asti, jolloin tehtävän otti hoitaakseen Oskar Mikko Selin.⁶¹³

Saarnaaja-opettajan yhdistelmävirat olivat lopulta väliaikainen ratkaisu pappispulaan. Yhdistelmävirkoja perustaneet seurakunnat olivat pääasiassa rukoushuone- ja

---

⁶¹⁰ KAH PTA, E j: 1, SD 412/1873. Rahikaisen vaiheista Pylkönmäellä myös Sjöblom 1910d, 3–4; Sinisalo 1984, 52–53.

⁶¹¹ Alopaeuksesta Laine 2007.

⁶¹² Koskenniemi 1964, 111–113; Saarilahti 1989, 109.

⁶¹³ Selin oli suorittanut saarnalupatutkinnon Turun arkkihiippakunnassa vuonna 1891. KAT TTA, A I: 121 Tklin ptk. 20.6.1891, § 2.

kappeliseurakuntia, joiden sielunhoito oli riippuvainen emäseurakunnan voimavaroista. Kun rukoushuone- ja kappeliseurakunnat itsenäistyivät, niiden oli mahdollista saada saarnaajaksi virkaan vihitty pappi. Prosessi saattoi kuitenkin kestää vuosikymmeniä. Pylkönmäellä kirkonkokous suunnitteli jo vuonna 1882 itsenäisen seurakunnan perustamista. Suunnitelma kuitenkin kaatui taloudellisten voimavarojen puutteeseen. 1890-luvulla paikalliset olivat vihdoinkin saaneet papin palkkausjärjestelyt suunniteltua, minkä vuoksi senaatti myönsi Pylkönmäelle luvan oman kirkkoherrakunnan perustamiseen. Väliajansaarnaajaksi asetui pastori Oskar Kättö vuonna 1900. Käytännössä Pylkönmäen seurakunta itsenäistyi vasta vuonna 1914, kun entisten emäseurakuntien Karstulan ja Saarijärven viranhaltijat olivat vaihtuneet ja niiden kanssa oli sovittu kirkon omaisuuden ja seurakunnallisten velvoitteiden jaosta.⁶¹⁴

Saarnaaja-opettajille oli jonkin verran tarvetta myös 1900-luvulla. Yhdistelmäviran hoitajaa haettiin lehti-ilmoituksella Vesilahden Krääkkiön kulmakunnalle vuonna 1901, Noormarkun Lassilaan 1905, Pusulan Kärkölään 1906 ja Hämeenkyrön Vesajärvelle 1908.⁶¹⁵ Tunnetut saarnaaja-opettajan virat olivat yleensä kansakouluissa, mutta Mommilan kirkon saarnaajan ja kirkollisen alakoulun opettajan virka oli poikkeus säännöstä. Mommilan kirkko rakennettiin alun perin rukoushuoneeksi vuonna 1904. Rakennuksen ostanut Alfred Kordelin hankki sille kuitenkin kirkkoerioikeudet. Papit vierailivat Mommilassa kuusi kertaa vuodessa, muuten vastuu sananjulistuksesta oli saarnaajalla. Kirkko siirtyi Lammin seurakunnan omistukseen, kun Kordelin murhattiin vuonna 1917. Kordelinin testamentti määräsi seurakunnan ylläpitämään kirkkoa ja huolehtimaan vastedeskin säännöllisten jumalanpalvelusten järjestämisestä joko papin tai maallikkosaarnaajan voimin.⁶¹⁶ Mommilan virkaa hoiti vuosina 1912–1924 entinen Siperian katekeetta Wilhelm Juntunen, joka suoritti virkaa varten saarnalupatutkinnon Porvoon tuomiokapitulissa.⁶¹⁷

---

⁶¹⁴ Nurmela 1968, 6–7; Sinisalo 1984, 27–30, 39.

⁶¹⁵ *Suomalainen Wirallinen Lehti* 24.5.1901, 2; *Satakunta* 18.5.1905, 4; *Suomalainen Wirallinen Lehti* 19.5.1906, 5; *Suomalainen Wirallinen Lehti* 11.5.1908, 3.

⁶¹⁶ Koskue 1990, 114–116, 120–121.

⁶¹⁷ KAH PTA, Ca: 219 Tkl:n ptk. 12.12.1912, § 38. Lisäksi virkaa hoiti vuosina 1925–1929 saarnaluvan saanut kansakoulunopettaja Johan Fredrik Cantell, joka oli toiminut saarnaaja-opettajana Kauhajärvellä 1880- ja 1890-lukujen vaihteessa.

Maallikolle tarkoitettua saarnaaja-opettajan virkaa ei pidä sekoittaa papin ja kansakoulunopettajan yhdistelmävirkaan. Tällaiseen ratkaisuun oli päädytty esimerkiksi Sasslinin koulu- ja saarnahuonelaitoksessa. Hämeenkyrön Jumesniemen kylässä sijaitseva laitos sai alkunsa paikallisen talonpojan Adam Sasslinin aloitteesta. Pankki- ja kauppatoiminnalla sekä maanviljelyllä vaurastunut Sasslin päätti rakennuttaa tiluksilleen kirkon ja koulun. Vuonna 1847 Adam ja Ulrika Sasslin pyysivät Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulilta lupaa papin palkkaamiseen. Papin tehtävänä olisi saarnata Kärjen tilan kirkossa joka toinen sunnuntai ja juhlapyhinä sekä opettaa paikallisia lapsia. Sekä tuomiokapituli että senaatti antoivat suunnitelmalle hyväksyntänsä. Sasslinin koulu- ja saarnahuonelaitoksen otti ensimmäisenä vastuulleen pastori Antero Warelius.⁶¹⁸ Myöhemmin Sasslinin virka oli usein auki ja vaati tuomiokapitulilta toistuvasti huomiota.⁶¹⁹

Saarnalupatutkinnon suorittaneet maallikot eivät olleet hakukelpoisia papin ja opettajan yhdistelmävirkoihin. Tämä ei estänyt kansakoulunopettaja Aron Pitkästä tavoittelemasta Sasslinin saarnaajan tointa huhtikuussa 1876.⁶²⁰ Turun tuomiokapituli oli hylännyt Pitkäsen viimeisimmän saarnalupa-anomuksen muutamia viikkoja aikaisemmin. Pitkänen oli hakenut saarnalupaa ensimmäisen kerran vuonna 1872, ja hänet oli silloin määrätty suorittamaan tutkintoon kuuluvia kokeita tuomiokapitulin jäsenten, mukaan lukien asessori Wareliuksen – Sasslinin ensimmäisen saarnaajan – luona.⁶²¹ Pitkäsen saarnalupa-anomuksen liitteenä oli ollut suositus eksegetiikan professori A. W. Ingmanilta sekä Padasjoen kirkkoherra Gabriel Lindeqvistiltä, jota Pitkänen oli avustanut saarnaamisessa vuonna 1870.⁶²² Vaikka Pitkäsellä oli saarnaamisesta kokemusta, sekä hänen pyyntönsä hoitaa Sasslinin virkaa että hänen saarnalupa-anomuksensa saivat tuomiokapitulilta kieltävän vastauksen.⁶²³

---

⁶¹⁸ Virtaranta 1952, 267–274.

⁶¹⁹ Kortekangas 1976, 444.

⁶²⁰ KAT TTA, A I: 106 Tklin ptk. 14.4.1876, § 14.

⁶²¹ KAT TTA, A I: 102, 27.11.1872, § 10.

⁶²² KAT TTA, F I j:1, AD 330/1872.

⁶²³ KAT TTA, A I: 106 Tklin ptk. 23.3.1876, § 22; 14.4.1876, § 14.

Sasslinin väliaikaiseksi saarnaajaksi pyrki kolme vuosikymmentä myöhemmin myös kirjailija ja katekeetta Juho Jäykkä, joka oli suorittanut saarnalupatutkinnon Turussa vuonna 1881. Kapituli totesi, ettei se kirkkolain vuoksi voinut määrätä virkaan ketään papiksi vihkimätöntä.⁶²⁴ Kun Sasslinin rukoushuone päätettiin vuonna 1909 siirtää toiseen paikkaan, sen yhteyteen perustettiin myös kansakoulu – nyt saarnaajan toimi yhdistettiin kansakoulunopettajan virkaan. Vaikka virka oli edelleen tarkoitettu ensisijaisesti papeille, sitä saivat tarvittaessa hoitaa myös saarnalupatutkinnon suorittaneet kansakoulunopettajat.⁶²⁵

4.3 Saarnaluvan saanut – sääntöjen seuraaja vai oman tiensä kulkija?

Saarnaluvan saaneiden työ sai monin paikoin kiitosta niin seurakuntalaisilta kuin papeilta. Aivan mutkattomia kohtaamiset eivät kuitenkaan aina olleet. Saarnalupatutkinnon suorittaneet toimivat kirkon mandaatilla, mutta saarnaajilla oli vaihtelevan vahvuisia siteitä herätysliikkeisiin ja kristillisiin yhdistyksiin. Saarnaajan, seurakuntalaisten ja papiston kohtaamisiin vaikuttivat myös saarnaluvan saaneen persoona ja suhteet paikallisyhteisöjen jäseniin. Maallikkopuhujan kuva muodostui toisaalta tämän omien tekojen, toisaalta maallikkosaarnaajia yleisemmin koskevien ennakkokäsitysten ja ennakkoluulojenkin kautta. Kärjistyneissä kiistatilanteissa saarnaluvan saaneen työalaa voitiin rajoittaa estämällä esimerkiksi tämän pääsy kirkkoon. Ääritapauksessa saarnalupa oli mahdollista ottaa kokonaan pois.

Kiistoja syntyi muun muassa siitä, kenelle maallikkosaarnaaja oli ensisijaisesti tilivelvollinen. Yhdistysten ja seurojen palveluksessa työskentelevät saarnaluvan saaneet olivat tuomiokapitulien alaisuudessa, mutta toisaalta saarnaajien käytännön työtä ohjasivat työnantajalta saadut ohjeet. Evankeliumiyhdistys pyrki ehkäisemään

---

⁶²⁴ KAT TTA, A I: 136 Tklin ptk. 17.3.1906, § 13. Vaa’assa saattoi painaa myös Jäykin korkeahko ikä (69 vuotta). Tämä menehtyi vain muutama kuukausi tuomiokapitulin kieltävän päätöksen jälkeen. Jäykin kuolemasta uutisoitiin laajasti lehdistössä. Esim. *Kansalainen* 2.7.1906, 2.

⁶²⁵ *Kansan Lehti* 26.8.1909, 1; *Tähti* 13.8.1909, 2. Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli ilmoitti asiasta kiertokirjeellä. *Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet, XXI sarja ajalta 1.1.1905–1.5.1912*, kiertokirje nro 1011, § 1.

riitatilanteita pappien ja kolportöörien välillä ja ohjeisti alusta saakka kolportöörejä olemaan sekaantumatta pappien tehtäviin. Myös hartaushetkiä sai pitää vain pyynnöstä, ja kirkkoherran piti olla niistä selvillä. Käytännössä kolportöörien valvonta oli kuitenkin vaikeaa. Yhdistys nimesi vuonna 1884 yliasiamiehen, jonka päätehtävänä oli seurata kiertävää saarnatointia.⁶²⁶ Yliasiamiehen myötä yhdistys uudisti kolportööriohjesääntöään. Hartaustilaisuuksien järjestämiseen ja kolehtien keräämisen annettiin lisää vapautta, mutta pappien kanssa oli edelleen vältettävä kaikin tavoin riitaa, ja mahdolliseen arvosteluun oli vastattava nöyrästi ja sävyisästi.⁶²⁷ Turun pappeinkokouksessa vuonna 1890 entinen yliasiamies Johannes Bäck kertoi yrittäneensä tehdä yhdistyksen kolportööritoiminnasta mahdollisimman paikallaan pysyvää sekä kehottaneensa puhujia hankkimaan saarnaluvan tuomiokapitulilta.⁶²⁸ Evankeliumiyhdistyksen johtokunta pyrki suunnittelemaan puhujiensa julistusmatkat. Toisaalta saarnaajat käyttivät omaa harkintaansa ja menivät sinne, minne evankelinen kuulijakunta oli heitä pyytänyt puhumaan.⁶²⁹

Kolportöörit itse kertoivat matkakertomuksissaan olleensa moneen paikkaan tervetulleita ja saaneensa aikaan herätystä. Evankeliseen liikkeeseen ja yhdistykseen nuivasti suhtautuvia pappeja he pyrkivät välttämään, mutta kahnauksia syntyi sekä pappien että muihin herätysliikkeisiin kuuluvien kanssa.⁶³⁰ Myös Lähetysseuran saarnaajat ajautuivat joskus opillisiin kiistoihin. Saarnaluvan saaneet entiset lähetyssaarnaajat Karl Tolonen ja Pietari Kurvinen kuuluivat molemmat evankeliseen liikkeeseen, ja jälkimmäisestä tuli ajan myötä yksi sen tunnetuimmista saarnaajista. Kurvinen erosi Lähetysseuran palveluksesta vuonna 1884 ja teki töitä Evankeliumiyhdistykselle osaaikaisesti vuosina 1898–1912. Evankelisen liikkeen hajaannuksessa Kurvinen asettui

---

⁶²⁶ Ensimmäisenä yliasiamiehenä toimi pastori Johannes Bäck. Vuonna 1889 tehtävään astui Julius Engström ja 1898 Alfred Johannes Bäck. Kansanaho 1960, 236, 240.

⁶²⁷ Kansanaho 1960, 241; Koskenniemi 1964, 58–64.

⁶²⁸ Pkpk Turku 1890, 44–45. SLEY oli Bäckin mukaan pyrkinyt lähentymään kirkkoa ehdottamalla, että kolportöörit voisivat lukea toimintansa virkavuosiksi pappien tapaan ja raportoida toiminnastaan tuomiokapitulille.

⁶²⁹ Koskenniemi 1964, 57–59.

⁶³⁰ Koskenniemi 1964, passim, etenkin 161–163. Kolportöörien vastaanotosta myös Wirén 1943, etenkin 150–151, 164–165.

maallikkosiipeä tukevan Evankeliumiyhdistyksen kannalle. Kurvista syytettiin julki-
suudessa antinomistisen opin opettamisesta, tosin Lauri Koskenniemen mukaan ai-
heetta. Koskenniemi kuvaa Kurvista omaa tietään kulkeneeksi mieheksi, joka toimi
mieluummin itsenäisesti kuin noudatti ylhäältä annettuja ohjeita.⁶³¹ Tolonen puoles-
taan oli tunnettu kärkkäydestään, joka kohdistui myös pappeihin, jos nämä sattuiivat
olemaan hänen kanssaan eri mieltä. Tolosella oli tapana kritisoida etenkin toisiin he-
rätysliikkeisiin kuuluvia pappeja. Terävä kieli johti siihen, että talvikaudella 1881–
1882 Lähetyseuran johtokunta kielsi Tolosta lähtemästä saarnamatkoille. Kuopiossa
papit eivät puolestaan hyväksyneet Tolosta rovastikuntajuhlien puhujaksi, ilmeisesti
tämän evankelissävyisen julistuksen vuoksi.⁶³²

Saarnaajien ja näitä työllistävien tahojen välejä hiersivät muutkin asiat kuin opilliset
näkemuserot ja liiallinen omavaltaisuus. Viljo Remeksen mukaan Lähetyseuran tar-
joamat rajalliset työmahdollisuudet ja niukat palkkatulot aiheuttivat kitkaa seuran
johdon ja kotimaahan palanneiden lähetyssaarnaajien välille. Lähetyseuran johdossa
saarnaajiin suhtauduttiin holhoavasti, sillä lähetysskouluun pyrkineet miehet olivat
yleensä matalasti koulutettuja.⁶³³ Jos erimielisyydet kasvoivat suuriksi, yhdistys saattoi
rajoittaa saarnaajan toimintaa, kuten esimerkiksi Tolosen kanssa toimittiin, tai erottaa
tämän toimestaan.

Evankeliumiyhdistys päättyi peruuttamaan useita kolportöörikirjoja. Lupakirjansa
menettivät myös muutamat saarnalupatutkinnon suorittaneet miehet, mukaan lukien
Albert Oskar Sundholm. Sundholmin pitkät, jopa kuukausia kestävät saarnamatkat
saivat tämän ja Evankeliumiyhdistyksen johdon välit kiristymään. Sundholm syytti
yhdistyksen johtokuntaa oman etunsa tavoittelusta saarnaajan jaksamisen kustan-
nuksella. Matkoillaan Sundholm ajautui ajoittain väittelyihin pappien kanssa. Hän
saattoi esimerkiksi arvostella mielestään huonoa saarnaa jumalanpalveluksen jälkeen.
Sundholm myös koki, että pappien asenteellisuus sai rahvaan kaihtamaan maallikko-
puhujia. Lopullisesti Evankeliumiyhdistyksen johdon sietokyky ylittyi, kun

---

⁶³¹ Koskenniemi 1964, 130–131. Kurvisesta myös Koskenniemi 1984, 35–36; Remes 1993, passim;
Koskenniemi 2001.

⁶³² Remes 1993, 268, 283.

⁶³³ Remes 1993, 283.

Sundholm esiintyi muutamaan otteeseen juopuneena. Tämän kolportöörikirja peruutettiin vuonna 1876.⁶³⁴ Myös edellä mainittu Jaakko Kolanen menetti kolportöörinoikeutensa. Hän luopui lupakirjastaan oma-aloitteisesti vuonna 1887, koska oli sekaantunut asuinpaikkansa Saarijärven papinvaaliin ja saanut kunnianloukkaussyytteen.⁶³⁵ Tuomiokapitulin saarnaluvasta Kolanen ei tietävästi luopunut.

Maallikkosaarnaajien toimintamahdollisuudet riippuivat myös paikallisseurakunnassa saadusta vastaanotosta. Nimimerkki A...t H...dh kertoi vuonna 1886 Rauman lehdessä, miten Kodisjoen seurakunnan kirkkoväärti oli kieltänyt tätä pitämästä raamatunselitystä kirkossa. Kirjoittaja kertoi saaneensa tuomiokapitulin saarnaluvan jo seitsemän vuotta sitten ja saarnanneensa 57 kirkossa, myös Kodisjoen kirkkoa suuremmissa.⁶³⁶ Kirjoittaja oli todennäköisesti kansakoulunopettaja Albert Aminiel Hårdh, joka oli suorittanut saarnalupatutkinnon Turun tuomiokapitulissa vuonna 1879.⁶³⁷ Kirkkoväärtin päätöksestä ei ole tarjolla tarkempaa tietoa. Hän saattoi olla haluton päästämään saarnaajaa kirkkoon ilman kirkkoherran nimenomaista suostumusta tai tunsu epäluuloa vieraspaikkakuntalaista saarnaajaa kohtaan. Hårdh ei myöskään kerro, oliko hän kantanut saarnalupatodistusta mukanaan ja näyttänyt sitä kirkkoväärtille. Säkkijärven evankeliumijuhlilla puhuneelta Kaarlo Rahikaiselta saarnalupakirja oli jäänyt kotiin, mistä paikallinen rovasti antoi moitteita. Rahikainen lupasi saarnata kirkonmäellä, jos ei luvan puuttumisen takia pääsisi kirkkoon puhumaan. Rovasti kuitenkin salli kirkossa saarnaamisen, koska epäili juhliin saapuneiden ihmisten muuten suuttuvan.⁶³⁸

Vaikka saarnalupa ei avannut kaikkia ovia, oli se tehokas keino erottautua muista maallikkosaarnaajista. Edellä mainittu nahkuri Fredrik Sievinen loi pitkän uran saarnaajana ja hengellisen kirjallisuuden myyjänä. Hän ilmoitti saarnamatkoistaan

---

⁶³⁴ Wirén 1943, 113–114; Takala 1948, 388; Koskenniemi 1964, 70, 90–95; Koskenniemi 1967, 73.

⁶³⁵ Koskenniemi 1964, 126.

⁶³⁶ *Rauman Lehti* 12.6.1886, 2.

⁶³⁷ KAT TTA, A I: 109 Tklin ptk. 22.4.1879, § 37.

⁶³⁸ Laasonen 1953, 34–35, 40.

sanomalehdissä ja tarjoutui pitämään raamatunselityksiä ja hartaushetkiä perheissä.⁶³⁹ Sievinen haki saarnalupaa tietävästi vain kerran. Useissa lehti-ilmoituksissa hän kuitenkin kertoi saaneensa toiminnalleen luvan arkkipiispalta vuonna 1897.⁶⁴⁰ Vaikka Sievinen ei suoraan väittänyt olevansa saarnalupatutkinnon suorittanut, on selvää, että tähän mielikuvaan hän pyrki.

Valitun strategian taustalla saattoivat vaikuttaa Sievisen matkoillaan kohtaamat vaikeudet. Vuonna 1893 Turun kaupunkilähetys oli ottanut Sievisen palvelukseensa kiertäväksi kirjamyymäksi. *Pohjalaisessa* julkaistiin samana vuonna varoitus hengellistä kirjallisuutta myyvistä miehistä, nimeltään Sievinen, joka oli jättänyt maksamatta yöpaikastaan. Majapaikan omistajan mukaan miehellä oli ollut mukanaan revolveri ja pitkällä tikarilla varustettu kävelykeppi. Sievinen kävi kertomassa lehden toimitukselle oman versionsa tapahtumista sekä näyttämässä kirjanmyyntilupansa ja mainetodistuksensa. Lehti julkaisi pian oikaisun, jossa Sievisen kerrottiin liikkuvan laillisella asialla.⁶⁴¹ Sievisen kriitikoihin yhtyi vuonna 1895 Merimieslähetyksen pappi Elis Bergroth, joka oli kuullut Sievisen merimieslähetyksen⁶⁴² asialla liikkeessaan arvostelleen pappeja ja saarnanneen ”jos jotakin”. Bergroth vakuutti, että Merimieslähetyksen seuraksi ei käyttänyt tällaisia miehiä palveluksessaan ja kehotti seuroja ja seurakuntia olemaan kriittisempiä kiertäviä puhujia kohtaan.⁶⁴³

---

⁶³⁹ Esim. *Savo* 16.4.1914, 1.

⁶⁴⁰ Välillä Sievinen kertoi saaneensa toimintaansa luvan arkkipiispan lisäksi myös kirkkoherroilta ja rovasteilta. Esim. *Rauman Lehti* 17.7.1897, 4; *Haminan Sanomat* 20.4.1909, 4; *Savolainen* 7.2.1914, 3; *Kansan Ääni* 6.9.1917, 4; *Kaleva* 23.11.1914, 1; *Karjala* 5.9.1920, 6.

⁶⁴¹ Sievisen mukaan hän oli tarjonnut majatalon emännälle maksua yösiijasta, mutta kun emäntä ei ollut sitä vaatinut, oli Sievinen lahjoittanut tälle kirjan. *Pohjalainen* 17.10.1893, 2; *Pohjalainen* 20.10.1893, 2. Myös *Laatokassa* varoitettiin vuonna 1895 Sievinen-nimisestä miehestä, joka kulki kylissä ”saarnaillen [--] ja narraillen typerää talonpoikaista kansaa”. Sievinen vieraili toimituksessa, ja lehti korjasi kertomustaan. *Laatokka: Sanomia Sortavalasta ja Itä-Karjalasta* [jatkoksa *Laatokka*] 13.11.1885, 3; *Laatokka* 27.11.1895, 3. Lehti myös julkaisi pari päivää oikaisun jälkeen tiedonannon vuodelta 1893, jossa kaupunkilähetyksen saarnaaja, pastori Juho Pyhälä kertoi Sievisen ottamisesta Turun kaupunkilähetyksen palvelukseen. *Laatokka* 30.11.1895, 4.

⁶⁴² Varhainen Turun merimieslähetyksyhdistys harjoitti pääasiassa kaupunkilähetystä. Vuonna 1892 yhdistys muutti nimensä Turun kaupunkilähetykseksi. *Kansanaho* 1960, 216–217.

⁶⁴³ *Vartija* 1/1895, 57. Vuosisadan lopulla myös Sievisen välit Turun kaupunkilähetykseen alkoivat rakoilla. Kaupunkilähetyksen toiminnassa mukana ollut tuomiorovasti G. Dahlberg kertoi vuonna 1899 *Undessa Aurassa*, ettei Sievisellä ollut lupaa kerätä kolehtia, vaikka hän tietävästi oli niin tehnyt. *Uusi Aura* 5.4.1899, 4.

Sanomalehdistön nousu muutti paikkakunnalta toiselle kiertävien maallikkosaarnaajien vaikutusmahdollisuuksia. Lehti-ilmoituksen avulla saarnaajan oli helppo tiedottaa tilaisuuksistaan isollekin joukolle. Toisaalta joukkotiedotusväline saattoi kääntyä myös saarnaajaa vastaan, kuten Sievisen tapaus osoittaa. Heikki Kokon mukaan vuorovaikutteisuus oli varhaiselle suomalaiselle sanomalehdistölle ominaista: lehden lukijat myös kirjoittivat siihen.⁶⁴⁴ Sanomalehdet antoivat paikallisyhteisön asukkaille valtaa häätää epätoivottu saarnaaja paikkakunnalta tai vähintäänkin hankaloittaa hänen toimintaansa.

Maallikkosaarnaajien ja pappien välille syntyi erimielisyyttä myös paikallisyhteisön päätöksenteosta. Omapäiseksi kuvattu Antti Tarkkanen ajautui vuosien aikana väitelyihin useiden pappien kanssa. Asiassa vaikuttivat Tarkkasen vapaakirkolliset näkemykset, mutta tämän kerrotaan olleen myös kiivas ja uudistusmielinen yhteiskunnallinen vaikuttaja, jonka näkemyksille ei aina löytynyt paikallisyhteisöissä ymmärrystä. Pappien lisäksi Tarkkanen kohtasi vastustusta myös muiden säätyläisten taholta. Tarkkanen itse uskoi suututtaneensa papit saarnatoimellaan, jota hän oli harjoittanut jo ennen saarnaluvan hakemista. Vuonna 1868, Laihialla asuessaan, Tarkkanen kirjasi tuntojaan:

En ole pahaa tehnyt, en sanonut loukkaavaa papistosta. Olen käynyt nöyrästi kirkossa, samoin olen heitä kohdellut, tehnyt mitä minun virkaani kuuluu, en ole pyytänyt heidän virkaansa. Sunnuntaisin ehtoolla olen pitänyt aina sananselityksiä ja hartauskokouksia, useimmiten kotona, vaan toisinaan suuresta pyynnöstä ystäväin luona muissa kylissä, näissä on ollut väkeä aina huoneet täpötäynnä. Nyt kun täällä on niin suuri tautisuus, niin on minua kuljetettu ympäri pitäjään sairasten luona. Olen sitte[n] joulun ollut noin 50 sairaan luona, vähintään.⁶⁴⁵

Tarkkasen kirjoitus ilmentää hyvin maallikkosaarnaajakysymyksen kipupisteitä. Kansakoulunopettajalla ja papilla oli molemmilla oma kutsumuksensa ja virkansa, joiden rajoja Tarkkanen katsoi kunnioittaneensa. Raamatunselityksiä ja hartauskokouksia hän oli pitänyt pääasiassa kotonaan, jolloin niiden voitiin katsoa vastaavan

---

⁶⁴⁴ Kokko 2016, 103–106, 108.

⁶⁴⁵ Rapila 1960, 105–106, paikallisyhteisön jännitteistä ja Tarkkasen etenkin koulutusta koskevista kannanotoista myös 98–100, 103, 130–143. Tarkkasesta myös Seppälä 1921, 89–90, 93–109, 143–146.

pikemminkin kotihartautta kuin julkista tilaisuutta. Tarkkasen koti tosin toimi myös koulurakennuksena,⁶⁴⁶ joten puitteet tavallista kotihartautta julkisempaan kokoontumiseen olivat olemassa. Tarkkanen korosti puhuneensa muissa kylissä ”suuresta pyynnöstä”, ei siis omasta aloitteestaan, vaan toisten uskovien kutsumana. Myös nälkävuosien mukanaan tuoma hätä lienee vahvistanut sekä ihmisten halua kuulla Jumalan sanaa että Tarkkasen intoa sen julistamiseen.

Saarnalupaa hakemalla Tarkkasen voidaan ajatella hakeneen toiminnalleen hyväksyttävämpää perustaa. Alpo K. Rapilan mukaan Tarkkasen kiistat papiston ja muiden paikallisyhteisöjen jäsenten kanssa jatkuivat myös saarnalupatutkinnon suorittamisen jälkeen.⁶⁴⁷ Vaikka tilanteeseen varmasti vaikuttivat henkilökemiat, Tarkkasen toimintaa voidaan tulkita myös laajemmassa kontekstissa. Kati Mikkolan mukaan papit ja opettajat ruumiillistivat paikallistasolla modernisoituvan Suomen keskeisiä symbolijärjestelmiä: papit edustivat osittain väistyvää ja muuntuvaa kristillistä maailmanselitystä, opettajat taas muotoaan etsivää ja nousevaa kansalaisyhteiskuntaa. Molemmat halusivat kasvattaa kansaa, mutta kasvatuksen tavoitteissa ja tavoissa ilmeni ajoittain näkemyseroja, jotka aiheuttivat jännitteitä opettajien ja pappien välille.⁶⁴⁸

Kirkon keinot saarnaluvan saaneiden miesten kurinpitoon kasvoivat vuonna 1895, kun kirkkolakimuutos salli saarnalupakirjan peruuttamisen. Tuomiokapitulit tarttuivat keinoon suhteellisen harvoin: 1800-luvulla saarnalupansa menetti yhteensä kolme miestä. Constantin Boije joutui luopumaan saarnaluvastaan jo vuonna 1890 pian sen jälkeen, kun hänet oli valittu Suomen Pelastusarmeijan ensimmäiseksi johtajaksi.⁶⁴⁹

Boijen lupakirjan peruuttaminen ei ollut Porvoon tuomiokapitulille helppo päätös, sillä asiaa puitiin yhteensä kuudessa eri istunnossa ja liki puolen vuoden ajan. Vaa’assa painoivat oletettavasti hallinnolliset syyt – vastaavaa tapausta ei ollut aiemmin ollut – sekä Boijen aatelineen tausta ja suosio saarnamiehenä. Tuomiokapitulinkin sisällä oli erimielisyyttä siitä, miten asiassa olisi parasta edetä. Piispa Alopaeus,

---

⁶⁴⁶ Rapila 1960, 97–98.

⁶⁴⁷ Rapila 1960, 116–117, 125.

⁶⁴⁸ Mikkola 2009, 154–155. Myös Rantala 2003, 8–9. Rinne 1989, 77.

⁶⁴⁹ Boijen tiestä Suomen Pelastusarmeijan johtoon Nieminen 1989, 45, 50; Heikkilä 2010.

tuomiorovasti J. A. Lindelöf ja kapitulin sihteeri A. L. Tojkander halusivat Boijelta asiasta kirjallisen selvityksen, kun taas asessorit A. W. Lyra ja Gustaf Nordström olisivat olleet valmiita peruuttamaan saarnaluvan heti. Kapituli päätti pyytää Boijea toimittamaan selvityksensä Helsingin vt. kirkkoherralle F. L. Bengelsdorffille. Usean kuukauden harkinnan jälkeen kapituli totesi, että koska Pelastusarmeija edusti niin ”epäraamatullista” ja ”luterilaiselle kirkolle vierasta” toimintaa, Boijen saarnalupa oli välttämättä peruutettava.⁶⁵⁰ Asiasta uutisoitiin myös lehdissä: esimerkiksi nimimerkki S. R. iloitsi *Maamme*-lehden palstalla siitä, että Porvoon tuomiokapituli oli ottanut ”Pelastusarmeijan ’kuninkaalta ja ylimmäiseltä papilta’ hra Konst. Boijelta” saarnaluvan pois.⁶⁵¹

Vaikka Porvoon tuomiokapitulin virallisen päätöksen mukaan Boijen lupa peruutettiin tämän Pelastusarmeija-yhteyden vuoksi, vaikuttivat asiassa oletettavasti myös muut tekijät. Boijen side vapaakirkolliseen liikkeeseen oli ollut tuomiokapitulin tiedossa jo saarnalupatutkinnon suorittamisen aikaan, mutta yhteys vahvistui vuosien aikana. Vuonna 1879 Boije kutsui vapaakirkollisiin Plymouth-veljiin kuuluvan lordi G. A. Radstockin vierailulle Helsinkiin. Radstockin evankelioimistilaisuudet keräsivät paljon väkeä ja huomiota. 1880-luvun alussa Boije alkoi järjestää uskonveljilleen ja -sisarilleen omia ehtoollisia. Tapaamiset kokosivat samanmielisiä yhteen ja tarjosivat tilaisuuden kritisoida kirkon ehtoollispakkoa. Boije vaati vuoden 1885 valtiopäivillä, että ehtoollisella käyminen ei enää olisi kirkollisen avioliiton ehtona. Ehtoollisella käymisen pitäisi perustua haluun, ei pakkoon.⁶⁵² Raamatullisen eli beckiläisen suunnan papit olisivat olleet valmiita ehtoollispakon poistamiseen, sillä tällöin kirkon ei tarvitsisi hyväksyä siviiliavioliittoa. Kirkollista eli tunnustuksellista suuntaa edustavat papit puolestaan korostivat ehtoollisen merkitystä luterilaisen kirkon

---

⁶⁵⁰ KAH PTA, Ca: 197, Tklin ptk. 10.1.1890, § 32, 27.2.1890, § 40, 3.4.1890, § 18, 10.4.1890, § 32, 8.5.1890, § 39 ja 5.7.1890, § 18.

⁶⁵¹ *Maamme* 24.4.1890, 3.

⁶⁵² Juva 1960, 74, 77, 98–99, 103–103; Nokkala 1986, 151, 170–171; Heikkilä 2010. Boije ajoi ehtoollispakosta luopumista myös vuosina 1891 ja 1897. Nokkala 1986, 252, 300. Ehtoollisesta avioliiton ehtona KL 1869, § 73.

sakramenttina, ja olisivat mieluummin myöntyneet siviiliavioliittoon kuin ehtoollispakon poistamiseen.⁶⁵³

Boijella oli papistossa sekä vastustajia että tukijoita. Hän otti esimerkiksi osaa Helsingin kaupungin papiston veljeskokouksiin vuoteen 1884 saakka, ja myös toiminta sisälähetyksen saralla toi hänelle tunnustusta. Vuonna 1881 Boije kannattajineen jätti toimilupa-anomuksen Salem-yhdistyksestä, jonka suunniteltiin tekevän sisälähetystä työläisten ja rikollisten keskuudessa. Anomuksen allekirjoittajat kuuluivat vapaakirkolliseen liikkeeseen. Koska anomuksessa ei määritelty yhdistyksen suhdetta luterilaiseen kirkkoon ja sen oppiin, antoivat Turun ja Kuopion tuomiokapitulit siitä kielteisen lausunnon. Porvoon tuomiokapituli sen sijaan suhtautui aloitteeseen myönteisesti. Senaatti asettui asiassa Turun ja Kuopion kapitulien kannalle ja hylkäsi anomuksen. Senaatti katsoi, että vastaavanlaisia yhdistyksiä oli jo perustettu, eikä ollut näyttöä siitä, että Salem tekisi parempaa työtä.⁶⁵⁴ Porvoon tuomiokapitulin myöte-mielisempää linjaa selittänee se, että Boijen toiminta keskittyi Uudellemaalle – tämän työn positiiviset vaikutukset olivat paremmin Porvoon kuin muiden tuomiokapitulien tiedossa. Lisäksi Porvoon piispa Alopaeus oli tunnustuksellisesti avarakatseinen. Hän toimi vuonna 1886 kokoontuneen allianssikokouksen puheenjohtajana. Evankelioivan herätyskristillisyyden tavoin hän korosti henkilökohtaisen uskonvakaumuksen merkitystä ja otti osaa erilaisiin sisälähetyshankkeisiin.⁶⁵⁵

Vaikka Alopaeuksen ja Boijen ajattelutavoissa ja kiinnostuksen kohteissa oli paljon samaa, oli tuomiokapitulin päätös saarnaluvan peruuttamisesta lopulta yksimielinen. Paikallisella tasolla tehty siunauksellinen työ ei merkinnyt yhtä paljon kuin Pelastusarmeijan kaltaisen kansainvälisen järjestön johtajuus. Pelastusarmeijan toiminta oli herättänyt Suomessa alusta saakka negatiivista julkisuutta. Kesäkuussa 1890 senaatti hylkäsi Pelastusarmeijan sääntöehdotuksen, mikä lisäsi julkista kritiikkiä ja johti

---

⁶⁵³ Tunnustuksellista eli kirkollista suuntaa edusti muiden muassa Herman Råbergh. Juva 1960, 99–100; Juva 1976, 65; Nokkala 1986, 172–177, 239–240, 253–261; Murtorinne 1992, 349–351; Murtorinne 2012a, 226–227. Herman Råbergh ja Gustaf Johansson olivat ehtoollispakkoasiassa vastakkaisilla linjoilla ja ottivat asian tiimoilta kiihkaasti yhteen. Ehtoollispakon poistamisesta päätettiin vuonna 1908 kirkolliskokouksessa, mutta laki vahvistettiin vasta 1917. Nokkala 1986, 253–261, 377–380, 383.

⁶⁵⁴ Juva 1960, 76–77; Heikkilä 1985, 131.

⁶⁵⁵ Laine 2007.

monin paikoin kokousten kieltämiseen.⁶⁵⁶ Boijen tilanteeseen vaikutti sekin, että luterilaisen kirkon ja vapaakirkollisuuden lähentymisyrietykset olivat ajautuneet karille vuoden 1886 allianssikokouksen jälkeen. Saarnaluvan menettäminen ei silti estänyt Boijea jatkamasta hengellistä työtä. Hän toimi vapaakirkollisessa liikkeessä koko loppuelämänsä ajan ja oli näkyvästi mukana muun muassa liikkeen organisoimassa yömajatoiminnassa Helsingissä. Lisäksi Boije kulki 1890-luvulla Venäjällä lähetystyöntekijänä. Sen sijaan työ Pelastusarmeijassa päättyi samoihin aikoihin saarnaluvan menettämisen kanssa. Boijen näkemykset Suomen Pelastusarmeijan suhteesta kansainväliseen järjestöön erosivat muiden johtohahmojen käsityksistä, ja hän päätti jättää toiminnan oma-aloitteisesti. Suhteet järjestön perustajaan William Boothiin säilyivät kuitenkin ystävällisinä. Valtiopäivillä Boije tuli tunnetuksi etenkin uskonnonvapauden ja raittiusasian puolustajana.⁶⁵⁷

Boijen jälkeen seuraavaksi saarnalupansa menetti telegrafisti Johan Athanasius Roos. Roos oli suorittanut saarnalupatutkinnon Turun tuomiokapitulissa vuonna 1888 sinnikkään yrittämisen jälkeen; hakukertoja kertyi peräti kolme, kunnes kapituli lopulta myönsi Roosille saarnaluvan.⁶⁵⁸ Roos ehti pitää lupakirjaa hallussaan liki vuosikymmenen ajan. Vuoden 1896 helmikuussa tuomiokapituli sai haltuunsa Roosin ”käytöstä ja elämää” käsitteleviä asiakirjoja, joiden perusteella tämän saarnalupa päätettiin peruuttaa. Päätöksestä ilmoitettiin myös *Suomen kirkon julkisissa sanomissa*.⁶⁵⁹

Viimeinen 1800-luvulla peruutettu saarnalupa kuului katekeetta Gustaf Adolf Wakaalle (ent. Heinonen). Hän on hyvä esimerkki joustavista, tekojen kautta rakentavista ja näkyviksi tulevista valtasuhteista. Wakaa oli saanut saarnaluvan vuonna 1892

---

⁶⁵⁶ Könönen 1964, 75, myös 68–76; Nieminen 1989, 34–36, 50–52, 58–59, 62–65; Markkola 2002a, 85, 87.

⁶⁵⁷ Könönen 1964, 84–92; Nieminen 1989, 56–57; Heikkilä 2010. Pelastusarmeijan yömajatoiminnasta Salminen 2008.

⁶⁵⁸ KAT TTA, A I: 113 Tklin ptk. 26.9.1883, § 6; A I: 114 Tklin ptk. 27.2.1884, § 35; A I: 115 Tklin ptk. 3.12.1885, § 56; A I: 118 Tklin ptk. 2.2.1888, § 13.

⁶⁵⁹ KAT TTA, A I: 126 Tklin ptk. 6.2.1896, § 6; SKJS 4/1896, 33. Roos luovutti saarnalupakirjansa Rauman kirkkoherra V. Kaitilalle, joka lähetti sen tuomiokapitulille. KAT TTA, A I: 126 Tklin ptk. 12.3.1896, § 5.

Turun arkkhiippakunnan tuomiokapitulilta.⁶⁶⁰ Hän toimi Evankeliumiyhdistyksen kolportöörinä vuosina 1889–1893. Koskenniemen mukaan Wakaa oli ahkera saarnaaja, joka matkusti laajalti ympäri Suomen. Esimerkiksi vuonna 1890 tämän kerrotaan pitäneen yli 800 saarnausta arviolta viidessäkymmenessä seurakunnassa.⁶⁶¹ Saarnalupaa hakiessaan Wakaalla oli siis runsaasti kokemusta saarnatoimesta, minkä lisäksi hän toimitti uskonnollista kirjallisuutta ja oli mukana raittiusliikkeen työssä.⁶⁶²

Syksyllä 1897 Turun tuomiokapituli vaati Wakaalta selvitystä tämän suullisesta ja kirjallisesta julistustoiminnasta. Syynä selvityspyyntöön olivat Wakaaan maailmanloppua koskevat ennustukset, erityisesti tämän samana vuonna ilmestyneet teokset *Uusi aika*, tuomiopäivä ja maailman loppu tulee sekä Totiset ilmoitukset ja varmat merkit tuomiopäivän ja maailman lopun tulosta. Tuomiokapitulin tietojen mukaan Wakaa väitti saaneensa taivaasta käskyn julistaa sekä suullisesti että kirjallisesti maailmanlopun tulemistä. Kapitulin näkökulmasta väitteet olivat ”sopimattomia ja epäraamatullisia”.⁶⁶³ Laatimassaan selvityksessä Wakaa kertoi saaneensa innoitusta muun muassa J. B. Dimplebyn teoksesta *Uusi aika on tulossa!* Ennustukset viimeisistä ajoista eli raamatullisia ja tähtitieteellisiä todistuksia, joka oli julkaistu suomeksi edeltävänä vuonna. Runsaasti huomiota herättäneessä teoksessaan Dimpleby ilmoitti maailmanlopun saapuvan pääsiäisenä 1898.⁶⁶⁴ Naantalalin kirkkoherra Edvard Hannula varoitti vuonna 1897 *Kirkollisten Sanomien* lukijoita, etteivät nämä tarttuisi tähän ”epäraittiita käsityksiä” levittävään teokseen. Hannula toivoi, ettei kirjaa olisi julkaistu ”taitamattomien eksytykseksi”.⁶⁶⁵ Savonlinnan piispa Gustaf Johansson puolestaan soimasi *Kansan Ystävissä* sekä Dimplebyä että kansaa, joka luki tämän kirjoituksia.

---

⁶⁶⁰ KAT TTA, A I: 122 Tklin ptk. 16.1.1892 § 5.

⁶⁶¹ Koskenniemi 1964, 121–122; Koskenniemi 1967, 145, 213–214, 229.

⁶⁶² KAT TTA, F I j:1, AD 1399/1891. Wakaa lähetti hakemuksensa liitteenä kaksi toimittamaansa kirjaa, *Kodin ystävä* ja *Tarpeellisempi tavara: Paras joululahja*. Hän kertoi myös toimittaneensa Raittiuden ystävien lehteä vuosina 1878–1887.

⁶⁶³ KAT TTA, A I: 127 Tklin ptk. 26.8.1897, § 29.

⁶⁶⁴ Kirjeet ovat tulleet Turun tuomiokapitulille tuomiorovasti Dahlbergin kautta. KAT TTA, E VII: 2b, AD 1352/1897.

⁶⁶⁵ *Kirkollisia Sanomia* 1/1897, 13–14.

"Suomalaisten herkkäuskoisuutta nauretaan ulkomailla, kun heille kelpaa huonointakin", piispa epäili.⁶⁶⁶

Myös Wakaan teos sai osakseen julkista kritiikkiä. Huhtikuussa 1897 *Turun Lehdessä* julkaistiin nimimerkki Hetan kirjoitus, jossa tämä arvosteli kovin sanoin Wakaan esittämiä maailmanlopun ennustuksia. Kirjoittajan mielestä ”nurkkasaarnaajia ja kelvottomien kirjasten kyhääjiä” olisi vähemmän, jos Suomessa ymmärrettäisiin rehellisen ruumiillisen työn arvo.⁶⁶⁷ Lehti julkaisi muutaman päivän päästä Wakaan vastineen. Saarnaaja paheksui Hetan väitteitä ja korosti, että hänellä oli Turun tuomiokapitulिन suostumus toiminnalleen – hän viittasi tässä suorittamaansa saarnalupatutkintoon. Wakaa kertoi puhuneensa sadassa kirkossa ja saaneensa kymmeniltä papeilta kirjallisen todistuksen hyvästä esiintymisestään. Hän epäili Hetan olevan itse ”kelvottomien kirjoitusten kyhääjä” ja ”varmaan niitä ylpeitä, itserakkaita, joiden ylpeydellä ja ko-reudella pimeyden ruhtinas ’pyhki takapuoltansa’, niin kuin Luterus heistä sanoo”.⁶⁶⁸

Wakaan Turun tuomiokapitulille antama selvitys koostui kahdesta pitkästä kirjeestä, joissa hän kuvasi sekä kirjallista toimintaansa että saarnaamistaan. Hän kertoi tulleensa maailmanloppua koskeviin näkemyksiinsä tutkittuaan Pyhän Raamatun ilmoituksia sekä "Lutherin ja muiden kirjoituksia" tuomiopäivästä. Dimblebyn teos sekä sisäinen ääni innoittivat häntä kirjoittamaan omat kirjansa. Mitään väärää tai vahingollista Wakaa ei arvannut tekevänsä, perustuivathan sekä hänen kirjansa että saarnansa Raamattuun. Katekeetta listasi selvityksessään puolen sivun verran Raamatun jakeita, joiden varaan hän oli saarnansa rakentanut. Hän vetosi Jumalan sisäiseen kutsuun ja katsoi olevansa velvoitettu saarnaamaan ”kaikkea sitä mitä Hän on sanassaan meille ilmoittanut”. Wakaa kuitenkin pyysi tuomiokapitulilta anteeksi erheitään ja vakuutti haluavansa toimia aina ”luterilaisen kansankirkon opin kannalla”.⁶⁶⁹

---

⁶⁶⁶ *Kansan Ystävä* 2.9.1897, 138.

⁶⁶⁷ *Turun Lehti* 1.4.1897, 2.

⁶⁶⁸ *Turun Lehti* 6.4.1897, 3.

⁶⁶⁹ KAT TTA, E VII: 2b, AD 1352/1897. Ensimmäinen kirje oli päivätty 22.12.1897 ja jälkimmäinen 27.12.1897.

Wakaan vakuutuksilla ei kuitenkaan ollut toivottua vaikutusta – Turun tuomiokapituli peruutti hänen saarnalupansa tammikuussa 1898. Kapitulin mukaan ei ollut mitään takeita siitä, että Wakaa tulisi jatkossa toimimaan kirkon opin ja tunnustuksen mukaisesti.⁶⁷⁰ Tämä ei ollut ensimmäinen kerta, kun hän ajautui törmäyskurssille auktoriteettien kanssa. Koskenniemen mukaan Wakaan kolportöörikirja jätettiin uusimatta vuonna 1893, koska tämä ”harjoitti kustannustoimintaa omaan lukuunsa ja esiintyi suurieleisesti”. Sovintoyrityksistä huolimatta Wakaalle ei myönnetty enää edes lupaa myydä kirjoja Evankeliumiyhdistyksen nimissä.⁶⁷¹

Todennäköisesti Evankeliumiyhdistyksen ja tuomiokapitulin mielestä ongelma ei ollut yksinomaan Wakaan opinkäsityksissä vaan tämän toiminnan omavaltaisuudessa. Hän harjoitti laajaa hengellistä julkaisutoimintaa ja oli karkäs esittämään omia itseenäisiä tulkintojaan kristinuskosta. Wakaa oli valmis pyytämään menettelyjään anteeksi, mutta ei lopettamaan toimintaansa. Myös tuomiokapitulille lähettämässään selvityksessä katekeetta kertoi aikovansa vastedeskin saarnata hyväksi näkemiensä raamatunkohtien pohjalta. Lisäksi Wakaan selvitykseen oli kätketty puolittainen varoitus:

[–] niin kauan kun korkea-arvoisen tuomiokapitulin antama saarnalupa on minulla, olen velvoitettu käymään niiden seurakuntien kirkkoisien luona ja toimimaan heidän suostumukseksen; mutta jos tuomiokapituli peruuttaa minulle antamansa saarnaluvan, niin silloin se vapauttaa minut jo sanotusta velvollisuudesta.⁶⁷²

Wakaa vihjasi, että muodollisen siteen katkaisu voisi olla tuomiokapitulille epäedullista – silloin mikään ei enää pidättelisi saarnaajaa. Hän lisäsi, ettei ”voi sanoa miten tulee toimimaan”, mikäli tuomiokapituli päättäisi häntä rangaista, mutta jos ”minulle annetaan kaikki anteeksi, niin silloin pidän järkähtämättömästi sen toimintani ohjeena sen mitä olen kirjeessäni korkea-arvoiselle tuomiokapitulille luvannut”.⁶⁷³ Wakaan puheet ja teot olivat linjassa keskenään. Kutsudiskurssissa hän asettui kannalle, joka korosti sisäisen, Jumalalta tulleen kutsun valtaa yli ulkoisen, kirkolta tai muulta

---

⁶⁷⁰ KAT TTA, A I: 128 Tklin ptk. 20.1.1898, § 13.

⁶⁷¹ Koskenniemi 1964, 122.

⁶⁷² KAT TTA, E VII: 2b, AD 1352/1897, Wakaan kirje 27.12.1897.

⁶⁷³ KAT TTA, E VII: 2b, AD 1352/1897, Wakaan kirje 27.12.1897.

auktoriteetilta saadun kutsun. Saarnaamiseen velvoitti myös Wakaan usko pian koit-tavaan maailmanloppuun.

Wakaan opillisten näkemysten ja omavaltaisuuden lisäksi Turun tuomiokapituli lie-nee punninnut päätöksessään myös saarnaajan saamaa näkyvyyttä. Hänen maailman-lopun ennustuksensa ylittivät kotimaan uutiskynnyksen, ja hän kävi ahkerasti saar-namatkoilla. *Turun Lehdessä* julkaistussa kirjoituksessaan Wakaa kertoi matkusta-neensa myös Venäjällä ja pitäneensä siellä yli 6 000 hartaushetkeä ja hengellistä esi-telmää.⁶⁷⁴ Istuntopöytäkirjoista ei käy ilmi, oliko Turun tuomiokapituli selvillä Venä-jän matkoista. Ortodoksisen keisarin ja luterilaisen suuriruhtinaskunnan välien säi-lyttämisen kannalta olisi ollut ymmärrettävää, jos Wakaan saarnalupa olisi peruutettu jo yksinään tästä syystä.

Saarnaluvan menetys hankaloitti Wakaan myöhempää julistustoimintaa, mutta ei es-tänyt sitä. Kun hän liikkui puhujamatkoilla Itä-Suomessa kesällä 1898, paikallinen papisto kielsi häntä esiintymästä joillakin seuduilla. Wakaa kritisoi saamaansa vas-taanottoa julkisesti lehtien palstoilla. *Lappeenrannan Uutisiin* lähettämässään kirjoituk-sessa Hän kertoi, miten Lappeen seurakunnan kappalainen Karl Gustaf Forsblom sekä Kaukaan rullatehtaan kasööri eli kassanhoitaja olivat ajaneet hänet mailtaan pois. Kappalaisen ymmärryksen mukaan Turun tuomiokapituli oli kieltänyt Wakaalta saarnaamisen kokonaan. Paikallinen rovasti oli sen sijaan todennut, ettei hänellä ollut valtuuksia kieltää ulkona tapahtuvaa saarnaamista.⁶⁷⁵ Jos saarnaluvan saaneen asema oli tulkinnanvarainen, samaa voi sanoa myös saarnalupansa menettäneestä.

---

⁶⁷⁴ *Turun Lehti* 6.4.1897, 3.

⁶⁷⁵ *Lappeenrannan Uutiset* 20.7.1898, 3.

TOINEN SUKUPOLVI 1897–1923: UUDEN VUOSISADAN MAALLIKKOSAARNAAJA

5 MAALLIKKOSAARNAAJA SISÄLÄHETYKSEN PALVELUKSESSA

5.1 Kirkko ja kristinusko uhan alla

Yhteiskunnan kasvavat jännitteet määrittivät saarnaluvan anojien toisen sukupolven aikaa. Julkista keskustelua hallinneet sosiaaliset sekä sisä- ja Venäjän-poliittiset kysymykset vaikuttivat myös kirkon asemaan, samoin uskonnollisen kentän kasvava pluralisoituminen. Sekularisaatio näkyi vaatimuksina uskonnonvapaudesta sekä kirkon ja valtion erottamisesta. Yhä useammat kansalaiset mielsivät uskonnollisen vaakaumuksen yksityisasiaksi, johon instituutioiden ei sopinut puuttua. Vaikka moni rakensi maailmankuvansa muulta kuin uskonnolliselta pohjalta, ei uskonto menettänyt merkitystään – vapaalle järjestäytymiselle perustuvassa kansalaisyhteiskunnassa erilaiset uskonnon elämisen muodot elivät rinnakkain, joskus kukoistaen, joskus kuihtuen.⁶⁷⁶ Monen aikalaisen silmissä sekularisaatio näyttäytyi kuitenkin uhkana. Kristillisten piirien huolena oli, että irtautuessaan Jumalan sanan säännöllisen vaikutuksen piiristä ihmiset ajautuisivat epä kristilliseen elämään. Papistossa monet myös pelkäsivät, että kehityskulku nostaisi ihmiset kirkkoa vastaan.

Vaaran uskottiin vaanivan etenkin kaupungeissa ja niiden ympärille syntyneissä esija laitakaupungeissa. Väestönkasvun myötä varsinkin maaseudun tilattomien määrä kasvoi, ja moni suuntasi synnyinseudultaan uusiin asutuskeskuksiin etsimään elantoa. Vuosien 1880 ja 1905 välisenä aikana kaupunkiväestön määrä kaksinkertaistui. Myös liikenteen risteyskohtiin ja tehdasyhdyskuntiin syntyi uutta asutusta.⁶⁷⁷ Lisäksi

---

⁶⁷⁶ Post-sekulaarin tutkijat korostavat, että uskon muodot voivat muuttaa muotoaan sekularisoituvassa yhteiskunnassa. Esim. Hjelm 2007, 10–11; Casanova 2012, 30–32. Sekularisaation rakenteellisesta tasosta ja uskonnollisista instituutioista moderneissa yhteiskunnissa esim. McLeod 2003, etenkin 8–13.

⁶⁷⁷ Haapala 1995, 77–78, 92–95, 115–119; Korhonen 2003a, 200–201; Korhonen 2003b, 208.

ihmisiä työskenteli runsain mitoin kausityöläisinä esimerkiksi metsä-, tukki- ja rautatietyömailla. Tehdastyöläisten lisäksi kaupunkeihin tai niiden laidoille asettui entistä enemmän myös seka- ja rakennustyöläisiä, joita työt liikkuttivat paikasta toiseen ja joiden toimeentulo oli usein epäsäännöllistä. Esikaupungit olivat pääasiassa köyhän työväestön asuttamia, ja ahtaissa ja vaatimattomissa oloissa aineellinen hätä oli usein läsnä. Karujen elinolosuhteiden pelättiin johtavan epäsiiveelliseen ja rikolliseen elämään ja vaikuttavan haitallisesti sekä yksilöihin että yhteiskuntaan. Ratkaisuksi ehdotettiin muun muassa työläisten asuinolojen parantamista, mutta myös uskonnon nähtiin suojelevan ihmistä. Seurakuntalaisten kokoaminen Jumalan sanan ääreen ei kuitenkaan ollut aina helppoa. Kirkkorakennukset sijaitsivat yleensä kaupungeissa, eivät sen laitamilla.⁶⁷⁸ Lisäksi kaupunki- ja maaseurakuntien välillä oli erimielisyyttä siitä, kenen vastuulle esikaupunkien sielunhoito varsinaisesti kuului.⁶⁷⁹

Seurakuntalaisten hengellisistä tarpeista huolehtimista hankaloitti myös se, etteivät työn perässä liikkuvat ihmiset aina ottaneet kotiseurakunnastaan asianmukaista muuttokirjaa. Pappi ei välttämättä tiennyt, kuinka monta seurakuntalaista hänen vastuullaan tarkkaan ottaen oli ja millaisissa oloissa nämä elivät.⁶⁸⁰ Pastori J. V. Vartiainen yritti ratkoa liikkuvan työväestön haastetta vuonna 1901 artikkelissaan ”Liberalisen talousjärjestelmän epäkohdista sekä ehdotuksia niiden parantamiseen”. Vartiainen ehdotti, että uudelle paikkakunnalle muuttava velvoitettaisiin aina ilmoittautumaan paikalliselle papille, jotta tämä voisi pitää vähintäänkin epävirallista kirjaa seurakuntaan saapuvista ja sieltä lähtevistä.⁶⁸¹

Toisen haasteen asetti Suomen kasvava väestö.⁶⁸² Pappien ja seurakuntalaisten välinen suhdeluku oli epädullinen etenkin tiheään asutuissa kaupunkiseurakunnissa.

---

⁶⁷⁸ Haapala 1986, 153–174; Markkola 2002c, 172–174; Antikainen 2006, 14–15; Jalovaara 2015, etenkin 34–35, 51–52, 94–95 Mäntylä 2020.

⁶⁷⁹ Heikkilä 1985, 186; Autio 1986, 135.

⁶⁸⁰ Tala 2019.

⁶⁸¹ *Vartija* 3/1901, 98–110, liikkuvan väestön sielunhoidon järjestämisestä 109.

⁶⁸² Maan väkiluku oli vuoden 1900 lopussa 2 655 900 henkeä, mutta vuosikymmen myöhemmin luku oli jo liki kolme miljoonaa. Nieminen 1999, 56. Väestö ei jakaantunut tasaisesti hiippakuntien kesken. Vuonna 1912 pinta-alaltaan selvästi suurimmassa Kuopion hiippakunnassa asui kaikkein vähiten ihmisiä. Hyvärinen 1913, 6.

Kirkko arvioi vuonna 1912, että yhden papin vastuulla oli keskimäärin 3 639 seurakuntalaista, mutta seurakuntien vaihtelevan koon ja asukastiheyden vuoksi lukema oli paikoin matalampi, paikoin selvästi korkeampi. Seurakuntia pyrittiin jakamaan mahdollisuuksien mukaan, minkä lisäksi perustettiin uusia papinvirkoja.⁶⁸³ Pappien määrä ei kuitenkaan lisääntynyt samassa tahdissa virkojen kanssa. Teologian ylioppilaiden määrä oli ennätysellisen alhaalla suurlakon jälkeen. Vuosina 1906–1908 teologiseen tiedekuntaan kirjautui vain 64 opiskelijaa, mikä oli alle puolet edellisen tarkastelukauden määrästä.⁶⁸⁴ Vastaava aallonpohja koettiin 1920-luvun alussa. Myös teologian opiskelijoiden suhteellinen määrä kaikista yliopiston aloittaneista laski.⁶⁸⁵

Pappispulan syitä selitettiin osittain samoilla tekijöillä kuin 1800-luvun puolella. Savonlinnan yksityisessä pappeinkokouksessa vuonna 1900 puhunut tohtori Lauri Ingman piti pappispulan syynä apulaispappien pieniä palkkoja sekä Helsingissä opiskelemisen kalleutta. Lisäksi Ingman syytti tilanteesta klassisen koulusivistyksen alarajaa: teologisten opintojen aloittaminen oli työlästä ilman latinan tai kreikan taitoja. Asiaa pahensivat myös koululaitoksen kyvyttömyys herättää nuorissa kristillistä mieltä sekä kirkkoa ja pappeja kohtaan osoitettu ylenkatse.⁶⁸⁶ Myös Kuopion vuoden 1907 pappeinkokouksessa rovasti Matias Heikinheimo katsoi pappien puutteen johdettavan osaltaan kirkkoon ja papistoon kohdistetusta kritiikistä. Lisäksi Heikinheimo uskoi kristinuskosta vieraantumisen vaikuttavan siihen, että nuoret miehet valitsivat mieluummin maallisen uran hengellisen sijasta.⁶⁸⁷ Pappispulaa pahensi sekin, että osa papeista asettui muualle kuin paikallisseurakuntien työhön. Erkki Kaila ehdotti *Vartijassa* vuonna 1909, että maallikkovoimia käytettäisiin enemmän sisälähetystyössä, sillä jo ennestään harvoja pappeja tarvittiin myös Amerikan suomalaissiirtolaisten

---

⁶⁸³ Hyvärinen 1913, 17–18, 20, 42–43.

⁶⁸⁴ Vuosina 1903–1905 uusia teologian opiskelijoita oli 134. Hyvärinen 1913, 8, 20.

⁶⁸⁵ Lukemien takia piispojen, hiippakuntien edustajien ja teologisen tiedekunnan opettajien neuvottelukokous asetti komitean selvittämään pappispulan syitä ja ratkaisukeinoja. Komitean johdossa oli piispa Jaakko Gummerus, mietintö valmistui syksyllä 1921. *Suomen kirkon pappispuute sekä ehdotuksia sen poistamiseksi* (1921); Innanen 2003, 33–38.

⁶⁸⁶ Pkpk Savonlinna 1900, 29–35. Pappispuutteen syistä keskusteltiin yhdessä apupappien palkan parantamista koskevan aloitteen kanssa, 35–52.

⁶⁸⁷ Pkpk Kuopio 1907, 81–83. M. Heikinheimon laatiman alustuksen luki kokouksessa R. J. Heikinheimo.

sielunhoitajiksi sekä yhdistyskentän tarpeisiin, samoin esimerkiksi kansanopistojen, yhteiskoulujen ja erinäisten laitosten johtajiksi.⁶⁸⁸

Syyte kirkkoon ja papistoon kohdistetusta kritiikistä lankesi etenkin työväenliikkeen päälle. Työväenliike organisoitui Suomen Työväenpuolueeksi vuonna 1899 ja omaksui sosialistisen ohjelman virallisesti vuoden 1903 Forssan kokouksessa. Samalla puolueen nimi muutettiin Suomen Sosialidemokraattiseksi Puolueeksi. Puolue julisti uskonnon yksityisasiaksi, ilmoitti ajavansa kirkon ja valtion eroa sekä vaativansa uskonnonopetuksen lakkauttamista kouluista. Sosialistien kritiikki kohdistui ensisijaisesti kirkon instituutioon ja papistoon, ei kristinuskoon yleensä. Kirkon piirissä huomio kiinnittyi kuitenkin työväenliikkeen johtohahmojen kannanottoihin, jotka kovenivat suurlakon jälkeen – sosialistien pelättiin vieraannuttavan kansan kirkosta.⁶⁸⁹

Kirkossa työväenkysymykseen otettiin kantaa kahdella rintamalla. Valtiopäivillä papipissäätö oli päättämässä työväkeä koskevista erilaisista aloitteista ja vaatimuksista. Lisäksi papit ottivat osaa kristillisten yhdistysten toimintaan, joilla pyrittiin vaikuttamaan työväen oloihin ja sielunhoitoon. Työväestön uskonnollisuus otti erilaisia muotoja: osa kävi kirkossa säännöllisesti, toiset löysivät hengellisen kotinsa yhdistyskristillisyydestä tai vaikkapa vapaakirkollisen liikkeen piiristä.⁶⁹⁰

Kirkossa ja ehtoollisella käymisen vähenemistä pidettiin yhtenä todisteena kansalaisten kasvavasta uskonnollisesta välinpitämättömyydestä.⁶⁹¹ Viipurissa vuonna 1905 pidetyssä yksityisessä pappeinkokouksessa pastori K. A. Hildén alusti kysymyksen keinoista, joilla kansa saataisiin tulemaan jumalanpalveluksiin. Etenkin suuremmissa kaupungeissa kirkossa käymisen väheneminen oli silmiinpistävää, mutta samasta ilmiöstä oli valitettu muuallakin. Hildén koki vallitsevan ajan suosivan liikkeitä ja

---

⁶⁸⁸ *Vartija* 1/1909, 4–5. Aiheesta myös Pkpk Turku 1912, 69–73.

⁶⁸⁹ Soikkanen 1961, 141–146, 149–154; Veikkola 1969, 20–23; Mustakallio 1983, 49–50, 56, 257–259; Murtorinne 1992, 344–345; Kemppainen 2020, esim. 191–197. Antti Kujalan mukaan työväenliike oli tavoitteiltaan heterogeenisempi kuin tutkimuskirjallisuudessa on annettu ymmärtää. Kujala 2016, 12–13.

⁶⁹⁰ Markkola 2002c, 173, 176–183; Markkola 2022b. Suomalaisen työväestön ja sosialistien uskonnollisuudesta myös Kemppainen 2020. Työväestöstä Englannissa McLeod 1996.

⁶⁹¹ Esimerkiksi Porvoon hiippakunnan papisto katsoi ehtoollisella ja kirkossa käymisen vähentyneen suurlakon jälkeen. Tiensuu 2005, 267, 313–317.

yhdistyksiä, joiden parissa ihmiset puuhasivat niin hengellisellä kuin maallisella alalla. Sosialistinen työväenliike oli onnistunut herättämään työväestössä vastenmielisyyttä kirkkoa kohtaan, mutta myös nuoriso- ja raittiusliikkeet olivat hänen mielestään otaneet välinpitämättömän asenteen kirkkoon ja jumalanpalvelukseen. Lisäksi kirkosta vieraantumiseen vaikuttivat vapaamieliset sanomalehdet sekä erilaiset uskonnollisen kentän toimijat. Hildén kuitenkin asetti kirkon osavastuuseen – jotta jumalanpalvelukset kiinnostaisivat ihmisiä, niissä olisi oltava enemmän vaihtelua ja saarnojen parempia.⁶⁹² Myös pastori Arthur Hjelt kritisoi Helsingin yksityisessä pappein kokouksessa vuonna 1906 pappien taitoja. Hjeltin oman kokemuksen mukaan ”moni maallikkosaarnaaja ja tavallinenkin maallikko, joka viljelee Raamatun lukemista” oli pappia ja teologia osaavampi Raamatun tuntija. Pappien piti Hjeltin mielestä kehittää myös saarnataitojaan, sillä vain harva pappi pystyi kilpailemaan raittius- ja työväenliikkeen puhujien kanssa esiintymistaidossa.⁶⁹³

Vuoden 1905 suurlakko sai liikkeelle laajat kansanjoukot ja tarjosi keinon purkaa ensimmäisen venäläistämiskauden aikana syntyneitä jännitteitä. Venäläistämiskausi oli järkyttänyt laajojen kansanjoukkojen esivaltauskollisuutta sekä luottamusta kirkkoon, joka ei ollut asettunut sortoa vastaan.⁶⁹⁴ Huoneentaulun alamainen nöyryys muuttui nopeasti laajamittaiseksi kansalaisaktiivisuudeksi ja vaatimuksiksi yhteiskunnan uudistamisesta. Sivistyneistö ja valtiosäädät olivat johtaneet autonomiataistelua, mutta ne pysyivät ja saivat tukea kansalta. Vastineeksi tuli, vanhat vallanpitäjät yllättäen, myös vaatimus kansanvallasta, jota etenkin työväenliike ruokki.⁶⁹⁵

---

⁶⁹² Pkpk Viipuri 1905, 17–24.

⁶⁹³ *Vartija* 12/1906, 353–365, lainaus sivulta 363. Hjeltin arvio kuulostaa uskottavalta, sillä SDP:n puoluejohto järjesti sosialistiagitaattoreille puhekoulutusta. Rajavuori 2017, 73–78.

⁶⁹⁴ Vuonna 1899 alkaneessa venäläistämispoliitikassa Venäjän valtakunnan lait pyrittiin ulottamaan myös Suomen suuriruhtinaskuntaan. Senaatissa oli vuosisadan vaihteessa vanhasuomalainen ja myöntövyölinjaa kannattava enemmistö. Myös pappien enemmistö ja etenkin kirkon johtohahmot asettuivat myöntövyölinjan kannalle. Mustakallio 1983, 33–41; Heikkilä 1985, 180–181, 183–184; Jussila 2004, 530–540, 596–671. Suurlakkoon johtaneesta kehityksestä Suomessa ja Venäjällä Kujala 2016, 25–37.

⁶⁹⁵ Kekkonen 2003, 275–276; Kalela 2005, 27–29; Haapala, Tikka, Wassholm & Östman 2021, 284–286.

Lakon jälkeen sosialistien kannatus kasvoi, ja uusia työväenyhdistyksiä perustettiin ympäri Suomea. Kirkkoa ja papistoa kritisoivat työväenliikkeen lisäksi myös radikaali porvaristo ja perustuslaillinen rintama, joille papiston enemmistön harjoittama myöntövyöpolitiikka oli ollut pettymys. Kirkon ja yhteiskunnan demokratisaation ja hallinnollisen uudistamisen lisäksi kriitikot vaativat uskonnonvapautta sekä kirkon ja valtion eroa. Suurlakkoa seuranneessa eduskuntauudistuksessa papisto menetti yhden vaikutuskanavan, kun sillä ei enää ollut säätyä automaattisesti pääsyä päätöksentekoon. Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus antoi kansalle päätäntävaltaa, mitä osa vanhan vallan edustajista piti vaarallisena.⁶⁹⁶

Kirkkoa ja kristinuskoa vastaan noussut vastustuksen aalto oli järkytys niille, joille luterilainen usko oli tarjonnut maailmankatsomuksen ja yhteiskuntajärjestyksen perustan. Savonlinnan piispalla O. I. Collianderilla, Porvoon piispalla Herman Råberghilla sekä arkkipiispaksi vuonna 1899 nousseella Gustaf Johanssonilla oli ollut työväenliikkeestä negatiivinen kuva jo ennen suurlakkoa. Piispat katsoivat sosialistien horjuttavan Jumalan ja laillisen esivallan suojelemaa järjestystä. Kuopion hiippakunnan piispaksi vuonna 1900 valitun J. R. Koskimiehen (Forsman vuoteen 1906 asti) asenne sosialisteja kohtaan oli aluksi astetta sovittelevampi, mutta viimeistään sisällissota muutti piispan kannan.⁶⁹⁷

Kirkon johdon näkemykset hajaantuivat uudistusvaatimusten edessä. Uskonnonvapauden periaate oli saanut kirkossa laajaa kannatusta jo 1800-luvun lopulla, mutta venäläistämiskausi oli estänyt asian edistämisen.⁶⁹⁸ Heti suurlakon jälkeen piispa Colliander oli valmis erottamaan kirkon ja valtion toisistaan, sillä muuten kirkko oli vaarassa menettää itsenäisyytensä ja tunnustuksellisuutensa. Arkkipiispa Johansson ja tämän lähipiiri asettuivat vastustamaan täydellistä uskonnonvapautta, koska he katsoivat valtion auktoriteetin perustuvan luterilaisuuden varaan. Yleisempää kantaa kirkossa edusti Porvoon piispa Råberghin ja Kuopion piispa Koskimiehen omaksuma

---

⁶⁹⁶ Veikkola 1969, 15–20, 23–24; Veikkola 1977, 26–27; Murtorinne 1978, 7–9; Kena 1979b, 16, 26, 34–35; Autio 1986, 15.

⁶⁹⁷ Toiviainen 2004, 28–31; Hartikainen 2008; Mustakallio 2009b; Hartikainen 2011, 340.

⁶⁹⁸ Niemisen mukaan tuomiokapitulit olivat hiippakuntien papistoa pidättyvämpiä suhtautumisessaan uskonnonvapauteen. Nieminen 2008, 43.

linja: uskonnon- ja omantunnonvapautta oli laajennettava, mutta kirkon ja valtion erottaminen tai uskonnonopetuksen poistaminen ei ainakaan vielä ollut suotavaa.⁶⁹⁹

Teologisen lauantaiseuran papit olivat aloittaneet kirkon ja kristinuskon puolustus-kampanjan jo ennen suurlakkoa. Seura oli saanut alkunsa vuonna 1896 järjestetystä keskustelutilaisuudesta, jossa oli mukana nuoria teologeja ja maallikoita. Seura pyrki käymään keskustelua teologisista, yhteiskunnallisista ja maailmankatsomuksellisista kysymyksistä tavalla, joka osoittaisi kristinuskolla olevan arvoa myös modernisoituvassa yhteiskunnassa. Tätä niin sanottua apologeettista työtä tehtiin esimerkiksi kirjallisuutta levittämällä ja luennoimalla.⁷⁰⁰ Sosialistisen työväenliikkeen haastajaksi nousi suurlakon jälkeen myös kristillinen työväenliike, joka pyrki yhteiskunnallisiin muutoksiin kristilliseltä arvopohjalta. Kristillisiä työväenyhdistyksiä perustettiin sekä työväestön että pappien aloitteesta. Liikkeessä oli mukana etenkin Teologisen lauantaiseuran pappeja.⁷⁰¹

Kristillinen työväenliike ajautui kuitenkin pian sisäisiin ristiriitoihin: pappien enemmistö näki liikkeen kristillissiveellisenä kasvattajana ja oli halukas lähentymään poliittisesti nuor- ja vanhasuomalaisia puolueita, mutta maallikot korostivat yhteiskunnallisten uudistusten tarvetta ja olivat taipuvaisia seuraamaan sosialidemokraattien ohjelmaa.⁷⁰² Asessori I. A. Björklund väitti teoksessa *Katsaus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon nykyiseen tilaan* (1908) pappien ja seurakuntalaisten suhteen huonontuneen poliittisen agitaation, etenkin sosialistien harjoittaman kautta. ”Kirkollisten olojen” huonontuminen näkyi Björklundin mukaan esimerkiksi siinä, että vaaleissa

---

⁶⁹⁹ Veikkola 1977, 30–31; Veikkola 1980, 53; Murtorinne 1995, 100–103, 218–222. Ortodoksit saivat luvan erota kirkosta ja liittyä toiseen vuonna 1906. Nieminen 2008, 42. Vuonna 1906 pidetyssä Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa muutama pappisedustaja ilmaisi kannattavansa kirkon ja valtion eroa. Pkpk Helsinki 1906, 23–30. Keskustelun pohjana oli L. Ingmanin alustus otsikolla ”Kansankirkkomme suhde valtioon”.

⁷⁰⁰ Veikkola 1969, passim, esim. 9–11, 30–40; Veikkola 1980, 40–41, 45–46; Murtorinne 1995, 56–59.

⁷⁰¹ Veikkola 1977, 29–30; Veikkola 1980, 34–39.

⁷⁰² Mustakallio 1983, 126–138; Koskenniemi 1984, 286–291, 293.

seurakunnan enemmistö äänesti eri puoluetta kuin pappi, riippumatta siitä, mikä papin puolue oli.⁷⁰³

Huoli vallitsevasta ajan hengestä ja halusta taistella sitä vastaan tuli esiin myös saarnalupahakemuksissa. Hakijat vetosivat edelleen sisäiseen kutsumukseen ja paikallis-seurakunnan pappien konkreettiseen avuntarpeeseen esimerkiksi seurakunnan koon tai väkirikkkauden vuoksi, mutta näiden syiden lisäksi monissa anomuksissa oli mukana myös yhteiskunnallinen ulottuvuus. Sekä saarnaluvan hakijat että näitä suosittavat papit ilmaisivat toiveensa tukea kirkon ja kristinuskon asemaa kasvavan uskonnollisen välinpitämättömyyden aikana. Kelloseppää ja Evankeliumiyhdistyksen kolportööriä Nestor Niemeä suositteli vuonna 1909 saarnaluvan saajaksi kirkkoherra Wilhelm Mandellöf, joka kertoi Niemen raamatunselitysten olevan paitsi Raamatun mukaisia myös ”elävästä kokemuksesta johtuneina kuulijoihin vaikuttavia”. Mikäli Niemi saisi saarnaluvan, tämä voisi Mandellöfin mielestä ”suuremmalla menestyksellä tänä surkeana Jumalasta luopumisen aikana toimia luterilaisen kansankirkon piirissä Jumalan kunniaksi ja sieluin autuudeksi”. Niemi oli Mandellöfin todistuksen mukaan myös kristillisen työväenliikkeen puhuja.⁷⁰⁴ Kansakoulunopettaja Verner Haverinen puolestaan lähestyi Porvoon tuomiokapitulia vuonna 1909 seuraavilla lauseilla:

Viime kuluneet ja nämät parhaallaan elettävänämmä ovat hetket kansamme elämässä ovat ikään kuin vaatimalla vaatineet ja kehoittaneet minua – niin kuin niitä kaikkia muitakin, joilla kansankirkkomme pyrinnot ja harrastukset ovat tulleet sydämen asiaksi – uhraamaan vähäisetkin voimani taistelussa ijäisen totuuden puolesta.⁷⁰⁵

---

⁷⁰³ Björklund 1908, 55–56. Björklundin esittämät tiedot perustuivat ensisijaisesti piispojen pappeinkoukuksiin laatimista kertomuksista seurakuntien tilasta. Hän kertoi käyttäneensä myös muualta tulleita tietoja, mutta ei tarkentanut, mistä ne olivat peräisin. Teos oli laadittu arkkipiispan pyynnöstä vuoden 1908 kirkolliskokousta varten.

⁷⁰⁴ KAT TTA, F I j: 2, AD 343/1909. Kirkkoherra Mandellöf suositteli myös kansakoulunopettaja O. Pajaria saarnaluvan saajaksi vuonna 1910, koska ”Jumalasta luopumisen aikana” kansankirkko tarvitsi palvelukseensa uskollisia työmiehiä. KAH PTA, Eb: 709, SD 8/118 1910.

⁷⁰⁵ KAH PTA, Eb: 699, SD 7/67 1909. Verner Haverisesta tuli vuonna 1918 Hämeenlinnan Sisälähetys ry:n johtokunnan jäsen ja myöhemmin puheenjohtaja. Vilkuna 2007, 43.

Myös kansakoulunopettaja Juho Rajavaara ilmoitti Savonlinnan tuomiokapitulille vuonna 1910 haluavansa puolustaa kristillistä elämää ja luterilaista oppia saarnaluvan turvin:

[--] tämäkin seurakunta [Hiitola], vieläpä suuremmassa määrässä kuin ehkä monet muut seurakunnat maassamme on, hengellisessä suhteessa nukkuu synnin unta ja on yksi pahuuden pesäpaikkoja, kaipaa Herran hengen tuulahduksia, joita hän palvelijainsa kautta lähettää, noustakseen pimeydestä virkeämpään hengelliseen elämään ja taistelemaan Jumalan pilkkaajia vastaan. [--] Nykyaikaisissakin seurakunnissa kulkee 'susia lammasten vaatteissa' [--] pyytäisin siinäkin suhteessa olla pienen pienenä tukena vääriä oppeja vastaan.⁷⁰⁶

Rajavaara ei suorittanut saarnalupatutkintoa.⁷⁰⁷ Sisällissodassa hän toimi punakaartin esikunnassa ja otti osaa punaisten kunnallishallintoon Viljakkalassa. Työväenaatteen rinnalla kulki aina usko Jumalaan; Rajavaara toimi kotiseudullaan uskonnollisena puhujana ja julkaisi hengellisiä kirjoja.⁷⁰⁸

Toisen sukupolven saarnaluvan hakijoiden anomusten sekä julkisen keskustelun perusteella voidaan väittää, että tarvediskurssi sai vuosisadan vaihteessa astetta uhkavamman pohjavireen. Ihmisten maallistumisesta oli tietysti kannettu huolta aiemminkin, mutta nyt sen pelättiin todella johtavan yhteiskunnan hajoamiseen. Myös suoranainen viha kirkkoa ja papistoa kohtaan oli tullut monella maallikkosaarnaajakysymykseen kantaa ottaneelle yllätyksenä. Ajan uhkaavuus välittyi myös kutsudiskurssiin: osa saarnaluvan hakijoista koki tulleen kutsutuksi kirkon ja kristinuskon puolustamiseen. Hakijoiden ensimmäinen sukupolvi kantoi ensisijaisesti huolta pappien työtaakasta ja sanankuulemisen säännöllisyydestä, mutta toisen sukupolven hakijat aktivoituivat yhteiskunnallisen epävakauden vuoksi. Tämä ajatus ei tule yksinomaan näkyviin tilanteissa, joissa saarnaluvan hakija pyrki paikallisseurakunnan työhön; myös erilaiset sisälähetystä tekevät kristilliset yhdistykset vetosivat saarnaluvan hakijoihin (ks. luku 5.4).

---

⁷⁰⁶ KAM VTA, Ea: 23, SD 169/1910.

⁷⁰⁷ Hakemus hylättiin puutteellisena. KAM VTA, Ca: 14 Tklin ptk. 17.2.1910, § 57.

⁷⁰⁸ Sopanen 2022, 65.

Työväestön sielunhoitoon kiinnitettiin sekä kirkon että yhdistyskentän piirissä erityistä huomiota suurlakon jälkeen. Vuonna 1908 Tampereen, Turun ja Viipurin esikaupunkialueilla alkoivat toimia esikaupunkipapit, joiden tehtävänä oli huolehtia alueiden asukkaiden sielunhoidosta.⁷⁰⁹ Rautatietyöläiset olivat saaneet ensimmäisen oman pappinsa jo vuonna 1893,⁷¹⁰ ja myös tukkityömailla työskenteleville pyrittiin tarjoamaan mahdollisuus sanankuulemiseen.⁷¹¹ Vuoden 1913 kirkolliskokouksessa käsiteltiin pastori A. W. Kuusiston ja kansakoulunopettaja Emanuel Tammisen anomusta, jossa valtiolta pyydettiin varoja ylimääräisten pappien palkkaamiseen maan suurimmille tehdasalueille. Tehdastyöläisten uskottiin olevan erityisen alttiita sosiaaliagitatorien puheille. Kirkolliskokous lähetti aloitteen senaatille, joka pyysi asiasta lausunnot maan neljältä tuomiokapitulilta. Ne pyysivät kiertokirjeellä seurakuntia arvioimaan muun muassa teollisuuspaikkojen etäisyyttä lähimmästä kirkosta. Kapitulit halusivat myös tietää, oliko seurakunnissa ”saarnaluvan saaneita tai kolportöörejä”.⁷¹² Hankkeeseen ei lopulta saatu valtionapua. Lähetysseura otti vuonna 1916 vastaan evankelioimistyöhön kerätyn rahaston ja asetti palveluksessaan olleen pastori Sigfrid Sireniuksen työn johtoon.⁷¹³ Teollisuusseutujen sielunhoitoa vahvistettiin myös sisällissodan jälkeen. Vuoden 1918 kirkolliskokous hyväksyi aloitteen tehdas-seurakuntien perustamisesta, ja samana vuonna perustettiin Teollisuusseutujen evankelioimiseseura.⁷¹⁴

Myös osa saarnaluvan hakijoista pyrki työskentelemään nimenomaan työväestön parissa. Ähtärin kirkkoherra Allan Lybeck suositti lukkari-urkuri Matti Kangasta saarnaluvan saajaksi, sillä seurakunta oli laaja, siellä oli runsaasti tehdaspaikkoja ja vain yksi pappi. ”On tarpeen saada hengellinen elämä virkistymään ja tässä auttaisi

---

⁷⁰⁹ Aloituksen teki lakitieteen tohtori ja Porvoon hiippakunnan maallikkoedustaja Heikki Renvall vuoden 1903 kirkolliskokouksessa. Kkpk 1903, 979–1013, Anomusehdotus nro 16, Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö nro 11; Tiensuu 2005, 302–303.

⁷¹⁰ Ensimmäisenä rautatiesaarnaajan virkaan astui Hollolan kappalaisen Frans Evert Richter, jonka palkan maksoi rautatiehallitus. Rautatiesaarnaajan virat lopetettiin vuonna 1922. Tiensuu 2005, 268, 302, 327–328.

⁷¹¹ Mustakallio 1998.

⁷¹² Kkpk 1913, Liitteet II, Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö nro 16; SKJS 2/1915, 22–34.

⁷¹³ Veikkola 1977, 36.

⁷¹⁴ Kkpk 1918, 13, 199–201, 220–229; Tiensuu 2005, 328.

toimintansa vuonna 1897, käsiteltiin saarnalupahakemuksia yhteensä neljässä hiippakunnassa. Porvoon hiippakunnan tuomiokapituli vastaanotti yhteensä 112 miehen saarnalupa-anomukset. Arkkhiippakunnassa hakijoita oli 64, ja sekä Kuopion että Savonlinnan hiippakunnissa 35.⁷²⁰

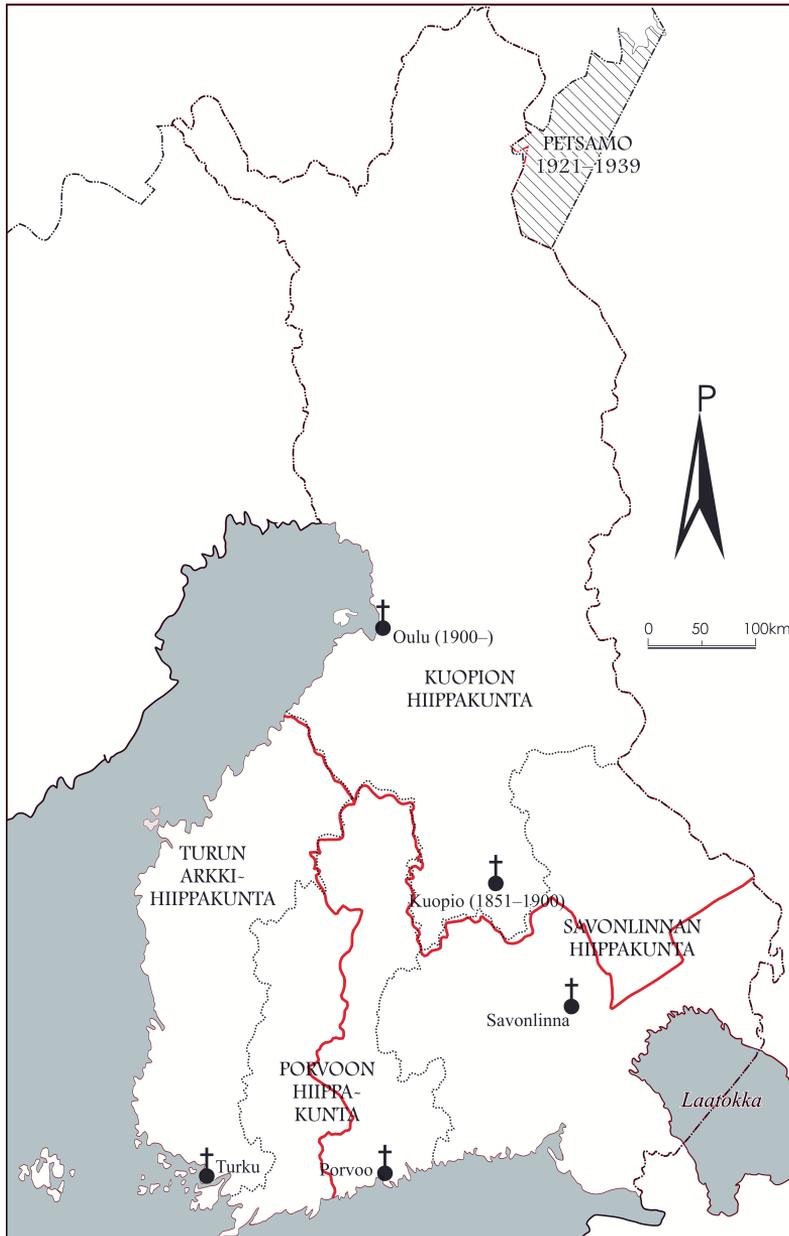
Koska Tampereen hiippakunta ja Porvoon uusi ruotsinkielinen hiippakunta aloittivat toimintansa joulukuussa 1923, siirtyi osa kyseisenä vuonna lähetetyistä saarnalupahakemuksista uusien hiippakuntien käsiteltäväksi.⁷²¹ Hakijoiden kokonaismäärää laskiessa olen huomioinut, että viisi miestä tavoitteli saarnalupaa kahden eri hiippakunnan alueella.⁷²² Kaiken kaikkiaan saarnaluvan hakijoita oli yli kolme kertaa enemmän kuin ensimmäisen sukupolven aikaan. Lisäksi moni anoi saarnalupaa useaan otteeseen. Kun jokainen hakija lasketaan tilastoihin vain kerran, on toisen sukupolven hakijoita yhteensä 241.

---

⁷²⁰ Olen aiemmin laskenut Savonlinnan hiippakunnan hakijoihin Nikolai Petrovitsh Smorodin. Viipurin kuvernööri oli tiedustellut Savonlinnan tuomiokapitulilta, pitäisikö saarnaaja Smorodinilla olla saarnalupa. Tuomiokapituli ei nähnyt sille tarvetta, sillä Smorodin ei kuulunut luterilaiseen kirkkoon. Olen sittemmin päättänyt, ettei Smorodinia pidä laskea saarnaluvan hakijaksi. Vrt. Sapanen 2021, 283.

⁷²¹ Esimerkiksi M. F. Fagermäsin kesäkuussa 1923 lähettämä hakemus siirrettiin joulukuussa Turun tuomiokapitulilta uudelle ruotsinkieliselle Porvoon tuomiokapitulille, Borgå stiftille. KAT TTA, A I: 153 Tklin ptk. 30.11.1923, § 20. F. E. Uuron Porvoon tuomiokapitulille vuonna 1921 lähettämä hakemus puolestaan jäi Tampereen tuomiokapitulin ratkaistavaksi. Uuro sai saarnaluvan vuonna 1926. KAH TATA, Istuntopöytäkirjat (1926–1926), 26.2.1926, § 6, myös Tampereen tuomiokapitulin arkisto, saarnalupatutkinnot-luettelo.

⁷²² F. J. Cederman (myöh. Valpio) anoi saarnalupaa kahdesti Turun arkkhiippakunnassa, mutta hakemukset hylättiin. KAT TTA, A I: 131 Tklin ptk. 14.11.1901, § 9; A I: 132 Tklin ptk. 1.5.1902, § 27. Hän suoritti tutkinnon Porvoon tuomiokapitulissa vuonna 1911. KAH PTA, Ca: 218 Tklin ptk. 8.6.1911, § 41. O. J. Heikkinen sai Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulilta kahdesti hylkäävän päätöksen, mutta onnistui suorittamaan saarnalupatutkinnon Turun arkkhiippakunnassa. KAO OTA, Ca: 58 Tklin ptk. 23.1.1908, § 7; Ca: 59 Tklin ptk. 26.2.1909, § 14; KAT TTA, A I: 141 Tklin ptk. 21.9.1911, § 5. Heikkisestä myös Mustakallio 2019, 27, 35. J. S. Järvi anoi saarnalupaa tuloksetta Turun tuomiokapitulilta, mutta suoritti tutkinnon sittemmin Porvoon tuomiokapitulissa. KAT TTA, A I: 146 Tklin ptk. 18.4.1916, § 11; KAH PTA, Ca: 226 Tklin ptk. 16.4.1919, § 37. F. H. Lehto ei saanut saarnalupaa Porvoossa. KAH PTA, Ca: 213 Tklin ptk. 15.11.1906, § 32. Myöhemmin hän suoritti tutkinnon Turussa. KAT TTA, A I: 151 Tklin ptk. 2.12.1920, § 9. J. A. Varski anoi saarnalupaa vuonna 1923 Porvoon tuomiokapitulilta, joka kehotti tätä lähestymään Turun tuomiokapitulia, koska Varski asui arkkhiippakunnan alueella. Turun hakemuksesta KAT TTA, A I: 153 Tklin ptk. 15.2.1923, § 13. Porvoon pöytäkirjamerkintöjä ei ole tältä vuodelta käytössä, mutta tuomiokapitulin istuntojen esityslistojen mukaan Varskin asiaa käsiteltiin 25.1.1923. KAH TATA, Tuomiokapitulin istuntojen esityslistat.

Kuva 3. Savonlinnan hiippakunta aloitti toimintansa vuonna 1897. Karttaan on merkitty katkoviivalla uusi hiippakuntaraja, punaisella viivalla vanha. Lähde: Karttapohjat Mustakallio 2009a, 25, 216.

Vaikka saarnaluvan hakijoiden määrä kasvoi voimakkaasti, kaikissa hiippakunnissa oli myös kokonaan hakemuksettomia vuosia. Savonlinnan tuomiokapituli myönsi ensimmäisen saarnalupansa vasta vuonna 1900. Myös Kuopion hiippakunnassa koettiin vuosisadan vaihteessa kolme peräkkäistä hakemuksetonta vuotta. Turun ja Porvoon tuomiokapitulit käsittelivät saarnalupahakemuksia tasaisemmalla tahdilla. Hakijoiden virta pysyi vakaana etenkin Porvoon hiippakunnassa, joka vastaanotti 1900-luvulla hakemuksia joka vuosi. Saarnalupahakemusten hyväksymisprosentit pysyivät vanhemmissa hiippakunnissa pitkälti samoina kuin hakijoiden ensimmäisen sukupolven osalta (taulukko 3). Turun arkkhiippakunnassa ja Kuopion hiippakunnassa noin puolet hakijoista sai saarnaluvan, Porvoossa lukema oli korkeampi. Savonlinnan hiippakunnassa liki 70 prosenttia hakijoista suoritti tutkinnon loppuun. Taulukkoon 3 on laskettu hakuprosessin lopullinen tulos; siinä ei toisin sanoen ole huomioitu sitä, että osa hakijoista sai ensin kielteisen päätöksen.

Taulukko 3. Vuosina 1897–1923 lähetettyjen saarnalupahakemusten kohtalo. Lähde: Saarnaluvan anojia koskeva tietokanta.

	Turku	Porvoo	Kuopio-Oulu	Savonlinna	Yhteensä
Hyväksytyt	31	73	17	25	146
Hylätyt	25	15	9	5	54
Keskeytyneet	8	24	9	5	46
Yhteensä	64	112	35	35	246

Toista sukupolvea edustaneissa saarnaluvan hakijoissa oli neljä miestä, jotka hakivat saarnalupaa ensimmäisen kerran jo 1890-luvun alussa. Näin he näkyvät sekä saarnaluvan anojien ensimmäistä että toista sukupolvea koskevissa tilastoissa.⁷²³ Kun kaikki

⁷²³ Liikemies Olli Matikainen haki saarnalupaa vuonna 1893 Porvoossa ja toisen kerran Savonlinnassa vuonna 1918. KAH PTA, Ca: 200 Tklin ptk. 24.7.1893, § 52; KAM VTA, Ca: 21 Tklin ptk. 26.7.1918, § 3; 8.8.1918, § 70; 6.9.1918, § 72 ja Ca: 22 Tklin. ptk. 10.10.1919, § 6. Kiertokoulunopettaja Herman Lehtonen pyrki saarnalupatutkinnon suorittamiseen Turussa vuonna 1895 ja Savonlinnassa 1911. KAT TTA, A I: 125, 10.1.1895, § 42; 17.1.1895, § 26; KAM VTA, Ca: 15, 15.3.1911, § 36; 23.3.1911, § 49; 12.4.1911, § 53. Kansakoulunopettaja Henrik Ivar Westerlund anoi saarnalupaa Turussa vuonna

hakijat lasketaan yhteen, nähdään, että kaiken kaikkiaan saarnalupaa anoi tutkittavana ajanjaksona 313 miestä.

Toisen sukupolven hakijoiden määrä kertoo saarnalupajärjestelmän tutuksi tulemisestä. Tutkinnosta kiinnostuneille oli tarjolla aiempaa enemmän tietoa ja kokemuksia tuomiokapitulin kokeista sekä tutkinnon avaamista mahdollisuuksista uskonnollisella kentällä. Tie- ja rautatieverkon kehittymisen myötä myös tuomiokapituliin matkustaminen muuttui helpommaksi. Tutkinnon vakiintuneesta asemasta kertoo sekin, että myönnettyistä saarnaluvista alettiin ilmoittaa vuosisadan vaihteessa Suomen kirkon julkisissa sanomissa.⁷²⁴ Vaikka tutkinnon suorittaneista ei uutisoitu täysin systemaattisesti, lehden linja osoittaa pyrkimystä saarnaluvan saaneiden tunnustamiseen ja tunnetuksi tekemiseen. Suoritetuista saarnalupatutkinnoista oli myös satunnaisia mainintoja 1900-luvun alkupuolen pappeinkokouspöytäkirjoissa.⁷²⁵ Kirkon oli ratkaistava, mitä se toivoi tältä kasvavalta maallikkosaarnaajien reserviltä ja millaisen painoarvon muu maallikkotoimi seurakunnissa sai.

Kaikkien hiippakuntien suurimmat hakijapiikit sijoittuvat 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen loppupuolelle ja 1920-luvun alkuun. Kuopion hiippakunnassa käsiteltiin eniten uusia saarnalupahakemuksia vuosina 1908 ja 1922 (neljä hakemusta).⁷²⁶ Savonlinnan tuomiokapituli sai eniten hakemuksia vuosina 1909 (viisi hakemusta) ja 1921 (kuusi). Arkkihiippakunnassa käsiteltiin eniten hakemuksia vuosina 1909, 1910

1891 ja Porvoossa 1905. KAT TTA, F I j: 1, AD 870/1891; KAH PTA, Ca: 212 Tklin ptk. 4.7.1905, § 59. Kansakoulunopettaja Matti Sihvola (ent. Pilli-Sihvola) haki saarnalupaa Kuopiossa vuonna 1894, mutta hakuprosessi jäi kesken. Sihvola lähestyi vuonna 1900 Savonlinnan tuomiokapitulia saarnalupatoiveillaan. KAO OTA Ca: 43 Tklin ptk. 27.2.1894 § 5; KAM VTA, Ca: 4 Tklin ptk. 29.8.1900 § 1; Mustakallio 2019, 33.

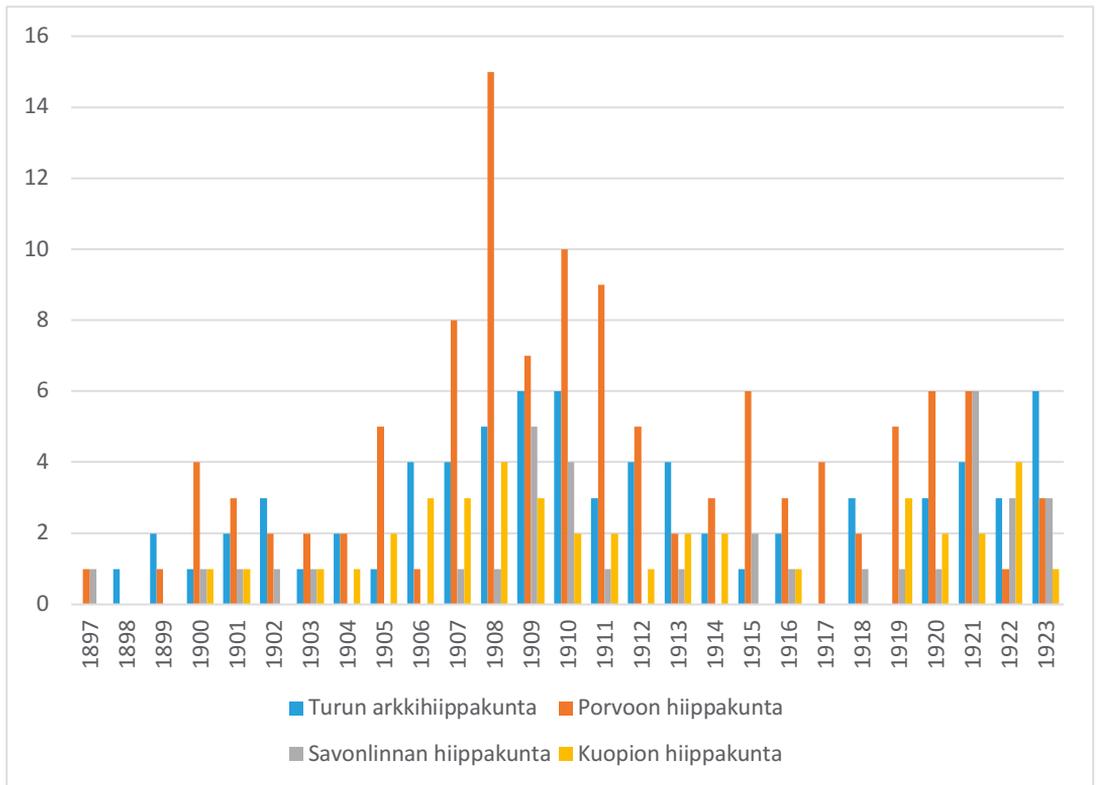
⁷²⁴ Ensimmäisenä lehti ilmoitti kansakoulunopettaja Mauri Lahtiselle myönnetystä saarnaluvasta. SKJS 5/1896, 46.

⁷²⁵ Esimerkiksi Turun pappeinkokouksessa vuonna 1912 todettiin, että tuomiokapituli oli myöntänyt edellisen pappeinkokouksen jälkeen saarnaluvan neljälle miehelle: tutkinnon olivat suorittaneet kansakoulunopettajat L. Perälä ja A. Liimatainen, matkasaarnaaja O. J. Heikkinen sekä kiertokoulunopettaja S. A. Koivula [pöytäkirjassa Koivu]. Pkpk Turku 1912, 25. Todellisuudessa saarnaluvan saaneita oli kahdeksan. Tilastojen laatija ei ole huomionut H. N. Ruusuvaaralle, Manasse Ojaselle, J. E. Sjöbladille ja Otto Sihvoselle vuosina 1910–1911 myönnettyjä saarnalupia.

⁷²⁶ Hannu Mustakallion lukemat ovat hieman erilaiset, koska hän on laskenut hakijat anomuksen kirjoittamis- eikä sen käsittelypäivän mukaan. Mustakallio 2019 ja 2022.

ja 1923 (kuusi hakemusta).⁷²⁷ Porvoon hiippakunnan tuomiokapituli taas sai vuonna 1908 käsiteltäväkseen peräti viisitoista saarnalupa-anomusta (kuvio 3).

Kuvio 3. Saarnalupahakemukset Turun arkkihiippakunnassa sekä Porvoon, Kuopion ja Savonlinnan hiippakunnissa vuosina 1897–1923. Lähde: Saarnaluvan anojia koskeva tietokanta

Hakemusten määrän hetkelliseen kasvuun on useita mahdollisia syitä. Sisälähetys-saarnaajien valmistuminen selittää Porvoon tuomiokapitulin vuoden 1908 hakijapiikkiä (luku 5.2.), minkä lisäksi suunnitelmat saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksien kasvattamisesta (luku 6.1) ovat voineet lisätä saarnaluvan anojien määrää. Hakijamäärät ovat tietysti suurimmillaankin suhteellisen pieniä, mutta pidän mahdollisena,

⁷²⁷ Tiedot perustuvat saarnaluvan hakijoista laatimaani tietokantaan. Kuopion–Oulun hiippakunnan hakijamääristä myös Mustakallio 2019, 27; Mustakallio 2022, 111, 113.

että myös suomalaisen yhteiskunnan suuret murrosvuodet – suurlakko ja sisällissota, kenties myös odotettavissa oleva uskonnonvapauslaki – innostivat miehiä saarnaluvan hakijoiksi. Saarnaluvan hakijoiden määrä oli kääntäen verrannollinen uusien teologian opiskelijoiden määrän kanssa: kun papin opintoihin hakeutui suurlakon ja sisällissodan jälkeen selkeästi vähemmän ylioppilaita kuin aikaisemmin, oli saarnalupaa anovien miesten määrä samaan aikaan suurimmillaan.

Vaikka saarnaluvan anojat olivat halukkaita puhumaan kristinuskon puolesta yhteiskunnan murroksessa, oli papiston piirissä edelleen erilaisia näkemyksiä siitä, miten seurakuntien maallikkojäsenet voisivat parhaiten ottaa osaa kirkon työhön. Pappien näkemyksiin vaikuttivat paitsi erilaiset käsitykset kirkon instituution ja luterilaisen tunnustuksen merkityksestä myös kristilliseen yhdistyskenttään solmitut suhteet – tai niiden puute. Maallikoiden osallistamiseen oli pyritty jo 1800-luvun lopulta alkaen, mutta maallikkosaarnaajatoimi herätti papeissa edelleen ristiriitaisia ajatuksia. Jännittyneessä yhteiskunnallisessa tilanteessa oli entistä tärkeämpää varmistua siitä, että maallikkosaarnaajien työ rakensi kirkkoa ja vahvisti kristinuskon asemaa eikä tuonut mukanaan lisää hajaannusta.

5.2 Diakonien ja sisälähetysaarnajien kouluttaminen

Kirkossa 1890-luvulla alkanut keskustelu maallikkotyöntekijöiden kouluttamisesta sai jatkoa saarnaluvan hakijoiden toisen sukupolven aikana. Kuopion ja Turun hiippakuntien hyväksymät diakoniaohjeet otettiin vuosisadan vaihteessa käyttöön myös Savonlinnan hiippakunnassa.⁷²⁸ Käytännössä seurakunnissa tehtävä diakoniatyö oli jäänyt diakonissojen vastuulle. Sortavalaan (1894) ja Ouluun (1896) perustetuissa diakonissalaitoksissa koulutettiin työntekijöitä etenkin maaseutuseurakuntien tarpeisiin. Joissakin Itä-Suomen seurakunnissa oli myös seurakunnallisten elimien tai papiston valitsemia diakoneja, jotka pitivät hartausseuroja palkatta. Muodollista koulutusta

---

⁷²⁸ Kansanaho 1960, 328.

valitut eivät kuitenkaan olleet saaneet, eikä varhaisten diakonien toiminta ollut järjestäytyntä tai pitkäkestoista.⁷²⁹

Keskustelut koulutetuista maallikkotyöntekijöistä kiinnittyivät samoihin diskursseihin kuin maallikkosaarnaajista käydyt väittelyt. Keskusteluissa korostettiin maallikoiden ja pappien tasaveroisuutta, kirkollisen sisälähetyksen tarvetta sekä maallikoiden oikeutta ja jopa velvollisuutta ottaa osaa kirkon työhön. Näistä näkökulmista oli helppo päästä yksimielisyyteen. Sen sijaan kysymykset maallikoiden kouluttamisen tarpeesta, valvonnasta ja työalasta suhteessa papistoon osoittautuivat hankalammiksi ratkaista. Erimielisyyttä syntyi etenkin saarnatoimesta.

Keskustelu maallikkotyöntekijöiden kouluttamisesta eteni yksityisissä pappeinkouksissa. Se sai alkunsa Turussa vuonna 1897, kun Loimaan kappalainen J. V. Vartiainen vaati sisälähetyksen elvyttämistä maallikkosaarnaajien avulla. Vaikka Vartiaisen mukaan kirkolliset yhdistykset olivat olleet sisälähetyksessä hyödyksi, ne eivät palvelleet nimenomaan kirkkoa eivätkä toimineet aina siellä, missä apua eniten tarvittiin. Vartiainen ehdotti, että kirkkoherrat alkaisivat kouluttaa itselleen maallikkopulaisia eli diakoneja sopivista seurakunnan jäsenistä ja että nämä apulaiset suorittaisivat myös tuomiokapitulin saarnalupatutkinnon. Lehtori Lauri Ingman katsoi kuitenkin, ettei sisälähetystä pitäisi kehittää ensisijaisesti maallikkosaarnaajien avulla, vaan maallikoita kaivattaisiin laupeudentyön tekijöiksi. Kokous asetti Vartiaisesta, Ingmanista ja Kuopion tuomiorovastista Johannes Schwartzbergistä koostuvan komitean valmistelemaan sisälähetystä koskevaa mietintöä.⁷³⁰

Mietintö julkaistiin seuraavana vuonna *Teologisessa Aikakauskirjassa*. Komitea totesi, että seurakunnalla oli velvollisuus pitää huolta jäsentensä hengellisestä kasvatuksesta. Koska moni kuitenkin jäi tai jättäytyi kirkon vaikutuksen ulkopuolelle, oli tavallaan ”syntynyt pakanakunta itse evankelisessa kristikunnassa”. Pappien oli saatava rinnalleen koulutettuja maallikkotyöntekijöitä, joiden työ tuli järjestää Kuopion

---

⁷²⁹ Mustakallio 2001, 116–117; Mustakallio 2009, 210–211. Kuopiossa saarnalupaa vuonna 1894 anonut itsellinen Kusti Korhonen oli Mustakallion arvelun mukaan tällainen vapaaehtoinen ”diakoni”. Saarnalupahakemuksessaankin Korhonen anoi saarnalupaa sekä sananjulistukseen että kristilliseen rakkaudenpalvelukseen. Mustakallio 2019, 28.

⁷³⁰ Kansanaho 1960, 262, 328–330. Sisälähetysaarnaajien kouluttamisen vaiheista myös Turunen 1965. 208

hiippakunnan diakoniaohjeen mukaisesti. Maallikkoapulaisten eli diakonien työtehtäviin kuuluisi hartauskokousten pitäminen, Raamattujen ja muun hengellisen kirjallisuuden levittäminen sekä papiston avustaminen sielunhoidossa. Diakonit toimisivat tuomiokapitulien alaisuudessa, mutta nämä koulutettaisiin Lähetysseuran lähetykskoulussa, jossa kokelaat kävisivät koulun kaksi ensimmäistä luokkaa sekä sairaanhoitokurssin. Käytännön töitä harjoiteltaisiin Helsingin kaupunkilähetyksen piirissä. Kokonaan uuden kirkollisen viran perustamiseen komitea suhtautui varauksellisesti ja ehdotti, että tulevaisuudessa lukkarin ja diakonin virka olisi mahdollista yhdistää. Komitean jäsenistä Ingman ja Schwartzberg eivät halunneet puuttua sisälähetystä tekevien yhdistysten toimintaan, mutta Vartiaisen mielestä yhdistysten ja kirkon pitäisi pyrkiä yhteistyöhön. Hän ei nähnyt estettä sille, että yhdistykset luovuttaisivat työntekijöitään kirkon palvelukseen, kuten esimerkiksi diakonissalaitokset tekivät.⁷³¹

Sisälähetyskomitean mietintöä käsiteltiin Jyväskylän yksityisessä pappeinkokouksessa vuonna 1898. Erkki Kansanahon mukaan vastaanotto oli ristiriitainen, koska edellisessä kokouksessa oli puhuttu sisälähetyksestä laajasti, mutta mietintö koski nyt vain diakoneja.⁷³² Komitean ensimmäinen ponsi maallikkoavun lisäämisestä hyväksyttiin nopeasti. Pastori Elis Bergroth kuitenkin epäili, että diakoneista tulisi kiertäviä saarnaajia, ja niitä oli seurakunnissa jo aivan tarpeeksi. Myös kirkkoherra John Schönberg katsoi, ettei raamatunselittäjiä tarvittu enempää – osa silloisistakin lähinnä rääkkäsi pyhää kirjaa.⁷³³ Bergrothin ja Schönbergin kannanotoista paistoi kiertäviä saarnaajia kohtaan tunnettu vanha epäluulo. Lauri Koskenniemen tulkinnan mukaan Turun ja Jyväskylän pappeinkokousten keskustelut osoittivat, että sisälähetysten järjestämisellä pyrittiin löytämään vastapaino Evankeliumiyhdistyksen

---

⁷³¹ *Teologinen Aikakauskirja* 6/1898, 338–344; Kansanaho 1960, 330–331; Saarihahti 1989, 153–154. Sisälähetyskomitean mietintö sisältyy myös Jyväskylän pappeinkokouksen pöytäkirjaan. Pkpk Jyväskylä 1898, 35–44.

⁷³² Kansanaho 1960, 331.

⁷³³ Kkpk Jyväskylä 1898, 47–50, koko keskustelu 44–56, 73–91. Kokouksessa käsiteltiin myös pastori K. A. Hildénin alustus diakonien valmistamisesta. Hildén ei ollut kokouksessa paikalla, joten asian esitteli pastori O. Lillqvist (myöh. Aarnisalo). Hildén toivoi, että Suomen Lähetysseura alkaisi kouluttaa diakoneja. Pkpk Jyväskylä 1898, 31–35.

kolportööritoiminnalle.⁷³⁴ Vuosisadan vaihteessa myös vapaakirkolliset, metodistit, baptistit ja Pelastusarmeija olivat vakiinnuttaneet paikkansa Suomen uskonnollisella kentällä.⁷³⁵

Osa kokouksen osanottajista kyseenalaisti erityisen diakonikoulutuksen tarpeen ja suhtautui epäillen uuden viran perustamiseen. Aessori A. W. Lyra vastusti suunnitelmaa, koska ”se työ, joka vapaasti rakkaudessa tehdään, tulee paremmin tehdyksi kuin mikä tahansa koulutetun diakonin toimi”. Sisälähetyksessä olisi parempi hyödyntää esimerkiksi kierto- ja pyhäkoulunopettajia, seurakunnan vanhimpia ja kirkkoneuvoston jäseniä tai lukkareita. Pastori Otto Lillqvist (jatkossa Aarnisalo⁷³⁶) ehdotti, että myös seurakunnan kappalainen voisi ottaa diakonin tehtävät hoitaakseen. Papin esimerkki takaisi sen, ettei diakonia jäisi vain maallikoiden vastuulle ja etteivät nämä syrjäyttäisi pappeja.⁷³⁷ Uutta virkaa vastustettiin todennäköisesti myös taloudellisista syistä. Komitean jäsen Lauri Ingman korosti, ettei kukaan kieltänyt käyttämästä pappien apuna muitakin maallikoita. Tosiasia kuitenkin oli, että joissakin seurakunnissa oli tarvetta myös koulutetulle, täysipäiväiselle maallikkoapulaiselle. Kokous hyväksyi sisälähetyskomitean mietinnön ensimmäiset ponnet pääpiirteissään, mutta asetti uuden komitean pohtimaan mahdollisuutta lukkarin ja diakonin viran yhdistämiseen. Komiteaan otettiin Ingmanin, Vartiaisen ja Schwartzbergin lisäksi pastori Otto Aarnisalo sekä Lähetykseuran tuore lähetysohjaaja Jooseppi Mustakallio.⁷³⁸

Uuden komitean mietintö valmistui vuonna 1899 kokoontuneeseen Uudenkaarlepyyn pappeinkokoukseen. Komitea oli nyt tullut siihen tulokseen, ettei lukkarin ja diakonin virkoja kannattanut yhdistää, sillä tehtävissä tarvittiin niin erilaisia taitoja. Yksittäisissä tapauksissa sama henkilö saattaisi hoitaa molempia virkoja, mutta kirkkolakiin saakka tällaista muutosta ei kannattanut viedä. Myös lukkarikunta oli suhtautunut ehdotukseen vastahakoisesti, sillä se katsoi sen vaarantavan lukkarin

---

⁷³⁴ Koskenniemi 1984, 63.

⁷³⁵ Lohikko 2006; Edström 2017; Björklund 2017; Lippo 2017; Arasola 2017.

⁷³⁶ Otto Lillqvist vaihtoi sukunimensä Aarnisaloksi vuonna 1906. Sipilä 1954, 11, viite 1.

⁷³⁷ Pkpk Jyväskylä 1898, 44–46.

⁷³⁸ Pkpk Jyväskylä 1898, 51–52, 90–91; Kansanaho 1960, 331–332.

varsinaisen työn.⁷³⁹ Komitea ehdotti, että sisälähetykseen koulutettaisiin kahdenlaisia maallikkotyöntekijöitä. Seurakuntadiakonit toimisivat samankaltaisissa tehtävissä kuin diakonissat, kun taas pidemmän ja teoreettisemman koulutuksen saaneet diakonit (myöhemmin sisälähetysaarnaajat) ottaisivat osaa saarna- ja opetustoimeen. Saarnaajat asettuisivat esimerkiksi merimies- ja kaupunkilähetysten palvelukseen, eivät varsinaiseen seurakuntatyöhön. Diakonien koulutus ehdotettiin uskottavaksi Sortavalan Evankeliselle Seuralle⁷⁴⁰, sisälähetysaarnaajat taas koulutettaisiin Lähetysseuran lähetyškoulussa.⁷⁴¹ Komitea pyrki tasapainoilemaan kutsu- ja soveltuvuusdiskurssin välillä: maallikkosaarnaajien ei haluttu uhmaavan papin asemaa paikallis-seurakunnan johtajana, mutta toisaalta koettiin, että saarnatoimeen edes väli- ja osaaikaisesti asettuville maallikoille oli tärkeää antaa jonkinlaista pohjakoulutusta.

Vuonna 1900 kokoontunut Savonlinnan pappeinkokous ei tehnyt koulutuskysymyksessä ratkaisevia päätöksiä, vaan asiassa odotettiin Lähetysseuran ja Sortavalan Evankelisen Seuran päätöksiä. Kokouksessa oli paikalla kolme Evankelisen Seuran johtokunnan jäsentä, jotka jo ilmaisivat suostumuksensa diakonien kouluttamiseen. Päättöstä edisti se, että asiaa suunnitellut komitean jäsen pastori Aarnisalo oli seuran palveluksessa. Lähetysseuran vastaus sen sijaan viipyi lähetysjohtaja Jooseppi Mustakallion Afrikan-matkan vuoksi.⁷⁴²

Lähetysseura asetti oman toimikuntansa pohtimaan pappeinkokouksen ehdotusta. Toimikunta totesi ulkolähetysten olevan seuran tärkein prioriteetti, mutta lähetyškoulussa oli mahdollista kouluttaa myös sisälähetysaarnaajia kirkon, yhdistysten ja ulkomailla asuvien suomalaisten parissa tehtävään työhön. Seurakunnissa saarnaajat toimisivat aina papiston ja tuomiokapitulien valvonnassa eivätkä kiertäisi matkoilla

---

⁷³⁹ Kansanaho 1960, 333–334. Kirkkolain mukaan (KL 1869, § 263) lukkarilla oli velvollisuus auttaa papistoa seurakunnan opetuksessa, mutta lukkarin päätehtävänä oli veisuun johtaminen. Usein lukkari toimi myös urkurina.

⁷⁴⁰ Sortavalan Evankelinen Seura oli perustettu vuonna 1890. Seura pyrki harjoittamaan sisälähetystä Karjalassa, ja sen työmuotoihin kuului muun muassa Raamattujen levittäminen. Sortavalan diakonisalaitys perustettiin vuonna 1894 seuran yhteyteen. Huhta 2011, 252–253.

⁷⁴¹ Pkpk Uusikaarlepyy 1899, 59–67, keskustelusta 67–75; Kansanaho 1960, 332–333.

⁷⁴² Pkpk Savonlinna 1900, 17–29, 54–56; Kansanaho 1960, 333, 337. Pastori O. Aarnisalo aloitti seuran palveluksessa vuonna 1900. Sipilä 1954, 117.

ympäri maata. Seura oli ottanut jo vuonna 1897 lähetyškouluun opiskelijoita, joista osan ajateltiin jäävän Suomeen. Lisäksi seuran sääntöihin oli lähetyškohtaja J. Mustakallion aloitteesta kirjattu, että se sai ottaa vastaan lahjoituksia sisälähetystä varten. Lähetykseuran johtokunta suhtautui suunnitelmaan kannustavasti. Johtokunnan puheenjohtaja professori Robert Hermanson kuitenkin toivoi, että saarnaajiksi koulutettaisiin varttuneita miehiä, jotka ottaisivat osaa julistustyöhön maallisen kutsumuksensa ohessa. Nämä voisivat tarvittaessa kiertää myös seurakunnasta toiseen.⁷⁴³ Toivo Saarilahden mukaan Hermansonia epäilytti toimikunnan suunnitelmassa sekä saarnaajille asetettu 25 vuoden yläikäraja että ajatus maallikkosaarnaajien vakinaisesta ammattikunnasta.⁷⁴⁴

Hermansonin suunnitelmaa, Lähetykseuran toimikunnan mietintöä ja sisälähetyškomitean mietintöä käsiteltiin rinnakkain Maarianhaminan yksityisessä pappeinkouksessa vuonna 1901. Esimerkiksi Turun tuomiokapitulin asessori Edvard Hanula asettui puolustamaan Hermansonin kantaa: nuorilla miehillä tuskin olisi saarna-toimeen tarvittavaa kokemusta tai toimeentulon takaavaa ammattia, jolloin nämä jäisivät seurakuntien elätettäviksi. Hermansonin ehdotus sai kokouksessa aluksi enemmän kannatusta kuin Lähetykseuran toimikunnan suunnitelma. Arkkipiispa Johansonin aloitteesta toimikunnan suunnitelma otettiin kuitenkin uudelleen käsittelyyn, koska Lähetykseura oli jo tehnyt valmisteluja saarnaajien kouluttamisesta. Arkkipiispa myös ehdotti, että sisälähetyšsaarnaajien tulisi suorittaa opintojensa päätteeksi tuomiokapitulin saarnalupatutkinto. Tässä muodossa pappeinkokous hyväksyi toimikunnan suunnitelman. Päätökseen kuitenkin kirjattiin, että lähetyškoulu voisi tarjota valmennusta myös vanhemmille miehille, jotka pyrkivät saarnalupatutkinnon suorittamiseen.⁷⁴⁵

---

⁷⁴³ Kansanaho 1960, 335–337; Saarilahti 1989, 153–157, 341. Lähetykseuran toimikunnan mietintö julkaistiin myös *Vartija*-lehdessä. Kirjoituksessa kerrattiin sisälähetyšsaarnaajien kouluttamiseen johtaneita tekijöitä ja vaiheita. *Vartija* 7–8/1901, 281–287.

⁷⁴⁴ Saarilahti 1989, 157.

⁷⁴⁵ Kansanaho 1960, 342–343; Saarilahti 1989, 157–159. Saarnalupatutkintoon valmennusta hakevien miesten piti kustantaa itse asumisensa ja elatuksensa. Lähetyškouluun päästäkseen heidän piti saada ”kotiseurakuntansa papiston tai muitten tunnettujen kristillismielisten henkilöjen” suostumus. Asiasta ilmoitettiin myös lehdissä. Esim. *Rauman Lehti* 5.9.1901, 1.

Sisälähetysaarnajien kouluttaminen alkoi virallisesti syksyllä 1901. Hakukriteerit olivat samat kuin muillekin lähetyskouluun pyrkiville: hakijan piti olla kansakoulun käynyt, terve, vakaumuksellinen kristitty ja tuntea kutsumusta lähetystyön tekemiseen. Alustavat opinnot olivat kaikille koulun opiskelijoille samanlaiset. Tutustuttuaan opiskelijan taitoihin Lähetysseuran johtokunta päätti, koulutettaisiinko ja sijoitettaisiinko tämä sisä- vai ulkolähetyskentälle. Lähetysaarnajien koulutus kesti kuusi ja sisälähetysaarnajien neljä vuotta. Lyhyempi opintoaika johtui siitä, ettei kotimaahan jäävien tarvinnut opiskella vieraita kieliä. Opintojensa päätteeksi sisälähetysaarnajat suorittivat tuomiokapitulिन saarnalupatutkinnon. Tutkinnon suorittamiseen pyrkiville vanhemmille miehille ei lopulta järjestetty varsinaista kurssia, mutta yksittäistapauksissa tällaisten henkilöiden oli mahdollista saada yksityistä ohjausta.⁷⁴⁶

Diakonien kouluttaminen alkoi samoihin aikoihin kuin sisälähetysaarnajien. Diakonit opiskelivat Sortavalan Evankelisen Seuran ylläpitämässä Liikolan laitoksessa. Ensimmäisenä vuonna diakonikouluun haki kolmetoista miestä, joista kymmenen otettiin sisään ja kahdeksan valmistui.⁷⁴⁷ Seura asetti vuonna 1900 laitokseen pyrkivien lähtövaatimuksiksi papin tai muun kristilliseksi tunnetun henkilön todistuksen hakijan kristillisyydestä, lääkärinlausunnon sekä todistuksen siitä, että hakijalla oli myös jokin toinen ammatti, johon hän voisi tarvittaessa palata. Hakijoiden oli oltava vähintään 21 vuoden ikäisiä ja ylemmän kansakoulun käyneitä. Pohjakoulutusta koskevasta vaatimuksesta oli mahdollista joustaa, mikäli hakija vaikutti muuten sopivalta.⁷⁴⁸

Ammatti- ja ikävaatimuksen osalta diakonien hakuprofiili oli selvästi erilainen kuin sisälähetysaarnajilla. Lisäksi diakonien koulutus oli lyhyempi (2 vuotta) ja monipuolisempi. Kokelaat opiskelivat Raamattua ja raamatunhistoriaa, kirkkohistoriaa, diakonianhistoriaa ja -teoriaa, uskon- ja siveysoppia, köyhäinhoitoasetusta, terveysoppia, kasvatus- ja opetusoppia sekä laulua ja musiikkia. Kursseilla kerrattiin myös

---

⁷⁴⁶ Kansanaho 1960, 342; Saarilahti 1989, 159.

⁷⁴⁷ Kansanaho 1960, 348–349.

⁷⁴⁸ Kansanaho 1964, 64; Turtiainen 1969, 18.

kansakoulun oppimäärä. Käytännöllisiin harjoituksiin kuului pyhäkoulussa opettamista, kinkereiden seuraamista ja laupeudentyön harjoittamista Sortavalan seurakunnassa esimerkiksi jakamalla avustuksia varattomille. Opiskelijoille tarjottiin myös kursseja sairaiden ja vanhusten hoidosta. Laajalla opetusohjelmalla pyrittiin valmistamaan diakoneja seurakuntien, laitosten, yhdistysten ja kuntien tehtäviin.⁷⁴⁹

Pastori Otto Aarnisalo otti diakonia-asian omakseen. Aarnisalo julkaisi 1800-luvun lopulla kaksi kirjoitusta, *Diakonia eli seurakunnallinen vaivainhoito* (1897) ja *Suomen kirkon diakoniakysymys* (1899), joissa hän hahmotteli diakoniatyön suuntaviivoja. Alkuseurakunnan mallin mukaisesti Aarnisalo katsoi, että diakonia oli ”saarnatointa aliarvoisempi osa seurakuntahoidosta, ja diakonivirka seurakunnan varsinaisille johtajille perustettu apuvirka”. Saarnavirka kärsisi, jos myös laupeudentoimi olisi pappien vastuulla.⁷⁵⁰ Diakonin päätehtävä oli vaivaisten, sairaiden, langenneiden ja turvattomien hoidossa. Työhön saattoi tarvittaessa yhdistää kirjojen levittämisen, lukkarin ja kirkonpalvelijan eli suntion tehtäviä sekä maallikkosaarnaajatointa, mutta nämä eivät siihen varsinaisesti kuuluneet. Aarnisalo uskoi, että ”saarnaamisen makuun” päässyt seurakunnanpalvelija ei enää tyytyisi palvelemaan Jumalaa ”huomaamattomilla laupeudentöillä”. Palvelunhalu ja nöyryys olivat diakonin viran ytimessä.⁷⁵¹

Liikolan laitos noudatti käytäntöä, jossa tutkinnon suorittanut hyväksyttiin virallisesti diakoniksi vasta kolmen vuoden koeajan jälkeen. Laitoksen johtokunta suositteli, että kokelaat toimisivat koeaikana pääasiassa muissa kuin puhujatehtävissä. Pyhäkoulussa ja Nuorten Miesten Kristillisen Yhdistyksen (NMKY) nuoriso-osastolla puhumisen johtokunta kuitenkin hyväksyi. Mikäli valmistuneen saamat työtodistukset olivat koeajalta myönteisiä, tämä päätettiin hyväksyä diakoniksi.⁷⁵² Aarnisaloon voi tulkita kannattaneen vanhaa järjestystä säilyttävää kutsudiskurssia siinä mielessä, että hän koki maallikoiden soveltuvan paremmin muuhun kuin saarnatoimeen. Toisaalta

---

⁷⁴⁹ Kansanaho 1960, 336; Kansanaho 1964, 63–64; Turtiainen 1969, 20–22; Penttinen 2011, 188–189.

⁷⁵⁰ Ojala 1964, 11, 23, *Diakonia eli seurakunnallinen vaivainhoito* 9–18, *Suomen kirkon diakoniakysymys* sivuilla 19–68. Myös Malkavaara 2021, 138–139.

⁷⁵¹ Ojala 1964, 23, 34–42, lainaukset sivulta 41; Sipilä 1954, 139–140. Myös diakonissoilta odotettiin nöyryyttä. Diakonissan ihanteeseen kuului halu palvella seurakuntaa ja Jumalaa ja toimia nöyrästi pappien ohjauksessa. Käytännössä työ kuitenkin vaati hyvin itsenäistä otetta. Markkola 2000a, 116.

⁷⁵² Turtiainen 1969, 30–31; Penttinen 2011, 189.

Aarnisalo katsoi, että sopivat, koulutuksen saaneet maallikot saattoivat myös saarnata, jos tarve sitä vaati.

Liikolan laitos toimi ensimmäiset vuotensa Sortavalan Evankelisen Seuran alaisuudessa. Vuonna 1905 diakonien koulutus siirtyi vastaperustetun Suomen Kirkon Sisälähetysseuran vastuulle. Seura syntyi pastori Aarnisaloon aloitteesta, ja hän toimi pitkään sen johtajana. Aarnisalo halusi tehdä seurasta kirkon sisälähetymisen elimen. Tästä syystä seuran johtokunnassa oli pappisenemmistö, sen työntekijöiden tuli olla pappien hyväksymiä ja toimitusjohtajaksi voitiin valita vain pappi. Kaikki Suomen piispat ja pappissäädyn enemmistö tukivat Sisälähetysseuran perustamista. Ilkka Huhdan mukaan seuran saama laaja pappiskannatus johtui osittain suurlakosta ja kirkon halusta edistää sisälähetymisen asiaa sille uskollisen liittolaisen kanssa.⁷⁵³

Suurlakon ja uuden venäläistämiskauden alkamisen jälkeen keskustelu sisälähetymisestä saikin uutta puhtia. Lahden yksityisessä pappeinkokouksessa vuonna 1907 piispa J. R. Koskimies piti yhteensä kolme esitelmää sisälähetymisestä.⁷⁵⁴ Vuonna 1908 pidetyssä Porin yksityisessä pappeinkokouksessa todettiin, että maallikkovoimien liikkeelle saaminen oli välttämätöntä. Maallikoita kaivattiin nimenomaan evankeliumin levittäjiksi. Kokouksessa puhunut Aarnisalo kannatti maallikkosaarnaajien kouluttamista, mutta oli varottava, ettei saarnaajien joukko kävisi ylimieliseksi, kuten usein kävi ”puolinaisella sivistyksellä varustetuille ihmisille” valta-asemassa. Lisäksi oli mietittävä, miten erilaisista aineksista koottua maallikkosaarnaajakuntaa valvottaisiin keskitetysti. Kirkkoon ei myöskään saanut luoda järjestöä, joka olojen normalisoituessa kävisi tarpeettomaksi. Aarnisaloon näkemyksen mukaan diakonia oli kirkon vakinaista työtä, mutta sisälähetymistä – johon maallikkosaarnaajien käyttäminen kuului – tuli harjoittaa vain tarpeen mukaan.⁷⁵⁵

---

⁷⁵³ Huhta 2011, 256–257. Sisälähetysseuran perustamisesta myös Sipilä 1954, 154–159; Kansanaho 1964, 22–23; Murtorinne 1995, 68–70. Seuran perustamisesta keskusteltiin myös Viipurin yksityisessä pappeinkokouksessa vuonna 1905. Pkpk Viipuri 1905, 65–67.

⁷⁵⁴ Sipilä 1954, 176–177.

⁷⁵⁵ Aarnisaloon alustus on julkaistu kokonaisuudessaan vuonna 1909 valmistuneessa sisälähetyskomitean mietinnössä. *Porin yleisessä pappeinkokouksessa vuonna 1908 maallikkosaarnaajatoimen järjestämistä asetetun komitean mietintö* 1909, 8–13.

Aarnisalo ehdotti, että maallikkosaarnaajia valvomaan ja opastamaan perustettaisiin keskusjärjestö, joka toimisi linkkinä saarnaajien, tuomiokapitulien ja seurakuntien välillä. Järjestö kuuluisi Suomen Kirkon Sisälähetysseuran alaisuuteen, mutta sillä olisi oma keskushallinto. Hallinnon ylitarkastaja valvoisi järjestöön pyrkivien saarnaajien opetusta. Tällä oli oltava perusteelliset tiedot Raamatusta, mutta myös kyky selittää asiansa kansanomaisesti. Aarnisalo toisin sanoen oletti, etteivät maallikkosaarnaajiksi pyrkivät olleet yleensä korkeasti koulutettuja. Saarnaajien opetus järjestettäisiin kurssimuotoisena, osittain siksi, että saarnaajiksi kaavailtiin kansakoulunopettajia ja kiertokoulunopettajia sekä muita ”kypsyneempiä henkilöitä”, jotka eivät tarvinneet pitkiä pohjaopintoja. Vakinainen saarnaajakoulu saattaisi myös houkuttaa vääränlaisilla motiiveilla liikkuvia ihmisiä. Saarnaamisesta ei pitänyt lähtökohtaisesti tehdä kenellekään ammattia, mutta erityisen lahjakasta kurssilaista kehoitettaisiin hakemaan lähetykskouluun. Kurssien päätteeksi oli suoritettava tuomiokapitulien saarnalupatutkinto.

Aarnisalons visiossa taitavimmat kurseilta valmistuneet hoitaisivat pappien virkoja silloin kun siihen oli tarvetta, muut toimisivat esimerkiksi esikaupungeissa saarnaajina, sielunhoitajina ja muissa tehtävissä. Maallikkosaarnaajien keskusjärjestö toimisi myös eräänlaisena työnvälitystoimistona, johon tuomiokapitulit, yksittäiset papit ja kaupunkilähetykset saisivat ottaa yhteyttä ja pyytää apulaista. Syntyneestä työsuhteesta ilmoitettaisiin aina tuomiokapitulille, ja saarnaajien työtä valvoisivat myös kiertävät tarkastajat. Järjestelmän avulla apua voitaisiin ohjata aina sinne, missä sille oli eniten tarvetta. Samalla helpotettaisiin maallikkosaarnaajien työnhakua ja minimoitaisiin kiertävän saarnatoimen haitat.⁷⁵⁶

Porin pappeinkokous asetti komitean miettimään keskusjärjestön perustamista. Komitean johtoon valittiin Kuopion piispa J. R. Koskimies, muina jäseninä olivat tohtori Erkki Kaila, tuomiorovasti A. W. Walli (ent. Wallin), rovasti J. V. Vartiainen, kirkkoherra K. V. Petrell, pastori Matti Tarkkanen ja kirkkoherra Rafael Saraste. Vuotta myöhemmin valmistunut mietintö noudatti pitkälti Aarnisalons esittämää linjaa. Komitean mielestä oli selvää, etteivät Lähetysseuran sisälähetysaarnaajakurssit voineet tyydyttää maallikkosaarnaajien kasvavaa tarvetta. Pastori Tarkkasta lukuun

---

⁷⁵⁶ Porin yleisessä pappeinkokouksessa vuonna 1908 maallikkosaarnaajatoimen järjestämistä asetetun komitean mietintö 1909, 8–13.

ottamatta komitean jäsenet kannattivat ajatusta keskusjärjestöstä, mutta maallikkosaarnaajien työtehtävistä he eivät päässeet yksimielisyyteen. Enemmistön päätöksellä todettiin, että tehtävät olisi aina järjestettävä paikallisten olojen mukaan. Parasta olisi asettaa saarnaajat kiinteään saarna-, opetus- ja sielunhoitotoimeen seurakunnissa, sillä kiertävä saarnatoimi saattaisi johtaa ”vallattomuuteen”. Komitea laati sääntöehdotuksen Suomen kirkon sisälähetysaarnajatoimelle. Ehdotuksessa linjattiin, että kun kurseille osallistunut todettiin kykeneväksi saarna- ja opetustoimeen, asiasta ilmoitettaisiin sille tuomiokapitulille, jonka alueella joko paikallisseurakunta tai jokin yhdistys oli kutsunut saarnaajan toimimaan.⁷⁵⁷ Opintojen päätteeksi saarnaaja suoritaisi saarnalupatutkinnon.⁷⁵⁸

Tohtori E. Kaila pohti *Vartijan* sivuilla vuonna 1909, kuinka halukkaita maallikkosaarnaajat olisivat liittymään suunniteltuun keskusjärjestöön, varsinkin, kun saarnaajien odotettiin antavan sille osan palkastaan. Kaila kuitenkin uskoi, että järjestöön kuuluminen tuottaisi saarnaajille niin paljon ”henkisiä etuja” ja toisi näille turvatusen aseman, että liittyminen olisi kannattavaa.⁷⁵⁹ Myös *Koti ja kirkko* -lehdessä uskottiin, että keskusjärjestön tarjoama tuki olisi maallikkosaarnaajien mieleen. Lehti kertoi useiden komitean jäsenten olleen sitä mieltä, että omasta aloitteestaan saarnaamaan lähteneillä maallikoilla oli todellisuudessa paha olla. Heille olisi hyvä päästä toimimaan laillisen kutsumuksen nojalla, sillä ”tuommoinen irtolaisuus [--] on ristiriidassa raamatullisten periaatteiden kanssa, eikä sen tähden myöskään voi olla omantunnon ristiriitaa tuottamatta”. Suurin osa maallikkosaarnaajista oli varmasti ”kiitollisuudella alistuva”.⁷⁶⁰ Kailan sekä *Koti ja kirkko* -lehden nimettömän kirjoittajan kannanotot kiinnittyvät sekä kutsu- että soveltuvuusdiskurssiin ja jälkimmäisessä usein esitettyyn ylpeän saarnaajan ongelmaan: maallikkosaarnaaja hyötyi monin tavoin kirkon

---

⁷⁵⁷ Porin yleisessä pappeinkokouksessa vuonna 1908 asetetun maallikkosaarnaajatoimen järjestämistä varten asetetun komitean mietintö 1909, 18–24.

⁷⁵⁸ Tarkkaan ottaen sääntöehdotuksessa puhuttiin ”tuomiokapitulin hyväksynnästä”, mutta komitean jäsen E. Kaila tarkensi myöhemmin *Vartijassa*, että kyse oli nimenomaan saarnalupatutkinnon suorittamisesta. *Vartija* 1/1909, 4–7.

⁷⁵⁹ *Vartija* 1/1909, 4–7.

⁷⁶⁰ *Koti ja kirkko: Suomen kirkon sisälähetys* 20/1909, 156–159.

valvonnasta ja osoitti alistumisella ja nöyryydellä olevansa aito, Jumalan järjestystä kunnioittava kristitty.

Komitean mietintö sai Mikkelissä vuonna 1909 järjestetyn yksityisen pappeinkokouksen hyväksynnän,⁷⁶¹ mutta maallikkosaarnaajien keskusjärjestöä ei koskaan perustettu. Yhtäältä asiassa vaikuttivat taloudelliset tekijät, toisaalta asiaa innokkaasti ajaneen Aarnisaloon persoona. Heikki-Tapio Niemisen mukaan Aarnisaloon suhde johtavaan papistoon alkoi viilentyä jo 1910-luvulla, sillä tämän tapa hoitaa Sisälähetyksen taloutta lainarahoilla ei ollut kaikkien mieleen. Myöhemmin Aarnisalo herätti pahennusta osoittamalla avoimesti tukeaan työväenliikkeelle.⁷⁶² Ajatus kurssimuotoisesta saarnaajaopetuksesta sen sijaan toteutui Liikolan diakonilaitoksessa, jossa pidettiin ensimmäinen saarnaajakurssi vuonna 1910. Opetusta annettiin kuuden–kahdeksan viikon jaksoissa. Tarkoituksena oli, että kurseille osallistuttaisiin vähintään kolmena peräkkäisenä vuotena riittävän koulutustason saavuttamiseksi. Kurssilaisia valmennettiin saarnalupatutkinnon suorittamiseen opettamalla näille raamatunselitysooppia, kirkkohistoriaa, kristinoppia, kateketiikkaa sekä saarna- ja opetusoppia.⁷⁶³ Kurseille osaa ottaneen ja saarnalupaa anoneen metsänhoidonneuvoja Matti Heikkisen (ent. Alatalo) todistuksen mukaan opetusta annettiin myöhemmin myös jumalanpalvelus- ja sielunhoito-opissa, minkä lisäksi Heikkisen oli pitänyt todistaa osaamisensa saarna- ja opetusnäytteellä.⁷⁶⁴

Saarnaajakursseilta ehti valmistua yhteensä viisitoista miestä ennen kuin kurssit jouduttiin lopettamaan vuonna 1915 resurssipulan vuoksi.⁷⁶⁵ Saarnalupaa hakeneita kurssilaisia ei kuitenkaan ole näin monta. Esimerkiksi kurssien ensimmäisen vuoden

---

⁷⁶¹ Pkpk Mikkelissä 1909, 47–53. Kokouksen valitsema komitea ehdotti kuitenkin, että maallikkosaarnaajia voisivat kouluttaa myös muut tahot kuin Suomen kirkon sisälähetyksen seuraksi. Tämän lisäyksen kokous hyväksyi.

⁷⁶² Sipilä 1954, 130, 264, etenkin 244–257; Nieminen 2008, 83; Mustakallio 2009b, 38. Aarnisalo tunnustautui julkisesti sosialistiksi, mutta korosti, ettei hyväksynyt liikkeen ateistista henkeä.

⁷⁶³ Kansanaho 1964, 82; Turtiainen 1969, 39–40, liite 3.

⁷⁶⁴ KAM VTA, Ea: 35, SD 1000/1915; Ca: 19 Tklin ptk. 22.7.1915, § 51.

⁷⁶⁵ Kansanaho 1964, 83. Turtiaisen mukaan valmistuneita oli kaksikymmentäviisi. Pidän Kansanahon lukemaa todennäköisempänä, mikäli valmistumisen ajatellaan tarkoittaneen kurseille osallistumista kolmena peräkkäisenä vuotena. Yksittäisille kurseille osallistui keskimäärin 10–16 miestä, mutta kaikki eivät jatkaneet opintojaan seuraavina vuosina. Kansanaho 1964, 82–83; Turtiainen 1969, 40–41.

yhdestätoista osanottajasta yhdeksän oli diakoneja,⁷⁶⁶ mutta olen löytänyt saarnalupaa hakeneiden diakonien joukosta vain neljä miestä, jotka kävivät Liikolan kursseilla. Erkki Kansanahon mukaan kurssien suurin viehätys oli siinä, että niiden avulla oli mahdollista valmistautua saarnalupatutkinnon suorittamiseen.⁷⁶⁷ Läheskään kaikki kursseilta valmistuneet eivät kuitenkaan anoneet saarnalupaa. On myös mahdollista, etten ole tunnistanut hakijoista kaikkia kursseille osallistuneita puuttuvien liitteiden vuoksi. Kursseilla kävivät diakonien ja edellä mainitun Heikkisen lisäksi myös veturinkuljettaja August Hjalmar Pitkänen ja leipuri Antti Kettunen, jotka hakivat saarnalupaa Savonlinnan hiippakunnasta.⁷⁶⁸ Kaikki Liikolan kursseille osallistuneet saarnaluvan anojat suorittivat tutkinnon onnistuneesti.

Liikolan saarnaajakurssien tavoin myös sisälähetysaarnajien kouluttaminen päättyi lyhyeen – sisälähetyslinjalle ei otettu enää uusia opiskelijoita vuoden 1915 jälkeen.⁷⁶⁹ Kouluttaminen oli osoittautunut hankalaksi, koska asiasta oli päättämässä useita, jossain määrin erimielisiä tahoja. Edes Lähetysseuran sisällä ei vallinnut täyttä yhteisymmärrystä siitä, millä tavalla ja mihin tarkoitukseen sisälähetysaarnajia olisi pitänyt kouluttaa. Kansanahon mukaan sisälähetysaarnajat olivat jääneet lähetyskoulussa toisen luokan oppilaisiksi: linjalle valittiin ne, jotka eivät soveltuneet esimerkiksi terveydellisten syiden tai heikon kielipään vuoksi ulkomaanlähetykseen.⁷⁷⁰ Sisälähetyslinjalta valmistui yhteensä yksitoista miestä, jotka kaikki hakivat tuomiokapitulin

---

⁷⁶⁶ Kansanaho 1964, 82; Turtiainen 1969, 40. Kursseille osallistuneet ja saarnalupaa hakeneet diakonit olivat Aaro Huttunen, Vihtori Lehto, Selim Häyrinen ja Jooseppi Lukkari.

⁷⁶⁷ Kansanaho esimerkiksi mainitsee ensimmäisten valmistuneiden joukossa diakoni Heikki Moilasen, joka ”oikeutettiin suorittamaan saarnalupatutkinto tuomiokapitulissa”. Kansanaho 1964, 83. Moilasesta ei ole kuitenkaan merkkejä saarnalupa-aineistoissa.

⁷⁶⁸ Kettusesta KAM VTA, Ca: 13 Tklin ptk 21.8.1909, § 17; Mustakallio 2022, 122, viite 67. Pitkänen haki saarnalupaa kolmesti, vuosina 1916, 1917 ja 1921. Lupa myönnettiin vuonna 1924. KAM VTA, Ca: 28 Tklin ptk. 10.10.1924, § 68.

⁷⁶⁹ Poikkeuksena oli J. S. Järvi, joka tuli lähetyskouluun vuonna 1917 ja valmistui kaksi vuotta myöhemmin sisälähetysaarnajaksi. Järveä on mahdollisesti koulutettu ensin ulkolähetysten palvelukseen. KA SLA, Ad 3.

⁷⁷⁰ Kansanaho 1960, 343–344. Myös Saarilahti 1989, 159, 161.

saarnalupaa.⁷⁷¹ Kotimaantyöhön jäivät lisäksi lähetyssaarnaajat Kustaa Puusaari ja Juho Soininen, joita ei voitu lähettää ulkomaille heikon terveyden vuoksi. Lähetysseuran johtokunta pyysi, että Puusaarelle ja Soiniselle annettaisiin kirkkolain 106. pykälän mukainen saarnalupa.⁷⁷²

Lähetyskoulusta valmistuneiden saarnalupahakemukset lähetettiin aina Lähetysseuran nimissä, ja niissä allekirjoittajana oli joku seuran johtoportaan jäsen, kuten lähetysohjohtaja Jooseppi Mustakallio. Toisin kuin muut saarnaluvan hakijat, sisälähetyssaarnaajat eivät itse laatineet hakemuskirjeitään, eikä anomusten mukana ollut liitteitä⁷⁷³ – siihen ei sinänsä ollut tarvettakaan, sillä hakijan maineesta ja osaamisesta oli varmistuttu jo lähetyskoulun päässä. Samalla hakemuksella pyydettiin saarnaoikeutta kaikille pian valmistuville opiskelijoille. Yksi miehistä suoritti saarnalupatutkinnon poikkeuksellisesti vasta vuonna 1914, yli kymmenen vuotta lähetyskoulusta valmistumisensa jälkeen,⁷⁷⁴ mutta muut sisälähetyssaarnaajat valmistuivat ja hakivat saarnalupaa samoihin aikoihin. Sisälähetyssaarnaajat joutuivat suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet siinä missä muutkin saarnaluvan anojat. Liki kaikki saivat saarnaluvan.⁷⁷⁵

---

⁷⁷¹ Vuonna 1903 valmistunut Juho Vilho Järvinen oli opiskellut lähetyskoulussa kuusi vuotta ja siirtynyt ulkomaanlähetykseen valmistavalta linjalta kotimaantyöhön. Vuonna 1905 koulusta valmistuivat Juhana Repo (myöh. Varjoavaara) ja Paavo Huttunen, ja kolme vuotta myöhemmin peräti viisi saarnaajaa: Fredrik Artur Haapalehto, Frans Yrjö Joki, Aleksanteri (Santeri) Kosonen, Erkki Lehto ja Heimo Heikki Wilén. Kalle Tervaportti ja Juhani Aikio pääsivät koulusta 1911. Viimeinen sisälähetyssaarnaaja Juho Sefanias Järvi päätti opintonsa vuonna 1919. KA SLA, Ad 3, saarnalupapäätöksistä tämän tutkimuksen liite A. Toivo Saarilahden mukaan lähetyskoulusta valmistui vuonna 1908 vain kolme sisälähetyssaarnaajaa, ei viittä. Erkki Lehto päätyi myöhemmin ulkolähetyksen palvelukseen. Saarilahti 1989, 160, 308, 327.

⁷⁷² KAH PTA, Eb: 762, SD 3/18 1919. Puusaari ja Soininen olivat suorittaneet lähetyssaarnaajatutkinnon Porvoon tuomiokapitulissa. KAH PTA, Ca: 226 Tklin ptk. 26.6.1919, § 30. Puusaaresta ja Soinisesta myös Saarilahti 1999, 101.

⁷⁷³ On mahdollista, että liitteet ovat esimerkiksi kadonneet vuosien aikana. Koska yhdessäkään sisälähetyssaarnaajan hakemuksessa ei ole liitteitä, pidän todennäköisenä, ettei niitä ole toimitettu.

⁷⁷⁴ Juho Vilho Järvisestä KAT TTA, A I: 144 Tklin ptk. 14.5.1914, § 11. Järvinen kutsuttiin valmistumisensa jälkeen sisälähetytyöhön Pohjois-Ruotsin suomalaisalueille. Palkan hänelle maksoi Ruotsin Evankelinen Isänmaansäätiö. Kansanaho 1960, 344; Mustakallio 2022, 124–125, viite 82.

⁷⁷⁵ Porvoon tuomiokapitulun pöytäkirjoista ei löydy merkintää sisälähetyssaarnaaja H. H. Wilénille myönnettystä saarnaluvasta. Wilénin nimi on voinut unohtua lopullisesta päätöksestä, tai sitten tämä on jättänyt hakuprosessin kesken. Tuomiokapitulun pöytäkirjojen mukaan samaan aikaan valmistuneiden Haapalehdon, Joen, Kososen ja Lehdon kirjoittamat aineet on otettu käsittelyyn huhtikuun alussa. Wilénin nimeä ei mainita, vaikka myös tämä oli laatinut ainekirjoituksen. KAH PTA, Ca: 215 Tklin ptk. 9.4.1908, § 11, aineista KAH PTA, Eb: 696, KD 7/121 1908.

Tämä ei ole yllättävää, kun ottaa huomioon saarnaajien vuosikausia kestäneen koulutuksen saarna- ja opetustyöhön.

Kirkon näkökulmasta maallikkotyöntekijöiden kouluttaminen ei lopulta tuottanut kaivattuja tuloksia. Sisälähetysaarnajalinjan ja Liikolan saarnaajakurssien lisäksi myös diakonien koulutus jouduttiin lakkauttamaan vuonna 1921 resurssipulan vuoksi. Liikolasta ehti valmistua yhteensä 129 diakonia.⁷⁷⁶ Näistä vain viisitoista⁷⁷⁷ haki saarnalupaa. Vaatimaton lukumäärä johtui kenties siitä, ettei saarnaaminen kuulunut Aarnisal on visiossa ensisijaisesti diakonin työnkuvaan. Osa Liikolan kasvateista anoi saarnalupaa pian valmistumisensa jälkeen, toisilla valmistumisen ja saarnaluvan hakemisen välissä oli useita vuosia.⁷⁷⁸ Diakonihakijoista liki kaikki onnistuivat saamaan saarnaluvan.⁷⁷⁹

Kirkon kannalta oli ongelmallista, että harvalukuiset sisälähetysaarnajat ja diakonit eivät yleensä päätyneet kirkon palvelukseen. Esimerkiksi vuonna 1911 Lähetysseuralla oli työssään seitsemän sisälähetysaarnajaa,⁷⁸⁰ joita oli tähän mennessä valmistunut kokonaisuudessaan vain kymmenen. Diakoneja valmistui enemmän lyhyemmän koulutusohjelman vuoksi: vuoteen 1909 mennessä Liikolassa oli koulutettu yhteensä 52 diakonia.⁷⁸¹ Myös diakoneista suurin osa hakeutui muualle kuin seurakuntien työhön. Raija Turtiainen on kuvannut diakonintutkintoa eräänlaiseksi pohjakoulutukseksi: oli tavallista, että diakonit jatkoivat opintojaan voidakseen erikoistua johonkin tiettyyn ammattiin. Liikolan diakoneja työllistivät ensisijaisesti yhdistykset,

---

⁷⁷⁶ Kansanaho 1964, 83; Turtiainen 1969, 41.

⁷⁷⁷ Nämä miehet olivat Aaro Huttunen, Johan Selim Häyrinen, Einar Anders Klemi, Evald Koskimaa, Antti Laitinen, Asarias Laitinen, Vihtori Lehto, Jooseppi Lukkari, Aleksanteri Mononen, Toivo Mustamäki, Anton Rantalaiho, Kalle Sipilä, Taneli Vilku, Kaarlo August Wasama ja Viktor Wuola.

⁷⁷⁸ Vihtori Lehto aloitti diakonin opinnot vasta saarnaluvan anomisen jälkeen, mutta suoritti tutkinnon, kun Liikolan opintojen päättämisestä oli kulunut seitsemän vuotta. KAT TTA, F I j:3, AD 85/1919.

⁷⁷⁹ Kaarlo August Wasama ja Viktor Wuola kutsuttiin tuomiokapitulini kokeisiin, mutta hakuprosessi jäi molemmilla kesken. Wasaman hakemuksen viimeisestä käsittelystä KAH PTA, Ca: 215 Tklin ptk. 9.4.1908, § 41, Wuolan KAH PTA, Ca: 225 Tklin ptk. 23.5.1918, § 13.

⁷⁸⁰ Tieto Porvoon tuomiokapitulille lähetetystä Suomen Lähetysseuran vuosikertomuksesta. KAH PTA, Eb: 718, SD 8/136 1912. Myös Kansanaho 1960, 344.

⁷⁸¹ Rinne 2006, 52.

kunnat ja laitokset. Turtiaisen mukaan noin viidennes diakoneista päätyi yhdistyskentän, muun muassa kaupunkilähetysten, Suomen Vankeusyhdistyksen, Merimieslähetysseuran sekä eri paikkakuntien Nuorten Miesten Kristillisten Yhdistysten palvelukseen. Myös Suomen Kirkon Sisälähetysseura käytti diakoneja mielellään esimerkiksi matka-asiamiehinä, jotka keräsivät seuralle uusia kannatusjäseniä, levittivät hengellistä kirjallisuutta ja pitivät puheita.⁷⁸² Saarnalupaa hakeneet diakonit tulivat yleensä yhdistyskentällä työskentelevien joukosta.

Diakonien työmahdollisuuksiin vaikutti se, että seurakuntadiakonien virkoja perustettiin Suomessa varsin vähän. Heimo Rinteen mukaan diakonian painottuminen karitatiiviseen suuntaan ja etenkin sairaanhoitotyöhön karsi miesten työmahdollisuuksia seurakunnissa, ja diakonien merkitys seurakunnallisessa diakoniatyössä jäi odotettua vähäisemmäksi. Hän väittää papiston suhtautuneen epäluuloisesti diakonien työhön, koska se pelkäsi ”alemmman papiston” syntymistä ja tunsi vanhastaan pelkoa maallikkosaarnaa kohtaan.⁷⁸³ Liisa Penttinen toteaa, että seurakuntadiakonien työn vakiintumisen esteenä oli diakonin työtehtävien hajanaisuus ja määrittelemättömyys, eräänlainen ”ammattillinen poukkoileminen alalta toiselle”.⁷⁸⁴

Kuopio oli seurakuntadiakoniassa edelläkävijä. Kaupunkiseurakunnan diakonaatityhdistys (myöhemmin sisälähetysyhdistys) palkkasi vuonna 1904 diakoni Uno Asikaisen hoitamaan seurakunnallista vaivashoitoa. Diakoniaohjesäännön mukaan diakonin tehtäviin kuului myös hartaustilaisuuksien pitäminen. Sopivia maallikkopuhujia etsittiin aluksi kansa- ja kiertokoulunopettajien keskuudesta, vaikka näillä ei ollut tuomiokapitulin saarnalupaa.⁷⁸⁵ Vuonna 1909 kaupunkiseurakunnassa työskenteli kolme saarnaajadiakonia: Matti Markkanen, Eero Kaikkonen ja Antti Laitinen.⁷⁸⁶ Ainoastaan Markkasella oli työhön tullessaan tuomiokapitulin saarnalupa, Laitinen

---

⁷⁸² Turtiainen 1969, 83–106. Myös Rinne 2006, 92; Penttinen 2011, 189.

⁷⁸³ Rinne 2006, 183–187.

⁷⁸⁴ Penttinen 2011, 195–196.

⁷⁸⁵ Kansanaho 1964, 66; Penttinen 2011, 190–191, 192. Myös Vesannon seurakunnassa oli diakoni hetkellisesti vuonna 1907. Mustakallio 2001, 520.

⁷⁸⁶ Penttinen 2011, 192, 194–196; Penttinen 2018, 117–120, 123.

suoritti tutkinnon myöhemmin.⁷⁸⁷ Vuonna 1913 sisälähetysyhdistys avasi Männistön esikaupunkialueelle rukoushuoneen. Sen hoitajaksi haluttiin vahtimestarin ja saarnaajan tointa hoitava diakoni, jolla olisi myös tuomiokapitulिन saarnalupa. Ensimmäisenä virkaan nimitettiin Kaarle Henneri, joka oli suorittanut saarnalupatutkinnon Porvoon tuomiokapitulissa.⁷⁸⁸ Kaiken kaikkiaan Kuopion maa- ja kaupunkiseurakunnan diakoneina toimi yhteensä seitsemän saarnalupaa hakenutta miestä.⁷⁸⁹ Näistä vain osalla oli muodollinen diakonin koulutus, eivätkä kaikki suorittaneet myöskään tuomiokapitulिन saarnalupatutkintoa.⁷⁹⁰

Diakoniatyön kehitykseen vaikuttivat kirkon päättäjien erilaiset näkemykset diakonian luonteesta ja siihen parhaiten soveltuvasta hallintomuodosta. Mielipide-erot näkyivät myös pyrkimyksessä saada diakonia kirkkolakiin. Esimerkiksi pastori Aarnisalo kannatti seurakuntadiakonian linjaa, jonka mukaan diakonia nähtiin kirkolle olennaisena työmuotona; sille piti saada myös kirkkolain takaama asema ja järjestys. Diakoniatyö, mukaan lukien diakonissojen toiminta, oli tuotava tuomiokapitulien ja seurakuntien valvontaan. Laitosdiakonian linjaa edustaneet ja etenkin diakonissalaitosten toiminnassa aktiiviset papit sen sijaan halusivat pitää laupeudentyön kirkon hallinnosta erillään. Sopivasta ratkaisusta keskusteltiin 1900-luvun alun kirkolliskoukouksissa. Lopulta vuoden 1913 kirkolliskokous teki kompromissin ja hyväksyi kirkkolakiin (§ 144) pienen muutoksen, jossa kirkkoherroja kehoitettiin edistämään laupeudentyötä ja ottamaan diakoneja ja diakonissoja seurakunnan palvelukseen.

---

⁷⁸⁷ KAO OTA, Ca: 55 Tklin ptk. 31.7.1905 (Markkanen); KAO OTA, Ca: 60 Tklin ptk. 11.6.1910, § 2 (Laitinen). Mustakallion mukaan Kaikkonen ei anonut saarnalupaa Kuopion hiippakunnassa vuosien 1878–1939 aikana. Mustakallio 2022, 123 (viite 73). En ole löytänyt hänestä merkkejä muidenkaan tuomiokapitulien arkistoista.

⁷⁸⁸ Penttinen 2018, 109, 131–133, Henneristä myös 169–170. Hennerin saarnaluvasta KAH PTA, Ca: 217 Tklin ptk. 8.9.1910, § 75.

⁷⁸⁹ Diakonin tehtävää hoitivat Matti Markkanen, Vihtori Lehto, Antti Laitinen, Pekka Brofeldt, Kaarle Henneri, Tahvo Kuvaja ja Juho Soininen. Penttinen 2018, 293. Saarnalupahakemusten kohtalosta tutkimuksen liite A.

⁷⁹⁰ Penttinen 2018, 293. Esimerkiksi diakoni Antti Laitisen tilalle vuonna 1910 astuneella Pekka Brofeldtilla ei ollut saarnalupaa eikä diakonin pohjakoulutusta.

Lakimuutos tuli voimaan vuonna 1918.⁷⁹¹ Näin sekä seurakunta- että laitosdiakonian linjat jäivät vaikuttamaan rinnakkain.

Sisälähetysaarnaajien ja diakonien kouluttaminen ilmensi muutosta soveltavuusdiskurssissa. Saarnaluvan hakijoiden ensimmäisen sukupolven aikaan maallikkosaarnaajien kouluttamattomuutta ei aina nähty puutteena, sillä julistajien kansanomaisuuden ajateltiin vetoavan seurakuntalaisiin pappien puheita paremmin. Vuosisadan alussa maallikkosaarnaajakysymys oli edennyt pisteeseen, jossa koulutusta pidettiin tärkeänä, ellei jopa välttämättömänä saarnatoimen kannalta. Muutosta voi tulkita orastavana pyrkimyksenä maallikkosaarnaajatoimen ammatillistumiseen.

5.3 Hajanainen sisälähetyskenttä

Diakonien ja sisälähetysaarnaajien kouluttaminen on hyvä esimerkki kirkon ja yhdistyskentän välisen yhteistyön hedelmällisyydestä ja toisaalta sen hajanaisista tuloksista. Lähetysseura ja Liikolan diakonilaitos tarjosivat kirkolle hyödyllisiä resursseja, mutta koulutuksen tulokset eivät lopulta hyödyttäneet kirkkoa kovin paljon. Suurlakkoa seurannut aktivoitumisen ja järjestäytymisen aalto näkyi myös kristillisen yhdistyskentän voimakkaana kasvuna. Kasvun mahdollisti vuonna 1906 perustuslakiin kirjattu yhdistymisvapauden periaate, jonka myötä yhdistyksen toimilupaa ei enää tarvinnut hyväksyttää senaatilla. Yhdistyskentän kasvu jatkui 1920-luvun loppupuolelle saakka.⁷⁹² Kirkkoa lähellä olevien niin sanottujen kirkollisten yhdistysten ja seurojen⁷⁹³ rinnalla toimivat erilaisiin herätysliikkeisiin, uskonyhteisöihin tai yleiskristilliseen linjaan sitoutuneet ryhmät. Pelko kristinuskosta luopumisesta yhdisti

---

⁷⁹¹ Mustakallio 2002, 209, 215–216; Rinne 2006, 101–108; Malkavaara 2021, 139–140.

⁷⁹² Heikkilä 1979, 2–3, 29–30. Heikkilän mukaan vuoden 1919 yhdistyslaki ei tuonut yhdistysten perustamiseen enää olennaisia muutoksia, vaan sementoi jo vakiintuneen käytännön. 1900-luvun yhdistyskentästä kansalaisyhteiskunnan rakentajana myös Haapala 1995, 40–46.

⁷⁹³ Heikkilä määrittää 'kirkollisen yhdistyksen' yhdistykseksi, joka pyrkii toimimaan Suomen luterilaisen kirkon hengessä ja sen toimintamuotoja tukien ja jolla on kirkkoon kiinteät yhteydet joko paikallis- tai valtakunnallisella tasolla. Heikkilä pitää kirkollisen yhdistyksen käsitettä jossain määrin ongelmallisena mutta silti käyttökelpoisena. Heikkilä 1979, 15, 30, 51.

sisälähetyksen eri toimijoita, mutta erilaiset toimintamallit ja opilliset painotukset aiheuttivat niiden välille myös kitkaa.

Suurlakon jälkeen kirkon piirissä pohdittiin, olivatko luterilaisen kirkon tunnustuksesta tavalla tai toisella poikkeavat saarnaajat liittolaisia vai kilpailijoita. Turun pappeinkokouksessa vuonna 1907 kirkkoherra Kaarlo Edvard Forss alusti keskustelun papiston ja maallikkosaarnaajien suhteesta. Hänen mukaansa vallitseva yhteiskunnallinen tila vaati papistoa kohtelemaan saarnaajia ”suvaitsevaisuudella ja rakkaudella”, olivat nämä sitten kirkkoihin tai lahkoihin kuuluvia. Jumalankieltäjien määrän kasvassa oli tarpeellista muistaa, että ”yhteinen vihollinen” kehotti kaikkia kristittyjä yksimielisyyteen ja yhteistyöhön.⁷⁹⁴ Samassa kokouksessa kuultiin myös lääninrovasti K. A. Trobergin alustus, jossa hän kysyi, tuliko kirkon muuttua allianssikirkoksi vai pitää kiinni omasta tunnustuksestaan. Trobergin kanta oli, ettei kirkon tullut lähentyä muita uskonyhteisöjä. Kokouksen enemmistö sen sijaan odotti kirkolta suvaitsevaisuutta muita kohtaan.⁷⁹⁵

Muutamaa vuotta myöhemmin rovasti K. J. Lind väitti *Kotimaassa* julkaistussa kirjoituksessaan, että luterilainen kirkko toimi Jumalan sanaa ja Lutherin oppeja vastaan rajoittaessaan saarnaioikeutta. Vaikka konventikkeliplakaatti oli kumottu aikoja sitten, eivät maallikot edelleenkään saaneet saarnata kirkossa ilman tuomiokapitulin saarnalupaa. Lind kertoi kirkkoherra J. V. Vartiaisen valittaneen Turun pappeinkokouksessa vuonna 1907, miten eräs luterilainen pappi antoi metodistipapin saarnata kirkossaan.⁷⁹⁶ Lind ihmetteli, olisiko Raamattunsa varsin hyvin tuntevan metodistipapin todella pitänyt vielä suorittaa saarnalupatutkinto. Rovasti kertoi myös saarnanneensa itse Mikkelin metodistikirkossa paikallisen papin pyynnöstä. Lind piti outona, että metodisteilla oli enemmän valtaa kuin luterilaisen kirkon papeilla, jotka eivät saaneet itse päättää, kenet kirkkoon sai päästää puhumaan.⁷⁹⁷

---

⁷⁹⁴ Pkpk Turku 1907, 263–265.

⁷⁹⁵ Pietilä 1953, 151.

⁷⁹⁶ Pkpk Turku 1907, 271. Kokouksessa keskusteltiin K. E. Forssin alustuksen pohjalta erilaisten uskonnollisten suuntausten ja kirkon suhteesta.

⁷⁹⁷ *Kotimaa* 5.4.1909, 1–2. Lind vastasi rovasti R. F. Sarasteen kirjoitukseen, jossa tämä paheksui kirkkoa vastaan esitettyä kritiikkiä. *Kotimaa* 11.1.1909, 1.

Papisto tasapainoili toistuvasti suvaitsevaisuuden ja luterilaisen tunnustuksellisuuden välillä. Vuonna 1912 Turun pappeinkokous keskusteli kirkossa vaikuttavista erilaisista suuntauksista ja pohti, miten niiden välille voisi rakentaa yhteyttä. Moni keskustelija peräänkuulutti sävyisää suhtautumista erilaisiin opinkäsityksiin ja alleviivasi papin velvollisuutta palvella koko seurakuntaa. Toisaalta papilla oli myös oikeus puolustaa näkemyksiään. Kirkkoherra Uno Renvall muistutti, ettei pappi saanut suvaitsevaisuudessaan unohtaa luterilaisen tunnustuksen perustotuksia. Kirkkoherra H. J. Pätiälän mielestä oppiriitoja piti mahdollisuuksien mukaan välttää, mutta toisaalta henkisellä alalla käydyt taistelut kertoivat myös uskon elävyydestä.⁷⁹⁸

Kirkon sisäisten suuntausten lisäksi papisto otti kantaa evankelioivaan herätyskristillisyyteen. Pelastusarmeijaan sekä kirkon johto että viranomaiset suhtautuivat pääosin epäluuloisesti: kokouksia hajotettiin ja järjestön työntekijöitä jopa pidätettiin.⁷⁹⁹ Monet papit kokivat, ettei eriuskolaislaki ollut selkeyttänyt tarpeeksi kirkon ja uusien protestanttisten uskonyhteisöjen välisiä suhteita. Seurakunnista saatujen tietojen mukaan omiksi seurakunnikseen erottautuneet baptistit ja metodistit kutsuivat luterilaisia lapsia pyhäkouluihinsa, ja vapaakirkolliset jatkoivat vaikuttamistaan luterilaisten parissa sen sijaan, että olisivat irtautuneet kirkosta.⁸⁰⁰ Turun tuomiokapituli antoi vuonna 1911 kielteisen lausunnon Vapaan Lähetyksen sääntöehdotuksesta, jota senaatti oli pyytänyt kapitulia kommentoimaan. Asian alustanut asessori I. A. Björklund katsoi Vapaan Lähetyksen toimivan kirkolle ”vieraassa hengessä”. Koska vapaakirkolliset eivät olleet tahtoneet muodostaa omaa seurakuntaa, ei tuomiokapitulin pitänyt puoltaa sääntöehdotusta. Björklundin kanta sai tuomiokapitulin istunnossa kannatusta. Tuomiorovasti Juuso Hedberg ja sihteeri Albert von Hellens kuitenkin

---

⁷⁹⁸ Pkpk Turku 1912, 88–90, koko keskustelu 85–98.

⁷⁹⁹ Nieminen 1989, 82–84, 88, 94, 130. Hovioikeudenneuvos D. W. Åkerman vaati vuonna 1898 Pelastusarmeijalle kokouskieltoa Viipurin ympäristössä, koska kokouksiin saapuva suuri väkijoukko aiheutti toistuvasti häiriöitä. Åkerman katsoi, ettei Pelastusarmeijan puhujilla ollut oikeutta saarnata, koska nämä eivät olleet ”lainmukaisesti hankkineet itselleen saarnalupaa”. Åkerman ajautui kiistaan *Viipurin Sanomien* kanssa, jossa tämän vaatimusta kutsuttiin lainvastaiseksi. *Viipuri* 13.2.1898, 2.

⁸⁰⁰ Hyvärinen 1913, 5–7, 10–13. Myös I. A. Björklundin mukaan ”lahkolaisliikkeet” yrittivät tehdä pyhäkoulutoimellaan propagandaa lasten keskuudessa. Björklund 1908, 12.

huomauttavat, että vuonna 1906 annetulla yhdistys- ja kokoontumisvapaudella oli kapitulin lausuntoa suurempi painoarvo.⁸⁰¹

Vanhoista herätysliikkeistä etenkin evankelisuus ja vuosisadan vaihteessa kolmeen haaraan jakaantunut lestadiolaisuus⁸⁰² jakoivat papiston mielipiteitä. Varsinkin arkkipiispa Johansson ja Savonlinnan piispa Colliander suhtautuivat liikkeisiin varauksellisesti.⁸⁰³ Papiston vastaanottoon vaikutti osaltaan Evankeliumiyhdistyksen laajentunut saarnatoimi. Pelkästään vuosina 1897–1902 yhdistyksen kolportöörien määrä kaksinkertaistui, ja yhä useammasta tuli täysiaikainen saarnaaja.⁸⁰⁴

Evangelisen liikkeen kritiikki kohdistui Evankeliumiyhdistyksen kolportöörien ohella myös muihin liikkeen maallikkosiiven saarnaajiin. Vapaat evankeliset maallikkosaarnaajat kokoontuivat vuonna 1896 ensimmäistä kertaa yhteen. Vuosisadan vaihteen molemmin puolin perustettiin maallikkojen omia seuroja. Viipurin Evankelisluterilainen Nuorisoyhdistys eli Viipurin seura oli aluksi pappisjohtoinen, mutta se siirtyi vuonna 1898 maallikoiden käsiin.⁸⁰⁵ Viipurin seuran alaisuuteen perustettu

---

⁸⁰¹ Pyyntö oli tullut senaatille vapaakirkkollisilta vaikuttajilta Antti Mäkiselältä ja Emil Saraojalta. KAT TTA, A I: 141 Tklin ptk. 28.12.1911 § 20.

⁸⁰² Lestadiolaisuus jakaantui vanhoillislestadiolaiseen, esikoislestadiolaiseen ja uusheräyksen haaraan. Murtorinne 1992, 178–188; Talonen 1993, 18–20; Kinnunen 2004, 29; Ketola 2008, 71–74. Esikoislestadiolaisuus syntyi Ruotsin Lapissa ja levisi Suomessa 1900-luvun alussa etenkin Etelä-Suomeen, Keski-Hämeeseen ja Kokemäenjokilaaksoon. Pohjois-Suomessa liike sai suurempaa kannatusta vain Oulussa. Talonen 1993, 21–26.

⁸⁰³ Koskenniemi 1984, 64–66; Toiviainen 2004, 22–25; Mustakallio 2009, 288–296. Oulun ja Kuopion lääneissä 1900-luvun alkupuolella kiertäneet kolportöörit olivat lähes yksinomaan maallikoita, kun taas muualla Suomessa saarnatoimessa käytettiin myös evankelisia pappeja. Koskenniemi uskoo tämän vaikuttaneen Pohjois-Suomen papiston kielteisiin asenteisiin. Koskenniemi 1984, 331–332. Suhde lestadiolaisuuteen oli Ritva Kyllin arvion mukaan liehtynyt G. Johanssonin piispankauden päättyttyä. Esimerkiksi Utsjoella papit katsoivat lestadiolaisuuden vahvistaneen muidenkin kuin liikkeeseen kuuluvien kristillisyyttä. Kylli 2012, 263.

⁸⁰⁴ Koskenniemi 1984, 354.

⁸⁰⁵ Viipurin seura siirtyi maallikoiden johtoon pastori K. G. Sirénin ja saarnaaja Olli Matikaisen välisen valtataistelun seurauksena. Koskenniemi 1984, 155. Sirén toimi Matikaisen suosittelijana, kun tämä anoi saarnalupaa vuonna 1893. KAH PTA, Ej 1:1, SD 2/14 1893. Matikaisen toiminta evankelisessa maallikkoseurassa lienee vaikuttanut tämän toisen, vuonna 1918 jättämän saarnalupahakemuksen käsittelyyn. Tuomiokapitulin istunnossa apujäsenenä ollut rovasti Jalkanen epäili Matikaisen käyttävän saarnalupaa väärin. Piispa Colliander asettui Jalkanen kannalle, mutta muut tuomiokapitulin jäsenet

mutta itsenäisesti toimiva Vaasan seura vaikutti pääasiassa länsirannikolla, missä myös Turun seura aloitti toimintansa vuonna 1907. Vuonna 1912 kolmannes kaikista evankelisen liikkeen eri haarojen hartauskokouksista oli maallikkosiiven järjestämiä.⁸⁰⁶ Myös maallikkosiipi hajaantui opillisten näkemyserojen ja valtataistelujen vuoksi, ja maallikoiden yhteiset kokoukset loppuivat jo 1910-luvun alussa.⁸⁰⁷ Evankeliumiyhdistys oli julkisesti irtaantunut maallikkoliikkeestä vuonna 1897 liikkeen toistuvien kirkkoon, papistoon ja Evankeliumiyhdistykseen kohdistamien kriittisten ulostulojen vuoksi. Yhteydet eivät kuitenkaan katkenneet kokonaan.⁸⁰⁸

Yhteiskunnan kasvava uskonnollinen pluralisaatio ja hapuileva yhteyden hakeminen kirkon ja muiden sisälähetyskentän toimijoiden välillä näkyi myös saarnaluvan hakijakunnassa. Ensimmäisen sukupolven hakijoihin verrattuna toisen sukupolven uskonnollinen jakauma oli selvästi monipuolisempi. Esimerkiksi uusheränteitä lestadiolaisia saarnaajia oli vuosien 1897–1923 hakijoissa yhteensä kuusi.⁸⁰⁹ Vanhoillis- ja esikoislestadiolaisia saarnalupatutkinto ei kiinnostanut.⁸¹⁰ Lisäksi kaksi hakijaa oli ollut ennen saarnaluvan anomista lestadiolaisessa liikkeessä mukana, mutta sittemmin he olivat eronneet siitä.⁸¹¹ Herännäisyyteen kiinnittyviä saarnaluvan hakijoita oli ainakin neljä.⁸¹² Liikkeen organisoituminen näkyi 1800-luvun lopulla esimerkiksi oman lehden (*Hengellinen kuukauslehti*) ja kirjakustannusyhtiön perustamisena sekä

äänestivät hakemuksen puolesta. Etenemisen ehtona oli, että Matikainen hankkii vokaation johonkin seurakuntaan. KAM VTA, Ca: 22 Tklin ptk. 6.9.1918, § 72.

⁸⁰⁶ Arkkila 1975, 29–32; Koskenniemi 1984, 105, 108–109, 265, 267.

⁸⁰⁷ Turun seuran toiminta kuivui kokoon vuonna 1919, kun sen johtaja August Helenius kuoli. Koskenniemi 1984, 261–264, 266.

⁸⁰⁸ Koskenniemi 1984, 57, 62, 269, 271, 273–274, 277–281.

⁸⁰⁹ Lestadiolaisia saarnaluvan hakijoita voi olla enemmän, mutta saarnalupahakemukset tarjoavat vain rajallisesti tietoa. Olen löytänyt tiedot lestadiolaisista hakijoista pääasiassa tutkimuskirjallisuudesta. Lestadiolaisista hakijoista Kuopion hiippakunnassa Mustakallio 2019, 28; Mustakallio 2022, 115, 125–126.

⁸¹⁰ Esikoislestadiolaisuus oli vanhoillinen liike, joka pyrki palaamaan Laestadiuksen oppeihin. Sen suhde kirkkoon oli jännitteinen. Talonen 1993, 12–18.

⁸¹¹ August Jern oli saanut vaikutteita myös rukoilevaisuudesta, pietismistä ja evankelioivasta herätyksestä ollessaan Amerikassa. Veikkola 1980, 23. Myös Jakob Doktorilla oli lestadiolainen tausta. Borgar 1953.

⁸¹² Nämä miehet olivat Oskari Vihantola, V. A. Malmberg sekä veljekset Taneli ja August Vilkona. Vilkunoista ks. Vilkona 1975 ja 2012. Kustaa Vilkunan mukaan August Vilkona piti myös beckiläistä arkkipiispa Gustaf Johanssonia ja tämän raamatullista linjaa suuressa arvossa. Vilkona 1975, 104. Myös Mustakallio 2019, 29; Mustakallio 2022, 116, 120, 125.

herättäjäjuhlien järjestämisenä. Myös sisälähetystä tekevästä yhdistyksestä oli ollut liikkeessä puhetta ennen vuosisadan vaihdetta, mutta lopulta Sisälähetysseura Herättäjä perustettiin vuonna 1912.⁸¹³ Teemu Kakkurin mukaan Suomen vanhoista herätysliikkeistä tuli 1900-luvulla merkittäviä poliittisia vaikuttajia, joilla oli omaa omaisuutta ja jotka ylläpitivät erilaisia toimintamuotoja, kuten kansanopistoja ja kustannusliikkeitä.⁸¹⁴

Useilla saarnaluvan hakijoilla oli myös erivahvuisia yhteyksiä evankelioivaan herätyskristillisyyteen – näistä parhaiten tunnettuja lienevät olleet arkkitehti K. A. Wrede sekä toimittaja ja kirjailija Pekka Brofeldt. Wrede oli tekemisissä myös Pelastusarmeijan kanssa, Brofeldt taas solmi myöhemmin siteitä helluntailaiseen liikkeeseen.⁸¹⁵ Etenkin Wrede osoittaa hyvin, miten uskontoa oli mahdollista elää samanaikaisesti usealla eri rintamalla: Wrede oli ystäväystynyt jo 1800-luvulla metodistipappi August Ekin ja evankelista Paul von Nicolayn kanssa. Hän oli mukana myös Helsingin kaupunkilähetyksen toiminnassa. Kaupunkilähetys aloitti vuonna 1902 evankeliset allianssikokoukset Wreden aloitteesta. Samoihin aikoihin Wrede alkoi saarnata Lähetysseuran tilaisuuksissa. Saarnalupatutkinnon suorittamisen jälkeen myös kirkkojen ovet avautuivat hänelle. Helmi Gulinin mukaan Wrede hankki saarnaluvan, koska halusi mukautua kirkkolain määräyksiin. ⁸¹⁶ Vuonna 1940 julkaistussa teoksessaan *Minnen från mitt arbete för Herren* Wrede itse kertoi tavoitelleensa saarnalupaa, koska uskoi voivansa sen avulla avata kirkkojen ovet myös muille maallikoille. Hän kertoi myös kokeneensa, että Jumala kutsui häntä puhumaan suurissa kirkoissa eikä vain pienissä piireissä.⁸¹⁷

---

⁸¹³ Kares 1947, 352–356; Huhta 2001, 77, 87, 95–96.

⁸¹⁴ Kakkuri 2021, 122–123.

⁸¹⁵ Gulin 1948, 169–170; Veikkola 1980, 23; Niemi 1998. Vuosisadan vaihteen jälkeen Yhdysvalloissa syntynyt helluntaisuus löysi tiensä Suomeen metodistipappi Thomas Ball Barrattin välityksellä. Ensimmäinen helluntaiseurakunta perustettiin Helsinkiin vuonna 1915. Paikallisseurakunnat eivät muodostaneet keskusjohtoista helluntaikirkkoa, mutta toimivat silti yhteydessä toisiinsa. Ketola & Virtanen 2008d, 123; Ruohomäki 2017.

⁸¹⁶ Gulin 1948, 126–127, 164–176, 201–227. Wredestä Helsingin kaupunkilähetyksen toiminnassa myös Jalovaara 2015, 74, 76–78, 85.

⁸¹⁷ Wrede 1940, 37.

Kuva 4. Saarnalupatutkinnon suorittanut arkkitehti Karl August Wrede suunnitteli Helsingin kaupunkilähetykselle rukoushuoneen, jonka nimeksi tuli Betania. Lähde: P. O. Welin / N13725, Helsingin kaupunginmuseo. Lisenssi: CC BY 4.0.

Uskonnollisten näkemysten moninaisuus pakotti tuomiokapitulit miettimään, olivatko herätysliikkeisiin kiinnittyvät saarnaluvan hakijat myös kirkon puolestapuhujia. Vapaakirkollisten ja lestadiolaisten hakijoiden tutkintomenestys riippui näiden suhteista ja vaikutusalasta. Esimerkiksi Brofeldt ja Wrede olivat tunnettuja, laajat verkostot solmineita uskonnollisia vaikuttajia, jotka työskentelivät saarnaluvan hakemisen aikaan Lähetysseuran palveluksessa. Molemmat saivat ensi yrittämällä kutsun tuomiokapitulin kokeisiin.⁸¹⁸ Lestadiolaisiksi tunnistettavista hakijoista vain kaksi – Johan Fredrik Hellman ja Aatu Heiskanen – suoritti saarnalupatutkinnon, muut saivat hylkäävän päätöksen. Molemmat kuuluivat lestadiolaisiin uusheränneisiin.

---

⁸¹⁸ Wrede sai saarnaluvan Porvoon tuomiokapitulilta. KAH PTA, Ca: 209 Tklin ptk. 9.6.1902, § 41, Tutkinnon suorittamisesta myös Gulin 1948, 174. Brofeldtille Porvoon tuomiokapituli antoi luvan saapua suorittamaan kokeet. KAH PTA, Ca: 212 Tklin ptk. 7.12.1905, § 19.

Hellman oli tunnettu kirjailija ja oululaisten pappien kanssa hyvissä väleissä.⁸¹⁹ Heiskanen puolestaan oli saarnaluvan hakemisen aikaan Suomen Piipliaseuran matkapa-pin apulainen, jolla oli tarjota tuomiokapitulille suositus myös lähetysjohtaja Jooseppi Mustakalliolta. Herännäiskotiin syntynyt Heiskanen oli ottanut uskoonsa vaikutteita myös evankelisuudesta.⁸²⁰ Muut lestadiolaiset saarnaajat saivat hylkäävän päätöksen virallisesti joko ainekirjoituksen heikkouden tai muotoseikkojen vuoksi.⁸²¹

Tuomiokapitulien arvioinneista ei voi sulkea pois periaatteellista lestadiolaisuuden vastustusta. Esimerkiksi Porvoon tuomiokapituli hylkäsi lestadiolaisen räätälimestarin Matti Paanasen hakemuksen jo ennen ainekirjoituksen määräämistä.⁸²² Hannu Mustakallion mukaan Kuopion tuomiokapituli suhtautui kiertävää, valtakunnallisella tasolla saarnatointa harjoittaviin uusheränneisiin hakijoihin epäilevästi, mutta myönsi vastaavanlaista työtä tekeville heränneille hakijoille mielellään saarnaluvan.⁸²³

Kirkossa 1900-luvun alussa kannatusta saanut nuorkirkollinen suuntaus pyrki rakentamaan vahvaa kansankirkkoa, jossa suvaittiin myös erilaisia opillisia painotuksia. Juhani Veikkolan mukaan nuorkirkollisuus ei ole täysin rajattavissa oleva tai yhtenäinen liike, mutta sen piirin kuuluneita yhdisti pyrkimys puolustaa kristinuskoa ja luterilaista kirkkoa sisäisiä ja ulkoisia uhkia vastaan.⁸²⁴ Nuorkirkollisten kirkijoukosta

---

⁸¹⁹ Hellman ei ollut varsinainen lestadiolaissaarnaaja, vaikka kuului liikkeeseen. Hellman oli myös suorittanut teologian opintoja yliopistossa. Mustakallio 2019, 28–29, 35.

⁸²⁰ KAH PTA, Ca: 217 Tklin ptk. 10.3.1910, § 72; Kinnunen 2004, 410–412; Kakkuri 2015, 272.

⁸²¹ Lorens Leander Lehtolan ja Herman Ojalan aineita ei pidetty tarpeeksi korkeatasoisina. Lehtolasta KAT TTA, A I: 142 Tklin ptk. 23.5.1912, § 4. Ojalasta KAO OTA, Ca: 64 Tklin ptk. 28.5.1914, § 29; Mustakallio 2022, 115, 132. Uusherännyt saarnaaja Emil Spets haki saarnalupaa väärän hiippakunnan alueella. KAO OTA, Ca: 70 Tklin ptk. 29.1.1920, § 4; Mustakallio 2022, 115, 134–135, myös Kinnunen 2004, 489.

⁸²² KAH PTA, Ca: 222 Tklin ptk. 4.2.1915, § 25. Paananen oli ollut perustamassa Tampereen Rauhan-yhdistyksen haaraosastoa Hämeenlinnaan vuonna 1891. Hän aloitti myös saarnaamisen 1800-luvun puolella. Kinnunen 2004, 464. Paanasesta Hämeenlinnan Sisälähetys Ry:ssä Vilkkunen 2007, 23, 26.

⁸²³ Mustakallio 2022, 115–116, 120.

⁸²⁴ Veikkola 1980, passim. Moni nuorkirkollisuuteen kuuluneista papeista kuului Teologiseen Lauan-taiseuraan. Veikkola 1969, 29–30; Murtorinne 1978, 9, 11.

monet nousivat merkittäviin asemiin myös tuomiokapituleissa.⁸²⁵ Nuorkirkollisista papeista moni oli aktiivisesti mukana yhdistystoiminnassa, minkä vuoksi he pyrkivät omaksumaan yhdistysten työmuotoja kirkon työhön.⁸²⁶ Samanaikaisesti nuorkirkolliset halusivat kuitenkin tuoda paikallisseurakunnan ja sen olemassa olevat voimavarat kirkon toiminnan ytimeen. Maallikoiden osallistaminen oli tässä suunnitelmassa avainasemassa. Nuorkirkollisen kansankirkkonäkemyksen mukaan aktiiviset uskovat muodostivat ydinseurakunnan, jonka maallikko- ja pappisjäsenet ohjasivat muita kirkon jäseniä uskonnolliseen, moraaliseen ja kansalliseen yhtenäisyyteen. Saman tavoitteen nimissä jo olemassa olevia yhdistyksiä piti yrittää sitoa kiinteämmin kirkon ja seurakunnan yhteyteen.⁸²⁷

Kuten edellä on kerrottu, seurakunnan maallikkovoimia oli yritetty aktivoida jo pidemmän aikaa. Kirsti Kenan mukaan 1890-luvulta lähtien kirkossa pidettiin itsestään selvänä, että maallikoiden tuli saada ottaa osaa seurakunnan työhön.⁸²⁸ Saarnatoimen ja ammattimaisen laupeudentyön ohella maallikoita pyrittiin edelleen kannustamaan myös perinteisempiin, kirkkolain määrittelemiin maallikkotoimen muotoihin. Porvoon tuomiokapituli julkaisi vuonna 1900 kirjan *Ohjeita maallikkotoimelle Porvoon hiippakunnan seurakunnissa: Porvoon tuomiokapitulin kiertokirjeitä*, jossa maallikoita kehoitettiin hakeutumaan kirkkoneuvoston jäseniksi, seurakunnan vanhimmiksi, pyhäkoulunopettajiksi sekä vapaaehtoiseen kristilliseen laupeudentyöhön. Kirjan esipuheessa piispa Herman Råbergh alleviivasi kristityn velvollisuutta ottaa osaa Jumalan

---

⁸²⁵ Esimerkiksi Erkki Kaila oli Porvoon tuomiokapitulin asessori vuosina 1912–1918 ja Uno Paunu vuosina 1917–1918. Lisäksi Paunu toimi Savonlinnan tuomiokapitulin asessorina vuosina 1921–1927. Jaakko Gummeruksesta tuli Porvoon piispa vuonna 1920. J. A. Mannermaa toimi Kuopion hiippakunnan asessorina vuosina 1906–1918 ja Oulun tuomiorovastina vuodesta 1918 alkaen. Lisäksi nuorkirkollisilla papeilla oli vahva edustus 1900-luvun kirkolliskouksissa. Esimerkiksi Lauri Ingman toimi kirkolliskokousedustajana vuosina 1913–1933, Erkki Kaila 1913–1943, A. W. Kuusisto 1913–1928 ja J. A. Mannermaa 1908–1942. Juva 1976, 30.

⁸²⁶ Nuorkirkolliset eivät kuitenkaan olleet yhdistystoimintaa koskevissa näkökannoissaan täysin yhdenmukaisia. Veikkola 1980, passim.

⁸²⁷ Heikkilä 1978, 119; Veikkola 1980, etenkin 183–187.

⁸²⁸ Kena 1979a, 341.

valtakunnan rakentamiseen. Maallikon oli kuitenkin syytä toimia saamiensa lahjojen ja kutsumuksen mukaan ja olla ”antautumatta toimintaan, johon ei ole kutsuttu”.⁸²⁹

Ongelmana oli, etteivät tarjotut tehtävät aina kiinnostaneet toivotunlaisia henkilöitä. Rovasti B. K. Sarlin valitti Savonlinnan pappeinkokouksessa vuonna 1900, miten hankala papin oli löytää kunnan kristittyjä kirkkoneuvostoon ja seurakunnan vanhimiksi: kristillisen elämän sijasta vaa’assa painoi usein enemmän henkilön yhteisössä saavuttama asema. Sarlin toivoi, että papit valitsisivat tehtäviin sopivat kirkonkirjojen merkintöjen, tiedustelujen ja henkilökohtaisen puhuttelun avulla sekä viettäisivät näiden kanssa säännöllisesti aikaa. Sarlin kiitti Porvoon tuomiokapitulin julkaisemia maallikkotoimen ohjeita Raamatun mukaisiksi ja kehotti muita hiippakuntia ottamaan niistä mallia.⁸³⁰ Nuorkirkollinen pastori Lauri Ingman uskoi kirkon maallikkotoimen laihojen tulosten johtuvan siitä, etteivät luterilaisen kirkon jäsenet ymmärtäneet oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan seurakuntalaisina. Papin oli opastettava kristillismieliset maallikot toimimaan esimerkiksi pyhäkouluissa ja diakonian⁸³¹ alalla. Maallikkotyö kysyi nöyryyttä, sillä se ei tuottanut tekijälleen suurta kunniaa vaan oli ”enimmäkseen uskollisena olemista vähässä”.⁸³²

Ingmanin voi tulkita ottaneen rivien välissä kantaa maallikkosaarnaajia koskeviin kutsu- ja soveltuvuusdiskursseihin: Jumalan järjestystä noudattava kristitty ei poistunut hänelle osoitetulta työalalta tai tavoitellut itselleen mainetta. Myös Uudenkaarlepyyn kirkkoherra K. V. Petrell koki, että kirkkokansan side paikallisseurakuntaan oli heikko. Todisteena tästä oli seurakuntalaisten innoton osanotto jumalanpalveluksiin, mutta myös kristillisten yhdistysten alati kasvava joukko. Petrell piti perin kummallisena, että seurakuntien sijasta yhdistykset hoitivat nuorison kasvatusta, pyhäkouluu,

---

⁸²⁹ *Ohjeita maallikkotoimelle Porvoon hiippakunnan seurakunnissa* 1900, 4–5. Tuomiokapituli oli suunnitellut maallikkotoimen ohjeita jo 1800-luvun puolella. Rinne 2006, 38–39.

⁸³⁰ Pkpk Savonlinna 1900, 73–78. Samasta aiheesta myös Björklund 1908, 59–60.

⁸³¹ Tässä Ingman tarkoitti diakoniolla jokaiselle seurakuntalaiselle kuuluvaa velvollisuutta osoittaa kristillistä lähimmäisenrakkautta.

⁸³² *Vartija* 8/1909, 237–242, kursiivi alkuperäinen.

lähetyksiasiaa ja kristillistä laupeudentyötä.⁸³³ Tampereen pappeinkokouksessa vuonna 1913 Kuopion tuomiokapitulin asessori J. A. Mannermaa piti huolestuttavana, miten huonosti ihmiset ymmärsivät kansankirkon arvon. Tulevaisuudessa toteutuvan uskonnonvapauden vuoksi asialle oli kiireellisesti tehtävä jotain, muuten odotettavissa oli joukkoeroaminen kirkosta.⁸³⁴

Kansankirkon arvostusta pyrittiin parantamaan myös siksi, että vuoden 1913 kirkolliskokous antoi yleisen äänioikeuden kirkollisissa vaaleissa kaikille 24 vuotta täyttäneille seurakuntalaisille. Yhä useammilla maallikoilla oli valtaa seurakunnan ja kirkon päätöksenteossa, mutta osa papeista epäili, osasivatko – tai edes halusivatko – nämä käyttää sitä kirkolle edullisella tavalla. Vuoden 1913 kirkolliskokouksessa esiintyi haluttomuutta uudistaa kirkollista vaalijärjestelmää kirkonkokouksen osalta, koska monissa seurakunnissa katsottiin olevan kirkolle vihamielisiä voimia. Enemmistö kokousedustajista oli kuitenkin yleisen äänioikeuden puolella kaikilla kirkon päätöksenteon tasoilla.⁸³⁵ Kirkollisten vaalikäytäntöjen uudistamiseen liittyvät huolet ovat rinnastettavissa niihin epäilyksiin, joita vuonna 1906 toteutunut yleinen äänioikeus oli herättänyt.

Kansalaisten kasvava valta oli jännitteisessä yhteiskunnassa sekä uhka että mahdollisuus. Pastori Sigfrid Sirenus suhtautui kirkollisen äänioikeuden laajenemiseen ja sen mahdollisiin seurauksiin ratkaisukeskeisesti. Maallikoiden oikeuksia ja velvollisuuksia laajemminkin kartoittavassa, vuonna 1915 julkaistussa artikkelissaan Sirenus totesi, että vaalijärjestelmää uudistamalla kirkko laskee ”hyvällä luottamuksella elämänsä, tulevaisuutensa, kohtalonsa” maallikkojen käsiin. Sireniuksen mukaan ”kypsyneitä ja kirkon asioihin perehtyneitä” seurakuntalaisia oli kuitenkin vähän. Jotta maallikot

---

⁸³³ *Vartija* 5/1909, 145–156. Juhani Veikkolan mukaan nimenomaan Petrell toi Ruotsissa vakiintuneen käsitteen ’seurakuntatietoisuus’ suomalaisen keskusteluun. Veikkola 1980, 156–157.

⁸³⁴ Asessori Mannermaa piti kokouksessa alustuksen ”seurakunta- ja kirkkoharrastuksen herättämiseksi” kansankirkossa. Pkpk Tampere 1913, 17–18, koko keskustelu 17–23, myös 24–29.

⁸³⁵ Kirkollisen äänioikeuden uudistamisesta oli keskusteltu jo vuosien 1893 ja 1898 kirkolliskokouksissa. Vuoden 1913 kirkolliskokous päätti, että kirkollisissa vaaleissa sai yhden lisä-äänen täytettyään 40 vuotta ja toisen, kun oli ollut aviossa kymmenen vuotta. Naiset saivat äänestää, mutta eivät olla ehdolla kirkkoneuvostoon tai kirkolliskokouksen maallikkoedustajaksi. Juva 1976, 68–69, 73, 88–90, 92–94; Veikkola 1977, 35–36; Lehtiö 2002, 201.

osaisivat käyttää valtaansa oikein, oli heille annettava mahdollisuus ottaa tiiviimmin osaa kirkon ja seurakunnan työhön.⁸³⁶

Kiinnostusta paikallisseurakunnissa tehtävän työn kehittämiseen kasvatti myös sisälähetyskentän hajanaisuus. Erilaisten toimijoiden runsaus aiheutti ongelmia, kun yhdistykset ja seurakunnat kilpailivat sanankuulijoista sekä keskenään että kirkon kanssa. Sisälähetymisen organisoinnista keskusteltiin vuosisadan vaihteen molemmin puolin useaan otteeseen, mutta ongelmaksi muodostui kaikille toimijoille sopivan mallin löytäminen. Kysymys sisälähetyksestä liittyi olennaisesti myös uskonnollisen kentän valtasuhteisiin ja siihen, mikä taho ottaisi toiminnan valvomisesta päävastuun.

Keskustelu sisälähetyskentän keskittämisestä sai alkunsa jo vuonna 1897, kun pastori J. V. Vartiainen ehdotti Turun yksityisessä pappeinkokouksessa sisälähetystyötä valvovan, piispoista koostuvan keskusvaliokunnan perustamista. Vartiaisen ehdotus ei kuitenkaan saanut kannatusta, sillä osa kokouksen osanottajista uskoi keskusvaliokunnan pikemminkin rajoittavan kuin tehostavan sisälähetystoimintaa. Ehdotusta ja sen saamaa vastaanottoa voi verrata samalla vuosikymmenellä alkaneeseen keskusteluun maallikkotyöntekijöiden kouluttamisesta. Osa papistosta näytti suhtautuvan epäilevästi kaikenlaisiin yrityksiin luoda kirkon instituutioon uutta virallista tasoa, oli kyse sitten diakonin virasta tai sisälähetystä valvovasta piispojen keskusvaliokunnasta.⁸³⁷

Keskustelu sisälähetymisen keskittämisestä jatkui suurlakon jälkeen. Vuosina 1908–1909 pidetyissä pappeinkokouksissa maallikkosaarnaajien toimintaa ehdotettiin

---

⁸³⁶ *Vartija* 8–9/1915, 222–234, etenkin 225–226. Vuonna 1922 julkaistussa teoksessaan *Kansankirkko yhdistystoiminnan tukemana* Sirenius käsitteli myös sisälähetystyösaarnaajatoimintaa. Hän arvioi, ettei sisälähetystyösaarnaajien kouluttaminen onnistunut suunnitellussa mittakaavassa kirkon virallisten elimien jousittamattomuuden vuoksi. Hän myös katsoi, ettei ”aika ollut vielä tälle työlle kypsä” ja ettei työhön sopivia ja sille kokonaan antautuvia henkilöitä ollut. Sirenius 1922, 228.

⁸³⁷ Mielikuva piispojen vallan kasvattamisesta herätti samoihin aikoihin vastustusta myös toisen suunnitelman yhteydessä. Kun piispainkokouksen aseman virallistamisesta käytiin vuonna 1898 keskustelua, vastusti moni pappi ajatusta piispainkokouksen toimivaltuuksien kasvattamisesta, koska epäili, että siitä pyrittiin luomaan Suomen kirkkoon uusi piispallinen johtoporras. Nieminen 2008, 16–19, 28–29, 34–36.

ohjattavaksi Lähetyseuran ja Suomen kirkon sisälähetyseuran alaisuuteen, mutta suunnitelmien tulokset olivat vaatimattomia. Edellä käsiteltyjen Liikolan saarnaajakurssien lisäksi papisto ei päässyt yksimielisyyteen siitä, miten saarnaajien toimintaa voitaisiin parhaiten kehittää ja valvoa.⁸³⁸ Aiheeseen palattiin Hämeenlinnassa vuonna 1911 pidetyssä yksityisessä pappeinkokouksessa. Kokous asetti komitean suunnittelemaan sisä- ja ulkolähetyksen välistä yhteistoimintaa.⁸³⁹

Komitean mietintö esiteltiin kaksi vuotta myöhemmin Tampereen yksityisessä pappeinkokouksessa. Sitä käsiteltiin yhdessä Savonlinnan tuomiorovastin Aleksander Auvisen alustuksen kanssa, joka koski yhdistysten ja kirkon suhdetta. Niin mietinnössä, Auvisen puheessa kuin niitä seuranneessa keskustelussa tuotiin ilmi, että hengellisen kentän toimijoiden välinen yhteistyön puute oli johtanut erinäisiin epäkohhtiin. Pappeinkokouksen osanottajien mukaan esimerkiksi hengellisiä juhlia järjestettiin samanaikaisesti tai paikallisseurakunnan papin tietämättä, minkä lisäksi joidenkin yhdistysten työntekijöiden koettiin olevan epäpäteviä.⁸⁴⁰ Tuomiorovasti Auvisen mielestä seurakunnissa työtä tekevät yhdistykset olivat merkki seurakuntien kyvyttömyydestä ulottaa kristillistä elämää jumalanpalveluksen ulkopuolelle. Vaikka yhdistykset tekivät paljon hyvää, ne olivat kuitenkin enemmän riippuvaisia maallisesta hallituksesta kuin kirkosta. Kirkko ei voinut vaikuttaa yhdistysten työntekijöihin, elleivät nämä olleet kirkkolain ja tuomiokapitulien valvonnan piiriin kuuluvia pappeja tai saarnaluvan saaneita maallikoita.⁸⁴¹

Komitean mietinnössä ehdotettiin, että tilanteen korjaamiseksi seurakuntien pappien ja yhdistysten tulisi pitää vastedes tiiviimmin yhteyttä. Koska yhdistysten oli vaikea valvoa työntekijöitään, paikallisseurakuntien pappien oli raportoitava mahdollisista epäkohdista. Komitea palautti keskusteluun ajatuksen keskusvaliokunnasta, johon valittaisiin piispojen tai tiettyjen yhdistysten sijasta yksi edustaja jokaisesta

---

⁸³⁸ Veikkola 1980, 27–28. Sisälähetyksen keskittämistavoitteista suurlakon jälkeen Veikkola 1977, 28, 34; Heikkilä 1979, passim; Veikkola 1980, 28–29.

⁸³⁹ Pkpk Hämeenlinna 1911, 40–47. Komiteaan valittiin pastori Otto Aarnisalo, tohtori Lauri Ingman, kirkkoherra Julius Engström, lähetysohjaaja Jooseppi Mustakallio ja pastori Aksel Renvall.

⁸⁴⁰ Pkpk Tampere 1913, 24–29.

⁸⁴¹ Auvisen alustus julkaistiin *Vartija*-lehdessä. *Vartija* 10/1913, 273–281; *Vartija* 11–12/1913, 350–357.

sisälähetystä tekevästä yhdistyksestä. Keskusvaliokunta pyrki parantamaan yhdistysten ja seurakuntien välistä kommunikaatiota esimerkiksi sopimalla hengellisten juhlien aikatauluista sekä soveliaiden työntekijöiden kasvattamisesta.⁸⁴²

Kaikille sopivan toimintamallin löytäminen osoittautui jälleen hankalaksi. On kuvaa-
vaa, että myös komitean jäsenet esittivät mietintöön lisäyksiä. Kirkkoherra Aksel Renvall katsoi, että sisä- ja ulkolähetystyötä pitäisi tehdä seurakunnasta käsin paikallisten, pappien johtamien lähetyspiirien avulla. Pastori Aarnisalo puolestaan halusi keskittää lähetystyön selkeämmin kirkon käsiin ja sovittaa yhdistyskentän osaksi kirkon hallintoa ja kirkkolakia. Komitean hahmotteleman keskusvaliokunnan lisäksi Aarnisalo ehdotti yhteisen neuvottelukunnan perustamista, joka seuraisi sisälähetystarpeita ja jonka kautta voitaisiin esimerkiksi lähettää saarnaaja tukkityömaille tai nuorisotyöntekijä johonkin seurakuntaan.⁸⁴³ Aarnisaloon ehdotus muistutti maallikkosaarnaajien keskusjärjestöä, jonka perustamissuunnitelma oli muutamaa vuotta aiemmin kuivunut kasaan. Sisä- ja ulkolähetyskomitean mietintö sai Tampereen pappeinkokoukselta kannatusta, mutta suunnitelmat eivät tälläkään kertaa johtaneet konkreettisiin tuloksiin.⁸⁴⁴

Pyrkimykset sisälähetysten keskittämiseen kaatuivat osittain siksi, että keskustelua käytiin pääasiassa lehtien palstoilla ja epämuodollisissa yksityisissä pappeinkokouksissa. Papeilla oli erivahvuisia siteitä yhdistyskenttään sekä erilaisia käsityksiä yhdistyksissä ja paikallisseurakunnissa tehtävän sisälähetystyön keskinäisestä suhteesta. Sisälähetysten keskittämisehdotuksissa korostui halu tuoda työ kirkon ja paikallisseurakuntien valvontaan. Kansalaisyhteiskunnan vapaan järjestäytymisen henkeen tällainen sopi huonosti. Uskonnollisen kentän vanhojen ja uusien toimijoiden oli välillä

---

⁸⁴² Mietinnöstä *Vartija* 4/1913, 113–122, pappeinkokouksen keskustelusta Pkpk Tampere 1913, 24–29.

⁸⁴³ *Vartija* 4/1913, 118–122; Veikkola 1980, 152–153.

⁸⁴⁴ Pkpk Tampere 1913, 28–29. Vuonna 1919 sisälähetysten keskittämisyhtymykset saavuttivat tu-
lostsa, kun Suomen kirkon seurakuntatyön keskusliitto perustettiin. Kyseessä oli kirkollisten yhdistysten
liitto, johon myös seurakunnat saivat myöhemmin liittyä mukaan. Veikkola 1977, 40; Heikkilä 1979,
39.

hankala löytää yhteistä säveltä. Saarnaluvan hakijoille kasvava kristillinen yhdistyskenttä avasi kuitenkin lisää toimintamahdollisuuksia.

5.4 Saarnaluvan hakijat ja yhdistysten vetovoima

Kristillisen yhdistyskentän laajeneminen näkyi selvästi saarnalupahakemuksissa. Yhä useampi hakija työskenteli jossain yhdistyksessä tai seurassa tai ilmaisi pyrkivänsä sellaisen palvelukseen. Porvoon hiippakunnassa, johon kuului muun muassa monen yhdistyksen päämajana oleva Helsinki, liki puolet hakijoista kertoi anomuksessaan jonkinlaisesta siteestä yhdistyskentälle. Muissa hiippakunnissa yhdistysten työntekijöiden osuus hakijoista oli selvästi pienempi. Yhdistysmiehet hakivat saarnalupaa usein juuri yhdistyksen sijainnin perusteella, eivät sen mukaan, missä he itse olivat kirjoilla.⁸⁴⁵ Tästä syystä toisen sukupolven saarnaluvan hakijoiden kotiseurakunnan selvittäminen on hankalampaa kuin varhaisempien hakijoiden kohdalla.⁸⁴⁶

Yhdistyskentän laajenemisen myötä kutsudiskurssissa vakiintui tulkinta, jonka mukaan ulkoisen kutsun saarnaamiseen saattoi saada myös kristilliseltä yhdistykseltä. Iso osa yhdistyskentän palvelukseen pyrkineistä saarnaluvan hakijoista oli jo aloittanut työn yhdistyksen palveluksessa, joissain tapauksissa vuosia ennen luvan anomista. Yhdistyskentästä kiinnostuneet tai sinne jo asettuneet saarnaluvan hakijat työskentelivät sekä valtakunnallisissa että paikallisissa yhdistyksissä ja seuroissa – saarnalupahakemuksissa mainitaan yhteensä kolmekymmentä eri yhdistyskentän toimijaa.⁸⁴⁷

---

⁸⁴⁵ Kun esimerkiksi Merimieslähetyssseuran saarnaaja Oskari Vihantola haki saarnalupaa Porvoon tuomiokapitulilta vuonna 1911, hän oli mainetodistuksensa perusteella kirjoilla Turussa. KAH PTA, Eb: 714, SD 16/147 1911.

⁸⁴⁶ Saarnaluvan hakijoiden kotiseurakunnan selvittämisessä on myös huomioitava, etteivät hakijat aina ilmoittaneet välittömästi seurakunnalle muutostaan toiselle paikkakunnalle. Tämän vuoksi esimerkiksi Suomen Merimieslähetyssseuran saarnaaja Yrjö Albert Sundholm toimitti Porvoon tuomiokapitulille vuonna 1915 mainetodistuksen Oulusta, josta hän kuitenkin oli muuttanut jo edeltävänä vuonna pois. Mustakallio 2020b, 210, 306, 308.

⁸⁴⁷ Hakemuksissa mainittiin seuraavat yhdistykset: Etelä-Karjalan nuorten kristillinen piirijärjestö, Evankelis-luterilainen Nuorukaisyhdistys, Helsingin kaupunkilähetys, Herättäjä-yhdistys, Hämeenlinnan sisälähetysyhdistys, Jämsänkosken luterilainen rukoushuoneyhdistys, Keski-Pohjanmaan sisälähetysyhdistys, Kuopion lastenkaitsijayhdistys, Kymenlaakson sisälähetysyhdistys, Kyrkans Ungdom,

Monella hakijalla oli jokin toinen ammatti, josta hän sai pääasiallisen elantonsa, mutta hakijoiden joukossa oli myös ammattimaisia saarnaajia ja muita yhdistysten vakinaisina työntekijöitä.

Erilaiset työnkuvat eivät aina käyneet hakemuskirjeestä suoraan ilmi. Esimerkiksi edellä mainittu räätälimestari Matti Paananen ei selittänyt, miksi hän tarkkaan ottaen halusi suorittaa saarnalupatutkinnon. Hakemuksen liitteistä kuitenkin selviää, että Paananen oli ollut pitkään Hämeenlinnan sisälähetysyhdistyksen johtokunnassa sekä avustanut yhdistyksen opetustoimessa.⁸⁴⁸ On perusteltua olettaa, että saarnaluvan anominen liittyi mainitun yhdistyksen toimintaan. Kaikilla hakijoilla ei ollut tarkkaa suunnitelmaa työllistymisestään, vaan tärkeintä oli päästä kiinni jonkinlaiseen kristilliseen yhdistystyöhön. Suutari Willehad Koski anoi saarnalupaa vuonna 1907 Porvoon tuomiokapitulilta, mutta tätä ennen hän oli ottanut yhteyttä Lähetysseuran lähetysjohtajaan Mustakallioon ja kertonut toiveistaan päästä saarnaajaksi:

Minulla ei ole mitään määrättyä tarkotusta, jotavarten saarnaajatutkintoa koetan suorittaa, mutta olen ajatellut tarpeentullen palvelu jotakin niistä yhdistyksistä tai seuroista, mitkä ovat perustetut kirkkomme tunnustuksen pohjalle ja sen mukaan toimivat [--]. Etupäässä olin ajatellut juuri Lähetysseuran toimintaan tarvittaessa palvelustani antaa.⁸⁴⁹

Saarnaluvan hakeminen palveli yhdistysten kannalta useita tarkoituksia. Velvoittamalla tai vähintäänkin kannustamalla työntekijöitään saarnalupatutkinnon suorittamiseen yhdistys osoitti tunnustavansa kirkon auktoriteetin uskonnollisella kentällä. Usein yhdistysten perustajajäsenet ja aktiivit halusivat olla nimenomaan kirkollisia.

Lounais-Suomen kristillisen kansanopiston kannatusyhdistys, Lattomerén takamaan kirkollinen sisälähetysyhdistys, Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Nuorten Kristillinen Yhdistys, Nuorten Miesten Kristillinen Yhdistys, Porin Lutherilaisen Kirkon Ystävät, Rauman rukoushuoneyhdistys, Rautatieläisten Kristillinen Yhdistys, Satakunnan sisälähetysyhdistys, Suomen kirkon sisälähetysseura, Suomen Lähetysseura, Suomen Lähetysseuran Lestadiolainen Haaraosasto, Suomen Merimieslähetysseura, Suomen Nuorten Kristillinen Liitto, Suomen Pipliaseura, Suomen Pyhäkoulu yhdistys, Svenska Lutherska Evangeliföreningen, Svenska Missions Förbundet, Svenska Österbottens inre mission, Viipurin evankelis-luterilainen nuorisoyhdistys ja Viipurin Pipliaseura.

⁸⁴⁸ KAH PTA, Eb: 731, nro 3/132 1915.

⁸⁴⁹ Suomen Lähetysseuran arkisto, Eaa: 19 K (I) Willehad Koski J. Mustakalliolle 1906. Kosken anomuksesta KAH PTA, Eb: 690, SD 5/3 1907.

Saarnaluvan saaneilla työntekijöillä oli myös paremmat mahdollisuudet päästä kirkkoon puhumaan sellaisissa seurakunnissa, joissa paikallinen pappi suhtautui epäilevästi yhdistyskristillisyyteen. Koska luterilaisella kirkolla oli Suomen lainsäädännössä erityisasema, kirkollisuuden osoittaminen oletettavasti paransi myös yhdistyksen mahdollisuuksia valtionavustusten saamiseen.

Lisäksi yhdistykset saattoivat testata palvelukseensa pyrkivän maallikon taitoja ja motivaatiota vaatimalla tältä saarnalupatutkinnon suorittamista. Mikäli yhdistyksen ei ollut mahdollista saada palvelukseensa pappia, saarnaluvan saanut maallikko oli seuraavaksi paras vaihtoehto. Esimerkiksi Viipurin Piipiaseuran vuosikokouksessa päätettiin vuonna 1913, että seura pyrki palkkaamaan ”erityisen saarnaluvan omaavan henkilön, joko papin tai maallikon”, joka voisi saarnata kirkossa sekä myydä Raamattuja seura edustaen.⁸⁵⁰ Tuomiokapitulien näkökulmasta saarnalupaa anovat yhdistysten työntekijät auttoivat vahvistamaan kirkon sidettä yhdistyskenttään. Käytäntö avasi kirkolle mahdollisuuden valvoa yhdistysten työntekijöiden soveltuvuutta saarnatoimeen. Saarnaluvan hakijalle tutkinnon suorittaminen taas oli keino parantaa työllistymismahdollisuuksia yhdistyskentällä.

Saarnalupahakemuksissa korostetun aseman saivat Suomen Lähetyseuran, Suomen Merimieslähetyseuran sekä Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen työhön pyrkivät tai siinä jo aktiiviset miehet. Lähetyseura alkoi kasvattaa maallikkotyöntekijöidensä määrää vuosisadan vaihteen tienoilla. Taustalla vaikutti työvoimapula, sillä uusi lähetykenttä Kiinassa sekä sairaus- ja kuolintapaukset vakituisten työntekijöiden joukossa olivat verottaneet seuran voimia. Lähetyssaarnaajien kouluttaminen satoi käsiä.⁸⁵¹ Saarnalupatutkinnon Savonlinnassa vuonna 1900 suorittanut Matti Sihvola toimi eräänlaisena tienraivaajana Lähetyseuran maallikkotyössä.⁸⁵² Sihvola otettiin seuran palvelukseen pian saarnaluvan saamisen jälkeen. Hän avusti lähetystilaisuuksien pitämisessä sekä toimi vierailevana puhujana hartaustilaisuuksissa ja lähetysompeluseuroissa ympäri Itä-Suomea. Toivo Saarilahden tulkinnan mukaan Sihvolasta

---

⁸⁵⁰ *Viipuri* 12.11.1913, 2.

⁸⁵¹ Saarilahti 1989, 108–110.

⁸⁵² KAM VTA, Ca: 4 Tklin ptk. 29.8.1900, § 1. Sihvolasta myös Mustakallio 2019, 33.

saadut hyvät kokemukset rohkaisivat Lähetykseuran johtoa turvautumaan enenevässä määrin maallikoiden apuun. Lähetysjohtaja J. Mustakallion aloitteesta sovittiin, että seuran maallikkotyöntekijöiden oli oltava paitsi vakavia ja hurskaita kristittyjä myös tuomiokapitulिन saarnalupatutkinnon suorittaneita. Seuran toisena periaatteena oli, että maallikkotyöntekijät saivat toimia seuran palveluksessa ainoastaan oman työnsä ohessa.⁸⁵³ Linjanvedolla yritettiin torjua mielikuvaa kiertävien saarnaajien ammattikunnasta.

Vaikka Lähetysseura edellytti maallikkotyöntekijöiltään saarnalupatutkinnon suorittamista, säännöstä oli mahdollista joustaa. Pekka Brofeldtilla oli jo saarnalupahakemuksensa liitteenä apulaisjohtaja Hannu Hahnssonin (myöh. Haahti) todistus, jonka mukaan Brofeldt oli otettu Lähetysseuran palvelukseen. Brofeldt oli läheisissä väleissä myös lähetysjohtaja J. Mustakallioon. Miehet kävivät keskenään kirjeenvaihtoa, jossa käytiin läpi kotimaan toiminnan lisäksi myös arkisia kuulumisia.⁸⁵⁴ Tietävästi Brofeldt ei koskaan suorittanut saarnalupatutkintoa loppuun.⁸⁵⁵

Toisten saarnaluvan hakijoiden kohdalla Lähetysseura oli tiukempi. Kelloseppä ja Evankeliumiyhdistyksen kolportööri Nestor Niemi kertoi vuonna 1909 Turun tuomiokapitulille haaveilleensa lähetyssaarnaajaksi ryhtymisestä, mutta koska lähetysskoulu ei ottanut opiskelijoiksi naimisissa olevia miehiä, Niemen oli pitänyt luopua suunnitelmastaan. Niemi kertoi kääntyneensä rukouksella Herran puoleen ja päättäneensä sitten pyrkiä Lähetysseuran kotimaantööhön. Lähetysjohtaja J. Mustakallio oli suostunut ottamaan Niemen kirjojenmyyjäksi, mutta kun tämä oli kertonut haluavansa myös saarnata, oli lähetysjohtaja asettanut ehdoksi saarnalupatutkinnon

---

⁸⁵³ Saarilahti 1989, 110. Sihvolan työ Lähetysseuran palveluksessa päättyi lyhyeen, sillä hän menehtyi vuonna 1903.

⁸⁵⁴ Kirjeenvaihdosta esim. KA SLA, Ea: C10, KD 13/806 nro 1020 (Brofeldt Mustakalliolle 30.7.1906).

⁸⁵⁵ KAH PTA, Eb: 683, SD 6/78 1905. Viimeisen löytämäni pöytäkirjatiedon mukaan Brofeldt oli kutsuttu tuomiokapituliin kokeisiin. KAH PTA, Ca: 212 Tkl:n ptk. 20.5.1905, § 29; 30.11.1905, § 14; 7.12.1905, § 19.

suorittamisen.⁸⁵⁶ Myös työmies Petter Toivosella oli esittää vuonna 1907 Porvoon tuomiokapitulille suosituskirje, jossa J. Mustakallio kertoi Toivosella olevan ”kutsusta ja palavaa halua” vaikuttaa saarnamiehenä Jumalan valtakunnan työssä.⁸⁵⁷ Mustakallio ei kuitenkaan luvannut ottaa Toivosta Lähetysseuran työhön, vaikka tämä kertoi hakemuskirjeessään nimenomaan siihen pyrkivänsä.

Kuten saarnaluvan anojien ensimmäisessä sukupolvessa, myös vuosien 1897–1923 hakijoissa oli lähetyssaarnaajan uraa tavoitelleita miehiä. Lähetyskouluun tuloksetta pyrkineitä saarnaluvan anojia oli hakijoiden toisessa sukupolvessa ainakin kymmenen.⁸⁵⁸ Lisäksi kymmenen miestä oli keskeyttänyt opinnot lähetykskoulussa. Opinnot päättyivät yleensä terveyshuolien tai riittämättömien alkutietojen vuoksi. Lähetyskoulu saattoi myös erottaa opiskelijan, jota ei pidetty luonteeltaan lähetyssaarnaajaksi sopivana.⁸⁵⁹ Liki kaikki lähetykskoulussa edes vähän aikaa opiskelleet miehet suorittivat saarnalupatutkinnon.⁸⁶⁰ Osa opintonsa keskeyttäneistä ja lähetykskouluun tuloksetta pyrkineistä miehistä löysi myöhemmin tiensä kristillisen yhdistyskentän palvelukseen tai esimerkiksi diakonilaitokseen.⁸⁶¹ Uuden suunnan etsiminen kertoo määrätietoisestä halusta elää uskontoa muutenkin kuin sanankuulijan roolissa.

---

⁸⁵⁶ KAT TTA, F I j:2, AD 343/1909. Niemi oli myös pyytänyt saada saarnalupatutkinnon suorittamisen jälkeen lähetykskoulussa valmennusta saarnatyöhön, mihin Mustakallio oli hänen tulkintansa mukaan suostunut.

⁸⁵⁷ KAH PTA, Eb: 691, SD 7/13 1907.

⁸⁵⁸ Juho Peltonen (hakenut lähetykskouluun 1880 / hakenut saarnalupaa 1899), W. E. Lyytinen (1889/1908), J. V. Wiik (1896/1901), Pekka Vaakanainen (1901/1903), Vihtori Lehto (1901/1908), Olavi Mäkinen (1904/1913), E. A. Klemi (1904/1908), Heikki Hoffrén (myöh. Salmenniemi) (1907/1913), Olli Juho Heikkinen (1907/1907 ja 1911), Otto Mertanen (1907/1921). Olen käynyt läpi lähetykskoululle lähetetyt hakemukset, mutta en pöytäkirjoja. KA SLA, Ee, Mieslähetykskouluun pyrkineiden hakemukset (vuosilta 1861–1926).

⁸⁵⁹ Koulussa olivat opiskelleet Matthias Sundell, Aleksanteri Korpelainen, Edvard Anissimow, Selim Häyrinen, Juho Pulkkinen, Aaro Huttunen, Ernst Niskanen, Anders Edvin Tallbacka, Evald Koskimaa ja Pietari Kotilainen. Osa oli erotettu, osa oli eronnut omasta päätöksestään. KA SLA, Ad 3; Remes 1993, 106, 336, 338.

⁸⁶⁰ Juho Pulkkinen hakemus hylättiin. KAT TTA, A I: 142 Tklin ptk. 10.10.1912, § 8. Pietari Kotilainen ja Edvard Anissimowin hakuprosessit jäivät kesken. KAH PTA, Ca: 224 Tklin ptk. 7.11.1917 § 39 (Kotilainen); KAH PTA, Ca: 220 Tklin ptk. 14.2.1913 § 34 (Anissimow).

⁸⁶¹ Esimerkiksi Edvard Anissimow päätyi Merimieslähetyksseuran palvelukseen, ja Vihtori Lehto aloitti opinnot diakonilaitoksessa.

Lähetysseuran maallikkotyöntekijät voidaan jakaa kahteen ryhmään. Seura työllisti sekä sisälähetysaarnajalinjalta valmistuneita saarnaajia että saarnatoimeen enemmän tai vähemmän omatoimisesti valmistautuneita miehiä.⁸⁶² On todennäköistä, että saarnaluvan anojien joukossa oli muitakin seuran piirissä hetkellisesti tai paikallisesti toimineita miehiä. Lähetysseuran arkistosta löytyy runsaasti kirjeenvaihtoa lähetysjohtaja Mustakallion ja saarnalupaa anoneiden miesten välillä, mutta minun ei ole ollut mahdollista käydä sitä kokonaisuudessaan läpi. Lähetysseuran oman vuosikertomuksen mukaan seuran palveluksessa oli esimerkiksi vuonna 1908 yhteensä viisi-toista saarnalupatutkinnon suorittanutta maallikkoa.⁸⁶³ Lähetysseuralla oli myös kaksi haaraosastoa, joiden palvelukseen saarnaluvan anojat hakeutuivat. Lestadiolainen haaraosasto perustettiin vuonna 1907,⁸⁶⁴ ja Suomen Liikemiesten Lähetysliitto aloitti toimintansa vuonna 1920.⁸⁶⁵ Liitossa toimi tutkimukseni aikarajauksen sisällä ainakin kaksi saarnaluvan saanutta.⁸⁶⁶

Lähetysseuran suosiota saarnaluvan hakijoiden parissa selittää paitsi seuran pitkä historia ja arvostettu asema myös vuosisadan alussa vaikuttanut lähetysherätyksen aalto, jossa oli evankelioivan herätyskristillisyyden elementtejä. Lähetysseurasta muodostui väylä suurlakon jälkeen nousseille pyrkimyksille vahvistaa kristinuskkoa. Lähetysjohtaja Mustakallio katsoi kirkon ja lähetystyön tukevan toisiaan. Ulkomailla tehtävän

---

⁸⁶² Jälkimmäiseen ryhmään lukeutuivat muiden muassa edellä mainitut K. A. Wrede ja Pekka Brofeldt, maanviljelijä ja saarnaaja August Jern, lastenopettaja Pekka Kallio, kansakoulunopettaja Matti Saikkonen, talollisen poika K. G. Alkman, konduktööri Juho Toiviainen ja vahtimestari Karl Nordin. Heistä enemmistö suoritti saarnalupatutkinnon (ks. liite A).

⁸⁶³ *Kotimaa* 16.7.1909, 2. Lukemaan on mahdollisesti laskettu mukaan kotimaahan palanneet lähetysaarnajat.

⁸⁶⁴ Kansanaho 1960, 257; Ketola 2008, 67. Lestadiolaisen haaraosastoon saarnaajiin lukeutuivat muun muassa saarnaluvan saanut Aatu Heiskanen sekä saarnalupaa hakenut Emil Spets. Mustakallio 2020b, 271–273. Heiskasesta ja Spetsistä myös Kinnunen 2004, 410–412, 489.

⁸⁶⁵ Liiton toiminta kohdistui liikemiesten lisäksi myös muihin kaupan ja teollisuuden palveluksessa toimiviin ihmisiin. Lähetystyö sai alkunsa jo 1910-luvun alussa yrittäjä Petter Rahusen aloitteesta, joka oli tullut herätykseen työskennellessään Viipurissa liikeapulaisena. Liikemieslähetystä tehtiin vuosikymmenen lopulla yhteistyössä NMKY:n ja sittemmin Nuorten Kristillisen Liiton kanssa. Toiminta itsenäistyi vuonna 1920, kun Lähetysliitto (aluksi Lounais-Suomen Liikemiesten Lähetysliitto) perustettiin. Koponen & Nuutinen 1990, 11–14, 17, 23–27.

⁸⁶⁶ Aleksanteri (Santeri) Kosonen toimi Lähetysliiton asiamiehenä 1.6.1923 saakka. Hänen tilalleen astui diakoni Vihtori Lehto. Koponen & Nuutinen 1990, 33.

lähetystyön tunnetuksi tekeminen hyödytti seuraa taloudellisesti, sillä yksityisten tekemät lahjoitukset ja seurakunnissa kerättävät kolehdit toivat seuralle tuloja; toisaalta esimerkiksi lähetyshuhtat ja entisten lähetyssaarnaajien puheet elävöittivät seurakuntien uskonelämää ja saivat aikaan herätystä. Tässä mielessä Lähetyseuran työ oli myös sisälähetystä.⁸⁶⁷

Mustakallio pyrki tekemään Lähetyseurasta evankelioimistyön keskuksen ja kiinnitti seuran toimintaan erilaisia suuntia edustavia saarnaajia. Mustakallio oli itse saanut vaikutteita evankelisuudesta, rukoilevaisuudesta ja angloamerikkalaisesta herätyskristillisyydestä. Lähetyseuran piirissä alettiin pitää 1900-luvun alussa herätyskristillisiä evankelioimiskokouksia, joihin kutsuttiin puhumaan sekä pappeja että maallikoita. Suurta suosiota saavuttivat esimerkiksi entisen lähetyssaarnaajan Frans Hannulan esiintymiset, joiden ympärille versoi niin sanottu Hannulan herätys. Herätysaallon myötä perustettiin myös useita paikallisia lähetyshdistyksiä, joissa uskoon tulleet saattoivat tavata toisiaan.⁸⁶⁸

Lähetyseuran ja Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen tavoitin Suomen Merimieslähetyseura suositti maallikkotyöntekijöilleen saarnalupatutkinnon suorittamista.⁸⁶⁹ Vuonna 1875 perustetun seuran toiminta painottui pitkään ulkomailla suomalaisten merimiesten parissa tehtyyn lähetystyöhön. Ensimmäinen Merimieslähetyseuran palkkaama maallikko oli entinen valtiopäivämies ja maanviljelijä Erik Pöysti, joka toimi seurassa vuosina 1898–1905. Pöysti oli suorittanut saarnalupatutkinnon jo vuonna 1872, aivan ensimmäisten saarnaluvan hakijoiden joukossa.⁸⁷⁰ Kotimaan satamissa harjoitettavasta lähetystyöstä seura teki päätöksen vuonna 1908, jolloin sen piirissä avautui lisää työaloja myös maallikkosaarnaajille. Seuran tunnetuimmiksi

---

⁸⁶⁷ Saarilahti 1989, 108–110, Lähetyseuran suhteesta kirkkoon ja vapaakirkollisuuteen myös 43–45.

⁸⁶⁸ Veikkola 1977, 27–28; Junkkaala 1986; Markkola 2022b, 225–226. Hannulan herätyksestä ja sen herättämistä erilaisista reaktioista myös Pietilä 1953. Esimerkiksi evankeliset suhtautuivat Pietilän mukaan epäilyksellä Hannulan herätystä kohtaan, koska sen angloamerikkalaiset vaikutteet koettiin vieraiksi. Pietilä 1953, 147–148.]

⁸⁶⁹ Kansanaho 1983, 101–102, 104–105, 116, 143.

⁸⁷⁰ KAH PTA, Ca: 179, 28.10.1872, § 23.

maallikkosaarnaajiksi nousivat 1900-luvulla merikapteeni Otto Kaakinen ja saarnaaja Isak Lejonmark.⁸⁷¹

Saarnaluvan hakijoissa oli yhteensä yksitoista miestä, jotka työskentelivät haun aikaan Merimieslähetykselle.⁸⁷² Otto Kaakinen suoritti tutkintonsa Kuopion hiippakunnassa,⁸⁷³ loput anoivat saarnalupaa Porvoon tuomiokapitulilta. Seuran työntekijät menestyivät tuomiokapitulien kokeissa hyvin: vain kahden hakijan hakuprosessit jäivät kesken, muille myönnettiin saarnalupa.⁸⁷⁴ Osa seuran työntekijöistä anoi saarnalupaa vasta vuosien palveluksen jälkeen. Moni oli töissä ulkomailla, ja saarnaluvan hakeminen tuli tarpeelliseksi vasta kotimaahan palattaessa. Esimerkiksi Mauri Backström tuli seuran työntekijäksi vuonna 1912, mutta anoi saarnalupaa vasta vuonna 1923. Ennen Suomeen asettumistaan Backström työskenteli Lontoon ja Antwerpenin lähetyksasemilla. Johan Vihtori Kuusinen taas toimi seuran New Yorkin lähetyksasemalla ensin vahtimestarina ja sitten assistenttina joulukuusta 1903 alkaen. Kymmenen vuotta myöhemmin Kuusinen aloitti Helsingin satamasaarnaajana, mutta haki saarnalupaa vasta vuonna 1915.⁸⁷⁵

Maailmansotien välisenä aikana Merimieslähetykseura alkoi sekä kasvattaa saarnaajiensa määrää että pohtia näiden kouluttamista. Päätös Merimieslähetyksopiston perustamisesta tehtiin vuonna 1923, ja opetus alkoi vuotta myöhemmin. Koulun tavoitteena oli valmistaa maallikkotyöntekijöistä kykeneviä saarnaajia, jotka voisivat tarvittaessa ottaa vastuulleen jumalanpalvelusten hoidon. Opetusohjelma koostui teologisista opinnoista ja käytännön työtaidoista. Pääsyvaatimuksena oli perämiehen tutkinto tai vastaava, mutta jos hakija oli muuten sopiva, kriteeristä voitiin joustaa.

---

⁸⁷¹ Kansanaho 1983, 46, 56–62, 64, 68–69, 101–102. Kaakisesta myös Mustakallio 2020b, 209–210.

⁸⁷² Nämä miehet olivat Edvard Waldemar Anissimow, Mauri Engelbert Backström, Edvard William Höglund, Otto Kaakinen, Johan Vihtori Kuusinen, Isak Engelbert Lejonmark, August Viktor Mäkinen, Väinö Paalasmaa, Yrjö Albert Sundholm, Frans Emil Uuro ja Oskari Vihantola.

⁸⁷³ KAO OTA, Ca: 65 Tklin ptk. 7.5.1915, § 3.

⁸⁷⁴ Hakuprosessi jäi kesken Edvard Anissimowilta ja Mauri Backströmiltä. Saarnalupahakemuksista liite A.

⁸⁷⁵ KA Merimieslähetyksen arkisto, Hk: 2. Backströmin saarnaluvan käsittelystä KAH PTA, Ca: 230 Tklin ptk. 22.2.1923 § 22 KAH PTA, Eb: 789, SD 6/117 1923. Kuusisen saarnaluvasta KAH PTA, Ca: 222 Tklin ptk. 21.10.1915, § 16; Eb: 734 SD 8/164 1915.

Resurssipulan vuoksi koulu ehti toimia vain kaksi vuotta. Koulusta valmistui viisi saarnaajaa, jotka piispa Jaakko Gummerus vihki työhön lähetyssaarnaajien tapaan. Toisin kuin lähetyssaarnaajilla, Merimieslähetysoipiston käyneillä saarnaajilla ei ollut ulkomailla papin oikeuksia.⁸⁷⁶

1900-luvun ensimmäiset vuosikymmenet olivat Luterilaiselle Evankeliumiyhdistykselle toiminnan tehostamisen ja paikallistason organisoitumisen aikaa, mikä johti myös kolportöörien määrän voimakkaaseen kasvattamiseen. Toisen sukupolven saarnaluvan hakijoissa oli 44 miestä, jotka työskentelivät jossain vaiheessa yhdistyksen kolportööreinä, kirjamyyninä tai kummassakin tehtävässä (liite C). Vuosisatojen taitteessa Evankeliumiyhdistys alkoi tehdä lähetystyötä Japanissa. Lähetettä varten suunniteltiin saarnaajakoulun perustamista; se olisi voinut tarvittaessa kouluttaa myös kotimaan työhön jääviä maallikoita. Lähettien opetus jäi lopulta yhdistyksen pappien varaan, eikä erityistä koulua perustettu. Ensimmäiset lähetit pääsivät matkaan vuonna 1900.⁸⁷⁷ Kolportöörien ja kirjamyynien lisäksi saarnaluvan anojien joukossa oli yksi yhdistyksen ulkolähetystyöhön lähetetty mies.⁸⁷⁸ Kaikista Evankeliumiyhdistyksen palvelukseen päätyneistä miehistä reilu 70 prosenttia suoritti saarnalupatutkinnon.

Saarnalupaa anoivat myös evankelisen maallikkosiiven saarnaajat. Vuosina 1898–1916 pelkästään Viipurin seuran toiminnassa oli mukana arviolta 70 saarnaajaa.⁸⁷⁹

---

⁸⁷⁶ Saarilahti 1983, 147–149. Vuoden 1925 piispainkokouksessa pohdittiin, olisiko Merimieslähetysoipistosta valmistuneiden miesten mahdollista saada samat oikeudet kuin lähetyssaarnaajien. Piispa Jaakko Gummerus vastusti ajatusta muun muassa siksi, että merimieslähetyssaarnaajat työskentelivät ulkosuomalaisien parissa, eivät pakanoiden. *Suomen kirkon vuosikirja 1.5.1925–1.5.1928*, 109–110.

⁸⁷⁷ Koskenniemi 1967, 214; Koskenniemi 1984, 212, 246, 286; Jalagin 2007, 34, 51. Ensimmäisten lähettien joukossa oli myös naisia. Jalagin 2007. Japanin-lähetysten aloittaminen heikensi Saarilahden mukaan Suomen Lähetysseuran ja Evankeliumiyhdistyksen suhteita. Päätös oman ulkolähetysten aloittamisesta rikkoi vakiintunutta ajatusta siitä, että Lähetysseura vastasi ulkomailla tehtävästä lähetystyöstä ja Evankeliumiyhdistys kotimaan evankelioimisesta. Saarilahti 1989, 45–47. Evankelisen liikkeen panoksesta Lähetysseuran syntyyn esim. Remes 1993, 17.

⁸⁷⁸ Kyseinen mies oli Viktor Valfrid Lindgren. Hän sai saarnaluvan vuonna 1916. KAH PTA, Ca: 223 Tklin ptk. 26.5.1916, § 60.

⁸⁷⁹ Koskenniemi 2008; Niemelä & Niemistö 2018.

Näistä yksitoista haki saarnalupaa.⁸⁸⁰ Turun seurassa vaikuttaneita saarnaluvan hakijoita oli viisi.⁸⁸¹ Lisäksi saarnalupatutkinnon suorittamiseen pyrki joukko evankeliseen liikkeeseen kuuluvia miehiä, jotka eivät kuitenkaan kiinnittyneet selkeästi Evankeliumiyhdistyksen tai maallikkosiiven seurojen toimintaan. Evankelisten saarnaluvan hakijoiden sidonnaisuuksien hahmottamista hankaloittaa se, että osa miehistä toimi sekä jonkin maallikkoseuran että Evankeliumiyhdistyksen palveluksessa, joskus useita kertoja. Koskenniemen mukaan etenkin Viipurin seuran ja Evankeliumiyhdistyksen välillä vallitsi suhteellisen hyvä yhteisymmärrys, kun taas Turun seuraan Evankeliumiyhdistys pyrki pitämään etäisyyttä.⁸⁸²

Yhdistyskentän palvelukseen hakeutuminen mahdollisti maallikoille sekä osa-aikaisen että päätoimisen saarnatoimen harjoittamisen. Vaikka saarnalupatutkinnon suorittamista usein suositeltiin maallikkotyöntekijöille, yhdistykset ottivat työhönsä myös saarnaluvattomia miehiä. Esimerkiksi saarnalupaa vuonna 1920 hakenut maanviljelijä ja maallikkosaarnaaja Edvard Lähdeniemi toimi vuosikymmeniä Hämeen-Uudenmaan Nuorten Kristillisen Liiton matkapuhujana sekä Lähetysseuran työntekijänä, vaikka hän ei tiettävästi suorittanut saarnalupatutkintoa loppuun. Lähdeniemen elämäkerran kirjoittanut Erkki Leminen kertoo Lähdeniemen olleen kuitenkin suosittu saarnaaja, jolle myös kirkkojen ovet aukenivat.⁸⁸³ Moni alun perin paikallisseurakunnan papin apulaiseksi pyrkinyt saarnaluvan hakija päätyi myöhemmin yhdistysten työhön, ja osa miehistä liikkui yhdistyksestä toiseen.⁸⁸⁴

---

⁸⁸⁰ Viipurin seuran saarnaajat: Antti Ahvonen, Aleksanteri Korpelainen, Juho Käyhkö, F. H. Lehto, J. E. Liljeroos, Nestor Niemi, Wilhelmi Roine, Juho Rahkonen, Johannes Valve (ent. Waris), Olli Matikainen ja Kaarlo Helo (myöh. Helo-Paasonen). Tiedot saarnaluvan hakijan yhteydestä evankeliseen maallikkosiipeen Koskenniemi 1984; Koskenniemi 2008.

⁸⁸¹ Turun seuran saarnaajat: Antti Kemppi, Anders Sädevuori, Kustaa Pahlman, Juho Remonen ja Jaakko Aaltonen. Tiedot saarnaluvan hakijan yhteydestä evankeliseen maallikkosiipeen. Koskenniemi 1984; Koskenniemi 2008.

⁸⁸² Koskenniemi 1984, 157–166.

⁸⁸³ Leminen 1966, 50, 59. Lähdeniemestä ei ole saarnalupa-aineistossa merkkejä sen jälkeen, kun Porvoon tuomiokapituli antoi hänelle aineen kirjoitettavaksi. KAH PTA, Ca: 227 Tklin ptk. 16.9.1920, § 58. Lähdeniemi oli tullut uskoon horrossaarnaaja Helena Konttista kuultuaan. Leminen 1966, 19–21.

⁸⁸⁴ Esimerkiksi Olli Juho Heikkisen saarnalupa-anomus ei saanut Kuopion tuomiokapitulilta vuonna 1909 hyväksyntää, koska Nilsiän papisto ei ollut katsonut tarvitsevansa apua saarnatoimessa.

Kansalaisyhteiskunnan pluralisoituvalla uskonnollisella kentällä yhdistyskristillisuus kukoisti ja veti myös saarnaluvan anojia puoleensa.

Yhdistysten työssä maallikkosaarnaajatoimi alkoi muuttua ammattimaisemmaksi. Opettajien asiantuntijuutta tutkinut Heli Valtonen määrittää professionalisoitumisen prosessiksi, jonka myötä ammattiin pyritään sisällyttämään esimerkiksi teoreettiseen tietoon ja koulutukseen perustuvaa asiantuntemusta ja vakiinnuttamaan sille määrätty yhteiskunnallinen tehtävä.⁸⁸⁵ Opettajien ja maallikkosaarnaajien ammatit eivät ole täysin vertailukelpoisia, koska ensin mainittujen koulutus ja työala olivat selvästi tarkemmin säädeltyjä kuin jälkimmäisten.

Voidaan kuitenkin väittää, että tarjoamalla saarna- ja opetustoimeen valmentavia opintoja yhdistykset pyrkivät vahvistamaan ja legitimoimaan työntekijöidensä asemaa uskonnollisella kentällä. Esimerkiksi Suomen Nuorten Kristillisen Liiton työntekijäopisto tarjosi vuodesta 1917 alkaen opetusta muun muassa käytännöllisessä raamatuntuntemisessa, kirkkohistoriassa ja käytännöllisessä teologiassa sekä järjesti oppilailleen saarna-, puhe- ja esitelmäharjoituksia.⁸⁸⁶ Suomen Nuorten Kristillisen Liiton sihteerioipisto puolestaan tarjosi vuodesta 1922 alkaen koulutusta naisille ja miehille, joilla oli kutsumus kristilliseen nuorisotyöhön. Kaksi kuukautta kestävien opintojen aikana perehdyttiin Raamatun johdanto-oppiin, diakoniaan, kirkkohistoriaan ja nuorisotyöhön. Sihteerioipisto mainosti koulutuksen antavan miespuolisille osanottajille keinon valmistautua saarnalupatutkinnon suorittamiseen.⁸⁸⁷

Heikkinen muutti pian arkkhiippakuntaan, pääsi Satakunnan sisälähetysyhdistyksen palvelukseen ja suoritti saarnalupatutkinnon. KAO OTA, Ca: 59 Tklin ptk. 26.2.1909, § 14; KAT TTA, A I: 141 Tklin ptk. 21.9.1911, § 5; Mustakallio 2019, 27, 35. Esimerkiksi Oskari Vihantola siirtyi Merimieslähetysseuran palveluksesta Herättäjä-yhdistyksen matkapuhujaksi.

⁸⁸⁵ Valtonen 2013, 160, 163–164.

⁸⁸⁶ Tiedot ovat opiston käyneen Taavetti Hännisen saarnalupahakemuksesta. KAM VTA, Ea: 51, SD 16/1923.

⁸⁸⁷ *Nuorten Airt* 7/1922, 112.

6 SAARNALUPATUTKINNON RAJAT

6.1 Maallikkosaarnaajasta maallikkopapiksi?

Saarnaluvan saaneista tuli tuttu näky kasvavalla ja monimuotoistuvalla sisälähetyskentällä, mutta myös näiden työnkuvaan paikallisseurakunnissa suunniteltiin 1900-luvun alkupuolella muutoksia. Suurlakon jälkeen kirkon sisällä alkoi poikkeuksellinen, vuosikausia kestänyt keskustelu saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksien kasvattamisesta. Keskustelu sai alkunsa piispainkokouksessa vuonna 1906. Kokouksessa pohdittiin, voisiko pahentuneen pappispulan vaikutuksia lievittää sallimalla saarnalupatutkinnon suorittaneiden jakaa sakramentteja.⁸⁸⁸ Keskustelijat myönsivät, että papit tarvitsivat apua virkatoimissaan ja että ”seurakunnissa löytyvät hengelliset lahjat” olisi hyvä ohjata organisoidusti kirkon palvelukseen. Pappispulaa ei kuitenkaan pidetty niin vakavana, että sakramenttien hoito pitäisi antaa maallikoiden käsiin. Jos diakonilaitoksesta saataisiin tulevaisuudessa laajempaan maallikkotoimeen kelpaavia henkilöitä, ehdotus olisi mahdollista ottaa uudelleen puheeksi.⁸⁸⁹

Piispainkokous jäi odottavalle kannalle myös siksi, koska se halusi nähdä, miten seuraava kirkolliskokous suhtautuisi kysymykseen entisten lähetysaarnaajien asemasta. Vuoden 1903 kirkolliskokous oli asettanut komitean harkitsemaan, voitaisiinko kotimaahan palaaville lähetysaarnaajille antaa papin oikeudet. Komitean mietintö oli tarkoitus käsitellä vuoden 1908 tapaamisessa.⁸⁹⁰ Piispainkokous katsoi, että mikäli

---

⁸⁸⁸ Kokouksessa olivat läsnä piispojen lisäksi Turun tuomiokapitulin asessorit Edvard Hannula ja I. M. Tallgren, Savonlinnan tuomiokapitulista tuomiorovasti Juuso Hedberg sekä asessorit Aleksander Auvinen ja Josua Johansson, Porvoon tuomiokapitulin asessori G. A. Heman ja Kuopion tuomiokapitulin asessori K. Durchman. Nieminen 2008, 326–329, 335.

⁸⁸⁹ Ehdotus saarnaajakurssien järjestämisestä diakonilaitoksessa tuli keskusteltavaksi vasta Porin pappinkokouksessa vuonna 1908, mutta asiasta lienee ollut puhetta jo ennen sitä.

⁸⁹⁰ Asiasta keskusteltiin ensimmäisen kerran vuoden 1898 kirkolliskokouksessa professori Robert Hermandsonin ja seminaarinjohtaja F. W. Sundwallin aloitteesta. Saarilahti 1989, 50.

samanaikaisesti ajettaisiin lähetyssaarnaajien asiaa ja saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksien kasvattamista, kirkkoon voisi tulla kolmenlaisia pappeja – pappeja, lähetyssaarnaajia ja maallikoita. Oli parempi jättää asia pöydälle.⁸⁹¹

Kysymys sakramenttien jakamisesta nousi uudestaan esiin Kuopion pappeinkokouksessa vuonna 1907. Puhuessaan teologian opiskelijoiden vähäisestä määrästä piispa J. R. Koskimies pohti, voisivatko tuomiokapitulit antaa harkinnanvaraisesti maallikoille oikeuden sakramenttien jakamiseen ja muuhun kirkolliseen toimintaan.⁸⁹² Tuomiorovasti Eljas Lönnrot alusti kokouksessa kysymyksen maallikon toimialasta ja sen suhteesta ”viralliseen opetussäätöön”. Lönnrot ehdotti, että saarnaluvan saaneita käytettäisiin enemmän seurakuntien työssä ja että tietyissä tapauksissa sakramentteja voisivat jakaa muutkin kuin papit. Lönnrot nojasi argumentaatioissaan tasa-veroisuusdiskurssiin: vaikka ajatus maallikon jakamasta sakramentista tuntui ”oudolta ja uudelta”, se perustui kuitenkin luterilaiseen tunnustukseen, jossa sakramenttien voiman ja vaikutuksen ei katsottu riippuvan sen toimittajasta. Pappispulan ensisijaisiksi helpottajiksi Lönnrot ehdotti entisiä lähetyssaarnaajia.⁸⁹³ Myös muut sopivat maallikot voisivat tarvittaessa toimia apupappeina. Sekä seurakuntien että maallikoiden itsensä kannalta Lönnrot piti parhaana, että nämä toimisivat aina jonkun kokeneen papin alaisuudessa. Järjestely ei asettaisi pidemmän koulutuksen läpi käyneitä pappeja epäreiluun asemaan, eikä apupapin vaatimaton palkka houkuttelisi puoleensa saarnatoimeen sopimattomia ihmisiä. Pappeinkokous asettui kannattamaan kirkkolain muuttamista siten, että lähetyssaarnaajat saisivat tarvittaessa toimia apupappeina kirkossa.⁸⁹⁴ Saarnaluvan saaneista tai muista ”sopivista maallikoista” ei tehty päätöstä.

Vuonna 1907 Turun tuomiokapituli ehdotti pappeinkokoukselle, että valituille saarnaluvan saaneille annettaisiin oikeus kastaa lapsia, haudata kuolleita sekä toimittaa

---

⁸⁹¹ *Piispainkokousten pöytäkirjat ajalta 17.5.1891–5.2.1909*, 84–85.

⁸⁹² Koskimies 1907, 29.

⁸⁹³ Tarkkaan ottaen Lönnrot puhui ”Lähetyseuran palveluksessa olleista maallikoista”, minkä voisi tulkita tarkoittavan myös esimerkiksi sisälähetyssaarnaajiksi valmistuneita ja seuran palvelukseen jääneitä miehiä. Keskustelussa puhuttiin kuitenkin myöhemmin nimenomaan entisistä lähetyssaarnaajista.

⁸⁹⁴ Pkpk Kuopio 1907, 90–97, Lönnrotin alustus sivuilla 90–93.

ehtoollista.⁸⁹⁵ Kapituli oli vakavasti huolissaan vaille säännöllistä sielunhoitoa jäävistä seurakunnista sekä koko kirkon kohtalosta. Sen mukaan oli turha odottaa, että pappispula helpottaisi lähitulevaisuudessa – pikemminkin oli varauduttava tilanteen huonontumiseen. Saarnaluvan saanut saattoi ainoastaan ”vaillinaisesti palvella seurakunnan jäseniä”, ja papittomien seurakuntien edun nimissä näiden toimivaltuuksia oli kasvatettava. Laajemmat oikeudet annettaisiin kuitenkin vain tarkoin valituille henkilöille, ei kaikille saarnaluvan saaneille.⁸⁹⁶

Asiaa valmistelleen valiokunnan mielestä valitut saarnaajat olisi asetettava tuomiokapitulिन määräysten alaisiksi niin virantoimituksen kuin palkkauksen suhteen. Asia oli tuomiokapitulille hankala. Asessori I. A. Björklund käytti yhden ensimmäisistä puheenvuoroista ja totesi, että esille nostettu kysymys oli ”mitä arinta luontoa”, eikä sitä olisi ”säännöllisissä oloissa” koskaan esiin nostettu. Asessori I. M. Tallgren korosti tuomiokapitulिन tehneen parhaansa ratkaistakseen tilanteen jotenkin muuten. Pappien oli kuitenkin vaikea avustaa toisiaan yli seurakuntarajojen, eivätkä apupapit aina viihtyneet heille määrättyssä seurakunnassa vaan vaihtoivat hiippakuntaa paremman paikan toivossa.⁸⁹⁷ Myös useat muut kokouksen osanottajat asettuivat ehdotuksen puolelle, joskin vastentahtoisesti.

Vaikka Turun pappeinkokous päätyi lähettämään ehdotuksen kirkolliskokoukselle, se jakoi kuitenkin jyrkästi mielipiteitä. On kuvaavaa, että edes valmisteluvaliokunta ei päässyt yhteisymmärrykseen.⁸⁹⁸ Rovasti K. A. Troberg, kirkkoherra A. J. Lindberg ja pastori Artur Malin ilmoittivat vastustavansa ehdotusta ja toivoivat, että saarnaluvan saaneiden sijasta kirkko antaisi entisten lähetyssaarnaajien tulla palvelukseensa.⁸⁹⁹ Vastalauseen allekirjoittajat perustelivat kantaansa eri tavoin. Sallimalla maallikoiden toimittaa sakramenteja kirkko ottaisi ensinnäkin askeleen kohti

---

⁸⁹⁵ Pkpk Turku 1907, 92–95, käsittely kokonaisuudessaan 92–113.

⁸⁹⁶ Pkpk Turku 1907, 94.

⁸⁹⁷ Pkpk Turku 1907, 96–97, 108–109.

⁸⁹⁸ Valiokuntaan kuuluivat rovasti K. A. Troberg, kirkkoherra A. J. Lindberg, kappalainen Roopertti Rainio, pastorit Artur Malin, K. J. Kivekäs, K. E. Kilpeläinen, kappalainen Heikki Autero sekä varajäsenenä pastori Viktor Kaipio ja kirkkoherra K. E. Forss.

⁸⁹⁹ Pkpk Turku 1907, 95.

vapaakirkkoa. Lisäksi nuoret papit joutuisivat epäreiluun kilpailuasetelmaan maallikkosaarnaajien kanssa. Täysistunnossa pastori Malin korosti arvostavansa maallikkotoimintaa suuresti. Hän kuitenkin pelkäsi, että papillisia tehtäviä saavat maallikkosaarnaajat ryhtyisivät ”rettelöimään pappeja vastaan”. Näin oli pastorin mukaan käynyt Amerikassakin. Uskonnonvapauden tultua osa kansasta saattaisi mennä maallikkopappien mukaan. Kerran annettuja oikeuksia oli myös hankala ottaa takaisin, jos pappispula joskus helpottaisi ja sallisi palata normaaliin järjestykseen.⁹⁰⁰

Kokouksen osanottajien kuva sanankuulijoista oli ristiriitainen. Siinä missä pastori Malin pelkäsi ihmisten mieltyvän maallikkosaarnaajiin liikaa, kappalainen Johan Hottinen uskoi, ettei konservatiivinen kansa antaisi maallikkosaarnaajille samaa arvoa kuin oikeille papeille.⁹⁰¹ Samaa näkemystä toi esille nimimerkki Wannas *Uudessa Aurassa* vuonna 1907: ”tuntuu minun maallikkoisesta mielestäni keino [pappispulan helpottaminen saarnaluvan saaneiden valtuuksia kasvattamalla] vastenmieliseltä. Kansa panee vielä niin suuren arvon papiksivihkimiselle, ettei se luullakseni katso hyvin silmin, jos joku vaan saarnaluvan saanut esim. jakaa Herran ehtoollista.”⁹⁰² Kirkkoherra Vihtori Korpelan mielestä olisi vaarallista antaa saarnaluvan saaneiden toimittaa sakramentteja vaille vakainaista pappia olevissa seurakunnissa. Hengellinen elämä oli niissä ”lamauksissa”, eikä sananjulistajaksi sopinut silloin teologisten tietojensa suhteen ”ala-arvoinen” henkilö.⁹⁰³

Hieman toista näkökulmaa edusti nimimerkki B. L., jonka kirjoitus julkaistiin *Kotimaa*-lehdessä juuri ennen Turun pappeinkokousta.⁹⁰⁴ Kirjoittajan mielestä saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksien kasvattaminen ei ollut suotavaa, sillä jos annettiin oikeus sakramenttien toimittamiseen, oli välttämätöntä antaa kaikki samat oikeudet kuin papeilla. Mikäli näin ei tehtäisi, se tulisi ”kansan mielestä olemaan väärin, ja synnyttää katkeruutta kirkkoa kohtaan, joka keskuudessaan sallii sellaista”.

---

⁹⁰⁰ Pkpk Turku 1907, 97–99.

⁹⁰¹ Pkpk Turku 1907, 104.

⁹⁰² *Unsi Aura* 22.9.1907, 3.

⁹⁰³ Pkpk Turku 1907, 99–100.

⁹⁰⁴ *Kotimaa* 11.9.1907, 1. Kirjoittaja oli mahdollisesti Rauman opettajaseminaarin lehtori, kirjailija ja suomentaja Frithiof Henrik Bernhard Lagus. Hirvonen 2000, 101, 440.

Kirkkokansan tunteisiin oli vedottu sakramenttien toimittamista koskevassa asiassa jo aiemmin. Vuoden 1898 kirkolliskokouksessa oli käsitelty anomus, jossa maallikolle pyydettiin oikeutta jakaa ehtoollinen yksin työskentelevälle papille. Tuolloin kirkkolakivaliokunta katsoi, että ajatus loukkaisi kansan uskonnollista tunnetta.⁹⁰⁵

Turun pappeinkokousta puhutti kaikkein eniten saarnaluvan saaneiden sivistystaso. Valiokunnan jäsenet Malin, Troberg ja Lindberg uskoivat, että mikäli maallikoille uskottaisiin oikeus papillisten tehtävien hoitamiseen, papiston sivistys tulisi ”arveluttavassa määrässä alenemaan”. Myös monet kokousedustajat kokivat ehdotuksen vaarantavan papiston maineen. Kirkkoherra Vihtori Korpela katsoi, että vallitsevana ”äärimmäisen kriittisenä” aikana pappissivistyksen tasoa olisi syytä pikemminkin kohentaa kuin laskea.⁹⁰⁶ Kirkkoherran apulainen Väinö Ingberg usko, että kansa tulisi rinnastamaan papit ja maallikkosaarnaajat saman ammattikunnan edustajiksi, ja maallikoiden herättämät arvostelut osuisivat myös pappeihin.⁹⁰⁷ Pappien voidaan katsoa kommentoineen rivien välistä myös meneillään olevia suunnitelmia teologian opintojen lyhentämisestä. Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa oli vuonna 1906 ehdotettu, että pappien valmistumisen vauhdittamiseksi opintoja olisi syytä sekä lyhentää että muuttaa vähemmän teoreettisiksi.⁹⁰⁸

Ei ole tiedossa, perustuivatko pappien käsitykset saarnaluvan saaneiden sivistyneisyydestä todelliseen tietoon vai mielikuviin. Epäselväksi myös jää, millainen sivistystaso olisi ollut keskustelijoiden mielestä riittävä. Saarnaluvan hakijoiden koulutustasossa ja ammattinimikkeissä oli suurta vaihtelua. Toisen sukupolven hakijoista on tunnistettavissa 50 erilaista ammatti- ja koulutustaustaa kuvaavaa nimikettä (liite D).⁹⁰⁹

---

⁹⁰⁵ Asia tuli uudelleen käsiteltäväksi vuoden 1903 kirkolliskokouksessa, mutta se hylättiin silloinkin. Kkpk 1903, 577, 615–646, Käsikirjavalikokunnan mietintö nro 3; Juva 1976, 82.

⁹⁰⁶ Pkpk Turku 1907, 99–100.

⁹⁰⁷ Pkpk Turku 1907, 102.

⁹⁰⁸ Asiaa pohtineen komitean mietintö julkaistiin *Vartijassa*. *Vartija* 1907, 99–103. Myös Kansanaho 1963, 33.

⁹⁰⁹ Muutamassa tapauksessa hakijan ammattinimikettä ei mainita, ja joistakin hakijoista on vain koulutustasosta tai asemasta kertova tieto (esim. ylioppilas, lukiolainen, herastuomarin poika). Saarnaluvan hakijoiden ammattijakaumasta Kuopion–Oulun hiippakunnassa myös Mustakallio 2022, 114–115.

Kansakoulunopettajat muodostivat edelleen suurimman ammattiryhmän, mutta kun ensimmäisen sukupolven saarnaluvan anojista noin 60 prosenttia oli kansakoulunopettajia, toisen sukupolven hakijoista näitä oli alle kolmannes. Kansakoulunopettajien lisäksi hakijoiden joukossa oli esimerkiksi kiertokoulunopettajia, lukkareita ja urkureita, maanviljelijöitä sekä käsityöläisiä ja työmiehiä. Uusia ammattinimikkeitä edustivat diakonit ja sisälähetysaarnajat sekä erilaiset kristillisten yhdistysten työntekijät. Viimeksi mainittujen työtehtäviin kuului saarnaamisen ohella usein jonkinlaista kasvatuksellista työtä, esimerkiksi poika- tai nuorisotyön ohjaajana. Olen laskenut sisälähetysaarnajat ja yhdistysten työntekijät 'maallikkosaarnaajien' kategoriaan (taulukko 4).

Monella hakijalla oli useita ammattinimikkeitä, ja osa oli siirtymässä yhdeltä uralta toiselle.⁹¹⁰ Onkin jossain määrin tulkinnanvaraista, mihin ammattiryhmään osa saarnaluvan hakijoista tulisi lukea. Taulukossa 4 olen käyttänyt yleensä sitä nimikettä, joka lukee tuomiokapitulien istuntopöytäkirjoissa; jos saarnalupahakemuksen liitteistä käy ilmi, että hakija on esimerkiksi juuri vaihtanut alaa, olen käyttänyt uranvaihdon myötä tullutta ammattinimikettä.⁹¹¹

---

⁹¹⁰ Esimerkiksi käsityöläisten, työmiesten ja itsellisten kategoriassa on useita miehiä, jotka työskentelivät myös jonkin kristillisen yhdistyksen palveluksessa. Samoin diakonien työnimikkeissä on vaihtelua.

⁹¹¹ Ammattinimikkeen tulkinnanvaraisuus tulee parhaiten esiin yhdistyksille työskennelleiden miesten kohdalla. Lähdeaineiston tai tutkimuskirjallisuudenkaan perusteella ei voi aina päätellä, oliko yhdistystyö hakijalle elinkeino.

Taulukko 4. Saarnaluvan hakijoiden ammattijakauma Turun arkkihiippakunnassa sekä Porvoon, Kuopion ja Savonlinnan hiippakunnissa 1897–1923. Lähde: Saarnaluvan hakijoita koskeva tietokanta.

Ammattinimike	Turku	Porvoo	Kuopio	Savonlinna	Yhteensä
Kansakoulunopettaja	19	26	11	10	66
Kiertokoulunopettaja ⁹¹²	5	3	2	4	14
Lukkari, urkuri	3	3	1	2	9
Diakoni	6	7	1	1	15
Maallikkosaarnaaja ⁹¹³	8	34	5	4	51
Käsityöläinen, työ mies, itsellinen ⁹¹⁴	5	19	4	2	30
Maanviljelijä ⁹¹⁵	7	6	6	6	25
Muu/ei tiedossa	11	14	5	6	36
Yhteensä	64	112	35	35	246

Hakijoilla oli vaihtelevaa teoreettista ja käytännön osaamista saarnatoimesta. Diakonien, sisälähetysaarnaajien ja Liikolan saarnaajakursseilla käyneiden lisäksi hakijoiden joukossa oli seitsemän miestä, jotka olivat suorittaneet professori G. G. Rosenqvistin⁹¹⁶ johdolla yksityisen tutkinnon uskonnonhistoriassa, siveysopissa, dogmatikassa ja Raamatun tuntemisessa. Tutkinnot oli suoritettu vuosina 1900–1911.⁹¹⁷ Jatko-opintoja voi tarkastella soveltuvuusdiskurssin kautta: hakijat olivat tietoisia siitä, että oppineisuuden osoittaminen saattoi auttaa saarnaluvan saamisessa. Rosenqvistin tarjoamista kursseista etenkin raamattuopista oli hakijoille konkreettista apua

⁹¹² Olen laskenut joukkoon myös entisen Siperian katekeetan.

⁹¹³ Kategoria pitää sisällään myös kaksi kotimaahan jäänyttä lähetysaarnaajaa.

⁹¹⁴ Olen laskenut kategoriaan myös yhden mökkiläisen pojan.

⁹¹⁵ Olen laskenut kategoriaan talolliset, talollisen pojat, torpparit, palstatilalliset ja yhden karjakon, johon kuitenkin viitataan myös maanviljelijänä.

⁹¹⁶ G. G. Rosenqvist toimi professorina vuosina 1894–1917. Rosenqvist oli perustuslaillinen, työväenliikkeen ymmärtäjä ja uskonnonvapauden ajaja. Hän asettui 1910-luvulla puolustamaan myös ajatusta naispapeista, sillä hän uskoi naisten olevan luonnostaan sopivampia papeiksi kuin jotkut miehet. Murtorinne 2001; Lehtiö 2002, 204.

⁹¹⁷ Rosenqvistin johdolla olivat saarnalupahakemusten perusteella opiskelleet A. Hinkka, A. Kivi, J. Cederman (myöh. Valpio), A. Fränti, J. Rajavaara, Johannes Aaltonen ja O. Pajari. Savonlinnan tuomiokapitulilta saarnalupaa hakenut O. Huttunen puolestaan oli suorittanut yksityisen tutkinnon sielun- ja kasvatusopissa Sortavalan kansakoulunopettajaseminaarin lehtorin B. Boxströmin luona. KAM VTA, Eb: 10.

tuomiokapitulien kokeissa. Hakijoiden joukossa oli myös yksi entinen kappalainen, joka oli menettänyt oikeutensa olla pappi,⁹¹⁸ sekä Yhdysvalloista saapunut siirtolaispappi.⁹¹⁹ Oppineisuus ei kuitenkaan taannut menestystä saarnaluvan haussa, vaan lupia myönnettiin myös sellaisille miehille, jotka olivat harjaantuneet saarnaajiksi käytännön harjoittelun kautta tai jotka muuten osoittivat tuomiokapitulille potentiaallinsa.

Turun pappeinkokouksen edustajat kiinnittyivät argumenteillaan eri diskursseihin. Laajennettujen toimivaltuuksien puolustajat korostivat maallikkoavun tarvetta, mutta vastustajat eivät pitäneet maallikoita soveltuvina sakramenttien toimittamiseen. Tasaveroisuusdiskurssin kannalta tilanne oli mielenkiintoinen: yksikään keskustelija ei vastustanut maallikkosaarnausta sinänsä, mutta sakramenttien toimittaminen oli raja, jota moni ei ollut halukas ylittämään. Erimielisyyttä aiheuttivat myös luterilaisuuden tulkinnat. Maallikkosaarnaajan ja maallikon suorittaman kasteen välillä oli pastori Malinin mielestä vain hyvin hieno ero, joten antamalla saarnaluvan saaneen jakaa sakramenteja kirkko lähentyisi baptismissa.⁹²⁰ Arkkipiispa Johansson puolestaan huomautti, että maallikkoapulaisten käyttäminen oli täysin linjassa sekä luterilaisen opin että kirkkolain kanssa.⁹²¹ Kirkkolaki salli maallikoiden toimittaa sakramenteja hätätilassa, ja juuri sellaiseksi vallitseva joukkoluopumuksen aika oli ymmärrettävä. Kappalainen K. E. Petterson vertasi kirkkoa purjehtivaan laivaan ja nälkäiseen Daavidiin:

---

⁹¹⁸ KAT TTA, F I j: 2, AD 800/1909. Vuonna 1875 pappisvihkimyksen saanut Jebets Jesiel Judi Judén anoi saarnalupaa Turun tuomiokapitulilta vuonna 1909. Judén oli menettänyt papinvirkansa ja pappisoikeutensa 1880-luvun lopulla vekseliväärennyksen vuoksi. Judén pyysi pappisoikeuksiaan takaisin vuonna 1907, mihin tuomiokapitulit suostuivat. Kapitulien lausunnoista kootusti KAO OTA, Ca: 57 Tklin ptk. 5.10.1907, § 32. Judén oli kuitenkin koeajalla kahden vuoden verran. Koeaika päättyi pian saarnaluvan hakemisen jälkeen, minkä vuoksi Judén veti saarnalupahakemuksensa pois. KAT TTA, A I: 139a, 9.9.1909, § 16. Judénista myös Judén, Jebets Jesiel Judi: Suomen papisto 1800–1920 -verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022 (viitattu 19.2.2023).

⁹¹⁹ Amerikansuomalaisten pappina toiminut Pietari Wuori (ent. Bergenström) anoi saarnalupaa vuonna 1908 Porvoon tuomiokapitulilta. Viimeisen löytämäni tiedon mukaan tuomiokapituli kutsui Wuoren suorittamaan vaaditut kokeet. KAH PTA, Ca: 215 Tklin ptk. 10.9.1908, § 22; KAH PTA, Eb: 696, 12/51 1908. Vuonna 1909 Wuori kutsuttiin kanadalaisten Port Arthurin ja Fort Williamin seurakuntien papiksi. Aho & Nopola 1949, 58, Wuoresta myös 56–59.

⁹²⁰ Pkpk Turku 1907, 99.

⁹²¹ Pkpk Turku 1907, 97–99.

Kun laiva on merellä hädässä ja toisesta laivasta voidaan ryhtyä sitä pelastamaan, ei siellä ruveta kokousta pitämään siitä, millä tavalla tuo pelastus parhaiten tapahtuisi, vaan ryhdytään pelastamaan millä tavalla pelastus vain saadaan suoritetuksi. Ei Daavidin nälän johdosta pidetty kokousta, vaan Daavid meni hätätilassa syömään niitä leipiä, joita ei hän muissa tilaisuuksissa olisi saanut syödä.⁹²²

Tarvediskurssi sai näin keskusteluissa hätätiladiskurssin muodon: poikkeukselliset olot vaativat poikkeuksellisia ratkaisuja. Bjørg Selandin mukaan Norjan kirkossa oli turvauduttu samantapaiseen argumentaatioon 1860-luvulla, kun kirkon auktoriteetit hyväksyivät enemmän tai vähemmän virallisesti niin sanotun hätätilaperiaatteen: maallikot saivat saarnata, mikäli sananjulistuksen tarve oli suurempi kuin mihin papit pystyivät vastaamaan.⁹²³ Turun papisto puntaroi myös luterilaisen uskonelämän eri muotojen painoarvoa. Asessori I. A. Björklund linjasi, että kaste, ehtoollinen ja kuolteiden hautaaminen olivat seurakuntien ydintoimintoja, jotka eivät sietäneet viivytystä.⁹²⁴ Kappalainen Rooperti Rainio vetosi luterilaisen kirkon luonteeseen ja käytännön syihin:

Apostolikin sanoo: ‘ei Herra minua lähettänyt kastamaan, vaan evankeliumia saarnaamaan’ ja katsoi siis saarnaamisen tärkeämmäksi kuin kastamisen. En tarkoita, että kaste ja Herran ehtoollinen olisivat alhaisempia toimituksia, päin vastoin. Mutta kun nuo toimitukset tapahtuvat määrättyjen kaavojen mukaan, niin se, jolla on saarna oikeus, voisi aivan hyvin nuo toimitukset suorittaa. Päinvastainen katsantotapa olisi luulla sanoen katolilaisuutta.⁹²⁵

Turun pappeinkokous lähetti aloitteen kirkolliskokouksen käsiteltäväksi äänin 42–22. Asessorit I. A. Björklund ja I. M. Tallgren puolsivat ehdotusta puheenvuorois- saan, ja erityisen kuuluvasti sen kannalle asettui arkkipiispa Johansson. Hän painotti, että toimiin pappispulan haittojen hillitsemiseksi oli ryhdyttävä nopeasti, sillä kaikki

---

⁹²² Pkpk Turku 1907, 105–106.

⁹²³ Seland 2000, 71–72. Maallikot eivät kuitenkaan vielä 1860-luvulla saaneet saarnata Norjan kirkossa. Konventikkeliplakaatti oli Norjassa voimassa vuoteen 1842 asti. Vuonna 1888 maallikot saivat luvan puhua kirkossa kuorin portailta ja vuonna 1897 saarnatuolista pienemmissä kirkoissa, mikäli pappia ei ollut saatavilla. Vasta vuonna 1913 Norjan kirkko salli maallikoiden puhua saarnatuolista tavallisessa jumalanpalveluksessa, jos kirkkoneuvosto antoi siihen luvan. Seland 2000, 70–71, 109, viite 5.

⁹²⁴ Pkpk Turku 1907, 97.

⁹²⁵ Pkpk Turku 1907, 107.

tiesivät, miten ”pitkäveteistä kirkkolain muuttaminen on”.⁹²⁶ Beckiläinen Johansson suhtautui pääosin kriittisesti kiertäviin ja yhdistysten palveluksessa toimiviin maallikkosaarnaajiin, mutta saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksien lisäämisen hän katsoi olevan vankalla raamatullisella pohjalla. Beckiläisille kirkon rooli kansan kasvattajana oli ensisijaisen tärkeä, sanaan ja sakramentteihin kiinnittyvä tunnustuksellisuus taas toissijaista.⁹²⁷ Olennaista ei ollut, kuka sakramentit toimitti, vaan se, että niitä ylipäänsä toimitettiin. Johansson kuitenkin korosti, että ratkaisu olisi väliaikainen. Vakinaista maallikkoapupapin virkaa kirkkoon ei haluttu luoda, vaan tavoitteena oli huolehtia seurakuntien perustarpeista ja hillitä näin yhteiskunnallista kuohuntaa. Kävi kuitenkin juuri niin kuin arkkipiispa pelkäsi. Vuoden 1908 kirkolliskokouksen lisäksi saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksia käsiteltiin kaikissa tutkimani ajanjakson kirkolliskokouksissa.

Vuoden 1908 kirkolliskokouksessa yleisen valmistusvaliokunnan enemmistö asettui kannattamaan Turun pappeinkokouksen aloitetta. Valiokunnan puheenjohtajana toimi Porvoon tuomiokapitulin asessori G. A. Heman.⁹²⁸ Valiokunta piti ehdotusta oikeutettuna ja tarpeen vaatimana, mutta asiassa oli noudatettava varovaisuutta. Kiertävään saarnatoimeen laajennetut oikeudet eivät sopineet, vaan saarnaluvan saaneen tulisi ”toimia papin apumiehenä ja tämän alaisena, määrättyssä seurakunnassa eikä ylt’ ympäri, ja ainoastansa määrättyissä tehtävissä”. Valiokunnan mielestä kirkkolain määräykset apupappien suhteesta tuomiokapituliin, virkatovereihin ja viranhoidtoon yleensä olisivat sovellettavissa myös saarnaluvan saaneisiin.⁹²⁹ Valiokunnan jäsen, kirkkoherra Matti Tarkkanen jätti asiassa kuitenkin vastalauseen. Hän katsoi, että suunniteltujen valtuuksien antaminen irrottaisi saarnaluvan saaneet aidosta maallikkotoimesta, jota tehtiin ”varsinaisen maallisen kutsumuksen ohella”. Hengelliseen virkaan asetetun tuli ”saada evankeliumista elatuksensa, ei ainoastansa toistaiseksi

---

⁹²⁶ Pkpk Turku 1907, 97.

⁹²⁷ Toiviainen 2005, 84.

⁹²⁸ Valiokuntaan kuuluivat lisäksi lääninrovasti F. W. Bergroth, maanviljelijä A. Hynninen, lääninrovasti Eero Hyvärinen, tohtori E. Jaakkola, Oulun tuomiorovasti Eljas Lönnrot, pormestari M. Schauman, kirkkoherra Matti Tarkkanen, vapaaherra K. A. Wrede ja lehtori E. S. Yrjö-Koskinen sekä varajäsenenä kansakoulunopettaja J. Saariaho.

⁹²⁹ Kkpk 1908, I, Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö nro 14.

vaan niin kauan kuin nuhteettomasti palvelee”.⁹³⁰ Lisäksi saarnavirkaan asetetulla piti Tarkkasen mukaan olla keskivertoseurakuntalaista korkeampi sivistystaso, ja tätä vaatimusta useimmat saarnaluvan saaneet eivät täyttäneet. Tarkkasen mielestä olisi parempi asettaa pappien apulaisiksi sisälähetysaarnajalinjalta valmistuneita miehiä ja antaa näille diakonin virka.⁹³¹

Kirkolliskokouksen enemmistö asettui kannattamaan maallikkosaarnaajien laajennettuja toimivaltuuksia, vaikka myös kirkkoherra Tarkkasen vastalause sai kannatusta. Osaltaan suhtautumiseen lienee vaikuttanut se, että samanaikaisesti suunniteltiin myös saarnaajakurssien aloittamista Liikolan diakonilaitoksessa ja maallikkosaarnaajien keskusjärjestön perustamista – aika oli maallikkosaarnaajille otollinen. Sen sijaan entisten lähetysaarnajien asemaa koskevan anomuksen käsittelyyn aloitteiden samanaikaisuus vaikutti negatiivisesti. Kirkkolakivaliokunta katsoi, että lähetysaarnajien aseman muuttaminen voisi olla haitaksi muille sisälähetysten ja maallikkotoimen alalla tekeillä olleille uudistuksille.⁹³² Saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksia koskevassa kysymyksessä kirkolliskokous poikkosi hieman valiokunnan alkupe räisestä ehdotuksesta ja päätti tohtori Jaakko Gummeruksen ehdotuksesta asettaa kirkkolakikomitean miettimään, miten kirkolle voitaisiin valmistaa ”evankelistoja eli 106 §:ssä mainittuja saarnaajia”. Lisäksi komitean tuli ehdottaa kirkkolakiin muutoksia, joiden myötä tuomiokapitulit voisivat halutessaan myöntää saarnaluvan saaneille entistä laajemmat oikeudet toimia seurakunnassa. Tavoitteena oli paitsi taistella pappispulan vaikutuksia vastaan myös vastata lisääntyneeseen sisälähetysten tarpeeseen.

---

⁹³⁰ Kkpk 1908, Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö nro 17.

⁹³¹ Tarkkanen oli itse jättänyt kirkolliskokoukselle ehdotuksen pappispuutteen poistamisesta. Hän ehdotti, että papeiksi voitaisiin hyväksyä myös muualla kuin yliopistossa oppinsa saaneita miehiä ja että piispainkokous alkaisi neuvotella Suomen Lähetysseuran kanssa lähetyskoulun laajentamisesta pappis-seminaariksi. Valmistusvaliokunta katsoi, ettei yleinen mielipide ollut valmis niin suureen muutokseen pappien koulutuksessa. Akuuteimpaan pappispuutteeseen voitiin vastata turvautumalla maallikkosaarnaajien apuun. Myös kirkolliskokouksen enemmistö hylkäsi ehdotuksen. Kkpk 1908, 1207–1221, Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö nro 15.

⁹³² Lisäksi valiokunta katsoi, että toteutuessaan aloite saattaisi houkuttaa lähetysaarnajia ennenaikaisesti pois lähetyskentiltä, sillä papinvirka kotimaassa, vieläpä ilman raskaita yliopisto-opintoja hankittu, houkuttelisi enemmän kuin pakanoille saarnaaminen. Valiokunnan puheenjohtajana toimi Kuopion hiippakunnan piispa Koskimies. Kkpk 1908, Kirkkolakivaliokunnan mietintö nro 5.

Komitean puheenjohtajaksi valittiin Savonlinnan tuomiorovasti Aleksander Auvinen.⁹³³

Kirkkolakikomitea sai mietintönsä valmiiksi muutaman vuoden päästä. Se ehdotti, että valitut saarnaluvan saaneet saisivat toimittaa jumalanpalveluksen ilman ehtoollista,⁹³⁴ kirkottaa synnyttäneitä naisia, jakaa ehtoollista sairaille ja siunata hautaan. Laajennetut toimivaltuudet tulisi kuitenkin antaa vain miehille, jotka olivat saaneet saarnatoimeen sopivan pohjakoulutuksen. Komitea oli perehtynyt saarnalupatutkimuksen historiaan ja kerännyt tietoja muun muassa hakijakunnan koulutustasosta. Monilta saarnaluvan saaneista puuttui ”niitä ulkonaisia takeita”, jotka olivat välttämättömiä ”laajennetun kirkollisen toimivallan” käyttämiseen.⁹³⁵

Komitea ei kuitenkaan pitänyt tarpeellisena, että kirkko alkaisi itse kouluttaa saarnaajia tai määräisi asiasta kirkkolaissa. Sen sijaan Lähetysseuran ja Liikolan olemassa olevia koulutuslinjoja voisi laajentaa vastaamaan seurakuntien tarpeita. Tuomiokapitulien oli hyväksyttävä laajempaan saarnalupaan johtavat koulutusohjelmat ja otettava laitokset sekä niistä valmistuneet valvontaansa. Komitea ehdotti, että piispainkokous kääntyisi asiassa sopiviksi katsomiensa laitosten puoleen. Komitea korosti, että kyse oli ainoastaan tilapäisestä ratkaisusta, johon turvauduttiin, kun seurakuntien hoitaminen pelkin pappisvoimin kävisi mahdottomaksi. Laajennetun saarnaluvan saaneet miehet työskentelisivät aina tuomiokapitulien määräämällä alueella ja tiettyinä aikoina. Nämä antaisivat papinvalasta sovelletun valan sekä vannoisivat kapitulille uskollisuuttaan ja kuuliaisuuttaan. Palkan saarnaaja saisi siltä papilta, jonka apuna työskenteli.⁹³⁶ Hetken aikaa vakiintuneet rajat maallikoiden ja pappien välillä näyttivät olevan ylitettävissä.

---

⁹³³ Kkpk 1908, 1137–1142; Kkpk 1913, Liitteet I, Kirkkolakikomitean mietintö XVII, 294.

⁹³⁴ Jumalanpalveluksen pitäminen ilman ehtoollista oli tyypillinen saarnaluvan saaneen tehtävä, joten tässä mielessä kyseessä ei ollut laajennettu toimivaltuus.

⁹³⁵ Kkpk 1913, Liitteet I, Kirkkolakikomitean mietintö, XVII, 304–305.

⁹³⁶ Kkpk 1913, Liitteet I, Kirkkolakikomitean mietintö, XVII, 303–310. Komitea ehdotti suunnitelman mukaisia muutoksia kirkkolain pykäliin 63, 106, 118, 119 ja 120. Papiksi vihittävän vannomasta valasta KL 1869, § 117.

6.2 Saarnalupatutkinto suurennuslasin alle

Ennen kuin vuoden 1913 kirkolliskokous ehti kokoontua ja päättää saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksista, keskustelu saarnalupatutkinnosta otti uuden suunnan. Vuosina 1911 ja 1912 pidetyissä piispainkokouksissa saarnalupatutkinnon perusteet otettiin tarkempaan tarkasteluun. Kokouksissa puhuttiin hiippakuntien koekäytäntöjen yhtenäistämisestä, saarnaluvan sitomisesta sovittuun seurakuntaan tai kristillisen yhdistyksen toimintaan sekä saarnaluvan saaneiden valvonnasta. Aiheet eivät olleet uusia, olihan esimerkiksi saarnalupatutkintoon kuuluvien koekäytäntöjen yhtenäistämisestä keskusteltu jo 1800-luvulla. Uutta oli se, että piispainkokouksesta oli tehty vuonna 1908 lisäys kirkkolakiin, jossa kokous sai neuvottelevan ja kirkolliskokouksen asioita valmistelevalle roolin. Virallisesta asemasta huolimatta piispainkokouksen päätökset eivät edelleenkään sitoneet tuomiokapituleja ja piispoja, vaan ne olivat suosituksia.⁹³⁷ Piispainkokousten keskusteluissa ei suoraan viitattu odotettavissa olevaan kirkkolakikomitean mietintöön. On kuitenkin selvää, että tarve saarnalupatutkinnon uudistamiseen kumpusi osittain tästä lähteestä.

Vuonna 1911 piispainkokouksessa keskusteltiin saarnaluvan käyttöalasta.⁹³⁸ Keskustelun alustanut Savonlinnan tuomiokapitulin asessori August Noponen rinnasti kiertävän saarnatoimen yhteiskunnassa vallitsevaan yleiseen levottomuuteen: ”Vallattomuuden henki on suuresti vallalla aikanamme, niinpä uskonnollisellakin alalla. Kolportöörejä ja kaikenlaisia erivärisiä uskonnollisia puhujia kiertää lakkaamatta maita ja mantereita kauppaamassa usein sangen ala-arvoista tavaraansa.” Noposen mielestä tuomiokapitulien ei tullut lisätä tätä kiertävää joukkoa, vaan saarnaluvan saaneet maallikot oli kiinnitettävä paikallisseurakunnan tai ”vakavilla periaatteilla oikeutetusti toimivan seuran” palvelukseen. Piispainkokous hyväksyi Noposen ehdotuksen ja sen

---

⁹³⁷ Piispainkokous kokoontui kahdesti vuodessa, ja tapaamisiin ottivat osaa piispat sekä osa asessoreista ja tuomiorovasteista. Lisäksi mukaan kutsuttiin valtiovaltan edustajia, kuten kirkollisasiain toimituskunnan päällikkö. Nieminen 2008, 16–19, 28–29, 34–36. Niemisen mukaan kokous oli toiminut jo vuodesta 1898 samalla, lain määrittelemällä tavalla.

⁹³⁸ Kokouksessa keskusteltiin kysymyksestä ”Kuinka laajalle alueelle tulisi tuomiokapitulin antaman saarna- ja opetusluvan oikeastaan ulottua, eli miten on sana ’seurakunnassa’ tässä kohden ymmärrettävissä?” SKJS 3/1911, 47. Myös Mustakallio 2022, 108–109.

tulkinnan, että kirkkolain 'seurakunta' tarkoitti nimenomaan paikallisseurakuntaa.⁹³⁹ Sen lisäksi, että haitalliseksi koettu ja hankalasti valvottava kiertävä saarnatoimi vähenisi, paikallisseurakuntaan sidottu työ hyödytti myös maallikkosaarnaajaa itseään. Ajatus ylpeyteen sortuvasta saarnaajasta oli tuttu jo 1800-luvun pappein- ja kirkolliskokouskeskusteluista, ja asessori August Noponen sanallisti tämän näkökulman uudestaan vuoden 1911 piispainkokouksessa:

Ympäri maata paikasta toiseen kiertäessään joutuvat tämmöiset saarnaajat ja puhujat suurien vaarojen alaisiksi. He joutuvat kiusaukseen irtaantumaan Jumalan sanan kasvattavasta vaikutuksesta ja puhumaan raamatusta irtireväistyjä omia lempiaatteitaan, jota vastoin paikalliseen toimeen kiinnitettyinä he olisivat paljon paremmin Jumalan sanan kurin ja kasvatuksen sekä esimiestensä valvonnan alaisina.⁹⁴⁰

Vuoden 1912 piispainkokous omaksui hieman edellistä kokousta lievemmän linjan ja ehdotti, että saarnaluvan hakijalta vaadittaisiin vastedes vokaatio eli joko kirkkoherran tai jonkin hyväksi tunnetun kristillisen yhdistyksen kutsu saarna- ja opetus-toimeen. Vokaation vaatimisen varhaisena varianttina voidaan pitää kirkkoherran suostumusta saarnatoimen harjoittamiseen: tämä ajatus oli sanallistettu saarnalupatodistuksissa jo 1800-luvun puolella. Vokaatiosta alkoi sittemmin näkyä merkkejä myös hakemusprosessissa. Esimerkiksi Kuopion hiippakunnassa oli jo vuonna 1909 kysytty hakijan kotiseurakunnan kirkkoherralta, tarvitsiko ja halusiko tämä saarnaluvan anojan apua.⁹⁴¹ Myös Turun tuomiokapitulissa ainakin yhden hakijan hakuprosessi keskeytyi hetkellisesti, koska tämä ei ollut toimittanut kirkkoherran todistusta saarna-apulaisen tarpeellisuudesta.⁹⁴² Myös vuoden 1908 kirkolliskokouksen asettama komitea ehdotti, että kirkkolakiin kirjattaisiin saarnaluvan saamisen edellyttävän vokaatiota. Tällainen linjaus olisi sopusoinnussa pappeja koskevien määräysten kanssa sekä estäisi ”kaikkea tarkastusta vailla olevaa, mutta kuitenkin kirkollisen

---

⁹³⁹ SKJS 3/1911, 47–48.

⁹⁴⁰ SKJS 3/1911, 47.

⁹⁴¹ Tuomiokapituli pyysi esimerkiksi vuonna 1909 Kittilän kirkkoherraa arvioimaan, pitikö tämä ”suotavana ja tarpeellisenä”, että opettaja Aleksanteri Fränti ”saisi oikeuden saarnata ja olla osallinen kristinopin opettamisessa Kittilän seurakunnassa.” KAO OTA, Ca: 59 Tklin ptk. 18.2.1909, § 20; Mustakallio 2019, 34.

⁹⁴² Kansakoulunopettaja Otto Sihvonen anoi saarnalupaa vuonna 1910 Turun tuomiokapitulilta. Hän sai kuukauden aikaa tarvittavan todistuksen hankkimiseen. Sihvonen toimitti tuomiokapitulille kirkkoherra todistuksen, jossa tämä ilmoitti suostuvansa käyttämään Sihvosta saarna- ja opetus-toimessa. Tämän jälkeen Sihvonen suoritti saarnalupatutkinnon. KAT TTA, A I: 140a Tklin ptk 8.6.1910, § 40.

viranomaisen valtuutuksella tapahtuvaa, toisinaan suorastaan haitallista kiertevää saarnatoimintaa”.⁹⁴³

Piispainkokouksessa tuomiokapitulien edustajat väittivätkin, että hiippakunnissa oli jo omaksuttu käytäntö, jossa saarnalupaa sai käyttää vain rajatulla alueella. Turun tuomiokapitulien asessorin I. A. Björklundin mukaan saarnaluvan saanut sai toimia vain siellä, missä ”kirkkoherra oli katsonut hänen apunsa tarpeen vaatimaksi”. Kun avun tarve oli päättynyt, oli saarnaajan pidättäydyttävä saarna- ja opetustoimesta, kunnes joku kirkkoherra häntä siihen taas pyysi.⁹⁴⁴ Savonlinnan tuomiokapituli oli linjannut jo vuonna 1900, että saarnalupatutkinnon suorittanut sai toimia vain koti-seurakunnassaan ja kirkkoherransa määräyksen mukaan.⁹⁴⁵ Myös Turun pappeinkokouksessa vuonna 1912 arkkipiispa Johansson kertoi tuomiokapitulien päättäneen jo aikoja sitten, että saarnalupa oli lähtökohtaisesti tarkoitettu käytettäväksi vain yhdessä seurakunnassa. Jos saarnaaja halusi puhua muualla, hänen oli saatava paikallisen kirkkoherran kutsu. Arkkipiispan mukaan kiertävään toimintaan tarkoitettuja lupia oli myönnetty ainoastaan Lähetysseuran pyynnöstä.⁹⁴⁶

Johanssonin väite on yllättävä, sillä esimerkiksi Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen kolportöörien joukossa oli useita saarnalupatutkinnon suorittaneita miehiä. Keskusteluissa näyttää muutenkin eläneen rinnakkain kaksi tulkintaa saarnaluvan käyttöalasta: ensimmäisen tulkinnan mukaan saarnalupaa sai käyttää useamman seurakunnan alueella, kunhan siihen oli paikallisen papin suostumus, kun taas toisen tulkinnan mukaan lupakirja oli sidottu ennalta määrätylle alueelle, kuten hakijan kotiseurakuntaan. Piispainkokous jätti vuonna 1912 tuomiokapitulien harkittavaksi, halusivatko

---

⁹⁴³ Kkpk 1913, Liitteet I, Kirkkolakikomitean mietintö XVII, 305.

⁹⁴⁴ SKJS 1/1912, 12.

⁹⁴⁵ KAM VTA, Ca: 4 Tklin ptk. 29.8.1900, § 40. SKJS 8/1900, 112. Asiasta päätettiin samana päivänä kuin hiippakunnan ensimmäisestä saarnaluvasta, joka myönnettiin kansakoulunopettaja Matti Sihvolalle. Myös Mustakallio 2019, 33.

⁹⁴⁶ Pkpk Turku 1912, 97.

ne rajoittaa saarnaluvan saaneen toiminnan yhteen seurakuntaan ja ottaa lupakirjan pois, mikäli tätä rajaa rikottiin.⁹⁴⁷

Kokouksessa keskusteltiin myös saarnalupatutkinnon suorittaneiden valvonnasta. Asessori I. A. Björklundin mukaan tutkinnon suorittaneita oli jo ”satakunta ympäri maata, mutta missä nämä toimivat ja onko kirkolla niistä minkäänlaista hyötyä, se on tietämätöntä”. Björklund vaati, että kirkkoherrat velvoitettaisiin ilmoittamaan maallikkoapulaisistaan.⁹⁴⁸ Piispainkokous ehdotti, että tuomiokapitulit alkaisivat ylläpitää matriikkelia saarnaluvan saaneista ja pyytäisivät kirkkoherroja välittämään vuosittain tietoja näiden toiminnasta. Arkkihiippakunnassa tämä käytäntö oli omaksuttu jo vuonna 1907.⁹⁴⁹ Tuomiokapituli määräsi tuolloin kiertokirjeessä papistoa ilmoittamaan, oliko seurakunnissa ollut saarnaluvan saaneita ja kertomaan, missä määrin nämä olivat ottaneet osaa seurakunnan opetustoimeen. Ilmoitukset kulkivat seurakuntien papeilta ensin lääninrovastille, joka kokosi ilmoitukset yhteen ja lähetti ne tuomiokapituliin. Mikäli ilmoitukset paljastivat saarnaluvan saaneen toiminnassa jotain epäilyttävää, kapituli saattoi pyytää asiasta lisäselvitystä ja turvautua tarvittaessa kurinpitotoimiin.

Vuoden 1912 piispainkokouksen jälkeen myös Porvoon, Kuopion ja Savonlinnan tuomiokapitulit alkoivat kerätä tietoja saarnaajien toiminnasta.⁹⁵⁰ Turun tuomiokapituli tarkensi vuosi-ilmoitusten ohjeita vielä vuonna 1921: vastedes ilmoituksiin olisi lisättävä saarnaajan omakätinen ja oikeaksi todistettu ansioluettelo, josta kävivät ilmi saarnaajan syntymäaika ja -paikka, saatu koulutus, saarnaluvan saamista koskevat tiedot sekä se, miten laajasti luvan haltija oli saarnaajana toiminut.⁹⁵¹

---

⁹⁴⁷ SKJS 1/1912, 18–19. Vuonna 1912 piispainkokouksessa asiasta keskusteltiin otsikon ”Mitä kokemuksia on saatu venia concionandi tutkinnon suorittaneiden vaikutuksista seurakunnissa?” alla.

⁹⁴⁸ SKJS 1/1912, 11–12.

⁹⁴⁹ KAT TTA, A I: 137, Tklin ptk. 15.8.1907, § 20; *Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet ajalta 1.1.1905–1.5.1912*, kiertokirje nro 983, § 1. Myös Mustakallio 2022, 109.

⁹⁵⁰ *Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet, neljäs sarja eli 1912 vuoden alusta 1916 vuoden loppuun*, kiertokirje nro 197, § 2; *Porvoon hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet. Jälkimmäisen sarjan viides jakso vv. 1911–1917*, kiertokirje nro 466, § 3; *Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet. Kolmastoista jakso eli 1911 vuoden alusta 1915 vuoden loppuun*, kiertokirje nro. 663, § 4.

⁹⁵¹ *Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet ajalta 6.6.1912–8.12.1921*, kiertokirje nro 1160.

Piispainkokous otti asiakseen myös tutkintovaatimusten yhtenäistämisen. Kokous kritisoi sitä, että osa saarnaluvan anojista haki lupaa toisesta hiippakunnasta, kun tuli yhdessä hylätyksi; haku- ja koekäytäntöjen piti olla kaikkialla samat. Rivien välistä on luettavissa kritiikkiä myös tuomiokapituleja kohtaan. Kuten ensimmäisen sukupolven yhteydessä on kerrottu, tuomiokapitulit saivat itse päättää saarnaluvan hakijoiden kriteereistä ja koekäytännöistä. Halutessaan ne saattoivat myöntää hakijalle saarnaioikeuden myös ilman kokeita.⁹⁵² Valtaosa hakijoista kuitenkin suoritti kokeet tuomiokapitulin määräämässä laajuudessa.

Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapituli oli omaksunut muita tuomiokapituleita tiukemmat hakukriteerit. Kapituli päätti vuonna 1900, että saarnaluvan hakijan oli oltava vähintään 30-vuotias ja pitänyt saada koulutus kansakoulunopettajaseminaarissa, diakonilaitoksessa tai lähetyskoulussa. Erityistapauksissa kapituli kuitenkin piti ylempää kansakoulua riittävänä pohjakoulutuksena.⁹⁵³ Tuomiokapituli hyödynsi päätöksenteossaan eräänlaista tuplaseulaa: saarnaluvan hakijan oli täytyntä suorittaa koulutus, joka lähtökohtaisesti edellytti kristillistä elämää ja uskonnollista vakaumusta. Lähetyskoulu ja diakonilaitos myös valmistivat hakijaa saarna- ja opetustoimeen.

Savonlinnan tuomiokapitulin asettama ikäraja ei johtunut siitä, että saarnaluvan hakijat olisivat olleet merkittävästi aiempaa nuorempia. Hiippakunnan ensimmäinen saarnaluvan hakija, Matti Sihvola, oli 39-vuotias, ja myöhemminkin hakijoiden keski-ikä asettui kolmenkymmenen puoliväliin.⁹⁵⁴ Kaikkien hiippakuntien saarnalupaa

---

⁹⁵² Esimerkiksi Pietari Kurvinen, K. L. Tolonen ja Edvard Olsoni olivat saaneet saarnaluvan ilman kokeita. Kokeita pidettiin tarpeettomina myös köyhäinhoidon tarkastaja, hovineuvos G. A. Helsingiuksen osalta, joka anoi saarnalupaa vuonna 1921 Turussa. Tuomiokapituli ilmoitti myöntävänsä hakijalle mielihyvin saarnaluvan tämän uskonnollis-moraalisen työn ja kristillisen hengen perusteella. KAT TTA, A I: 151 Tklin ptk. 7.5.1921, § 38.

⁹⁵³ KAM VTA, Ca: 4 Tklin ptk. 29.8.1900, § 40. Päätöksestä kerrottiin myös *Suomen kirkon julkisissa sanomissa*. SKJS 8/1900, 112.

⁹⁵⁴ Sihvolasta KAM VTA, Ca: 4 Tklin ptk. 29.8.1900, § 1; Mustakallio 2019, 33. Sihvolan saarnalupahakemus ei ole säilynyt, mutta hänen ikänsä vuonna 1900 käy ilmi Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarin matrikkelistä. *Jyväskylän seminaari 1863–1937: muistojulkaisu* 1937, 685. Viiden Savonlinnan hiippakunnan hakijan syntymävuosi ei käy anomuksista ilmi. Nuorimmat hakijat olivat 25-vuotiaita (Juho Rajavaara ja Antti Ahvonen) ja vanhin 72-vuotias Juho Ristremari. Tuomiokapituli ei katsonut Ristremarin tarvitsevan saarnalupaa, koska tämä oli jo lukkarin virkansa puolesta veloitettu

vuosina 1897–1923 anoneiden miesten keski-ikä oli 35 vuotta. Ikärajan asettamiseen oli oletettavasti vaikuttanut käsitys, ettei nuori mies ole tarpeeksi kypsä saarnatoimen harjoittamiseen.⁹⁵⁵ Myös Turun tuomiokapituli hylkäsi yhden anomuksen vuonna 1916, koska hakija oli vain 21-vuotias.⁹⁵⁶ Savonlinnan tuomiokapituli on lisäksi voinut pyrkiä ikärajan asettamisella varmistamaan, että saarnaluvan anoja oli jo päteväitynyt johonkin ammattiin; tällöin oli pienempi vaara, että saarnaamisesta tulisi luvan saaneelle päätoimi.

Asessori Björklund ehdotti vuonna 1912 pidetylle piispainkokoukselle, että hakukäytäntöjen yhtenäistämisen lisäksi tutkintovaatimuksia korotettaisiin.⁹⁵⁷ Asiaa pohtimaan asetettiin paikalla olevista tuomiokapitulien asessoreista koostunut komitea, joka ehdotti, että kirkkolain vaatimusten lisäksi saarnalupaa mielivien oli esitettävä tuomiokapitulille kirkkoherran tai yhdistyksen antama puoltolause, kutsu eli vokaatio ja kirjoitus tuomiokapitulin määräämästä aiheesta. Lisäksi hakijan tuli pitää raamatunselitys ja katekisaatio sekä suorittaa tutkinto käytännöllisessä Raamatun tuntemisessä, kirkkohistoriassa, dogmatiikassa ja kateketiikassa sekä osoittaa kirkkolain tuntemusta.⁹⁵⁸ Komitea ehdotti koevaatimukseksi myös saarnanäytteen antamista, mikäli tuomiokapituli katsoi sen sopivaksi. Kokouksen osanottajat kuitenkin esittivät asiassa epäilyksensä. Kokeita ei muutenkaan sopinut laatia sellaisiksi, että niitä voisi verrata pappistutkinnossa suoritettaviin kokeisiin.⁹⁵⁹ Haluttomuus rinnastaa saarnaluvan anojia ja pappeja toisiinsa liittyi oletettavasti samaan aikaan käytyyn keskusteluun saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksista, jossa osa papeista oli suhtautunut ”maallikkopappien” ajatukseen torjuvasti.

---

auttamaan pappia. Lisäksi tuomiokapituli katsoi, ”ettei ole sopivaa” vaivata iäkästä miestä pyytämällä häntä osoittamaan tietonsa ja taitonsa kapitulin edessä. KAM VTA, Ca: 14 Tklin ptk. 7.4.1910, § 55.

⁹⁵⁵ Samasta aiheesta oli keskusteltu esimerkiksi Lähetysseuran johtokunnassa vuosisadan alussa, kun seurassa suunniteltiin sisälähetysaarnaajiksi koulutettavien kriteerejä. Saarilahti 1989, 157.

⁹⁵⁶ KAT TTA, A I: 146 Tklin ptk. 18.4.1916, § 11. Kyseinen hakija oli Juho Sefanias Järvi.

⁹⁵⁷ SKJS 1/1912, 11–12.

⁹⁵⁸ SKJS 1/1912, 18–19.

⁹⁵⁹ SKJS 1/1912, 19. Kokeet olivat kuitenkin varsin samankaltaiset kuin pappistutkinnossa, johon kuului suomen- ja ruotsinkielinen saarna, katekismuskoulustelu ja lyhyt raamatunselitys. Lisäksi tuomiokapituli piti kuulustelun yliopistossa suoritetuista aineista. Nieminen 2008, 26.

Uudet haku- ja koevaatimukset otettiin soveltaen käyttöön. Hakijoiden osaamista testattiin kaikissa tuomiokapituleissa raamatuntuntemuksessa, kirkkohistoriassa ja uskonto-opissa oppikoulun vaatimassa laajuudessa. Lisäksi tuomiokapitulit saattoivat edellyttää käytännöllisen jumaluusopin ja kirkkolain, raamatunkirjojen ja Raamatun johdanto-opin sekä siveysopin tuntemista. Suullisiin kokeisiin kuuluivat aina raamatunselitys ja katekisaatio. Savonlinnan ja Porvoon tuomiokapitulit edellyttivät hakijalta myös koesaarnaa.⁹⁶⁰ Esimerkiksi *Uusimaa*-lehdessä kerrottiin 12.1.1906, että loppiaista seuraavana toisena sunnuntaina "venia concion. kand. Grönholm" saarnaisi sekä Porvoon kaupunki- että maaseurakunnan suomalaisessa jumalanpalveluksessa.⁹⁶¹ Vokaatiota saarnatoimeen edellytettiin kaikissa tuomiokapituleissa.⁹⁶²

Savonlinnassa päätettiin vuonna 1922, että saarnaluvan hakijalla piti olla aiempaa kokemusta seurakuntatyöstä, esimerkiksi pyhäkoulu- tai nuorisotyön muodossa. Mikäli hakija halusi käyttää saarnaioikeuttaan useassa seurakunnassa, hänen piti todistaa toimineensa jo pidemmän aikaa apuna kristinuskon opetuksessa sekä olevansa kutsuttu jonkin tunnetun kristillisen seururan tai yhdistyksen palvelukseen. Hakijan oli myös suoritettava tuomiokapitulissa normaalia laajempi tutkinto.⁹⁶³ Tuomiokapitulien oma päätösvalta hakuvaatimusten asettamisessa ja kokeiden järjestämisessä jatkui yli

---

⁹⁶⁰ Kkpk 1913, Liitteet I, Kirkkolakikomitean mietintö XVII, 299–300. Kuopion–Oulun hiippakunnassa ei ilmeisesti käytetty koesaarnaa. Mustakallio 2022, 119. Porvoon tuomiokapitulissa hakijalta vaadittiin näytteet käytännöllisessä raamatuntuntemuksessa, kirkkohistoriassa, dogmatiikassa ja etiikassa, kateketiikassa, liturgiikassa ja homiletiikassa sekä kirkkolain tuntemisessa. Vaatimuslistaa täydensivät kuhunkin osa-alueeseen liittyneet kirjat, muun muassa J. A. Mannermaan *Vanhan testamentin opettaminen* seurakunnalle. KAH PTA, Eb: 720, SD 6/118 1912.

⁹⁶¹ *Uusimaa* 12.1.1906, 1. Kyseessä lienee Johan Nestor Grönholm, jolle Porvoon tuomiokapituli myönsi saarnaluvan 22.1.1906. KAH PTA, Ca: 213 Tklin ptk. 22.1.1906, § 66. Myös muiden hakijoiden koesaarnoista löytyy vastaavia ilmoituksia. Esim. *Uusimaa* 1.4.1910, 1 (E. F. Öhman); *Uusimaa* 4.5.1910, 1 (Kaarle Henneri); *Uusimaa* 24.2.1911, 2 (Olli Pajari).

⁹⁶² Vuonna 1908 asetetun kirkkolakikomitean mukaan Porvoon tuomiokapituli vaati saarnaluvan hakijoilta kirkkoherran suositusta, mutta muut tuomiokapitulit edellyttivät vokaatiota. Kkpk 1913, Liitteet I, Kirkkolakikomitean mietintö, XVII, 299. Porvoon tuomiokapitulin arkistotietojen mukaan kapituli kuitenkin edellytti hakijoilta nimenomaan vokaatiota. KAH PTA, Eb: 720, SD 6/118 1912.

⁹⁶³ KAM VTA, Ca: 26 Tklin ptk. 30.3.1922, § 19. Tuomiokapituli hyväksyi ehdotuksen ja ilmoitti uudistetuista vaatimuksista kiertokirjeellä. Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet, viides sarja eli 1917 vuoden alusta 1922 vuoden loppuun, kiertokirje nro 368, § 2.

tutkimani ajanjakson. Vasta vuonna 1932 piispainkokous antoi tuomiokapituleille yhteiset, sitovat ohjeet saarnalupatutkinnon suorittamisesta.⁹⁶⁴

Saarnalupatutkintoon kohdistettua kriittistä katsetta selittävät monet tekijät. Ensimmäkin suurlakon jälkeinen suurin yhteiskunnallinen kuohunta oli hiljalleen rauhoittunut. *Kertomuksessa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tilasta vuosilta 1908–1912* kerrottiin, että julkista jumalankieltämistä esiintyi edelleen laajasti sekä sivistyneistön että rahvaan keskuudessa, mutta seurakunnista kerättyjen tietojen mukaan ”raai”in kiihko on laimentunut.⁹⁶⁵ Myös uskontopoliittiset vaatimukset lientyivät pian lakon jälkeen. Sosialidemokraattien ohella nuor- ja vanhasuomalaiset puolueet asettuivat kannattamaan uskonnonvapautta ja siviiliavioliittoa, samoin maalaisliitto ja ruotsalainen puolue. Kirkon ja valtion eroa ei sen sijaan vaadittu enää yhtä voimakkaasti. Vuoden 1907 hallitusmuotoesityksessä senaatti kannatti tunnustuksettoman valtion periaatetta, mutta oli valmis myöntämään luterilaiselle kirkolle erikoisaseman kansankirkkona. Varsinaiset lakimuutokset jäivät odottamaan keisarin päätöstä pitkäksi aikaa, ja vasta vuoden 1919 hallitusmuodossa Suomi omaksui uskonnollisen puolueettomuuden. Luterilainen kirkko sai poikkeuksellisesti pitää järjestysmuotonsa ja hallintonsa kirkkolain alaisina.⁹⁶⁶ Kirkkoon kohdistettua kritiikkiä hillitsi myös vuonna 1908 alkanut toinen venäläistämiskausi: ulkoisen uhan edessä maan sisäiset ristiriidat jäivät hetkellisesti vähemmälle huomiolle.⁹⁶⁷

Saarnalupatutkinnon kriittiseen tarkasteluun vaikutti myös se, että tutkinnon suorittaneista oli saatu vuosien aikana ristiriitaisia kokemuksia. Pastori K. A. Hildén valitti *Vartijassa* jo vuonna 1902, miten osa tuomiokapitulilin saarnalupatutkinnon

---

⁹⁶⁴ *Suomen kirkon vuosikirja VII, 1.5.1932–30.4.1933*, 50, 71–75. Myös Nieminen 2008, 65; Mustakallio 2022, 109–111.

⁹⁶⁵ Hyvärinen 1913, 15.

⁹⁶⁶ Veikkola 1977, 31, 36–37; Murtorinne 1978, 12; Mustakallio 1983, passim. Vuoden 1918 kirkolliskokous oli pyytännyt, että evankelis-luterilainen kirkko enemmistökirkkona saisi vatedeskin pitää erityisaseman suhteessa valtioon ja tulla tunnustetuksi ”kansan yleiseksi kirkoksi”. Eduskunnan perustuslakivaliokunta kuitenkin poisti kirkon asemaa koskevan kohdan esityksestä, minkä eduskunnan enemmistö hyväksyi. Nieminen 2008, 53–55. Uskonnonvapauslain säätämisestä laajemmin Autio 1986, 98–107. Valtion ja luterilaisen kirkon suhteista uskonnonvapauslain jälkeen myös Katajala-Peltomaa, Toivo, Kuha, Villstrand & Markkola 2021, 232–233.

⁹⁶⁷ Murtorinne 1995, 41–43, 59; Jussila 2004, 711–740.

suorittaneista oli ”itseksensä arvelleet ja muille luulotelleet”, että saarnaluvan turvin sai saarnata missä tahansa ja milloin tahansa, jopa silloin, kun seurakunnan pappi oli sen kieltänyt.⁹⁶⁸ Hildén vaati, että luterilaisen opin vastaisesti julistavalta tai sopimattomalla elämällä viettävältä saarnaluvan saaneelta lupakirja [pöytäkirjanote] oli otettava pois. Mikäli saarnaaja ei suostunut palauttamaan sitä, tuomiokapitulin oli julkisesti ilmoitettava luvan peruuttamisesta, jotta seurakuntien papit osaisivat varoa saarnaajaa. Hildén myös toivoi, että saarnalupa myönnettäisiin vain määrätyn ajaksi; jos sen haltija käyttäytyi saarnaajalle sopivalla tavalla, lupa oli mahdollista uusia.⁹⁶⁹

Myös Turun pappeinkokouksessa kritisoitiin vuonna 1912 saarnalupatutkintoa. Rovasti E. S. Cronström alusti kysymyksen ymmärryksen, yhtenäisyyden ja kristillisen rakkauden lisäämisestä kirkon sisällä vaikuttavien suuntausten välillä. Ratkaisuksi hän ehdotti muun muassa seurakunnassa vierailevien pappien ja saarnaluvan saaneiden laajempaa pääsyä kirkkoihin. Saarnaajat olisi myös otettava vieraanvaraisesti vastaan pappilassa.⁹⁷⁰ Rovasti Wilhelmi Malmivaaran (ent. Malmberg) mukaan vaatimus kirkon ovien avaamisesta saarnaluvan saaneille oli kestävä, sillä ”on saarnalupa monella sellaisella, joiden ei pitäisi puhua alempaakaan, saatikka saarnatuolilta”. Jos tuomiokapitulit tietäisivät, miten suuri osa saarnaluvan saaneista eli, he eivät antaisi heidän julistaa julkisesti. Tuomiorovasti Juuso Hedbergin mukaan jotkut kirkkoherat olivat myöhemmin katuneet saarnaluvan hakijalle antamaansa suositusta. Hän peräänkuulutti papeilta parempaa harkintaa; tuomiokapitulit eivät myöntäneet saarnalupaa ilman papin suostumusta. Kirkkoherra H. O. Mäkelä puolestaan kertoi kuulleensa eräästä saarnaluvan saaneesta, joka kuului russellilaiseen suuntaan eli Jehovan todistajiin.⁹⁷¹ Seurakuntaan tullessaan tämä saattoi vedota Kuopion tuomiokapitulilta

---

⁹⁶⁸ *Vartija* 2/1902, 56–59.

⁹⁶⁹ Hildén oli toiminut Merimieslähetysseuran johtajana 1880-luvulla, oli Helsingin kaupunkilähetyksen perustajajäsen ja puheenjohtaja, Suomen evankelis-luterilaisen nuorukaisyhdistyksen perustaja ja puheenjohtaja. Hildén, Karl August: Suomen papisto 1800–1920 -verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017 (viitattu 17.10.2022).

⁹⁷⁰ Pkpk Turku 1912, Liitteet, Alustus keskustelukysymykselle nro 7, keskustelu 85–98.

⁹⁷¹ Jehovan todistajat olivat tulleet Suomeen Ruotsin kautta 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Jehovan todistaja -nimi tuli Suomessa käyttöön vasta vuonna 1931; sitä ennen järjestö tunnettiin russellilaisuutena perustajansa Charles Taze Russellin (1852–1916) mukaan. Liikkeen kannattajamäärä

saamaansa saarnalupakirjaan ja pääsi näin ”julistamaan hurmahenkisyyttään”.⁹⁷² Mäkelä myös epäili, että saarnaluvan saaneiden joukoissa saattoi olla jumalankieltäjiä. Kirkkoherra kertoi erään arkkihiippakunnassa saarnalupatutkinnon suorittaneen miehen leimanneen lehdessään kirkon Ilmestyskirjan portoksi.⁹⁷³

On epäselvää, perustuiko kirkkoherra Mäkelän pelko yksittäistapaukseen vai oliko sillä laajempaa pohjaa. Saarnaluvan hakijoissa oli useita työväenliikkeessä aktiivisesti esiintyneitä miehiä. Pääasiassa he toimivat kristillisen työväenliikkeen piirissä.⁹⁷⁴ Mäkelän kommentti saattoi liittyä myös siihen, että seurakunnissa kulkevat sosialistiset agitaattorit hyödynsivät puheissaan usein kristillistä kuvastoa. Agitaattorien vaikutuskeinoja tutkineen Anna Rajavuoren mukaan ”työväen evankeliumin julistajat” käyttivät puheissaan saarnamaista tyyliä ja raamatullisia vertauksia osittain siksi, että tällainen kielenkäyttö oli kuulijakunnalle ja puhujille itselleen tuttua. Uskonnon ja kirkkoinstituution kielen käyttäminen antoi puhujalle myös auktoriteettia. Toisaalta puhutavan valinta saattoi ilmentää aitoa luottamusta kristinuskon ja sosialistisen aatteen yhteensopivuuteen.⁹⁷⁵

Agitaattorit kilpailivat kirkon kanssa kuulijoista, usein menestyksekkäästi. Pusulan kirkkoherra A. M. Havonen tiedusteli Porvoon tuomiokapitulilta vuonna 1910, miten paikallista työväenyhdistystä voisi estää kutsumasta kansaa yleiseen torpparikoukukseen pyhäpäivänä: ”Tämä työväen talo on vähän matkaa kirkosta, ja sinne koontuu kansa kilvan, erittäinkin jos on tunnettu agitaattori puhumassa.” Kirkkoherra kertoi yrittäneensä ”neuvoa ja manata” seurakuntalaisia, mutta siitä ei ollut ollut apua, ei myöskään viranomaisista, jotka olivat kieltäytyneet puuttumasta asiaan.⁹⁷⁶ Työväenaatteen katsottiin siis häiritsevän uskonelämää, mutta työväenliikkeen johto

---

kasvoi tasaisesti vuoteen 1914 saakka, jolloin Russell oli ennustanut maailmanlopun tulevan. Kun näin ei käynyt, liike menetti osan jäsenistään. Ketola & Virtanen 2008e, 151–152, 154–155; Rikkinen 2010; Hulkkonen 2017, 149–150.

⁹⁷² Pkpk Turku 1912, 87–89, 92, 95, 98. Mäkelä lienee viitannut Joel Haloseen, josta kirjoitan tarkemmin luvussa 6.5.

⁹⁷³ Pkpk Turku 1912, 95–96.

⁹⁷⁴ Sopanen 2022, 61–64.

⁹⁷⁵ Rajavuori 2017, 290–297. Myös Kempainen 2020, 256–258.

⁹⁷⁶ KAH PTA, Eb: 705, KD 4/124 1910.

näki tilanteen kuitenkin toisinpäin. Sen mielestä työväestö ja etenkin työläisnaiset olivat liian uskonnollisia. Uskonnollisuuden uskottiin ruokkivan esivaltauskoa, jossa työläisten piti kunnioittaa ja totella vanhoja auktoriteetteja. Markkola näkee asian hieman toisin. Hänen mukaansa uskonnollisuus ”saattoi tuottaa kuuliaisuutta esivaltaa kohtaan, mutta yhtä hyvin se saattoi lietsoa kapinaa ja vastarintaa”. Markkolan tutkimat työläisnaiset osasivat puolustaa sellaista uskoa, joka ei ollut kirkolle ja sen papeille mieleen.⁹⁷⁷

Papiston asennemuutos näkyi myös kirkkolakikomitean mietinnöstä kerätyissä lausunnoissa. Seurakuntien suuri enemmistö hyväksyi ehdotuksen saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksien kasvattamisesta ja maallikkosaarnaajien kouluttamisesta kirkon palvelukseen, mutta hiippakuntien pappeinkokouksissa mielipiteet jakautuivat.⁹⁷⁸ Turussa vuonna 1912 pidetyn pappeinkokouksen valmistusvaliokunta kannatti komitean ehdotusta.⁹⁷⁹ Osa kokousedustajista sen sijaan suhtautui ehdotukseen epäillen. Kirkkoherra Uno Renvall pelkäsi saarnatoimeen hakeutuvan henkilöitä, joilla ei ollut sisäistä kutsumusta vaan jotka halusivat papinvirkaan oikotietä. Hän myös väitti, etteivät suunnitelman mukaiset ”alemman luokan papit” voisi vaikuttaa sivistyneistöön. Samalla kannalle asettui pastori Artur Malin, joka oli vastustanut toimivaltuuksien laajentamista jo vuoden 1907 pappeinkokouksessa. Malinin mukaan oli turhaa pyytää kirkon avuksi ”kvalitatiivisesti huonoa ainesta”. Sen sijaan Suomessa voitaisiin vihkiä papeiksi sivistyneitä ja muutenkin saarnatoimeen sopivia ihmisiä, kuten esimerkiksi uskonnonopettajia. Vastaava malli oli jo käytössä Norjassa.⁹⁸⁰ Ehdotuksen puolustajat kyseenalaistivat sivistyksen arvon saarnatoimessa. Arkkipiispa G. Johansson piti maallikoiden kansanomaisuutta etuna ja muistutti, ettei pelkkä koulutus tehnyt kenestäkään hyvää pappia. Rovasti J. F. Hellmanin mielestä

---

⁹⁷⁷ Markkola 2002c, 183–184.

⁹⁷⁸ Kootusti pappeinkokousten lausunnoista Kkpk 1913, Liitteet II, Kirkkolakivaliokunnan mietintö nro 21, 3.

⁹⁷⁹ Pkpk Turku 1912, Liitteet, Yleisen valmistusvaliokunnan alaosaston lausunto Kirkkolakikomitean mietinnöstä, 10. Yksi osaston jäsen oli lisäksi toivonut, että saarnaluvan saanut saisi hätätilassa jakaa ehtoollista kirkossa.

⁹⁸⁰ Malin ei kuitenkaan äänestänyt ehdotusta vastaan, mutta ilmoitti toivovansa, ettei se koskaan tulisi käyttöön Suomen kirkossa. Pkpk Turku 1912, 117–119.

sivistyneistöönkin vetosivat usein aivan muut tekijät kuin oppineet puheet. Varauksellisesta vastaanotosta huolimatta pappeinkokousedustajien enemmistö halusi edistää aloitetta.⁹⁸¹

Savonlinnan pappeinkokous hyväksyi kirkkolakikomitean mietinnön pääpiirteissään, mutta toivoi, että saarnaluvan saaneet voisivat tarvittaessa avustaa myös ehtoollisen jakamisessa jumalanpalveluksessa.⁹⁸² Kuopion pappeinkokouksessa äänenpainot olivat kriittisempiä. Kokous hyväksyi saarnaajien kouluttamisen ja vokaatiovaatimuksen lisäämisen kirkkolakiin, mutta hylkäsi mietinnön muut kohdat. Kokous kuitenkin ehdotti, että kapituli saisi tarvittaessa myöntää kirkkoherran ja kirkkoneuvoston esittämälle ”kristilliseksi ja arvokkaaksi tunnetulle miehelle” oikeuden jakaa sairaille ehtoollista.⁹⁸³ Porvoon pappeinkokouksen enemmistö suhtautui mietintöön torjuvasti. Rovasti K. A. Hildén ilmoitti vastustavansa ”maallikkosaarnaajien papiksivihkimistä”, sillä pappispula osoittaisi pian helpottumien merkkejä. Tohtori Lauri Ingmanin mielestä maallikkosaarnaajien toiminnan järjestämisessä ei kuitenkaan ollut kyse ainoastaan pappispulan helpottamisesta, vaan sisälähetyksestä, joka oli ”aivan riippumaton” pappispuutteesta. Kokous hylkäsi komitean mietinnön, mutta pyysi kirkolliskokousta miettimään, miten kirkolle voitaisiin kouluttaa maallikotyöntekijöitä.⁹⁸⁴

Näkemyserot tulivat hyvin esiin vuoden 1913 kirkolliskokouksessa. Kirkkolakivaliokunnan enemmistö piti komitean ehdotuksia ajankohtaisina ja harkittuina.⁹⁸⁵

---

⁹⁸¹ Pkpk Turku 1912, 110–111, koko keskustelu 108–123. Koskenniemen mukaan evankeliset papit kannattivat ehdotusta liki yksimielisesti ja pitivät sitä hyvänä keinona tehostaa seurakuntatyötä. Koskenniemi 1984, 342.

⁹⁸² Pkpk Savonlinna 1912, 118–119.

⁹⁸³ Pkpk Kuopio 1912, 98–101. Pappeinkokous toivoi muutosta kirkkolain 63. pykälään. Maallikoiden toimittamasta ehtoollisesta keskusteltiin myös vuoden 1918 kirkolliskokouksessa. Lapin rovastikuntaa edustanut lukkarit Yrjö Halonen ehdotti, että seurakunnan kirkkoherra ja kirkkoneuvosto voisivat ”välttämättömän tarpeen” vaatiessa valita jonkun sopivan maallikon jakamaan ehtoollista syrjäseutujen seurakuntalaisille. Valiokunta myönsi, että Lapissa ja kenties joissakin muissa Pohjois-Suomen seurakunnissa ehtoollista saattoi joutua odottamaan. Toisaalta jos ehdotuksen mukaisia poikkeuslupia myönnettäisiin runsaasti, sakramentin pyhyys voisi joutua vaakalaudalle. Ehdotus ei johtanut jatkotoimiin. Kkpk 1918, 190–191, 213–214, Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö no. 16.

⁹⁸⁴ Pkpk Porvoo 1912, 190–193.

⁹⁸⁵ Kkpk 1913, liitteet II, Kirkkolakivaliokunnan mietintö nro 21, 3.

Täysistunnossa koko mietintö kuitenkin hylättiin. Päätökseen vaikutti ratkaisevasti teologian opiskelijoiden määrässä tapahtunut nousu.⁹⁸⁶ Moni keskustelija koki, ettei hätäavuksi tarkoitetuille maallikkoapulaisille ollut enää tarvetta. Puheenvuoroissa kuului myös kontrollin menettämisen pelko. Tuomiorovasti Juuso Hedberg piti ”kahden kastin” papiston luomista vaarallisena, sillä pian maallikkosaarnaajat alkaisivat vaatia kaikkia papin oikeuksia. Saarnalupatutkinnon suorittanut kansakoulunopettaja Olli Pajari epäili maallikkosaarnaajien ammattikunnan lyövän kiilaa pappien ja seurakuntalaisten väliin. Maanviljelijä Juuso Runtti uskoi, että ehdotuksen myötä syntyvä alempi papisto tulisi olemaan kuin ”loiskasvi papiston ja seurakunnan välissä”. Pastori O. Aarnisalo piti ehdotuksen vastaanottoa outona, sillä epävarmoina aikoina kirkon tulisi lujittaa maallikoiden ja papiston välejä kaikin keinoin. Hän muistutti, että teologian opiskelijoiden määrä oli riippuvainen yhteiskunnallisista oloista; kun virkamieskunnan vaikutusala supistui, teologian opiskelijoiden määrä kasvoi. Koska tulevaisuus oli tuntematon, oli ennen aikaista iloita pappispulan päättymisestä. Asessori I. M. Tallgren uskoi menevän vuosia, ennen kuin pappien määrä vastaisi väestön tarpeita.⁹⁸⁷ Kirkolliskokousedustajien enemmistö kuitenkin katsoi, että valitsevista olosuhteista saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksien laajentaminen voisi tuottaa enemmän haittaa kuin hyötyä.

Kun yhteiskuntajärjestys seuraavan kerran järkkyy, heräsi kirkon piirissä jälleen ajatus maallikkosaarnaajien paremmasta hyödyntämisestä. Vuoden 1918 kirkolliskokouksessa pastori Aarnisalo ja yhdeksän muuta edustajaa pyysivät kirkkolakikomiteaa laatimaan ehdotuksen siitä, millaiset kirkkolain muutokset sallisivat käyttää saarnaluvan saaneita pappien apuna. Sisällissota ja sitä seurannut huoli kansalaisten hengellisestä tilasta lienee vaikuttanut aloitteen tekemiseen, minkä lisäksi Liikolan saarnaajakurssit ja Lähetysseuran sisälähetysaarnajalinjat olivat tässä vaiheessa tulleet päätökseensä. Kirkolliskokous ei kuitenkaan ehtinyt käsitellyt aloitetta.⁹⁸⁸ Sen sijaan se suhtautui myönteisesti lähetysjohtaja Matti Tarkkasen, kirkkoherra Uno Paunun ja

---

⁹⁸⁶ *Suomen kirkon pappispuute sekä ehdotuksia sen poistamiseksi* (1921), 5.

⁹⁸⁷ Kkpk 1913, 1406–1409, 1414–1416, 1421–1422, koko keskustelu 1406–1422.

⁹⁸⁸ Anomuksen tekijät ehdottivat, että kirkkolakikomitea ottaisi suunnittelutyönsä pohjaksi vuoden 1908 kirkolliskokouksen asettaman kirkkolakikomitean mietinnön. Kkpk 1918, 389–400.

seminaarinjohtaja] F. W. Sundwallin aloitteeseen, jossa entisille lähetyssaarnaajille anottiin mahdollisuutta päästä papinvirkaan.⁹⁸⁹

Kuva 5. Lähetysjohtaja Matti Tarkkanen oli saarnalupatutkinnon suorittaneen kansakoulunopettaja Antti Tarkkasen poika. Kuvassa Matti Tarkkanen (keskirivin keskellä) on tarkastusretkellä Kiinan lähetyksentällä 1920-luvulla. Lähde: Yleisetnografinen kuvakokoelma, Suomen Lähetysseura ry:n kuvakokoelma / Museovirasto. Lisenssi CC BY 4.0.

Vuonna 1923 pidetyssä kirkolliskokouksessa aloite saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksien kasvattamisesta tuotti tulosta, joskin suppeassa muodossa. Pappispuutteen poistamista koskevassa anomuksessa pyydettiin kahta asiaa. Ensinnäkin kappalaisen virkaa vastaaviin tehtäviin haluttiin käyttää saarnaajadiakoneja ja muita päteviä, mutta yliopistoa käymättömiä henkilöitä; toiseksi toivottiin, että saarnaluvan saaneita maallikoita voitaisiin käyttää pappien apulaisina ”siinä laajuudessa kuin vuoden 1908 kirkolliskokouksen asettama kirkkolakikomitea on ehdottanut”. Anomuksen olivat

---

⁹⁸⁹ Kokous päätti, että lähetyssaarnaajan piti osoittaa taitonsa teologisen tiedekunnan opettajille papintutkintoon kuuluvissa aineissa. Myös tuomiokapitulit kuulustelisivat miehet. Lisäksi asiaa valmistelemaan asetettu kirkkolakikomitea vaati, että lähetyssaarnaajien oli oltava ulkomailla vähintään viisi vuotta ennen papiksi pyrkimistä ja että nämä saivat hoitaa vain ylimääräisen papin tai kappalaisen virkoja. Kirkkolakimuutos tuli voimaan tammikuussa 1925, ja ensimmäinen lähetyssaarnaaja vihittiin papiksi seuraavana vuonna. Kkpk 1918, 82–85, 960–968; Kansanaho 1978, 192–194.

allekirjoittaneet pastori Aarnisalo ja kolme muuta kokousedustajaa. Yleinen valmistusvaliokunta torjui anomuksen ensimmäisen ehdotuksen, mutta katsoi, että ”eräissä satunnaisissa ja poikkeuksellisissa tapauksissa” valikoidut maallikot voisivat hoitaa papille kuuluvia tehtäviä. Valiokunta ehdotti, että saarnalupatutkinnon suorittaneille kansakoulunopettajille annettaisiin oikeus jakaa sakramentteja sellaisissa saaristoseurakunnissa, joissa oli yhdistetty opettajan ja papin virka.⁹⁹⁰ Täysistunnossa ajatus sai kannatusta, ja asian valmistelu jätettiin kirkkolakikomitealle. Komitean mielestä ehdotettu muutos ei kuitenkaan ollut tarpeen, koska sillä olisi ollut niin pieni vaikutus; mainitunlaisia seurakuntia oli vain neljä, ja kolmessa niistä oli mietinnön laatimisen aikaan pappi. Mietinnön lausuntokierroksella suurin osa seurakunnista ilmaisi olevansa samaa mieltä komitean kanssa, ja pappeinkokouksissakin vain Tampereen pappisto asettui ehdotuksen kannalle. Ehdotus saarnaluvan saaneiden oikeudesta jakaa sakramentteja hylättiin lopullisesti vuoden 1928 kirkolliskokouksessa.⁹⁹¹

6.3 Saarnaluvan saaneen tulkinnanvarainen asema

Kirkkolain tasolla saarnaluvan saaneiden asema pysyi koko tutkittavan ajanjakson ajan pitkälti muuttumattomana. Kirkon instituutio oli jähmeä ja hidas muuttumaan, mutta hiippakuntien ja paikallisseurakuntien tasolla lain kirjainta oli mahdollista soveltaa joustavammin. Tulkinnanvaraisuus tuli näkyviin sekä saarnaluvan käyttöalassa että saarnaluvan saaneiden työtehtävissä ja valvonnassa. Myös maallikkosaarnaajien, seurakuntalaisten ja pappien odotusten välillä ilmeni rajankäyntiä.

Savonlinnan tuomiokapituli oli asettanut vuosisadan alussa muita tuomiokapituleja tiukemmat kriteerit saarnaluvan hakijoille ja saarnaioikeuden saamiselle. Hakijoiden hyväksymisprosentin perusteella valittu linja palveli kapitulia hyvin: Savonlinnan

---

⁹⁹⁰ Kkpk 1923, 223–226, Liitteet II, Anomusehdotus nro 17, Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö nro 13.

⁹⁹¹ Sekä kokouksen kirkkolakivaliokunta että täysistunto pitivät aloitetta tarpeettomana. Kkpk 1928, 223–225, liitteet III, Kirkkolakikomitean mietintö VIII, liitteet II, Kirkkolakivaliokunnan mietintö nro 11. Vuonna 2018 julkaistussa artikkelissani annan harhaanjohtavasti ymmärtää, että uudistus olisi toteutunut. Aloite sai kyllä vuoden 1923 kirkolliskokouksessa kannatusta, mutta kuten yllä on kerrottu, se kaatui vuoden 1928 kirkolliskokouksessa. Sopanen 2018a 54.

saarnaluvan hakijoista noin 70 prosenttia suoritti tutkinnon. Tuomiokapituli oli kuitenkin valmis joustamaan omista säännöistään. Savonlinnassa käsiteltiin vuosina 1897–1923 yhteensä kahdeksan alle 30-vuotiaan miehen jättämää saarnalupa-anomusta, ja näistä ainoastaan yhdelle annettiin hylkäävä päätös.⁹⁹² Yksi onnistuneista oli 27-vuotias kansakoulunopettaja Topi Tiilikainen, jolle nuori ikä uhkasi kuitenkin tuottaa ongelmia. Tuomiokapituli ei löytänyt Tiilikaisen maineesta tai suosituksista moitittavaa ja arvioi, että tämän laatima ainekirjoituskin ”ehkä tarkoitustaan vastannee”. Asessori A. Noponen ehdotti kuitenkin anomuksen hylkäämistä, koska Tiilikainen oli alle asetetun ikärajan. Kapitulin enemmistön päätöksellä opettaja kutsuttiin silti kokeisiin. Tiilikaisen osaaminen teki tuomiokapituliin vaikutuksen, ja hänelle myönnettiin saarnalupa.⁹⁹³

Tuomiokapituli suhtautui epäjohdonmukaisesti myös saarnaluvan käyttöalaa koskevaan sääntöönsä. Kapituli hylkäsi konttoristi Iisak Pesosen hakemuksen vuonna 1901, koska tämä pyrki kiertävään saarnatoimeen. Pesonen kertoi haluavansa tukea kirkon sisälähetystyötä myymällä uskonnollista kirjallisuutta Itä-Suomen seurakunnissa ja saarnaamalla kirkoissa.⁹⁹⁴ Myös veturinkuljettaja August Hjalmar Pitkäsen hakemus sai hylkäävän päätöksen vuonna 1917. Häntä suosittelut Pieksämäen kirkkoherra K. F. Salovaara uskoi veturinkuljettajan saarnoista olevan hyötyä etenkin rautatieläisten parissa. Tuomiokapituli kuitenkin katsoi saarnaluvan edellyttävän ”jotakin paikallisesti rajoitettua toiminta-alaa jossain paikallisseurakunnassa, jossa [saarnaluvan saaneet] auttavat papistoa saarnoilla kirkossa ja opetustyössä”. Pitkäsellä ei ollut vokaatiota seurakunnan kirkkoherralta.⁹⁹⁵ Toisaalta Suomen kirkon

---

⁹⁹² Kansakoulunopettaja Juho Rajavaaran hakemus hylättiin vuonna 1910. Syynä ei kuitenkaan ollut hakijan ikä, vaan se, että hakemuksesta puuttui vaadittuja liitteitä. KAM VTA, Ca: 14 Tklin ptk. 17.2.1910, § 57.

⁹⁹³ KAM VTA, Ca: 12 Tklin ptk. 8.12.1908 § 30, Ca: 13 Tklin ptk. 26.8.1909 § 34.

⁹⁹⁴ KAM VTA, Ca: 5 Tklin ptk. 8.6.1901, § 54. Tuomiokapitulin mielestä Pesonen ei tarvinnut saarnalupaa suunnitelmansa toteuttamiseen, sillä hän saattoi saarnata Jumalan sanaa yksityisissä hartauskouksissa.

⁹⁹⁵ KAM VTA, Ca: 21 Tklin ptk 4.1.1917, § 8. Pitkänen uudisti heti hakemuksensa ja toimitti vaaditun kutsun kirkkoherra Salovaaralta. Hakemus hylättiin, virallisesti Pitkäsen laatiman aineen huonon kieli- asun vuoksi. KAM VTA, Ca: 21 Tklin ptk. 8.3.1917, § 26. Pitkänen haki saarnalupaa vielä kertaalleen vuonna 1921. Hän suoritti tutkinnon muutamaa vuotta myöhemmin. KAM VTA, Ca: 28 Tklin ptk. 10.10.1924, § 68.

sisälähetysseuran asiamies Matti Heikkinen (ent. Alatalo) sai vuonna 1916 laajennetun saarnaluvan, joka oikeutti hänet toimimaan Savonlinnan hiippakunnan pohjoisosissa.⁹⁹⁶ Myös Antti Ahvonen sai vuonna 1910 luvan saarnata Viipurin Piipliaseuran toiminta-alueeseen kuuluvissa seurakunnissa.⁹⁹⁷

Saarnaluvan saaneetkin rikkoivat asetettuja rajoja. Esimerkiksi kansakoulunopettaja Fredrik Thurénin vuonna 1902 saama saarnalupa oli voimassa vain Iломantsin seurakunnassa, mutta Thurén nimitettiin jo seuraavana vuonna kansakoulunopettajaksi Lempäälään.⁹⁹⁸ Thurén vaikutti lisäksi Messukylässä ja Eräjärvellä pitämällä hartauspuheita, auttamalla papistoa rippikoulunopetuksessa sekä saarnaamalla satunnaisesti kirkossa.⁹⁹⁹ Vuosi-ilmoitusten mukaan myös muut Savonlinnan tuomiokapitulista saarnaluvan saaneet ylittivät lupakirjalle asetetut maantieteelliset rajat.¹⁰⁰⁰

Kirkkohallinnon ylätason ohjeiden tulkinnanvaraisuus tulee esiin myös vuosi-ilmoituksissa. Vaikka ilmoitusten avulla oli tarkoitus valvoa nimenomaan saarnaluvan saaneita, niissä mainitaan toistuvasti myös muita maallikkosaarnaajia ja ajoittain jopa pappeja. Tyypillisesti ilmoituksiin eksyi tietoja kristillisten yhdistysten työntekijöistä. Etenkin Evankeliumiyhdistyksen kolportöörit ja kotimaahan palanneet lähetysaarnaajat moni pappi mielsi ”saarnaluvallisiksi”, olivat nämä sitten suorittaneet tuomiokapitulin tutkinnon tai eivät. Esimerkiksi Anttolan seurakunnasta ilmoitettiin vuonna 1912 Savonlinnan tuomiokapitulille, että kuluneen kirkollisvuoden aikana lukuisat

---

⁹⁹⁶ Heikkisen toiminta-alueeksi määriteltiin tuomiorovastikunta ja Käikisalmen, Sortavalan sekä Ylä- ja Alakarjalan rovastikunnat. Päätöstä todennäköisesti edesauttoi se, että Heikkisen suositelijana toimi vaikutusvaltainen pastori Otto Aarnisalo ja että Heikkinen oli suorittanut Liikolan laitoksen saarnaajakursseja. KAM VTA, Ca: 20 Tklin ptk. 23.3.1916, § 55.

⁹⁹⁷ KAM VTA, Ca: 14 Tklin ptk. 20.12.1910, § 50.

⁹⁹⁸ *Uusi Suometar* 23.8.1903, 3. Kuten moni suomalainen, Thurénkin vaihtoi nimensä Reijo Talvenheimoksi toukokuussa 1906. *Aamulehti* 12.5.1906, 2. Savonlinnan tuomiokapituli hylkäsi Thurénin ensimmäisen hakemuksen, koska tämä halusi toimia Lähetysseuran matkasaarnaajana. KAM VTA, Ca: 6 Tklin ptk. 3.5.1902 § 34.

⁹⁹⁹ KAH PTA, Ed 7:1, KD 15/126 1922, KD 15/123 1923.

¹⁰⁰⁰ Esimerkiksi kansakoulunopettaja Jaakko Hakala saarnasi Messukylän seurakunnassa vuosina 1917–1924, vaikka hänen saarnalupansa oli tarkoitettu käytettäväksi vain Pälkjärvellä. KAH PTA, Ed 7:1, KD 7/4 1924. Kiertokoulunopettaja Herman Lehtosen saarnalupa oli voimassa Kymmin seurakunnassa, mutta hänestä löytyy vuosi-ilmoituksia muun muassa Kotkasta, Lahdesta ja Anjalasta. Esim. Kotkasta KAH PTA, Ed 7:1, KD 4/130 1926. Hakalan ja Lehtosen saarnaluvista liite A.

maallikot olivat saarnanneet ja pitäneet raamatunselityksiä seurakunnassa.¹⁰⁰¹ Mainituista ainoastaan neljä oli suorittanut saarnalupatutkinnon.¹⁰⁰² Myös esimerkiksi lestadiolainen saarnaaja Antti Pitkänen mainittiin Savonlinnan tuomiokapitulille saapuneissa ilmoituksissa vuonna 1919. Pitkänen ei ollut suorittanut saarnalupatutkintoa eikä tiettävästi edes anonut saarnalupaa, mutta hän oli Sortavalan seudulla hyvin tunnettu puhuja.¹⁰⁰³

Kirkollisen valvonnan välineeksi tarkoitettujen vuosi-ilmoitusten kattavuudessa ja yksityiskohtaisuudessa oli muutenkin vaihtelua. Osa kirkkoherroista kuvaili saarnaajien toimintaa ja vaikutusta tarkasti, mutta useimmat tyytyivät huomattavasti tiiviimpiin ilmoituksiin, joissa ei välttämättä edes mainittu saarnaajan koko nimeä. Myös ilmoitusten tiheydessä oli hiippakuntakohtaisia eroja, jotka ainakin jossain määrin heijastanevat saarnaluvan saaneiden toiminnan ydinalueita. Kuopion hiippakunnassa saarnaluvan saaneista raportoitiin selvästi vähemmän kuin muualla.¹⁰⁰⁴ Savonlinnan tuomiokapituli taas vuoroin kiristi ja vuoroin höllensi ilmoituksia koskevia

---

¹⁰⁰¹ KAM VTA, Ea: 27, SD 601/1912. Ilmoituksessa mainittiin kanttori T. Turunen, lähetyssaarnaajat Rönkä ja Kurvinen, kansakoulunopettajat O. A. Heimo ja A. [Antti] Laitinen, Aatu Heiskanen, kolportöörit Abel Moilanen ja Mikko Parkkinen sekä saarnaaja Kusti Sallinen. Moilanen ja Parkkinen olivat Evankeliumiyhdistyksen palveluksessa. Koskenniemi 1984, 380–381. Parkkinen anoi saarnalupaa vuonna Tampereen tuomiokapitulilta vuonna 1924 ja Kusti Sallinen vuonna 1926. KAH TATA, Istuntopöytäkirjat 1924–1924, 10.4.1924 § 26 (Parkkinen) ja Istuntopöytäkirjat 1926–1926, 14.1.1926 § 23.

¹⁰⁰² Kurvisen saarnalupa oli vuodelta 1876. Holm (myöh. Heimo, myöh. Holma) ja Laitinen saivat saarnaluvan Kuopion tuomiokapitulilta. KAO OTA, Ca: 60 Tklin ptk. 11.6.1910, § 2 (Laitinen); Ca: 57 Tklin ptk. 23.10.1907, § 1 (Holm). Holm palautti saarnalupansa Oulun tuomiokapitulille vuonna 1933 protestina kirkon oikeistolaista linjaa vastaan. KAO OTA, Ca: 83 Tklin ptk. 29.6.1933, § 53; Mustakallio 2022, 117–118. Vasemmistolainen Holm joutui Lapuan liikkeen kyyditettämäksi. Siltala 1985, 300–302, 391–392. Heiskanen sai saarnaluvan vuonna 1910 Porvoon tuomiokapitulilta. KAH PTA, Ca: 217 Tklin ptk. 10.3.1910, § 72.

¹⁰⁰³ KAM VTA, Ca: 23 Tklin ptk. 24.9.1919, § 50. Pitkänen toimi Sortavalan seudulla vuoteen 1924 asti, jolloin hän muutti Helsinkiin. Kinnunen 2004, 470.

¹⁰⁰⁴ Mustakallio 2022, 121–123.

ohjeita.¹⁰⁰⁵ Tuomiokapitulit ja lääninrovastit joutuivat myös muistuttamaan kirkkoherroja ilmoitusten lähettamisestä, joskus tuloksetta.¹⁰⁰⁶

Saarnaluvan saaneiden miesten kirkollinen valvonta oli pitkälti paikallisseurakuntien varassa. Vuosi-ilmoitusten tarkkuuteen vaikutti kirkkoherrojen viitseliäisyys ja kyky seurata seurakunnan elämää. Kattavien tietojen kerääminen edellytti kanssakäymistä saarnaajien kanssa, eikä se aina ollut mahdollista. Lisäksi yksittäisten saarnaajien vaikutuksen arvioiminen oli kirkkoherroille hankalaa, varsinkin, jos seurakunnassa vieraili useita puhujia.

Vuosi-ilmoitukset tavoittivat parhaiten sellaisten saarnaajien toimintaa, jotka olivat mukana paikallisseurakunnan työssä tai jotka pitivät muuten tiiviisti yhteyttä paikalliseen kirkkoherraan. Kiertävän, yleensä yhdistysten ja seurojen harjoittaman maallikkosaarnaajatoiminnan tavoittamisessa ne onnistuivat heikommin. Tästä saa viitteitä, kun vertaa vuosi-ilmoitusten tietoja yhdistysten ja yksittäisten saarnaajien matkatietoihin. Esimerkiksi Suomen Merimieslähetykseuran ja Herättäjä-yhdistyksen pitkäaikaista saarnaajaa Oskari Vihantolaa koskevia vuosi-ilmoituksia on vuosilta 1911–1934 kaikkiaan kuusitoista,¹⁰⁰⁷ mutta omien muistiinpanojensa mukaan Vihantola kävi pelkästään vuonna 1912 kymmenissä eri seurakunnissa saarnaamassa.¹⁰⁰⁸ Porvoon tuomiokapitulille vuonna 1919 saapuneissa vuosi-ilmoituksissa puolestaan mainittiin nimeltä 26 saarnaajaa. Ilmoituksia ei kuitenkaan ollut saapunut Ruoveden,

---

¹⁰⁰⁵ Vuonna 1913 tuomiokapituli päätti, että ilmoitukset oli lähetettävä vain seurakunnassa säännöllisesti työskentelevistä saarnaluvan saaneista. Seuraavana vuonna ilmoitus piti laatia seurakunnassa asuvista saarnaajista, ja vuonna 1917 ilmoitus tuli laatia silloinkin, kun seurakunnassa ei ollut asunut tai toiminut saarnaluvan saaneita. KAM VTA, Ca: 17 Tklin ptk 23.1.1913, § 61; *Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulit kiertokirjeet, neljäs sarja eli 1912 vuoden alusta 1916 vuoden loppuun*, kiertokirje nro 234, § 6; KAM VTA, Ca: 21 Tklin ptk 29.6.1917, § 54.

¹⁰⁰⁶ Vuonna 1916 Haminan rovastikunnan lääninrovasti lähetti Savonlinnan tuomiokapitulille vuosi-ilmoitukset ”muista paitsi Suursaaren ja Tytärsaaren [seurakunnista], joista muistutuksesta huolimatta ei ole minkäänlaista ilmoitusta saapunut”. KAM VTA, Ea: 38, SD 684/1916.

¹⁰⁰⁷ Vihantolaa koskevat ilmoitukset ovat Kuopion-Oulun hiippakunnasta ja Turun arkkihiippakunnasta. Esim. KAO OTA, Ea: 222 KD 641/1912; KAT TTA, E VII: 43.1, AD 845/1919.

¹⁰⁰⁸ Vihantola palkattiin Herättäjä-yhdistyksen matkasaarnaajaksi vuonna 1913. Kares 1947, 360. Hän piti säännöllisesti kirjaa saarnamatkoistaan. Vihantolan jälkeensä jättämä, järjestämätön aineisto on hänen sukulaistensa hallussa.

Lohjan tai Helsingin rovastikunnista.¹⁰⁰⁹ Varsinkin Helsingin seudulla työskenteli runsaasti yhdistyskentän palveluksessa olevia saarnaluvan saaneita. Paikoitellen saarnaluvan saaneiden valvontaa yritettiin kyllä tehostaa. Turun tuomiokapituli otti vuonna 1922 yhteyttä Eurajoen, Kihniön ja Raippaluodon kirkkoherran virastoihin, koska seurakunnissa aiemmin toimineista saarnaajista ei ollut enää tullut ilmoitusta. Kapituli vaati tietää, olivat saarnaajat vielä seurakunnassa.¹⁰¹⁰

Vaikka seurakunnan saarna- ja opetustoimeen osaa ottavalta maallikolta edellytettiin saarnalupaa, rajanveto oli käytännössä joustavaa. Saarnalupahakemusten perusteella liki kolmannes toisen sukupolven hakijoista oli harjoittanut jonkinlaista julistustoimintaa jo ennen luvan hakemista. Osa hakijoista oli hankkinut kokemusta yhdistyskentällä, mutta myös paikallisseurakuntien papit olivat turvautuneet maallikoiden apuun. Entinen lähetyškoulun oppilas Ernst Niskanen toimi Nummella kirkkoherran apuna saarnaajana, lukukinkereillä ja rippikoulunpidossa helmi–kesäkuussa 1911 ja haki saarnalupaa saman vuoden syksyllä Porvoon tuomiokapitulilta.¹⁰¹¹ Veteliläinen talollinen, kirkkoneuvoston jäsen ja niin ikään entinen lähetyškoulun oppilas Juho Pulkkinen taas oli avustanut rovastia opettamalla pyhäkoulussa ja saarnaamalla hartauskokouksissa.¹⁰¹² Ylistaron kirkkoherra puolestaan kertoi antaneensa yhteiskoulun oppilaan Juho Sefanias Järven saarnata kirkossa ja ottaa osaa kinkerikuulusteluihin ”harjoituksen vuoksi”.¹⁰¹³

On vaikea arvioida, kuinka tavallista saarnaluvattomien maallikoiden hyödyntäminen paikallisseurakuntien työssä todella oli – tuomiokapitulien arkistoihin päätyneet tiedot eivät todennäköisesti tavoita ilmiön laajuutta. Turun pappeinkokouksessa vuonna 1912 todettiin avoimesti, että kirkkolakia tulkittiin seurakunnissa eri tavoin.

---

¹⁰⁰⁹ KAH PTA, Ca: 226 Tklin ptk. 13.2.1919, § 41. Ilmoituksissa mainittiin myös yksi saarnaluvaton saarnaaja, J. Tinell.

¹⁰¹⁰ KAT TTA, B I: 188, Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli Eurajoen seurakunnan kirkkoherranvirastolle, kirje nro 1670; Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli Kihniön seurakunnan kirkkoherranvirastolle, kirje nro 1671; Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli Raippaluodon (Replot) seurakunnan kirkkoherranvirastolle, kirje nro 1673.

¹⁰¹¹ KAH PTA, Ca: 218 Tklin ptk 16.11.1911, § 22, Eb: 715, SD 13/148 1911.

¹⁰¹² KAT TTA, F I j; 2, AD 11/1912.

¹⁰¹³ KAT TTA, F I j; 2, AD 396/1916. Harjoittelemisen tarve liittyy siihen, että Järvi hakeutui vuotta myöhemmin Lähetyksen seurakunnan lähetyškoulun oppilaaksi. KA SLA, Ad 3.

Alustaessaan keskustelukysymyksen ”Onko K. L. 106 § ehdottomasti vaiko poikkeuksilla noudatettava?” pastori K. M. Mellberg kertoi, ettei kirkkolain vaatimusta päästää kirkkoon saarnaamaan vain saarnalupatutkinnon suorittaneita maallikoita noudatettu kaikissa seurakunnissa. Toisaalta oli myös seurakuntia, joissa lakia seurattiin pilkulleen. Mellbergin mukaan laki oli syystä asetettu sellaiseksi kuin se oli, mutta joissakin tapauksissa kirkollismielisten maallikkosaarnaajien – esimerkiksi ulkomailta tulevien – oli mahdotonta hankkia saarnalupaa. Aina saarnaamiseen ei myöskään ollut tarjolla muuta paikkaa kuin kirkko. Mellberg katsoikin, että poikkeustapauksissa saarnaluvattoman, mutta hyvämaineisen ja kirkollismielisen maallikon pitäisi saada puhua myös kirkossa.¹⁰¹⁴

Tuomiokapituleista ainoastaan Savonlinna antoi tarkempia hallinnon ylätasoa ohjeita saarnaluvan saaneen työnkuvasta. Kapitulin vuonna 1900 antaman päätöksen mukaan tutkinnon suorittanut maallikko sai olla ”osallisena kristinopin opettamisessa K. L. [kirkkolain] 33 §:ssä mainittujen erityisten hartausseurain johtamisella, apuopettajan toimella rippikoulussa ja kylänluvuilla sekä tarvittaessa saarnaamisella seurakunnan kirkossa”.¹⁰¹⁵ Vuosi-ilmoitusten perusteella saarnaluvan saaneet auttoivat yleensä pappeja rippikoulun ja kinkerien pidossa, pitivät raamatunselityksiä ja hartausseuroja sekä saarnasivat kirkossa papin puolesta tai tämän kanssa. Muutaman maallikon kerrotaan myös harjoittaneen yksityistä sielunhoitoa sekä avustaneen pappeja kansliatoissa. Työnkuvaan vaikuttivat papin ja maallikon väliset siteet. Maallikkoapulaisiksi otettiin ihmisiä, jotka täyttivät papin näkökulmasta kristillisen ihmisen ja osaavan saarnaajan kriteerit. Saarnalupa oli työssä suotava, mutta ei aina välttämätön.

Etenkin evankeliseen liikkeeseen kuuluvat papit näyttävät käyttäneen maallikkosaarnaajia mielellään apunaan seurakuntien hoidossa. Esimerkiksi Anttolan kirkkoherra J. N. Joutsela kertoi Savonlinnan tuomiokapitulille vuonna 1912 lähettämässään ilmoituksessa ottaneensa Evankeliumiyhdistyksen ”kolportööri Moilasen” avukseen kevätrippikouluun, kun ”en parhaalla tahdollanikaan ennättänyt enkä jaksanut itse

---

¹⁰¹⁴ Pkpk Turku 1912, Liitteet, Alustus keskustelukysymykselle nro. 16.

¹⁰¹⁵ KAM VTA, Ca: 4 Tklin ptk. 29.8.1900, § 40. Päätös julkaistiin myös Suomen kirkon julkisissa sanomissa. SKJS 8/1900, 112.

saarnaamaan”.¹⁰¹⁶ Kirkkoherra Joutsela oli Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen jäsen.¹⁰¹⁷ Pöytyän evankelisella kirkkoherralla Anton Aimosella puolestaan oli 1910-luvulla apulaisenaan kaksi diakonia. Jooseppi Lukkari oli toiminut Aimosen apuna jo muutaman vuoden ennen saarnaluvan saamista. Hän suoritti tutkinnon Turun arkikihiippakunnassa vuonna 1915.¹⁰¹⁸ Lukkarin jälkeen Aimonen otti palvelukseensa diakoni Asarias Laitisen, joka sai saarnaluvan keväällä 1916.¹⁰¹⁹

Aimonen näyttää antaneen maallikkoapulaisilleen tavallista vapaammat kädet: syksyllä 1915 Turun tuomiokapituli pyysi Aimosta ilmoittamaan, oliko tämä käyttänyt papillisissa toimissa henkilöä, joka ei ollut niihin oikeutettu.¹⁰²⁰ Vastauksessaan Aimonen vetosi tarvediskurssiin: hän kertoi olleensa sairas ja pyytäneensä kapitulilta avukseen pappia, mutta tuomiokapituli ei ollut tähän suostunut hiippakunnassa valitsevan pappispulan vuoksi. ”Tässä hädässä” Aimonen oli lähestynyt Suomen kirkon sisälähetysseuraa, jonka kautta hän sai apulaisekseen diakoni J. Lukkarin. Myöhemmin Aimosen apulaiseksi tuli diakoni A. Laitinen, joka oli tätä ennen toiminut Kustavissa suntiona ja pitänyt siellä kirkkoherran sairastaessa myös jumalanpalveluksia. Kun Aimonen oli jälleen sairastunut, Laitinen ja Karinaisten kirkkoherra A. A. Wirtanen otti yhdessä vastuun jumalanpalvelusten pitämisestä Karinaisissa ja Pöytyällä. Aimonen kertoi Lukkarin ja Laitisen opettaneen rippikoulussa, toimineen kinke-riapulaisina ja pitäneen hartauspuheita seurakunnassa. Lisäksi nämä olivat jumalanpalveluksessa saarnanneet ja toimineet liturgeina.¹⁰²¹

---

¹⁰¹⁶ KAM VTA, Ea: 27, SD 601/1912.

¹⁰¹⁷ Koskenniemi 2003, 143. Petäjäveden kirkkoherraksi siirtynyt Joutsela sai vuonna 1923 tehtäväkseen valvoa Uuraisten seurakunnan väliäikaista hoitoa. Seurakunnan kirkkoherran kuoltua vastuu saarnaamisesta ja sielunhoidosta oli uskottu osittain paikallisen saarnaluvan saaneen, evankeliseen liikkeeseen kuuluvan Abdon Ahosen vastuulle. Järjestelystä ilmoitti Porvoon tuomiokapitulille lääninrovasti J. Hovilainen. KAH PTA, Eb: 790, KD 8/114 1923.

¹⁰¹⁸ KAT TTA, E VII: 44.1, KD 621/1915. Lukkarin saarnaluvasta KAT TTA, A I: 145 Tklin ptk 18.3.1915, § 15. Turun tuomiokapituli hylkäsi Lukkarin ensimmäisen hakemuksen vuonna 1914, koska mainetodistuksen mukaan tämä oli kirjoilla Utsjoella. KAT TTA, A I: 144 Tklin ptk. 29.7.1914, § 20. Myöhemmin Lukkari sai luvan saarnata myös Utsjoella. Mustakallio 2022, 118, 141.

¹⁰¹⁹ KAT TTA, E VII: 44.1, KD 532/1917. Laitisen saarnaluvasta KAT TTA, A I: 146 Tklin ptk 11.5.1916, § 20.

¹⁰²⁰ KAT TTA, A I: 145 Tklin ptk. 6.11.1915, § 9.

¹⁰²¹ KAT TTA, E VI: 356. Pöytyän seurakunnasta saapuneet kirjeet, kirkkoherra Anton Aimonen Turun arkikihiippakunnan tuomiokapitulille 26.10.1915, AD 1471/1915.

Aimonen vakuutti kapitulille, että hän oli itse aina toimittanut sakramentit, ruumiiden hautaamiset, vihkimiset, kirkottamisen, ripitykset ja sairasmatkat. Koska Lukkarilla ja Laitisella ei ollut apulaisiksi tullessaan saarnalupaa, Aimonen myönsi, etteivät nämä olisi saaneet toimittaa kaikkia edellä mainittuja tehtäviä. Hän kuitenkin katsoi toimineensa kirkkolain puitteissa, sallihan lain 106 § maallikkoapulaisen käyttämisen hätätilanteessa. Aimosen mielestä oli lisäksi aivan perusteltua, että maallikot harjoittelivat ennen saarnaluvan hakemista – miten kirkkoherra muuten voisi heitä luvan saamiseen suositella? Tuomiokapitulin vastauskirjeen luonnos on liitetty Aimosen kirjeen ohkeen. Luonnospaperissa todettiin, ettei Aimosta rangaistaisi toiminnastaan. Kapituli kuitenkin korosti Aimoselle, ettei edes saarnaluvan saanutta maallikkoa saanut missään nimessä käyttää liturgina.¹⁰²²

Koska kirkkolaki ei tuntenut maallikkoapulaisen konseptia, oli pappien maksettava saarnaajille omasta taskustaan. Tammikuussa 1912 Keski-Savo -lehti kertoi saarnalupatutkinnon suorittaneen leipuri Antti Kettusen aloittaneen Rantasalmella rovestin apulaisena. Palkaksi hänelle maksettiin 100 markkaa kuukaudessa.¹⁰²³ Kettunen siirtyi myöhemmin Ruskealan kirkkoherran E. J. Lindbergin apulaiseksi.¹⁰²⁴ Papit palkkasivat myös yhteisiä maallikkotyöntekijöitä. Raaseporin rovestikunnan pappeinkokous päätti palkata Anders Edvin Tallbackan kiertäväksi maallikkoapulaiseksi heinäkuussa 1914. Muutamaa päivää myöhemmin hän anoi saarnalupaa Porvoon tuomiokapitulilta. Hakemuksen liitteenä oli pappeinkokouksen päätös.¹⁰²⁵ Asiasta uutisoinut *Turun Sanomat* kutsui Tallbackaa ”rovestikunnan sisälähetystyöntekijäksi”, joka teki

---

¹⁰²² KAT TTA, E VI: 356. Pöytyän seurakunnasta saapuneet kirjeet, kirkkoherra Anton Aimonen Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulille 26.10.1915, AD 1471/1915.

¹⁰²³ *Keski-Savo* 30.1.1912, 3. Lehtitiedosta poiketen Kettunen ei ollut tässä vaiheessa saanut virallista saarnalupaa vaan ainoastaan hakenut sitä. Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapituli myönsi hänelle saarnaaoikeuden joulukuussa 1912. KAM VTA, Ca: 16 Tklin ptk. 5.12.1912, § 3.

¹⁰²⁴ Ruskealasta saapuneen vuosi-ilmoituksen mukaan Kettunen työskenteli seurakunnassa vuoden 1912 aikana. KAM VTA, Ca: 17 Tklin ptk. 29.4.1913, § 33.

¹⁰²⁵ KAH PTA, Eb: 728, SD 7/112 1914. Tallbacka oli toiminut aiemmin muun muassa Suomen evankelis-luterilainen Pyhäkouluyhdistyksen matka-asiamiehenä ja Suomen Lähetysseuran maallikkotyöntekijänä. Hän oli myös opiskellut lyhyen aikaa lähetykskoulussa, mutta eronnut koulusta omasta aloitteestaan. Tallbacka suoritti saarnalupatutkinnon. KAH PTA, Ca: 221 Tklin ptk. 3.9.1914, § 34; 10.9.1914, § 31; 8.10.1914, § 34.

kristillistä työtä lasten ja nuorten keskuudessa.¹⁰²⁶ Kirkkoherrojen vuosi-ilmoitusten mukaan Tallbacka toimi kiertävänä maallikkoapulaisena yhteensä kahdeksassa eri seurakunnassa: Hangossa, Karjaalla, Snappertunassa, Mustiolla, Bromarvissa, Tenholassa, Kirkkonummella ja Tammisaassa. Lapsi- ja nuorisotyön lisäksi Tallbacka piti ainakin Bromarvissa sunnuntaijumalanpalveluksen.¹⁰²⁷ Joukko turkulaisia pappeja puolestaan tuki Jakob Doktorin saarnalupahakemusta vuonna 1911, koska he halusivat tämän toimivan kiertävänä sisälähetysaarnajana seurakunnissa.¹⁰²⁸

Vaikka saarnaluvan saaneen työ oli useimmiten osa-aikaista, saattoi se silti olla pitkäkestoista. Kirkkoherrojen ilmoitukset kertovat vuosia kestäneestä toiminnasta, usein yhdessä ja samassa seurakunnassa. Kansakoulunopettaja Mauri Lahtinen toimi maallikkosaarnaajana Porin kaupunki- ja maaseurakunnassa peräti kolmen vuosikymmenen ajan. Lahtinen oli suorittanut saarnalupatutkinnon vuonna 1896.¹⁰²⁹ Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarin matrikkelin mukaan hän otti vastaan opettajan toimen Porissa vuonna 1903.¹⁰³⁰ Jo tätä ennen Lahtinen oli toiminut opettajana ja saarnaajana Noormarkun Lassilassa, missä hän piti oman kertomansa mukaan pyhä- ja juhlapäivinä ”säännöllisiä kirkkokäsikirjan mukaisia jumalanpalveluksia” viiden vuoden ajan. Lisäksi Lahtinen saarnasi Reposaaressa ja Porin kaupungin kirkkoissa, opetti viisi vuotta Porin kaupunki- ja maaseurakunnan rippikouluissa sekä toimi kahden vuoden ajan ”Porin kaupungin kirkkokansliassa kirjuriapulaisena pastori K. J. Kivekkään aikana”.¹⁰³¹ Lahtisen mahdollisesti nauttimasta rahallisesta korvauksesta ei ole ilmoituksissa tarkkaa tietoa, mutta rippikoulunpitäjänä hänen mainitaan olleen

---

¹⁰²⁶ *Turun Sanomat* 1.8.1914, 3.

¹⁰²⁷ Tallbackaa koskevista ilmoituksista esim. KAH PTA, Ed 7:1, KD 8/145 1915.

¹⁰²⁸ Doktorin hakemus ei ole säilynyt arkistossa, mutta asia käy ilmi tuomiokapitulिन istuntopöytäkirjamerkinnöistä. KAT TTA, A I: 141 Tklin ptk. 6.4.1911, § 22. Bror Borgarin mukaan Vaasan alarovastikunnan lääninrovasti Petter Anders Kallio oli rohkaissut Doktorin hakemaan saarnalupaa. Borgar 1951, 36–37. Lääninrovasti Kallio toimi myös Doktorin suosittelijana.

¹⁰²⁹ KAT TTA, A I: 126 Tklin ptk. 27.3.1896, § 32. Vaikka vuosi-ilmoituksien laatimisesta päätettiin Turun arkkihiippakunnassa vasta vuonna 1907, niissä kuvataan Lahtisen tapauksessa myös tätä varhaisempia aikoja.

¹⁰³⁰ *Jyväskylän seminaari 1863–1937: muistojulkaisu* 1937, 447.

¹⁰³¹ Tiedot ovat Lahtisen vuonna 1933 laatimasta selonteosta, joka piti lähettää tuomiokapitulille vuosi-ilmoituksen mukana. KAT TTA, E VII: 47.1, Porin rovastikunnan lääninrovastin kirje tuomiokapitulille, nro 123.

seurakunnan palkkaama.¹⁰³² Oletettavasti Lahtinen on saanut palkkion myös jumalanpalvelusten pitämisestä Lassilan kirkossa, niin toistuvaa ja pitkäkestoista toiminta on ollut.

Koska saarnaluvan saaneilla ei ollut virallista statusta kirkon työntekijöinä, näiden oli oltava oma-aloitteisia työnhaussa. Kun kansakoulunopettaja K. R. Auranen pyysi Turun tuomiokapitulilta vuonna 1907 määräystä saarna- ja opetustoimeen johonkin seurakuntaan, kapituli ilmoitti, että toimipaikan hankkiminen oli Aurasen vastuulla.¹⁰³³ Kapitulin vastaus on ymmärrettävä kutsudiskurssin kautta: jos kapituli alkaisi ohjata saarnaluvan saaneita työhön, syntyisi mielikuva maallikkosaarnaajien virkakunnasta. Maallikoiden rinnastamista saarnavirkaan kutsuttuihin pappeihin haluttiin välttää. Papit ja saarnaluvan saaneet etsivät toisiaan usein lehti-ilmoituksin. Rovasti J. A. Leivo Punkalaitumelta haki vuonna 1913 *Kotimaassa* jumaluusopin ylioppilasta tai saarnaluvan saanutta kinkerijä ja saarna-apulaiseksi. Tarjottu työ kestäisi kolme kuukautta, ja palkaksi apulainen saisi vapaan ylöspidon sekä 50 markkaa kuukaudessa.¹⁰³⁴ Myös rovasti John Schönberg etsi vuonna 1913 avukseen teologian ylioppilasta tai saarnaluvan saanutta, vähintään kolmeksi kuukaudeksi mutta mahdollisesti pidemmäksi aikaa.¹⁰³⁵ Vastaavan maallikkoapulaisen tarpeessa oli myös nimi-merkki Kirkkoherra Kurussa vuonna 1916.¹⁰³⁶

Kirkollisessa *Kotimaa*-lehdessä julkaistiin 1900-luvun alkupuolella useita ilmoituksia, joissa saarnaluvan saaneet etsivät töitä sellaisilla nimimerkeillä kuin Saarnaaja, K. Kiirehtivä, Odottava, Ennen ollut ja Apulaisena ollut.¹⁰³⁷ Osa miehistä haki töitä omalla nimellään. Sisäläheteyssaarnaaja Yrjö Joki kertoi *Helsingin Sanomissa* elokuussa 1911

---

¹⁰³² KAT TTA, E VII 46:2, AD 1927 (vaillinainen diaarinumero).

¹⁰³³ KAT TTA, A I: 137 Tklin pkt. 23.5.1907 § 19. Auranen oli suorittanut saarnalupatutkinnon vuonna 1880.

¹⁰³⁴ *Kotimaa* 24.1.1913, 1.

¹⁰³⁵ *Kotimaa* 13.1.1913, 1.

¹⁰³⁶ *Kotimaa* 1.2.1916, 2.

¹⁰³⁷ *Kotimaa* 21.9.1910, 1; *Kotimaa* 29.9.1909, 1; *Kotimaa* 23.11.1910, 1; *Kotimaa* 3.10.1910, 1; *Kotimaa* 10.7.1912, 1; *Kotimaa* 12.7.1912, 1; *Kotimaa* 27.11.1912, 1; *Kotimaa* 12.10.1920, 4. Osa ilmoituksista on muotoilultaan sen verran samankaltaisia, että niiden kirjoittajana saattoi olla yksi ja sama mies.

etsivänsä saarna-apulaisen paikkaa mieluiten ”kaupungissa tai lähellä jotain yliopistoon johtavaa oppikoulua, sillä tarkoitus on sivussa lueksia ylioppilastutkintoa varten”.¹⁰³⁸ Kansakoulunopettaja Artturi Kivi ilmoitti vuonna 1918 hakevansa ”sopivaa tointa kansakoulualan ulkopuolelta” ja kertoi saaneensa hyvät todistukset työstään ja olevansa saarnalupatutkinnon suorittanut.¹⁰³⁹

Saarnaluvan saaneita koskevat vuosi-ilmoitukset olivat pääosin neutraaleja tai positiiviseen sävyyn kirjoitettuja. Toisaalta osa maallikkosaarnaajia kiittäneistä papeista katsoi, etteivät nämä voineet koskaan korvata pappisvihkimyksen saanutta apulaista. Ruoveden kirkkoherra, rovasti Johan Schönberg, joka oli vuoden 1913 alussa etsinyt itselleen maallikkoapulaista lehti-ilmoituksella, lähetti tuomiokapitulille ilmoituksen Kaarle Hennerin toiminnasta. Tämä oli saarnannut seurakunnassa, auttanut häntä lukukinkereillä ja opettanut varttuneita rippikoululaisia. Kirkkoherra piti Henneriä nöyrähenkisenä miehenä, jolla oli hyvä puhe- ja veisuulahja. Mieluummin Schönberg olisi kuitenkin ottaneet avukseen toisen papin:

[--] saadun kokemuksen kautta, on minun vakaumukseni, ettei papiksi vihkimätön sovi seurakunnassa toimivan papin apulaiseksi. Lukukinkereillä käy se laatuun, kun hänellä on toverina pappi, joka kastaa lapset ja ripittää sairait ja vanhukset, mutta kulmakuntajumalanpalveluksia ja raamatunselityksiä pitämään ei sellaista sovi lähettää, sillä näissä tilaisuuksissa on aina lapsia kastettavina ja usein ripitettäviäkin. [--] Minun arveluni on vielä, että maallikkosaarnaajista harvoin saadaan kykeneviä apulaisia kansliatoimissa.¹⁰⁴⁰]

Samankaltainen ajattelutapa tulee näkyviin myös joissakin saarnalupahakemuksissa. Haapajärven kirkkoherran R. J. Heikinheimon lausunto talonpoika Herman Ojalasta oli sinänsä positiivinen, mutta koska Haapajärvellä oli kaksi vakinaista pappia, ei seurakunnassa tarvittu apua ”saarnatuoliin eikä rippikouluun”. Heikinheimo kuitenkin arvioi, että saarnalupatutkinnon kautta saaduista tiedoista voisi olla hyötyä raamatunselitysten pitämisessä.¹⁰⁴¹ Myös Suomussalmen kirkkoherra T. A. Janhonen suhtautui kansakoulunopettaja Kaarlo Haapamäen saarnalupahakemukseen vuodelta 1922

---

¹⁰³⁸ *Helsingin Sanomat* 30.8.1911, 2.

¹⁰³⁹ *Aamulehti* 17.7.1918, 6.

¹⁰⁴⁰ KAH PTA, Ed 7:1, KD 9/96 1913.

¹⁰⁴¹ KAO OTA, Ea: 226, AD 915/1913. Ojalasta myös Mustakallio 2022, 112, 115 (viite 27), 132.

myötämielisesti, mutta epäili maallikkoapulaisen vaikutusmahdollisuuksia. Suosituksessaan Janhonen kertoi olevansa seurakunnan ainoa pappi. Varsinaiset jumalanpalvelukset hän jaksoi vielä pitää, mutta Haapamäki voisi puhua kirkossa silloin, kun Janhonen itse kiersi seurakunnan kylissä. Haapamäki oli jo avustanut Janhosta rippikouluopetuksessa. Vaikka maallikkoapulaisen tuki kelpasi kirkkoherralle, hän toivoi avukseen pappia, joka ”saattaisi toimittaa kastamiset, hautaamiset sekä vanhusten ripittämiset”. Janhonen puolsi silti opettaja Haapamäelle saarnalupaa, koska se olisi tälle ”ikään kuin siveellisenä tukena” koululla sunnuntaisin pidetyissä hartaustilaisuuksissa.¹⁰⁴² Maallikkosaarnaajan soveltuvuusdiskurssi rajautui näissä tapauksissa kutsudiskurssiin; oli maallikko kuinka taitava sanansaarnaaja tahansa, vain pappi saattoi hoitaa tietyt tehtävät seurakunnassa.

Saarnaluvan saaneiden toimivaltuudet eivät olleet yksinomaan pappien käsissä, vaan valtaa käyttivät myös seurakuntalaiset. Saarnaaja Antti Ahvonen¹⁰⁴³ työskenteli Käkisalmen seurakunnassa rovasti Konstantin Helénin apulaisena vuoden 1911 alusta alkaen.¹⁰⁴⁴ *Käkisalmen Sanomissa* maaliskuussa 1912 julkaistussa kirjoituksessa nimi-merkki Maallikko kritisoi voimakkaasti sitä, että seurakunnan saarnavirka oli uskottu Ahvoselle, joka ”ei omaa edes ulkonaisestikaan niin korkeata sivistystä kuin papin tutkinnon suorittamiseksi vaaditaan”. Kirjoittajan mukaan Ahvosen saarnoissa ei ollut ”arvokkuutta ja johdonmukaisuutta”, vaan ne olivat ”sangen omituisilla esimerkeillä ja sanansutkauksilla höystettyjä jaarituksia”, jotka eivät kirkkoon kuuluneet. Lisäksi Ahvonen oli jakanut ehtoollista ja toiminut näin vastoin kirkkolain kirjainta. Asiantilaan oli Maallikon mukaan yritetty saada muutosta jo kauan. Tuomiokapituliin tehdyllä valituksella ei kuitenkaan ollut muuta vaikutusta kuin se, ettei Ahvonen ollut viime aikoina jakanut ehtoollista. Kirjoittajan mukaan oli selvää, että

---

¹⁰⁴² KAO OTA, Ea: 264, AD 454/1922.

¹⁰⁴³ Ahvonen oli suorittanut saarnalupatutkinnon vuonna 1910. Hakuhetkellä hän toimi Viipurin Piipiliseuran asiamiehenä. KAM VTA, Ca: 14 Tklin ptk. 20.12.1910, § 50.

¹⁰⁴⁴ KAM VTA, Ca: 17 Tklin ptk. 29.4.1913, § 33. Ahvonen oli vuodesta 1912 alkaen evankelisten maallikoiden johtaman Viipurin seuran saarnaaja. Koskenniemi 2008, 53.

seurakuntalaisten uskonnolliset tunteet ja henkinen ihminen kärsivät, kun heidän opettajansa ja paimenensa ei ollut tehtäviensä tasalla.¹⁰⁴⁵

On vaikea sanoa, mikä Ahvosen toiminnassa herätti eniten vastalauseita. Oliko syytä tämän osaaminen, vai kenties maallikkous? Rovasti Hélen epäili tuomiokapitulille vuonna 1913 lähettämässään ilmoituksessa, ettei Ahvosen evankelinen vakaumus miellyttänyt kaikkia seurakuntalaisia. Ihmisiä oli suututtanut myös se, että Ahvonen oli toimittanut kirkossa alttaripalveluksen – Helénin mukaan ei kuitenkaan ehtoollispyhinä. Rovasti itse kertoi olevansa apulaiseensa tyytyväinen, mutta Ahvonen oli ”muutamat saanut leppymättömiksi vastustajikseen”.¹⁰⁴⁶ Kriittiset seurakuntalaiset arvostivat sananselittäjässään sellaisia piirteitä, joita Ahvosella ei ollut tai ainakaan uskottu olevan. Ahvonen vastasi saamaansa kritiikkiin *Käkisalmen Sanomissa*. Hänen vastauksensa ilmensi kutsudiskurssin tuntemusta. Sisäisen kutsumuksen lisäksi Ahvonen oli saanut toiminnalleen myös ulkoisen, institutionaalisen tason hyväksynnän:

Minä en ole tänne tunkeutunut enkä edes pyrkinytkään, vaan herra piispan kahdenkertaisesta esityksestä ja arv. rovastimme pyynnöstä olen tullut tähän seurakuntaan. Yhtä vähän olen tunkeutunut saarnavirkaan, siihen olen saanut Jumalan Hengen siällisen kutsun – jota vastaan kauan taistelin –, sekä maallisen kutsun [--].¹⁰⁴⁷

Sekä Ahvosen vastaus että Maallikon kirjoitus antavat ymmärtää, että maallikkoapulaisen saarna- ja opetustoiminta oli säännöllistä ja vakiintunutta. Ahvonen näki itsensä nimenomaan saarnaviran hoitajana, ei satunnaisena maallikkoapulaisena. Vastineessaan Ahvonen kommentoi myös Savonlinnan tuomiokapitulille tehtyä valitusta. Hänen mukaansa piispa O. I. Colliander ei ollut ottanut asiaa puheeksi ollessaan Käkisalmella piispantarkastusmatkalla. Väitettyyn ehtoollisen jakamiseen – mikä ei kuulunut maallikon toimivaltuuksiin muuten kuin hätätilanteessa – Ahvonen ei ottanut suoraan kantaa. Hän muistutti kuitenkin lehden lukijoita, että kirkolliskouksessa oli parhaillaan käsiteltävänä aloite, jossa saarnalupatutkinnon suorittaneille anottiin oikeutta toimittaa sakramentteja. Vastauksen valossa on todennäköistä, että Ahvonen oli jakanut myös ehtoollista.

---

¹⁰⁴⁵ *Käkisalmen Sanomat* 13.3.1912, 2. Lehden toimitus tarkensi myöhemmin, että kyseessä oli usean henkilön laatima kirjoitus. *Käkisalmen Sanomat* 27.3.1912, 1.

¹⁰⁴⁶ KAM VTA, Ca: 17 Tklin ptk. 29.4.1913, § 33.

¹⁰⁴⁷ *Käkisalmen Sanomat* 27.3.1912, 1.

Ahvosen vaikeudet seurakuntalaisten parissa eivät päättäneet tähän. *Käkisalmen Sanomissa* kerrottiin vuonna 1913, että kirkkoherra K. Helén oli poistunut paikkakunnalta yksityisen asian vuoksi ja jättänyt kansliansa sekä kirkolliset toimet Ahvosen vastuulle, samoin juhlijumalanpalveluksen pitämisen Romanov-suvun 300-vuotisjuhlan johdosta. Piispa Colliander oli kuitenkin kieltänyt Ahvosta pitämästä jumalanpalvelusta sen jälkeen, kun joku seurakuntalainen oli valittanut asiasta tuomiokapituliin.¹⁰⁴⁸ Seuraavina vuosina saapuneiden vuosi-ilmoitusten mukaan Ahvonen jätti Käkisalmen ja omistautui kiertävälle saarnatoimelle Viipurin seuran nuorisoyhdistyksessä.¹⁰⁴⁹ Foucault'n ajatus tekojen ja reaktioiden kautta näkyviin tulevista valtasuhhteista kuvaa hyvin nimimerkki Maallikon ja maallikkosaarnaaja Ahvosen välienselvittelyä. Paikallisyhteisössä ja yksilöiden välillä kytenyt konflikti laajeni lopulta tuomiokapituliin saakka ja pakotti piispan ottamaan asiaan kantaa.

Joskus seurakuntalaiset tukivat maallikkosaarnaajaa enemmän kuin pappi toivoi. Inarin kirkkoherra Lauri Itkonen lähestyi ystäväänsä August Vilkunaa¹⁰⁵⁰ vuonna 1910 seuraavalla kirjeellä:

Täällä on Kyrönkylässä [-] kansak. opettajana eräs Evert Cyriakus Leino [-], jotenkin kouho mies (tarkastaja Kerkkonen arveli hänen olevan sukua Nummisuutarin Eskolle), joka on ruvennut puuhaamaan rukoushuonetta mainittuun kylään. Hänellä lie-nee voimallinen kutsumus saarnatoimeen, [-] kuuluu hakeneen tuomiokapitulin [saarna]lupaakin, kumminkin onnistumatta sitä saamaan. Nyt on Eskomme ostanut muutaman kehän sanotusta kylästä ja meinaa ruveta sitä pykäämään Herran huoneeksi, toivoen saavansa siihen apua joko valtiolta tai yleisellä kerjuulla. Saadakseen pontta puuhalleen on hän pyytänyt kirkonkokouksen lausuntoa juhannuksen aikana.¹⁰⁵¹

Kirkkoherra Itkonen tiedusteli Vilkunalta, miten tilanteessa kannattaisi toimia, sillä Leinon innosta ilahtuneet seurakuntalaiset pitivät ajatusta rukoushuoneesta hyvänä.

---

¹⁰⁴⁸ *Käkisalmen Sanomat* 7.3.1913, 2.

¹⁰⁴⁹ Ahvonen mainitaan vuosina 1915–1917 lähetetyissä vuosi-ilmoituksissa. KAM VTA, Ca: 19 Tklin ptk. 24.8.1915, § 64; Ca: 20 Tklin ptk. 8.8.1916, § 39; Ca: 21 Tklin ptk. 29.6.1917, § 54. Myös Koskenniemi 1984, 262; Koskenniemi 2008, 53. Koskenniemen mukaan Ahvonen hoiti vuonna 1914 myös Viipurin seuran yliasiamiehen pestiä.

¹⁰⁵⁰ August Vilkunasta tämän tutkimuksen luvussa 6.5.

¹⁰⁵¹ SKS KIA. August Vilkunan arkisto: Lauri Itkosen kirje August Vilkunalle 8.5.1909. Kirje 1240:1:1.

Itkonen ei olisi halunnut kutsua kirkonkokousta kokoon, mutta pelkäsi seurakuntalaisten ymmärtävän hänet väärin, jos niin ei tapahtuisi. Seurakuntalaiset käyttivät paikallisyhteiskunnan uskonnollisella kentällä valtaa valitsemalla, kenen suusta ja missä he tahtoivat sananselitystä kuunnella. Kyrönkylä [nykyinen Ivalo] sijaitsi viiden peninkulman eli noin 50 kilometrin päässä seurakunnan kirkosta, joten on ymmärrettävää, että seurakuntalaiset innostuivat rukoushuoneen mahdollisuudesta. Tuskin kirkkoherra Itkonenkaan itse rukoushuonetta vastusti, vain sen rakentajaksi pyrkivää miestä. Kansakoulunopettaja Leino ei onnistunut vakuuttamaan aikeistaan myöskään Kuopion tuomiokapitulia, vaan tämän vuosina 1906 ja 1908 lähettämät saarnalupahakemukset hylättiin.¹⁰⁵²

Itkosen tavoin myös Pelkosenniemen ja Kemijärven kirkkoherra Lauri Laitinen (Lanjala) joutui tasapainoilemaan seurakuntalaisten tahdon ja kirkon instituution sekä luterilaisen uskon vaalimisen välillä. Pelkosenniemellä ja Kemijärvellä vaikutti 1920-luvun alussa saarnalupatutkinnon suorittanut Aatu Heiskanen.¹⁰⁵³ Kirkkoherra Laitisen laatimien vuosi-ilmoitusten mukaan Lähetysseuran Lestadiolaisen haarasaston saarnaaja Heiskanen oli kutsuttu alueelle paikallisten uusheränneiden toivomuksesta. Laitinen kehui Heiskasta saarnamiehenä taitavaksi, mutta hurmahenkiseksi. Kaiken lisäksi tämä oli ”jonkun verran kiihottanut kirkosta eroon”. Pelkosenniemellä ja Kemijärvellä vieraillessaan Heiskanen oli alkanut ajautua yhä lähemmäs kaikkien syntien anteeksiantamista korostanutta skutnabbilaisuutta, joka sekoitti vapaakirkkollisia ja evankelisia vaikutteita. Heiskanen oli viipynyt seudulla kuu-kausia. Kun Laitinen oli keskustellut Heiskasen kanssa tämän opintulokinnasta, tämä oli ilmoittanut kristillisyytensä olevan ”niin yleistä laatua, että se sopii kaikkien usko-vaisten kanssa”. Saarnaaja lähti lopulta matkoihinsa, kun kirkkoherra Laitinen oli yrittänyt tiedustella tämän kantaa lapsikasteeseen.¹⁰⁵⁴ Heiskanen erosi pian

---

¹⁰⁵² Ensimmäisellä hakukerralla Sodankylän kirkkoherra ei halunnut suositella Leinoa saarnaluvan saajaksi, koska tunsu tämän huonosti. Toisella kerralla Leino laatima ainekirjoitus ei ollut tuomiokapitulin mielestä tarpeeksi korkeatasoinen. KAO OTA, Ca: 57 Tklin ptk. 19.1.1907, § 12; KAO OTA Ca: 58 Tklin ptk. 9.6.1910, § 24. Leinosta myös Mustakallio 2019, 34.

¹⁰⁵³ Heiskasen saarnalupahakemuksesta KAH PTA, Eb: 701, SD 2/82 1909.

¹⁰⁵⁴ KAO OTA, Ea: 267, KD 133/1923. Myös Mustakallio 2022, 125–126.

lestadiolaisten uusheränteiden piiristä ja uskonnonvapauslain jälkeen myös luterilaisesta kirkosta.¹⁰⁵⁵

Saarnaluvan saaneiden tulkinnoille avointa sekä paikallisseurakunnan tarpeiden ja toiveiden mukaan joustavaa asemaa voidaan tulkita sekularisaation ja eletyn uskonnon kehyksessä. Kirkon kontrolli ei ulottunut samalla tavalla ihmisten elämään kuin luterilaisen yhtenäiskulttuurin aikana, vaan papit, maallikkosaarnaajat ja seurakuntalaiset käyttivät valtaa paikallistason päätöksenteossa. Yhteiskunnan uskonnollinen pluralismi näkyi uskonelämän saamissa erilaisissa muodoissa. Saarnaluvan saaneet maallikot eivät edustaneet vain kirkon instituutiota, vaan myös itseään ja erilaisia uskonnollisia sidosryhmiään.

6.4 Maallikkosaarnaaja papinvirassa

Vaikka saarnaluvan saaneet asettuivat monin paikoin torjumaan pappispulan vaikutuksia ja ottivat vastuulleen papeille kuuluvia velvollisuuksia, ajatus maallikosta edes papin viran väliaikaisena hoitajana herätti kirkon piirissä vastustusta. Kirkkolain tasolla saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksia ei kasvatettu, mutta muutamissa tapauksissa maallikon ja papin välisiä raja-aitoja venytettiin enemmän tai vähemmän virallisesti.

Kansakoulunopettaja Adam Lindh koetteli luterilaista virkaoppia vankilamiljöössä. Lindh valmistui Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarista vuonna 1868 ja opetti lapsia muutaman vuoden ajan Sortavalassa ja Virolahdella. Hakiessaan saarnalupaa Porvoon tuomiokapitulilta vuonna 1874 Lindh oli siirtynyt opettajaksi Viipurin lääninvankilaan.¹⁰⁵⁶ Muutamaa vuotta myöhemmin hän aloitti opettamisen samassa kaupungissa sijainneessa Pantsarlahden työ- ja ojenuslaitoksessa, ja kun laitos

---

¹⁰⁵⁵ Kinnunen 2004, 410–412. Heiskasen elämästä myös Rantanen 1946.

¹⁰⁵⁶ KAH PTA, Ca: 181 Tklin ptk. 19.12.1874, § 13; 29.12.1874 (ei erillistä pykälää); Ej 1:1, SD 5/43 1874.

siirrettiin vuonna 1882 Lappeenrantaan, Lindh muutti perässä. Ura uuden Lappeenrannan työvankilan opettajana kesti aina eläkeikään saakka.¹⁰⁵⁷

Opettajantoimensa ohessa Lindh myös saarnasi. Ansioluetteloissaan¹⁰⁵⁸ hän kertoi hoitaneensa Viipurin lääninvankilassa vuosina 1875–1877 usein ”kirkollisia tehtäviä” ja ”avustaneensa papillisessa viranhoidossa” (*biträdt vid presterliga tjänstgörningen*). Lisäksi Lindh kertoi ottaneensa vastuulleen monia vankilansaarnaajan tehtäviä työskennellessään Lappeenrannan työvankilassa vuosina 1882–1912. Lindhin kertomalle löytyy myös vahvistusta sanoma- ja aikakauslehdistä. Esimerkiksi *Vankeinhoito*-lehti kertoi vuonna 1923 Lindhin toimineen ”virkaa tekevänä saarnaajana” sekä Viipurissa että Lappeenrannassa.¹⁰⁵⁹ Oliko Lindh satunnainen saarna-apulainen vai ajoittain liki papilliset vastuut saanut maallikko?

Vankilansaarnaajan virka oli varattu yksiselitteisesti papeille, oli kyse sitten vakinaisesta työsuhteesta tai lyhyemmästä sijaisuudesta esimerkiksi virkavapaan tai sairausloman ajan. Vuoden 1869 kirkkolaki määräsi, että virkavapaata toivovan vankilansaarnaajan tuli pyytää sitä vankilan johdolta. Virkavapautta ei saanut myöntää, ellei toinen pappi ottanut virkaa hoitaakseen. Asiasta piti myös ilmoittaa tuomiokapitulille.¹⁰⁶⁰ Lindhin tapauksessa kirkkolain kirjaimesta kuitenkin joustettiin. *Vankeinhoito*-lehti kertoi kesäkuussa 1913, että Lappeenrannan työvankilan saarnaaja, pastori Kaarlo Huotari pitäisi kesä–heinäkuussa kuukauden pituisen virkavapaan, jonka aikana pastorin sijaisena toimisi vankilanopettaja Adam Lindh.¹⁰⁶¹ Vankeinhoitohallitus oli hyväksyttänyt virkavapaan jo kuukautta aiemmin Savonlinnan tuomiokapitulilla ja pyytänyt kapitulialla määräämään sopivaksi katsomansa sijaisen.¹⁰⁶² Lindh oli

---

¹⁰⁵⁷ Adam Lindhistä kertovat saarnalupahakemus liitteineen, sanoma- ja aikakauslehtikirjoitukset sekä asiakirjakokoelma, joka sisältää mm. työtodistuksia, ansioluetteloita ja kirjeenvaihtoa. Lappeenrannan kaupunginarkisto, Adam Lindhin kokoelma.

¹⁰⁵⁸ Lappeenrannan kaupunginarkisto, Adam Lindhin kokoelma.

¹⁰⁵⁹ Kirjoituksessa käytiin läpi Lindhin elämää tämän 80-vuotispäivän kunniaksi. *Vankeinhoito* 4–5/1923, 73–74. Ansioluetteloissaan Lindh kertoi auttaneensa Luhangan kirkkoherraa kesällä 1876 ja Heinäveden kirkkoherraa kesällä 1880. Lappeenrannan kaupunginarkisto, Adam Lindhin kokoelma. Myös Lindhin nekrologi, *Karjala* 8.5.1924, 4.

¹⁰⁶⁰ KL 1869, § 159.

¹⁰⁶¹ *Vankeinhoito* 6/1913, 70.

¹⁰⁶² *Lappeenranta* 17.5.1913, 2.

toiminut jo vuonna 1909 vankilansaarnaaja Huotarin sijaisena yhdessä Lappeenrannan ja Lappeen kappalaisen Karl Gustaf Forsblomin kanssa. *Lappeenranta*-lehden uutisen mukaan molemmat sijaiset olivat sekä vankeinhoitohallituksen että Savonlinnan tuomiokapitulin hyväksymiä.¹⁰⁶³

Lindhin turvautumisessa oli selvät etunsa. Saarnalupatutkinto antoi hänelle muodollisen pätevyyden hoitaa vankilansaarnaajan virkaan säännöllisimmin kuuluvia tehtäviä. Vankilamiljöössä oli tarvetta ensisijaisesti sielunhoidolle ja saarnoille eikä esimerkiksi avioliittoon vihkimisille tai kasteille. Koska Lindh työskenteli jo valmiiksi vankilassa, ei sopivan viranhoidajan etsimiseen tarvinnut käyttää aikaa ja vaivaa. Sairastumisten ja virkavapauksien lisäksi vankilansaarnaajan viranhoidossa saattoi olla muitakin katkoksia. Hakuprosessit veivät aikaa, eikä virkaan valittu pappi välttämättä ottanut paikkaa vastaan heti.¹⁰⁶⁴ Vakinaiseksi vankilansaarnaajaksi Lindhiä ei kuitenkaan koskaan asetettu. Vuonna 1920 hän anoi erioikeutta päästä Lappeenrannan työvankilan saarnaajan virkaan, mutta kirkollis- ja opetusministeriö hylkäsi hakemuksen.¹⁰⁶⁵

Pappeja työskenteli paikallisseurakuntien ja vankiloiden lisäksi myös sairaaloissa ja muissa laitoksissa.¹⁰⁶⁶ Näihin virkoihin kiinnitetyt papit toimivat palveluspaikan ohjeiden mukaan, mutta olivat kaikessa ”varsinaiseen kirkonpalvelukseen ja sielunhoitoon” liittyneessä tuomiokapitulien valvonnassa. Kunnalliskodin saarnaajan virkaa hoitivat tyypillisesti papit, mutta Porissa tehtävään asetettiin vuonna 1899 kansakoulunopettaja Kaarle Oksanen. Oksanen pysyi virassa yli 30 vuotta. Pastori L. W. Häggström suositteli Oksasta saarnaluvan saajaksi ja kertoi tämän hoitaneen ”tunnollisesti ja täkäläisen papiston täydelliseksi tyytymiseksi [--] saarnaajan virkaa täkäläisessä

---

¹⁰⁶³ *Lappeenranta* 31.7.1909, 2.

¹⁰⁶⁴ Esimerkiksi Lauri Johannes Molander valittiin Viipurin lääninvankilan saarnaajaksi 19.12.1895, mutta hän astui virkaan vasta 1.5.1897. Molander, Lauri Johannes: Suomen papisto 1800–1920 -verkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022 (viitattu 11.1.2022).

¹⁰⁶⁵ SKJS 7/1920, 116.

¹⁰⁶⁶ KL 1869, § 154.

vaivaistalossa”.¹⁰⁶⁷ Palkan Oksanen sai kaupungilta tai seurakunnalta – tältä osin vuosi-ilmoitusten tiedot vaihtelevat.¹⁰⁶⁸ Kunnalliskodin saarnaajana hänet mainitaan ensimmäisen kerran vasta vuonna 1923 saapuneessa ilmoituksessa. Varhaisemmat ilmoitukset käsittelivät Oksasen Porin rukoushuoneessa ja kyläkunnissa pitämiä hartauspuheita. Porin kunnalliskodin vuotta 1922 koskeneen vuosikertomuksen mukaan asukkaiden henkisten tarpeiden tyydyttämisestä oli pääasiassa pitänyt huolta seurakunnan palkkaama saarnaaja [Oksanen], joka piti hartaushetkiä sunnuntai- ja juhlapäivinä. Lisäksi seurakunnan papit pitivät asukkaille jumalanpalveluksia ja jakaneet ehtoollisen.¹⁰⁶⁹

Tiedot Lindhin ja Oksasen saamista papillisista vastuista ovat hajanaisia ja epämääräisiä. Parhaan esimerkin maallikosta papin virassa tarjoaa Pietari Toikan tapaus. Vuonna 1909 saapuneessa vuosi-ilmoituksessa Ikaalisten kirkkoherra Karl Oskar Mannström kertoi, että seurakuntaan oli palkattu ylimääräisen papinviran hoitajaksi entinen Siperian katekeetta Pietari Toikka. Vuonna 1906 saarnalupatutkinnon suorittaneella Toikalla oli kansakoulunopettajan, lukkarin ja urkurin pätevyys.¹⁰⁷⁰ Hän oli työskennellyt vuosikymmenen katekeettana Siperian suomalaissiirtolaisten parissa ja palannut sitten opettajaksi synnyinseuduilleen Inkerinmaan Kupanitsaan. Turkuun Toikka muutti vuonna 1906.¹⁰⁷¹

Toikan saavuttama asema oli saarnaluvan saaneiden joukossa poikkeuksellinen. Säännöllisten jumalanpalvelusten ja lukukinkereille osallistumisen lisäksi kirkkoherra K. O. Mannström kertoi Toikan kastaneen lapsia sekä jakaneen hätätilassa ehtoollista

---

¹⁰⁶⁷ KAT TTA, F I j: 1, AD 160/1899. Viimeinen Oksasta koskenut vuosi-ilmoitus oli vuodelta 1935, tässä kohtaa hänen kerrottiin vielä toimivan kunnalliskodin saarnaajana. KAT TTA, E VII: 47.1, Porin rovastikunnan lääninrovastin kirje tuomiokapitulille, nro 72.

¹⁰⁶⁸ KAT TTA, E VII 46.2, AD 1513/1923.

¹⁰⁶⁹ *Huoltaja: kunnallisen huoltotoiminnan ja yksityisen hyväntekeväisyyden äänenkannattaja* 7/1923, 78.

¹⁰⁷⁰ Toikka oli opiskellut Kolppanan seminaarissa Inkerinmaalla, joka oli evankelis-luterilaisen kirkon ylläpitämä ja valvoma oppilaitos. Vuonna 1863 perustetun seminaarin alkuperäisenä tarkoituksena oli kouluttaa opettajia ja lukkareita kirkon omiin alkeiskouluihin. Valmistuneista suurin osa asettui aluksi lukkarin virkoihin ja myöhemmin kansakoulunopettajan tehtäviin, kun kansakouluja tuli lisää. Santti 2011, 235–238.

¹⁰⁷¹ Wikberg 2007, 53–56; Miettinen, Krjukov, Mullonen & Wikberg 2013, 287–289.

sairaille.¹⁰⁷² Maininta ”hätätilassa” jaettavasta ehtoollisesta kertoo, ettei Toikkaa rinnastettu pappisvihkimyksen saaneeseen. Tarkkaa tietoa tämän toimittamien ehtoollisten määrästä tai olosuhteista ei kuitenkaan ole. Lapsia Toikka sen sijaan kastoi säännöllisesti: Ikaalisten kastettujen luettelon mukaan Toikka toimitti pelkästään vuonna 1908 melkein sata kastetta.¹⁰⁷³

Toikan urakehityksellä oli useita puoltavia tekijöitä, joista yksi oli kokemus Siperian poikkeusoloista. Hänellä oli saarnalupahakemuksessaan suosituksena Verhne Suetukin siirtolassa vuosina 1892–1902 työskennelleen pastori P. A. Erikssonin lausunto. Erikssonin antaman todistuksen mukaan Toikka oli osoittanut katekeettana erinomaista kykyä sekä lasten että aikuisten opetukseen. Hän oli pitänyt huolta myös kirkon kirjanpidosta sekä ”kirkollisista toimituksista”, joiden sisältöä Eriksson ei kuvannut tarkemmin. Voidaan kuitenkin olettaa, että katekeettojen työtehtävät olivat luonteeltaan samantyyppisiä. Siperian katekeettana liki kolme vuosikymmentä työskennelleellä Wilhelm Juntusella oli saarnalupahakemuksessaan liitteenä suositus rovasti Johannes Granöltä. Hänen mukaansa Juntunen oli lasten opettamisen ohella hoitanut papin poissa ollessa ”papilliset toimitukset, kuten kastanut lapset, haudannut kuolleet, pitänyt täydelliset jumalanpalvelukset joka pyhä”.¹⁰⁷⁴

Entisen katekeetan tausta näyttää tehneen Turun tuomiokapituliin vaikutuksen: Toikan saarnalupahakemus ratkaistiin vain kaksi päivää anomuskirjeen kirjoittamisen jälkeen.¹⁰⁷⁵ Hakemuksen käsittelyä saattoi nopeuttaa myös toinen tekijä. Pian saarnalupatutkinnon suorittamisen jälkeen Toikka asettui Merikarvialle, missä hän avusti seurakunnan hoidossa kirkkoherra Henrik Eliel Wegeliusta. Wegelius toimi vuonna 1906 Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin apujäsenenä.¹⁰⁷⁶ Hän oli läsnä

---

¹⁰⁷² KAT TTA, E VII: 50, AD 718/1909.

¹⁰⁷³ IKV IKA, I C 3 Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1893–1909. Toikka kastoi lapsia myös seuraavina vuosina. IKA IKV, I C 4 Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1909–1920.

¹⁰⁷⁴ KAH PTA, Eb: 708, SD 6/114 1910.

¹⁰⁷⁵ KAT TTA, A I: 136 Tklin ptk. 30.6.1906, § 8. Joko Toikan annettiin suorittaa tutkintoon kuuluvat kokeet heti hakemuksen saapumisen jälkeen, tai sitten hänen ei tarvinnut suorittaa niitä samassa laajuudessa kuin yleensä.

¹⁰⁷⁶ Wegelius, Henrik Eliel: Suomen papisto 1800–1920 -verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022 (viitattu 16.1.2022).

istunnossa, jossa Toikan hakemus käsiteltiin. Myös Merikarvialla Toikka hoiti saarnaluvan saaneelle jossain määrin epätyypillisiä tehtäviä. Wegeliuksen lähettämän vuosi-ilmoituksen mukaan Toikka oli muun muassa saarnannut kirkossa ja toimittanut alttaripalvelusta, siunannut ruumiita sekä kastanut lapsia, kun kirkkoherra oli ollut matkoilla.¹⁰⁷⁷

Tietä ylimääräiseen papinvirkaan silottivat myös ikaalislaiset. Laajassa, runsasväkinessä ja suuren Kyrösjärven halkomassa seurakunnassa pappien ja seurakuntalaisten kohtaaminen oli hankalaa. Seurakuntalaiset olivat anoneet Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulilta kolmatta pappia jo vuonna 1898. Seurakunnan silloinen kirkkoherra Herman Gabriel von Bonsdorff (1830–1905) alkoi olla iäkäs,¹⁰⁷⁸ eikä kappalaisen virka ollut jatkuvasti täytettynä. Seurakuntalaiset olivat valmiita tyytymään väliaikaisratkaisuun, jonka mukaan Ikaalisiin perustettaisiin yhdeksi vuodeksi määräaikainen papinvirka. Tuomiokapituli ei kuitenkaan suostunut ehdotukseen.¹⁰⁷⁹ Ikaalislaiset uudistivat pyyntönsä vuonna 1904. Anomuksen mukaan pappisvihkimyksen saanut yhteiskoulun johtaja J. M. Mikkola oli ollut papiston apulaisena keväällä ja kesällä, kun von Bonsdorffin voimat eivät olleet riittäneet muuhun kuin kansliatoimien hoitamiseen. Syksyllä Mikkola olisi kuitenkin jälleen kiinni koulutyössä, joten tarve pappisavulle oli suuri. Turun tuomiokapitulin vastaus oli jälleen kieltävä.¹⁰⁸⁰ Kumpikaan kapitulille lähetetyistä anomuksista ei ollut kirkkoherra von Bonsdorffin allekirjoittama, vaan aloite kolmannen papin palkkaamiseksi tuli seurakuntalaisilta.

Von Bonsdorffin seuraajaksi valittiin vuonna 1905 kirkkoherra K. O. Mannström, ja pian Ikaalisten seurakunta uusi tuomiokapitulille pyyntönsä ylimääräisestä papista. Aloite tuli heinäkuussa 1906 pidetystä kokouksesta, jossa Luhalahden, Juhtimäen, Isonröyhön ja muiden seurakunnan itäisellä ja koillisella kulmalla sijaitsevien kylien

---

¹⁰⁷⁷ KAT TTA, E VII: 8b (ei diaarinumeroa).

¹⁰⁷⁸ Von Bonsdorff joutui vuonna 1898 hoitamaan myös Jämijärven kappelia. KAT TTA, E VI: 43b, SD 194/1898.

¹⁰⁷⁹ KAT TTA, E VI: 43b Ikaalisten emäseurakunta A.D. 194/1898. Tuomiokapituli oli kieltäytynyt vuonna 1889 antamasta Ikaalisten koillisen alueen kyläläisille (juhtimäkeläisille) lupaa oman hautausmaan ja saarnahuoneen perustamiseen. Tarkoituksena oli, että Ikaalisten papisto kävisi pitämässä jumalanpalveluksen joka viides sunnuntai. Heikkilä 1947, 158; Haveri 2014, 14.

¹⁰⁸⁰ KAT TTA, E VI: 43b Ikaalisten emäseurakunta SD 1044/1904.

edustajat kokoontuivat yhteen. Uuden papin suunniteltiin työskentelevän ensisijaisesti juuri näillä seuduilla, sillä ne sijaitsivat kaukana kirkosta. Viran perustamista kannatettiin sankoin joukoin. Kokouksessa perustettiin toimikunta, joka varmisti, että kaikki ylimääräisen papin vaikutuspiiriin kuuluvat perhekunnat suostuivat ottamaan osaa papin palkkaukseen. Toimikunnan jäsenet keräsivät eri kyläkunnista nimilistat, joissa sovittiin papin talokohtaisista saamisista. Lisäksi oli sovittava tulevasta saarnahuoneen paikasta ja väliaikaisista jumalanpalveluspaikoista. Myös seurakunnan vakinainen papisto ilmoitti avustavansa kolmannen papin palkkauksessa 500 markalla vuodessa. Kokouksen toiveena oli, että ylimääräisen papin virasta tehtäisiin myöhemmin vakinainen, jolloin myös viran kustannukset siirtyisivät emäseurakunnan maksettaviksi.¹⁰⁸¹

Tällä kertaa Ikaalisten seurakunnan toiveeseen vastattiin – Turun tuomiokapituli vahvisti päätöksen ylimääräisen, määräaikaisen papin viran perustamisesta toukokuussa 1907.¹⁰⁸² Viran hoitaja toimisi viiden vuoden ajan niissä kylissä, jotka sijaitsivat seurakuntaa halkovan Kyrösjärven itäisellä ja koillisella puolella. Seurakuntalaiset toivoivat tehtävään Evijärven virkaa tekevää kirkkoherraa K. V. Tammista, mutta tuomiokapituli ei tähän suostunut, koska hiippakunnassa oli pulaa papeista. Myös Evijärven seurakuntalaiset lähestyivät tuomiokapitulia ja pyysivät, ettei kirkkoherraa siirrettäisi muualle. Vain viikkoa myöhemmin Tamminen itse anoi siirtoa Porvoon hiippakuntaan Sörnäisten suomalaiseen seurakuntaan, jossa hän aikoi toimia kirkkoherran apulaisena. Tuomiokapituli kieltäytyi kahdesti, mutta antoi lopulta luvan siirtoon seuraavan vuoden toukokuussa.¹⁰⁸³ Tammisen palveluspaikkaa koskevat keskustelut ilmentävät hyvin Foucault'n ajatusta paikallis- ja henkilötasolta rakentuvista valtasuhteista. Vaikka tuomiokapituli teki papin sijoittamisessa lopullisen päätöksen, sen oli kuultava ja otettava huomioon myös seurakuntien ja yksilöiden mielipiteet.

---

¹⁰⁸¹ IKA IKV, Kirkkokokousten ja kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1865–1911, Kirkkokokouksen ptk. 3.4.1907; KAT TTA, E VI: 43b Ikaalisten emäseurakunta SD 573/1907 ja SD 225/1907.

¹⁰⁸² KAT TTA, A I: 137 Tklin ptk. 23.5.1907 § 10.

¹⁰⁸³ KAT TTA, E VI: 43b Ikaalisten emäseurakunta SD 936/1907; KAT TTA, A I: 137 Tklin ptk. 29.8.1907 § 3 ja § 4, 5.9.1907 § 24, 14.10.1907 § 18.

Turun tuomiokapituli teki Tammisen nimittämistä koskevan kieltävän päätöksen elokuun lopussa 1907. Suunnitelma Pietari Toikan sijoittamisesta Ikaalisten ylimääräisen papin virkaan oli kuitenkin käynnistynyt jo ennen tätä. *Tampereen Sanomien* mukaan Toikka oli pitänyt ”vaalikokeen pitäjän apulaispapin virkaa varten” Ikaalisten kirkossa elokuun 25. päivänä ja Kyrösjärven toisella puolella päivää myöhemmin.¹⁰⁸⁴ Ikaalislaiset näyttävät osanneen ennakoida, ettei seurakuntaan saataisi tälläkään kertaa varsinaista pappia. Virallisesti päätös Toikan palkkaamisesta tehtiin syyskuun alussa. Kirkkokokouksessa kysyttiin, suostuivatko ylimääräisen papin palkkaamiseen sitoutuneet kyläläiset ottamaan virkaan saarnaluvan saaneen ”uskonnonopettaja Pietari Toikan”. Päätös oli liki yksimielinen. Seurakunnan molemmat papit, kirkkoherra K. O. Mannström ja kappalainen F. J. Wuorio, kannattivat Toikan palkkaamista, mutta talollinen August Hirvijoki ja entinen talollinen Esaias Talonen Isonröyhien kylästä asettuivat vastarintaan. Hirvijoki kieltäytyi luovuttamasta kolmannelle papille lupaamaansa asuntoa Toikan käyttöön. Valituille miehille annettiin viikko aikaa uuden asunnon etsimiseen, sillä Toikan haluttiin aloittavan virassa jo ennen valitusajan umpeen kulumista.¹⁰⁸⁵

Kirkkoherran laatimien vuosi-ilmoitusten, Ikaalisten seurakunnan arkistoaineiston sekä sanomalehtikirjoitusten perusteella Toikan toiminta vastasi hyvin niitä tehtäviä, joita Ikaalisten kolmannelle papille oli huhtikuussa 1907 pidetyssä kirkkokokouksessa suunniteltu. Papin tuli pitää jumalanpalveluksia vuorotellen Luhalahden, Juhtimäen ja Vähäröyhien kansakouluissa ja Vahojärven ja Sisätönperän taloissa sekä tarjota seurakuntalaisille sielunhoitoa. Lisäksi papin odotettiin saarnaavan joka kuudes pyhä pitäjän kirkolla, avustavan kirkkoherraa kansliatoissa, seuraavan tätä lukukinkeille ja pitävän rippikoulua.¹⁰⁸⁶ Kotimaa-lehdessä syyskuussa 1907 julkaistussa nimettömässä kirjoituksessa kerrottiin, että ”eräessä Satakunnan seurakunnassa” saarnalupatutkinnon suorittanut maallikko levitti Jumalan sanaa, piti hartauskokouksia ja ”hätätilassa kaukaisissa sivukylyissä” jakoi Herran ehtoollista sairaille ja vanhoille sekä

---

¹⁰⁸⁴ *Tampereen Sanomat* 20.8.1907, 3.

¹⁰⁸⁵ IKV IKA, Kirkkokokousten ja kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1865–1911, Kirkkokokouksen ptk. 1.9.1907. Toikka asettui asumaan Sipsiön Sepälle. Haveri 2014, 14.

¹⁰⁸⁶ IKV IKA, Kirkkokokousten ja kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1865–1911, Kirkkokokouksen ptk. 3.4.1907; KAT TTA, E VI: 43b Rovastikunnittain järjestetyt asiakirjat AD 573/1907 ja AD 936/1907; KAT TTA, A I: 137 Tklin ptk. 29.8.1907, § 3. Myös Haveri 2014, 14, 27.

kastoi lapsia. Kirjoittaja korosti, että maallikon toiminnalla oli sekä seurakunnan papiston että piispan siunaus.¹⁰⁸⁷

Toikasta käytetyt nimitykset vaihtelevat. Kirkkoherrat Mannström ja Wegelius kutsuivat Toikkaa vuosi-ilmoituksissaan apulaiseksi, ylimääräiseksi saarnaajaksi tai entiseksi katekeetaksi. Sanomalehdissä Toikka sen sijaan sai usein papin statuksen. *Kotimaa*-lehti kertoi ”pastori Toikan” ottaneen osaa erilaisiin tapahtumiin Ikaalisissa.¹⁰⁸⁸ *Aamulehti* taas uutisoi, miten ”pastori Toikalle” päätettiin vuonna 1909 myöntää muun palkan ohella yksi kolehti vuodessa saarnamatkoihin liittyneiden kulujen kattamiseksi.¹⁰⁸⁹ Kolppanan kansakoulunopettajaseminaarin juhlakirja antaa viitteitä siitä, että Pietari Toikka myös pukeutui kuin pappi: seminaarista valmistuneiden matrikkelissa on Toikasta valokuva, jossa tällä on mitä ilmeisimmin kaulassa papin lipe-rit. Kirjan julkaisuvuoden ja Toikan iän perusteella on pääteltävissä, että kuva on otettu Ikaalisissa vietettyjen vuosien aikana. Itse matrikkelitekstissä Toikan kerrotaan olleen ”papiston apulaisena” Merikarvialla ja Ikaalisissa.¹⁰⁹⁰

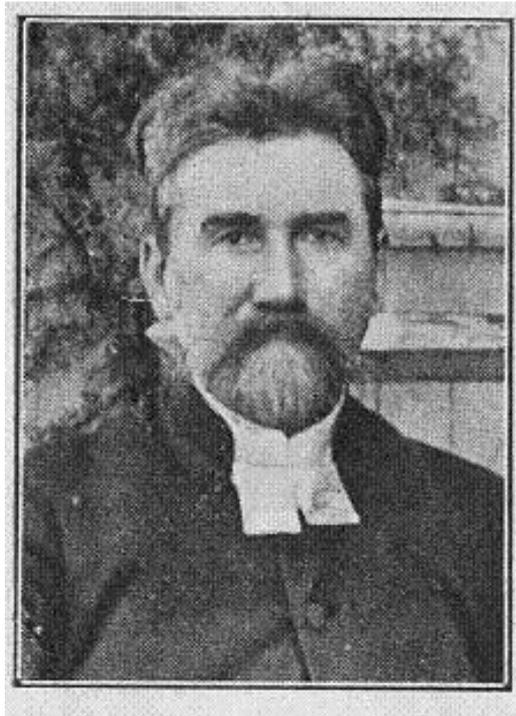
---

¹⁰⁸⁷ *Kotimaa* 23.9.1907, 2.

¹⁰⁸⁸ *Kotimaa* 9.12.1907, 2; *Kotimaa* 9.3.1908, 2. ”Pastori Toikan” läksiäisistä Merikarvialla Satakunta 19.9.1907, 3.

¹⁰⁸⁹ *Aamulehti* 2.12.1909, 4. Toisaalta kun *Aamulehti* kertoi Toikan valinnasta ylimääräisen papin virkaan, tätä kutsuttiin Merikarvian kirkkoherran apulaiseksi, katekeetta Pietari Toikaksi. *Aamulehti* 3.9.1907, 2. Nimityksestä uutisoitiin myös muissa lehdissä. *Kotimaa* 4.9.1907, 2; Satakunnan Sanomat 4.9.1907, 2; *Suupohjan Kaiku* 5.9.1907, 2; *Länsi-Suomi* 5.9.1907, 3; *Mikkelin Sanomat* 5.9.1907, 2; *Helsingin Sanomat* 4.9.1907, 5.

¹⁰⁹⁰ *Kolppanan seminaari 1863–1913: juhlajulkaisu Kolppanan seminaarin viisikymmenvuotisen toiminnan muistoksi*, 126. Kirja julkaistiin vuonna 1913, ja siihen kerättiin elämäkerrallista aineistoa vuodesta 1912 alkaen.

Kuva 6. Entinen Siperian katekeetta Pietari Toikka työskenteli kuvan ottamisen aikaan Ikaalisissa ylimääräisenä pappina. Lähde: *Kolppanan seminaari 1863–1913: juhlaulkaisu Kolppanan seminaarin viisikymmenvuotisen toiminnan muistoksi 1913*, 126.

Toikan työ näyttää saaneen hyvän vastaanoton. Kun Turun pappeinkokouksessa keskusteltiin vuonna 1907 saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksien kasvattamisesta, vetosi kaksi pappia positiiviseen ennakkotapaukseen. Kappalainen K. E. Kilpeläinen kertoi virkaveljilleen, että Ikaalisten seurakuntaan palkatun maallikkoapulaisen toiminnassa ei ollut ilmennyt valittamisen aihetta. Myös paikalla ollut Ikaalisten kirkkoherra K. O. Mannström kertoi ”vakavamielisten kristittyjen ja ahkeroitte kirkonkävijäin sillä Ikaalisten kulmakunnalla, johon maallikkoapulainen on saatu, olevan hänen toimintaansa hyvin tyytyväisiä ja siitä varsin kiitollisia”.¹⁰⁹¹

Kotimaassa julkaistiin syksyllä 1907 kirjoitus, jonka kirjoittaja näyttää kommentoineen Turun pappeinkokouksen keskusteluita. Kirjoittaja totesi jokaisen ymmärtävän, että maallikkoapulaisen käyttämisen myötä ”ei kirkkoherran ja kappalaisen arvo eikä

---

¹⁰⁹¹ Pkpk Turku 1907, 110–112.

papillinen sivistys yhtään alene seurakuntalaisten silmissä, päinvastoin se vain kohonee, kun näkevät ja ymmärtävät, että heidän sydämellään on seurakunnan hyöty ja menestys”.¹⁰⁹² Oli turha pelätä, että vastaavien apulaisten käyttäminen johtaisi palkkaa tai muita pappien oikeuksia koskeviin vaatimuksiin maallikoiden taholta. *Kotimaa*-lehdessä julkaistiin seuraavana vuonna myös pieni Luhalahtea koskeva uutinen, joka antoi Toikan vaikutuksesta hyvin positiivisen kuvan:

Kauvan olemme toivoneet tälle puolen pitää omaa pappia. [-] Turhalta näytti toivo, kun pappeja on vähän, mutta Herra kuuli huokaukset ja lähetti tänne katekeetta Toikan syyskuussa viime vuonna. [-] Nyt on täällä jumalanpalveluksia joka sunnuntai. Niitä pidetään kansakouluilla viidessä eri paikassa. Kansaa kokoontuu suurin joukoin kuulemaan Herran sanaa. Ilon kyynel vierähtää monen silmästä, kun kuulee kotikylässään evankeliumin julistusta. Herra itse siunatkoon sanansa kylvön!¹⁰⁹³

Toikan viisivuotinen sopimus päättyi vuonna 1913. Kirkkoherra Mannströmin viesti Turun tuomiokapitulille kertoo, että sopimusta olisi ollut mahdollista myös jatkaa. Mannströmin mukaan Toikan virka päättyi, koska ei ”enää tahdottu uudistaa hänelle tehtyä palkkasitoumusta”.¹⁰⁹⁴ Kirkkoherra perusteli päätöstä sillä, että Toikka oli kylästyttänyt sanankuulijat ”ylen pitkillä, 1 ½, jopa 2 tuntia kestäväillä saarnoillaan”. Koska Toikasta on kirjoitettu hyvin vähän Ikaalisten historiaa kartoitettavissa teoksissa,¹⁰⁹⁵ on hankala arvioida väitteen todenpitävyyttä. Asiassa saattoi vaikuttaa myös se, että vuodesta 1911 alkaen paikkakunnalla oli toiminut toinenkin saarnaluvan saanut maallikko. Kansakoulunopettaja Heikki Nestori Ruusuvaara suoritti tutkinnon vuonna 1910 Turun tuomiokapitulissa.¹⁰⁹⁶ Vuosi-ilmoitusten mukaan Ruusuvaara ei

---

¹⁰⁹² *Kotimaa* 23.9.1907, 2.

¹⁰⁹³ *Kotimaa* 17.1.1908, 2.

¹⁰⁹⁴ KAT TTA, E VII: 50, AD 688/1913.

¹⁰⁹⁵ Kauko Heikkilä mainitsee ”uskonnonopettaja Pietari Toikan” lyhyesti käsitellessään Itä-Ikaalisten seurakunnallisia oloja ja ylimääräisen, määräaikaisen papin palkkaamista. Heikkilä 1947, 159, 168–171. Terhi Nallinmaa-Luodon Ikaalisten historiaa käsittelevässä suurteoksessa Toikkaa ei mainita. Tämä johtunee teoksen laajasta aikarajauksesta (1853–2000) ja siitä, että Nallinmaa-Luoto on keskittynyt ensisijaisesti seudun elinkeinolliseen ja kunnalliseen kehitykseen. Nallinmaa-Luoto 2007.

¹⁰⁹⁶ KAT TTA, A I: 140, 6.10.1910, § 43.

ollut erityisen aktiivinen saarnaaja, mutta hän puhui ajoittain papiston järjestämissä hartauskokouksissa.¹⁰⁹⁷

Todennäköisin syy Toikan avusta luopumiselle oli halu muuttaa määräaikainen papinvirka vakinaiseksi. Ikaalisten kirkkokokous alkoi valmistella asiaa vuonna 1909, mutta suunnitelma raukesi kuusi vuotta myöhemmin, kun metsähallitus ei antanut lupaa myydä kirkkoherran virkataloon kuuluvia maita.¹⁰⁹⁸ Asiasta Turun tuomiokapitulille raportoinut kirkkoherra Mannström oli kuitenkin toiveikas, sillä Kyrösjärven kirkonvastaiselle puolelle oli suunnitteilla oma seurakunta. Sen perustamisen myötä seudun asukkaat saisivat vihdoinkin oman vakinaisen pappinsa.¹⁰⁹⁹ Tämänkin suunnitelma jäi lopulta toteutumatta. Seudun kylien välillä oli erimielisyyttä muun muassa rukoushuoneelle sopivasta paikasta. Vuonna 1919 Itä-Ikaalisiin perustettiin rukoushuoneyhdistys, joka osaltaan elävöitti seudun hengellistä elämää. Yhdistys järjesti hengellisiä juhlia Luhalahden kansakoululla 1920-luvun puoliväliin saakka, jolloin se sai oman rukoushuoneen.¹¹⁰⁰

Toikan ja muiden rajoja venyttäneiden maallikkosaarnaajien toiminta ei olisi ollut mahdollista ilman pappien tukea. Toikan palkkaamista kannattaneet Ikaalisten kirkkoherra Mannström ja kappalainen Wuorio kuuluivat evankeliseen suuntaukseen,¹¹⁰¹ jossa maallikkosaarnaan oli suhtauduttu pääosin myötämielisesti. Tahtotilaa Toikan kaltaisen apulaisen hankkimiseen oli havaittavissa muuallakin. Saarnalupatutkinnon suorittanut kiertokoulunopettaja Jaakko Järvinen avusti Kauhajoen seurakunnassa evankelista kirkkoherraa G. E. Lybeckiä¹¹⁰² vuodesta 1907 alkaen. Muutamaa vuotta myöhemmin Lybeck pyysi tuomiokapitulia harkitsemaan, voisiko Järvinen saada

---

¹⁰⁹⁷ Ruusuvaaraa koskevista ilmoituksista esim. KAT TTA, E VII: 50, AD 593/1912. Ruusuvaaralla oli saarnalupahakemuksensa liitteenä myös suositus Ikaalisten kirkkoherra Mannströmiltä, joka kertoi tämän avustaneen pappeja paikkakunnalla pidetyissä hartausseuroissa. KAT TTA, F I j: 2, AD 139/1910.

¹⁰⁹⁸ Kuurin ja Padinperän ulkopalstoista saaduilla rahoilla oli tarkoitus rahoittaa uuden kirkon ja kolmannen papin virkatalon rakentaminen. KAT TTA, E VI: 251 Ikaalinen, AD 58/1910 ja AD 440/1915.

¹⁰⁹⁹ KAT TTA, E VI: 251 Ikaalinen, AD 440/1915.

¹¹⁰⁰ Heikkilä 1947, 159–160; Haveri 2014, 14–17.

¹¹⁰¹ Koskenniemi 2003, 145, 150.

¹¹⁰² Koskenniemi 2003, 145.

toistaiseksi luvan kastaa lapsia, jakaa ehtoollista ja siunata ruumiita. Lybeck vetosi edellisvuoden kirkolliskokouksessa käytyyn keskusteluun saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksista sekä seurakunnan suureen kokoon ja pitkiin välimatkoihin. Järvinen asui kylässä, josta oli kirkolle matkaa 25 kilometriä. Lybeck toivoi, että Järvinen saisi näillä seuduilla toimittaa mainittuja toimituksia. Ratkaisu olisi kirkkoherran mukaan myös seurakuntalaisten mieleen.¹¹⁰³ Lybeckin pyyntöön on voinut vaikuttaa tieto samassa hiippakunnassa toimineesta Toikasta. Vuosi-ilmoitusten mukaan Järvinen ei kuitenkaan alkanut jakaa sakramenteja, vaan jatkoi hartausseurojen pitämistä, kinkereillä avustamista ja ajoittaista kirkossa saarnaamista. Järvinen toimi kirkkoherra Lybeckin apuna vuoteen 1919 saakka. Kappalainen A. A. Ahtola jatkoi yhteistyötä Järvisen kanssa, mutta ilmoitusten perusteella ei aivan yhtä tiiviisti.¹¹⁰⁴

Sekä saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksia että maallikkosaarnaajia yleisemminkin koskevan keskustelun ytimessä oli alusta saakka kysymys pappien ja maallikoiden välisestä työnjaosta. Saarnalupatutkinnon suorittaneiden joukossa oli useita miehiä, jotka lopulta ylittivät papin ja maallikon välisen rajapyykin ja päätyivät papeiksi joko kotimaan kamaralle tai muualle. Papiksi päätyneitä saarnaluvan saaneita yhdistää pitkä kokemus maallikkosaarnaajana sekä paikallisseurakunnissa että yhdistyskentän palveluksessa. V. A. Malmberg ja Väinö Paalasmaa saivat 1900-luvulla erivapauden teologisten opintojen aloittamiseen. Molemmat suorittivat saarnalupatutkinnon vuonna 1908, Malmberg Kuopiossa ja Paalasmaa Porvoossa.¹¹⁰⁵ Pohjalaiseen herännäissukuun kuulunut Malmberg toimi saarnaluvan saamisen jälkeen Herättäjä-yhdistyksen matkasaarnaajana ja Herättäjän kustannusliikkeen yliasiamiehenä. Kirkkoherrojen ilmoitusten mukaan hän myös avusti pappeja ainakin Ylistaron ja Lapuan seurakunnissa. Saatuaan pappisvihkimyksen vuonna 1917 Malmberg määrättiin

---

¹¹⁰³ KAT TTA, E VII: 51.3, AD 722/1909. Järvisen saarnalupapäätöksestä KAT TTA, A I: 137 Tklin ptk. 11.11.1907, § 9.

¹¹⁰⁴ KAT TTA, E VII: 51.3, AD 838/1919. Ahtolan laatimat vuosi-ilmoitukset ovat tiedoiltaan niukkoja. Pääasiassa niissä kerrottiin, että Järvinen asuu paikkakunnalla, on saarnannut ja käyttäytynyt hyvin.

¹¹⁰⁵ Malmbergista KAO OTA, Ca: 58 Tklin ptk. 14.5.1908, § 32; Mustakallio 2019, 29; Mustakallio 2022, 116, 140–141. Paalasmaasta KAH PTA, Ca: 221 Tklin ptk. 8.1.1914, § 39.

Nurmon vt. kirkkoherraksi.¹¹⁰⁶ Paalasmaa työskenteli Merimieslähetykseuran palveluksessa vuonna 1922 tapahtuneeseen pappisvihkimykseensä saakka. Hän toimi aluksi ylimääräisenä pappina eri seurakunnissa, mutta nousi myöhemmin kirkkoherraksi.¹¹⁰⁷ Vuonna 1927 vihittiin papiksi vielä kolmas saarnalupatutkinnon suorittanut mies, entinen sisälähetyssaarnaaja Juho Sefanias Järvi. Ennen teologisten opintojen aloittamista Järvi työskenteli Lähetykseuran palveluksessa sekä toimi pappien saarnaaja kanslia-apulaisena Ylistarossa ja Nivalassa.¹¹⁰⁸

Kaksi saarnalupatutkinnon suorittanutta miestä vihittiin papiksi Inkerinmaalle. Lähetykskoulusta sisälähetyssaarnaajaksi valmistunut Juhani Varjovaara (ent. Repo) sai saarnaluvan Porvoon tuomiokapitulilta vuonna 1905.¹¹⁰⁹ Varjovaara toimi pitkään Lähetykseuran matkasaarnaajana kotimaassa, mutta vuonna 1922 hänet päätettiin lähettää papiksi inkerinsuomalaisten pariin. Lähetykseuran sääntöjen mukaan ”papilliseen toimeen suomensukuisten kansojen keskuudessa ulkopuolella Suomen rajojen” oli mahdollista vihkiä miehiä samaan tapaan kuin lähetyssaarnaajia. Varjovaara ei kuitenkaan koskaan saanut neuvostoviranomaisilta maahantulolupaa. Maahantulo evätettiin myös monilta inkeriläisiltä papeilta, jotka olivat paenneet Suomeen Venäjän valtakumouksen levottomuutta.¹¹¹⁰ Vuonna 1931 Lähetykseura vihki Inkerinmaan työhön toisen saarnaluvan saaneen miehen. Syntyjään inkeriläinen Aleksanteri Korpelainen oli jättänyt lähetykskoulun opinnot kesken vuosisadan alussa. Korpelainen oli toiminut Viipurin seuran saarnaajana useiden vuosien ajan, ja 1910-luvun alussa hän sai Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen kolportöörikirjan ja tuomiokapitulin saarnaluvan. Inkerinmaan seurakunnat nimittivät 1920-luvulla paikallisia maallikkoja

---

¹¹⁰⁶ Kares 1947, 361–363; Malmivaara, Vilhelm Alarik: Suomen papisto 1800–1920 -verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022 (viitattu 16.9.2022).

¹¹⁰⁷ KAH PTA, Ca: 229 Tklin ptk. 21.2.1922 § 4; Kohonen & Nikolainen 1963, 58.

¹¹⁰⁸ Tiedot ovat Järven ansioluettelosta, jolla hän haki Mikkelin kaupunkiseurakunnan kappalaisen virkaa vuonna 1932. KAM VTA, Ea: 64, AD 753/1932. Järvi oli anonut valtioneuvostolta ja opetusministeriöltä vuonna 1928, että hänen annettaisiin lukea papillisiksi virkavuosiksi se aika, jonka hän oli palvellut kirkkoa saarnaluvan saaneena maallikkona. Pyyntöön ei kuitenkaan suostuttu. *Suomen kirkon vuosikirja* 1/1930, 40.

¹¹⁰⁹ KAH PTA, Ca: 212 Tklin ptk. 5.6.1905, § 39.

¹¹¹⁰ Saarilahti 1999, 85–86; Luther 2000, 111.

seurakunnanhoitajiksi pappispulan vuoksi. Myös Korpelainen ehti olla vastuussa useasta seurakunnasta ennen pappisvihkimystään.¹¹¹¹

Saarnaluvan anojien joukossa on muutamia miehiä, jotka hakeutuivat papiksi Yhdysvaltoihin. Evankelisen liikkeen vapaisiin maallikkosaarnaajiin kuulunut Juho Evert Liljeroos oli hakenut saarnalupaa vuonna 1893 tuloksetta ja ajautunut Suomessa usein kiistoihin pappien kanssa. Vuonna 1907 hänet vihittiin Amerikan suomalaisen evankelis-lutherilaisen Kansalliskirkon papiksi. Kun Erik Ryssin (myöh. Johansson) saarnalupahakemus tuli hylätyksi vuonna 1898, hän muutti vielä saman vuoden aikana Yhdysvaltoihin ja sai siellä Suomen Kansalliskirkolta pappisvihkimyksen. Saarnalupa toimi myös astinlautana papinvirkaan Yhdysvalloissa. Turun tuomiokapitulilta saarnaluvan saanut vanginvartija Karl Gustaf Rissanen muutti Yhdysvaltoihin pian saarnalupatutkinnon suorittamisen jälkeen ja toimi siellä Kansalliskirkon pappina kahden vuosikymmenen ajan. Kiertokoulunopettaja Matti Pekka Miittisen urakehitys noudatti samankaltaista kaavaa: hän suoritti saarnalupatutkinnon Savonlinnan tuomiokapitulissa 1909, ja jo seuraavana vuonna hänet vihittiin Yhdysvalloissa papiksi.¹¹¹²

Amerikan pappina oleminen ei välttämättä ollut pysyvä uraratkaisu. Kansakoulunopettaja ja entinen lähetyskoululainen Frans Erik Öhde (saarnaluvan hakemisen aikaan Erkki Juntunen) sai Turun tuomiokapitulilta saarnaluvan vuoden 1884 elokuussa. Hän muutti pian Yhdysvaltoihin, ja vuonna 1887 Augustana-synodi vihki Öhden papiksi. Muutamaa vuotta myöhemmin tämä tuli kuitenkin erotetuksi virasta rettelöinnin takia.¹¹¹³ Vuonna 1891 Öhde oli jälleen Suomessa. Hän pyysi Turun tuomiokapitulilta lupaa toimia pappina, mutta pyyntöön ei suostuttu, koska kapitulilla

---

¹¹¹¹ KAH PTA, Ca: 219, Tklin ptk. 21.11.1912, §32 ja § 34; Folkesten, Halttunen & Jääskeläinen 1987, 16–17, 26–27; Luther 2000, 94–95, 102–104, 107, 110, 131–133, 145, 154, 158, 176. Neuvostoviranomaiset vangitsivat Korpelaisen 1930-luvun lopulla. Hän kuoli vankilassa.

¹¹¹² *Kotimatalla* 1939, 46, 52–53; Aho & Nopola 1949, 26, 80, 104–105; Suokunnas 2018, 184. Aho ja Nopola kertovat Miittisen ja Rissasen suorittaneen ”katekeettatutkinnon”, jolla he viittasivat siis saarnalupatutkintoon. Saarnaluvista liite A. Rissasesta myös tämän tutkimuksen luku 6.5.

¹¹¹³ Heininen 2019, 101.

ei katsonut hänen täyttävän kirkkolain § 108 mainittuja ehtoja.¹¹¹⁴ Öhde oletettavasti ajatteli päteväytyneensä Amerikassa niin, että voisi hoitaa papinvirkaa myös Suomessa. Tuomiokapituli oli asiasta eri mieltä.

6.5 Peruutetut saarnaluvat

Vaikka saarnaluvan saaneiden toiminta herätti ajoittain kritiikkiä, tuomiokapitulit päätyivät vain harvoin ottamaan lupakirjan pois. Vuosina 1897–1923 tuomiokapitulit peruuttivat yhteensä neljä saarnalupaa. Katekeetta G. A. Wakaan tapauksen olen käsitellyt luvussa 4.3. Saarnaluvan peruuttaminen oli tuomiokapitulin viimeinen mahdollinen hallinnan keino. Saarnaaja, joka toimi kapitulin arvion mukaan tavalla tai toisella sopimattomasti, saattoi myös saada varoituksen tai jäädä vaille uusia työmahdollisuuksia.

Päätös saarnaluvan peruuttamisesta ei aina ollut helppo, varsinkaan, jos lupakirjan haltija oli palvellut kirkkoa jo pidemmän aikaa. Kansakoulunopettaja Simo Hirvonen oli saanut saarnaluvan Turun arkkhiippakunnan tuomiokapitulilta vuonna 1882. Hän toimi 1800-luvun puolella muun muassa Pylkönmäen saarnaaja-opettajana ja siirtyi myöhemmin Noormarkun Lassilan rukoushuonekunnan saarnaajaksi. Virkaa tekevän kirkkoherran Albin Hukkasen ilmoituksen mukaan Hirvonen piti Lassilassa jumalanpalvelukset niinä sunnuntaina, kun papit eivät vierailleet paikkakunnalla. Hirvosen toimintaa koskevat ilmoitukset olivat kiittäviä vuosien ajan, mutta vuonna 1914 Porin alisen rovastikunnan lääninrovasti, kirkkoherra K. E. Stenbäck välitti Turun tuomiokapitulille seuraavan tiedonannon:

Hirvonen, joka kirkkoherra O. D. Paloheimon tähän liittämäni kirjelmän mukaan vanhuutensa ja heikentyneen terveytensä vuoksi nyttemmin on tullut sellaiseksi, että tuomiokapitulin olisi syytä peruuttaa Hirvoselle antamansa saarnaluvan tai kieltää hänen pitämästä julkista jumalanpalvelusta Lassilan saarnahuoneessa.¹¹¹⁵

---

¹¹¹⁴ KAT TTA, A I: 121 Tklin ptk. 22.12.1891 § 13. Öhde (silloinen Juntunen) oli ollut Lähetysseuran palveluksessa Afrikassa vuosina 1868–1870, mutta ei lähetysaarnaajana vaan maallikkoveljenä. Öhde lähestyi Suomessa ollessaan myös Lähetysseuraa ja pyysi päästä takaisin sen palvelukseen takaisin. Seura ei pyyntöön suostunut. Heininen 2019, 101.

¹¹¹⁵ KAT TTA, E VII: 46.2, AD 605/1914.

Kapituli ilmoitti kirkkoherra Paloheimolle, ettei tämän tulisi enää käyttää Hirvosta saarnatoimessa. Saarnaluvan peruuttamista kapituli ei sen sijaan pitänyt tarpeellisena, vaikka Paloheimo oli sitä itse ensin ehdottanut.¹¹¹⁶ Kapitulin mukaan oli tiedossa, että Hirvosen toiminta ”pikemminkin tuottaa pahennusta kuin siunausta”, mutta toisaalta mies oli palvellut saarnahuoneen julistajana menestyksekkäästi jo kymmenisen vuotta. Ilmoituksen lähettämisen aikaan Hirvonen oli 66-vuotias, mutta tuomiokapitulिन arkisto tai muut lähteet eivät tarjoa tarkempaa tietoa hänen terveydentilastaan. Seuraavana vuonna lääninrovasti Stenbäck kertoi tuomiokapitulille, ettei Hirvonen ollut enää heikentyneen terveytensä vuoksi ”minkäänlaiseen opetustoimeen pystynyt”. Vuonna 1915 opettaja nukkui pois.¹¹¹⁷

Saarnaluvan peruttamista harkittiin myös ainakin yhdessä toisessa tapauksessa. Nivalalaisen talollisen August Vilkunan alkoholinkäytöstä tehty kantelu johti vuonna 1921 siihen, että Kuopion tuomiokapituli antoi hänelle virallisen varoituksen: mikäli Vilkuna ei muuttaisi elämäntyyliään, hän menettäisi saarnalupansa.¹¹¹⁸ Virallisesti Vilkunan saarnalupa oli voimassa ainoastaan Nivalan seurakunnassa, mutta tämä saarnasi myös esimerkiksi Oulussa. Nivalassa seurakunnan iäkäs kappalainen Antti Hulkkonen oli luvannut Vilkunalle jo ennen saarnaluvan saamista, että tämä saisi hoitaakseen hänen saarnavuoronsa. Näin Vilkuna tekikin yli vuoden ajan. Kappalaisen kuoltua Vilkunan kirkkosaarnat vähenivät merkittävästi; liki viikoittaisen saarnan sijaan hän puhui kirkossa enää muutaman kerran vuodessa. Olli Vilkunan mukaan isku oli syvästi uskonnolliselle ja papin urastakin haaveilleelle miehelle kova, vaikka tämä harjoitti edelleen saarnaamista muualla. Vilkuna koki saaneensa osakseen myös pilkkaa ja ivaa paikallisyhteisössään. Vastoinkäymiset ajoivat hänet hakemaan lohtua alkoholista.¹¹¹⁹

---

¹¹¹⁶ KAT TTA, B I: 180, 15.7.1914, nro 699.

¹¹¹⁷ KAT TTA, E VII: 46.2, AD 623/1915. Hirvosen kuolemasta Kansakoulun lehti 1/1916, 61.

¹¹¹⁸ KAO OTA, Ca: 71 Tklin ptk. 3.2.1921 § 23.

¹¹¹⁹ Vilkuna 1975, 111–116, 124–126, 135–136, 140–142; Vilkuna 2012, 453–455. Kustaa Vilkunan mukaan August kannusti veljeään Taneli Vilkunaa diakonikouluun, koska oli itsekin harkinnut diakoniksi ryhtymistä. Toisesta veljestään Kyöstistä, josta tuli kirjailija, August oli puolestaan toivonut pappia. August itse ei ollut voinut hakeutua opiskelemaan kotitilan töiden vuoksi. Vilkuna 1975, 109–110. Vilkunoiden herännäissuvusta myös Kares 1947, 402–404.

Vilkunan elämäntyyliä koskeneesta kantelusta ei ole tarkempaa tietoa, mutta oletettavasti asialla ei ollut ainakaan Nivalan kirkkoherra J. F. Cajan. Kantelun jälkeen tuomiokapituli otti häneen yhteyttä ja pyysi lisätietoa Vilkunasta.¹¹²⁰ Vastauksessaan Cajan puolusti Vilkunaa, mutta tunnusti, että syytöksissä oli jotain perää:

[--] on kyllä jonkun kerran julkisissa tilaisuuksissa syystä joutunut juopottelusta epäluulon alaiseksi, vaikka ei kuitenkaan ole käytöksellään selvästi ollut päihtynyt. On vaikea muiden puheiden nojalla arvostella ja ratkaista, milloinka hän teossa on rikkonut raittiuden hyvettä vastaan. Täytyy tähän lisätä, että Aukusti Wilkuna on usein julkisuudessa vastustanut nykyään voimassa olevaa kieltolakia ja sopimattomasti puoltanut väkijuomien nauttimista, joutuen tässä pahennukseksi muille ja kehoittaen täten uhmaamaan kieltolakia.¹¹²¹

Cajan lisäsi, ettei ollut enää antanut Vilkunan saarnata julkisesti, ”epäluulon alaisena kun on”. Sen sijaan pyhäkoulussa hän oli saanut jatkaa opettamista, eikä ollut siellä aiheuttanut pahennusta. Tähän ratkaisuun myös tuomiokapituli tyytyi. On vaikea tietää, kuinka monen miehen osalta saarnaluvan peruuttamista harkittiin. Tapauksia oli todennäköisesti enemmän kuin edellä kuvatut kaksi, mutta niistä ei ole jäänyt jälkiä saarnalupaa koskeviin arkistokokonaisuuksiin. Lisätietoa voisi löytyä esimerkiksi tuomiokapitulien jäsenten ja paikallisseurakunnan pappien välisestä henkilökohtaisesta kirjeenvaihdosta, jota ei ole kuitenkaan ollut mahdollista käydä läpi tämän tutkimuksen puitteissa.

Saarnalupa oli tarkoitettu käytettäväksi Suomen evankelis-luterilaisen kirkon seurakunnissa. Turun tuomiokapituli peruutti Karl Gustaf Rissasen saarnaluvan tämän muutettua Yhdysvaltoihin. Asiasta tiedotettiin *Suomen kirkon julkisissa sanomissa* vuonna 1903.¹¹²² Rissanen itse epäili, että saarnaluvan pois ottamiseen oli muita syitä kuin muutto ulkomaille. *Undessa Aurassa* julkaistiin saman vuoden tammikuussa Rissasen ”Kirje Yhdysvalloista”, jossa hän kertoi lähteneensä Suomesta heti saarnalupatutkinnon suorittamisen jälkeen ja astuneensa Amerikan suomalaisen evankelis-luterilaisen kirkon eli Suomi-Synodin palvelukseen. Kirkko ei kuitenkaan suostunut

---

¹¹²⁰ KAO OTA, Da: 70 Kirje- ja päätöstoisteet 1921–1921 nro 39.

¹¹²¹ KAO OTA, Ea: 259 KD 118/1921.

¹¹²² SKJS 7/1903, 77. Rissanen oli saanut saarnaluvan lokakuussa 1902. Ensimmäisen kerran hän oli lähestynyt Turun tuomiokapitulia vuonna 1899, mutta tuolloin tuomiokapituli ei pitänyt Rissasen kirjoittamaa ainetta tarpeeksi korkeatasoisena. KAT TTA, A I: 129 Tklin ptk. 26.10.1899, § 9.

vihkimään Rissasta papiksi tämän matalan koulutustason tähden. Rissanen mukaan oikea syy oli se, että hän kuului evankeliseen suuntaukseen, josta Suomi-Synodissa ei pidetty. Kun hän sai vuonna 1903 pappisvihkimyksen Kansalliskirkolta, olivat Synodin papit levittäneet Rissanen mukaan hänestä valheellisia väitteitä sanomalehdissä ja kieltäneet saarnaamasta. Rissanen uskoi Synodin pappien myös lähettäneen Turun tuomiokapitulille kirjeen, jossa ”esitellään sopimatonta käytöstäni, vääroppisuuttani sekä oloani lestadiolaisten saarnaajana täällä”. Kirjeen saatuaan tuomiokapituli oli peruuttanut Rissanen saarnaluvan, ”vähääkään asianomaiselle tietoa siitä antamatta”.¹¹²³ Suurta haittaa hän ei kuitenkaan katsonut tapahtuneesta olleen ”vapauden kultamaassa”, jossa oli riittänyt hyvin töitä.¹¹²⁴ Yhdysvalloissa riitti sanankuulijoita, jotka pitivät Rissasta pappina riippumatta siitä, oliko tällä entisen kotimaan valtiokirkon saarnalupaa.

Opilliset näkemyserot johtivat myös Matti Hakalan saarnaluvan pois ottamiseen. Hakala suoritti saarnalupatutkinnon Kuopion tuomiokapitulissa vuonna 1906, mutta joutui palauttamaan lupakirjansa vain kaksi vuotta myöhemmin. Entisen nahkurin tie saarnaluvan saajaksi oli alusta saakka kivinen. Kuopion tuomiokapituli pyysi Hakalasta lausuntoa Rovaniemen kirkkoherralta Elis Tillmanilta. Kirkkoherra tunnusti, ettei hän ollut koskaan tavannut Hakalaa eikä siksi voinut arvioida tämän sopivuutta saarnaluvan saamiseen. Tillman kuitenkin kertoi kuulleensa puhuttavan eräästä samannimisestä Pelastusarmeijan saarnaajasta, joka noin puolitoista vuotta aiemmin oli käynyt Kittilässä.¹¹²⁵

Vahvistusta Pelastusarmeija-kytköksistä löytyy myös toiselta taholta. Hakalan hakuksen liitteenä oli suosituskirje pastori N. J. Laamaselta, joka oli toiminut Joensuun kaupunginsaarnaajana vuodesta 1879 alkaen. Laamasen mukaan Hakala oli heidän tavatessaan Pelastusarmeijan johtaja Joensuussa. Suosituksessaan Laamanen kertoi puhuneensa Hakalan kanssa useaan otteeseen ja todenneensa hänet ”vakavaksi,

---

¹¹²³ *Uusi Aura* 8.1.1903, 3.

¹¹²⁴ *Uusi Aura* 8.1.1903, 3. Rissanen toimi pitkään pappina Astoriassa Oregonissa, Calumetissa Michiganissa sekä eri puolilla Minnesotaa. Lisäksi hänet valittiin Kansalliskirkon esimieheksi vuosiksi 1908–1913. Aho & Nopola 1949, 80. Suomi-Synodista esim. Haapanen 1940; Heikkilä 2002.

¹¹²⁵ KAO OTA, Ea: 200 KD 1187/1906.

lämpimästi kristillismieliseksi henkilöksi”. Myös miehen puhujanlahjat olivat hyvät ja tiedot Jumalan sanasta laajat.¹¹²⁶ Hakalan vaiheista saarnaajana löytyy valitettavan niukasti tietoa. On kuitenkin todennäköistä, että kytkös Pelastusarmeijaan osoittautui luultua vahvemaksi.

Tuomiokapitulit olivat edelleen kiinnostuneita saarnaluvan saaneiden maineesta. Kansakoulunopettaja Topi Tiilikainen menetti saarnalupansa vuonna 1919, koska Savonlinnan kapituli piti hänen elämäntapojaan saarnaajalle sopimattomina. Tuomiokapituli oli saanut tietoonsa, että Tiilikainen oli herättänyt Kaavin seurakunnassa pahennusta ja saanut lopputilin opettajanvirastaan.¹¹²⁷ Kaavin vt. kirkkoherra Johannes Cantell asettui puolustamaan Tiilikaista ja toivoi, ettei tämän saarnalupaa otettaisi vielä pois. Opettaja oli muuttanut Kuopioon¹¹²⁸ ja tehnyt Cantellin kuuleman mukaan elämässään parannuksen. Savonlinnan tuomiokapituli kuitenkin katsoi Tiilikaista koskeneiden syytösten olleen niin vakavia, että saarnalupa oli syytä peruuttaa.¹¹²⁹

Tieto saarnaluvan menettämisestä ei tavoittanut hiippakunnan kaikkia kulmia: Tiilikainen mainitaan saarnaluvan saaneena vielä kahdessa Savonlinnan tuomiokapitulille lähetetyssä vuosi-ilmoituksessa. Vuonna 1926 opettajan kerrottiin muuttaneen Kuopiosta Kerimäelle ja saarnanneen siellä kirkossa ja kyläkunnissa. Vasta vuonna 1932 Kerimäen kirkkoherra totesi, että ”henkilö, joka aikaisemmin on ilmoitettu sellaisen [saarnaluvan] omistaneeksi, ei ole sitä omistanut jälkeen 24.11.1919”.¹¹³⁰ Kirkollisen valvonnan välineeksi tarkoitettut vuosi-ilmoitukset eivät selvästi täyttäneet

---

¹¹²⁶ KAO OTA, Ea: 200, KD 898/1906. Hakalasta myös Mustakallio 2019, 29, 34.

¹¹²⁷ Kaavin seurakunnasta saapuneessa vuosi-ilmoituksessa Tiilikaisen todettiin ”aiheuttaneen pahennusta”, minkä vuoksi kapituli selvitti asiaa. Virasta erottaminen johtui tuomiokapitulin saamien tietojen mukaan siitä, että Tiilikaista epäiltiin epäsiveellisestä elämästä. En ole kokenut tarpeelliseksi selvittää syytösten yksityiskohtia, eikä niiden paikkansapitävyydestä ole todisteita. Olennaista on, että kansakoulun johtokunta ja Savonlinnan tuomiokapituli ottivat syytökset vakavasti. KAM VTA, Ca: 23 Tklin ptk. 24.9.1919 § 4.

¹¹²⁸ Tuomiokapitulin lähdeaineistot eivät anna tarkkaa tietoa Tiilikaisen muuton ajankohdasta, mutta lehtitietojen mukaan tämä piti päiväjumalanpalveluksen Kuopion kaupunkiseurakunnan kirkossa elokuussa 1919. *Sinausta koteihin* 33/1919, 132.

¹¹²⁹ KAM VTA, Ca: 23 Tklin ptk. 24.9.1919, § 50, 31.10.1919, § 36, 24.11.1919, § 49.

¹¹³⁰ KAM VTA, Ca: 30 Tklin ptk. 11.8.1926, § 5; KAM VTA, Ca: 36 Tklin ptk. 2.7.1932, § 96.

tehtävänsä Tiilikaisen tapauksessa. Tiedonkulun ongelmat tuomiokapitulिन ja paikallisseurakuntien välillä tarjosivat saarnalupansa menettäneelle opettajalle mahdollisuuden jatkaa uskonnollisten puheiden pitämistä, myös kirkossa, ja rakentaa maineensa uudelta pohjalta. Sanomalehtitietojen perusteella Tiilikainen otti saarnaluvan menettämistä seuranneiden vuosien aikana ahkerasti osaa erilaisiin hengellisiin ja kunnallisiin vastuutehtäviin.¹¹³¹ On myös mahdollista, että tieto saarnaluvan menettämisestä oli paikallisseurakuntien pappien tiedossa, mutta nämä välittivät enemmän Tiilikaisen vaikutuksesta nykyhetkessä kuin menneisyydessä.

Saarnaluvan menettäminen oli harvinaista, mutta vielä harvinaisempaa oli sen takaisin saaminen. Mahdotonta se ei kuitenkaan ollut. Puuseppä Joel Halonen oli suorittanut saarnalupatutkinnon vuonna 1906 Kuopion hiippakunnassa, mutta menettänyt sen vuonna 1912. Syynä olivat Halosen väitetyt yhteydet Jehovan todistajiin. Luvan peruuttamiseen johtanut tapahtumaketju alkoi Lapinlahden kirkkoherran ja Iisalmen rovastikunnan vt. lääninrovastin Josef Österbladhin laatimasta vuosi-ilmoituksesta. Österbladh kertoi tuomiokapitulille, ettei papisto ollut enää antanut Halosen ottaa osaa seurakunnan opetukseen, koska tämä oli ”antautunut insinööri Hartevean opin levittämiseen”.¹¹³²

Österbladh viittasi lausunnossaan Kaarlo Jalmari Harteveaan (ent. von Haartman), joka oli liittynyt Jehovan todistajiin vuonna 1910, jolloin hän ja turkulainen liikemies Emil Österman ottivat kasteen Ruotsissa. Yhdessä miehet juurruttivat Jehovan todistajien opin Suomeen. Harteve toimi kesästä 1911 alkaen liikkeen julistustyön johdossa ja piti esitelmätilaisuuksia Helsingissä, Tampereella ja Turussa sekä myöhemmin myös Oulussa ja Joensuussa.¹¹³³ Saarnalupa-aineisto ei tarjoa selviä todisteita

---

¹¹³¹ *Itä-Savo*-lehden mukaan Tiilikainen piti vuonna 1920 voimakkaan hengellisen puheen Heinäveden Malkkilan kansakoulun 20-vuotisjuhlassa. *Itä-Savo* 21.9.1920, 3. Vuonna 1925 Tiilikainen valittiin Kerimäen opettajayhdistyksen puheenjohtajaksi ja Kerimäen kansankirjaston johtokunnan jäseneksi. *Itä-Savo* 13.10.1925, 2; *Itä-Savo* 26.11.1925, 2. Savonlinnan kansakoulunopettajien tarkastuspiirin vuosikokouksessa vuonna 1929 Tiilikainen piti kokoukselle rukoushetken ja luki evankeliumia. *Opettajain lehti* 41/1929, 746.

¹¹³² KAO OTA Ca: 56 Tklin ptk. 8.12.1906, § 9; Ca: 62 Tklin ptk. 21.11.1912, § 24; 27.12.1912, § 6; Mustakallio 2019, 31, 34.

¹¹³³ Ketola 2008, 151–152, 154–155; Rikkinen 2010; Hulkkonen 2017, 149–150.

Halosen Jehovan todistaja -yhteyksistä. Sanomalehdet antavat kuitenkin viitteitä siitä, että tämä olisi käynyt liikkeen tilaisuuksissa. Esimerkiksi elokuussa 1912 *Kotimaa* kertoi Joel Halosen puhuneen Hartevean ja Östermanin rinnalla Ursinin kallioilla Helsingissä.¹¹³⁴

Halosen opilliset käsitykset olivat herättäneet epäilystä jo saarnalupaa hakiessa. Kuopion tuomiokapituli pyysi kirkkoherra Österbladhia – joka myöhemmin raportoi Halosen kääntyneen Jehovan todistajaksi – arvioimaan tämän sopivuutta saarnaluvan saajaksi. Österbladh totesi, ettei tuntenut Halosta hyvin, mutta katsoi, että tältä puuttui ”se tyyni vakavuus ja Jumalan sanaan syventyminen, joka mielestäni saarnalupaa hakevassa soisi löytyvän – hänen persoonassaan on jotakin keveää ja hermostunut”. Lisäksi Österbladh kertoi kuulleensa, että Halonen olisi levottoman mielensä vuoksi ajautunut hetkellisesti Pelastusarmeijan piiriin. Halonen oli kuitenkin jatkanut omille teilleen ja alkanut pitää uskonnollisia esitelmiä, ”esiintyen ainakin viime aikoina kristillisen työväen yhdistyksen agitaattorina”. Österbladh ei itse ollut kuullut Halosen puheita, mutta hänen virkatoverinsa mukaan nämä olivat sisällöltään ”ylen hajanaisia”. Saarnaluvan saajaksi Halosta ei siis voinut suositella.¹¹³⁵

Halosella oli kuitenkin merkittävä tukija toisaalla. Halonen otti yhteyttä lähetysohjaaja Jooseppi Mustakallioon ollessaan Oulussa tuomiokapitulin kuulusteltavana. Marraskuun 16. päivänä laatimassaan kirjeessä Halonen pyysi ”rakkaalta Lehtorilta” suositusta, sillä ”minä en selviyty siitä saarnalupa tutkinnossa sillä papinkirjalla jonka sain siellä Lapinlahdella”. Suosituksella oli kiire, koska varojen puutteen vuoksi Halonen ei voinut viipyä kaupungissa enää kauan.¹¹³⁶ Mustakallion lausuntoa ei löydy Halosen hakemuspapereiden joukosta, mutta se lienee ollut myönteinen. Saarnaluvan saatuaan Halonen jatkoi Lähetyseuran palveluksessa ja matkusti saarnamatkoilla

---

¹¹³⁴ *Kotimaa* 23.8.1912, 3. Myös *Aamulehden* ilmoituksessa ”saarnaaja Halosen” kerrotaan pitäneen raamatullisen esitelmän Kansainvälisen Raamatuntutkijayhdistyksen (Jehovan todistajien) tilaisuudessa. *Aamulehti* 7.4.1912, 2.

¹¹³⁵ KAO OTA, Ea: 201, KD 1187/1906. Halosesta myös Sopanen 2022, 64; Mustakallio 2022, 122, 140.

¹¹³⁶ SLA KA, Eaa: 19 H (II), Saapuneet kirjeet 1906–1906, J. Halonen J. Mustakalliolle 16.11.1906. Kirjoitusmuoto alkuperäinen. Mustakallio reagoi nopeasti, ja tuomiokapituli sai tämän kirjeen pian käsiteltäväkseen. KAO OTA, Ca: 56 Tklin ptk. 22.11.1906 § 16.

tiuhaan ainakin vuonna 1907. Muutamaa vuotta myöhemmin Halonen siirtyi Satakunnan sisälähetysyhdistyksen palvelukseen, mutta erosi omatoimisesti seuraavana vuonna.¹¹³⁷

Vuonna 1921, liki vuosikymmen saarnalupansa menettämisen jälkeen, Halonen lähestyi taas Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulia. Lyhyessä saatekirjeessään hän pyysi saarnalupaa takaisin ja kehotti kapitulia tutustumaan hakemuksen liitteisiin, jotka todistivat, että hänen oppinsa oli ”täysin yhtäpitävä Pyhän raamatun ja Evank. luth. uskonopin kanssa”. Halosen suosittelijoina toimivat Kuopion kaupungin kirkkoherra J. J. Simelius sekä lyseon rehtori O. J. Rantala. Simelius oli kirjoittanut suosituksensa esimiehen asemassa. Halonen toimi nyt työtuvan johtajana poikakodissa, jota ylläpiti Kuopion lastenkaitсийhdistys. Kirkkoherra Simelius toimi yhdistyksen johtokunnan puheenjohtajana. Hänen mukaansa Halonen oli suorittanut kaikki hänelle annetut tehtävät ahkerasti ja menestyksellisesti sekä osoittanut muutoinkin nuhteetonta käytöstä. Lisäksi Halonen oli esiintynyt hartauskokouksissa yhdessä NMKY:n maallikkopuhujien kanssa. Simelius oli kuullut Halosen puheita ja arvioi, että tämä ”nykyisin opissansa ei poikkea ev. luterilaisen kirkon tunnustuksesta”.¹¹³⁸ Myös rehtori Rantala vakuutti, ettei Halosen opintulokinnassa ollut mitään huolestuttavaa:

[Halonen] on tällä aikaa tuon tuostakin pitänyt hartauspuheita, joita minäkin useita olen kuullut, ja etten minä milloinkaan ole niissä mitään huomannut sellaista, joka ei olisi yhtäpitävää Raamatun sanan ja meidän evankelisen luterilaisen opin kanssa.¹¹³⁹

Käytäntönsä mukaisesti Kuopion tuomiokapituli pyysi hakijasta erillistä lausuntoa tämän kotiseurakunnan kirkkoherralta. Halosen tapauksessa lausunnon antaja oli kirkkoherra Simelius. Kuten arvata saattaa, Simelius suositti Halosta saarnaluvan saajaksi. Kirkkoherra ilmoitti myös olevansa halukas palkkaamaan Halosen Männingin kaupunginosan saarnaajaksi, jos tarve niin vaati.¹¹⁴⁰ Tuomiokapitulin pöytäkirja ei

---

¹¹³⁷ Halonen astui yhdistyksen palvelukseen vuonna 1909. Saaristo 1964, 32.

¹¹³⁸ KAO OTA, Ea: 259, KD 22/1921. Alleviivaus tutkijan.

¹¹³⁹ KAO OTA, Ea: 259, KD 22/1921. Alleviivaus tutkijan.

¹¹⁴⁰ Penttinen ei mainitse Halosta Männingin rukoushuoneen saarnaajien joukossa, joten oletettavasti hän ei sinne koskaan päätenyt. Penttinen 2018.

kerro, millaista keskustelua Halosen hakemuksesta ja suunnitellusta työalasta käytiin. Männistön rukoushuoneen saarnaajana Halosen olisi toimittava kirkkoherran alaisuudessa ja olla lisäksi sidottuna yhdelle paikkakunnalle, mikä teki saarnatoimen valvonnasta helppoa. Toisaalta Halosella olisi säännöllinen kuulijakunta ja virka-asema. Mikäli tämä saarnaisi kirkon oppien vastaisesti, voisivat vaikutukset olla vakavia. Tuomiokapituli ei päässyt asiassa täyteen yksimielisyyteen; tuomiorovasti J. A. Mannermaa katsoi, ettei saarnaluvan palauttamiseen ollut ilmennyt riittävää syytä. Muut kapitulin jäsenet olivat eri mieltä. Kuopion tuomiokapituli palautti Halosen saarna-oikeuden ilman erillisiä kokeita.¹¹⁴¹

Joel Halosen tapauksessa kiteytyy hyvin se jatkuva rajankäynti, jota saarnaluvan saaneet maallikkosaarnaajat kävivät paikallisseurakunnan tarpeiden ja kirkon institution virallisten, joskin joustavasti tulkittavien ohjeiden välillä. Halosen tapaus kuvaa hyvin myös sitä, miten jakautuneita pappien käsitykset maallikkosaarnaajien toiminnan siunauksellisuudesta saattoivat olla. Rajan jo kerran ylittäneen saarnaajan piti löytää itselleen oikeanlaiset tukijat, mikäli tämä halusi palata kirkon tunnustamaksi julistajaksi – tässä Halonen onnistui.

---

¹¹⁴¹ KAO OTA, Ca: 71 Tklin ptk. 3.2.1921, § 25; Mustakallio 2022, 140.

7 MAALLIKKOSAARNAAJA MODERNIN MURROKSESSA – SANANKUULIJASTA SANANSELITTÄJÄKSI

Tutkimuskentällä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon saarnalupatutkintojärjestelmä on ollut samanaikaisesti esillä ja piilossa. Sen olemassaolo on tiedostettu, ja siitä löytyy mainintoja niin sisälähetystä, herätysliikkeitä kuin yksittäisiä maallikkosaarnaajia koskevista tutkimuksista. Tutkintojärjestelmän perusteita tai vaikutusta ei kuitenkaan ole aiemmin selvitetty samassa mittakaavassa kuin väitöskirjassani.

Tavoitteenani on ollut tuoda saarnalupatutkintojärjestelmä sekä saarnalupaa anoneet miehet Suomen uskonnollista kenttää ja kansalaisyhteiskunnan rakentumista koskevan tutkimuksen piiriin. Tutkimuksessani tarkastelen kirkkohallinnon eri tasoilla tehtyjä päätöksiä sekä käsittelen saarnalupatutkinnosta ja muusta maallikkotoimesta käytäjä keskusteluja yhteiskunnallisen murroksen kontekstissa. Ilmiönä saarnalupatutkinto kosketti niin yksilöitä, yhteisöjä kuin kirkon instituutiota. Tutkintojärjestelmä niveltäi osaksi niitä yksilöiden vaikutusmahdollisuuksia ja valtasuhteita koskevia keskusteluita, joita rakentuvassa kansalaisyhteiskunnassa muutenkin käytiin.

Kati Mikkolan ajatus nykien etenevästä, uudistusmielisyyden ja muutosvastaisuuden sävyttämästä modernisaatiosta¹¹⁴² tulee hyvin esille maallikkosaarnaajakysymyksessä. Olen määrittänyt neljä maallikkosaarnaajakysymykseen liittyntä diskurssia. Näillä rinnakkaisilla ja jännitteisessä suhteessa toisiinsa olleilla diskursseilla olen osoittanut, millaista kuvaa saarnaajista rakennettiin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa. Kutsu- ja tasaveroisuusdiskurssit ilmentävät Dag Thorkildsenin väitettä, jonka mukaan modernisoituvia luterilaisia Pohjoismaita hallitsi sisäinen jännite:

---

¹¹⁴² Mikkola 2009, 39–40.

protestantismien hengellisen pappeuden periaatteen mukaan maallikot ja papit tunnustettiin tasaveroisiksi, mutta toisaalta huoneentaulun maailmankuvaa sekä papin saarnavirkkaa korostamalla ylläpidettiin sääty-yhteiskunnan hierarkkista järjestystä.¹¹⁴³ Maallikkosaarnaajakysymyksessä kaksi erilaista yhteiskuntajärjestelmää ja maailman hahmottamisen tapaa törmäsi toisiinsa. Pohjimmiltaan kyse oli siitä, miten pitkälle maallikon ja papin välisiä kiteytyneitä, historiallisesti rakentuneita valtasuhteita oli mahdollista venyttää ja millaisissa olosuhteissa sekä millaisilla perusteilla se saattoi tapahtua. Maallikoiden saarnatoimi horjutti asetelmaa, jossa seurakuntalaisten pääasiallisena tehtävänä oli kuunnella pappien puheita.

Sekularisoituvassa yhteiskunnassa kirkon asema muuttui. Vuoden 1869 kirkkolaki päätti muodollisesti valtiokirkon aikakauden, kun laki ulotettiin koskemaan vain evankelis-luterilaisen kirkon jäseniä. Samalla otettiin ensimmäinen askel kohti uskonnonvapautta. Käytännössä Suomi oli kuitenkin tunnustuksellisesti luterilainen maa vuoden 1919 hallitusmuotoon saakka, ja vielä sen jälkeenkin luterilaisella kirkolla oli lainsäädännössä erityisasema. 1860- ja 1870-luvulla toteutettu kunnallishallintouudistus vaikutti paikallisyhteisöjen valtasuhteisiin ja kirkon kuvaan. Kun köyhäinhoito ja koululaitos siirtyivät seurakunnilta kuntien vastuulle, kirkosta tuli ensisijaisesti hengellinen auktoriteetti. Vallitsevaan pietistiseen pappisihanteeseen papin maallisten velvollisuuksien vähentäminen sopi, mutta toisaalta muutokset katkoivat vakiintuneita siteitä kirkon ja seurakuntalaisten välillä.

Kirkon asemaan vaikuttivat myös uskonnollisen kentän vanhat ja uudet toimijat. Kun kristilliset yhdistykset levittivät hengellistä kirjallisuutta ihmisten pariin, seurakuntalaiset saattoivat tutkia ja tulkita kristinuskon oppeja itsenäisesti. Tiedonhaku helpottui myös sanomalehdistön kasvaessa. Yhdistysten ohella herätysliikkeet ravis telivat luterilaista yhtenäiskulttuuria. Etenkin angloamerikkalaistaustainen evankelioiva herätyskristillisyyden haastoi kirkkoa. Liikkeiden välillä oli eroja, mutta niitä yhdisti halu lisätä maallikoiden toimintamahdollisuuksia uskonnollisella kentällä. Tähän myös vuoden 1869 kirkkolaissa omalla tavallaan pyrittiin. Liberaalien ihanteiden innoittamat ja kotimaisten herätysliikkeiden toiveita kuunnelleet kirkkolain säätäjät

---

¹¹⁴³ Thorkildsen 1997, 144, 151.

pyrkivät tuomaan maallikot kiinteäksi osaksi seurakunnan ja kirkon päätöksentekoa. Kirkkolaki määrittäi maallikon vaikutusalueiksi kirkkoneuvostossa ja seurakunnan vanhimpana toimimisen sekä edustuksen kirkolliskokouksessa. Seurakuntalaisten kasvavat valtuudet olivat linjassa maallisen hallinnon kehityksen kanssa. Kansalaiset saivat lisää liikkumavaraa yhteiskunnassa esimerkiksi elinkeinovapauden, palveluspakon poistumisen ja koulutusmahdollisuuksien avautumisen myötä.

Kirkkolaissa säädettiin myös maallikoiden oikeudesta julkiseen sananjulistamiseen. Saarnalupatutkinto antoi maallikkomiehille mahdollisuuden ottaa osaa seurakunnan viralliseen saarna- ja opetustoimeen, minkä lisäksi kirkkolaissa sallittiin hartauskousten pitäminen ilman papin valvontaa. Konventikkeliplakaatin kumoaminen avasi tietä myös luterilaisen kirkon opista poikkeaville julistajille sekä kiertävälle saarnatoimelle. Paikkakunnalta toiselle kulkevat maallikkosaarnaajat rikkoivat luterilaista yhtenäiskulttuuria kokoamalla kuulijoita yhteen yli paikallisseurakuntien rajojen. Usein näiden koettiin myös uhkaavan papin asemaa seurakunnan saarnaviran hoitajana. Vaikka saarnaluvan saaminen ei ollut julistustyön kannalta välttämätöntä, se auttoi avaamaan haltijalleen ovia sekä paikallisseurakunnissa että kristillisten yhdistysten työssä.

Kiertävistä maallikkosaarnaajista käydyt keskustelut vaikuttivat myös saarnalupatutkinnolle asetettuihin reunaehtoihin. Uskonnollisesti pluralisoituvassa ja huoneentaulun järjestyksestä hiljalleen irtautuvassa yhteiskunnassa tuomiokapitulit asettuivat puolustuskannalle ja pyrkivät rajoittamaan sopimattomana pitämäänsä hengellistä toimintaa. Saarnalupatutkinnosta tuli kirkollisen hallinnan väline, keino kontrolloida maallikkosaarnaajien vaikutusmahdollisuuksia. Tuomiokapitulit harkitsivat tarkkaan, kenelle lupakirja myönnettiin. Kapituli arvioi hakijan osaamista kirjallisin ja suullisin kokein, mutta hakemuksen menestykseen vaikuttivat myös pappien ja muiden suosittelevien lausunnot. Tuomiokapitulien haku- ja koekäytännöissä oli pieniä eroja läpi tutkittavan ajanjakson. Ensimmäisen kerran käytäntöjen yhtenäistämistä keskusteltiin 1890-luvulla, ja 1910-luvulla kaikki tuomiokapitulit kiristivät saarnalupatutkinnon vaatimuksia. Yhtenäisestä linjasta tuomiokapitulit sopivat kuitenkin vasta vuonna 1932.

Kirkkolaki muodosti saarnalupatutkintoon kiinnittyvän soveltuvuusdiskurssin selkärangan: lain mukaan hakijalla oli oltava hyvä maine ja kristillinen mieli. Käytännössä tuomiokapitulit odottivat hakijan elävän elämäänsä tavalla, joka oli luterilaisen kirkon näkökulmasta kristillinen. Saarnaluvan anojalta edellytettiin myös kirkollista mieltä, sillä tutkinnon suorittanut saarnasi tuomiokapitulin mandaatilla. Lisäksi tuomiokapitulit kiinnittivät arvioinnissaan huomiota hakijoiden koulutustasoon. Soveltuvuusdiskurssin sisällä oli erilaisia näkemyksiä maallikkosaarnaajalta vaaditusta sivistyksen tasosta. Osa kirkollis- ja pappeinkokousten keskustelijoista uskoi saarnaajien yksinkertaisten, kansanomaisten puheiden vetoavaan ihmisiin pappien saarnoja paremmin. Toisaalta saarnaajien usein matalahkon koulutustason saattoi nähdä myös haittana: vailla teologisia opintoja tai muuta laajempaa koulutusta olevien saarnaajien ei uskottu osaavan selittää Raamattua oikein. Jotkut epäilivät, etteivät oppimattomat puhujat voisi saada kuulijoita sivistyneistön keskuudessa. Molemmista näkökulmista kuului huoli luterilaisen kirkon vähenevästä vetovoimasta. Riippui puhujasta, katsoiko tämä maallikkosaarnaajien vahvistavan vai vähentävän mahdollisuuksia sanan-kuulijoiden tavoittamiseen.

Saarnaluvan hakeminen oli keino elää uskontoa. Usein luvan anojalla oli jo aiempaa kokemusta saarnaamisesta ja kristinuskon opettamisesta paikallisseurakunnan työssä, kristillisellä yhdistyskentällä tai jonkin herätysliikkeen piirissä. Moni hakijoista oli pyrkinyt tuloksetta lähetykskouluun tai joutunut keskeyttämään siellä aloitetut opinnot, muutama oli haaveillut papin urasta. Saarnaluvan anojat ottivat osaa maallikkosaarnaajia koskeviin diskursseihin. Hakijat pyrkivät vakuuttamaan tuomiokapitulin soveltuvuudestaan todistusten ja suositusten avulla. Saarnaluvan hakemista perusteltiin vetoamalla esimerkiksi jokaisen kristityn velvollisuuteen julistaa Jumalan sanaa. Toisaalta monet hakijat kertoivat kunnioittavansa seurakunnan järjestystä ja papin saarnavirkaa sekä toimivansa saarnaajina vain tarpeen niin vaatiessa.

Eletyn uskonnon tutkimuksen piirissä korostetaan, että uskonnollista voi olla sellainenkin, mikä ei ensisilmäyksellä vaikuta uskonnolliselta.¹¹⁴⁴ Saarnaluvan hakeminen taas oli selvästi uskon teko, mutta uskonnolliseen motiiviin sekoittui myös ei-

---

¹¹⁴⁴ Orsi 1997; Ammerman 2020.

uskonnollisia elementtejä, kuten toiveita työllistymismahdollisuuksien parantamisesta tai halusta vaikuttaa paikallisyhteisössä. Saarnalupatutkinto kiinnosti miehiä yli sääty- ja luokkarajojen. Saarnaluvan hakijoiden iässä, ammateissa ja koulutustasossa oli suurta vaihtelua, mutta tutkintoa tavoittelivat ennen kaikkea vailla oppikoulu- tai yliopistotason koulutusta olevat miehet.

Suomessa vallinnut sporadinen pappispula vaikutti olennaisesti maallikkosaarnaajien toimintamahdollisuuksiin. Pappien puutteesta keskusteltiin toistuvasti pappein-, piispain- ja kirkolliskokouksissa. Tarvediskurssi tuli esiin myös saarnalupahakemuksissa, joiden liitteenä oli usein suositus maallikkoapulaista toivovalta papilta. Esimerkiksi seurakunnan suuri koko, runsasväkisyys tai vaikeakulkuisuus hankaloittivat pappien työtä. Maallikkomiehet avustivat myös vanhoja ja sairaalloisia pappeja. Paikallisseurakuntien työssä saarnaluvan saaneet ottivat osaa kinkerikuulusteluihin ja rippikouluopetukseen sekä pitivät hartausseuroja, hengellisiä luentoja ja jumalanpalveluksia. Saarnaluvan saaneiden avulla luterilainen kirkko pystyi ylläpitämään uskonelämän perinteisiä muotoja silloinkin, kun pappien resurssit eivät siihen riittäneet. Otollisissa olosuhteissa saarnaluvan saaneiden työ saattoi saada myös vakinaisen ja pitkäkestoisen muodon, kuten esimerkiksi saarnaaja-opettajat osoittivat. Maallikoita tarvittiin myös sisälähetykseen. Etenkin suurlakon jälkeen kirkon keskusteluissa korostettiin maallikoiden oikeutta ja velvollisuutta ottaa osaa Jumalan valtakunnan työhön uskonnollisen välinpitämättömyyden ja suoranaisen vihamielisyyden lisääntyessä. Pelko kirkon ja kristinuskon aseman horjumisesta rohkaisi joukoittain miehiä myös saarnaluvan hakemiseen.

Maallikoiden harjoittamalle saarna- ja opetustoimelle etsittiin perusteita ja vasta-argumentteja erilaisin keinoin. Tasaveroisuusdiskurssissa korostettiin pappien ja maallikoiden samanarvoisuutta hengellisen säädyn jäseninä. Tulkinnat maallikon liikkumavarasta vaihtelivat, eivätkä läheskään kaikki kirkon päättäjät katsoneet hengellisen pappeuden antavan maallikolle oikeutta toistuvaan julkiseen sananjulistamiseen, varsinkin oman seurakunnan ulkopuolella. Maallikoiden saarnaaoikeutta puolustettiin myös ajan hengellä: yhteiskunnan demokratisoitua ja avautuessa oli kohtuutonta vaatia maallikoita pysymään sanankuulijan roolissa. Kutsudiskurssin sisäinen jännite

synty eri­laisista tavoista painottaa ulkoisen kutsun ja Jumalalta saadun kutsumuksen merkitystä. Toisten mielestä Jumalan ja ihmisen asettamaa järjestystä oli kunnioitettava pysymällä aloillaan, toiset korostivat sisäisen kutsumuksen velvoittavuutta.

Tuomiokapitulit pyrkivät alusta saakka ohjaamaan saarnaluvan saaneita miehiä paikallisseurakunnan työhön. Saarnalupakirjan ei katsottu oikeuttavan sananjulistukseen missä ja milloin vain, vaan saarnaajan oli saatava toiminnalleen myös paikallisen papin suostumus. Aina tätä ohjetta ei noudatettu. 1900-luvulle tultaessa yhä useampi saarnaluvan hakija pyrki paikallisseurakunnan sijasta kristillisen yhdistyskentän palvelukseen. Maassa liikkui myös sellaisia saarnalupatutkinnon suorittaneita, joilla ei ollut kiinteää sidettä seurakunnan tai yhdistyksen työhön. Tuomiokapitulit tehostivat 1910-luvulla saarnaluvan saaneiden valvontaa ja alkoivat vaatia hakijoilta seurakunnan papin tai kristillisen yhdistyksen vokaatiota, ulkoista kutsua saarnaamiseen ja kristinuskon opettamiseen.

Kirkon suhde saarnalupatutkintoon oli jännitteinen koko tutkittavan ajanjakson ajan. Tutkintojärjestelmä oli kirkollisen hallinnan keino, minkä lisäksi se tarjosi mahdollisuuden löytää osaavia maallikoita seurakuntien työhön. Toisaalta saarnaluvan saaneet eivät aina eläneet uskontoa tavalla, joka oli kirkolle mieluinen. Kirkon sisällä oli myös periaatteellista vastustusta ammattimaista maallikkosaarnaajatoimintaa kohtaan: joidenkuiden mielestä maallikko palveli kirkkoa ja seurakuntaa parhaiten muilla tavoin. Kirkkolain mukaisten tehtävien lisäksi maallikoiden katsottiin rakentavan Jumalan valtakuntaa opettamalla kristinuskoa perhepiirissä ja pyhäkouluissa sekä harjoittamalla vapaaehtoista lähimmäisenrakkautta. Kirkko yritti aktivoita maallikoita 1800-luvun lopulta alkaen, mutta se osoittautui haastavaksi. Tuija Hovi on kuvannut termillä *believing without belonging* uskonnon elämistä ilman kirkon tai muun uskonyhteisön virallista jäsenyyttä.¹¹⁴⁵ Luterilaisen kirkon tilanne oli tutkimanani ajankohtana pikemminkin päinvastainen: väestön enemmistö kuului kirkkoon muodollisesti ja ehkä myös mielsi itsensä uskoviksi, mutta vain osa seurakuntalaisista otti seurakunnan ja kirkon toimintaan aktiivisesti osaa. Tilannetta voisi kuvata Hovia mukaillen ilmaisulla *belonging (and believing) without participating*.

---

¹¹⁴⁵ Hovi 2012.

Sisälähetysaarnaajien ja diakonien kouluttamista voi pitää kutsu-, tarve- ja soveltu-
vuusdiskurssien pohjalta syntyneenä kompromissina. Osaaville, kunnollisen pohja-
koulutuksen saaneille maallikkosaarnaajille oli yhteiskunnassa tarvetta. Näiden työ ei
kuitenkaan saanut uhata papin asemaa seurakunnan päänä. Papistossa ilmeni halut-
tomuutta luoda maallikolle kirkollista virkaa, jonka työnkuvaan saarnaaminen kuu-
luisi. Sisälähetysaarnaajia ja diakoneja päätyi lopulta varsin vähän paikallisseurakun-
tien työhön. Suurlakon jälkeen pahentunut pappispula sekä huoli vailla vakinaista
sielunpaimenta olevista seurakunnista veivät maallikkosaarnaajia koskevat keskus-
te-
lut uuteen suuntaan. Turun pappeinkokous ehdotti vuonna 1907, että saarnaluvan
saaneet voisivat tarvittaessa ottaa vastuulleen myös sakramenttien toimittamisen ja
kuolleiden siunaamisen. Maallikon asettaminen edes väliaikaisesti papinkaltaiseen
asemaan osoittautui lopulta rajaksi, jonka ylittämiseen vain osa kirkon päättäjäistä oli
valmis. Kirkon instituution jähmeästä muutosvalmiudesta kertoo sekin, että kirkko-
lain tasolla saarnaluvan saaneiden asema pysyi läpi koko tutkittavan ajanjakson liki
muuttumattomana. Ainoa kirkkolakimuutos koski tuomiokapitulien oikeutta peruut-
taa saarnalupa.

Saarnaluvan saaneen asema ja toimivaltuudet olivat avoimia erilaisille tulkinnoille.
Kirkkohallinnon ylätason ohjeet olivat laveita ja siksi moneen sovellettavissa. Paikal-
lisseurakunnissa päätöksiä tekivät sekä saarnaluvan saaneet että papit, jotka tulkit-
sivat ja elivät uskontoa yksilöllisin tavoin. Papeilla ja maallikkosaarnaajilla oli ajoittain
erimielisyyksiä, mutta toisaalta heitä saattoi yhdistää myös esimerkiksi jaettu herätys-
liikekokemus tai järjestö- ja yhdistystausta. Saarnaluvan saaneiden miesten toimin-
taan vaikuttivat myös seurakuntalaiset, joiden toiveita ja mahdollista kritiikkiä pap-
pien oli vaikea ohittaa. Katekeetta Pietari Toikan tapaus osoittaa, että myös tuomio-
kapituli oli valmis joustamaan papin ja maallikon välisessä työnjaossa, jos sen koettiin
olevan seurakunnan kannalta tarpeellista. Toikan nimittäminen ylimääräiseen papin-
virkaan oli mahdollista tämän poikkeuksellisen työkokemuksen sekä seurakuntalais-
ten ja paikallisen papiston osoittaman tuen vuoksi.

Saarnalupatutkintojärjestelmä auttoi osaltaan vakiinnuttamaan maallikkosaarnaaja-
toimen kansalaisyhteiskunnan uskonnolliselle kentälle. Tuomiokapitulien,

paikallisseurakuntien pappien sekä kristillisten yhdistysten yleensä myönteiset kokemukset saarnaluvan saaneista muuttivat tapoja, joilla maallikkosaarnaajista puhuttiin ja joilla heidän vaikutustaan arvioitiin. Pertti Haapalan ja Christopher Lloydin mukaan ”kaikki yhteiskunnan rakenteet ovat ihmisten toiminnan tuloksia ja niitä pitävällä ihmisten teot”. Rakenteet rajaavat ihmisten toimintamahdollisuuksia, mutta toisaalta ne ovat periaatteessa aina muutettavissa.¹¹⁴⁶ Myös saarnaluvan saaneet miehet vaikuttivat toiminnallaan maallikkosaarnaajan kuvaan.

Huoneentaulun maailman järjestys sekä vakiintuneet käsitykset pappien ja maallikoiden vastuualueista eivät täysin murtuneet tutkimani ajanjakson aikana. Saarnatoimeen pyrkineiden maallikkomiesten asemaa voi verrata uskonnollisella kentällä toimineiden naisten asemaan. Miehillä oli lähtökohtaisesti naisia enemmän liikkumavaraa julkisen elämän piirissä, mutta luterilainen oppi ja huoneentaulun maailma rajoivat myös heidän vaikutusmahdollisuuksiaan. Kuten monet uskonnolliselle alalle pyrkineet tai siellä jo toimineet naiset, saarnaluvan anojat venyttivät mutta eivät rikkoneet luterilaisen kutsumusajattelun rajoja.¹¹⁴⁷ Saarnaluvan hakijoiden osalta kynnyskysymyksenä ei ollut sukupuoli, vaan saarnaajaksi mielivän maine, opillinen ja koulutuksellinen tausta sekä käsitykset maallikoiden toiminnan rajoista. Saarnalupaa hakeneet miehet uskoivat kykyynsä saarnata ja opettaa kristinuskoa. Vuosien kuluessa myös yhä useammat papit katsoivat, että maallikoissa – ainakin valituissa sellaisissa – oli sanankuulijoiden ohella ainesta myös sananselittäjiksi.

Saarnalupatutkinnossa ja saarnaoikeutta hakeneissa miehissä riittää vielä runsaasti tutkittavaa. Esimerkiksi paikallisyhteisöjä koskevan aineiston – kuten kirkon- ja kunnalliskokousten tai yhdistysten ja seurojen vuosikertomusten – tutkiminen voisi paljastaa saarnaluvan saaneiden vaikutusalasta vielä uusia yksityiskohtia. Tutkimiskohdettani voisi verrata sienirihmaston – väitöskirjassani olen etsinyt notkoista ja koloista ja poiminut koriin maan pinnalla näkyvät kasvustot, mutta pinnan alla olisi varmasti vielä lisää nähtävää.

---

¹¹⁴⁶ Haapala & Lloyd 2018, 16.

¹¹⁴⁷ Naisista ja kutsumuksesta esim. Hammar 2000; Markkola 2002a; Jalagin 2003.

LIITE A. SAARNALUVAN HAKIJAT TURUN ARKKIHIIPPAKUNNASSA SEKÄ PORVOON, KUOPION JA SAVONLINNAN HIIPPAKUNNISSA VUOSINA 1870–1923

Matriikkelin tiedot perustuvat saarnalupa-aineistoon. Puutteellisia tietoja on täydennetty esimerkiksi kansakoulunopettajamatrikkeliin ja *Suomen kirkon julkisten sanomien* avulla.

Suluissa on ilmoitettu hakijan kotiseurakunta haun aikaan (jos se on tiedossa) ja ensimmäinen käsittelypäivä.

* = Hakija on anonut saarnalupaa kahdessa hiippakunnassa

** = Hakijan saarnalupaa on laajennettu koskemaan useaa hiippakuntaa

Turun arkkihiippakunnan hakijat 1870–1923

1. Aaltonen, Johannes Rikhard, kansakoulunopettaja (s. 24.6.1879)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1914 (Lavian seurakunta, käsittelyssä 30.12.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 30.12.1914 (§ 17).

2. Alin, Karl Henrik, kansakoulunopettaja (s. 30.10.1846)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1890 (Perniön seurakunta, käsittelyssä 10.7.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 9.10.1890 (§ 48).

3. Alkman (myöh. Kaipio), Karl Gustaf, talollisen poika, SLEY:n saarnaaja (s. 1.9.1869)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1895 (Pälkäneen seurakunta, käsittelyssä 24.5.) ja 1896 (käsittelyssä 2.6.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 30.5.1895 (§ 27). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 17.9.1896 (§ 46).

4. Auranen, Karl Rudolf, kansakoulunopettaja (s. 3.12.1845)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1880 (Uskelan seurakunta, käsittelyssä 8.7.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 14.10.1880 (§ 28).

5. Cantell, Jonas Fredrik, kansakoulunopettaja (s. 29.3.1860)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1888 (Lappajärven seurakunta, käsittelyssä 9.8.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 8.11.1888 (§ 34).

6. Cederman (myöh. Valpio), Frans Hjalmar (Jalmari), kansakoulunopettaja (s. 23.3.1875) *

Hakenut saarnalupaa vuosina 1901 (Pyhämaan seurakunta, käsittelyssä 14.11.) ja 1902 (käsittelyssä 1.5)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 14.11.1901 (§ 9). Tuomiokapituli on hylännyt toisen hakemuksen 1.5.1902 (§ 27).

7. Collan, Julius Leonard, ylimääräinen lääninkonttoristi (s. 21.8.1873)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1896 (Turun suomalais-ruotsalainen tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 8.10.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 8.10.1896 (§ 42).

8. Doktor, Jakob Edvard, talonpoika ja saarnaaja (s. 17.7.1862)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Pirttikylän seurakunta, käsittelyssä 6.4.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 5.2.1912 (§ 15).

9. Fagnäs, Matts Fridolf Anders, talollisen poika (s. 15.4.1896)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (Teerijärven seurakunta, käsittelyssä 2.6.)

Tuomiokapituli on siirtänyt hakemuksen käsittelyn 30.11.1923 (§ 20) uudelle Porvoon ruotsinkielisen hiippakunnan tuomiokapitulille. Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 15.12.1924 (*Suomen kirkon vuosikirja* 1926, 334).

10. Gripenberg, Alfred, maanviljelijä, Suomen Lähetysseuran saarnaaja (s. 1838)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1906 (Kruunupyyn seurakunta, käsittelyssä 28.12.)
Tuomiokapituli on antanut hakijalle 28.12.1906 (§ 18) aineen kirjoitettavaksi.

11. Grönblom, Antti (Anders) Alfred, kansakoulunopettaja (s. 30.11.1851)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1877 (Karkun seurakunta, käsittelyssä 27.6.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 9.8.1877 (§ 12).

12. Grönlund, Gustaf Markus, lastenopettaja (s. 27.9.1831)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1885 (Eurajoen seurakunta, käsittelyssä 11.6.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 6.8.1885. (§ 42)

13. Haavisto, Juho (Johannes), kansakoulunopettaja (s. 14.8.1864)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1889 (Tottijärven seurakunta, käsittelyssä 9.5.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 13.9.1889 (§ 32).

14. Hakosalo, Akseli Wilhelm, kansakoulunopettaja (–)
Hakenut saarnalupaa 1909 (Merikarvian seurakunta, käsittelyssä 8.4.)
Hakija on tiedustellut saarnaluvan suorittamisen vaatimuksia. Tuomiokapituli on hylännyt puutteellisen hakemuksen 8.4.1909 (§ 6).

15. Halén, Algot, kansakoulunopettaja (syntymäaika ei tiedossa)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1912 (Kemiön seurakunta, käsittelyssä 9.8.) ja 1913 (käsittelyssä 8.8.)
Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 9.8.1912 (§ 3). Tuomiokapituli on hylännyt toisen hakemuksen 30.12.1913 (§ 18).

16. Harjunpää, Kalle Yrjö, konduktööri (s. 25.4.1884)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Rauman kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 7.4.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 8.12.1921 (§ 53).

17. Heikkinen, Olli Juho, Satakunnan sisälähetyksen matkasaarnaaja (s. 9.5.1878)*
Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Nakkilan seurakunta, käsittelyssä 16.2.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 21.9.1911 (§ 5).

18. Heinonen (myöh. Wakaa), Gustaf Adolf, SLEY:n saarnaaja (s. 26.3.1846)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1891 (Turun suomalais-ruotsalainen tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 30.10.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 16.1.1892 (§ 5). Saarnalupa on peruutettu 20.1.1898 (§ 13).

19. Helsingius, Gustaf Adolf, hovineuvos, entinen köyhäinhoidon tarkastaja (s. 15.2.1855)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Lohjan seurakunta, käsittelyssä 7.5.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 7.5.1921 (§ 38).

20. Hinkka, Anselm, kansakoulunopettaja (s. 28.1.1875)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Halikon seurakunta, käsittelyssä 7.5.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 20.5.1910 (§ 6).

21. Hirvonen, Simo, kansakoulunopettaja (s. 6.2.1848) *

Hakenut saarnalupaa vuonna 1882 (Hämeenlinnan seurakunta, käsittelyssä 14.9.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 5.10.1882 (§ 31).

22. Hårdh, Albert Aminiel, entinen kansakoulunopettaja (s. 2.8.1853)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1877 (Turun tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 11.7.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 24.4.1879 (§ 37).

23. Hämäläinen, David, kansakoulunopettaja (s. 10.12.1847)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1873 (Kalvolan seurakunta, käsittelyssä 20.6.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 20.6.1873 (§ 22) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

24. Härkönen, Lauri Wilhelm, kiertokoulunopettaja (s. 6.6.1858)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1887 (Soinin seurakunta, käsittelyssä 15.9.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 15.9.1887 (§ 14) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

- 25. Häyrinen, Johan Selim**, diakoni (s. 13.9.1887)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1912 (Maarian seurakunta, käsittelyssä 27.8.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 25.9.1913 (§ 12).
- 26. Jansson, Matthias Alfred**, maanviljelijä ja kiertokoulunopettaja (s. 6.6.1845)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1900 (Getan seurakunta, käsittelyssä 22.2.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 30.8.1900 (§ 8)
- 27. Jern (Järn), August**, talonpoika, Suomen Lähetysseuran saarnaaja, (s. 16.7.1859)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1906 (Mustasaaren seurakunta, käsittelyssä 12.4.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 15.10.1906 (§ 25.)
- 28. Johansson, Johan Adolf**, ei ammattinimikettä (s. 10.6.1883)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1920 (Jomalan seurakunta, käsittelyssä 30.9.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 30.9.1920 (§ 11).
- 29. Judén (Säilä), Jebets Jesiel Judi**, entinen kappalainen (s. 6.4.1851)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (seurakunta ei tiedossa, käsittelyssä 10.6.).
Hakija on lähettänyt tuomiokapitulille kirjeen, jossa hän pyytää hakemuksensa peruuttamista. Tuomiokapituli on suostunut pyyntöön 9.9.1909 (§ 16).
- 30. Järvi, Juho Sefanias**, entinen yhteiskoulun oppilas (s. 2.11.1894) *
Hakenut saarnalupaa vuonna 1916 (Ylistaron seurakunta, käsittelyssä 18.4.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 18.4.1916 (§ 11).
- 31. Järvinen, Jaakko**, kiertokoulunopettaja (s. 11.2.1864)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Kauhajoen seurakunta, käsittelyssä 29.5.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 11.11.1907 (§ 9).
- 32. Järvinen, Juho Vilho**, sisälähetysaarnaaja, konttoristi, Keski-Pohjanmaan sisälähetysseuran matkasaarnaaja (s. 23.10.1872)
Hakenut saarnalupaa kahdesti vuonna 1913 (Turun tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 24.4. ja 26.11.)
Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen syyskuussa 1913. Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 14.5.1914 (§ 11).

33. Jäykkä (ent. Aulén), Juho, entinen telegrafisti, kansakoulunopettajakokelas (s. 21.7.1837)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1881 (Turun suomalais-ruotsalainen tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 27.1.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 14.7.1881 (§ 51).

34. Kaivonen, Juho (Johan), kiertokoulunopettaja (s. 9.9.1849)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1880 (Kuoreveden seurakunta, käsittelyssä 30.9.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 9.12.1880 (§ 29).

35. Kankkunen, Pietari Juhana (Petter Johan), entinen lähetyskoulun oppilas (s. 12.7.1856)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1887 (Kiikan seurakunta, käsittelyssä 15.9.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 4.10.1887 (§ 2).

36. Kannel, Yrjö Wilhelm, kansakoulunopettaja (s. 5.9.1890)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Eurajoen seurakunta, käsittelyssä 17.2.) ja 1922 (käsittelyssä 26.1.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 10.6.1921 (§ 13). Tuomiokapituli on antanut hakijalle 26.1.1922 (§ 7) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

37. Karlsson (ent. Kaarne), Antti Johannes, koneenkäyttävä (s. 27.11.1875)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1904 (Turun suomalais-ruotsalainen tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 25.8.).

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 15.9.1904 (§ 7).

38. Kettunen, Sylvester, kiertokoulunopettaja, Knorringin lähetysrahaston saarnaaja (s. 20.7.1865) **

Hakenut Kuopion tuomiokapitulin myöntämän saarnaluvan laajentamista vuonna 1896 (Polvijärven seurakunta, käsittelyssä 9.4.)

Tuomiokapituli on suostunut saarnaluvan laajentamiseen 9.4.1896 (§ 4).

39. Kirkkala, Frans Wilhelm, kiertokoulunopettaja ja torppari (s. 13.4.1851)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1904 (Hinnerjoen seurakunta, käsittelyssä 6.10.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 2.11.1904 (§ 33).

- 40. Koivula, Sakari Aatto (Aate)**, kiertokoulunopettaja (s. 26.3.1881)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Alajärven seurakunta, käsittelyssä 24.8.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 9.9.1909 (§ 21).
- 41. Kolanen, Jaakko**, kansakoulunopettaja (s. 17.10.1845)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1870 (elokuu) ja kahdesti vuonna 1872 (Lappajärven seurakunta, käsittelyssä 31.7. ja 20.9.)
Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 31.7.1872 (§ 3.) Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 27.9.1872 (§ 20).
- 42. Koskimaa, Evald**, diakoni, Suomen Nuorten Kristillisen Liiton kiertävä nuorisotyöntekijä (s. 3.10.1891)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1918 (Kihniön seurakunta, käsittelyssä 30.12.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 18.9.1919 (§ 32).
- 43. Koskinen, Mikkel**, kansakoulunopettaja (s. 20.9.1848)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1883 (Yläneen seurakunta, käsittelyssä 29.8.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 19.12.1883 (§ 26).
- 44. Kuhlström, Adrian Edvard**, oppilas, kansakoulunopettaja (rekommenderad folkskollärare)(s. 10.7.1844)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1870 (Inkoon seurakunta, käsittelyssä 8.6.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 8.6.1870 (§ 31).
- 45. Kuittinen, Olli**, kiertokoulunopettaja (s. 8.1.1875)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Nakkilan seurakunta, käsittelyssä 16.3.)
Tuomiokapituli on antanut hakijalle 29.10.1908 (§ 4) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.
- 46. Kärnä, Pietari**, kansakoulunopettaja (s. 25.1.1859)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1888 (Huittisten seurakunta, käsittelyssä 15.3.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 19.4.1888 (§ 26).
- 47. Lahtinen, Mauri**, kansakoulunopettaja (s. 18.9.1866)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1895 (Noormarkun seurakunta, käsittelyssä 19.12.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 27.3.1896 (§ 32).

48. Laitinen, Asarias, diakoni (s. 28.11.1886)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1915 (Pöytyän seurakunta, käsittelyssä 6.11.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 11.5.1916 (§ 20).

49. Laurén (Lauréhn), August Wilhelm, lääninkonttoristi (s. 3.4.1871)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1891 (Turun suomalais-ruotsalainen tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 12.11.) ja 1896 (käsittelyssä 27.2.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 12.11.1891 (§ 34). Tuomiokapituli on hylännyt toisen hakemuksen 30.4.1896 (§ 26).

50. Lehto, Frans Herman, kirjakauppias, SLEY:n saarnaaja (s. 25.7.1875) *

Hakenut saarnalupaa vuonna 1919 (Turun tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 6.2.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 2.12.1920 (§ 9).

51. Lehto (myöh. Laasio), Vihtori, diakoni (s. 23.3.1884)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Uvilan seurakunta, käsittelyssä 8.10.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 6.2.1919. (§ 16)

52. Lehtola (ent. Lindeman), Lorens Leander, kauppias, käsityöläinen (s. 15.2.1874)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Parkanon seurakunta, käsittelyssä 2.10.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 23.5.1912 (§ 4).

53. Lehtonen, Herman, kiertokoulunopettaja, kirkonvartija (s. 11.9.1861) *

Hakenut saarnalupaa vuonna 1895 (Maarian seurakunta, käsittelyssä 10.1.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 17.1.1895 (§ 26) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

54. Lehtonen, Johan (Juho), kiertokoulunopettaja (s. 31.12.1842)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1882 (Kaarinan seurakunta, käsittelyssä 17.8.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 30.11.1882 (§ 3)

- 55. Liimatainen, Abel (Aapeli)**, kansakoulunopettaja (s. 15.8.1847)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1912 (Kiukaisten seurakunta, käsittelyssä 19.2.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 26.9.1912 (§ 10).
- 56. Lilius, Elias Eugen**, kansakoulunopettaja (s. 12.4.1859)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1889 (Hiittisten seurakunta, käsittelyssä 21.11.) ja 1890
(käsittelyssä 23.1.)
Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 21.11.1889 (§ 6). Tuomioka-
pituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 19.9.1890 (§ 56).
- 57. Liljeroos, Juho Evert (Johan Evert)**, suutari, itsellinen, saarnaaja (s. 27.3.1856)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1893 (Kauhavan seurakunta, käsittelyssä 25.5.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 25.5.1893 (§ 13).
- 58. Lindholm, Ernst Gustaf**, kiertokoulunopettaja (s. 11.4.1857)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1883 (Pusulan seurakunta, käsittelyssä 18.7.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 18.7.1883 (§ 26).
- 59. Lindroos, Kustaa Nestor**, SLEY:n saarnaaja (s. 19.7.1877)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1920 (Eurajoen seurakunta, käsittelyssä 2.3.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 21.5.1920 (§ 19).
- 60. Lukkari, Jooseppi**, diakoni (s. 14.9.1877)
Hakenut saarnalupaa kahdesti vuonna 1914 (Utsjoen seurakunta, käsittelyssä 14.5 ja
Pöytyän seurakunta, käsittelyssä 19.11.)
Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 29.7.1914 (§ 20). Tuomioka-
pituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 18.3.1915 (§ 15).
- 61. Mäkelä, August (Aku) Lennart**, Suomen Nuorten Kristillisen Liiton nuorisoi-
sihteeri ja Mustalaislähetyksen työntekijä (syntymäaika ei tiedossa)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (Perniön seurakunta, käsittelyssä 9.8.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 28.9.1923 (§ 43).

62. Mäkelä, Erkki Albinus, lukkari-urkuri (s. 8.3.1885)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (Honkilahden seurakunta, käsittelyssä 2.6.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 7.5.1925 (§ 31).

63. Mäkelä, Kaarlo, itsellinen (s. 2.4.1883)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Vähänkyrön seurakunta, käsittelyssä 7.10.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 7.10.1907 (§ 48).

64. Mäki-Jouppila, Arvo Salomo, maanviljelijä ja SLEY:n saarnaaja (s. 8.12.1900)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1922 (Ilmajoen seurakunta, käsittelyssä 4.1.1923)

Tuomiokapituli on hylännyt hakijan kirjoittaman aineen, mutta antanut tälle mahdollisuuden uuden aineen kirjoittamiseen. Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 8.5.1924 (§ 23).

65. Mäkinen, Jaakko Olavi, kansakoulunopettaja, kirkonisäntä (s. 9.10.1875)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1912 (Seinäjoen seurakunta, käsittelyssä 16.1.1913)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 22.5.1913 (§ 19) luvan tulla suorittamaan tutkintoon kuuluvat kokeet. Hakija on pyytänyt 11.5.1916 (§ 42) lisää aikaa kokeiden suorittamiseen, mihin tuomiokapituli on myöntänyt.

66. Niemi, Kalle, työmies (s. 22.11.1872)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1906 (Karkun seurakunta, käsittelyssä 10.1.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 23.4.1906 (§ 13).

67. Niemi, Nestor, entinen aliupseeri, kelloseppä, SLEY:n saarnaaja (s. 24.2.1866)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1909 (Loimaan seurakunta, käsittelyssä 23.3.) ja 1916 (käsittelyssä 4.1.1917)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 30.9.1909 (§ 15). Tuomiokapituli on hylännyt toisen hakemuksen 4.1.1917 (§ 18).

68. Nieminen, Vilhelm, lyseon privaattioppilas (s. 20.1.1853)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1885 (Ikaalisten seurakunta, käsittelyssä 19.6. ja 1887 (käsittelyssä 20.6.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 19.6.1885 (§ 11). Tuomiokapituli on hylännyt toisen hakemuksen 20.6.1887 (§ 9).

69. Nokkala, Karl (Kalle) Fredrik, kansakoulunopettaja, SLEY:n saarnaaja (s. 17.2.1881)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1913 (Tyrvään seurakunta, käsittelyssä 13.11.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 13.11.1913 (ei pykälää).

70. Ojanen, Manasse, kansakoulunopettaja (s. 1.11.1863)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1909 (Halikon seurakunta, käsittelyssä 7.10.) ja 1910 (käsittelyssä 31.10.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 8.1.1910 (§ 3). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 13.4.1911 (§ 6).

71. Oksanen, Kaarle, kansakoulunopettaja, Porin kansakoulujen taloudenhoitaja (s. 7.10.1853)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1899 (Porin seurakunta, käsittelyssä 12.10.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 14.12.1899 (§ 13).

72. Oksanen, Kaarlo Aukusti, puutarhuri (s. 29.6.1857)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1887 (Angelniemen seurakunta, käsittelyssä 15.9.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 15.9.1887 (§ 15).

73. Olander, Kustaa (Gustav) Malachias, kansakoulunopettaja (s. 17.8.1850)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1880 (Lavian seurakunta, käsittelyssä 22.7.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 14.9.1882 (§ 36).

74. Paasio (ent. Pastell), Kaarle Ismael, lukkari-urkuri (s. 18.12.1875)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Kiukaisten seurakunta, käsittelyssä 11.2.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 20.6.1907 (§ 15).

75. Pass, Gustaf Wilhelm, kansakoulunopettaja (s. 26.11.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1905 (Teerijärven seurakunta, käsittelyssä 26.6.), 1918 (käsittelyssä 15.8.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 26.6.1905 (§ 7). Tuomiokapituli on hylännyt toisen hakemuksen 15.8.1918 (§ 16).

76. Pennanen, Eino, Lounais-Suomen kristillisen kansanopiston kannatusyhdistyksen matkapuhuja (s. 28.5.1900)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (Raision seurakunta, käsittelyssä 21.11.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 28.4.1924 (§ 11).

77. Perälä, Lauri Edvard, kansakoulunopettaja (s. 3.8.1881)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1908 (Töysän seurakunta, käsittelyssä 30.7.) ja 1910 (käsittelyssä 14.9.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 21.12.1908 (§ 2). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 20.2.1911 (§ 5).

78. Petterson, Karl Petter, kansakoulunopettaja (s. 8.10.1857)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1890 (Nauvon seurakunta, käsittelyssä 13.11.), 1891 (käsittelyssä 23.4.) ja 1896 (Turun suomalais-ruotsalainen tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 18.6.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 13.11.1890 (§ 19). Tuomiokapituli on hylännyt toisen hakemuksen 17.12.1891 (§ 42). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 17.9.1896 (§ 45).

79. Pihlaja, Eino August, tilallisen poika (s. 21.12.1896)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1922 (Sauvon seurakunta, käsittelyssä 19.10.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 13.3.1923 (§ 12).

80. Pitkänen, Aron (Aaro), kansakoulunopettaja (s. 15.8.1843)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1872 (Turun seurakunta, käsittelyssä 27.11.) ja 1874 (Turku, käsittelyssä 14.7.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen (päivämäärä ei tiedossa). Tuomiokapituli on hylännyt toisen hakemuksen 23.3.1876 (§ 22).

81. Pitkäsaari, Viktor Nikolai, kansakoulunopettaja (s. 17.7.1869)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Nakkilan seurakunta, käsittelyssä 1.4.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 8.1.1910 (§ 2) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

82. Pukkila, Antti, kansakoulunopettaja (s. 20.5.1894)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (Lapuan seurakunta, käsittelyssä 2.6.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 2.6.1923 (§ 50) aineen kirjoitettavaksi.

83. Pulkkinen, Juho Vihtori, talollinen (s. 12.8.1865)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Vetelin seurakunta, käsittelyssä 3.1.1912)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 10.10.1912 (§ 8).

84. Reunanen, Karl Fredrik, lukiolainen, kansakoulunopettaja (s. 20.6.1850)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1876 (Turun seurakunta, käsittelyssä 21.4.), 1881 (käsittelyssä 30.6.) ja 1882 (Paraisten seurakunta, 31.8.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 26.5.1876 (§ 9) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet. Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 5.2.1880 (§ 24). Tuomiokapituli on hylännyt toisen hakemuksen 30.6.1881 (§ 2). Tuomiokapituli on antanut hakijalle 31.8.1882 (§ 5) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

85. Rissanen, Karl Gustaf, vanginvartija (s. 27.12.1871)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1899 (Turun suomalais-ruotsalainen tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 12.10.) ja 1902 (käsittelyssä 11.9.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 26.10.1899 (§ 9). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 2.10.1902 (§ 7). Saarnalupa on peruutettu 16.7.1903 (*Suomen kirkon julkisia sanomia* 7/1903, 77).

86. Roos, Johan Athanasius, entinen lukiolainen, telegrafisti (s. 20.7.1857)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1883 (Rauman seurakunta, käsittelyssä 26.9.), 1884 (käsittelyssä 27.2.) ja 1885 (käsittelyssä 3.12.)

Tuomiokapituli on hylännyt kaksi ensimmäistä hakemusta ensimmäisen käsittelyn yhteydessä (§ 6 ja § 35). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 1.3.1888 (§ 29). Saarnalupa on peruutettu 6.2.1896 (§ 6).

87. Rostedt, Carl, oppilas (s. 14.7.1853)

Hakenut saarnalupaa kolmesti vuonna 1873 (Porin seurakunta, käsittelyssä 5.3., 11.3. ja 8.4.)

Tuomiokapituli on hylännyt kaikki hakemukset niiden ensimmäisellä käsittelykerralla (§ 26, § 7, § 6).

88. Ruusuvaara, Heikki Nestori, kansakoulunopettaja (s. 9.2.1872)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Ikaalisten seurakunta, käsittelyssä 10.2.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 6.10.1910 (§ 43).

89. Ryss (myöh. Johansson), Erik, kiertokoulunopettaja, SLEY:n saarnaaja (s. 2.11.1865)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1898 (Purmon seurakunta, käsittelyssä 27.1)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 31.3.1898 (§ 4).

90. Räikkä, Juho, lukkari-urkuri ja kiertokoulunopettaja (s. 5.10.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Kustavin seurakunta, käsittelyssä 18.11.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 16.7.1908 (§ 5).

91. Salenius, Paul Oskar, filosofian maisteri (s. 26.2.1839)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1872 (Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, käsittelyssä 17.12.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 17.12.1872 (§ 4).

92. Selin, Oskar Mikko (Mikael), kansakoulunopettaja (s. 26.9.1865)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1891 (Karvian seurakunta, käsittelyssä 15.1.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 20.6.1891 (§ 2).

93. Sievinen, Fredrik, nahkuri (s. 15.9.1852)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1889 (Turun tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 13.6.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 13.6.1889 (§ 6).

94. Sihvonen, Otto Herman, kansakoulunopettaja (s. 23.12.1873)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Karinaisten seurakunta, käsittelyssä 4.11.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 8.6.1910 (§ 40).

95. Sjöblad, Johannes Evert, kansakoulunopettaja (s. 15.3.1879)

Hakenut saarnalupaa kahdesti vuonna 1909 (Lapinjärven seurakunta, käsittelyssä 13.7.) ja (Maalahti, käsittelyssä 24.9.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 13.7.1909 (§ 39). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 8.6.1910 (§ 41).

- 96. Ståhlman, Erland**, kansakoulunopettaja (s. 13.9.1838)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1880 (Sääksmäen seurakunta, käsittelyssä 27.5.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 22.6.1880 (§ 16).
- 97. Sula, Kaarlo Fredrik**, palstatilallinen, SLEY:n saarnaaja (s. 27.11.1881)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Liedon seurakunta, käsittelyssä 24.2.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 24.2.1921 (§ 5).
- 98. Sundell, Matthias**, apulaispakkahuoneeninspehtori (s. 17.5.1844)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1902 (Turun suomalais-ruotsalainen tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 22.5.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 13.11.1902 (§ 24).
- 99. Takanen, Nikodemus**, kansakoulunopettaja (s. 23.4.1853)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1882 (Kangasalan seurakunta, käsittelyssä 17.8.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 14.9.1882 (§ 37).
- 100. Tikkanen (ent. Tikkander), Heikki**, kulkukauppias, SLEY:n saarnaaja (s. 1.5.1853)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Toholammin seurakunta, käsittelyssä 31.3.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 8.10.1908 (§ 11).
- 101. Toikka, Pietari**, kansakoulunopettaja, Siperian entinen katekeetta (s. 11.1.1855)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1906 (Merikarvian seurakunta, käsittelyssä 30.6.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 30.6.1906 (§ 8).
- 102. Varski (Warski), Juho Alarik**, entinen ylioppilas, Suomen Lähetysseuran matkasaarnaaja (s. 20.4.1878) *
Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (Tyrvään seurakunta, käsittelyssä 15.2.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 21.12.1923 (§ 26).
- 103. Wahlström, Johan Gustaf**, eläkkeellä oleva posteljooni, SLEY:n saarnaaja (s. 26.11.1838)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1901 (Porin seurakunta, käsittelyssä 25.4.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 25.4.1901 (§ 14).

104. Wesala, Kaarlo, kansakoulunopettaja (s. 14.2.1856)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1894 (Tyrvään seurakunta, käsittelyssä 25.10.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 12.9.1895 (§ 41).

105. Westerlund (myöh. Veriö), Henrik Ivar, kansakoulunopettaja ja SLEY:n saarnaaja (s. 3.2.1859) *

Hakenut saarnalupaa vuonna 1891 (Jalasjärven seurakunta, käsittelyssä 16.7.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 16.7.1891 (§ 21) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

106. Widgren, Leander Severin, kansakoulunopettaja (s. 20.10.1846)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1884 (Vampulan seurakunta, käsittelyssä 17.7.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 15.10.1885 (§ 18).

107. Wikman, Lars Wilhelm Edvard, maalarinkisälli (s. 20.7.1862)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1903 (Turun suomalais-ruotsalainen tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 19.11.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 19.11.1903 (§ 10).

108. Wuola (Vuola), Viktor Armas Mikael, diakoni (s. 18.9.1888)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1917 (Pöytyän seurakunta, käsittelyssä 1.11.)

Tuomiokapituli on antanut 23.5.1918 (§ 13) hakijalle luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

109. Wuosio, Fredrik Emil, kansakoulunopettaja (s. 2.1.1863)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1890 (Luvian seurakunta, käsittelyssä 15.8.)

Tuomiokapituli on antanut 15.8.1890 (§ 43) hakijalle luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

110. Öhde, Frans Erik (ent. Juntunen, Erkki), kansakoulunopettaja (s. 16.5.1846)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1884 (Mietoisten seurakunta, käsittelyssä 9.4.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 1.8.1884 (§ 21).

Porvoon hiippakunnan hakijat 1871–1923

1. Aaltonen, Jaakko, vahtimestari, SLEY:n saarnaaja (s. 30.4.1859)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1904 (Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, käsittelyssä 11.2.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 5.5.1904 (§ 29).

2. Ahonen, Abdon, torppari, SLEY:n saarnaaja (s. 9.7.1855)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1912 (Petäjäveden seurakunta, käsittelyssä 25.1.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 21.11.1912 (§ 35).

3. Ahonen, Matthias, entinen kansakoulunopettajaseminaarin oppilas (s. 25.3.1843)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1871 (Jyväskylän seurakunta, käsittelyssä 6.9.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 6.9.1871 (ei pykälää).

4. Aikio, Juhani, sisälähetysaarnaaja (s. 21.5.1873)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Helsinki, ei tietoa seurakunnasta, käsittelyssä 16.2.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 1.6.1911 (§ 47).

5. Anissimow (Maleva), Edvard Waldemar, virolaisen Merimieslähetyksen matkasaarnaaja (s. 21.5.1883)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1912 (Helsingin saksalainen seurakunta, käsittelyssä 18.12.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 14.2.1913 (§ 34) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

6. Backström, Mauri Engelbert, Suomen Merimieslähetyksen saarnaaja (s. 25.2.1891)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (Kotkan seurakunta, käsittelyssä 22.2.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 22.2.1923 (§ 22) aineen kirjoitettavaksi.

7. Bergsten, Nils Henrik August, rautatien kirjanpitäjä (s. 6.5.1878)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Helsingin pohjoinen ruotsalainen seurakunta, käsittelyssä 10.3.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 22.9.1921 (§ 29) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

8. Björklund, Ernst Wilhelm Sigismund, veistonopettaja (s. 6.5.1870)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Helsingin eteläinen ruotsalainen seurakunta, käsittelyssä 20.1.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 22.4.1921 (§ 35) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

9. Boije (af Gennäs), Constantin Axel Leonid, entinen (ruotsalaisen) lähetysskoulun oppilas (s. 15.4.1854)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1875 (Porvoon kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 10.11.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 30.11.1875 (§ 3). Saarnalupa on peruutettu 5.6.1890 (§ 18).

10. Brofeldt (Aho), Pekka, kirjailija, Suomen Lähetyssseuran saarnaaja (s. 19.1.1864)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1905 (Helsinki, käsittelyssä 20.5.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 7.12.1905 (§ 19) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

11. Ceder, Gustaa (Gustaf) Wilhelm, kansakoulunopettaja (s. 9.4.1842)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1874 (Saarijärven seurakunta, käsittelyssä 12.6.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 12.6.1874 (§ 4) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

12. Ellman, Karl Basilius, räätäli, rukoushuoneen saarnaaja (s. 28.5.1878)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1920 (Hausjärven seurakunta, käsittelyssä 11.11.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 11.5.1922 (§ 30) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

- 13. Enqvist, Ferdinand**, itsellinen, kiertokoulunopettaja (s. 11.6.1859)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1887 (Orimattilan seurakunta, käsittelyssä 17.6.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 30.6.1887 (§ 33).
- 14. Eskola, Fredrik Emil (Eemeli)**, kansakoulunopettaja (s. 20.7.1880)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Jokioisten seurakunta, käsittelyssä 11.3.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 12.4.1910 (§ 63).
- 15. Eskola, Lambert Nikolai**, maanviljelijä (s. 26.10.1892)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1920 (Nummen seurakunta, käsittelyssä 7.10.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 3.11.1921 (§ 36).
- 16. Grönholm, Johan Nestor**, seppä, SLEY:n saarnaaja (s. 8.8.1871)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1905 (Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, käsittelyssä 9.5.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 22.1.1906 (§ 66).
- 17. Gustafsson, Karl Wilhelm**, varastokirjanpitäjä (s. 23.11.1869)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1913 (Helsingin eteläinen ruotsalainen seurakunta, käsittelyssä 16.1.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 16.4.1914 (§ 48).
- 18. Haapalehto, Fredrik Arturi (Artur)**, sisälähetyssaarnaaja (s. 30.12.1875)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Helsinki, ei tietoa saarnaluvasta, käsittelyssä 15.2.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 4.6.1908 (§ 57).
- 19. Haverinen, Verner (Verner)**, kansakoulunopettaja (s. 26.1.1871)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Akaan seurakunta, käsittelyssä 28.1.)
Tuomiokapituli on antanut hakijalle 28.1.1909 (§ 16) aineen kirjoitettavaksi.
- 20. Havulinna, Kalle (Kaarle)**, kansakoulunopettaja
(s. 26.11.1879)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1920 (Nurmijärven seurakunta, käsittelyssä 11.11.)
Tuomiokapituli on antanut hakijalle 25.11.1920 (§ 46) aineen kirjoitettavaksi.

21. Heiskanen, Aatu, kirjansitoja, maallikkosaarnaaja (s. 16.10.1886)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Helsingin eteläinen suomalainen seurakunta, käsittelyssä 20.7.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 10.3.1910 (§ 72).

22. Helo (myöh. Helo-Paasonen), Kaarlo, maallikkosaarnaaja (s. 1.5.1889)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1910 (Elimäen seurakunta, käsittelyssä 10.3.) ja 1911 (käsittelyssä 19.1.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 13.10.1910 (§ 44). Tuomiokapituli on antanut hakijalle 26.1.1911 (§ 20) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

23. Henneri, Kaarle Rikhard, herastuomarin poika (s. 7.2.1871)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1907 (Pirkkalan seurakunta, käsittelyssä 24.10.) ja 1909 (käsittelyssä 18.11.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 2.12.1907 (§ 26). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 8.9.1910 (§ 75).

24. Hirvonen, Iisakki, kansakoulunopettaja (s. 21.1.1864)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Jyväskylän maaseurakunta, käsittelyssä 18.12.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 1.4.1908 (§ 26).

25. Hirvonen, Simo, kansakoulunopettaja (s. 6.2.1848) *

Hakenut saarnalupaa vuonna 1882 (Hämeenlinnan seurakunta, käsittelyssä 6.9.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 6.9.1882 (§ 35).

26. Huttunen, Aaro, Helsingin kaupunkilähetyksen diakoni (s. 2.7.1880)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1912 (Helsingin pohjoinen suomalainen seurakunta, käsittelyssä 21.11.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 14.2.1913 (§ 44).

27. Huttunen, Paavo Emil, sisälähetysaarnaaja (s. 25.1.1880)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1905 (Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, käsittelyssä 16.3.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 5.6.1905 (§ 39).

28. Hämäläinen, Kaarle (Kaarlo), kansakoulunopettaja (s. 10.5.1863)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1901 (Hämeenlinnan seurakunta, käsittelyssä 1.11.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 8.1.1903 (*Suomen kirkon julkisia sanomia* 1/1903, 6).

29. Höglund, Edward William, liikemies (s. 15.3.1880)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1918 (Hangon seurakunta, käsittelyssä 15.11.)

Tuomiokapituli on siirtänyt hakemuksen käsittelyn Tampereen hiippakunnan tuomiokapitulille. Tampereen tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 26.2.1926 (§ 8).

30. Ikonen, Gabriel, kansakoulunopettaja (s. 18.10.1843)

Hakenut saarnalupaa kahdesti vuonna 1874 (Tuuloksen seurakunta, käsittelyssä 13.1. ja 5.1.1875)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 17.1.1874 (ei pykälää). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 9.1.1875 (ei pykälää).

31. Ikonen, August, itsellisen poika (s. 18.7.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1900 (Pyhän Antrean seurakunta, käsittelyssä 10.8.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 10.8.1900 (§ 49).

32. Isaksson, Karl Gottfried, lukkari-urkuri (s. 3.5.1880)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1914 (Degerbyn seurakunta, käsittelyssä 1.10.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 29.10.1914 (§ 28).

33. Jauhiainen, Heikki Johannes (Juho), maanviljelijä, SLEY:n saarnaaja (s. 1.7.1871)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1916 (Janakkalan seurakunta, käsittelyssä 12.4.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 31.5.1917 (§ 28).

34. Joki, Frans Yrjö, sisälähetysaarnaaja (s. 12.8.1887)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Helsinki, ei tietoa seurakunnasta, käsittelyssä 15.2.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 4.6.1908 (§ 57).

- 35. Juntto, Antti**, kansakoulunopettaja (s. 26.11.1860)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1892 (Sippolan seurakunta, käsittelyssä 11.8.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 2.1.1893 (§ 22).
- 36. Juntunen, Wilhelm**, entinen Siperian katekeetta (s. 21.5.1865)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Sörnäisten suomalainen seurakunta, käsittelyssä 8.9.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 12.12.1912 (§ 38).
- 37. Jäntti, Abel (Aapeli)**, kansakoulunopettaja (s. 4.11.1869)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Hattulan seurakunta, käsittelyssä 10.2.)
Tuomiokapituli on antanut hakijalle 22.3.1910 (§ 42) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.
- 38. Järvi, Juho Sefanias**, sisälähetysaarnaaja (s. 2.11.1894) *
Hakenut saarnalupaa vuonna 1919 (Helsinki, seurakunta ei tiedossa, käsittelyssä 6.3.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 16.4.1919 (§ 37).
- 39. Kallio, Pekka**, lukiolainen, kiertokoulunopettaja (s. 7.5.1880)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1904 (Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, käsittelyssä 3.3.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 26.4.1905 (§ 42).
- 40. Kangas, Matti Adolf**, lukkari-urkuri (s. 22.9.1882)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1915 (Ähtärin seurakunta, käsittelyssä 18.3.)
Tuomiokapituli on antanut hakijalle 14.5.1915 (§ 32) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.
- 41. Kauppinen, Erik**, kansakoulunopettaja (s. 23.2.1835)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1874 (Virolahden seurakunta, käsittelyssä 5.1.1875)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 22.3.1875 (ei pykälää).
- 42. Kempas, Olaus**, kansakoulunopettaja (s. 15.1.1845)
Hakenut saarnalupaa kahdesti vuonna 1874 (Viitasaaren seurakunta, käsittelyssä 10.6. ja 2.7.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 10.6.1874 (§ 34). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 9.7.1874 (ei pykälää).

43. Kettunen, Sylvester, kiertokoulunopettaja ja Knorringin lähetyksrahaston saarnaaja (s. 20.7.1865) **

Hakenut Kuopion tuomiokapitulin myöntämän saarnaluvan laajentamista vuonna 1896 (Polvijärven seurakunta, käsittelyssä 1.4.)

Tuomiokapituli on suostunut saarnaluvan laajentamiseen 15.4.1896 (§ 33).

44. Kivi, Artturi Ludvig Sakarias, kansakoulunopettaja (s. 22.10.1873)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Oriveden seurakunta, käsittelyssä 17.12.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 12.4.1910 (§ 64).

45. Klemi, Einar Anders, diakoni, kuritushuoneen opettaja (s. 14.5.1884)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Sörnäisten suomalainen seurakunta, käsittelyssä 4.3.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 2.12.1909 (§ 46).

46. Koistinen, Kaarle (Kalle), kansakoulunopettaja (s. 20.7.1842)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1872 (Jyväskylän maaseurakunta, käsittelyssä 20.8.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 20.8.1872 (§ 33).

47. Korpelainen, Aleksanteri (Aleksander), saarnaaja (s. 3.5.1880)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Sörnäisten suomalainen seurakunta, käsittelyssä 7.12.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 21.11.1912 (§ 34).

48. Korpinen, Akseli Anton, kansakoulunopettaja (s. 3.12.1876)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Urjalan seurakunta, käsittelyssä 12.11.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 12.4.1910 (§ 62).

49. Korpinen, Kaarlo Jalmari, kansakoulunopettaja (s. 28.11.1878)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Kärkölän seurakunta, käsittelyssä 9.2.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 13.5.1909 (§ 20).

50. Koski, Willehad, suutari (s. 6.7.1869)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Sörnäisten suomalainen seurakunta, käsittelyssä 23.1.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 18.12.1907 (§ 40).

51. Kosonen, Aleksanteri (Santeri), sisälähetysaarnaaja (s. 26.10.1884)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Helsinki, ei tietoa seurakunnasta, käsittelyssä 15.2.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 4.6.1908 (§ 57).

52. Kotilainen, Pietari (Petter), senaatin vahtimestari (s. 23.7.1866)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1917 (Helsingin pohjoinen suomalainen seurakunta, käsittelyssä 25.10.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle aineen kirjoitettavaksi 7.11.1917 (§ 39).

53. Kurvinen, Pietari, lähetysaarnaaja (s. 18.7.1842)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1876 (Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, käsittelyssä 27.12.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 27.12.1876 (§ 26).

54. Kuusinen, Johan (Juho) Vihtori, Merimieslähetysseuran matkasaarnaaja (s. 29.5.1878)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1915 (Helsingin eteläinen suomalainen seurakunta, käsittelyssä 21.10.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 9.11.1916 (§ 49).

55. Kyrklund, Karl Konrad, vaakamestari, SLEY:n saarnaaja (s. 9.1.1871)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1900 (Helsingin pitäjän seurakunta, käsittelyssä 7.6.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 7.1.1901 (§ 25).

56. Käyhkö, Juho, NMKY:n matkapuhuja (s. 9.2.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Helsingin pohjoinen suomalainen seurakunta, käsittelyssä 15.11.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 10.6.1909 (§ 46).

57. Lahtinen, Kalle, kansakoulunopettaja (s. 2.5.1880)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Sahalahden seurakunta, käsittelyssä 15.4.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 13.10.1910 (§ 52).

58. Lehto, Erkki, sisälähetysaarnaaja (s. 29.8.1884)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Helsinki, ei tietoa seurakunnasta, käsittelyssä 15.2.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 4.6.1908 (§ 57).

59. Lehto, Frans Herman, kirjakauppias, SLEY:n saarnaaja (s. 25.7.1875) *

Hakenut saarnalupaa vuonna 1906 (Sääksmäen seurakunta, käsittelyssä 20.2.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 15.11.1906 (§ 32).

60. Lehtosalo, Jalmari, kansakoulunopettaja (25.2.1884)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1915 (Kärkölen seurakunta, käsittelyssä 4.3.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 4.11.1915 (§ 42).

61. Leinonen, Matti Jalmari, kansakoulunopettaja (s. 24.2.1878)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Äänekosken seurakunta, käsittelyssä 9.12.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 9.12.1909 (§ 22) aineen kirjoitettavaksi.

62. Lejonmark (ent. Isaksson), Isak Engelbert, Suomen Merimieslähetysseuran saarnaaja (s. 27.10.1868)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Kemiön seurakunta, käsittelyssä 9.6.)

Tuomiokapituli on siirtänyt hakemuksen käsittelyn Tampereen hiippakunnan tuomiokapitulille. Tampereen tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 26.2.1926 (§ 7).

63. Lepistö, Wilho (Wilhelm), suutari (s. 22.2.1883)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1917 (Kangasalan seurakunta, käsittelyssä 25.1.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 4.10.1917 (§ 32).

64. Lindgren, Viktor Valfrid Ruben Otto Maria, SLEY:n lähetysoppilas

(s. 3.8.1889)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1916 (Helsingin pohjoinen ruotsalainen seurakunta, käsittelyssä 27.4.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 26.5.1916 (§ 60).

65. Lindh, Adam, vankilanopettaja (s. 19.3.1843)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1874 (Savitaipaleen seurakunta, käsittelyssä 19.12.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 29.12.1874 (ei pykälää).

66. Lindholm, August, ammattinimike ja syntymäaika tuntematon

Hakenut saarnalupaa vuonna 1884 (Kotkan seurakunta, käsittelyssä 11.12.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 11.12.1884 (§ 16).

67. Luoto, Matti, tehtaan työmies, SLEY:n saarnaaja (s. 14.2.1852)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Lahden seurakunta, käsittelyssä 12.4.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 27.10.1910 (§ 46).

68. Lyytinen, Wilhelm Emerik, kansakoulunopettaja (s. 8.4.1865)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Helsingin pohjoinen suomalainen seurakunta, käsittelyssä 4.6.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 10.6.1909 (§ 46).

69. Lähdeniemi, Edvard Akseli, maanviljelijä (s. 18.3.1883)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1920 (Nurmijärven seurakunta, käsittelyssä 16.9.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle aineen kirjoitettavaksi 16.9.1920 (§ 58).

70. Matikainen, Olli, suutarimestari (s. 3.12.1854) *

Hakenut saarnalupaa vuonna 1893 (Viipurin seurakunta, käsittelyssä 24.7.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 24.7.1893 (§ 52).

71. Mattila, Eeri, kansakoulunopettaja (s. 20.5.1862)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1900 (Humppilan seurakunta, käsittelyssä 18.10.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 21.1.1904 (§ 49).

72. Muona, Taavetti, maalari (s. 20.11.1869)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1919 (Sörnäisten suomalainen seurakunta, käsittelyssä 14.1.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 25.1.1919 (§ 62).

73. Mustamäki, Toivo Kristian, diakoni, Suomen Nuorten Kristillisen Liiton poika- ja lapsityön neuvoja (s. 16.5.1892)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1918 (Urjalan seurakunta, käsittelyssä 6.2.1919)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 27.5.1919 (§ 52).

74. Mäittälä, Emil, kansakoulunopettaja (s. 10.10.1879)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1917 (Askolan seurakunta, käsittelyssä 22.2.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 31.5.1917 (§ 27).

75. Mäkinen, August Viktor, Merimieslähetysseuran assistentti (s. 6.1.1879)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Turun seurakunta, käsittelyssä 9.4.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 5.3.1909 (§ 28).

76. Nevalainen, Lauri, kansakoulunopettaja (s. 3.12.1882)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1915 (Hauhon seurakunta, käsittelyssä 18.3.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 13.1.1916 (§ 65).

77. Nevalainen, Magnus, kansakoulunopettaja (s. 24.12.1848)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1876 (Orimattilan seurakunta, käsittelyssä 20.11.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 20.11.1876 (§ 12).

78. Nieminen, Aukusti, puuseppä (s. 6.6.1877)

Hakenut saarnalupaa kahdesti vuonna 1916 (Helsingin pohjoinen suomalainen seurakunta, käsittelyssä 9.5. ja 5.10.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 6.7.1916 (§ 54). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 1.3.1917 (§ 38).

79. Nieminen, David, muurari (s. 2.7.1853)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1920 (Iitin seurakunta, käsittelyssä 16.9.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 4.11.1920 (§ 37).

80. Niskanen, Ernst (Ernest) Wilhelm, Nuorten Kristillisen Yhdistyksen maallikkopuhuja (s. 19.12.1885)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Helsingin eteläinen suomalainen seurakunta, käsittelyssä 16.11.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 30.5.1912 (§ 43).

81. Nordin, Karl Viktor, kouluylihallituksen vahtimestari (s. 23.6.1873)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1903 (Helsinki, ei tietoa seurakunnasta, käsittelyssä 3.6.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 11.5.1904 (§ 43).

82. Ojanen, Väinö Ilmari, kansakoulunopettaja (s. 17.1.1882)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1912 (Luopioisten seurakunta, käsittelyssä 11.1.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 21.11.1912 (§ 33).

83. Ollinen, Johannes (Juho), talonpoika (s. 28.12.1876)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Pylkönmäen seurakunta, käsittelyssä 17.11.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 17.11.1910 (§ 22) aineen kirjoitettavaksi.

84. Paalasmaa (ent. Solin), Väinö Gunnar, Suomen Merimieslähetyssseuran assistentti (s. 29.11.1889)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1913 (Tampereen seurakunta, käsittelyssä 11.9.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 8.1.1914 (§ 39).

85. Paananen, Matti, räätälimestari (s. 21.5.1863)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1915 (Hämeenlinnan kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 28.1.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 4.2.1915 (§ 25).

86. Paasikivi, Frans Albert, kansakoulunopettaja (s. 5.8.1881)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1917 (Hollolan seurakunta, käsittelyssä 29.3.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 29.3.1917 (§ 22) aineen kirjoitettavaksi.

87. Pahlman, Kustaa Erik, leipuri (s. 13.5.1881)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Elimäen seurakunta, käsittelyssä 25.2.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 18.11.1909 (§ 43).

88. Pajari, Olli, kansakoulunopettaja (s. 1.2.1860)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Asikkalan seurakunta, käsittelyssä 17.11.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 23.3.1911 (§ 38).

89. Pappinen, Juho, vanginvartija (s. 31.1.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (Tammisaaren seurakunta, käsittelyssä 8.3.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 27.4.1923. (KAH TATA, 27.4.1923)

90. Partanen, Olli Vilho, puuseppä (s. 6.7.1884)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1912 (Lahden seurakunta, käsittelyssä 20.6.) ja 1914 (käsittelyssä 16.4.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 29.5.1913 (§ 39). Tuomiokapituli on hylännyt toisen hakemuksen 12.1.1915 (§ 27).

91. Peltonen, Johan (Juho), itsellisen poika (s. 29.11.1855)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1899 (Askolan seurakunta, käsittelyssä 15.8.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 15.8.1899 (§ 34) aineen kirjoitettavaksi.

92. Puusaari, Kustaa Leander, lähetyssaarnaaja (s. 26.1.1890)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1919 (Helsinki, ei tietoa seurakunnasta, käsittelyssä 6.3.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 26.6.1919 (§ 30).

93. Pöysti, Erik, kansakoulunopettaja (s. 17.9.1849)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1872 (Jääskén seurakunta, käsittelyssä 9.9.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 28.10.1872 (§ 23).

94. Rahikainen, Kaarlo Juho (Johannes) (Karl Johan), kansakoulunopettaja (s. 17.3.1848)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1873 (Viipurin seurakunta, käsittelyssä 12.5.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 21.5.1873 (ei pykälää).

95. Rainio, August Hjalmar, suutari (s. 20.9.1889)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1920 (Ruotsinpyhtään seurakunta, käsittelyssä 6.5.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 2.9.1920 (§ 73).

96. Ranttila, Joose, kansakoulunopettaja (s. 19.6.1872)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1900 (Ypäjän seurakunta, käsittelyssä 10.8.) ja 1901 (käsittelyssä 27.6.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 10.8.1900 (§ 48). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 11.1.1902 (§ 16).

97. Repo (myöh. Varjovaara), lähetyskoulun oppilas (s. 25.4.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1905 (Helsinki, seurakunta ei tiedossa, käsittelyssä 16.3.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 5.6.1905 (§ 39).

98. Rinne, Emil, leipuri (s. 27.7.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Kurun seurakunta, käsittelyssä 23.3.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 23.3.1911 (§ 35) aineen kirjoitettavaksi.

99. Roine, Wilhelmi, valtionrautateiden sähkölennätinasentaja

(s. 5.6.1882)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Hausjärven seurakunta, käsittelyssä 15.9.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 30.11.1911 (§ 32).

100. Roos, Gustaf, kiertokoulunopettaja, SLEY:n saarnaaja (s. 26.4.1846)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1897 (Loviisan seurakunta, käsittelyssä 22.6.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 8.12.1897 (§ 1).

101. Saario, Sakeus, torppari, puuseppä, SLEY:n saarnaaja (s. 23.8.1860)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Jämsän seurakunta, käsittelyssä 16.8.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 2.11.1910 (§ 31).

102. Saikkonen, Matti, kansakoulunopettaja (s. 8.7.1863)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1902 (Iitin seurakunta, käsittelyssä 21.7.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 16.4.1903 (§ 62).

103. Sallinen, Pekka (Pietari), kansakoulunopettaja (s. 6.9.1860)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1890 (Säämingin seurakunta, käsittelyssä 29.5.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 29.5.1890 (§ 44).

104. Salonen, Eino Alarik, rautatienkirjuri (s. 22.5.1888)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1922 (Lohjan seurakunta, käsittelyssä 21.2.) ja 1924 (käsittelyssä 3.4.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 19.5.1922 (§ 33) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet. Hakija on uudistanut anomuksensa Tampereen tuomiokapitulille vuonna 1924. Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 3.4.1924 (*Suomen kirkon vuosikirja* 1926, 224.).

105. Silvo, Frans Nestori, kansakoulunopettaja (s. 19.11.1885)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1910 (Keuruun seurakunta, käsittelyssä 10.11.) ja 1925 (käsittelyssä 23.5.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 10.11.1910 (§ 14) aineen kirjoitettavaksi. Hakija on uudistanut anomuksensa vuonna 1925. Tampereen tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 7.10.1926 (§ 43).

106. Sipilä, Kalle, diakoni, lukkari, Suomen Nuorten Kristillisen Liiton nuorisotyöntekijä (s. 11.11.1882)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1918 (Sörnäisten suomalainen seurakunta, käsittelyssä 19.12.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 27.5.1919 (§ 53).

107. Sirén, Pekka, kiertokoulunopettaja, lukkari-urkuri (s. 10.4.1858)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Lammin seurakunta, käsittelyssä 30.5.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 15.11.1907 (§ 45).

108. Soini, Matti Albinus, kansakoulunopettaja (s. 6.10.1868)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Jyväskylän maaseurakunta, käsittelyssä 30.12.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 10.6.1909 (§ 46).

109. Soininen, Juho, lähetyssaarnaaja (s. 4.6.1886)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1919 (Helsinki, ei tietoa seurakunnasta, käsittelyssä 6.3.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 26.6.1919 (§ 30).

110. Steffansson, Karl Emanuel, talonpoika (s. 2.8.1882)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Sipoon seurakunta, käsittelyssä 19.4.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 19.4.1911 (§ 31) aineen kirjoitettavaksi.

111. Suhonen, Albin, kansakoulunopettaja (s. 24.5.1864)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1894 (Sakkolan seurakunta, käsittelyssä 28.9.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 4.1.1895 (§ 48).

112. Sundholm, Albert Oskar, koulumestari (kiertokoulunopettaja) (s. 2.11.1835)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1872 (Lapinjärven seurakunta, käsittelyssä 23.1.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 30.1.1872 (§ 19).

113. Sundholm, Yrjö Albert Robert, Suomen Merimieslähetysseuran saarnaaja
(s. 3.9.1889)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1915 (Oulun kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 8.5.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 13.12.1916 (§ 2).

114. Sädevuori, Anders (Antti), kauppapalvelija, Turun ja Viipurin Seurojen saarnaaja (s. 16.4.1861)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Sörnäisten suomalainen seurakunta, käsittelyssä 19.7.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 10.6.1909 (§ 46).

115. Tallbacka, Anders Edvin, maallikkosaarnaaja (s. 19.6.1889)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1914 (Kumlingen seurakunta, käsittelyssä 30.7.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 8.10.1914 (§ 34).

116. Tarkkanen, Antti, kansakoulunopettaja (s. 30.11.1838)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1871 (Jämsän seurakunta, käsittelyssä 21.10.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 3.1.1872 (§ 28).

117. Tervaportti, Kalle Severi, lähetyskoulun oppilas (s. 22.10.1879)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Helsinki, seurakunta ei tiedossa, käsittelyssä 16.2.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 1.6.1911 (§ 47).

118. Toiviainen, Juho, konduktööri (s. 24.10.1872)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1903 (Hausjärven seurakunta, käsittelyssä 29.8.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 11.5.1904 (§ 42).

119. Toivonen, Petter, tehtaantyömies (s. 5.4.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Tampereen seurakunta, käsittelyssä 30.5.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 24.3.1908 (§ 28) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

120. Tolonen, Karl Leonard, lähetyssaarnaaja (s. 29.10.1845)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1876 (Helsingin seurakunta, käsittelyssä 27.12.)

Porvoon hiippakunnan tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 27.12.1876 (§ 26).

121. Turunen, Anders, kansakoulunopettaja (s. 16.9.1845)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1871 (Mäntsälän seurakunta, käsittelyssä 9.8.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 12.8.1871 (ei pykälää).

122. Uuro, Frans Emil, Suomen Merimieslähetyksen työntekijä (s. 5.5.1888)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Vaasan seurakunta, käsittelyssä 9.6.)

Tuomiokapituli on siirtänyt hakemuksen käsittelyn Tampereen hiippakunnan tuomiokapitulille. Tampereen tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 26.2.1926 (§ 6).

123. Valpio (ent. Cederman), Jalmari (Frans Hjalmar), kansakoulunopettaja (s. 23.3.1875) *

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Pirkkalan seurakunta, käsittelyssä 23.4.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 8.6.1911 (§ 41).

124. Varski (Warski), Juho Alarik, entinen ylioppilas ja Suomen Lähetyksen matkasaarnaaja (s. 20.4.1878) *

Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (kotiseurakunta tuntematon, käsittelyssä 25.1.)

Tuomiokapituli on 25.1.1923 (KAH TATA 25.1.1923) kehottanut hakijaa anomaan saarnalupaa Turun tuomiokapitulilta.

125. Vihantola (ent. Grönroos), Frans Oskari, Suomen Merimieslähetysseuran matkasaarnaaja, sanomalehden toimittaja (s. 25.1.1876)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Turun tuomiokirkkoseurakunta, käsittelyssä 30.10.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 30.5.1912 (§ 42).

126. Vilkuna (Wilkuna), Taneli, diakoni (s. 8.5.1881)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Tuusulan seurakunta, käsittelyssä 19.9.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 16.1.1908 (§ 45).

127. Virtanen, Juho Armas, itsellinen, maallikkosaarnaaja (s. 18.8.1888)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Padasjoen seurakunta, käsittelyssä 18.6.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 16.9.1921 (§ 53)

128. Virtanen, Väinö Juho (Johannes), kiertokoulunopettaja (s. 8.4.1887)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Lammin seurakunta, käsittelyssä 20.1.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 10.2.1910 (§ 28).

129. Väre, Kalle Ewald, kansakoulunopettaja (s. 3.10.1889)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Kuhmalahden seurakunta, käsittelyssä 18.5.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 27.10.1922 (*Suomen kirkon julkisia sanomia* 1926, 224).

130. Waris (myöh. Valve), Johannes, kansakoulunopettaja (s. 5.2.1856)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1884 (Pyhän Johanneksen seurakunta (Karjalassa), käsittelyssä 7.5.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 11.6.1884 (§ 30).

131. Wasama (ent. Wilén), Kaarlo August, diakoni, NMKY:n vahtimestari (s. 16.11.1878)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Helsingin eteläinen suomalainen seurakunta, käsittelyssä 9.4.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 9.4.1908 (§ 41) aineen kirjoitettavaksi.

132. Westerlund (myöh. Veriö), Henrik Ivar, kansakoulunopettaja (s. 3.2.1859) *

Hakenut saarnalupaa vuonna 1905 (Nurmijärven seurakunta, käsittelyssä 4.7.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 9.10.1906 (§ 66).

133. Wiik (Viik), Johannes (Juho) Vihtori, maanviljelijä, SLEY:n saarnaaja (s. 17.5.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1901 (Tammelan seurakunta, käsittelyssä 21.12.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 29.10.1903 (§ 35).

134. Wilén, Heimo Heikki, sisälähetyssaarnaaja (s. 22.3.1886)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Helsinki, ei tietoa seurakunnasta, käsittelyssä 15.2.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 9.4.1908 (§ 11) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

135. Wirén, Johannes, kansakoulunopettaja (s. 26.4.1854)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1884 (Askolan seurakunta, käsittelyssä 26.8.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 17.9.1884 (§ 27).

136. Wrede, Karl August, arkkitehti, vapaaherra, Suomen Lähetysseuran saarnaaja (s. 18.9.1859)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1902 (Sörnäisten suomalainen seurakunta, käsittelyssä 26.4.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 9.6.1902 (§ 41).

137. Wuori (ent. Bergenström), Pietari, siirtolaispappi (s. 7.5.1869)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Helsingin pohjoinen suomalainen seurakunta, käsittelyssä 22.8.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 10.9.1908 (§ 22) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

138. Öhman, Emil Ferdinand, vaakamestari, vahtimestari, SLEY:n saarnaaja (s. 1.6.1866)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Helsingin pohjoinen ruotsalaisen seurakunta, käsittelyssä 4.6.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 12.4.1910 (§ 65).

Kuopion hiippakunnan hakijat 1878–1923

1. Fränti, Aleksanteri, kansakoulunopettaja (s. 4.5.1881)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1905 (Kittilän seurakunta, käsittelyssä 3.10.) ja 1909 (käsittelyssä 29.1.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 2.12.1905 (§ 12). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 18.2.1909 (§ 20).

2. Haapamäki, Kaarlo, kiertokoulunopettaja (s. 11.4.1880)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1922 (Suomussalmen seurakunta, käsittelyssä 24.5.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 14.9.1922 (§ 14).

3. Hakala, Matti, entinen nahkurintyöntekijä (s. 4.2.1866)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1906 (Rovaniemen seurakunta, käsittelyssä 17.8.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 19.11.1906 (§ 1). Saarnalupa on peruutettu 5.3.1908 (§ 20).

4. Halonen, Joel, puuseppä, työnjohtaja poikien työtuvalla (s. 26.5.1878)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1906 (Lapinlahden seurakunta, käsittelyssä 15.11.) ja vuonna 1921 (Kuopion kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 3.2.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 20.12.1906. Saarnalupa on peruutettu 27.12.1912 (§ 6). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle uuden saarnaluvan 3.2.1921 (§ 25).

5. Heikkinen, Olli Juho, torppari (s. 9.5.1878) *

Hakenut saarnalupaa vuosina 1907 (Nilsin seurakunta, käsittelyssä 12.12.) ja 1909 (käsittelyssä 7.1.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 23.1.1908 (§ 7). Tuomiokapituli on hylännyt toisen hakemuksen 26.2.1909 (§ 14).

6. Heikkinen, Matti Leo, torppari (s. 28.6.1862)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1901 (Sotkamon seurakunta, käsittelyssä 28.11.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 21.12.1901 (§ 16).

7. Heilala, Juho, talollinen (s. 17.6.1883)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1922 (Paavolan seurakunta, käsittelyssä 9.2.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 9.6.1922 (§ 31) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

8. Hellman, Johan Fredrik, kirjailija (s. 3.10.1854)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Oulun kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 14.5.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 27.2.1908 (§ 30).

9. Holm (myöh. Heimo, myöh. Holma), Otto Almo, kansakoulunopettaja (s. 14.11.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Kemin seurakunta, käsittelyssä 14.3.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 23.10.1907 (§ 1). Holma palautti saarnalupakirjansa oma-aloitteisesti 29.6.1933 (§ 53).

10. Juvonen, Matti, kiertokoulunopettaja, talollisen poika (s. 6.9.1867)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1896 (Kuusjärven seurakunta, käsittelyssä 2.7.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 19.11.1896 (§ 4).

11. Kaakinen, Otto Alexander, merikapteeni, Suomen Merimieslähetyksen matkasaarnaaja (s. 15.7.1869)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1912 (Oulun kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 23.5.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 7.5.1915 (§ 3).

12. Karimo, Emil, kansakoulunopettaja (s. 28.5.1893)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1922 (Tuusniemen seurakunta, käsittelyssä 29.6.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 17.1.1924 (§ 75).

13. Kauppinen, Kalle (Karl) Anders, veturinkuljettaja, Suomen Nuorten Kristillisen liiton ja Rautatieläisten Kristillisen yhdistyksen matkapuhuja (s. 20.12.1864)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Oulun kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 13.10.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 13.10.1921 (§ 4) aineen kirjoitettavaksi.

14. Kekäläinen, Olli, saarnaaja (s. 29.3.1890)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1919 (Kuopion kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 13.11.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 15.1.1920 (§ 18).

15. Kettunen, Sylvester, kiertokoulunopettaja, Knorringin lähetyksrahaston saarnaaja

(s. 20.7.1865) **

Hakenut saarnalupaa vuonna 1895 (Polvijärven seurakunta, käsittelyssä 3.1.1896)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 3.1.1896 (§ 4).

16. Korhonen, Kusti, itsellinen (s. 30.6.1839)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1894 (Sotkamon seurakunta, käsittelyssä 12.12.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 18.12.1894 (§ 1).

17. Kotiranta, Akseli, lukkari-urkuri (s. 1891)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1914 (Kuolajärven seurakunta, käsittelyssä 24.9.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 31.12.1914 (§ 11) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

18. Kuvaja, Tahvo, puuseppä, NMKY:n vahtimestari (s. 16.8.1868)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1914 (Kuopion kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 12.3.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 2.4.1914 (§ 9) aineen kirjoitettavaksi.

19. Laamanen, Matti Eusebius, kansakoulunopettaja (s. 26.5.1872)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Vihannin seurakunta, käsittelyssä 24.9.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 1.10.1908 (§ 25).

20. Laitinen, Antti, diakoni (s. 26.9.1879)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Kuopion maaseurakunta, käsittelyssä 10.5.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 11.6.1910 (§ 2).

21. Laitinen, Johan (Johannes), kansakoulunopettaja (s. 10.7.1844)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1904 (Rautalammen seurakunta, käsittelyssä 25.2.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 26.11.1904 (§ 1).

22. Latonen, Emil, talollisen poika, Suomen Nuorten Kristillisen liiton nuorisotyöntekijä (Kuopion kaupunkiseurakunta, s. 23.4.1887)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1918 (Kuopion kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 31.1.1919)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 13.3.1919 (§ 18) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

23. Leino, Evert Cyriakus, kansakoulunopettaja (s. 8.8.1873)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1906 (Sodankylän seurakunta, käsittelyssä 30.11.) ja 1908 (käsittelyssä 14.5.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 19.1.1907 (§ 12). Tuomiokapituli on hylännyt toisen hakemuksen 9.6.1910 (§ 24).

24. Lukkari, Josef Adolf, kansakoulunopettaja (s. 6.11.1897)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1922 (Utsjoen seurakunta, käsittelyssä 20.4.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 11.8.1926 (§ 30).

25. Malmberg (myöh. Malmivaara), Vilhelm Alarik, osuuskaupan hoitaja (s. 18.4.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1908 (Ylivieskan seurakunta, käsittelyssä 26.3.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 14.5.1908 (§ 32).

26. Markkanen, Matti, entinen kiertokoulunopettaja (s. 18.12.1837)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1905 (Kuopion seurakunta, käsittelyssä 2.3.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 31.7.1905 (ei pykälää).

27. Miettinen, Juhani (Johan) Henrik, kansakoulunopettaja (s. 25.7.1895)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1920 (Tuusniemen seurakunta, käsittelyssä 16.12.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakijan aineen 28.1.1921 ja pyytänyt tätä kirjoittamaan sen uudelleen. Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 18.3.1921 (§ 1).

28. Mäkelä, Gabriel Bernhard, kansakoulunopettaja (s. 15.9.1840)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1879 (Kuopion seurakunta, käsittelyssä 21.8.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 21.8.1879 (§ 6).

- 29. Nousiainen, Johannes**, ammattinimike ja syntymäaika tuntematon
Hakenut saarnalupaa vuonna 1903 (kotiseurakunta ei tiedossa, käsittelyssä 19.11.)
Tuomiokapituli on jättänyt asian pöydälle 19.11.1903 (§ 8).
- 30. Ojala, Herman**, talonpoika (s. 11.7.1881)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1913 (Haapajärven seurakunta, käsittelyssä 7.11.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 28.5.1914 (§ 29).
- 31. Olsoni, Karl Edvard**, kansakoulunopettaja (s. 18.3.1835)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1878 (Kuopion seurakunta, käsittelyssä 24.10.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 24.10.1878 (§ 21).
- 32. Paasonen, Antti**, kansakoulunopettaja (s. 10.4.1868)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1900 (Tyrvävän seurakunta, käsittelyssä 31.1.1901.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 14.2.1901 (§ 22).
- 33. Raappana, Juho**, kansakoulunopettaja (s. 25.9.1869)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1895 (Oulun kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 24.5.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 20.8.1895 (§ 4).
- 34. Ruotsalainen, Paavo**, kansakoulunopettaja (s. 18.4.1887)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1919 (Sonkajärven seurakunta, käsittelyssä 30.8.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 22.9.1919 (§ 2).
- 35. Räisänen, Johannes Villiam**, ravintolanomistaja (s. 28.1.1873)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (Pielaveden seurakunta, käsittelyssä 17.5.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 30.8.1923 (§ 48).
- 36. Saijets, Samuli Antti**, kansakoulunopettaja (s. 20.4.1878)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Rovaniemen seurakunta, käsittelyssä 15.6.)
Tuomiokapituli on antanut hakijalle 24.11.1910 (§ 18) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

37. Salmenniemi (ent. Hoffrén), Heikki, mökkiläisen poika (s. 17.2.1884)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1913 (Kuopion maaseurakunta, käsittelyssä 13.5.)
Tuomiokapituli on antanut hakijalle 4.9.1913 (§ 4) luvan tulla suorittamaan tutkin-
toon vaaditut kokeet.

38. Sihvola (ent. Pilli-Sihvola), Matti, kansakoulunopettaja (s. 2.8.1861) *
Hakenut saarnalupaa vuonna 1894 (Rautalammin seurakunta, käsittelyssä
27.12.1894)
Tuomiokapituli on antanut hakijalle 9.1.1895 (§ 22) luvan tulla suorittamaan tutkin-
toon vaaditut kokeet.

39. Spets, Emil, Suomen Lähetysseuran Lestadiolaisen haaraosaston saarnaaja
(s. 18.9.1869)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1920 (Haminan seurakunta, käsittelyssä 29.1.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 29.1.1920 (§ 4).

40. Suomela, Niilo Ferdinand, saarnaaja (s. 5.6.1890)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1916 (Oulun kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 12.10.)
Tuomiokapituli on antanut hakijalle 16.11.1916 (§ 27) aineen kirjoitettavaksi.

41. Tervo, Kalle Oskari, konepajan työmies (s. 21.1.1868)
Hakenut saarnalupaa vuosina 1908 (Oulun kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 9.1.) ja
1911 (käsittelyssä 9.2.)
Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 14.5.1908 (§ 33). Tuomioka-
pituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 3.4.1912 (§ 19).

42. Vilkuna (Wilkuna), August, talollinen (s. 2.7.1871)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Nivalan seurakunta, käsittelyssä 7.1.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 29.1.1910 (§ 1), voimassa Niva-
lan seurakunnassa).

Savonlinnan hiippakunnan hakijat 1897–1923

1. Ahvonen, Antti, Viipurin Piipiaseuran saarnaaja (s. 28.6.1884)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Viipurin maaseurakunta, käsittelyssä 7.5.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 20.12.1910 (§ 50) saarnaluvan, joka on voimassa Viipurin piipiaseuran alueeseen kuuluvissa seurakunnissa.

2. Auer, Akseli, kirjakauppias (syntymäaika tuntematon)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1897 (kotiseurakunta ei tiedossa, käsittelyssä 16.8.)
Hakija on peruuttanut hakemuksensa pian sen lähettämisen jälkeen.

3. Auvinen, Matti, talollinen (s. 18.8.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1920 (Parikkalan seurakunta, käsittelyssä 22.9.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 22.1.1921 (§ 66) saarnaluvan, joka on voimassa Parikkalan seurakunnassa.

4. Björn, Eino (Enok), talollisen poika, (s. 4.9.1892)

Hakenut saarnalupaa kahdesti vuonna 1921 (Kiteen seurakunta, käsittelyssä 12.2. ja 14.12.)
Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 17.3.1921 (§ 41). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 21.4.1923 (ei pykälää).

5. Hakala, Jaakko, kansakoulunopettaja (s. 15.10.1880)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1913 (Pälkjärven seurakunta, käsittelyssä 10.4.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 23.5.1913 (§ 49).

6. Halonen, Antti, Suomen Nuorten Kristillisen Liiton Savo-Karjalan piirin nuorisotyöntekijä (s. 14.6.1885)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1919 (Jaakkiman seurakunta, käsittelyssä 6.2.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 15.4.1919 (§ 1) saarnaluvan, joka on voimassa Jaakkiman seurakunnassa.

7. Heikkinen (ent. Alatalo), Matti, metsänhoidonneuvoja ja Suomen Kirkon Sisälähetysseuran asiamies (s. 2.10.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1915 (Sortavalan seurakunta, käsittelyssä 15.7.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 29.4.1916 (ei pykälää).

8. Huttunen, Oskar, kiertokoulunopettaja (s. 3.12.1879)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Sortavalan seurakunta, käsittelyssä 21.8.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 21.8.1909 (§ 33) luvan tutkintoon vaadittujen kokeiden suorittamiseen. Hakija on uusinut anomuksensa vuonna 1929. Viipurin tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 21.3.1934 (§ 2).

9. Hänninen, Juho, kansakoulunopettaja (s. 26.8.1882)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Haukivuoren seurakunta, käsittelyssä 13.10.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 21.4.1923 (ei pykälää) saarnaluvan, joka on voimassa Haukivuoren seurakunnassa.

10. Hänninen, Taavetti, maanviljelijä (s. 16.10.1885)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (Punkaharjun seurakunta, käsittelyssä 2.1.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 19.2.1925 (§ 79) saarnaluvan, joka on voimassa Punkaharjun seurakunnassa.

11. Kemppi, Antti, talollinen (s. 9.7.1893)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Viipurin maaseurakunta, käsittelyssä 20.4.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 26.11.1921 (ei pykälää) saarnaluvan, joka on voimassa Nuijamaan seurakunnassa.

12. Kettunen, Antti, leipuri (s. 12.4.1876)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Kangasniemen seurakunta, käsittelyssä 21.8.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 5.12.1912 (§ 3) saarnaluvan, joka on voimassa Ruskealan seurakunnassa.

13. Kokkonen, Juho Heikki, postiljooni, SLEY:n saarnaaja (s. 8.9.1877)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1922 (Kotkan seurakunta, käsittelyssä 30.11.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 16.10.1923 (§ 28).

14. Lehtonen, Herman, kiertokoulunopettaja, SLEY:n saarnaaja (s. 11.9.1861) *
Hakenut saarnalupaa vuonna 1911 (Kotkan seurakunta, käsittelyssä 15.3.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 12.4.1911 (§ 53) saarnaluvan, joka on voimassa Kymin seurakunnassa.

15. Matikainen, Olli, liikemies (s. 3.12.1854) *
Hakenut saarnalupaa vuonna 1918 (Viipurin kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 26.7.)
Tuomiokapituli on pyytänyt hakijaa 8.8.1918 (§ 70) hankkimaan kirkkoherralta kutsun saarna- ja opetustoimeen. Hakija on uusinnut anomuksensa 10.10.1919 (§ 6), mutta kun kutsu on edelleen puuttunut, on tuomiokapituli kieltäytynyt antamasta lupaa tutkinnon suorittamiseen.

16. Mertanen, Otto, kansakoulunopettaja (s. 27.7.1887)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Pieksämäen seurakunta, käsittelyssä 18.11.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 22.5.1922 (§ 86) saarnaluvan, joka on voimassa Pieksämäen seurakunnassa.

17. Miettinen, Matti Pekka (Petter), kiertokoulunopettaja (syntymäaika tuntematon)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Kivennavan seurakunta, käsittelyssä 30.4.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 3.9.1909 (§ 39).

18. Mononen, Aleksanteri, lukkari-katekeetta, diakoni (s. 23.11.1889)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1922 (Korpiselän seurakunta, käsittelyssä 1.8.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 16.10.1923 (§ 28) saarnaluvan, joka on voimassa Korpiselän kunnan alueella.

19. Pesonen, Iisak, konttoristi (syntymäaika tuntematon)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1901 (Viipurin seurakunta, käsittelyssä 14.5.)
Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 8.6.1901 (§ 54).

20. Piironen, Juho, kansakoulunopettaja (s. 11.12.1886)
Hakenut saarnalupaa vuonna 1922 (Polvijärven seurakunta, käsittelyssä 7.9.)
Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 4.1.1924 (ei pykälää) saarnaluvan, joka on voimassa Polvijärven seurakunnassa.

21. Pitkänen, August Hjalmar, veturinkuljettaja ja saarnaaja (s. 3.3.1879)

Hakenut saarnalupaa vuosina 1916 (Pieksämäen seurakunta, käsittelyssä 21.12.), 1917 (käsittelyssä 1.2.) ja 1921 (käsittelyssä 31.8.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 4.1.1917 (§ 80) ja toisen hakemuksen 8.3.1917 (§ 26). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 10.10.1924 (§ 68) saarnaluvan, joka on voimassa Pieksämäen seurakunnassa.

22. Rahkonen, Juho, maallikkosaarnaaja (s. 22.11.1878)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1915 (Antrean seurakunta, käsittelyssä 29.4.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 24.2.1916 (ei pykälää) saarnaluvan, joka on voimassa Antrean seurakunnassa.

23. Rajavaara, Juho, kansakoulunopettaja (s. 21.12.1884)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Hiitolan seurakunta, käsittelyssä 10.2.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 17.2.1910 (§ 57).

24. Rantalaiho, Anton Leopold, diakoni, Liikolan laitoksen ylihoitaja (s. 23.11.1879)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1907 (Sortavalan maaseurakunta, käsittelyssä 2.5.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 28.8.1907 (*Suomen kirkon julkisia sanomia* 8/1907, 103).

25. Remonen, Juho, talollinen (s. 23.7.1888)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (Juvan seurakunta, käsittelyssä 22.2.)

Viipurin tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 1.4.1925 (§ 95) saarnaluvan, joka on voimassa Juvan seurakunnassa.

26. Rinne, Otto, karjakko, maanviljelijä (syntymäaika tuntematon)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1923 (Hirvensalmen seurakunta, käsittelyssä 2.6.)

Tuomiokapituli antanut hakijalle 24.1.1924 (§ 52) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

27. Ristreimari (ent. Rindell), Juho, lukkari (s. 27.11.1837)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Heinjoen seurakunta, käsittelyssä 31.3.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 7.4.1910 (§ 55).

28. Sihvola (ent. Pilli-Sihvola), Matti, kansakoulunopettaja (s. 2.8.1861) *

Hakenut saarnalupaa kahdesti vuonna 1900 (Viipurin kaupunkiseurakunta, käsittelyssä 14.8. ja 18.8.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 14.8. (§ 22). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 29.8.1900 (§ 1).

29. Suvanto (ent. Stulander), Jooseppi, katekeetta (s. 15.5.1867)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Korpiselän seurakunta, käsittelyssä 17.3.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 31.3.1910 (§ 100).

30. Thurén, Fredrik (myöh. Talvenheimo, Reijo), kansakoulunopettaja (s. 21.5.1868)

Hakenut saarnalupaa kahdesti vuonna 1902 (käsittelyssä 26.4. ja 14.8.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 3.5.1902 (§ 34). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 25.8.1902 (§ 1) saarnaluvan, joka on voimassa Ilomantsin seurakunnassa.

31. Tiilikainen, Topi, kansakoulunopettaja (s. 2.10.1881)

Hakenut saarnalupaa kahdesti vuonna 1908 (Kaavin seurakunta, käsittelyssä 22.7. ja 20.11.)

Tuomiokapituli on hylännyt ensimmäisen hakemuksen 22.7.1908 (§ 34). Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle saarnaluvan 26.8.1909 (§ 34). Saarnalupa on peruutettu 24.11.1919 (§ 49).

32. Toiviainen, Tuomas, kansakoulunopettaja (s. 2.12.1883)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1921 (Metsäpirtin seurakunta, käsittelyssä 18.11.)

Tuomiokapituli on myöntänyt hakijalle 22.5.1922 (§ 86) saarnaluvan, joka on voimassa Metsäpirtin seurakunnassa.

33. Tukiainen, Otto Emil, kansakoulunopettaja (s. 30.4.1881)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1910 (Ilomantsin seurakunta, käsittelyssä 30.8.)

Tuomiokapituli on antanut hakijalle 28.9.1910 (§ 55) luvan tulla suorittamaan tutkintoon vaaditut kokeet.

34. Turunen, Johan, räätäli (s. 6.5.1870)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1909 (Heinäveden seurakunta, käsittelyssä 11.10.)

Tuomiokapituli on hylännyt hakemuksen 20.10.1909 (§ 59).

35. Vaakanainen, Pekka, lukiolainen (syntymäaika tuntematon)

Hakenut saarnalupaa vuonna 1903 (kotiseurakunta ei tiedossa, käsittelyssä 9.1.)

Tuomiokapituli on pistänyt hakemuksen kiertämään 9.1.1903 (§ 12)

LIITE B. KANSAKOULUNOPETTAJASEMINAAREISTA VALMISTUNEET SAARNALUVAN HAKIJAT

Liitteen tiedot perustuvat saarnalupahakemuksiin sekä Jyväskylän, Uudenkaarlepyyn, Kajaanin, Sortavalan, Rauman, Heinolan ja Kolppanan kansakoulunopettajaseminaarien matrikkeleihin. Liitteessä ei ole huomioitu seminaarissa kuunteluoppilaina olleita tai seminaarista eronneita.

SAARNALUVAN HAKIJOIDEN ENSIMMÄINEN SUKUPOLVI 1870–1896

Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaari (perustettu 1863)

Nimi	Opintojen päättyminen	Saarnaluvan hakeminen
Kempas, Olaus	1867	1874
Tarkkanen, Antti	1867	1871
Kauppinen, Erik	1868	1874
Lindh, Adam	1868	1874
Nevalainen, Magnus	1871	1876
Kolanen, Jaakko	1872	1870, 1872
Koistinen, Kaarle	1872	1872
Hirvonen, Simo	1873	1882
Mäkelä, Gabriel Bernhard	1873	1879
Rahikainen, Kaarlo	1873	1873
Auranen, Karl Rudolf	1874	1880
Hämäläinen, David	1874	1883
Grönblom, Antti.	1875	1877
Ikonen, Gabriel	1875	1874
Takanen, Nikodemus	1876	1882
Olander, G. M.	1877	1880
Waris (Valve), Johannes	1879	1884
Wirén, Johannes	1882	1884
Cantell, Jonas Fredrik	1884	1888
Juntto, Antti	1884	1892
Wuosio, Fredrik Emil	1885	1890
Sallinen, Pietari	1885	1890

Westerlund (Veriö), H. I.	1887	1891
Wesala, Kaarlo	1887	1894
Selin, Oskar Mikko	1887	1891
Haavisto, Juho	1888	1889
Lahtinen, Mauri	1888	1895
Sihvola, Matti	1889	1894, 1900
Raappana, Juho	1894	1895

Uudenkaarlepyyn kansakoulunopettajaseminaari (perustettu 1873)

Nimi	Opintojen päätyminen	Saarnaluvan hakeminen
Petterson, Karl Petter	1887	1890
Lilius, Elias Eugen	1889	1889

Rauman kansakoulunopettajaseminaari (perustettu 1896)

Nimi	Opintojen päätyminen	Saarnaluvan hakeminen
Alkman, Karl Gustaf	1901	1895, 1896

Sortavalan (Kymölän) kansakoulunopettajaseminaari (perustettu 1880)

Nimi	Opintojen päätyminen	Saarnaluvan hakeminen
Kärnä, Pietari	1886	1888
Suhonen, Albin	1888	1894

SAARNALUVAN HAKIJOIDEN TOINEN SUKUPOLVI 1897–1923

Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaari

Nimi	Opintojen päätyminen	Saarnaluvan hakeminen
Laitinen, Johannes	1875	1904
Liimatainen, Abel	1875	1912
Oksanen, Kaarle	1876	1899
Paasonen, Antti	1890	1900
Soini, Matti Albinus	1891	1908

Hirvonen, Iisakki	1892	1907
Ranttila, Joose	1894	1900, 1901
Ojanen, Manasse	1896	1909, 1910
Jäntti, Abel (Aapeli)	1897	1910
Kivi, Artturi	1898	1908
Nokkala, Kalle	1902	1913
Ojanen, Väinö Ilmari	1903	1912
Mäkinen, Jaakko Olavi	1906	1913
Hänninen, Juho	1907	1921
Leinonen, Matti	1908	1909
Pukkila, Antti	1919	1923
Väre, Kalle Evald	1920	1921

Rauman kansakoulunopettajaseminaari

Nimi	Opintojen päättymisen	Saarnaluvan hakeminen
Cederman (Valpio), F. J.	1900	1901, 1902, 1910
Korpinen, K. J.	1900	1909
Ruusuvaara, Heikki Nestori	1900	1910
Hinkka, Anselm	1901	1910
Pitkäsaari, Viktor Nikolai	1902	1909
Aaltonen, Johannes	1902	1914
Eskola, Fredrik Emil	1902	1909
Havulinna, Kalle	1903	1920
Fränti, Aleksanteri	1904	1905, 1909
Lahtinen, Kalle	1904	1908
Leino, Evert C.	1906	1906
Silvo, Frans Nestori	1907	1912
Kannel, Yrjö	1912	1921, 1922

Heinolan kansakoulunopettajaseminaari (perustettu 1899)

Nimi	Opintojen päättymisen	Saarnaluvan hakeminen
Mäittälä, Emil	1904	1917

Uudenkaarlepyyn kansakoulunopettajaseminaari

Nimi	Opintojen päättymisen	Saarnaluvan hakeminen
Pass, Gustaf	1901	1905
Sjöblad, Evert	1908	1909
Halén, Algot	1910	1912, 1913

Sortavalan (Kymölän) kansakoulunopettajaseminaari

Nimi	Opintojen päätyminen	Saarnaluvan hakeminen
Hämäläinen, Kaarle	1887	1901
Saikkonen, Matti	1888	1902
Mattila, Eeri	1889	1900
Pajari, Olli	1891	1910
Thurén, Fredrik	1891	1902
Hakosalo, Akseli	1895	1909
Sihvonen, Otto Herman	1898	1909
Korpinen, Akseli	1899	1908
Hakala, Jaakko	1902	1913
Tiilikainen, Topi	1904	1908
Nevalainen, Lauri	1905	1915
Tukiainen, Otto Emil	1905	1910
Perälä, Lauri	1906	1908, 1910
Haverinen, Verner	1906	1909
Sajjets, Samuli Antti	1906	1910
Rajavaara, Juho	1908	1910
Toiviainen, Tuomas	1908	1921
Ruotsalainen, Paavo	1909	1919
Mertanen, Otto	1913	1921
Lehtosalo, Jalmari	1914	1915

Kajaanin kansakoulunopettajaseminaari (perustettu 1900)

Nimi	Opintojen päätyminen	Saarnaluvan hakeminen
Holm, O. A.	1904	1907
Karimo, Emil	1919	1922
Paasikivi, Frans	1906	1917
Laamanen, Matti	1907	1908
Piironen, Juho	1910	1922

Kolppanan kansakoulunopettajaseminaari (perustettu 1863)

Nimi	Opintojen päätyminen	Saarnaluvan hakeminen
Toikka, Pietari	1876	1906

LIITE C. SUOMEN LUTERILAISEN EVANKELIUMIYHDISTYKSEN KOLPORTÖÖRIT JA KIRJAMYYPJÄT SAARNALUVAN HAKIJOINA

Liitteessä on tummennettuna kolportööriksi tai kirjamyypjäksi ottamisen vuosi, su-
luissa saarnaluvan hakuvuosi.

* = otettu kolportööriksi kahdesti

* * = hakenut saarnalupaa kahden sukupolven aikana

Nimi kursivilla = kirjamyypjä

Nimi alleviivattuna = henkilö on toiminut sekä kolportöörinä että kirjamyypjänä

Saarnaluvan hakijoiden ensimmäinen sukupolvi 1870–1896

1874

Sundholm, Albert Oskar (1872)

1875

Wirén, Johannes (1884)

1876

Tarkkanen, Antti (1871)

1879

Rahikainen, Kaarlo Juho (1873)

1883

Kolanen, Jaakko (1870, 1872)

1885

Waris (myöh. Valve), Johannes (1884)

1887

Juntto, Antti (1892)

1889

Heinonen (myöh. Wakaa), Gustaf Adolf (1891)

1891

Westerlund (myöh. Veriö), Henrik Ivar (1891, 1905) **

1893

Enqvist, Ferdinand (1887) *

Haavisto, Juho (1889)

1895

Alkman (myöh. Kaipio), Karl Gustaf (1895, 1896)

Hårdh, Albert Aminiel (1877)

1898

Kurvinen, Pietari (1876)

Saarnaluvan hakijoiden toinen sukupolvi 1897–1923

1877

Lyytinen, Vilhelm Emerik (1908)

1878

Roos, Gustaf (1897)

Wahlström, Johan Gustaf (1901)

1886

Jansson, Matthias Alfred (1900)

1893

Nieminen, David (1920)

1896

Ryss, Erik (1898)

1897

Lehtonen, Herman (1895, 1911) **

1898

Luoto, Matti (1910)

Wiik, Johannes (1901)

1899

Korpinen, Akseli (1908)

Kyrklund, Konrad (1900)

Miettinen, Matti Pekka (1909)

1900

Tikkanen, Heikki (1908)

1901

Korpinen, K. J. (1909)

Pass, Gustaf Vilhelm (1905, 1918)

Jauhiainen, Heikki Johannes (1916)

1902

Aaltonen, Jaakko (1904)

1903

Lehto, Frans Herman (1906)

Kallio, Pekka (1904)

1905

Nokkala, Kalle (1913)

Öhman, Emil Ferdinand (1908)

Heiskanen, Aatu (1909)

1906

Eskola, Fredrik Emil (1909)

Lindroos, Kustaa Nestor (1920)

Enqvist, Ferdinand (1887) *

Grönholm, Johan Nestor (1905)

1907

Tervo, Kalle Oskari (1908)

1908

Rahkonen, Juho (1915)

Kokkonen, Juho Heikki (1922)

Ahonen, Abdon (1912)

1909

Räikkä, Juho (1907)

1910

Sula, Kaarlo (1921)

Saario, Sakeus (1910)

Matikainen, Olli (1893, 1918) **

1911

Harjunpää, Kalle Yrjö (1921)
Korpelainen, Aleksanteri (1911)

1913

Kemppi, Antti (1921)

1914

Sjöblad, Johannes Evert (1909)

1915

Eskola, Lambert Nikolai (1920)
Lehtosalo, Jalmar (1915)

1917

Lindgrén, Viktor Valfrid, Evankeliumiyhdistyksen lähetyssaarnaaja Japanissa (1916)

1919

Nieminen, Aukusti (1916)

1920

Juntunen, Wilhelm (1910)

1922

Mäki-Jouppila, Arvo Salomo (1923)

LIITE D SAARNALUVAN HAKIJOIDEN TOISEN SUKUPOLVEN AMMATTINIMIKKEET

Apulaispakkahuoneeninspehtori

Arkkitehti

Asentaja

Entinen aliupseeri

Entinen kappalainen

Entinen Siperian katekeetta

Entinen yhteiskoulun oppilas

Nahkurin työntekijä / entinen nahkuri

Ylioppilas

Herastuomarin poika

Hovineuvos

Itsellinen / itsellisen poika

Diakoni

Kansakoulunopettaja

Karjakko

Kauppias / kauppapalvelija / osuuskaupan hoitaja / kulkukauppias

Kelloseppä

Kiertokoulunopettaja / lastenopettaja

Kirjailija

Kirjanpitäjä / kirjuri

Käsityöläinen

Konduktööri

Koneenkäyttäjä / konepajan työntekijä

Konttoristi

Liikemies

Leipuri

Lukkari / urkuri / lukkari-urkuri

Lukiolainen

Sisälähetysaarnaaja

Lähetysaarnaaja

Maallikkosaarnaaja / kristillisen yhdistyksen tai seuran työntekijä (esim. nuorisosihteeri)

Maalari / maalarinkisälli

Muurari

Posteljooni (eläköitynyt)

Puuseppä

Ravintolanomistaja

Räätäli / räätälimestari

Sanomalehden toimittaja

Seppä

Siirtolaisten pastori

Suutari

Talollinen / talollisen poika / talonpoika / maanviljelijä

Torppari

Työmies

Vahtimestari

Vanginvartija

Varastokirjanpitäjä

Veistonopettaja

Veturinkuljettaja

Vaakamestari / vaakamestarin apulainen

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Helsinki

Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen arkisto I

Sisällön mukaan järjestetty aineisto

Henkilöittäin järjestetty aineisto (1840-luku–2000)

Suomen Lähetysseuran arkisto

Ad 3 Matrikkelit

Eaa Saapuneet kirjeet

Ee Saapuneet hakemukset

Suomen Merimieslähetysseuran arkisto

Hk: 2 Matrikkeli (1880–1918)

Kansallisarkisto, Turku

Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto

A I Tuomiokapitulin pöytäkirjat (pääsarja)

B I Kirjekirja, päätökset ja erokirjat

C I Saapuneiden kirjeiden diaarit

F I j Anomuksia, joissa pyydetään venia concionandi -oikeutta

E VI Emäseurakunnittain ja seurakunnittain järjestetyt asiakirjat

E VII Rovastikunnittain järjestetyt asiakirjat

Kansallisarkisto, Hämeenlinna

Porvoon tuomiokapitulin arkisto I

Ca Puhtaaksikirjoitetut istuntopöytäkirjat

Dh: 1 Pappeuskirja-, pastoraalikirja- ja saarnalupatodistuskonseptit

Ej 1 Saarnalupa-anomukset ja kirjoitukset

Ed 7 Ilmoitukset saarnaluvan saaneista

Hfa Kirkonarkistoista siirretyt asiakirjat

Tampereen hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto

Istuntopöytäkirjat

Kansallisarkisto, Mikkeli

Viipurin hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto

Ca Istuntopöytäkirjat

Ea Saapuneet diarioidut asiakirjat

Eb Saapuneet diarioimattomat asiakirjat

Kansallisarkisto, Oulu

Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto

Ca Pöytäkirjat

Da Kirje- ja päätöstoisteet

Ea Saapuneet kirjeet

Lappeenrannan kaupunginarkisto, Lappeenranta

Adam Lindhin kokoelma

Ikaalisten kirkkoherranvirasto, Ikaalinen

Ikaalisten kirkonarkisto

Kirkkokokousten ja kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1865–1911

I C 3–4 Syntyneiden ja kastettujen luettelot

Helsingin hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Helsinki

Ecc Saarnalupa-anomukset 1959–1998

Mikkelin tuomiokapitulin arkisto, Mikkelä

Bbb 1 Saarnaluvan saaneet 1900–1972

Tampereen tuomiokapitulin arkisto, Tampere

Saarnalupatutkinnot-luettelo

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, Helsinki

Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma

August Vilkunan arkisto

Oskari Vihantolan aineisto, Vihantolan jälkeläisten hallussa

Painetut lähteet

Komiteanmietinnöt, pöytäkirjat ja kirjallisuus

Björklund, I. A. 1908. *Katsaus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon nykyiseen tilaan*. Kokkola.

Hyvärinen, Eero (toim.) 1913. *Kertomus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tilasta vuosilta 1908–1912* (1913). Turku.

Ingman, Lauri 1911. *Kirkkolainsäädäntö Suomessa jälkeen v. 1870*. Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, Helsinki.

Koskimies, Juho 1907. *Kertomus Kuopion hiippakunnan kirkollisista oloista: Oulun pappeinkokousta varten lokak. 1–4 p:nä 1907*. Oulun uusi kirjapaino, Oulu.

Lång, Markus (toim.) 2015. *Kyrkolag för den evangelisk-lutherska kyrkan i Storfurstendömet Finland 1869-1908: ursprungliga stadgandena från Finlands författningsamling = Kirkkolaki*

evankelis-luterilaiselle seurakunnalle Suomen suuriruhtinassa 1869-1908: alkuperäiset säädökset Suomen asetuskokoelmasta. Books on Demand, Helsinki.

- Ohjeita maallikkotoimelle Porvoon hiippakunnan seurakunnissa.* Porvoon tuomiokapitulin kiertokirjeitä, 1900. WSOY, Porvoo.
- Ojala, Matti (toim.) 1964. *Etsivän kirkon puolesta. Otto Aarnisaloon kirjoituksia sisäläbetyksen ja diakonian alalta.* Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, Helsinki.
- Piispainkokousten pöytäkirjat ajalta 17.5.1891–5.2.1909.* Piispainkokouksen päätöksen perusteella koontunut ja julkaissut E. Haahtela (1936).
- Porin yleisessä pappeinkokouksessa vuonna 1908 asetetun maallikkosaarnaajatoimen järjestämistä varten asetetun komitean mietintö,* 1909.
- Sirenius, Sigfrid 1922. *Kansankirkko yhdistystoiminnan tukemana.* Synodaalikirjoitus Porvoon hiippakunnan pappeinkokoukseen lokakuussa 1922. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Sjöblom, Hannes 1910a. *Myllärinpoika Mäntyharjulta: Kaarlo-sedän monille ystäville omistettu, osa I.* Suomen Lähetysseura, Helsinki.
- Sjöblom, Hannes 1910b. *Myllärinpoika Mäntyharjulta: Kaarlo-sedän monille ystäville omistettu, osa II.* Suomen Lähetysseura, Helsinki.
- Sjöblom, Hannes 1910c. *Myllärinpoika Mäntyharjulta: Kaarlo-sedän monille ystäville omistettu, osa III.* Suomen Lähetysseura, Helsinki.
- Sjöblom, Hannes 1910d. *Myllärinpoika Mäntyharjulta: Kaarlo-sedän monille ystäville omistettu, osa IV.* Suomen Lähetysseura, Helsinki.
- Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispainkokouksen 14.9.1999 asettaman työryhmän mietintö. Maallikoiden saarnakoulutus ja -tutkimus.* Suomen ev.-lut. kirkon keskushallinto. Sarja B 2001:3.
- Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispainkokouksen 15.2.1995 asettaman työryhmän mietintö. Saarnalupajärjestelmän perusteiden selventäminen.* Suomen ev.-lut. kirkon keskushallinto. Sarja B 1995:5.
- Suomen kirkon pappispuute sekä ehdotuksia sen poistamiseksi. Piispainkokoukselle lokakuussa 1921 annettu komiteanmietintö.* Komiteanmietintö 1921:26. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki.
- Wrede, K. A. 1940. *Minnen från mitt arbete för Herren. Aderton berättelser.* Finska Missionssällskapet, Helsingfors.

Kirkolliskokousten pöytäkirjat (Kkpk)

1876, 1886, 1893, 1903, 1908, 1913, 1918, 1923, 1928

Pappeinkokousten (synodaalikkokousten) pöytäkirjat (Pkpk)

Turun arkkihiippakunta 1871, 1875, 1880, 1890, 1892, 1896, 1907, 1912

Porvoon hiippakunta 1875, 1880, 1890, 1892, 1912

Kuopion–Oulun hiippakunta 1880, 1892, 1896, 1907, 1912

Savonlinnan hiippakunta 1912

Yksityisten pappeinkokousten pöytäkirjat

Lappeenranta 1887

Tampere 1888

Jyväskylä 1898

Uusikaarlepyy 1899

Savonlinna 1900

Viipuri 1905

Mikkeli 1909

Hämeenlinna 1911

Tampere 1913

Tuomiokapitulien kiertokirjeet

Domkapitlets i Borgå Cirkularbref. Senare seriens första flock (1870–1880) (1881). Borgå stift, Borgå.

Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet. Kolmastoista jakso eli 1911 vuoden alusta 1915 vuoden loppuun (1916). Kuopion tuomiokapituli, Kuopio.

Porvoon hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet. Jälkimmäisen sarjan viides jakso vv. 1911–1917 (1917). Porvoon tuomiokapituli, Porvoo.

Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet, neljäs sarja eli 1912 vuoden alusta 1916 vuoden loppuun: nrot 193–277 (1917). Savonlinnan tuomiokapituli, Savonlinna.

Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet ajalta 6.6.1912–8.12.1921 (1922). Turun tuomiokapituli, Turku.

Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet, XXI sarja ajalta 1.1.1905–1.5.1912 (1913). Turun tuomiokapituli, Turku.

Matriikkelit

Heinolan seminaari 1899–1949: muistojulkaisu (1949). Toimittaneet Yrjö Paalanen, Hilka Ahomäki & Matilda Sirkkola. Valistus, Helsinki.

Jyväskylän seminaari 1863–1937: muistojulkaisu (1937). Toimittaneet J. M. Mikkola, Artturi Leinonen & Sulo Rekola. Valistus, Helsinki.

Kajaanin seminaari 1900–1950. muistojulkaisu (1950). Toimittaneet Fr. Kääriäinen, Kaarlo Aulis, Paul Sonny & Viljo Björn. Osakeyhtiö Valistus, Helsinki.

Kohonen, Yrjö & Nikolainen Aimo T. 1963 (toim.), Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matriikkeli. I, henkilömatrikkeli. Suomen kirkon pappisliitto, Helsinki.

Kolppanan seminaari 1863–1913: jublajulkaisu Kolppanan seminaarin viisikymmenvuotisen toiminnan muistoksi (1913). Seminaarin entisten oppilaitten toimittama ja kustantama, Viipuri.

Nykarleby seminarium: matrikel 1873–1971 (1984). Toimittaneet Gösta Cavonius & Pehr Back. Svenska folkskolans vänner, Helsinki.

Rauman seminaari 1896–1946 (1947). Toimittaneet Onni Kurvinen & Santeri Liikkanen. Valistus, Helsinki.

Sortavalan – Itä-Suomen seminaari 1880–1960: jublajulkaisu (1960). Kymölän kilta, Helsinki.

Verkkolähteet

Suomen papisto 1800–1920 -verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017. <https://kansallisbiografia.fi/papisto> [luettu 4.8.2022]

Helsingin yliopisto: Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899. Matrikkelin kokoaja, Veli-Matti Autio. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/> [luettu 4.8.2022]

Finlex-tietokanta. Edita Publishing Oy. Finlex.fi. [luettu 4.8.2022]

Kaleva, 1.7.2019. ”Kaleva 120 vuotta: Juho Raappana perusti Kalevan aikana, jona sensuuri haittasi sananvapautta – ajatusta omasta lehdestä pidettiin lapsellisena.” Kirjoittaja Inkeri Harju. <https://www.kaleva.fi/kaleva-120-vuotta-juho-raappana-perusti-kalevan-ai/1702427>. [luettu 4.8.2022]

Wesala, K. 1935 (2010). *Muistiinpanoja, pürretyt pitkän elämän taipaleella, vaihtelevista aibeista*. Wesalan jälkeläisten postuumisti julkaisema käsikirjoitus, <https://drive.google.com/file/d/0B-rY7FCaK4ttc1fWVXILVEZzdmM/edit?resourcekey=0-tXdk4-jk8yQ-W7bqt0h46Q>. [luettu 4.8.2022]

Sanoma- ja aikakauslehdet ja vuosikirjat

Aamulehti

Haminan Sanomat

Helsingin Sanomat

Hemåt

Hufvudstadsbladet

Huoltaja: kunnallisen huoltotoiminnan ja yksityisen hyväntekeväisyyden äänenkannattaja

Hämeen Voima

Hämäläinen

Itä-Savo

Jakobstads Tidning

Kaleva

Kangasalan Sanomat

Kansalainen

Kansakoulun lehti

Kansan Lehti

Kansan Ystävä

Kansan Ääni

Karjala
Keski-Savo
Keski-Suomi
Keskisuomalainen
Kirkollisia Sanomia
Koti ja kirkko: Suomen kirkon sisälähetys
Kotimaa
Kotimatalla
Kotka
Käkisalmen Sanomat
Laatokka: Sanomia Sortavalasta ja Itä-Karjalasta
Lappeenrannan Uutiset
Lappeenranta
Länsi-Suomi
Lördagsqvällen
Maamme
Mikkelin Sanomat
Nuorten airut
Opettajain lehti: kansanopetusta käsittelevä kuvallinen viikkolehti
Paimen-sanomia
Pietarin Sunnuntailehti
Pohjalainen
Rauman Lehti
Sanansaattaja
Sanomia Turusta
Satakunnan Sanomat
Satakunta
Savo
Savolainen
Siunausta koteihin
Suomalainen
Suomalainen Wirallinen Lehti
Suomen kirkon julkisia sanomia
Suomen kirkon vuosikirja
Suomen kristillinen raittiuslehti: Suomen kristillisen raittiusliiton äänenkannattaja
Suupohjan kaiku
Tampereen Sanomat
Tapio
Teologinen Aikakauskirja
Turun Lehti

Turun Sanomat
Tähti
Uusi Aura
Uusi Suometar
Vankeinhoito
Vartija
Vasabladet
Wiipuri
Wiipurin Sanomat
Ylhäältä apua
Åbo Posten

Kirjallisuus

- Aaltonen, Esko 1951. *Entisajan Forssaa ja sen väkeä II*. 2. lisätty painos. Forssan kirjapaino, Forssa.
- Aho, G. A. & Nopola, J. E. 1949. *Evankelis-luterilainen kansalliskirkko: Ensimmäiset 50 vuotta*. National publishing Company, Ironwood, Michigan.
- Ahola, Minna, Antikainen, Marjo-Riitta & Salmesvuori, Päivi 2002. ”Kirkon naisten tuntematon historia.” Teoksessa Ahola, Minna, Antikainen, Marjo-Riitta & Salmesvuori, Päivi (toim.), *Eevan tie alttarille. Nainen kirkon historiassa*. Edita, Helsinki.
- Aikio, Lilja 2016. *Opettajattareksi sopimaton? Diskurssianalyysi seminaarien naisoppilaiden poikkeavuuden tulkinnasta ja kontrollista Suomessa 1860–1960-luvuilla*. Kasvatustieteiden väitöskirja, Turun yliopisto.
- Alhanen, Kai 2007. *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Ammerman, Nancy T. 2016. “Lived religion as an emerging field: an assessment of its contours and frontiers.” *Nordic Journal of Religion and Society*, vol. 29, no. 2. Universitetsforlaget, Oslo.
- Ammerman, Nancy T. 2020. “Rethinking Religion: Toward a Practice Approach.” *American Journal of Sociology*, vol. 126, no. 1. University of Chicago, Chicago.

- Ammerman, Nancy Tatom 2021. *Studying Lived Religion: Contexts and Practices*. New York University Press, New York.
- Antikainen, Marjo-Riitta 2003. *Sääty, sukupuoli, uskonto: Mathilda Wrede ja yhteiskunnan muutos 1883–1913*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Antikainen, Marjo-Riitta 2006. *Suuri sisarpiiri: NNKY-liike Suomessa 1890-luvulta 1990-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Arasola, Kai 2017. ”Adventtikirkko.” Teoksessa Illman, Ruth, Ketola, Kimmo, Latvio, Riitta, Sohlberg, Jussi & Aflatuni, Aram (toim.), *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Arkkila, Reijo 1975. *Kansankirkko vai tunnustuskirkko? Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen subde Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon 1917–1939*. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsinki.
- Arkkila, Reijo, Niemelä, Markku, Niemistö, Tapio & Suokunnas, Seppo 2018. *Te olette minun todistajiani: evankelinen maallikkoliike ja Todistajaseuran 100 vuotta*. Sley-media, Helsinki.
- Arola, Pauli 2003. *Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 191. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Autio, Veli-Matti 1986. *Opetusministeriön historia IV. Ensimmäisen tasavallan kulttuuripoliittinen historia 1917–1944*. Opetusministeriö/Kirkollistoimituskunta, Helsinki.
- Berger, Peter L. (toim.) 1999. *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Ethics and Public Policy Center, Washington D. C.
- Berger, Peter L. 1967. *The Sacred Canopy: elements of a sociological theory of religion*. Doubleday, New York.
- Björklund, Leif-Göte 2017. ”Metodistikirkko – Suomessa toimiva kansainvälinen kirkko.” Teoksessa Illman, Ruth, Ketola, Kimmo, Latvio, Riitta, Sohlberg, Jussi & Aflatuni, Aram (toim.), *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Borgar, Bror 1951. *Jakob Doktor: en Guds fackelbärare*. Jakobstads Tryckeri och Tidnings Aktiebolag, Jakobstad.
- Brown, Callum G. & Snape, Michael 2010. ”Introduction: Conceptualizing Secularisation 1974–2010: the Influence of Hugh McLeod.” Teoksessa

- Brown, Callum G. & Snape, Michael (toim.), *Secularisation in the Christian World. Essays in honor of Hugh McLeod*. Ashgate, Surrey.
- Bruce, Steve 2018. "Secularization: From Sacred Canopy to Golf Umbrellas." Teoksessa Hjelm, Titus (toim.), *Peter L. Berger and the Sociology of Religion. 50 years after The Sacred Canopy*. Bloomsbury Academic, London.
- Caine, Barbara 2010. *Biography and History*. Palgrave Macmillan, New York.
- Casanova, José 2011. "The Secular, Secularizations, Secularisms." Teoksessa Calhoun, Craig, Juergensmeyer, Mark & Van Antwerpen, Jonathan (toim.), *Rethinking Secularism*. Oxford University Press, Oxford.
- Casanova, José 2012. "Are we still secular? Explorations on the Secular and the Post-Secular." Teoksessa Nynäs, Peter, Lassander, Mika & Utriainen, Terhi (toim.), *Post-Secular Society*. Transaction Publishers, New Brunswick & London.
- Cnattingius, Hans 1952. *Diakoniat och venia concionandi i Sverige intill 1800-talets mitt*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelse, Stockholm.
- Cowman, Krista 2012. "Collective Biography." Teoksessa Gunn, Simon & Faire, Lucy (toim.), *Research Methods for History*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Danaher, Geoff, Schirato, Tony & Webb, Jen 2000. *Understanding Foucault*. Sage, London.
- Davie, Grace 2013. *The Sociology of Religion: a Critical Agenda*. 3. painos. SAGE, London.
- Day, Abby 2012. "Non-religious Christians." Scripta Instituti Donneriani Aboensis, vol. 24: *Post-secular Religious Practices*. Donner Institute, Åbo.
- Edström, Jan 2017. "Baptistit Suomessa." Teoksessa Illman, Ruth, Ketola, Kimmo, Latvio, Riitta, Sohlberg, Jussi & Aflatuni, Aram (toim.), *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Elenius, Jaakko 1983. "Lutherin työ- ja kutsumusetiikka." Teoksessa Martikainen, Eeva (toim.), *Luther ja yhteiskunta: Luther-symposiumissa 18.10.1983 pidetyt esitelmät ja kommenttipuheenvuorot*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 136. Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, Helsinki.

- Forsman, J. R. 1899. *Suomen kirkollisten olojen uudistus ison vihan jälkeen*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto.
- Foucault, Michel 1982. "The Subject and Power." *Critical Inquiry*, vol. 8, no. 4. The University Chicago Press, Chicago.
- Foucault, Michel 2002. *Essential works of Foucault 1954–1984. 3, Power*. Toimittanut James D. Faubion. Penguin Books, London.
- Frigren, Pirta 2016. *Kotisatamassa: merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa*. Väitöskirja, Jyväskylän yliopisto, Suomen historia.
- Frigren, Pirta 2017. "Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa." Teoksessa Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki.
- Gordon, Colin 2002. "Introduction." Teoksessa James D. Faubion (toim.), *Essential works of Foucault 1954–1984. 3, Power*. Penguin Books.
- Gulin, Helmi 1948. *Taiteilijasta Mestarin palvelukseen: Karl August Wreden elämä*. Kirjapaja, Helsinki.
- Haapala, Pertti 1986. *Tehtaan valossa: teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Vastapaino, Tampere. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:s-dor-000178>.
- Haapala, Pertti 1995. *Kun yhteiskunta hajosi*. Painatuskeskus, Helsinki.
- Haapala, Pertti & Lloyd, Christopher 2018. "Johdanto: rakennehistoria ja historian rakenteet." Teoksessa Haapala, Pertti (toim.), *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Vastapaino, Tampere.
- Haapala, Pertti, Tikka, Marko, Wassholm, Johanna & Östman, Ann-Catrin 2021. "Poliittiset voimat: säädyt, kansa, puolueet ja sotilaat." Teoksessa Karonen, Petri, Villstrand, Nils Erik & Haapala, Pertti (toim.), *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 1, Rakenteet ja instituutiot*. Vastapaino, Tampere.
- Hakosalo, Heini 2014. "Tasohyppelyä. Varhaiset suomalaiset naislääkärit ja historiallisen biografian monimuotoisuus." Teoksessa Hakosalo, Heini & Jalagin, Seija & Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi (toim.), *Historiallinen*

elämä. Biografia ja historiantutkimus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Hale, Frederick 1993. "Insights from Norwegian 'Revivalism', 1875–1914." Teoksessa Blumhofer, Edith L. & Balmer, Randall (toim.), *Modern Christian Revivals*. University of Illinois Press, Urbana.
- Hall, David D. 1997. "Introduction." Teoksessa David D. Hall (toim.), *Lived religion in America: toward a history of practice*. Princeton University Press, Princeton NJ.
- Halttunen, Matti, Pihlaja, Pirjo & Voipio, Risto 2004. *Kirkkolainsäädäntö 2004. Kirkkolain, kirkkojärjestyksen ja kirkon vaalijärjestyksen kommentaari*. Kirjapaja, Helsinki.
- Hammar, Inger 2000. "From Fredrika Bremer to Ellen Key: calling, gender and the emancipation debate in Sweden, c. 1830–1900." Teoksessa Markkola, Pirjo (toim.), *Gender and vocation: women, religion and social change in the Nordic Countries 1830–1940*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hartikainen, Esko 2008. "Kansa vai kaikkivaltias?" Teoksessa Haapala, Pertti (toim.), *Kansa kaikkivaltias: suurlakko Suomessa 1905*. Teos, Helsinki.
- Hartikainen, Esko 2011. "Valittu ja villitty kansa: Luterilaisten ja ortodoksisten lehtien reaktiot vuoden 1905 suurlakkoon." Teoksessa Huhta, Ilkka & Meriläinen, Juha (toim.), *Kirkkohistorian alueilla. Jublakirja professori Hannu Mustakallion täyttässä 60 vuotta*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki & Karjalan teologinen seura, Joensuu.
- Haveri, Juhani (toim.) 2014. *Kirkkokedolle Jumalan sanaa kuulemaan. Luhalahden kirkko 1934–2014*. Ikaalisten seurakunta, Ikaalinen.
- Heikkilä, Kauko 1947. *Ikaalisten seurakunnan vaiheita vv. 1641–1941*. Ikaalisten seurakunta, Ikaalinen.
- Heikkilä, Markku 1978. "Maailmankuvan sekularisoituminen ja uskonnollinen ryhmäaktiivisuus." Teoksessa Rimpiläinen, Olavi (toim.), *Nova et vetera: studia in honorem Martti Parvio*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Heikkilä, Markku 1979. *Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa: virallisen jäsenorganisaation kehitys 1900-luvun alusta toiseen maailmansotaan*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Heikkilä, Markku 1985. *Opetusministeriön historia. 3, Kielitaistelusta sortovuosiin 1869–1917*. Opetusministeriö, Helsinki.

- Heikkilä, Markku 1993. ”Valtion kirkosta kristilliseen valtioon.” Teoksessa Itälä, Jaakko (toim.), *Suomalaisten tarina. 1, Heräämisen aika*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Heikkilä, Markku 2010. ”Boije af Gennäs, Constantin. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-009568> (viitattu 31.1.2022).
- Heikkilä, Markku 2012. ”Frans Ludvig Schauman (1810–1877).” Teoksessa Mustakallio, Hannu 2012 (toim.), *Kirkollisia vaikuttajia: Pyhästä Henrikistä nyky-aikaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heikkilä, Markku & Seppo, Juha 1989. ”Uskonnollinen liike, esivalta ja ’maailma’.” Teoksessa Alapuro, Risto, Liikanen, Ilkka, Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (toim.), *Kansa liikkeessä, 2*. painos. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Heikkilä, Markku & Murtorinne, Eino 1977. *Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Kirjapaja, Helsinki.
- Heikkilä, Markku & Heininen, Simo 2017. *Uusi Suomen kirkkohistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heikkilä, Miia 2002. ”Suomalaista ymmärtää parhaiten suomalainen”: *Suomi-Synodin synty 1878–1890*. Pro gradu, Yleinen kirkkohistoria, Helsingin yliopisto.
- Heininen, Simo 2019. *Suomalaisen lähetystyön kriisi: Martti Rantasen kirjeet Carl Hugo Habnille 1888–1895*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Helander, Eila 2002. ”Naiset lähetystyössä.” Teoksessa Ahola, Minna, Antikainen, Marjo-Riitta & Salmesvuori, Päivi (toim.), *Eevan tie alttarille. Nainen kirkon historiassa*. Edita, Helsinki.
- Hirvonen, Maija 2000. *Salanimet ja nimimerkit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja, 16. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjasto / BTJ Kirjastopalvelu, Helsinki.
- Hjelm, Titus 2007. ”Pyhän suojassa. Peter L. Bergerin uskontososiologia 40 vuotta The Sacred Canopyn jälkeen.” *Uskonnontutkija – Religionsforskaren*, 2 (2007). Suomen uskontotieteellinen seura, Helsinki.
- Hjerppe, Riitta 1993. ”Maalais-Suomi liikaa.” Teoksessa Itälä, Jaakko (päätoim.), *Suomalaisten tarina. 1, Heräämisen aika*. Kirjayhtymä, Helsinki.

- Holmes, Janice 2006. ”Women preachers and the new Orders - A: Women preachers in the Protestant churches.” Teoksessa Gilley, Sheridan & Stanley, Brian (eds.), *World Christianities, c. 1815–1914. The Cambridge History of Christianity*, 8. Cambridge University Press. Cambridge.
- Hovi, Tuija 2012. ”Clinical services instead of sermons.” Scripta Instituti Donneriani Aboensis, vol. 24, *Post-secular Religious Practices. Donner Institute for Research in Religious and Cultural History*, Åbo.
- Huhta, Ilkka 2001. ”Täällä on oikea Suomenkansaa.” *Körtliläisyyden julkisuuskuva 1880–1918*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Huhta, Ilkka 2011. ”Sortavalan sisälähetysseurojen idänpoliittinen rooli.” Teoksessa Huhta, Ilkka & Meriläinen, Juha (toim.), *Kirkkohistorian alueilla. Jublakirja professori Hannu Mustakallion täyttäessä 60 vuotta*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki & Karjalan teologinen seura, Joensuu.
- Huhta, Ilkka & Malkavaara, Mikko 2005. *Suomen kirkon sisälähetysseuran historia: vuodet 1940–2004*. Kirkkopalvelut, Helsinki.
- Hulkkonen, Katriina 2017. ”Jehovan todistajat – vakaumuksen vapauden puolustajat.” Teoksessa Illman, Ruth, Ketola, Kimmo, Latvio, Riitta, Sohlberg, Jussi & Aflatuni, Aram (toim.), *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Huttunen, Niko 2010. *Raamatullinen sota. Raamatun käyttö ja vaikutus vuoden 1918 sisällissodan tulkinnoissa*. Suomalaisen kirjallisuuden seura & Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Huttunen, Niko 2021. ”Raamatullisuus”. Teoksessa Huhta, Ilkka & Meriläinen, Juha (toim.) *Käsitteet Suomen kirkkohistoriassa*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Hyvönen, Timo 2010. ”Kansanopetuksen vaiheet.” Teoksessa Keränen, Jorma & Korhonen, Risto (toim.) 2010 (1978). *Konginkankaan kirja*. Täydennetty laitos. Äänekosken kaupunki, Äänekoski.
- Hyyrö, Tuula 2011. ”Alkuopetus kiertokoulusta kansakouluun.” Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.) 2011, *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Ihalainen, Pasi & Valtonen, Heli 2022. ”Kielen kautta menneisyyden ajatteluun.” Teoksessa Ihalainen, Pasi & Valtonen, Heli (toim.), *Sanat siltana menneeseen: kieelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Ihonen, Markku 2001. ”Vaikenevat naiset: keskustelua naisen paikasta 1800-luvun lestadiolaisuudessa.” *Historiallinen aikakauskirja* 99 (2001).
- Innanen, Tapani 2003. *Teologiksi nuorena tasavallassa. Suomalaisten teologian ylioppilaiden rekrytoituminen, opiskeluaika ja valmistuminen teologiprofession murroksessa 1918–1929*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Isosaari, Jussi 1989. *Seminaarista yhteiskuntaan: Sortavalan seminaarista vuosina 1884–1940 valmistuneet kansakoulunopettajat maamme kulttuuri-, yhteiskunta- ja taouselämän vaikuttajina*. Kymölän kiltta, Helsinki.
- Itälä, Jaakko & Autio, Veli-Matti 1993. ”Heräävä sivistysvallankumous koululaitoksessa ja yliopistolla.” Teoksessa Itälä, Jaakko (päätoim.), *Suomalaisten tarina. 1, Heräämisen aika*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Jalagin, Seija 2003. ”I didn’t come here to play, that’s for sure. Finnish Missionary Women and Authority in Early 20th Century Japan.” Teoksessa Okkenhaug, Inger Marie (toim.), *Gender, Race and Religion: Nordic Missions 1860–1940*. Studia Missionalia Svecana XCI. Svenska institutet för missionsforskning: Norwegian Research Council, Uppsala.
- Jalagin, Seija 2007. *Japanin kutsu: suomalaiset naislähetit Japanissa 1900–1941*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jalava, Marja 2011. ”Kansanopetuksen suuri murros ja 1860-luvun väittely kansakoulusta.” Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.) 2011, *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jalovaara, Ville 2015. *Älä jätä ihmistä yksin. HelsinkiMissio 130 vuotta*. Kirjapaja / HelsinkiMissio, Helsinki.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi 1999. ”Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta.” Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Soininen, Eero (toim.), *Diskurssi-analyysi liikkeessä*. Vastapaino, Tampere.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 2016. ”Diskursiivinen maailma: Teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet.” Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Soininen, Eero, *Diskurssi-analyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Vastapaino, Tampere.

- Junkkaala, Timo 1986. *Hannulan herätys: tutkimus Lounais-Suomen lähetysherätyksestä 1894–1914*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Juntunen, Alpo 1983. *Suomen vankeinhoidon historiaa. Osa 3, Suomalaisten karkottaminen Siperiaan autonomian aikana ja karkotetut Siperiassa*. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto, Helsinki.
- Jussila, Osmo 2004. *Suomen suuriruhtinaskunta: 1809–1917*. WSOY, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1993. ”Suomalainen oppi taas vaeltamaan kauas.” Teoksessa Itälä, Jaakko (päätoim.), *Suomalaisten tarina. 1, Heräämisen aika*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 2003. ”Tilalliset ja tilattomat.” Teoksessa Rasila, Viljo, Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim.), *Suomen maatalouden historia 1*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Juva, Mikko 1956. *Rajuilman alla. Suomalaisen kabdeksankymmentäluvun synty*. WSOY, Porvoo.
- Juva, Mikko 1960. *Valtiokirkosta kansankirkoksi*. WSOY, Porvoo.
- Juva, Mikko 1976. *Kirkon parlamentti: Suomen kirkolliskokousten historia 1876–1976*. Otava, Helsinki.
- Kaarninen, Mervi 2015. ”Valkolakin valloittajat: varhaiset naisylioppilaat ja mitä heistä tuli.” Teoksessa Mäkinen, Riitta & Engman, Marja (toim.), *Naisien aika: valkoinen varis ja muita oppineita naisia*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kaarninen, Mervi 2020. ”Viipurista maailmalle. Viipurin ensimmäisten naisylioppilaiden opinnot, urakehitys ja yhteiskunnallinen toiminta.” Teoksessa Koskivirta, Anu & Mainio, Aleks (toim.), *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*. 2. korjattu painos. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki.
- Kaarninen, Mervi & Kaarninen, Pekka 2002. *Sivistyksen portti: ylioppilastutkinnon historia*. Otava, Helsinki.
- Kakkuri, Teemu 2015. *Raamattuja Suomen kansalle: Suomen Piipliaseuran historia. 1, 1812–1947*. Suomen Piipliaseura, Helsinki.
- Kakkuri, Teemu 2021. ”Herätysliike.” Teoksessa Huhta, Ilkka & Meriläinen, Juha (toim.), *Käsitteet Suomen kirkkohistoriassa*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.

- Kalela, Jorma 2002. ”Tutkijan vapaus historiantutkimuksessa.” Teoksessa Karjalainen, Sakari, Launis, Veikko, Pelkonen, Risto & Pietarinen, Juhani (toim.), *Tutkijan eettiset valinnat*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kalela, Jorma 2005. ”Miten Suomi syntyi?” Teoksessa Pernaa, Ville & Niemi, Mari K. (toim.), *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. Edita, Helsinki.
- Kallinen, Raija 1982. *Kasvatusta ja keskeytystä. Vankeinhoitolaitos autonomian ajan jälkeispuolella*. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu 10/1982. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto, Helsinki.
- Kallio, Veikko 2002. ”Itsenäinen yhteisö.” Teoksessa Kallio, Veikko (toim.), *Sammatti: Elias Lönnrotin kotipitäjä*. Otava, Helsinki.
- Kansanaho, Erkki 1960. *Sisälähetys ja diakonia Suomen kirkossa 1800-luvulla*. Suomen Kirkon Sisälähetysseura, Helsinki.
- Kansanaho, Erkki 1963. ”Papintutkinto Suomen kirkossa.” Teoksessa Nikolainen, Aimo T., Kohonen, Yrjö, Kansanaho, Erkki (toim.) *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli. I: Henkilömatrikkeli*. Suomen kirkon pappisliitto, Helsinki.
- Kansanaho, Erkki 1964. *Suomen Kirkon Sisälähetysseuran historia: Sortavalan aika, 1905–1944*. Suomen Kirkon Sisälähetysseura, Helsinki.
- Kansanaho, Erkki 1978. ”Pappisvirkaan vaadittava tutkinto.” Teoksessa Rimpiläinen, Olavi (toim.), *Nova et vetera: studia in honorem Martti Parvio*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Kansanaho, Erkki 1983. *Kirkko ja merenkulkijat: sata vuotta Suomen merimieslähetysseuran työtä*. Kirjapaja, Helsinki.
- Kares, Olavi 1947. *Heränneen kansan vaellus III. Suomen herännäisyyden elämää ja vaiheita noin v:sta 1880 v:een 1930*. WSOY, Helsinki.
- Karonen, Petri, Frigren, Pirita, Suodenjoki, Sami & Haapala, Pertti 2021. ”Vuoro-vaikutus ja poliittinen kulttuuri: alamaiset, kansalaiset ja valtiovalta.” Teoksessa Karonen, Petri, Villstrand, Nils Erik & Haapala, Pertti (toim.), *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 1: Rakenteet ja instituutiot*. Vastapaino, Tampere.
- Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria 2021. ”Introduction to Medieval and Early Modern Experiences of Gender and Faith.” Teoksessa Katajala-

Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria (toim.) *Lived Religion and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*. Routledge, New York.

Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria 2022. ”Introduction: Religion as Historical Experience.” Teoksessa Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria (toim.), *Histories of Experience in the World of Lived Religion*. Palgrave Studies in the History of Experience.

Katajala-Peltomaa, Sari, Matikainen, Olli & Toivo, Raisa Maria 2021. ”Vallan ja toimijuuden institutionalisoituminen.” Teoksessa Karonen, Petri, Villstrand, Nils Erik & Haapala, Pertti (toim.), *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 1: Rakenteet ja instituutiot*. Vastapaino, Tampere.

Katajala-Peltomaa, Sari, Toivo, Raisa, Kuha, Miia, Villstrand, Nils Erik & Markkola, Pirjo 2021. ”Uskonto erontekona keskiajalta 2000-luvulle.” Teoksessa Markkola, Pirjo, Niemi, Marjaana & Haapala, Pertti (toim.), *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 2, Yhteisöt ja identiteetit*. Vastapaino, Tampere.

Kekkonen, Jukka 2003. ”Sääty-yhteiskunnasta demokraattiseen oikeusvaltioon.” Teoksessa Kolbe, Laura & Nevanlinna, Anja (toim.), *Suomen kulttuurihistoria. 3, Oma maa ja maailma*. Tammi, Helsinki.

Kempainen, Mikko 2020. *Sosialismin, uskonnon ja sukupuolen dynamiikkaa: 1900-luvun alun työväenliikkeen naiskirjailijat aatteen määrittelijöinä*. Väitöskirja, Tampereen yliopisto.

Kena, Kirsti 1979a. ”Maallikon asema ja tehtävät synodaali- ja kirkolliskokouskeskusteluissa 1917–1923.” *Teologinen Aikakauskirja* 86/1979.

Kena, Kirsti 1979b. *Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.

Ketola, Hanna-Maija 2014. ”Heiluttaako koira häntää vai häntä koiraa? Yksilö instituution palveluksessa.” Teoksessa Ketola, Hanna-Maija, Meriläinen, Juha, Mikkola, Sini & Salmesvuori, Päivi (toim.), *Suurmiehistä rabvaannaisiin: yksilö ja yhteisö kristinuskon historiassa*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 229. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.

Ketola, Kimmo 2008. ”Luterilaisuus.” Teoksessa Ketola, Kimmo (toim.), *Uskonnot Suomessa: käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.

- Ketola, Kimmo & Virtanen, Jouni 2008a. ”Vapaakirkollisuus.” Teoksessa Ketola, Kimmo (toim.), *Uskonnot Suomessa: käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Ketola, Kimmo & Virtanen, Jouni 2008b. ”Metodismi.” Teoksessa Ketola, Kimmo (toim.), *Uskonnot Suomessa: käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Ketola, Kimmo & Virtanen, Jouni 2008c. ”Pelastusarmeija.” Teoksessa Ketola, Kimmo (toim.), *Uskonnot Suomessa: käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Ketola, Kimmo & Virtanen, Jouni 2008d. ”Helluntailaisuus.” Teoksessa Ketola, Kimmo (toim.), *Uskonnot Suomessa: käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Ketola, Kimmo & Virtanen, Jouni 2008e. ”Jehovan todistajat.” Teoksessa Ketola, Kimmo (toim.), *Uskonnot Suomessa: käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Kinnunen, Mauri 2004. *Herätysliike kahden kulttuurin rajalla. Lestadiolaisuus Karjalassa 1870–1939*. Väitöskirja, Jyväskylän yliopisto.
- Knibbe, Kim & Kupari, Helena 2020. ”Theorizing lived religion: introduction.” *Journal of Contemporary Religion*, vol. 35, no. 2. Routledge, Oxfordshire.
- Knuutila, Jyrki 2010. ”Kirkkolainsäädäntö ja kirkon virka Suomessa kanonisesta oikeudesta vuoden 1993 kirkkolakiin ja -järjestykseen”. Verkkoartikkeli, Edilex, <https://www.edilex.fi/artikkelit/7258.pdf> (luettu 5.11.2022)
- Koivisto, Hanne 2012. ”Yksilö ja valta – oikeustapahtumaa kuvaavien lähteiden risitiinlukeminen.” Teoksessa Nivala, Asko & Mähkä, Rami (toim.), *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. k & h -kustannus, Turku.
- Kokko, Heikki 2016. *Kuviteltu minuus: ihmiskäsityksen murros suomenkielisen kansanosan kulttuurissa 1800-luvun puolivälissä*. Väitöskirja, Tampereen yliopisto. Tampere University Press, Tampere. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0282-5>.
- Kokko, Marja 2017a. ”Henkilötiedot ja tieteellinen tutkimustoiminta.” Teoksessa Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki.

- Kokko, Marja 2017b. ”Henkilötiedot historiantutkijan työprosessissa.” Teoksessa Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kolb, Robert 1990. ”The Doctrine of Ministry in Martin Luther and the Lutheran Confessions.” Teoksessa Nichol, Todd & Kolden, Marc (toim.), *Called and Ordained. Lutheran Perspectives on the Office of the Ministry*. Fortress Press, Minneapolis.
- Kolden, Marc 1990. ”Ministry and Vocation for Clergy and Laity.” Teoksessa Nichol, Todd & Kolden, Marc (toim.), *Called and Ordained. Lutheran Perspectives on the Office of the Ministry*. Fortress Press, Minneapolis.
- Koponen, Matti & Nuutinen, Heikki 1990. Suomen Liikemiesten Lähetysliitto 1920–1990. Suomen Liikemiesten Lähetysliitto, Turku.
- Korhonen, Teppo 2003a. ”Muuttuva maaseutu.” Teoksessa Kolbe, Laura & Nevanlinna, Anja (toim.), *Suomen kulttuurihistoria. 3, Oma maa ja maailma*. Tammi, Helsinki.
- Korhonen, Teppo 2003b. ”Maalta kaupunkeihin ja taajamiin.” Teoksessa Kolbe, Laura & Nevanlinna, Anja (toim.), *Suomen kulttuurihistoria. 3, Oma maa ja maailma*. Tammi, Helsinki.
- Korppi-Tommola, Aura 1993. ”Suomalainen nainen yhteiskunnan voimana.” Teoksessa Itälä, Jaakko (päätoim.), *Suomalaisten tarina. 1, Heräämisen aika*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Kortekangas, Paavo 1976. ”Turun tuomiokapituli vuoden 1870 jälkeen.” Teoksessa Pirinen, Kauko (toim.), *Turun tuomiokapituli 1276–1976*. Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli, Turku.
- Kortekangas, Paavo 2005. ”Tampereen hiippakunta 1923–1959.” Teoksessa Heininen, Simo (toim.), *Viiipurin, Porvoon, Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004*. Edita, Helsinki.
- Koskenniemi, Lauri 1964. *Sanansaattajia: Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys kolportööritoimensa valossa 1873–1900*. SLEY, Helsinki.
- Koskenniemi, Lauri 1967. *Suomen evankelinen liike 1870–1895*. SLEY, Helsinki.
- Koskenniemi, Lauri 1984. *Suomen evankelinen liike 1896–1916*. SLEY, Helsinki.

- Koskenniemi, Lauri 2003. ”Evangelisen herätysliikkeen papisto.” Teoksessa *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 92* (2003). Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Koskenniemi, Lauri 2008. *Maallikkosaarna: evankelisen liikkeen voima*. Arkki, Helsinki.
- Koskue, Kaisu 1990. ”Lammin seurakunnan vaiheita.” Teoksessa Stenius, Kirsti & Koskue, Kaisu, *Lammin kirkko: seurakunnan vaiheita*. Lammin seurakunta, Lammi.
- Kotilainen, Sofia 2013. ”From religious instruction to school education: elementary education and the significance of ambulatory schools in rural Finland at the end of the 19th century.” Teoksessa Valtonen, Heli, Buchardt, Mette & Markkola, Pirjo (toim.), *Education, state and citizenship*. NordWel studies in historical welfare state research. Nordic Centre of Excellence NordWel 2013, Helsinki.
- Kujala, Antti 2016. *Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty. Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Kupari, Helena & Vuola, Elina 2020. ”Johdanto: mitä on eletyn uskonnon tutkimus?” Teoksessa Elina Vuola (toim.), *Eletty uskonto. Arjen uskonnollisuudesta ja sen tutkimuksesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kuula, Arja 2011. *Tutkimusetiikka: aineistojen bankinta, käyttö ja säilytys*. E-kirja. Vastapaino, Tampere.
- Kylli, Ritva 2005. *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886*. Väitöskirja, Oulun yliopisto. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.
- Kylli, Ritva 2012. *Saamelaisten kaksi kääntymystä. Uskonnon muuttuminen Utsjoen ja Enontekiön lapinmailla 1602–1905*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Kärkkäinen, Veli-Matti 1999. ”The Calling of the Whole People of God into Ministry: the Spirit, Church and Laity.” *Studia Theologica – Nordic Journal of Theology* 53 (1999).
- Könönen, Elsa 1964. *Hengen miekka, auttava käsi: Pelastusarmeijan vaiheet Suomessa*. Werner Söderström osakeyhtiö, Helsinki/Porvoo.

- Laaksonen, Pekka & Kallio, Rakel 2002. ”Elias Lönnrot ja Sammatti.” Teoksessa Kallio, Veikko (toim.), *Sammatti: Elias Lönnrotin kotipitäjä*. Otava, Helsinki.
- Laasonen, Pentti 1953. *Kristuksen asevelvollinen K. J. Rabikainen*. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsinki.
- Laasonen, Pentti 1977. *Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia = Johannes Gezelius der Ältere und die finnische Hochorthodoxie*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Laine, Tuija 2006. *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen bankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Laine, Tuija 2007. ”Alopaeus, Carl Henrik.” Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-005836> (viitattu 7.8.2022)
- Lehtiö, Pirkko 2002. ”Naisten pitkä tie kirkon virkoihin.” Teoksessa Ahola, Minna, Antikainen, Marjo-Riitta & Salmesvuori, Päivi (toim.), *Eevan tie alttarille. Nainen kirkon historiassa*. Edita, Helsinki.
- Lehtiö, Pirkko 2004. *Nainen ja kutsumus. Naisteologien tie kirkon virkaan 1800-luvun lopulta vuoteen 1963*. Kirjapaja Oy, Helsinki.
- Leminen, Erkki 1966. *Edvard Läbdeniemi, Jumalan peltomies*. Kansan raamattuseuran säätiö, Helsinki.
- Lippo, Saga 2017. ”Mikä on tuo kummallinen Pelastuksen Armeija?” Teoksessa Illman, Ruth, Ketola, Kimmo, Latvio, Riitta, Sohlberg, Jussi & Aflatuni, Aram (toim.), *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Lohikko, Anneli 2006. *Baptistit Suomessa 1856–2006*. Kharis, Tampere.
- Lund, Pekka 2007. *Muuttuvan kirkon mukautuva palvelija: Nuorten Keskus 1905–2005*. LK-kirjat, Helsinki.
- Lundqvist, Karl Axel 2008. *Från prästvælde till lekmannastyre: Evangeliska fosterlands-stiftelsen som inomkyrklig lekmanarörelse i Skelleftebygden 1875–1923: speglat i riksperspektivet*. Artos, Skellefteå.
- Luther, Georg 2000. *Herdaminne för Ingermanland II. De finska och svenska församlingarna och deras prästerskap 1704–1940*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki.

- Luukkanen, Tarja-Liisa 2005. *Sääty-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön: juma-luusopin ylioppilaiden sukupolvi-kehitys ja poliittis-yhteiskunnallisten näkemysten muodostuminen 1853–1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Luukkanen, Tarja-Liisa 2016. *Axel Adolf Laurell ja Oikean teologian myytti*. Aate- ja op-pihistorian väitöskirja, Humanistinen tiedekunta, Oulun yliopisto.
- Lynch, Richard A. 2011. "Foucault's theory of power." Teoksessa Taylor, Dianna (toim.) *Michel Foucault: Key Concepts*. Acumen, Durham.
- Mack, Phyllis 2014. "Religion and Gender in Enlightenment England. The Problem of Agency." Teoksessa Sterk, Andrea & Caputon, Nina (toim.), *Faithful Narratives. Historians, Religion and the Challenge of Objectivity*. Cornell University Press, Cornell.
- Malkavaara, Mikko 2021. "Diakonia". Teoksessa Huhta, Ilkka & Meriläinen, Juha (toim.) *Käsitteet Suomen kirkkohistoriassa*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Markkola, Pirjo 2000a. "Promoting Faith and Welfare. The Deaconess Movement in Finland and Sweden, 1850–1930." *Scandinavian Journal of History* 25: 1–2.
- Markkola, Pirjo 2000b. "Introduction: The Lutheran Context of Nordic Women's History." Teoksessa Markkola, Pirjo (toim.), *Gender and vocation. Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830–1940*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Markkola, Pirjo 2002a. *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Markkola, Pirjo 2002b. "Työväen uskonnolliset tunteet." Teoksessa Katainen, Elina & Kotila, Pirkko (toim.), *Työväki ja tunteet*. Väki Voimakas 15. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Markkola, Pirjo 2002c. "Työläisnaiset kirkossa." Teoksessa Ahola, Minna, Antikainen, Marjo-Riitta & Salmesvuori, Päivi (toim.), *Eevan tie alttarille. Nainen kirkon historiassa*. Edita, Helsinki.
- Markkola, Pirjo 2003. "Mitä on sekularisaatio?" Teoksessa Melin, Harri & Nikula, Jouko (toim.), *Yhteiskunnallinen muutos*. Vastapaino, Tampere.
- Markkola, Pirjo 2017. "Venäjän ja Ruotsin välissä Lutheruksen seurakunnan riemu-vuonna." Teoksessa Villstrand, Nils Erik & Karonen, Petri (toim.)

2017. *Kulkemattomat polut – mahdollinen Suomen historia*. Gaudeamus, Helsinki.
- Markkola, Pirjo 2022a. ”Uskon paikat. Työväestön eletty uskonto 1900-luvun vaihteen Tampereella.” Teoksessa Harmainen, Antti & Kemppainen, Mikko (toim.), *Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran vuosikirja 2022*. Väki Voimakas 35: Henkinen työväki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere.
- Markkola, Pirjo 2022b. ”Working-Class Women Living Religion in Finland at the Turn of the Twentieth Century.” Teoksessa Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria (toim.), *Histories of Experience in the World of Lived Religion*. Palgrave Studies in the History of Experience.
- Matikainen, Esko 2017. ”Vapaakristillisiä kirkkoja Suomessa: johdanto.” Teoksessa Illman, Ruth, Ketola, Kimmo, Latvio, Riitta, Sohlberg, Jussi & Aflatuni, Aram (toim.), *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- McGuire, Meredith B. 1992. *Religion: The Social Context*. 3. painos. Wadsworth Publishing Company, Belmont California.
- McHoul, Alec & Grace, Wendy 2015 (1993). *A Foucault Primer. Discourse, Power and the Subject*. Routledge, London & New York.
- McLeod, Hugh 1996. *Piety and poverty: working-class religion in Berlin, London, and New York, 1870–1914*. Holmes & Meier, New York.
- McLeod, Hugh 2003. ”Introduction.” Teoksessa McLeod, Hugh & Ustorf, Werner (toim.), *The Decline of Christendom in Western Europe, 1750–2000*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Meriläinen, Juha 2021. ”Evangelikaalisuus.” Teoksessa Huhta, Ilkka & Meriläinen, Juha (toim.), *Käsitteet Suomen kirkkohistoriassa*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Miettinen, Helena, Krjukov, Aleksei, Mullonen, Juho & Wikberg, Pekka 2013. *Inkeriläiset: kuka kukin on?* Inkerin kulttuuriseura, Helsinki.
- Mikkola, Kati 2009. *Tulevaisuutta vastaan. Untuuskien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Moberg, Marcus, Granholm, Kenneth & Nynäs, Peter 2012. ”Trajectories of Post-Secular Complexity: An Introduction.” Nynäs, Peter & Lassander, Mika

- & Utriainen, Terhi 2012. *Post-secular society*. Transaction Publisher cop., New Brunswick.
- Murtorinne, Eino 1978. ”Kirkko ja suomalaiskansallinen ideologia.” Teoksessa Heikkilä, Markku (toim.), *Aate ja yhteiskunta. Mikko Juvalle omistettuja tutkielmia*. Otava, Helsinki.
- Murtorinne, Eino 1992. *Suomen kirkon historia. 3, Autonomian kausi 1809–1899*. WSOY, Porvoo.
- Murtorinne, Eino 1995. *Suomen kirkon historia. 4, Sortovuosista nykypäiviin 1900–1990*. WSOY, Porvoo.
- Murtorinne, Eino 2001. ”Rosenqvist, Georg Gustaf.” Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kgb-003606> (viitattu 26.9.2022)
- Murtorinne, Eino 2012a. ”Herman Råbergh (1838–1920).” Teoksessa Mustakallio, Hannu 2012 (toim.), *Kirkollisia vaikuttajia: Pyhästä Henrikestä nykyaikaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Murtorinne, Eino 2012b. ”Gustaf Johansson (1844–1930).” Teoksessa Mustakallio, Hannu 2012 (toim.), *Kirkollisia vaikuttajia: Pyhästä Henrikestä nykyaikaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mustakallio, Hannu 1983. *Säätypapista kansalaiseksi: papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907*. Väitöskirja, Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Mustakallio, Hannu 1998. ”Tukkityöläiset ja kirkko 1910-luvun lopulle saakka.” Teoksessa Tervonen, Antero (toim.), *Robkea, reima ja borjumaton. Samuli Onnelalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja*. Oulun historiaseura, Oulu.
- Mustakallio, Hannu 2001. *Palvelun poluilla Pohjois-Suomessa. Oulun diakonissakoti 1896–1916*. Oulun diakonissalaitos, Oulu.
- Mustakallio, Hannu 2002. ”Köyhät, sairaat ja kirkko. Suomalaista diakoniaa 1800-luvulta 1940-luvulle.” Teoksessa Mäkinen, Virpi (toim.), *Lasaruksesta leipäjonoihin: köyhyys kirkon kysymyksenä*. Atena, Jyväskylä.
- Mustakallio, Hannu 2009a. *Pohjoinen hiippakunta: Kuopion–Oulun hiippakunnan historia 1850–1939*. Kirjapaja, Helsinki.

- Mustakallio, Hannu 2009b. ”Kirkon johto, pappispolitiikat ja herätysliikkeet.” Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.), *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Mustakallio, Hannu 2019. ”Saarnalupatutkinnon suorittaminen Kuopion hiippakunnassa vuosina 1878–1910.” Teoksessa Kapanen, Timo & Lamminporras, Nico (toim.), *Aatteiden ja herätysten virrassa: Jouko Talosen jublakirja*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Mustakallio, Hannu 2020a. *Seurakunta Pohjois-Suomen keskuksessa 1. Oulun kirkkohistoria. 2: 1 (1870–1905)*. Väyläkirjat, Rovaniemi.
- Mustakallio, Hannu 2020b. *Seurakunta Pohjois-Suomen keskuksessa 2. Oulun kirkkohistoria. 2: 2 (1905–1945)*. Väyläkirjat, Rovaniemi.
- Mustakallio, Hannu 2022. ”Saarnalupatutkinnon suorittaminen Kuopion–Oulun hiippakunnassa vuosina 1911–1939.” *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 113* (2022). Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Mäntylä, Mirja 2020. ”Suurtilanomistaja muokkaamassa ja kontrolloimassa työväen asumista kartanoyhteisöissä ja esikaupungeissa.” Teoksessa Enbom, Leena, Pesonen, Pete & Suodenjoki, Sami (toim.), *Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran vuosikirja 2020*. Väki Voimakas 33: Valvottu ja kuritettu työläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Nallinmaa-Luoto, Terhi 2007. *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia IV. Näлкämaasta kylpyläkaupungiksi*. Ikaalisten kaupunki, Ikaalinen.
- Neitz, M. J. 2011. ”Lived religion: Signposts of Where We Have Been and Where We Can Go From Here.” Teoksessa Giordan, Giuseppe & Swatos, William H. Jr. (toim.), *Religion, Spirituality and Everyday Practice*. Springer, New York.
- Niemelä, Markku & Niemistö, Tapio 2018. ”Saarnaajien matriikkelit ja luettelot.” Teoksessa Arkkila, Reijo, Niemelä, Markku, Niemistö, Tapio & Suokunnas, Seppo, *Te olette minun todistajiani: evankelinen maallikkoliike ja Todistajaseuran 100 vuotta*. Sley-Media Oy, Helsinki.
- Niemi, Juhani 1998. ”Aho, Pekka.” Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002859> (viitattu 27.1.2023).

- Nieminen, Heikki-Tapio 2008. *Piispainkokous. Piispainkokouksen synty, tehtävät ja toiminta 1908–2008*. Kirkkohallitus, Helsinki.
- Nieminen, Hilikka 1989. *Pelastussotaa Suomessa 1889–1989*. WSOY, Porvoo.
- Nieminen, Mauri 1999. *Väestötilastoja 250 vuotta: katsaus väestötilaston historiaan vuosina 1749–1999*. Tilastokeskus, Helsinki.
- Nikander, Esko 2011. ”Kirkollisen ja maallisen kouluhallinnon eroaminen.” Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Nokkala, Immo 1986. *Ehtoollispakokysymys Suomessa 1818–1910*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Numminen, Jaakko 2011. *Yhteisön voima: nuorisoseuraliikkeen historia. 1, Synty ja kasvu 1881–1905*. Uudistettu painos vuonna 1961 ilmestyneestä teoksesta Suomen nuorisoseuraliikkeen historia. I. Edita Prima, Helsinki.
- Nurmela, Sirkka 1968. *Pylkönmäki. Hajapiirtoja satavuotiskaudelta 1867–1967*. Pylkönmäen kunta, Pylkönmäki.
- O’Farrell, Clare 2005. *Michel Foucault*. Sage Publications, London.
- Ojanen, Eeva 1990. *Tammelan seurakunnan historia*. Tammelan seurakunta, Tammela.
- Orsi, Robert 1997. ”Everyday miracles: the study of lived religion.” Teoksessa David D. Hall (toim.), *Lived religion in America: toward a history of practice*. Princeton University Press, Princeton NJ.
- Pehkoranta, Heikki 1985. *Kauhajärvi: totta ja tarinaa pohjalaisesta rajakylästä*. Kauhajärven kyläkirkkoyhdistys, Kauhajärvi.
- Peltola, Matti 1958. *Sata vuotta suomalaista lähetystyötä 1859–1959. 2, Suomen Lähetysseuran Afrikan työn historia*. Suomen Lähetysseura, Helsinki.
- Penttinen, Liisa 2011. ”Miespuoliset diakonit Kuopion maaseurakunnassa 1904–1905.” Teoksessa Huhta, Ilkka & Meriläinen, Juha (toim.), *Kirkkohistorian alueilla. Jublakirja professori Hannu Mustakallion täyttäessä 60 vuotta*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki & Karjalan teologinen seura, Joensuu.

- Penttinen, Liisa 2018. *Vaivahoidosta yhdistysmuotoiseen seurakuntadiakoniaan. Diakoniatyö Kuopion kaupunki- ja maaseurakunnassa sekä siitä eronneissa seurakunnissa 1850–1944*. Väitöskirja, Itä-Suomen yliopisto.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne 2019. *Uusi kurssi kohti diskursssia*. Vastapaino, Tampere.
- Pietilä, Hannu 1953. *Hannulan aika: kuvaus vuosisadan alun herätyksestä*. Kuva ja sana, Helsinki.
- Pirinen, Kauko 1985. *Schaumanin kirkkolain synty*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Pohjolainen, Terttu 1999. ”The Deacon in the Evangelical Lutheran Church of Finland.” Teoksessa Borgegård, Gunnel & Hall, Christine (toim.), *The Ministry of the Deacon. 1, Anglican – Lutheran Perspectives*. Nordiska ekumeniska rådet, Uppsala.
- Pyökkönen, Miikka & Valtonen, Heli 2022. ”Diskurssianalyttinen historiantutkimus.” Teoksessa Ihalainen, Pasi & Valtonen, Heli (toim.), *Sanat siltana menneeseen: kielelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Pöysä, Jyrki 2010. ”Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina.” Teoksessa Pöysä, Jyrki, Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sirkka (toim.), *Vaeltavat metodit*. Suomen Kansantietouden Tutkijain seura, Joensuu.
- Pöysä, Jyrki 2015. *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Raitio, K. 1913. *Jyväskylän seminaari 50-vuotinen historia*. K. J. Gummerus Oy, Jyväskylä.
- Rantala, Jukka 2003. ”Johdanto: koulu kansalaisyhteiskuntaa rakentamassa.” Teoksessa Rantala, Jukka (toim.), *Koulu ja kansalaisyhteiskunta historiallisessa perspektiivissä*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Rantala, Jukka 2011. ”Kansakoulunopettajat”. Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rantanen, Vilho 1946. *Aatu Heiskasen elämänrata*. Päivä, Helsinki.

- Rapila, Alpo K. 1960. ”Antti Tarkkanen (1838–1912): piirteitä eteläpohjalaisen kansakoulunopettajan monipuolisesta elämäntyöstä.” Teoksessa *Koulu ja menneisyys: Suomen koulubistoriallisen seuran vuosikirja 12, 1959–1960*. Suomen kouluhistoriallinen seura, Helsinki.
- Raunistola-Juutinen, Eeva 2002. ”Nainen ortodoksisessa kirkossa.” Teoksessa Ahola, Minna, Antikainen, Marjo-Riitta & Salmesvuori, Päivi (toim.), *Eevan tie alttarille. Nainen kirkon historiassa*. Edita, Helsinki.
- Rautonen, Nehemias 1955. ”Multian kirkonkylän kansakoulun perustaminen.” Teoksessa *Koulu ja menneisyys: Suomen koulubistoriallisen seuran vuosikirja 9, 1951–1955*. Suomen kouluhistoriallinen seura, Helsinki.
- Remes, Viljo 1976. *Lähetysbarrastus Suomessa 1835–1858. 100 vuotta suomalaista lähetystyötä I:1*. Suomen Lähetysseura, Helsinki.
- Remes, Viljo 1993. *Sata vuotta suomalaista lähetystyötä. I: 2, Siemen kasvaa puuksi: 1859–1895*. Suomen Lähetysseura, Helsinki.
- Remes, Viljo 1995. *Herännäisyyden nousu ja hajoaminen*. Herättäjä-yhdistys, Lapua.
- Rikkinen, Minna 2010. ”Harteva, Kaarlo.” Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– (viitattu 25.8.2022)
- Rinne, Heimo 2006. *Ihanteena vapaaehtoisuus. Diakoniatyö Porvoon hiippakunnan seurakunnissa, erityisesti Iitin ja Tampereen rovastikunnissa vuosina 1897–1923*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 199. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Rinne, Risto 1989. *Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta, A, Tutkimuksia, 135. Turun yliopisto, Turku.
- Ruohomäki, Jouko 2017. ”Helluntaiherätys.” Teoksessa Illman, Ruth, Ketola, Kimmo, Latvio, Riitta, Sohlberg, Jussi & Aflatuni, Aram (toim.), *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Ryynänen, Lea 2000. ”Naisten koulutus- ja työskentelymahdollisuudet kirkkomusiikissa ennen vuotta 1963.” Teoksessa Rätty, Laura (toim.), *Suomen kirkkomusiikot 2000 = Finlands kyrkomusiker 2000*. Suomen Kanttori-urkuriiliitto, Helsinki.

- Saarilahti, Toivo 1989. *Lähetystyön läpimurto: Suomen lähetysseuran toiminta kotimaassa 1895–1913*. Kirjaneliö, Helsinki.
- Saarilahti, Toivo 1999. *Kriisien kautta kasvuun: Suomen Lähetysseuran toiminta kotimaassa 1914–1938*. Suomen Lähetysseura ry, Helsinki.
- Saaristo, Sisko 1964. *Satakunnan sisälähetysyhdistys*. Käytännöllisen teologian laudaturtutkielma, Teologinen tiedekunta, Helsingin yliopisto.
- Salminen, Matti 2008. *Sadan vuoden inhimillisyyttä: Pelastusarmeija kovaosaisten miesten auttajana*. Suomen Pelastusarmeijan säätiö & Like Kustannus, Helsinki.
- Santti, Kaija 2011. ”Kirkon koulu kirkonvastaisen sivistyneistön kasvattajana – Kolppanan seminaari ja Inkerin evankelis-luterilainen kirkko 1863–1919.” Teoksessa Huhta, Ilkka & Meriläinen, Juha (toim.), *Kirkkohistorian alueilla. Jublakirja professori Hannu Mustakallion täyttäessä 60 vuotta*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Seland, Bjørg 2000. ”Called by the Lord’ – Women’s Place in the Norwegian Missionary Movement.” Teoksessa Markkola, Pirjo (toim.), *Gender and vocation. Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830–1940*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Seppo, Juha 1987. ”Seurakuntaelämä ja uskonnolliset liikkeet Etelä-Pohjanmaalla 1809–1917.” Teoksessa Koivusalo, Esko, Leisiö, Timo, Peltonen, Martti, Rantatupa, Heikki, Salokangas, Raimo, Seppo, Juha & Ylikangas, Heikki, *Etelä-Pohjanmaan historia VI. Autonomian kausi 1809–1917*. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto, Vaasa.
- Seppälä, Santeri 1921. *Kansanopetus Laibialla: tutkimus sen vaiheista ja kehityksestä*. Edistysseurojen Kustannus-Oy, Helsinki.
- Siltala, Juha 1985. *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava, Helsinki.
- Sinisalo, Hannu 1984. *Pylkönmäki: yhteisön synty ja kehitys*. Pylkönmäen kunta, Pylkönmäki.
- Sipilä, Jorma 1954. *Rakentajapappi Otto Vilho Aarnisalo*. Suomen kirkon sisälähetysseura, Peksämäki.
- Soikkanen, Hannu 1961. *Sosialismin tulo Suomeen: ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. WSOY, Porvoo.
- Soikkanen, Hannu 1966. *Kunnallinen itsehallinto – kansanvallan perusta: Maalaiskuntien itsehallinnon historia*. Maalaiskuntien liitto, Helsinki.

- Sopanen, Matleena 2018a. "Maallikkosaarnaajan paikka: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon saarnaluvan saaneiden maallikoiden työala vuosina 1870–1923." *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 108 (2018)*. SKHS, Helsinki.
- Sopanen, Matleena 2018b. "Kirkon hajottaja vai rakentaja? Suomen evankelisluterilaisen kirkon saarnaluvan anojat ja maallikkosaarnaajan kriteerit 1870–1923." *Lähde: Historiatieteellinen Aikakauskirja*, vol. 15 (2018), <https://lahde.journal.fi/article/view/70427>.
- Sopanen, Matleena 2021. "Led by the Spirit and the Church: Finland's Lutheran Lay Preachers, c. 1870–1923." *Studies in Church History*, vol. 57. Ecclesiastical History Society & Cambridge University Press, Cambridge.
- Sopanen, Matleena 2022. "Työväkeä tavoittamassa – Maallikkosaarnaajat, Suomen evankelis-luterilaisen kirkon saarnalupatutkinto ja sisälähetyksen kenttä 1800- ja 1900-lukujen taitteessa". Teoksessa Harmainen, Antti & Kempainen, Mikko (toim.), *Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran vuosikirja 2022*. Väki Voimakas 35: Henkinen työväki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere.
- Sormunen, Esa 2009. *Sivistäviä seuroja, repiviä riitoja, vahvoja vaikuttajia: kansalaisyhteiskunta Polvijärvellä 1900–1933*. Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, Joensuun yliopisto, yhteiskunta- ja aluetieteiden tiedekunta. Väitöskirja, Joensuun yliopisto.
- Sulkunen, Irma 1986. *Raittiussuomalaisuuskontona. Raittiussuomalaisuus ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Historiallisia Tutkimuksia 134. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Sulkunen, Irma 1991. *Retki naishistoriaan*. Hanki ja jää, Helsinki.
- Sulkunen, Irma 1999. *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla*. Gaudeamus, Helsinki.
- Suokunnas, Seppo 2018. "Uusi Veisu -laulukirja ja sen edeltäjät." Teoksessa Arkkila, Reijo, Niemelä, Markku, Niemistö, Tapio & Suokunnas, Seppo, *Te olette minun todistajiani: evankelinen maallikkoliike ja Todistajaseuran 100 vuotta*. Sley-Media Oy, Helsinki.
- Takala, Lauri 1929. *Suomen evankelisen liikkeen historia. I, Esihistoria*. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsinki.

- Takala, Lauri 1933. *Suomen evankelisen liikkeen historia. II, 1844–1851, 1. nide*. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsinki.
- Takala, Lauri 1937. *Suomen evankelisen liikkeen historia. II, 1844–1851, 2. nide*. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsinki.
- Takala, Lauri 1948. *Suomen evankelisen liikkeen historia. III, 1852–1873*. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsinki.
- Tala, Yrjö 2019. ”Papisto ja muuttoliike 1900-luvun alussa.” Teoksessa Kapanen, Timo & Lamminparras, Nico (toim.), *Aatteiden ja herätysten virrassa: Jouko Talosen juhlakirja*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 239. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Talonen, Jouko 1993. *Esikoislestadiolaisuus ja suomalainen yhteiskunta 1900–1944*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Taylor, Dianna 2011. ”Introduction: Power, freedom and subjectivity.” Teoksessa Taylor, Dianna (toim.) *Michel Foucault: Key Concepts*. Acumen, Durham.
- Thorkildsen, Dag 1997. ”Religious Identity and Nordic Identity.” Teoksessa Sørensen, Øystein & Stråth, Bo (toim.), *The Cultural Construction of Norden*. Scandinavian University Press, Oslo.
- Tiensuu, Kyllikki 2005. ”Porvoon hiippakunta 1870–1923. Itärajalta Hämeen ja Uudenmaan hiippakunnaksi.” Teoksessa Heininen, Simo (toim.) 2005, *Viiipurin, Porvoon, Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004*. Edita, Helsinki.
- Tiililä, Osmo 1966. *Rukoilevaisten kertomaa: Länsi-Suomen herännäisyyden edustajia*. WSOY, Porvoo.
- Toiviainen, Kalevi 2004. ”Kaakonkulman hiippakunta 1897–1945.” Teoksessa Mattila, Ouri & Mäkitalo, Tuula & Peura, Esa-Matti (toim.), *Kaakonkulman kapituli: Savonlinnan, Viipurin ja Mikkelin hiippakunta 1897–2004*. Kirjapaja, Helsinki.
- Toiviainen, Kalevi 2005. *Muurinvartija. O. I. Colliander Kuopion ja Savonlinnan hiippakuntien püspäna 1897–1924*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Toiviainen, Kalevi 2012. ”Otto Immanuel Colliander (1848–1924).” Teoksessa Mustakallio, Hannu 2012 (toim.), *Kirkollisia vaikuttajia: Pyhästä Henrikistä nykyaikaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Turtiainen, Raija 1969. *Suomen Kirkon Sisäläbetykseuran diakonikasvatus vuosina 1905–1921*. Käytännöllisen teologian tutkielma, Helsingin yliopisto.

- Turunen, Pirkko 1965. *Maallikkosaarnaajakoulutus vuosina 1869–1915*. Käytännöllisen teologian laudaturtutkielma, Helsingin yliopisto.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009. *Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 3/2019. Tutkimuseettinen neuvottelukunta, Helsinki.
- Tuusa, Soile 2014. *Kuopion hiippakunnassa vuosina 1851–1896 vihityt papit*. Pro gradu, Kirkkohistoria, Itä-Suomen yliopisto. URI: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20140380>
- Tyynilä, Markku 2007. ”Hornborg, Anders Johan.” Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-006064>. (viitattu 31.10.2022)
- Uotila, Merja 2014. ”Tavallisuuden tavoittelua. Prosopografia elämäkerrallisen tutkimuksen välineenä.” Teoksessa Hakosalo, Heini & Jalagin, Seija & Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi (toim.), *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Utriainen, Terhi, Salmesvuori, Päivi & Kupari, Helena 2014. ”Introduction: Critical and Creative Turns.” Teoksessa Utriainen, Terhi & Salmesvuori, Päivi (toim.), *Finnish Women Making Religion. Between Ancestors and Angels*. Palgrave Macmillan, New York.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2017. ”Vastuullinen historia.” Teoksessa
- Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki.
- Valtonen, Heli 2004. *Minäkuvat, arvot ja mentaliteetit. Tutkimus 1900-luvun alun toimihenkilönaisten omaelämäkertoista*. Historian väitöskirja, Jyväskylän yliopisto.
- Valtonen, Heli 2009. ”Seminaariyhteisö opettajien kouluttajana.” Teoksessa Einonen, Piia, Karonen, Petri & Nygård, Toivo (toim.) 2009, *Jyväskylän yliopiston historia, osa I. Seminaarin ja kasvatustieteellisen korkeakoulun aika 1863–1966*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Valtonen, Heli 2013. ”How did popular educators transform into experts of the Finnish welfare state from the 1860’s to the 1960’s?” Teoksessa Valtonen, Heli, Buchardt, Mette & Markkola, Pirjo (toim.), *Education, state and citizenship*. NordWel studies in historical welfare state research. Nordic Centre of Excellence NordWel 2013, Helsinki.

- Van der Borgh, Eduardus 2007. *Theology of Ministry: A Reformed Contribution to an Ecumenical Dialogue*. Brill: Leiden.
- Veikkola, Juhani 1969. *Teologinen lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905–1914*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Veikkola, Juhani 1977. ”Kansa katkoo kahleitaan – miten käy kansankirkon.” Teoksessa Heikkilä, Markku & Murtorinne, Eino (toim.), *Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Kirjapaja, Helsinki.
- Veikkola, Juhani 1980. *Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa 1975. *Mukana maailmassa*. Herättäjä-yhdistys, Lapua.
- Vilkuna, Olli 2012. *Toivorikkaalla mielellä: Wilkunan suvun kirjeenvaihtoa 1883–1931*. SKS, Helsinki.
- Virkkala, Oiva 1970. *Emil Teodor Gestrin ja satakuntalainen pyhä-liike*. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsinki.
- Virtaranta, Pertti 1952. *Adam Sasslin: 1795–1849*. WSOY, Helsinki.
- Vuorela, Tapani 1980. *Opetusministeriön historia II. Taantumuksesta uudistuksiin 1825–1868*. Kirkollistoimikunta – Opetusministeriö, Helsinki.
- Vuorinen, Hannu 2017. ”Vapaakirkollinen liike Suomessa.” Teoksessa Illman, Ruth, Ketola, Kimmo, Latvio, Riitta, Sohlberg, Jussi & Aflatuni, Aram (toim.), *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Wengert, Timothy J. 2008. *Priesthood, Pastors, Bishops. Public Ministry for the Reformation & Today*. Fortress Press, Minneapolis, MN.
- Wikberg, Pekka 2007. *Inkerinmaan kasvattajia: Toikat Hietämäeltä*. Omakustanne, Karkkila.
- Wirén, Edvin 1943. *Aurankurjesta sanan palvelukseen: lehtinen evankelisen liikkeen historiaa*. WSOY, Porvoo & Helsinki.
- Ylikangas, Heikki 1979. *Körttiläiset tuomiolla: massaoikeudenkäynnit heränneitä vastaan Etelä-Pohjanmaalla 1830- ja 1840-lukujen taitteessa*. Otava, Helsinki.

Ylikotila, Anna-Kaisa 2021. *Mallikansalaisen säröilevä ihanne. Opettajaksi sopivuuden ja sopimattomuuden määrittely suomalaisessa opettajankoulutuksessa vuosina 1920–1945*. Historian väitöskirja, Jyväskylän yliopisto.

Östman, Ann-Catrin 2004. ”Mekanisoinnin ensimmäinen aalto.” Teoksessa Peltonen, Matti (toim.), *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

HENKILÖHAKEMISTO

Henkilöluettelossa ei ole huomioitu henkilöitä, joiden nimi esiintyy ainoastaan viitteissä. Kursivoidut nimet kuuluvat tutkijoille. Tutkijoiden osalta on merkitty ainoastaan maininnat leipätekstissä. Papiston nimitietoja on täydennetty Suomen kirkkohistoriallisen seuran tuottamalla aineistolla: Suomen papisto 1800–1920 -verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022 (viitattu 18.8.2023).

A

- Aaltonen, Jaakko** 247, 339, 376
Aaltonen, Johannes 255, 323, 372
Aarnisalo (ent. Lillqvist), Otto Vilho 209–211, 214–216, 218, 221, 223, 236–237, 273, 275, 277
Ahlman, Gustaf 98
Ahlqvist, August 88, 90, 93, 141
Ahola, Aleksanteri 131
Ahonen, Abdon 282, 339, 376
Ahonen, Matthias 109–110, 339
Ahtola, Albert Alarik 303
Ahvonon, Antti 247, 265, 277, 287–289, 364
Aikio, Juhani 220, 339
Aikio, Lilja 42
Aimonen, Anton 282–283
Aleksanteri II, keisari 52, 56, 59, 102, 123–124
Alhanen, Kai 30
Alin, Karl Henrik 117, 126, 323
Alkman, Karl Gustaf 122, 125, 152, 243, 324, 371, 375
Alopaeus, Carl Henrik 76, 108, 128–129, 138, 159, 172–173, 182, 184
Ammerman, Nancy T. 26, 28
Anissimow, Edvard Waldemar 242, 245, 339
Antikainen, Marjo-Riitta 37
Asikainen, Uno 222
Auer, Akseli 364
Auranen, Karl Rudolf 107, 158, 285, 324, 370

Auvinen, Aleksander 236, 249, 260
Auvinen, Matti 364
Avellan, Edvin 89, 102, 151

B

Backström, Mauri Engelbert 245, 339
Beck, Johann Tobias 67
Bengelsdorff, Frans Ludvig 183
Berg, Friedrich Wilhelm Rembert von 59
Bergenheim, Edvard 59, 128
Berger, Peter L. 25
Bergh, Julius Immanuel 65, 75, 79
Bergroth, Elis 84, 92, 94, 130, 134–135, 145, 180, 209
Bergsten, Nils Henrik August 340
Björklund, Ernst Wilhelm Sigismund 340
Björklund, Isak August 197–198, 226, 251, 257, 263–264, 266
Björn, Enok (Eino) 364
Blomberg (myöh. Vuorimaa), Artur Oliver 65, 89
Boberg, A. 121
Boije (af Gennäs), Constantin 22, 120–121, 182–185, 340
Bonsdorff, Herman Gabriel von 296
Booth, William 185
Borg, Aron Gustaf 75, 87, 129
Brander, Oskar 153
Brofeldt (Aho), Pekka 22, 114, 223, 229–230, 241, 243, 340
Bruce, Steve 25
Bäck, Johannes 93, 99, 177
Bärlund, Jakob Wilhelm 158
Böök, Gustaf Robert 69, 160–162

C

Caine, Barbara 36
Cajan, Josef Fredrik 308
Cantell, Johannes 310
Cantell, Jonas Fredrik 164, 171, 174, 324, 370
Caselius, Otto 150
Ceder, Gustaa Wilhelm 132, 340
Chmelewski, Paul 166
Cnattingius, Hans 17
Collan, Julius Leonard 151, 324
Colliander, Otto Immanuel 67, 196, 201, 227, 288–289
Cowman, Krista 37
Cronström, Esaias Severin 269

Cygnaeus, Uno 142–143

D

Dahlberg, Gustaf 93, 95, 128–129, 180, 186

Dimbleby, J. B. 186–187

Doktar, Jakob Edvard 228, 284, 324

E

Ehnberg, Axel 150

Ek, August 229

Ekman, Julius 151

Ellman, Karl Basilius 340

Enqvist, Ferdinand 76–77, 117, 122, 125, 148, 341, 375–376

Eriksson, Petter Alfred 295

Eskola, Fredrik Emil 341, 372, 376

Eskola, Lambert Nikolai 341, 377

F

Fagernäs, Matts Fridolf 202, 324

Finckenberg, Herman Gustaf 105

Forsblom, Karl Gustaf 189, 293

Forss, Kaarlo Edvard 225, 251

Foucault, Michel 29–30, 38, 96, 173, 289, 297

Fredrikson, Fredrik Wilhelm 58, 68, 83, 90

Frigren, Pirita 16, 36–37, 45

Frosterus, Robert Valentin 71, 128

Fränti, Aleksanteri 255, 262, 358, 372

G

Gestrin, Emil Teodor 88–90, 95, 160, 166

Granö, Johannes 295

Gripenberg, Alfred 325

Grönblom, Antti Alfred 73, 105, 160–161, 325, 370

Grönholm, Johan Nestor 267, 341, 376

Grönlund, Gustaf Markus 136, 145, 325

Gulin, Helmi 229

Gummerus, Jaakko 102, 193, 232, 246, 259

Gummerus, Julius Immanuel 163

Gustafsson, Karl Wilhelm 341

Göös, mallikoulunopettajatar 134

H

- Haapala, Pertti* 16, 322
Haapalehto, Artturi Fredrik 220, 341
Haapamäki, Kaarlo 286–287, 358
Haavisto, Juho 122, 325, 371, 375
Hahnsson (myöh. Haahti), Hannu 241
Hakala, Jaakko 277, 364, 373
Hakala, Matti 309–310, 358
Hakosalo, Akseli 325, 373
Hakosalo, Heini 36
Hale, Frederick 51
Halén, Algot 325, 372
Hall, David D. 27–28
Halonen, Antti 364
Halonen, Joel 311–314, 358
Hannula, Edvard 84, 186, 212, 249
Hannula, Frans 244
Harjunpää, Kalle Yrjö 325, 377
Harteva, Kaarlo Jalmari 311–312
Haverinen, Verner 198, 341, 373
Havonen, Anton Malakias 270
Havulinna, Kalle (Kaarle) 341, 372
Hedberg, Fredrik Gabriel 51, 159
Hedberg, Juuso 226, 249, 269, 273
Heikel, Karl Abiel 97, 100
Heikinheimo, Matias (Matti) 193
Heikinheimo, Rauho Jalmari 193, 286
Heikkinen (ent. Alatalo), Matti 277, 365
Heikkinen, Matti Leo 358
Heikkinen, Olli Juho 202, 205, 242, 247–248, 325, 358
Heilala, Juho 359
Heinonen (myöh. Wakaa), Gustaf Adolf 122, 148, 185–189, 306, 326, 375
Heiskanen, Aatu 22, 230–231, 243, 278, 290–291, 342, 376
Helander, Karl Jakob 129
Helander, Viktor Lars 69–70, 138
Helén, Konstantin 287–289
Hellens, Albert von 226
Hellman, Alba 161
Hellman, Hilda 161
Hellman, Johan Fredrik (saarnaluvan hakija) 230–231, 359
Hellman, Johan Fredrik (rovasti) 271
Helo (Helo-Paasonen), Kaarlo 247, 342
Helsingius, Gustaf Adolf 265, 326
Heman, Gustaf Adolf 249, 258

Henneri, Kaarle 223, 267, 286, 342
Hermanson, Robert Fredrik 81, 212, 249
Hertzen, Emil von 153
Hildén, Karl August 97–100, 194–195, 209, 268–269, 272
Hinkka, Anselm 255, 326, 372
Hinkula, Matts 89
Hirvijoki, August 298
Hirvonen, Iisakki 342, 372
Hirvonen, Simo 112, 115, 117, 133, 142, 164, 166, 168, 306–307, 326, 342, 370
Hjelt, Arthur 195
Hjelt, Frans Wilhelm Gustaf 68–69, 74–75, 129
Hoikka, Iisak 90–91, 93
Holm, Otto Almo 278, 359, 373
Hornborg, Anders Johan 128–129, 146
Hotinen, Johan 252
Hovi, Tuija 320
Huhta, Ilkka 59, 61, 215
Hukkanen, Albin 306
Huotari, Kaarlo 292–293
Hulkkonen, Antti 307
Huttunen, Aaro 219, 221, 242, 342
Huttunen, Oskar 255, 365
Huttunen, Paavo 220, 342
Hårdh, Albert Aminiel 76, 82, 114–115, 117, 158–160, 179, 326, 375
Häggman, Erik 160
Häggström, Lorenz Wilhelm 70, 293
Hämäläinen, David 164, 166, 326, 370
Hämäläinen, Kaarle 343, 373
Hänninen, Juho 365, 372
Hänninen, Taavetti 248, 365
Härkönen, Lauri Wilhelm 136, 145, 157, 326
Häyhä, Johannes 172
Häyrinen, Selim 219, 221, 242, 327
Höglund, Edvard William 245, 343

I

Igoni, Per Jakob 159, 162
Isakkila, Annaliisa 131
Isakkila, Wihtor 131
Ikonen, August 343
Ikonen, Gabriel 126, 343, 370
Ingberg, Väinö 253
Ingman, Anders Wilhelm 67, 139, 175
Ingman, Lauri 67, 193, 197, 208–210, 232–233, 236, 272
Isaksson, Karl Gottfrid 343

Itkonen, Lauri 289–290

J

Jalava, Marja 143

Janhonen, Toivo Aapeli 286–287

Jansson, Matthias Alfred 327, 375

Jauhiainen, Heikki Johannes 343, 376

Jern (Järn), August 228, 243, 327

Johansson, Josua 78, 129, 136, 249

Johansson, Gustaf 65–67, 69, 76, 78, 80, 98, 100, 106, 112–113, 128–129, 138, 163, 184, 186, 196, 212, 227–228, 256–258, 263, 272

Johansson, Johan Adolf 327

Johnsson, Johan Viktor 128

Joki, Frans Yrjö 220, 285–286, 343

Joutsela, Juho Nimrod 281–282

Judén, Jebets Jesiel Judi 256, 327

Junnelius, Gustaf 152

Juntto, Antti 122, 344, 370, 374

Juntunen, Wilhelm 119, 174, 295, 344, 377

Jussila, Osmo 52

Jutila, J. 67–68

Juva, Mikko 22, 54, 63, 91, 96

Juvonen, Matti 145, 359

Jääntti, Aapeli 344, 372

Järvi, Juho Sefanias 202, 219, 266, 280, 304, 327, 344

Järvinen, Jaakko 302–303, 327

Järvinen, Nestori 139

Järvinen, Juho Vilho 220, 327

Jäykkä, Juho 176, 328

K

Kaakinen, Otto Alexander 245, 359

Kaarninen, Mervi 36

Kaartinen, Marjo 45

Kaikkonen, Eero 222–223

Kaila, Erkki 67, 193, 216–217, 232

Kaivonen, Juho 145, 157, 328

Kakkuri, Teemu 61, 229

Kalela, Jorma 45

Kallio, Pekka 243, 344, 376

Kangas, Matti Adolf 200–201, 344

Kankkunen, Pietari Juhana 126, 133, 328

Kannel, Yrjö Wilhelm 328, 372
Kansanaho, Erkki 22, 63, 66, 96, 101, 124, 209, 219
Karimo, Emil 359, 373
Karlsson, Antti Johannes 328
Karonen, Petri 16
Katajala-Peltomaa, Sari 27, 64
Kauppinen, Erik 134–135, 164, 166, 344, 370
Kauppinen, Kalle 359
Kekäläinen, Olli 360
Kempas, Olaus 118, 164, 166, 168, 344–345, 370
Kemppi, Antti 247, 367, 377
Kena, Kirsti 20, 232
Ketola, Hanna-Maija 38
Ketola, Kimmo 69
Kettunen, Antti 219, 283, 365
Kettunen, Sylvester 112–113, 117, 137, 142, 163, 328, 345, 360
Kiljander, Anders Samuel 104
Kilpeläinen, Kaarlo Edvard 251, 300
Kirkkala, Frans Wilhelm 328
Kivekäs, Kaarlo Jooseppi 251, 284
Kivi, Artturi 255, 286, 345, 372
Klemi, Einar Anders 221, 242, 345
Knibbe, Kim 27
Knorring, Uno 113
Koistinen, Kaarle 164, 166, 168, 201, 345, 370
Koivula, Sakari Aatto 205, 329
Kokkonen, Juho Heikki 365, 376
Kolanen, Jaakko 109, 122, 135–136, 149, 164, 170–171, 329, 370, 374
Kontio, Sakari 65
Kordelin, Alfred 174
Korhonen, Anu 45
Korhonen, Kusti 113, 132, 162,–163, 360
Korpela, Vihtori 252–253
Korpelainen, Aleksanteri 242, 247, 304–305, 345, 377
Korpinen, Akseli 345, 373, 376
Korpinen, Kaarlo Jalmari 345, 372, 376
Kortekangas, Paavo 23
Koskenniemi, Lauri 22, 63, 148, 178, 186, 188, 209, 247
Koski, Willehad 239, 346
Koskimaa, Evald 221, 242, 329
Koskimies (ent. Forsman), Juho Robert 18, 196, 216, 250, 259
Koskinen, Mikkel 139, 329
Kosonen, Aleksanteri 220, 243, 346
Kotilainen, Pietari 242, 346
Kotilainen, Sofia 171

Kotiranta, Akseli 360
Kuhlström, Adrian Edvard 109, 114–115, 117, 148–149, 329
Kuittinen, Olli 329
Kupari, Helena 27–28
Kurvinen, Pietari 122–124, 177–178, 265, 278, 346, 375
Kuula, Arja 43
Kuusinen, Johan Vihtori 245, 346
Kuusisto, Antti William 200, 232
Kuvaja, Tahvo 223, 360
Kyrklund, Karl Konrad 346, 376
Kärnä, Pietari 164, 329, 371
Kättö, Oskar 174
Käyhkö, Juho 247, 346
Könönen, Elsa 120

L

Laaksonen, August 152
Laamanen, Matti Eusebius 360, 373
Laamanen, Niilo Juho 309
Laasonen, Pentti 17
Lagus, Gabriel 65, 68
Lahtinen, Kalle 347, 372
Lahtinen, Mauri 164, 168, 284–285, 329–330, 371
Laitinen (myöh. Lanjala), Lauri 290
Laitinen, Antti 221–223, 278, 360
Laitinen, Asarias 221, 282–283, 330
Laitinen, Johannes 360, 371
Langel, Nikolai Konstantin 153
Latonen, Emil 361
Laurén, August Wilhelm 114, 139, 330
Laurén, Johan Gustaf Fritjof 136
Lauri, Henrik 88, 91
Lax, Hjalmar 77–78
Lehto (myöh. Laasio), Vihtori 219, 221, 223, 242–243, 330
Lehto, Erkki 220, 347
Lehto, Frans Herman 202, 247, 330, 347, 376
Lehtola, Lorens Leander 231, 330
Lehtonen, Herman 145, 204, 277, 330, 366, 375
Lehtonen, Johan (Juho) 132–133, 135, 145, 330
Lehtosalo, Jalmari 347, 373, 377
Leino, Evert Cyriakus 289–290, 361, 372
Leinonen, Matti Jalmari 201, 347, 372
Leivo, Johan Adolf 285
Lejonmark, Isak Engelbert 245, 347

Leminen, Erkki 247
Lepistö, Vilho 347
Lepola, Martti 154
Liimatainen, Abel 205, 331, 371
Lilius, Elias Eugen 114–115, 331, 371
Lilius, Karl Brynolf 104
Liljeroos, Juho Evert 77–78, 153–154, 247, 305, 331
Lind, Karl Johan 225
Lindberg, Adolf Julius 251, 253
Lindberg, Emil Johannes 283
Lindelöf, Johan August 85, 172, 183
Lindeqvist, Gabriel 175
Lindgren, Viktor Valfrid Ruben 246, 348
Lindh, Adam 115, 291–294, 348, 370
Lindholm, August 113, 116, 149, 348
Lindholm, Ernst Gustaf 145, 149, 331
Lindroos, Kustaa Nestor 331, 376
Lindstedt, Wilhelm 66
Lloyd, Christopher 322
Lohikoski, Samuel 77–78
Lukkari, Jooseppi 219, 221, 282–283, 331
Lukkari, Josef Adolf 361
Luoto, Matti 348, 375
Luther, Martin 40–41, 62, 65, 187, 225
Luukkanen, Tarja-Liisa 67, 102
Lybeck, Allan 200–201
Lybeck, Gustaf Edvard 302–303
Lyra, Alexander Wilhelm 83, 138, 172, 183, 210
Lyytinen, Wilhelm Emerik 166–167, 201, 242, 348, 375
Lähdeniemi, Edvard Akseli 247, 348
Lönnrot, Elias 106–107
Lönnrot, Eljas 250, 258

M

Malin, Nils Artur 251–253, 256, 271
Malmberg (myöh. Malmivaara), Vilhelm Alarik 228, 303–304, 361
Malmberg (myöh. Malmivaara), Wilhelmi 98, 269
Malmberg, Karl August 71, 75
Mandellöf, Wilhelm 198
Mannermaa, Juho Abraham 232, 234, 267, 314
Mannström, Karl Oskar 294, 296, 298–302
Markkanen, Matti 222–223, 361
Markkola, Pirjo 26, 61, 72, 96, 132, 271
Martin, Johan Henrik 94
Matikainen, Olli (tutkija) 64

Matikainen, Olli (saarnaluvan hakija) 204, 227–228, 247, 348, 366, 376
Mattila, Eeri 348, 373
Mellberg, Karl Mikael 281
Mertanen, Otto 242, 366, 373
Miettinen, Juhani Henrik 361
Miettinen, Matti Pekka 305, 366, 376
Mikander, Hilarius Albin Ferdinand 96
Mikkola, Johan Mikael 296
Mikkola, Kati 16, 91, 145, 182, 315
Mononen, Aleksanteri 221, 366
Muona, Taavetti 349
Murtorinne, Eino 22, 54
Mustakallio, Hannu 21, 23, 31, 35, 44, 66, 110, 120, 140, 231
Mustakallio, Jooseppi 210–212, 220, 231, 236, 239, 241–244, 312
Mustamäki, Toivo Kristian 221, 349
Mäittä, Emil 349, 372
Mäkelä, August Lennart 331
Mäkelä, Erkki Albinus 332
Mäkelä, Gabriel Bernhard 150, 361, 370
Mäkelä, Herman Oskar 269–270
Mäkelä, Kaarlo 332
Mäki-Jouppila, Arvo Salomo 332, 377
Mäkinen, August Viktor 245, 349
Mäkinen, Jaakko Olavi 242, 332, 372

N

Nevalainen, Lauri 349, 373
Nevalainen, Magnus 107, 149, 349, 370
Nicolay, Paul von 229
Niemelä, Frans 201
Niemi, Kalle 332
Niemi, Nestor 198, 241–242, 247, 332
Nieminen, Aukusti 349, 377
Nieminen, David 349, 375
Nieminen, Heikki-Tapani 218
Nieminen, Vilhelm 78, 115, 153, 332
Nikolainen, Daniel 95
Niskanen, Ernst Wilhelm 242, 280, 350
Nokkala, Karl Fredrik 333, 372, 376
Noponen, August 261–262, 276
Nordin, Karl 243, 350
Nordström, Gustaf Oskar Teodor 138, 171–173, 183
Nordström, Otto Mauritz 146
Norrgren, K. G. 121

Nousiainen, Johannes 362
Nurkkinen, Aksel Severin 153–154

O

Ojala, Herman 231, 286, 362
Ojanen, Manasse 205, 333, 372
Ojanen, Väinö Ilmari 350, 372
Oksanen, Kaarle 293–294, 333, 371
Oksanen, Kaarlo Aukusti 119, 333
Olander, Kustaa Malachias 333, 370
Ollinen, Johannes 350
Olsoni, Edvard 110, 115, 117, 159–160, 162–164, 169, 171, 265, 362
Olsson, Karl Sixtus 96

P

Paalasmaa, Väinö 245, 303–304, 350
Paananen, Matti 231, 239, 350
Paasikivi, Frans Albert 350, 373
Paasio, Kaarlo Ismael 333
Paasonen, Antti 362, 371
Pahlman, Kustaa Eerik 247, 350
Pajari, Olli 198, 255, 267, 273, 351, 373
Pajula, Lars Viktor 107
Paloheimo, Oskar Daniel 306–307
Pappinen, Juho 201, 351
Partanen, Olli Vilho 351
Pass, Gustaf Wilhelm 333, 372, 376
Paterson, John 57
Paunu, Uno 232, 273
Pehkoranta, Heikki 170
Peltonen, Juho 242, 351
Pennanen, Eino 334
Perälä, Lauri Edvard 205, 334, 373,
Pesonen, Iisak 276, 366
Petrell, Karl Viktor 216, 233–234
Petterson, Karl Petter 149, 334, 371
Petterson, Karl Edvin 256
Pihlaja, Eino 334
Pihlström, Ernst 152
Piironen, Juho 366, 373
Pitkänen, Aron 117, 125, 139, 175, 334
Pitkänen, Antti 278
Pitkänen, August Hjalmar 219, 276, 367
Pitkäsaari, Viktor Nikolai 334, 372

Pomoell, Wilhelm 157
Pukkila, Antti 334–335, 372
Pulkkinen, Juho Vihtori 242, 280, 335
Puusaari, Kustaa Leander 124, 220, 351
Pyykkönen, Miikka 39
Päivärinta, Jaakko Haniel 65, 145–146
Pätiälä, Heino Johannes 226
Pöysti, Erik 73, 92, 126, 244, 351

R

Raappana, Juho 115, 140, 149–150, 164, 362, 371
Radstock, G. A. 183
Rahikainen, Kaarlo Juho 22, 73, 90, 93–94, 115, 122, 139, 160, 162, 164, 166, 169, 171–173, 179, 351, 370, 374
Rahkonen, Juho 247, 367, 376
Rainio, August Hjalmar 351
Rainio, Roopertti 251, 257
Rajavaara, Juho 199, 255, 265, 276, 367, 373
Rajavuori, Anna 270
Ramstedt, Kustaa Emil 139
Rancken, Elis August 58
Rantala, Jukka 54, 119, 144
Rantala, O. J. 313
Rantalaiho, Anton Leopold 221, 367
Ranttila, Joose 352, 372
Rapila, Alpo K. 182
Rask, G. W. 121
Remes, Viljo 108, 178
Remonen, Juho 247, 367
Renvall, Aksel Sakari 236–237
Renvall, Torsten Thure 56, 67, 71, 73, 83, 89, 128–129, 138, 144–145
Renvall, Uno Mikael 226, 271
Repo (myöh. Varjovaara), Juhana 220, 304, 352
Reunanen, Karl Fredrik 115, 154–155, 335
Rinne, Emil 352
Rinne, Heimo 98, 222
Rinne, Otto 367
Rissanen, Karl Gustaf 305, 308–309, 335
Ristreimari, Juho 265, 367
Rohden, Gustaf Henrik von 96–97
Roine, Wilhelmi 247, 352
Roos, Gustaf 122, 352, 375
Roos, Johan Athanasius 114–116, 185, 335
Roos, Jakob Henrik 65

Roos, August Wilhelm 70
Rosengren, Elias Malakias 74, 77, 91–92, 95
Rosenqvist, Georg Gustaf Aleksander 255
Roslin, Viktor Mauritz 92
Rostedt, Carl 113–115, 120, 149, 335
Runtti, Juuso 273
Ruoranan, Abraham 73, 92, 108, 166, 168
Ruotsalainen, Paavo 362, 373
Ruusuvaara, Heikki Nestori 205, 301–302, 336, 372
Ryss (myöh. Johansson), Erik 305, 336, 375
Råbergh, Herman 64, 68, 100, 128, 184, 196, 232
Räikkä, Juho 336, 376
Räisänen, Johannes Villiam 362

S

Saarilahti, Toivo 212, 240
Saario, Sakeus 352, 376
Saijets, Samuli Antti 362, 373
Saikkonen, Matti 243, 352, 373
Sallinen, Pietari 150–151, 352, 370
Salmenniemi, Heikki 242, 363
Salonen, Eino Alarik 353
Salonius, Paul Oskar 114–115, 149, 336
Salovaara, Kaarlo Fredrikki 276
Sandbacka, Eerik 75–76
Sandelin, Lars Hugo 70
Saraste, Rafael Ferdinand 216, 225
Sarlin, Bernhard Kristfrid 97, 100, 233
Sasslin, Adam 175
Sasslin, Ulrika 175
Schauman, Frans Ludvig 49–52, 55–56, 59, 68, 79, 86–87, 94–95, 110, 120, 124, 128
Schwartzberg, Johannes 129, 150, 208–210
Schönberg, John 209, 285–286
Seland, Bjørg 257
Selin, Oskar Mikko 166, 173, 336, 371
Sévon, Matthias 103
Sievinen, Fredrik 131, 151, 179–181, 336
Sihvola, Matti 205, 240–241, 263, 265, 363, 368, 371
Sihvonen, Otto 205, 262, 336, 373
Silfvast, Anders 60
Silvo, Frans Nestori 353, 372
Simelius, Jooseppi Joakim 313
Sipilä, Kalle 221, 353
Sirén, Karl Gustaf 92, 227
Sirén, Pekka 353

Sirenius, Sigfrid 200, 234–235
Sjöblad, Johannes Evert 205, 336, 372, 377
Soini, Matti Albinus 353, 371
Soininen, Juho 124, 220, 223, 353
Sonny, Alexander 94
Spets, Emil 231, 243, 363
Steffansson, Karl Emanuel 354
Stenius, Karl Kristian 168, 172–173
Stenbäck, Karl Emil 306–307
Stenroth, Otto Adolf 171, 173
Ståhlman, Erland 73, 337
Suhonen, Albin 104, 354, 371
Sula, Kaarlo Fredrik 337, 376
Sulkunen, Irma 16, 20
Sundell, Matthias 242, 337
Sundholm, Albert Oskar 114, 116, 121–122, 140, 145, 148, 178–179, 354, 374
Sundholm, Yrjö Albert Robert 238, 245, 354
Sundwall, Fredrik Wilhelm 249, 274
Suodenjoki, Sami 16
Suomela, Niilo Ferdinand 363
Suvanto (ent. Stulander), Jooseppi 368
Svedberg, Anders 108, 149
Sädevuori, Antti 247, 354

T

Takanen, Nikodemus 157–158, 337, 370
Tallbacka, Anders Edvin 242, 283–284, 354
Tallgren, Ivar Markus 249, 251, 257, 273
Talonen, Esaias 298
Tamminen, Emanuel 200
Tamminen, Kauko Veikko 297–298
Tarkkanen, Antti 109–110, 118, 121–122, 181–182, 354, 370, 374
Tarkkanen, Matti 216, 258–259, 273–274
Tervaportti, Kalle 220, 354
Tervo, Kalle Oskari 363, 376
Thorkildsen, Dag 16, 315
Thurén, Fredrik (myöh. Talvenheimo, Reijo) 277, 368, 373
Tiensuu, Kyllikeki 23
Tiilikainen, Topi 276, 310–311, 368, 373
Tikkanen, Heikki 337, 376
Tillman, Elis 309
Toikka, Pietari 119, 294–296, 298–303, 321, 337, 373
Toiviainen, Juho 243, 355
Toiviainen, Kalevi 23

Toiviainen, Tuomas 368, 373
Toivo, Raisa Maria 27, 64
Toivonen, Petter 242, 355
Tojkander, Anton Leonard 172, 183
Tolonen, Karl Leonard 122–123, 177–178, 265, 355
Troberg, Karl Anders 225, 251, 253
Tukiainen, Otto Emil 368, 373
Turtiainen, Raija 221–222
Turunen, Anders 109–110, 126, 137, 355
Turunen, Johan 369
Törnudd, Anders Oskar 138, 170

U

Uotila, Merja 36
Uuro, Frans Emil 202, 245, 355

V/W

Vaakanainen, Pekka 369
Valpio (ent. Cederman), Jalmari 202, 255, 324, 355, 372
Valtonen, Heli 39, 89, 147, 248
Varski, Juho Alarik 202, 337, 355
Vartiainen, Johan Vilhelm 99, 192, 208–210, 216, 225, 235
Veikkola, Juhani 231
Vihantola, Oskari 228, 238, 245, 248, 279, 356
Vilkuna, August 228, 289, 307–308, 363
Vilkuna, Taneli 221, 228, 307, 356
Virtanen, Juho Armas 356
Virtanen, Väinö Juho 356
Vuola, Elina 28
Väre, Kalle Evald 356, 372
Waenerberg, Gabriel Mauritz 58
Wahlström, Johan Gustaf 337, 375
Wallin (myöh. Walli), Anselm Waldemar 149–150, 216
Warelius, Antero 129, 175
Waris (myöh. Valve), Johannes 122, 247, 356, 370, 374
Wasama, Kaarlo August 221, 356
Wegelius, Henrik Eliel 295–296, 299
Weisell, Klas 124
Wesala, Kaarlo 164, 167–169, 338, 371
Westerlund (myöh. Veriö), Henrik Ivar 75, 122, 125, 131, 148, 204, 338, 356–357, 371, 375
Widgren, Leander Severin 107, 126, 338
Wiik, Juho Vihtori 242, 357, 375
Wikman, Lars Wilhelm Edvard 338
Wirén, Johannes 114, 122, 137, 357, 370, 374

Wirtanen, Anton Anselm 282
Wrede, Karl August 22, 229–230, 243, 258, 357
Wrede, Mathilda 37, 161–162
Wuola, Viktor Mikael Armas 221, 338
Wuori, Pietari 256, 357
Wuorio, Frerik Julius 298, 302
Wuosio, Fredrik Emil 338, 370
Wång, Wilhelm 155

Y

Ylikangas, Heikki 49
Yrjö-Koskinen, Eino Sakari 71–72, 258

Ö

Öhde, Frans Erik (ent. Juntunen, Erik) 126, 305–306, 338
Öhman, Emil Ferdinand 267, 357, 376
Öller, Karl Fredrik 58
Österbladh, Josef 311–312
Österman, Emil 311–312
Östring, Haniel 74

